

GIORGIO DE SANTILANA
& HERCHA VON DECHEND

HAMLET MALMA

ÉRTEKEZÉS A MÍTOSZOKRÓL
ÉS AZ IDŐ
SZERKEZETÉRŐL

Pontifex Kiadó

A csillagokat teremtő Isten; belül a bolygószférák láthatók a ptolemaioszi rend szerint. Mind-egyik szférát csillag jelzi, a negyediket pedig – a Napét – félig látható kör:

*GIORGIO DE SANTILLANA & HERTHA VON
DECHEND*

Hamlet malma

*Értekezés a mítoszokról és az idő
szerkezetéről*

PONTIFEX KIADÓ MCMXCV

Albrecht Dürer: A déli égbolt csillagképei.

Albrecht Dürer: Az északi égbolt csillagképei.

A fordítás alapjául szolgáló mű

Giorgio de Santillana & Hertha von Dechend:

HAMLET'S MILL

An essay on myth and the frame of time David R. Godine,
Publisher, Inc.

1977-es kiadásának 1992-es harmadik változatlan utánnyo-
mása

Copyright © 1969 by Giorgio de Santillana and Hertha von
Dechend

Fordította: Dr. Végvári József

Lektorálta: Czellérné Farkas Mária

A könyvet tervezte: Sulyok Géza Sulyok Zsuzsa

Ezúton mondunk köszönetet a
Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóságának, a könyv megjelenésé-
hez nyújtott támogatásáért.

ISBN 963 85294 I 5

© Pontifex Kiadó 1995

© Végvári József Hungarian translation 1995

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	7
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	10
ÁBRAJEGGYZÉK	14
ELŐSZÓ	21
BEVEZETŐ	29
I. FEJEZET: A KRÓNICAÍRÓ MESÉJE.....	41
II. FEJEZET: HŐSÜNK FINNORSZÁGBAN.....	58
III. FEJEZET: IRÁNI PÁRHUZAMOK.....	68
IV FEJEZET: TÖRTÉNELEM, MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG.....	75
INTERMEZZO	89
ÚTMUTATÓ A MEGHÖKKENT OLVASÓNAK	89
V. FEJEZET: INDAI FEJLEMÉNYEK	112
VI. FEJEZET: AMLODHI KÉZIMALMA.....	123
VII. FEJEZET: A TARKA TETŐ.....	136
VIII. FEJEZET: SÁMÁNOK ÉS KOVÁCSOK.....	154
IX. FEJEZET.....	181
X. FEJEZET: AZ ISTENEK ALKONYA	195
XI. FEJEZET: SÁMSONOK AZ ÉG ALATT	216
XII. FEJEZET: SZÓKRATÉSZ UTOLSÓ TÖRTÉNETE.....	231

XIII. FEJEZET: AZ IDŐRŐL ÉS A FOLYÓKRÓL	247
XIV FEJEZET: AZ ÖRVÉNY	260
XV FEJEZET: A MÉLYSÉGBŐL EREDŐ VIZEK	270
XVI. FEJEZET: A KŐ ÉS A FA	287
XVII. FEJEZET: A KOZMOSZ FELÉPÍTÉSE	292
XVIII. FEJEZET: A TEJÚT	306
XIX. FEJEZET: PHAETHÓN ALÁHULLÁSA	314
XX. FEJEZET: A TENGER MÉLYSÉGEI	327
XXI. FEJEZET: A NAGY PÁN HALOTT	342
XXII. FEJEZET: KALAND ÉS KERESÉS	357
XXIII. FEJEZET: GILGAMES ÉS PROMÉTHEUSZ	394
UTÓSZÓ: AZ ELVESZTETT KINCS	404
I	404
II	407
III	410
IV	419
VÉGKÖVETKEZTETÉS	424
AJÁNLÁS	430
FÜGGELÉK	431
1. FÜGGELÉK	431
2. FÜGGELÉK	433
3. FÜGGELÉK	441
4. FÜGGELÉK	442
5. FÜGGELÉK	443
6. FÜGGELÉK	447
7. FÜGGELÉK	449

8. FÜGGELÉK	451
9. FÜGGELÉK	453
10. FÜGGELÉK	454
11. FÜGGELÉK	457
12. FÜGGELÉK	462
13. FÜGGELÉK	466
14. FÜGGELÉK	467
15. FÜGGELÉK	475
16. FÜGGELÉK	479
17. FÜGGELÉK	481
18. FÜGGELÉK	485
19. FÜGGELÉK	486
20. FÜGGELÉK	492
21. FÜGGELÉK	494
22. FÜGGELÉK	496
23. FÜGGELÉK	498
24. FÜGGELÉK	502
25. FÜGGELÉK	502
26. FÜGGELÉK	504
27. FÜGGELÉK	507
28. FÜGGELÉK	508
29. FÜGGELÉK	510
30. FÜGGELÉK	513
31. FÜGGELÉK	515
32. FÜGGELÉK	518
33. FÜGGELÉK	525
34. FÜGGELÉK	528
35. FÜGGELÉK	531
36. FÜGGELÉK	532
37. FÜGGELÉK	538
38. FÜGGELÉK	540
39. FÜGGELÉK	542
<i>II.</i>	555
IRODALOMJEGYZÉK	572
NÉV- ÉS TÁRGYJEGYZÉK.....	609

Rövidítések jegyzéke

ABAW	Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
AEG. WB.	Wörterbuch der Aegyptischen Sprache
AEG. Z.	Zeitschrift für Aegyptische Sprache und Altertumskunde
AFO	Archiv für Orientforschung
AJSL	American journal of Semitic Languages and Literature
ANET	Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament
AN. OR	Analecta Orientalia (Roma)
AOTAT	Altorientalische Texte zum Alten Testament
APAW	Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften
AR	Annual Report
ARBAE	Annual Report of the Bureau of American Ethnology (Washington)
ARW	Archiv für Religionswissenschaft
ATAO	A. Jeremias: Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients
AV	Atharva Veda
BA	Baessler Archiv (Berlin)
BAE	Bureau of American Ethnology
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research

BIFAO	Bulletin de L'Institut Français d'Arcéologie Orientale (Cairo)
BPB MUS.	Bernice Pauahi Bishop Museum (Honolulu)
BVSGW	Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften (Leipzig)
BT	Bibliotheca Teubneriana
EE	Enuma elish, the Babylonian Creation Epic
ERE	Encyclopaedia of Religion and Ethics (szerk. James Hastings)
FFC	Folklore Fellows Communications (Helsinki)
FUF	Finnisch-Ugrische Forschungen
GE	Gilgamesh Epic
HAOG	A. Jeremias: Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur
HUCA	Hebrew Union College Annual (Cincinnati)
IAFE	Internationales Archiv für Ethnographie (Leiden)
JAos	Journal of the American Oriental Society
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JNES	Journal of Near Eastern Studies
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
JSA	Journal de la Société des Mricanistes
LCL	Loeb Classical Library
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien
MAR	Mythology of Ali Races (Boston)
MBH.	Mahabharata
MVAG	Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft

OLZ	Orientalistische Literaturzeitung
OR.	Orientalia, New Series (Roma)
PB	A. Deimel: Pantheon Babylonicum
RA	Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale
RC	Revue Celtique
RE	Realencyclopaedie der Klassischen Altertumswissenschaften (szerk. Pauly-Wissowa)
RH. MUS	Rheinisches Museum für Philologie
RLA	Reallexikon der Assyriologie
ROSCHER	Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie
RV	Rigveda
SBAW	Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
SBE	Sacred Books of the East
SHAW	Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften
SOAW	Sitzungsberichte der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften
SPAW	Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften
TM	J. Grimm: Teutonic Mythology
WB MYTH	Wörterbuch der Mythologie
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

ZFE Zeitschrift für Ethnologie
ZVV Zeitschrift des Vereins für Volkskunde

Ábrajegyzék

1. ábra A napjegy-egyenlőségi pontok hátrálása. A szimmetrikus rajzon látható, hogy a jelenség mindkét póluson végbemegy..... 94
2. ábra „*A kozmikus fa belső mozgása*”, Afrika északnyugati részének lakosai szerint. „*az égbolton ez a mozgás jelzi a csillagok forgását a föld felett és a föld alatt, az álló pólusok körül, melyeket a kozmikusfa közepén lévő elemekből alkotott tengely jelöl.*” 94
3. ábra „Hogy eget és földet teremtsen, a demiurgosz kúp alakú spirállá húzta ki magát; e spirál visszafordulásait jelzi grafikusán a szög két szára, melyek egyúttal az odafönti és az alanti teret is képviselik.” 95
4. ábra Meru, a világhegy kiemelkedik a tengerből, fölötte isteni sugárzás, körülötte kering a Nap és a Hold; ábrázolás egy régi buddhista szentélyből Turkesztán kínai részében. 96
5. ábra A homokára-alaké Meru-hegy összeomlása, melyet Buddha halála okoz, a legördülő nappal és holddal; a holdban látható a berajzolt nyál. Könyvünkben eddig sok leomló világoszlopot, helyéből kiugrott malom-főtengelyt emulettünk, ez pedig egyike a széthulló *szkambhát* ábrázoló kevés képi analógiának. 98
6. ábra Olaus Magnu, Carla Marináján (XVI század) jobbra lent látható a „*horrenda caribdis*”, vagy a Maelstrom, a baloldalon pedig hajók, pusztító tengeri szörnyek és jéghegyek..... 131
7. ábra Az örvény, melynek itt „*Norvegianus Vortex*” a neve, de amelyet Athanasius Kircher általában „*gurges miralabiusnak*” hív, ahogyan Mundus Subterraneus című művében lefeesti. 132
8. ábra Kircher meglehetősen furcsa elképzelése a föld alatt áramló folyókról talán .Szókratész utolsó történetéből sarjadzott, de itt egy tisztán földalatti szinten ábrázolódik.133

9. ábra Hogyan adja meg Kronosz folyamatosan Zeusznak „az egész teremtés összes mértékeit”: Kepler elképzelése a Trigonról, melyet a Szaturnusz és Jupiter húszévenként bekövetkező Nagy Együttállásai hoznak létre. Az állatöv mentén haladva, e Trigon továbbosztotta a precessziós ciklust, s így e nagy ciklus paránymérőjeként működtetethető. A Trigon egy szöge durván 2400 év alatt járja körül az állatövet; valamely elemi jegyhármaság egyik jegyétől való eljutás a következő azonos elemű jegyig kb. 800 évet vesz igénybe.176
10. ábra A Párizsból látható északi cirkumpoláris csillagok köre ma, illetve kb 13 000 év múlva (vagy 13000 évvel ezelőtt). A határoló kör középpontja elfordul a nappálya pólusa körül pályagörbéjét bejelöltük, tehát a határoló kör a közbenső időpontokra is megrajzolható.186
11. ábra A déli cirkumpoláris csillagok köre Párizsból nézve (vagyis azon csillagoké, melyek napi mozgásuk során sohasem emelkednek a Párizsból tekintett szemhatár fölé), ma és 13 000 év múlva (vagy 13 000 évvel ezelőtt)186
12. ábra Hórusz és Széth fúrás vagy köpülés közben. Hórusz feje, mint a sólyomé; Széth-Tüphón feje pedig a kutyának is számárnak az a sajátos keveréke, mely jellegzetessége a "Széth-állatnak". Ezt az ábrázolást rendszeresen félreértelmezik, mint a "két ország egyesítését", akár Hórusz és Széth dolgozik a köpülőnél, akár pedig – s ez a gyakoribb eset – az úgynevezett "Nílus Istenek"208
13. ábra A Tejtenger "semmivel össze nem mérhető köpülője", ahogyan a *Mahábhárata* és a *Ramájána* leírják A jobb oldali istenségek fejei az aszurák, összetéveszthetetlen "tüphóni" jellegzetességekkel. Ugyanazt az erőt jelképezik, mint a titánok, a turániak, Untamo népe, egyszerűen a gonosz nagybácsi „*családja* ", melynek Széth a legrégebb képviselője, aki harcban áll az apját – Oziriszt – megbosszuló Hóruszsal.209
14. ábra Az Amritamanthana (vagy a Tejóceán Köpülése) egyszerűsített változatában is a teknősbékán nyugvó Mandara-hegy szolgál forgócsapként vagy köpülőfaként. És a jobb oldali alak feje itt is "tüphóni" karakterű.210

15. ábra A maja Codex Tro-Cortesianus ugyanazt az eseményt mutatja, más vetületben. Ezt az ábrázolást nehezebb megfejteni. – ahogy általában a maják képeit – de jól kivehető a kötél, a teknős, a köpülő (talán homokórát jelöl) és „kin”, a nap jele siklik végig a kígyó-kötélen. 211
16. ábra A mezopotámiai Íj és Nyíl csillagkép (^{mul}BAN és ^{mul}KAK:SI:DI, vagy gag.si.sa), az ékírásos szövegek alapján rekonstruálva; gag.sis.sa/KAK:SI:DI = Szíriusz, a „Nyíl-csillag”..... 274
17. ábra Ugyanazon csillagokból álló kínai csillagkép. Kínában azonban a nyíl rövidebb; A Szíriusz nem a nyílnak a hegye, hanem a célpont: T'ien-lang, az „Égi sakál”..... 274
18. ábra Az égi glóbusz csillagtérképei a Hsin I Hsiang FA Yaó-bun, 1092-ből származó „Mecator” vetületben. Az íj csillagképe az alsó rész közepe táján látható. 275
19. ábra Szíriusz, az égi sakál célbavétele, az ókori Kína mitikus császárainak stílusában..... 276
20. ábra Az úgynevezett denderai „Kerek Zodiákus” (rómaikorú Egyiptom) Szatit istennő ugyanabból a íjből célozza meg nyilával Szóthisz-tehén fején lévő csillagot, azaz itt a Szíriuszt, (jobbra az alsó részben) . Az egyiptomi képzelet közelebb áll a kínaihoz, mint a babilóniaihoz. 277
21. ábra A bolygópályákba beírt poliéderek. Kepler rajza a tiszta mértani képzelet terméke, de szándéka szerint megfelel a bolygópályák sugarai szerinti tényleges aránynak. Itt igen fontos számunkra a legkülső, szaturnuszi pályába illesztett kocka..... 284
22. ábra A Nagy Együttállások Trigonja 1583-1 763 közötti mozgásának részletes ábrázolása. 332
23. ábra Bal oldalon látható a pásztor, amint beméri a Sarkcsillagot, majd a jobb oldalon megfigyeli a tranzitot, a Kassiopeia könnyen felismerhető W alakját képező csillagok délkörén át..... 337
24. ábra E kínai kép igazi archaikus szellemben ábrázolja (ami azt jelenti, hogy a néző csak utalásokat kap, s neki magának kell kikövetkeztetnie a részletek jelentőségét) a

- világegyetem felmérését. A csillagképektől körülvelt két alak Fu Hsi és Nu Kua, azaz a kézművesisten és segítő szelleme, akik a „*föld szögletességét*” és az „*ég kerekességét*” mérik eszközeikkel, melyek: a derékszög a róla lecsüngő mérőónnal, és a körző. Az istenségek egymásba fonódó kígyószerű teste elég világosan – bár sajátos „*vetületben*” – jelöli az egymást szabályos időközökben metsző körpályákat.339
25. ábra E terrakotta maszk Humbaba/Huwava csúf arcát mutatja aki a Gilgames és Enkidu által kidöntött cédrus őrzője. Megkapja a "*belek várának Istene*" címet s ebből meg a képekből egyes kutatók arra következtetnek, hogy Humbaba volt a labirintus lakója és ura, Minotaurusz elődje361
26. ábra Humbaba arcához hasonlóan riasztóak Tlaloknak, a mexikói úgynevezett „esőistennek” a vonásai. Ugyanakkor azonban, sokatmondóak is: a két kígyóból szerkesztett Tlalok-fej, mondhatni Hermész/Merkúr pálcáját képviseli362
27. ábra A Merkúr bolygó mozgását szemléltető 3-5 ábrából világossá válik, hogy a kígyós Pálca, Tiolok arca és a "*belek istene*" képzet miért mutat egyértelműen a Merkúrra, a (Vénusszal együtt) alsóbbrendű bolygók egyikére, melyek közelebb vannak a Naphoz, mint a mi Föld bolygónk; még világosabbá válik, ha egy szoláris éven belül vetjük össze Merkúr sebességének ábrázolásait az egyik felsőbbrendű bolygóiéval (6 ábra) A Szaturnusznak harminc évig tart, míg megfordul a Nap körül s visszatér ugyanahhoz az állócsillaghoz; a Merkúrnak ugyanez nyolcvanhét napba kerül (valóságos keringési idő; a szinodikus pedig 115 nap)364
28. ábra Szelket vagy Szelket egyiptomi istennő.365
29. ábra Görög-föníciai erdetű (Kr. e VI-V század) zöld jáspis szkarabeusz, mely az istennőt „*egy négy lábú, szárnyas, skorpió hátsó részével*” ábrázolja; a régészek felismerik benne "*Ízisz első részét*", de eléggé nyilvánvaló, hogy a Skorpió asszonnyal állunk szemben.365

30. ábra A maya Codex Tro-Cortesianusban újra találkozunk a "skorpiófarkú idős istennővel", bár a grafikus hagyomány igen eltérő Nicaraguában és Hondurasban a "Tejút végében lakó Skorpió Anyát" sokkeblűnek írják le..... 365
31. ábra A mezopotámiai pecsétgyűrű felső részén az "Isten-Csónak" látható; az alsó részén zikkurat építése folyik, s ennek az az értelmezése, hogy a csónak hozza el a met Eridu-Canopustól, a teremtés mértékeitől 372
32. ábra Az „Isten-Csónakot” körülveszi a félhold, három különálló csillag és csillagképek, melyek közül fölismerhető a Skorpió, az Eke (= ^{mul}APIN, Triangulum), és talán az Oroszlón közvetlenül a csónak nyomában; fölötte a korszak valószínűleg a Vízöntőt jelenti. 372
33. ábra Nyilvánvalóan ugyanazon alak fordul elő a maja Codex Tro-Cortesianusban is, lásd a második sort..... 373
34. ábra Az „Isten-Csónak” megfelelő környezetben egy arab éggömbön, melyet Tabarī készített (a Hidzra 684 évében) 'Abd ar Rahman as Sufi csillagkatalógusa alapján A Suhayl (Canopus) nevet e megszemélyesített csónak, azaz Argo evezője alatt olvashatjuk, egészen közel az égi Déli-sarkhoz..... 374
35. ábra A Pegasus-négyszög, melynek neve „I-iku” (vagyis a sumérok alapvető területmértéke), a környező csillagképekkel, mezopotámiai csillagászati szövegek alapján rekonstruálva. A Halak így nyilván nagyobb kiterjedésű volt, mint a mi szféránkban. 547
36. ábra Ugyanazon babilóniai konstelláció A. Ungnad szerint, aki a „I-iku” kifejezést a Paradicsommal azonosította Ungnad rajzainak helyzetét elfordítottuk, a csillagtérképek szokásos rendjéhez igazodva. 548
37. ábra Ugyanaz a négyszög, helyesen a Halak közé beillesztve, látható a denderai (római kori Egyiptom) kerek (fent), illetve négyszögletes (lent) zodiákuson – Aki nehezen tudja elfogadni „nyilvánvalónak”, vagy „a dolgok természetében rejlőnek” azt, hogy egy „mezőt” vagy sakktáblát összekötünk két hallal vagy két gyíkkal, vagy egy teknősbékát két halfarokkal, hasonlítsa össze az lit következő rajzokat az előző három illusztrációval..... 548

38. ábra Ivótök a guineai partvidékről (Afrika) Az alakzat valójában nehezen reprodukálható félgömb, innen erednek az üres helyek.	550
39 ábra Egy másik ivótök a guineai partvidékről.....	550
40. ábra Így rajzolják le az állatövi Halakat a Szumátrán élő toba-balakok.....	551
41. ábra Ez már egy új világi kép, melynek leírása „összetett állat teknősbéka testtel és fejjel, kettős halfarokkal”	551

Előszó

Lévén az idősebb, bár a feladatra talán kevésbé méltó szerző, én kezdem az elbeszélést.

Sok éve keresem a mítosz és tudomány találkozási pontjait. Már régóta világos volt előttem, hogy a tudomány maga is mélyen gyökerezik egy bizonyos mítoszban, mégpedig az *invariancia* mítoszában. A görögök már a Kr. e. VII. században az „Egy és a Sok problémájaként” jellemezték azt a tárgyat, melyre legelső bölcselőik töprengése irányult; hol a természet szertelen változóságában találták meg a magyarázatot arra, hogyan vezethető le a Sok az Egyből, hol úgy, jelent meg előttük a Sok, mint lényegtelen variációk sorozata az Egy témájára. A kiismerhetetlen Hétrakleitosz kétértelmű mondásai csupán csillámló paradoxonokkal szemléltetik, milyen tűnékenyek az örökösen folyó és változó „dolgok”, amint kiszakadtak az egység központi fogalmából. Anaximandrosz pedig ugyanilyen homályosan nyilatkoztatta ki, hogy a dolgok születésének és pusztulásának oka az, hogy az idő rendjében igazságtalanok egymással szemben; „és ez így illő”, tette hozzá, ugyanis valóban örökre bűnhődniük kell kölcsönös igazságtalanságuk miatt. Ez elég is volt ahhoz, hogy ő legyen a fizikai tudományok elismert atyja, hiszen a hangsúly ezáltal a valódi „Sokra” helyeződött át. De bizonyos értelemben ez már igazi tudomány volt.

Nem sokkal ezután hangzott el Pitagorasz nem kevésbé homályos tanítása arról, hogy „a dolgok – számok”. Így született meg a matematika – az a tudomány, melynek eredete mindmáig kérdéses. Bertrand Russellnek nagyon idős korában kellett beismernie: „Meg akartam tudni, mitől ragyognak a csillagok. Megpróbáltam felfogni a pitagoraszi erőt, melynek révén a szám uralkodik a folyamatos változás fölött. Egy keveset elértem ebből, de nem sokat.” Az általa adott válaszok – nagy jelentőségű válaszok – a logikai áttekinthetőségnek, de nem a tulajdonképpeni filozófiának a jellegére vonatkoznak. A szám problémája továbbra is nyugtalanít bennünket – olyannyira, hogy ebből nőtt ki az egész metafizika. Később történészként folytattam vizsgálódásaimat a

tudomány eredetét illetően egészen a görögség előtti kezdetekig, meg arra vonatkozóan is, hogyan nőtt ki belőle a filozófia – hogy tovább növelje zavarunkat. Mindezt *The Origins of Scientific Thought* címen egy kis terjedelmű könyvben foglaltam össze. A tudománynak és filozófiának ugyanis egy a forrása, és nyilvánvalóan ugyanannak a mítosznak a gyermekei.¹ Több írásomban folytattam e vizsgálódásokat „*tudományos racionalizmus*” cím alatt azt kimutatandó, hogy a fejlődés egész menetében a „*Lét Tükre*” mindig az igazi tudomány tárgya, s ez a metafora is az Egyre vezetné vissza a Sokat. Ma már sok mindent tudunk világosan megkülönböztetni, és véglegesen leválasztottak a tudományt a filozófiáról, de az alapkérdés most is az örök invariancia régi mítosza – csak még halványabban és tünékenyebben megfogalmazva –, mögötte pedig az eljárások és technikák sokasága, melyek megváltoztatták a világ arculatát és szörnyű kérdéseket vetettek föl. Viszont egyetlen filozófiai kérdést sem válaszoltak meg, ellen tétben a régi mítoszokkal.

Ha meggondoljuk, még tegnap is a Csillagászati Mítosz korszakában élünk. A ptolemaioszi *Almagest* gondosan megtervezett merev építménye nem más, mint a platóni teológia kirakata, komoly tudománynak álcázva. Az égítestek „*ciklusokban és epiciklusokban, egymásba ágyazódó körpályákon*” végzik titokzatos mozgásukat isteni rendelésre, mely szerint az egyre bonyolultabb körmozgásokkal az egész világegyetem megmagyarázható. Maga Newton pedig – miután ezt így szépen elmagyarázta – a körpályákat egyszerűen behelyettesítette a jobban érthető nehézkedési erővel, melyre „*nem kívánt hipotéziseket fölállítani*”. Isten keze továbbra is a fő mozgató erő: érvényben maradt Isten akarata és az isteni matematika, mely az arisztotelészi Elsődleges Mozgatót váltja föl. És tagadhatjuk-e, hogy az einsteini téridő nem más, mint tiszta matematikai mítosz, amit végül ő nyíltan is elismert?

¹ A pitagoraszai probléma említett könyvem kulcskérdése. Ez irányú erőfeszítéseim végül is az 1964-ben megjelent *Prologue to Parmenides* című írásomban hozták meg gyümölcseiket (újraanyomása a *Reflections on Men und Ideas* című könyvben [1968], p. 80).

Itt tartottam, valahol a tudomány és mítosz között tévelyegve, amikor egy frankfurti tanácskozáson 1959-ben megismerkedtem dr. von Dechenddel, a nagy Frobenius egyik késői tanítványával; én is ismertem a mestert, s együtt idéztük föl kedvenc mondását: „*Mi a fenét törődjek ostoba tegnapi nézeteimmel?*” Kezdetből fogva barátok lettünk. Ő akkor a Tudománytörténeti Tanszéken oktatott, de már elkezdte magányos útját a szellemi néprajz területén. Nyugat-Afrikából indult ki, a „*Főnök*” nyomdokain haladva, melyeket éppen akkoriban tárt föl újra néhai Marcel Griaule, a kiváló Francia etnológus. Neki is volt egy olyan érzése, hogy a mítosz lényege inkább valahol Platónnál keresendő, mintsem a lélektanban, de akkor még nem volt semmi támpontja.

Megismerkedésünk idejére figyelme már Polinézia felé fordult, és hamarosan kincset talált. Több szigeten vizsgálta a régészeti maradványokat, s váratlanul egy támpontra akadt. Két apró sziget térképét vizsgálgatta – légypiszkok a Csendes-óceán vizén – amikor eljött a kegyelem pillanata. Rádöbbsent, hogy *a maraik*, azaz kultikus helyek különös sűrűsödése csakis egyféleképp magyarázható: ezek – és csak ezek! – pontosan két égi koordináta, a Ráktérítő és a Baktérítő mentén települtek.

Most Dechend veszi föl az elbeszélés fonalát:

„Az uralkodó vélemények pusztá tagadásából kiindulva aligha jutunk értelmes fölismerésekre – legalábbis általában ezt gondoljuk. Nos, az én kiindulópontom sem ez volt, bár nem tagadhatom, hogy időnként ösztönző hatással volt rám egyre fokozódó dühöm a (kiábrándító fordításokra alapozott) jelenleg elfogadott értelmezésekkel szemben. Valójában semmiféle »kiinduló pontot« nem tudok megnevezni, legkevésbé pedig a mítoszok csillagászati hátterének föltárására irányuló szándékot. Ellenkezőleg: minthogy magam a néprajz felől érkeztem a tudománytörténethez, az »elején« szilárd elhatározásom volt semmiképp nem belekeveredni csillagászati ügyekbe. És, hogy e rémisztő területtől távol tartsam magam, vizsgálódásom tárgyául a kézműves isten mítikus alakját, a sokféle módon megjelenő Demiurgosz válaszítottam (Héphaisztosz, Tvastri, Wayland kovács,

Goibniu, Ilmarinen, Ptah, Khnum, Kosar-va-haszus, Enki/Ea, Tare, Virakocsa stb.). A leghalványabb gyanú sem támadt föl bennem a mezopotámiai mítoszok (pont ezek!) vizsgálata közben – minden olyannyira tisztán földinek mutatkozott, bár egy kicsit furcsának. Csak miután több mint egy év alatt elolvastam vagy tízezer oldalnyi – múlt században gyűjtött – polinéziai mítoszt (ennek többszöröse áll rendelkezésre), vágott fejbe szinte gőzkalapácként tudatlanságunk megsemmisítő fölismerése: az egészből egyetlen mondat sem volt érthető. Márpedig ha valakit komolyan kell venni, azok éppen a polinéziaiak, akik biztonsággal vezették hajóikat földgömbünk legnagyobb óceánján, akikre agyondicsért fölfedezőink Magellántól Cook kapitányig többször rábízták hajóik navigálását. Tehát a hibának bennünk kellett lennie, nem a polinéziai mítoszban. De még ekkor sem folyamodtam »változatosság kedvéért a csillagászathoz« – megvolt bennem az eltökéltség, hogy elkerüljem e területet. Megvizsgáltam sok szigeten a régészeti emlékeket, s eközben találtam rá a nyomra – bár a villámcsapásszerű fölisme-rés volna a pontosabb kifejezés. Ezt a nyomot kellett követnem, s akkor már nem volt mentség, a csillagászat elől nem lehetett kitérni. Először csak »egyszerű« geometriáról volt szó – a nappálya, a két Térítő, az évszakok; de az istenek és hősök kalandjainak így sem volt sokkal több értelme. Talán számolnunk kellene, a változatosság kedvéért? Mit jelenthetett az, amikor a hős valamivel több mint két évig volt úton, hogy időnként »visszatér«, »kihull a térbe«, letér a »helyes« útról? Valójában nem sok lehetséges megoldás maradt: ezek csak bolygók lehettek (az adott esetben Aukele-nui-a-iku = Mars). Ha így van, a bolygóknak mindenütt részt kellett venniük a mítikus szereposztásban, ezt az ismertetőjegyet nem a polinéziaiak találták ki.”

Az idézett szöveg intellektuális szabadsága és merészsége jelzi, hogyan őrizte meg von Dechend professzor az 1830-as évek német tudományosságának heroikus, ártatlan és kozmopolita vo-

násait. 1953 előtti munkásságának tárgyát éppen e kor hősei, Justus von Liebig és Friedrich Woehler képezték. A korszak egy további erénye, a megvetéssel vegyes fölháborodás, a függelékben lép majd előtérbe, melyek jórészt az ő munkájának termékei.

Újra én következem:

Még évekkel azelőtt egyszer kezembe került Dupuis munkája, *L'Origine de tous les cultes*, amely aztán eltűnt a Widener Könyvtár polcain és többé nem jutottam hozzá. A XVIII. század sajátos stílusában íródott, keltezése „An III de la République”. Már a cím is bizalmatlanná tesz – a XVIII. század tele volt az ilyen lelkendező, túl sokat ígérő címekkel. Ugyan hogyan magyarázhatná meg az egyiptomiak rendszerét, gondoltam én, amikor a hieroglifákat akkor még nem is fejtették meg? (Később Athanasius Kirchertől tudtuk meg, hogyan teheték meg ezt a kopt hagyomány ismeretében.) Félretettem az ijesztő méretű kötetet, csak egy mondatát jegyezve föl: „*Le mythe est né de la science; la science seule l'expliquera.*” A válasz már megvolt, de akkor még nem álltam készen a megértésére.

Ezúttal viszont egyetlen pillantásra felfogtam, mert készen álltam rá. Sok-sok évvel ezelőtt egy jegyzetben föltettem magamnak a kérdést, mit jelent *a tény* a szó nyers tapasztalati értelmében, a régiekre alkalmazva? Úgy gondoltam, hogy nem az intellektuális meglepetést jelképezi, nem a közvetlen rácsodálkozást vagy meghökkenést, hanem azt, hogy rendkívüli, állandó és aprólékos figyelmet fordítunk az évszakokra. Mi az, hogy napforduló vagy napéjegyenlőség? Jelenti a rendeződés, következetesség, az alkotóerővel párosult szándék és rekonstrukció képességét, amelyekkel nemigen szoktuk őseinket jellemezni. Pedig megvolt bennük. S ekkor már *láttam* is ezt.

A századok mélyéről a matematika közeledett felém; nem követve, hanem megelőzve a mítoszt. Fölfegyverkezve, de nem a görögök szigorúságával, hanem az asztrológiai alkotóerővel, a csillagászat megértésével, A számok adták meg a támpontot. A távoli időkben, az írás föltalálása előtt *a mérték* és *a számolás* szolgáltatta a vázat, a keretet, amelyen aztán kialakulhatott az igazi mítoszok dús szövedéke.

Visszatértünk tehát a valódi kezdetekhez, a kőkorszaki forradalomhoz. Egyetértünk abban, hogy ez lényegében műszaki forradalom volt. A legelső társadalomtudós, az abderai Démokritosz egyetlen találó mondattal fejezte ki: az emberi fejlődés nem az ész, hanem *a kéz* műve volt. Késői követői azonban túlságosan szó szerint vették e mondatot, és a kézműiparra figyeltek. Nem ismerték föl, milyen hatalmas szellemi erőfeszítést fejtettek ki a régiek a kohászattól kezdve a művészetig mindenben, de főleg a csillagászatban. Kiválogatták és azonosították a jelenvalók közül a kézzel el nem érhetőket, s ez az erőfeszítés vezetett el a tiszta szemlélet tárgyaihoz, az újtukat járó csillagokhoz. A görögök nem magyarázták volna félre ezt az erőfeszítést: ők Királyi Tudománynak nevezték a csillagászatot. A kozmosz rendezésére irányuló erőfeszítés az égi létezőktől indult ki, az egyetlen olyan típustól, amely a valóság irányítójaként elgondolható volt, amelyből minden művészet értelmét nyerte.

De legkönnyebb figyelmen kívül hagyni azt, amit nehéz megérteni. Az idők teljességével a múlt tudományából kivirágzott a filológia és a régészet, miközben egyre-másra jelentek meg tudós kötetek az ókori filozófiáról, csekély eredménnyel. Az újkorban néhány mester újra fölfedezte ezeket az „*írásbeliség előtti*” teljesítményeket. Mára azonban Dupuis, Kircher és Böll is eltűntek, elfelejtődtek ugyanúgy, mint az ősiség nagy alakjai. A feledés igazságtalansága vakon szórja el pipacsait.

Jól ismert, milyen sok istenkép kapcsolódik a tűzcsináláshoz: egy J. D. Mc Guire nevű amerikai mérnök fölfedezte, hogy bizonyos egyiptomi ábrázolásokon istenek láthatók tűzcsiholás közben. A magyarázat egyszerű: maga a tűz volt a kapocs a között, amit az istenek *megették*, és amit az ember is megtehetett. Ebből kiindulva azonban az emberi elme további csodás szellemi teljesítményekre vált képessé. Ez az ősi, szellem uralta világ méltó volt a rég elfeledett Newtonokhoz és Einsteinekhez – azokhoz a mesterekhez, akikről, mint d’Alembert mondja, semmit sem tudunk, és akiknek mindent köszönhetünk.

Így tehát megvolt az alapgondolat, még hozzá egyszerű és világos formában. De ráébredtünk, hogy iszonyatos nehézségekkel fogunk szembekerülni mind a ma érvényben lévő tudományosság szempontjából, mind pedig a módszerünkhöz szükséges

meglehetősen ismeretlen megközelítés okán. Tréfásan és röviden így jellemeztem a helyzetet: „*macska a billentyűzeten*” – az ok mindjárt kiderül. Mert hát hogyan is lehetne folyamatában megragadni az időt? És mégis az idő folyása, a zene tempója lényegbevágó, kikerülhetetlen s ugyanakkor érthetetlen volt a rendszerező elme számára. Hosszasan kerestem valamilyen induktív leírási módot – de mintha a Pelion hegyét raknánk Ossára. És még ez volt nehézségeink közül a legkisebb. Mert még falba is ütköztünk, egy igazi Berlini Falba, melyet közönyből, tudatlanságból és ellenségességből raktak. A bölcs Humboldt mester mondta még régen: Az emberek először tagadják valamely dolog létét; azután lekicsinylik; végül kijelentik, hogy a dolog régóta ismert volt. Vajon egy ilyen, több mint kétes kilátásra alapozva nekivághatunk-e aprólékos kutatással járó hatalmas tudományos föladatnak? De a föladat már ki volt tűzve: megmenteni a Feledéstől a távoli és közeli – múlt nagy elméit. „*Ezt mondja az Úr Isten: A négy szelek felől jöjj elő lélek, és lehelj ezekbe a megölettekbe, hogy megéledjenek!*” Ezeket a szegény szétszórt tetemeteket, *ossa vehementer sicca*, föl kellett élesztenünk.

E könyv tükrözi fokozatosan erősödő meggyőződésünket, hogy – mindenekelőtt – ősatyáink tiszteletet érdemelnek. Gondolom, az első néhány fejezet könnyű olvasmány lesz. Ahogy azonban lépésenként az „*erdőhatár fölé*” érünk, az olvasó olyan nehézségekkel találja magát szembe, melyeket nem mi támasztottunk, hanem amelyek egy számunkra alig felfogható módon elzárt tudomány benső lényegéből fakadó nehézségek. Talán még elkésőbb az, hogy nem használhatjuk régi jól bevált logikánkat, melyben először vannak az elvek, s aztán jön a következtetés. Az ősi időkben nem így gondolkodtak. Gondolkodásuk leginkább a fűgához hasonlított, melyben nem lehet az összes hangjegyet egyetlen skálába kényszeríteni, melyben a hallgató egyből a dolgok kellős közepébe kerül, s követnie kell az ő gondolataik által létrehozott időrendet. Végül is a zene természetéből következik, hogy a hangjegyek nem játszhatók le egyszerre. A mű rendje, belső összefüggései, teljes jelentése azonban idővel mind föltárulnak, ha van türelmünk. Elgondolásom szerint az olvasónak bele kell helyeznie magát az „*Idő Ősi Rendjébe*”.

Ugyanezt a gondolatot Troilus más képpel fejezte ki: „Aki kalácsot akar a búzájából, annak várnia kell az őrlésre” (Szabó Lőrinc ford.).

Giorgio de Santillana

Bevezető

*A Nagy Farkast, Fenrirt lekötő
eltéphetetlen béklyót Loki nagy
ügyességgel a következőkből ko-
vácsolta: macskalépés zaja,
szikla gyökere, asszony szakállá,
hal lehellete, madár köpete.*

Az Edda

*Toute vue des choses qui n'est
pas étrange est fausse.*

Valéry

Az itt következőkben csupán egy esszét ajánlunk az olvasó figyelmébe: első bejárását egy jószerivel földérintetlen és térképezetlen birodalomnak. Bármely irányból lépünk be, ugyanaz a meghökkentő körkörös bonyolultság vesz körül bennünket, mint egy labirintusban; ugyanis nincs deduktív rendje a szó absztrakt értelmében, hanem inkább egy önmagába záruló élő szervezetre hasonlít, vagy még inkább „*A fűga művészetének*” valamilyen monumentális változatára.

Megfelelő kiindulópontként Hamlet alakja kínálkozott, szinte véletlenül. Sok más ösvény is adódott volna, melyek bővelkedtek különös jelképekben, és hívogattak nagyszerű képeikkel; választásunk mégis Hamletre esett, mert elménket igazi induktív kutatóútra ösztönözte egy ismerős tájon, és amelynek további érdeme az irodalmi beágyazottság. Jelleme ott van tudatunk mélyén, minden bizonytalanságával és félreérthető vonásával, önkínzó kérdéseivel és hűvös belátásaival a modern gondolkodó előképe. Az volt a személyes drámája, hogy hőssé kellett válnia, ugyanakkor megkísérelni, hogy elkerülje a Végzettől ráosztott szerepet. Világos értelmű fölötte állt a belső indítékok harcának – ebben igazi

kortársunk volt és az is maradt. De ez a jellem, aki a költő révén közénk tartozó lett, legendás múltat rejt, vonásait ősrégi mítosz rendezte el és alakította. Az istenség aurája vette körül, és sok rejtély kulcsa nála van. Mégis meglepő volt, hogy a jelmez mögött ősi és mindent átfogó kozmikus erőt találtunk – a csak álmainkban élő első világekorszak hajdani urát.

A sokféle maszkar ellenére furcsa módon mégis önmaga maradt. Amlodhi eredeti alakjában – a név így szerepel az izlandi legendában – már megtalálható ugyanaz a jól ismert melankólia és éles elme.

[A mitológiai nevek, csillagnevek átírásában ahol lehetett, igyekeztünk a kialakult hagyományokat követni. Alapvető forrásként a *Mitológiai enciklopédia I-II.* (Sz. A. Tokarev szerk., 1988) kötetét használtuk. – a Ford.)]

Ott is az apja megbosszulására induló fiú, rejtélyes, de megkerülhetetlen igazságok kimondója, a Sors képviselője, akinek vissza kell vonulnia küldetése végeztével, újra elrejtőznie szokott helyén: az idők mélyén, mint az Aranykor Uralkodója, az Egyszer-volt és Eljövendő Király.

Esszünkben egyre tovább és tovább követjük alakját, északra haladva Rómába, onnan Finnországba, Iránba és Indiába; de félreismerhetetlenül megjelenik a polinéziai legendákban is, Sok más Hatalmasságok és Uraságok fognak még testet ölteni azért, hogy alakja kellőképpen illeszkedjen a nagy rendszerbe.

A skandinávok elnagyoltan, harsány színekkel rajzolt képi világában Amlodhi egy legendás malom tulajdonosaként szerepel, mely az ő idejében még békét és bőséget örölt. Később az idők romlásával sötét kezdett örölni, mára pedig a tenger fenekére süllyedt, követ és homokot örölni, s létrehozója a hatalmas örvénynek, a Maelströmnek (azaz örlő áradat *a mala „örölni”* igéből), mely a hírek szerint egyúttal a holtak országába vezető út. A bizonyítás előrehaladtával ez a képsor egy csillagászati folyamatot fog megjeleníteni, a nap igen lassú elmozdulását az állatövjegyeiben, amely évezredek kitévő világekorszakokat határoz meg. Mind egyik korszak új érához el, Istenek Alkonyát. Nagy építmények omlanak össze, ledőlnek a nagyszabású szerkezetet támaztató oszlopok, árvizek és kataklizmák jelentik be az új világ eljövételét.

A malmot és tulajdonosát tartalmazó kép helyébe másutt bonyolultabbak, az égi eseményeket pontosabban tükrözők lépnek. Platón nagyszabású elméjében az alak mint a Kézműves Isten, Demiurgosz jelenik meg, aki megformálta az eget; de még ő sem szabadulhatott a rá is átörökített képzettől – a katasztrófák és a világ időszakonként ismétlődő újjáépítésének képzetétől.

A hagyományból tudható, hogy az új világ megépítéséhez a méreteket az égi óceán mélyéből kellett megszerezni, majd összehangolni a főnről kapott méretekkel, melyeket a „*Hét Bölcs*” diktált le – ilyen rejtélyesen hangzó néven emlegetik őket Indiában és másutt. Valójában az Ursa Hét Csillagáról van szó, melyeknek normatív szerepük van a csillagos égen folyó mindenféle kítűző vagy bemérő műveletben. A Távoli Északnak e domináns csillagai sajátos módon, de módszeresen összekapcsolódnak azokkal, melyeket a kozmosz operatív erőinek tekintenek, azaz az állatöv mentén különféle helyzetekben és alakzatokban mozgó bolygókkal. A régi pithagoreusok hagyományos nyelvezetén a két Medvét Rhea Kezeinek hívták (a Forgó Ég Asszonya), a bolygókat pedig Perszephoné, az Alvilág Királynője Kutyaínak. Innen messze délre *Argo*, a titokzatos hajó és a Kormányos-csillag őrizte a múlt mélységeit, a Tejút pedig az Időből emelt Híd volt. A jelek szerint e képzetek közismert tételek voltak a történelem előtti korban, a bolygónkon mindenütt a magaskultúrák övezetében, s valószínűleg a késő neolitikum nagy szellemi és műszaki forradalma hozta létre őket.

Az egyre jobban kiteljesedő képzet intenzitása, gazdagsága és részleteinek egyezése arra a következtetésre vezette a kutatókat, hogy a Közel-Kelet volt a származási helye. Ez nyilvánvalóan az eszmék oly mértékű terjedésére utal, amivel a jelenkori antropológia aligha tudna megbékélni. Bár e tudomány bámulatos mennyiségű részletet tárt föl, evolúciós és lélektani irányultságának okán elfelejtkezett a mítoszok fő forrásáról, ez pedig az asztronómia, a Királyi Tudomány. A feledékenység maga is az események újabb fordulata, alig százéves múltra tekint vissza. A ma tudós filológusai elmagyarázzák nekünk, hogy Szaturnusz és Jupiter homályba vesző – föld alatti vagy légköri – istenségek nevei, melyek egy „*kései*” korban rakódtak rá a bolygókra; gondosan elkülönítik a népi eredetűt a „*kései*” fejleményektől, nem is tudva

arról, hogy a bolygóperiódusokat-mind a szinódikus, mind a csillagideiben – ismerték és számos különböző módon el is játszották, már az archaikus időkben is hagyományosnak számító ünnepeken. Ha említett tudósainknak még elemi természettudományos ismereteik sincsenek e periódusokról, aligha fogják könnyűszerrel fölismerni őket, amikor előbukkannak az általuk gyűjtött anyagban.

Az ókor történészei elképedtek volna, ha megtudják, milyen észrevétlenné válhatnak teljesen nyilvánvaló dolgok. Arisztotelész büszkén jelentette ki, mint, jól ismert tény, hogy az istenek eredetileg csillagok voltak, még ha e köznép képzetében később elhomályosult is ez az igazság. Minthogy a haladásban kevésbé hitt, úgy vélte, legalább ennyi tudást biztosítani lehetett a jövő számára. Nem számolhatott azzal, hogy mai szerkesztője, W D. Ross leereszkedően fogja majd hozzáfűzni: „*Történelmileg ez nem állja meg a helyét.*” Holott jól tudjuk, hogy a Saturday és Sabbath nevek Szaturnusztól erednek, ahogyan Wednesday és Mercredi a Merkúrtól. Ezek a nevek ősrégiek, legalább annyi idősök, mint a harrániak bolygó-heptagramja. Sok-sok idővel megelőzik Ross professzor görög filológiáját. Az olyan kiváló és aprólékos munkát végző tudósok tanulmányaiból, mint Ideler, Lepsius, Chwolson, Boll, és – még visszább menve az időben – Athanasius Kircher és Petavius, a kultúrtörténészek sok fontos dolgot tanulhattak volna, ha gondosan elolvasták és megjegyezték volna. Csakhogy az általános érdeklődés más célok felé fordult, amint ezt a mai antropológiában láthatjuk, mely kidolgozta saját fogalmait arról, hogy mi a „*primitív*”, és hogy mi következett utána.

Azonban azt olvassuk a Bibliában, nagyon-nagyon tudománytalan forrásunkban, hogy Isten minden dolgot száma, súlya és mérete szerint rendezett el; ősi kínai szövegek szerint „*a naptár és a hangolósípok között oly szoros fedés van, hogy egy hajszál nem férne közéjük*”. Az effélet elolvassuk, aztán nem törődünk tovább vele. Pedig ezek az utalások föltárhatnának előttünk egy rendkívül bonyolult, de bonyolultságában teljesen rendezett világot, mely alaposan különbözik a mienktől, Szaktudósaink elméjét ma egy népszerű fantazmagória kódósítja el, mely szerint ők

ezen már felülemelkedtek – ők a tévedhetetlen és nagyeszű kritikusok.

1959-ben írtam az alábbi sorokat:

A századok pora már belepte ezt a nagyszerű, világméretű archaikus struktúrát, amikor a görögök megjelentek a színen. Valami mégis fönmaradt belőle a már nem értett hagyományos rítusokban, mítoszokban és tündérmesékben. Szó szerint véve, ez érlelte meg a termékenység biztosítására szánt véres kultuszokat, egy ambivalens természetű sötét, egyetemes erőben vetett hitre alapozva, mely ma kisajátítani látszik érdeklődésünket. Eredeti motívumai azonban újra fölwillannak, szinte érintetlen formában, a pitagoreusok és Platón kései elgondolásai-ban.

De ezek már csak szívfájdító töredékei az elveszett egésznek. Azokat a „fátyolos tájképeket” juttatják eszünkbe, melyeknek kínai festők a mesterei: itt egy szikla, ott egy oromzat, amott egy fa csúcsa, a többit pedig pótolja a képzelet. Még ha meg is fejtjük a kódot, s megismerjük az eljárásokat, nem számíthatunk arra, hogy be tudjuk mérni távoli őseink gondolatát, olyannyira be van burkolva saját szimbólumaiba.

*Szavaik többé nem hallhatók
Eltelvén a hosszú korok...*

Úgy véljük, hogy a kódot részben már megfejtettük. E magas szellemiségű, távoli korokban létrehozott struktúrák alapját képező elgondolások szintén magasröptűek, még ha formáik különösök is. A „*Hogyan keletkezett a világ?*” című elméletnek mintha része volna a harmónia megszakadása, valamiféle kozmogóniai „*eredendő bűn*”, melynek révén az ekliptika köre (az állatövvel) megbillent az égi egyenlítőhöz képest, s ezzel elindultak a változás ciklusai.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ez az archaikus kozmológia nagy fizikai fölfedezéseket fog fölmutatni, bár hatalmas

szellemi koncentrációt és számolást igényelt. A lényeg az, hogy kijelölte a világegyetem egységét, de az emberi elméet is, kiterjesztve azt a legtávolabbi határokig. Igazából az ember ma is ezt műveli.

Einstein mondta: „*A világegyetemet illetően az az elgondolhatatlan, hogy egyáltalán elgondolható.*” Az ember nem adja föl. Amikor milliósámra fedezi fel a távoli galaxisokat, majd a több milliárd fényévre lévő kvázisztelláris rádióforrásokat, melyek összekuszálják elméleteit, elégedett, hogy ilyen mélységekig képes elérni. Teljesítményéért azonban szörnyű árat fizet. Az asztrofizika tudománya egyre nagyobb léptekkel terjeszkedik anélkül, hogy kicsúszna alóla a talaj. De az emberi minőség erre nem képes. Az űr mélységeiben elveszíti önmagát és jelentőségének tudatát is. A mai asztrofizika fogalmi körébe legfeljebb a tudathasadást kockáztatva képes beilleszkedni. A mai ember kénytelen szembenézni az elgondolhatatlannal. Az archaikus ember azonban szilárdan kézben tartotta az elgondolhatót azzal, hogy világegyetemén belül olyan időrendet és eszkatológiát teremtett, melynek az ő számára értelme volt, s melyben lelkének is megvolt a maga sorsa. Ugyanakkor ez egy csodálatosan széles körű elmélet volt, mely nem tett engedményeket pusztán emberi érzelmeknek. Az ész ebben is kitér a tűrőképesség határain túl, de anélkül, hogy lerombolná az ember szerepét a kozmoszban. Könyörtelen metafizikája volt.

Nem egy megbocsátó világegyetem, nem egy könyörületes világ. Egész biztosan nem az. Éppoly kérlelhetetlen, mint az útjukat járó csillagok, *miserationis parcissimae*, ahogy a rómaiak mondták. Ez a világ azonban mégsem feledkezett el az emberről, hiszen valamiképpen mindennek elfogadott helye volt – jogszerűen és nem statisztikailag – ahol egy veréb sem hullhat le észrevétlen, és még az sem jutott örök kárhozatra, ami saját hibájából selejteződött ki; mert a Szám és Idő rendje mindenenket megőrző totális rend volt, melynek minden és mindenki része lehetett: istenek, emberek és állatok, fák és kristályok, de még tévelygő csillagok is – mind alávetve a törvénynek és mértéknek.

Nagyon jól tudta ezt Platón, aki még beszélte az archaikus mítosz nyelvét. A mítoszt összhangba hozta gondolataival, miközben megalkotta az első modern filozófiát. Útmutatásában

mindig, még akkor is teljesen megbíztunk, amikor bevallottan „nem egészen komolyan” beszélt. Az első gyakorlati szabályokat tőle kaptuk; ő igazán tudta, miről beszél.

Platón mögött pedig ott áll a Pitagorasznak tulajdonított impozáns doktrína teljes mivoltában; némely megfogalmazásában még nyers, de már telítve a korai matematika csodálatos tartalmával, s terhesen azzal a tudománnyal és metafizikával, mely majd Platón korában szökken virágba. Innen származnak „tétel”, „elmélet” és „filozófia” szavaink. (Az első kettő természetesen csak az angolra áll. – a Ford.). E doktrína viszont a proto-pitagoreusi szakaszon nyugszik, mely egész keleten elterjedt, de központja Szúzában volt. Azelőtt pedig megint egészen másvalami volt, a babiloni merev numerikus számolás. Mindebből ered a furcsa elv: „A dolgok – számok”.

Ha már megragadtuk az időben visszavezető fonalat, a későbbi doktrínák és történelmi fejleményeik próbája az lesz, hogy egybevágnak-e az érintetlenül megőrzött, de esetleg már csak félig értett hagyománnyal. Mert vannak magvak, melyek maguktól terjednek az idő sodrában.

Az egyetemesség önmagában is lehet a próbája, ha határozott struktúrával kapcsolódik össze. Ha Kínában találtunk valamit, s az megjelenik babilóniai asztrológiai szövegekben is, akkor lényegesnek kell tételeznünk, mert nem mindennapi képek együtteséről van szó, melyekről senki sem állíthatja, hogy egymástól függetlenül, spontán alkotó folyamat hozta őket létre.

Nézzük a zene eredetét. Orpheusz és szívfájdító halála lehet költői képzelet terméke több esetben is különböző helyeken. De amikor olyan szereplőket, akik nem lanton, hanem fűvös hangszeren játszanak, elevenen megnyúznak különféle képtelen okokból, és különböző kontinenseken azonos módon éri őket a halál akkor érezzük, hogy valami Fontos dologra akadtunk, mert ilyen történeteket nem kapcsolhat össze belső összefüggés. Vagy amikor a hamelni patkányfogó párja Mexikóban is feltűnik jóval Kolumbusz előtt, és mindkét helyen bizonyos attribútumokhoz kötve, mint például a vörös szín, akkor ez aligha lehet véletlen egybeesés. Általában véve a zenébe ritkán kerülnek be dolgok véletlenül.

Vagy az sem lehet véletlen, amikor olyan számok, mint 108, vagy 9x13, illetve különböző többszöröseik előfordulnak a *Védákban*, Angkor templomaiban, Babilonban, Hérakleitosz homályos kijelentéseiben és a skandináv Valhallában.

Van egy módja annak, hogy ellenőrizzük a korai följegyzésekben – néphit, legendák, szent szövegek – így szétszóródott jeleket. Az általunk használt Források furcsának és összefüggéstelennek tűnhetnek, de a szűrést gondosan végeztük és erre megvoltak az okaink. Ezeket később a módszerről szóló fejezetben ismertetjük. Leginkább összehasonlító morfológiának nevezhetném, Hatalmas a mítoszok és legendák tárháza, de megvannak a morfológiai ismertetőjegyei annak, ami már több a természetes mőción adódó mesélésnél. Csodálatosan megőrzött archaikus anyag található a „*másodlagos*” természeti népeknél, mint az amerikai indiánok vagy a nyugat-afrikaiak. Aztán vannak udvari történetek vagy uralkodóházak regényszerű évkönyvei: a *Feng Shen Yen I*, a japán *Nihongi*, a hawaii *Kumulipo*. Ezek azért nem csupán fantázia szülte mesék.

Nehéz és vészterhes korokban vajon milyen információt bízna a legidősebb fiára egy nemesi családból származó férfi? A leszármazási táblát biztosan, de ezenkívül még mit? Az ősi nemesiség emlékezete az eszköz, mellyel megőrizhető az *arcana imperii*, az *arcana legis* és az *arcana mundi*, ahogyan az ókori Rómában is történt. Innen ered az uralkodó osztály bölcsessége. A polinéziai varázsigék, melyeket a szigorúan őrzött *Whare-wánangában* tanítottak, többnyire csillagászattal foglalkoztak. Akkoriban ezt jelentette a liberális nevelés.

A szent szövegek alkotják a másik jelentős forrást. A könyvnyomtatás korában hajlamosak vagyunk ezeket azzal elintézni, hogy vallásos kiruccanások voltak a hitszónoklattan területére; ám eredeti funkciójuk szerint a Figyelem nagyfokú összpontosítását követelték meg olyan szövegekre, melyek hosszú időn át párlódtak le, s alkalmasnak ítéltettek arra, hogy egyik generáció a másik után megőrizze emlékezetében. A kelta druida hagyomány nemcsak dalokban öröklődött át, hanem a fákról szóló ismeretekben is, ami nagyon hasonlított egy kódhoz. Keleten pedig a csillagászaton alapuló bonyolultjátékokból kialakult egyfajta gyorsírás, melyből az ábécé lett.

Ahogy követjük az útmutatókat-csillagok, számok, színek, növények, formák, vers, zene, struktúrák – hatalmas, többszintű bonyolult összefüggésrendszer tárul elénk. Egy visszhangzó sokaságon belül vagyunk, melyben minden válaszol, mindennek megvan a kijelölt helye és ideje. Igazi épület ez, olyasféle mint egy matematikai mátrix, a sok-sok szinthez illeszkedő Világkép, s minden szigorú mérték szerint rendezve és rendben tartva. A mérték szolgáltatja az ellenpróbát is, mert sok mindent lehet azonosítani és átrendezni az olyan szabályokból, mint a hangolópokról és a naptárról szóló régi kínai mondás. Amikor mértékekről beszélünk, ezeket mindig az idő valamilyen formája szolgáltatja; a két alapvető forma a szoláris év és az oktáv, s ezekből vezetjük le számos perióduson és intervallumon keresztül a tényleges súlyokat és méreteket. Amivel a mai ember próbálkozik a konvencióvá üresedett metrikus rendszerben, annak rendkívül összetett archaikus előzményei vannak. Századokon át visszhangzik Al-Biruni csodálkozása afölött, hogy – amikor ezer évvel ezelőtt e tudósfejedelem fölfedezte, hogy az akkor nyomorúságos csillagászoknak tekintett indiaiak fényszögeket és eseményeket számoltak ki csillagok segítségével – egyetlen általa megnevezett csillagot sem tudtak neki megmutatni. A csillagok számukra tételekké egyszerűsödtek, ahogy majd újra Leverrier és Adams számára, akik életükben meg sem nézték a Neptunuszt, bár ők számolták ki és fedezték föl 1847-ben. Hasonló viszonyulás alakulhatott ki az aztékokban és majákban is, soha véget nem érő számolásaik közben. Csak az összefüggések számítottak. Végző Fokon így volt az archaikus világegyetemben is, ahol a dolgok kölcsönösen egymásjelei és jegyei voltak, beírva egy hologramba, és a szellemes megfejtésre várva. És a Szám uralt mindeneket (lásd 1. függelék).

Kissé közelebb kerül hozzánk ez az ősi világ, ha felidézünk két átmeneti egyéniséget, akik gondolkodásmódjukban egyszerre voltak archaikusak és modernek. Az első, Johannes Kepler aki a régi rend követője volt nem lankadó számításaiban és abban, hogy szenvedélyesen ragaszkodott a „*Szférák Harmóniája*” fölfedezésének álmához. De korszerű is volt – s ma is az – amikor álma kezdte kirajzolni a majd Bachhoz elvezető polifóniát. Némileg hasonló módon a mi szigorúan tudományos világnézetünknek is

megvan a megfelelője abban, amit a zenetörténész John Hollender így jellemezett: „Az Ég Lehangolása”. A második átmeneti egyéniség nem kisebb ember, mint Sir Isaac Newton, a merev tudományos világnézet kezdeményezője. Nincs abban semmi ellentmondás, hogy ebben az összefüggésben Newtont emlegetjük. John Maynard Keynes, aki Newtont úgy ismerte, mint sok kortársunkat, a következőket mondta róla:

Newton nem az első alakja a Ráció Korának. Inkább az utolsó varázsló volt ő, az utolsó a babilóniaiak és sumerok közül, az utolsó nagy elme, aki a látható és szellemi világot ugyanazok szemével nézte, akik elkezdték építeni szellemi világunkat alig kevesebb mint tízezer évvel ezelőtt... Miért tartom őt varázslónak? Mert az egész világegyetemet és annak minden részét rejtvényként kezelte, titokként, mely megfejtendő, ha tisztán gondolati úton közelítünk bizonyos tapasztalati tényekhez, bizonyos misztikus útjelzőkhöz, melyeket Isten helyezett el szerte a világban azért, hogy az ezoterikus testvériség számára lehetővé tegyen valamiféle filozófiai kincskeresést. Úgy vélte, hogy ezek az útjelzők részben mennyei bizonyítékokban és az elemek felépítésében találhatók (innen a téves feltételezés, miszerint ő kísérleti természetfilozófus lett volna), részben pedig bizonyos iratokban és hagyományokban, melyeket a testvérek örökítettek át töretlen láncban az eredeti titokzatos babilóniai kinyilatkoztatástól kezdve. Számára a világegyetem a Mindenható titkosírással írt üzenete volt – hisz ő maga is ilyen formában közölte a differenciálszámítás fölfedezését Leibnizcel. Úgy vélte, hogy tisztán gondolati úton, elménk összpontosításával a rejtvény megnyílik a beavatott előtt. („Newton, az ember”, in: The Royal Society. Newton Tercentenary Celebrations (1947), p.29.)

Lord Keynes 1942 körül írott értékelése egyszerre elmélyült és eredeti. Jól tudta, és mi is tudjuk, hogy Newton kudarcot vallott. Tévétra vezették makacs szektás elképzelései. De vállalkozása valóban az archaikus szellemben fogant, s ez most kezd kide-

rülni, miután kétszáz éve folyik sok olyan kultúra tudós vizsgálata, melyekről ő nem is tudhatott. A néhány útjelzőhöz, amit szigorú módszerességgel föltárt, nagyszámú újat tettünk hozzá. A csoda azonban továbbra is csoda, ahogyan nagy elődje, Galilei kifejezte:

De az összes csodás találmány közül, micsoda szellemi fensőbbiséggel kellett rendelkeznie annak, aki elgondolta, hogyan közzölheti legtitkosabb gondolatait bármely más személlyel, legyen bármilyen messze időben vagy térben, azokkal akik az Indiákban vannak, vagy azokkal, akik még meg sem születtek és még ezer vagy tízezer évig nem is fognak? És mindehhez nem kellett más, mint kéttucatnyi aprófelé elrendezései a papíron? Legyen ez a pecsét az ember összes bámulatra méltó találmányán.

Még a Kr. u. VI. században Grégoire de Tours írta: „*Elménk vágóéle elkopott, már alig értjük a régieket*”. Ma még kevésbé, annak ellenére, hogy nyakig ülünk a fejlett technológiában és a „*tömegeknek szóló matematikában*”.

Tagadhatatlan tény, hogy Klasszika-Filológia Tanszékeink buzgó munkálkodása ellenére, a göröggel és latinnal való élő közelség megszüntetésével elváltuk az *omphaloessát*, a köldökzsinórt, mely kultúránkat – vagy legalább annak felső szintjét – Görögországgal kötötte össze éppen úgy, ahogyan akkor a pithagoreusi és orfikus hagyomány részesei Platón és mások révén összekapcsolódtak a legősibb Közél-Kelettel. Vannak jelei annak, hogy ez a rombolás egy újabb középkorhoz fog vezetni, mely sokkal rosszabb lesz, mint az első volt. Egyesek arcán lenéző mosoly: „*Állítsátok meg a világot, ki akarok szállni*”. De ezen már nem lehet változtatni; így szokott lenni, ha valaki avatatlan belekontárokodik a fönntartott tudásba, ami maga a tudomány, illetve amit a tudománynak kellene képviselnie.

De amint Goethe mondta a Haladó Kor nyitányán, „*Noch ist es Tag, da rühre sich der Mann! Die Nacht tritt ein, wo niemand wirken kann.*” („*Még nappal van, hát mozduljon az ember – mert beköszönt az éj, s nyugalmat rendel.*”) Jöhet még egyszer valamilyen reneszánsz a reménytelenül lesajnált és legázolt múltból, amikor bizonyos eszmék életre kelnek; ne fosszuk meg unokáinkat az esélytől, hogy részesedjenek a legmagasztosabb és legtávolibb idők örökségéből. És ha még ez az utolsó esély is elvész –

ami nagyon-nagyon valószínű – a haladás zűrzavarában, még mindig gondolhatunk arra Polizianóval együtt – aki maga is vezető humanista tudós volt –, hogy mindig lesznek emberek, akiknek elméje menedéket talál a költészetben, művészetben és a szent hagyományban, *„mely egyedül szabadíthatja meg az embert a haláltól s viheti őt az örökkévalóságba, amíg a csillagok haladnak tovább útjukon, beragyogva az örökre elcsöndesült földet”*. Egyelőre még maradt annyi napvilág, hogy elvégezhessük az első gyors földérítést. Szükségszerűen ki fognak maradni nagy és jelentős területek, de így is meg tudjuk vizsgálni a múlt sok mellékútját és hasadékát.

I. FEJEZET: A krónikaíró meséje

...te visítózó szándékú, mérhetetlen erejű, makulátlan Titán, te, aki mindent elpusztítasz, de újjáteremted, te, aki fenntartod az eltéphetetlen köteléket Aión korlátlan rendeléséből, fortélyos elméjű, a nemzés kezdeményezője, te görbe szándékú...

Az orfikus himnuszokból

A megfelelő kapu, melyen át beléphetünk a Shakespeare előtti Hamlet birodalmába, Saxo Grammaticus (kb. 1150 – kb. 1216) egyszerű stílusban megírt beszámolója a *Gesta Danorum* III. és IV. könyvében. A következőkben a III. könyv idevágó részét olvashatjuk Elton fordításában, csekély rövidítésekkel.

A történet Orvendelnek, Amlethus apjának hőstetteivel kezdődik, különösen Koll norvég király feletti győzelmével, mely Fengöt, Orvendel öccsét a „*féltékenység fullánkjával mérgezte*” olyannyira, hogy megölte bátyját (lásd 2. függelék). „*Ezután nőül vette lemészárolt bátyja feleségét, a természetellenes gyilkosságot vérfertőzéssel tetőzve.*” (Így jellemzi a dolgot Saxo.)

Amleth mindezt észrevette, de attól félt, hogy túlságosan okos viselkedéssel fölkelthetné nagybátyja gyanúját. Így eldöntötte, hogy ostobaságot színlel és úgy tesz, mintha elvesztette volna az eszét. Ez a ravasz viselkedés nemcsak elrejtette éleselméjűségét, hanem biztonságát is szavatolta. Mindennap anyja házában maradt, teljes apátiában és mosdatlanul, a földre vetve magát, porral és szeméttel szórta be testét. Elszíneződött és iszappal bemázolt arca ostoba és groteszk örülségre utalt. Amit mondott, összhangban volt ezekkel az örülségekkel; minden tette teljes letargiáról tanúskodott...

Időnként a tűz mellé ült, és kezével felgereblyézve a parazsat, fából kampókat formázott és megedzette őket a tűzben, hegyüknél bizonyos visszahajló szakállt alakítva ki, hogy biztosabban tartsanak. Ha megkérdezték, mit csinál, azt felelte, hogy éles dárdákat készít apja megbosszulására. E válasz miatt többnyire kigúnyolták, mindenki csúfolta céltalan és nevetséges időtöltéséért; de a dolog a későbbiekben mégis segítette tervét. Épp ebbéli ügyessége volt az első dolog, ami fölkellette a jobb megfigyelők gyanúját fortélyossága iránt. Ugyanis egy ilyen csekély értékű tevékenységben elárult ügyessége a mesterember rejtett tehetségére utalt... Végül pedig, a legnagyobb gondossággal őrizte tűzben hegyezett karóinak halmazát. Egyesek ezért úgy gondolták, hogy gondolkodása elég gyors, és csak tettetli az együgyű fickót... Fortélyossága (mondták ezek) úgy lesz legkönnyebben felfedhető, ha valamely rejtett helyen egy szép nőt vezetnek útjába, aki a szerelem kísértéseire megnyitná elméjét..., ha letargiája csak színlelt, megragadja majd az alkalmat és azonnal átengedi magát a forró vágyaknak.

Így megbíztak embereket, hogy lovaglás közben az ifjút az erdő egy távoli része felé vezessék, s ilyen jellegű kísértésnek tegyék ki. Történetesen köztük volt Amleth tejtestvére is, aki mindig nagy becsben tartotta közös táplálásuk emlékét... Elkísérte: Amlethet erre az útjára... és meg volt róla győződve, hogy Amleth a legrosszabbtól tarthat, ha a józan ész legkisebb szikráját mutatja, s főleg, ha a szeretkezést nyíltan végzi. Ez maga Amleth számára is nyilvánvaló volt. Ugyanis amikor szóltak neki, hogy szálljon lóra, szándékosan úgy ült fel, hogy háttal fordult a ló nyakának s arccal a farka felé; amit aztán körülkerített a gyeplővel, mintha azon az oldalon akarna megfékezni dühödt vágóját... A gyeplő nélkül ügető paripa, amit lovasa a farkánál fogva irányít, igen mulatságos látványt nyújtott.

Amleth továbbment, s újtát farkas keresztezte a sűrűben; amikor útitársai azt állították, hogy egy csikóval találkozott, azzal vágott vissza, hogy Fengő ménésében túl kevés harcos van ebből a fajtából. Ez finom és szellemes módja volt annak, hogy elátkozza nagybátyja gazdagságát. Amikor a többiek azt mondták, hogy ez furfangos válasz volt, közölte, hogy szándékosan beszélt úgy: mivel kedve ellen való, hogy hazugságra hajlamosnak gondolják bármely ügyben, s azt kívánta, hogy minden hamisságtól távol állónak tartsák; s ennek megfelelően az őszinteséget és furfangot oly módon vegyítette, hogy – bár szavaiból hiányzott az igazság – mégsem utalt semmi az igazságra, és semmi nem árulta el, mennyire éles eszű.

Majd ismét, amikor a tengerparton haladt, társai egy elszüllyedt hajó kormánylapátját¹ találták meg, de azt mondták, hogy hatalmas kést leltek. „Ez – mondta Amleth – valóban alkalmas egy ilyen óriási sonka felszelésére”; amin ő valójában a tengert értette, melynek végtelenségéhez szerinte illett a hatalmas kormánylapát.

Majd ismét, amikor homokdűnék között haladtak, s felhívták figyelmét a lisztre, a homokra célozva ezzel, azt válaszolta, hogy ezt az óceán dermesztő viharai örölték ilyen finomra. Társai dicsérték válaszát, mire azt mondta, hogy szándékosan beszélt így. Majd szándékosan magára hagyták, hogy több bátorságot gyűjthessen a bujaság gyakorlásához.

A nagybátyja által küldött nő egy sötét helyen találkozott vele, mintha véletlenül került volna útjába; ő pedig megragadta és magáévá tette volna, ha tejtestvére titokban már nem figyelmeztette volna, hogy csapda leselkedik rá.

¹ (Saxónál azonban gubernaculum szerepel, azaz kormánylapát (3. 6. 10; Gesta Danorum, C. Knabe és P. Herrmann, szerk. [1931], p. 79).

*Megriadva, és hogy vágját nagyobb biztonságban elé-
gítse ki, karjába kapta a nőt, távoli és áthatolhatatlan
lápos helyre cipelte. Továbbá a szeretkezés után a leg-
komolyabban megkérte, hogy a dolgot senkinek se árulja
el, s a hallgatás ígését éppoly szívélyesen megkapta,
ahogyan kérte. Ugyanis gyermekkorukban ugyanazt a
táplálékot szívták, s a közös neveltetés folytán Amleth és
a Leány igen bizalmas viszonyba került.*

*Tehát amikor Amleth hazatért, mindnyájan csúfolódva
kérdették, engedett-e a szerelemnek, ő pedig bevallotta,
hogy magáévá tette a leányt. Amikor ezután megkérdez-
ték, hol történt az esemény s mi volt a párnája, azt felel-
te, hogy egy málhás állat patáján nyugodott, azonkívül
kakastaréjon és falikárpiton. Mivel, amikor elindult a kí-
sértés útján, mindezekből gyűjtött részeket, hogy ne
kelljen hazudnia...*

*A leány a kérdésekre válaszolva kijelentette, hogy ő
semmi efféle dolgot nem művelt, s tagadásának annál
könnyebben hitelt adtak, amikor kiderült, hogy a kíséret
nem volt tanúja az eseménynek.*

*De Fengö egyik barátja, akiben több volt az önbizalom,
mint a józan ítélőképesség, kijelentette, hogy egy ilyen
elme mérhetetlen fortélyossága nem tárható fel egyszerű
cselszövésessel, mert Amleth macacssága olymértékű, amit
nem lehet megtörni kesztyűs kézzel... Ennek megfelelően,
mondta ő, körmönfont ravaszságával ennél sokkal kifí-
nomultabb módszert talált, mely különösen alkalmas a
gyakorlati megvalósításra, és megfelelő módon föltárná
azt, amit tudni kívántak. Fengö majd szándékosan távol
marad, mintha nagy fontosságú ügyek szólítanak el.
Amlethnek anyjával kettesben kell maradnia anyja szo-
bájában, de előbb egy személyt meg kell bízni, hogy rej-
tőzzön el a szoba egyik zugába, és hallgassa ki, miről
beszélnek... A beszélő, aki nem szeretett volna olyan lát-
szatot kelteni, hogy a tervnek csak kieszelését vállalja, de*

véghezvitelét már nem, nagy ügybuzgalommal magát ajánlotta a hallgatózó szerepére. Fengő örvendezett a terv hallatán, s egy hosszú utazás ürügyével eltávozott. A tanácsadó pedig titokban abba a szobába lopózott, amelybe Amleth és anyja majd be fognak zárkózni, és elrejtőzött a szalmában. De Amlethnek megvolt az ellen-szere a cselszövással szemben.

Félve attól, hogy illetéktelen személy kihallgatja, először a szokásos elmebeteg módon viselkedett, kukorékolta nagyhangú kakasként, karjával pedig úgy csapkodott, mintha szárnyak lettek volna. Aztán felült a szalmára, testét himbálta, föl-le ugrált, ki akarva próbálni, nincs-e ott valaki vagy valami elrejtve. Valami dudort érezve a lába alatt, beledöfte a kardját s ezzel fölnyársalta az ott rejtőzöt. Majd előrángatta rejtekhelyéről és megölte. Ezután a testet apró darabokra vágta, zubogó vízben megfőzte s egy nyitott lefolyón át a disznók elé öntötte, szét-szórva a bűzös iszapon a szerencsétlen alak tagjait. Ily módon kibújva a kelepceből, visszatért a szobába. Ekkor anyja nagyjajveszélésbe fogott, fiának szemtől szembe felpanaszolta ostobaságát, de ő így szólt: „Asszonyok legbűnösebbike! Ilyen siránkozással akarod elrejtteni Legsúlyosabb bűnödöt? Szajhaként bujálkodva gonosz és gyalázatos házasságra léptél, vérfertőző kebeledre ölelve férjed gyilkosát...” Ilyen szemrehányásokkal megtörte anyja szívét, s visszatérítette az erény útjára.

Fengő visszatértekor sehol sem találta az embert, aki a kémkedés áruló tervét kieszelte. Másokkal együtt tréfából Amlethet is megkérdezték, nem akadt-e nyomára, s ő azt telelte, hogy az illető lement a csatornába, de átesett az alján, belefulladt a szennyes árba, s fölfalták az ott gyülekező disznók. Ezért a beszédért is kicsúfolták azok, akik hallották, mivel értelmetlennek tűnt, pedig nyíltan beis-merte az igazságot. Fengő most már gyanította, hogy mostohafia csupa fortély, s végleg el akart bánni vele, de nem merte végrehajtani tervét-nemcsak Korik, Amleth

nagyapja, hanem felesége miatt sem. Ezért azt tervezte, hogy Britannia királyával fogja meggyilkoltatni, hogy más hajtsa végre a tettet, ő pedig ártatlanságot színlelhessen...

Indulásakor Amleth titkon utasította anyját, hogy a szálát csomózott kárpittal vonassa be, s egy évre rá rendezzen neki színlelt temetést, megígérve, hogy akkor visszatér

Az útra Fengö két csatlósa kísérte el, akik fába karcolt levelet vittek magukkal...; ez meghagyta a britek királyának, hogy végeztesse ki az ifjút, akit hozzá küldenek. Amíg azonban pihentek, Amleth kikutatta ládáikat, megtalálta a levelet és elolvasta a benne foglalt utasításokat. Ezután kitörölte az írást a felületről, új betűkkel helyettesítette, s így megváltoztatva az utasítások értelmét, saját végzetét útitársaira hárította. De nem elégedett meg azzal, hogy a halálos ítéletet megmásította s a pusztulást másokra hárította, hanem megtoldotta azzal a kéréssel, hogy Britannia királya adja feleségül lányát a nagy bölcsességű ifjúnak, akit hozzá küldenek. Végül odahamisította Fengö aláírását. Amint megérkeztek Britanniába, a követek fölkeresték a királyt, s átnyújtották a levelet, melyről azt hitték, hogy másnak a vesztét okozza, de valójában saját maguknak jelentett halált. A király eltitkolta az igazságot, és vendégszerető módon, kedvesen bánt velük. Hamlet azonban megvetően elhárította a királyi bankett minden pompáját, mintha közönséges étek volnának, és különös módon megtartóztatva magát, visszautasította a bőséges lakomát, de még az italt is elhárította, amennyiben a bankettől származott. Mindenki csodálkozott azon, hogy egy ifjú és idegen így elutasíthatja a királyi asztalra föltálalt finomságokat s az egész fényűző bankettet, mintha valami paraszti éték volna. Így amikor a vigalom véget ért, s a király pihenni küldte barátait, egy embert titokban beküldött a hálószobába hallgatózni, hogy értesüljön vendégei éjjéli beszél-

getéséről. Tehát amikor Amlethet útitársai megkérdezték, miért tartóztatta meg magát az esti lakomától, mintha mérég lett volna, azt válaszolta, hogy a kenyéren vérpöttyök voltak és fertőzött volt, az ital vas ízű volt, a föltálalt húсок emberi hulla bűzét árasztották, és kriptaszag járta át őket. Továbbá azt mondta, hogy a királynak olyan a szeme, mint a szolgáké, a királyné pedig három esetben is rabszolganő módjára viselkedett. Így a sértő szitkokat nem annyira a lakoma, hanem annak rendezői ellen fordította. De ekkor társai, felhánytorgatva régi gyengeelméjűségét, válogatott gúnyolódásokkal kezdték sértegetni...

A király mindezeket megtudta csatlósától, s kijelentette, hogy aki ilyen dolgokat tud mondani, az vagy emberfelettien bölcs, vagy emberfelettien ostoba...

Ezután hívatta az étkeimestert és megkérdezte, honnan szerezték be a kenyeret... Megkérdezte, hol termett a gabona, melyből a kenyér sült, s megtalálható-e ott az emberi vérontás nyoma? A másik azt felelte, hogy nem messze onnan van egy mező, borítva régen megölt emberek csontjaival, mely még mindig magán viseli az egykori mérszárlás minden jelét... A király... vette a fáradságot, hogy megtudja, honnan származott a serteshús. A másik bevallotta, hogy emberi hanyagság miatt hízői elkészíttek az őrizet alól, s egy rabló rothadó teteméből lakmározottak, s ily módon kaphatott a húsup kissé romlott mellékizt. Látván, hogy Amleth ítélete ebben a dologban is helyes volt, a király azt is megkérdezte az étkeimestertől, miből keverte az italokat? Hallván, hogy vízből és gabonaőrlembényből főzték, megjelöltette a forrásnak a helyét, mélyre leásatott, és számos rozsdáette kardot talált, melyek feltehetően elrontották a víz ízét. Mások elbeszélése szerint viszont Amleth azért kárhoztatta az italt, mert miközben fölthajtotta, méheket fedezett fel benne, melyek előzőleg egy hulla gyomrában lakmározottak, s a fertőzés, mely átragadt a lépekre, most megjelent az ital ízében is.

A király... ezután titokban beszélt az anyjával, s megkérdezte tőle, ki volt az igazi apja. Anyja azt mondta, hogy a királyon kívül más férfit nem ismert. De amikor fia megfenyegette, hogy kivallatással szedi ki belőle az igazságot, beismerte, hogy ő valóban egy szolga ivadéka... Bár zavart volt az alacsony származása miatti szégyentől, annyira elkápráztatta az ifjú okossága, hogy megkérdezte tőle: miért rágalmazta a királynőt azzal, hogy rabszolgalányként viselkedett? De míg amiatt neheztelt, hogy felesége csiszolt modorát vendégei éjfélti pletykálkodása vonja kétségbe, rájött, hogy annak édesanyja valóban rabszolgalány volt...

A király csodálta Amleth bölcsességét, mintha az isteni eredetű lett volna, és feleségül adta hozzá lányát, Amleth egyetlen szavára alapozva, mintha ő az ég küldötte volna.

Ezenkívül, hogy barátja kérésének eleget tegyen, másnap reggel fölakasztatta Amleth útitársait. Megbántottságot színélve, Amleth ezt a szívességet sértésnek vette, s a királytól engesztelésképpen némi aranyat kapott, melyet később tűz fölött megolvasztott és üreges botokba öntött.

Miután egy teljes évet töltött a királynál, engedélyt kapott az utazásra, s visszatért országába, de minden hercegi gazdagságaiból és pompájából csak az aranyat tartalmazó botokat vitte magával. Jütlandba érve, jelenlegi öltözékét a régi külsőre cserélte, melyet annak idején igazságos célok érdekében öltött magára...

Mocsoktól borítva lépett be a fogadóterembe, ahol épp az ő tora folyt, és mindenki megdöbbenéssel látta, hogy hamis volt a halála felől külföldről érkezett hír. Végül a rémület örömmé változott, a vendégek gúnyolták egymást és csipkelődtek, hogy ő, akinek tiszteletére olyan búcsúünnepet rendeztek, mintha halott lenne, hús-vér emberként jelenik meg. Amikor társai felől érdeklődtek, rámu-

tatott a magával hozott botokra, s így szólt: „Itt van ez egyik is, meg a másik is.” Ebben egyaránt volt tréfa meg igazság, ugyanis a megöltek fejpénzére úgy mutatott, mintha ők maguk lettek volna.

Minthogy jobb kedvre akarta deríteni a társaságot, ekkor csatlakozott a pohárnokokhoz, s szorgosan végezte a töltögetés feladatát. Hogy laza ruhája ne akadályozza a járásban, kardját derekára kötötte, majd szándékosan többször kihúzta, s hegyével megszurkálta az ujjait. A körülállók ezért a kardot és hüvelyét egy vasszeggel összeszegecselték. Ezután, azért hogy tervét könnyebben keresztülvihesse, sorra odament az urakhoz, és egyik kupa után a másikat töltötte tele, míg végre úgy teleítették magukat borral, hogy lábuk elgyengült a részegségtől, és a palotában tértek nyugovóra, ott készítve maguknak fekhelyet, ahol vigadoztak...

Ekkor kivette kebeléből a régen elkészített kampókat s bement az épületbe, melynek földjén mindenütt részeg álmukban hortyogó nemesurak heverték. Átvágta a felfüggesztési pontokat, mire lehullott az anyja által kötött kárpit, mely a szála külső és belső falait borította. Ezt ráterítette a horkolókra, majd a horgas kampók segítségével összecsomózta és megkötötte őket olyan kibogozhatatlan csomókkal, hogy az alatta fekvők közül senki se tudjon fölkelni, bárhogyan igyekezzék is. Ezután felgyújtotta a palotát. A lángok terjedtek, a tűz egyre nagyobb és szélesebb körben harapózott el. Elborította az épületet, elpusztította a palotát, s elégett mindenki, akár mély álomban volt, akár hasztalan próbálkozott a meneküléssel.

Ezután Fengő hálókamrájába ment, akit kísérete már a lakosztályába vezetett; fölkapott egy kardot, mely épp az ágy mellett lógott, és a sajátját akasztotta a helyére. Fölbresztve nagybátyját, elmondta neki, hogy nemesurai pusztulnak a tűzvészben, és itt van Amleth kampói-

val fölfegyverkezve, hogy végrehajtsa az apja meggyilkolásáért régóta esedékes bosszút. Ezt hallva Fengő fölugrott fekhelyéről, de halálos vágás érte, miközben – sajátjától megfosztva – hasztalan próbálta kivonni az idegen kardot... Ő, a hős Amleth, aki méltó a halhatatlan hírnévre, aki ravaszul az ostobaság álarca mögé bújva emberfeletti bölcsességről tett tanúbizonyságot a butaság bámulatos álruhájában! Ő, aki éles értelmével nemcsak saját biztonságának megőrzéséhez találta meg az eszközt, hanem ezáltal apja megbosszulására is alkalma nyílt. Úgyes önvédelme és apjáért érzett nem lankadó bosszúvágya eldöntetlenül hagyja a kérdést: bölcsesség vagy bátorságát csodáljuk-e jobban.

Nagy a távolság Saxo meséje, annak kezdetleges háttere és Shakespeare reneszánsz kifinomultsága között. Ez sehol sem annyira nyilvánvaló, mint a királyné termében játszódó jelenetben, a padlóra halmozott szalmával, fortyogó katlannal, nyitott szennycsatornával, és „Polonius” eltüntetésének durva módjával, melyek mind oly jól illenek a durva középkorról kialakított képbe. A magányos árva királyfi szomorú, gyászos történetéből Saxo kezében *Narrenspiel* lesz, mégis egy erőteljes hagyomány hatja át az egyszerű elbeszélést. Hamlet a bosszúálló erő, kinek magasabbrendű intelligenciája összezavarja a gonosztevőket, ugyanakkor fényt és erőt ad a védteleneknek és rossz családból származóknak, akikkel fölismerteti szerencsétlen sorsukat. Semmi kellemes sincs azokban a dolgokban, melyeket föltár az angol királynak, de az mégis meghajol a könnyörtelen éleslátás előtt, és „csodálja”

Hamlet bölcsességét, „*mintha az isteni eredetű lett volna*”. Világosabban, mint Shakespeare-nél, itt Hamlet az ambivalens erő, mely egyaránt oszt jót és rosszat. Az is világos, hogy bizonyos epizódok, mint például a kardok kicserélése Fengő kamrájában, durva és értelmetlen fogások a meseszövében, melyek ellettétben vannak a hősies témával. Ezek dramaturgiaiilag helyes kezelése csak Shakespeare-nél valósul meg, mégis egy eredeti merev képletre utalnak, melynek alapja – mint Hegel mondaná – *a Józan Ész Csele*. Vagyis a gonoszt sohasem támadják frontáli-

san, még ha így kívánná is a hagyomány; arra kényszerül, hogy önmagát győzze le. Hamletet nem szabad úgy tekinteni, mint félresikerült hőst, hanem mint igazságosztó hatalmat. Shakespeare beállítása abszolút pontos; elkerülte a brutális, heroikus elem visszaállítását, mely a saga-műfaj követelménye, és a drámát teljesen az intellektus síkjára terelte. A magasabbrendű tisztaság fényében, ki kerülheti el a mogyorópálcát?

Értelmetlen lenne újra összehasonlítani a Hamlet-téma számtalan változatát Észak- és Nyugat-Európából, vagy az ókori Rómából; ezt a munkát már elvégezték, teljesen a célnak megfelelően.² Így számíthatunk a ködös izlandi Amlodhi „azonosságára” (egy úgynevezett tündérmesében Arjam a neve), akit először a X. században említenek, és aki újra megjelenik Izlandon – Dániából visszatérő motívumként – az „*Ambales Sagában*”, melyet a XVI. vagy XVII. században írtak. Amlethus viselkedéséhez és életútjához párhuzamokat találtak Hrolf Kraki és Havelok, a dán sagáiban, továbbá számos kelta mítoszban.³

A Saxo által leírt változatban Hamlet sikeresen uralkodik tovább. Kalandjainak Folytatása a Krónika IV könyvében található, de a meseszöveg egészen más kézre vall. Ez már kontármunka, tele közhelyekkel a csel fogások és fabulák tárházából, s mindez rosszul összefércelve. Mikor az angol király lányán kívül Hamlethez feleségül adják Skócia királynőjét is, és hazahozza két feleségét, hogy békében éljenek egymás mellett, gyaníthatjuk, hogy ügyetlen kísérlet történik arra, hogy alátámasszák a dán uralkodóház dinasztikus igényét a brit birodalomra. Hamlet végül csatában esik el, de az elbeszélte hőstettekben nem sok minden igazolja Saxo ditirambikus következtetését, mely szerint új Herkules vál-

² F. Y. Powell bevezetőjén és függelékén kívül, mely *The First Nine Books of the Danish History of Saxo Grammaticus* címen megjelent Elton-féle fordításhoz készült (1894), s melyre már utaltunk a fejezet elején, lásd még P. Herrmann, *Die Heldensagen des Saxo Grammaticus* (1922); I. Gollancz, *Hamlet in Iceland* (1898); R. Zenker *Boeve-Amlethus* (1905); E. N. Setälä, „Kullervo-Hamlet”, FUF (1903, 1907, 1910)

³ Lásd Hrolfssaga Krakit, azaz Helgi és Hroar ifjúkorát, valamint Harald és Haldan szintén idetartozó történetét illetően (melyet Saxo hetedik könyve mesél el): Zenker, *Boeve-Amlethus*, pp. 121-26; Herrmann, *Die Heldensagen*, pp. 271f.; Setälä, „Kullervo-Hamlet”, FUF 3 (1903), pp. 74f.

hatott volna belőle, ha tovább élt volna. A valódi személyiség a fölismerhetetlenségig elváltozott, bár még mindig körüluggi valami titokzatos aura. Különös módon a hamleti történet téves átértelmezése a siker irányában a mai napig folytatódik. Shakespeare drámájának nemrég elkészült orosz filmváltozatában Hamlet célrátörő, fondorlatos és könyörtelen jellem, akit kizárólag az államcsíny végrehajtása érdekel. Pedig már Saxo művének első részében is világosan jelződik a tragikus alaphang, amikor Hamlet visszatérését úgy időzíti, hogy egybeessen saját halotti torával. A logika úgy kívánja, hogy a zsarnokkal együtt pusztuljon el.

Az Amleth, Amlodhi, középpangol Amlaghe, ír Amlaidhe név jelentése mindig „együgyű”, „ostoba”, „néma állathoz hasonló”. Melléknévként is használatos volt. Gollancz rámutatott, hogy a „Nagy Sándor Háború”-ban, mely egy észak-angliai alliteratív költemény, jórészt a *Historia de Preliis*ből fordítva, Nagy Sándort kétszer is így említik megvetően ellenségei:

*Te Sándor, te majom, te görögországi amlaghe
Te kis tolvaj, te hazug, te városokban bujkáló...*

Dáriusznak, amikor Sándor külsejéről érdeklődik, udvaroncai szemléletesen leírt karikatúrát mutatnak:

*Őt pergamenre festették, személyét úgy mutatták,
Egy amlaghe, kis számár, egy csuda majom,
Törpe, kis gazfickó, dülledtszemű hárpia,
Legelvetemültebb lény, örök időkre teremtvé.*

A „legelvetemültebb lény” képe szívósan együtt jár bizonyos nagy mitikus alakokkal. Hamlet alakjához a „kutyá” hasonlat kapcsolódik. Ez megvan a Saxo-féle Amlethusban, Ambalesben, a Hrolfssaga Krakiban, ahol a veszélyeztetettek – Helgi és Hroar hercegeket (Saxo hetedik könyvében pedig Haraldot és Haldant) – kutyákként említik, és a „Hopp és Ho” kutyaneveken szólítják őket.

Most következik az, ami első látásra mindannyiuk prototípusának tűnik, a híres római történet Lucius Iunius Brutusról, Tarquinius király gyilkosáról, melyet először Titus Livius beszél

el. (A Brutus gúnynév ismét a néma vadállathoz való hasonlóságot jelzi.) Gollancz írja:

Már a cselekmény körvonalalaiból világosan látható a meghökkentő hasonlóság Hamlet és Lucius Iunius Brutus között. Az általános hasonlóságon kívül (trónbitorló nagybácsi; üldözött unokaöcs, aki örültséget színelve menekül meg; az utazás; rejtett értelmű kijelentések; túljárás az útítársak eszén; alaposan kiérlelt beszűtervek) az előbbi történetnek vannak olyan elemei, melyeket minden bizonytal az utóbbiból kölcsönzött. Ez különösen igaz Hamletnek arra a trükkjére, hogy botokban rejti el az aranyat. Ez nem lehet véletlen egybeesés; továbbá a jelek szerint maga Saxo kölcsönözte ezt a mozzanatot a Valerius Maximusnál található Brutus-történetből; legalább egy kifejezés a Memorabilia szövegében átkerült Brutustól Hamlethez (Saxo szerint Hamlet „obtusi cordis esse”, Valeriusnál „obtusi se cordis esse simulavit”). Saxo minden bizonytal olvasta Brutus történetét Liviusnál és későbbi történetíróknál, akiknek a változatai végső soron Halikarnasszoszi Dionüszoszra vezethetők vissza.⁴

Azért, hogy egymás mellé helyezhessük a Hamlet és Brutus ikerpárt, nézzük meg a Livius által elmesélt Brutus-történet korábbi változatát (1. 56). A rákövetkező események Lukrécia megerőszakolásával kapcsolatosak, s közismertségük miatt szükségtelen elismételni őket.

Mialatt Tarquinius ily módon volt elfoglalva (bizonyos védelmi intézkedésekkel), ijesztő csodalátása volt; kígyó csúszott elő egy faoszlopból, megrémítette a jelenlévőket, akik bemenekültek a palotába; nemcsak váratlan ijedelmet okozott magának a királynak is, hanem baljós előérzetekkel töltötte el kebelét. S így míg a nyilvános csodalátások esetében elég volt az etruriai igazmondókhöz fordulni, ettől az otthonában föltűnt látomástól annyira

⁴ Gollanz, pp. xxi, xxiv

megijedt, hogy elhatározta: a világ leghíresebb jóshelyéről, Delphoiból kér jóslatot, s mivel úgy ítélte, hogy nem biztonságos a jóshely választát bárki másra bízni, két fiát küldte Görögországba, akkoriban ismeretlen országokon és még ismeretlenebb tengereken át. Titus és Aruns elindultak, s útitársként velük küldték Junius Brutust, Tarquiniának, a király nővérének fiát, egy ifjút akinek képességei jelentősen különböztek a magára öltött külsőtől. Meghallván, hogy az állam fő embereit, köztük a fivérét, nagybátyja kivégeztette, úgy határozott, hogy a királynak nem szabad semmi olyat találnia az ő természetében, amitől félnie kelljen, sem a vagyonában olyat, amit megkívánhatna; eldöntötte, hogy a megvettségben találja meg biztonságát, minthogy az igazságszolgáltatás nem nyújthat oltalmat. Ezért ügyelt rá, hogy viselkedése az ostobasághoz legyen hasonlatos, és átengedte magát és örökrészét a király kapzsiságának. A Brutus nevet illetően sem mutatott ellenérzést, megelégedvén azzal, hogy ezen elnevezés fedezékében maradjon elrejtve a génusz, mely a római nép megszabadítója leendő, kivárva a megfelelő időt kifejlésére... Ez alkalommal a Tarquiniusok Delphoibe inkább tréfáik célpontjaként vitték, nem mint útitársat; azt beszélik, hogy hozott magával Apolló istennek egy aranypálcát, egy e célra kifűrt somfa bot üregébe rejtve, mely egyúttal saját képességeit jellemző embléma is lehetett. Amikor megérkeztek, és teljesítették apjuk megbízását, az ifjak kívánságot éreztek, hogy megkérdezzék, melyiküké lesz a római királyság; úgy tudjuk, hogy a barlang mélyéről e szavak hallatszottak: – „Ifjak, amelyik közületek először csókolja meg anyját, azé lesz Rómában a legfelső hatalom”... Brutus azonban úgy vélte, Apolló szavainak más értelme is van, és mintha véletlenül megbotlott és elesett volna, ajkaival megérintette a földet, úgy gondolva, hogy az az egész emberiség közös anyja.

A hagyományosan gondolkodó filológusok többsége Brutus történetével megkapta a hön várt választ imájára, beleértve olyan

részleteket, mint a bot belsejébe rejtett arany. Megvolt a biztos klasszikus forrás, melyből megnyugtatóan le lehet vezetni a távolabb eső provinciákban kialakult változatokat. Úgy érezték, hogy feladatukat megoldották. Már csak föl kellett cicomázni néhány évszakhhoz kötődő kultusszal és termékenységí rítusokkal, és az *egész* Amlethus-problematikát be lehetett csomagolni, lepecsételni és házhoz szállítani, vagyis hozzácsapni a lezárt ügyek növekvő halmazához.

Csakhogy még a római változat sem volt mentes a zavaró sajátosságoktól. Livius csak a királyfiak személyes kérdésére adott választ ismerteti. De ha Tarquinius küldte őket Delphoibe, akkor ezzel a saját aggodalmaira keresett választ. A válasz meg is található Dio Cassius elveszett római történelmének első részében, melynek fönmaradt a Zonaras-féle összefoglalása. A delphoi Apolló azt mondta, hogy a király akkor fogja elveszíteni uralmát, „amikor egy kutya emberi hangon fog beszélni⁵. Nincs adatunk arra, hogy Saxo olvasta volna Zonarast.

Van egy különös változat Tarquiniusnak Liviustól említett próféta rémálmára. Nem hiányzik ez esetben sem a tekintély, mert Cicero említi *De divinatio* című munkájában (1. 22), s a korai római költőnek, Acciusnak Brntusról szóló elveszett tragédiájából származik. Ebben Tarquinius így beszél: „*Azt álmodtam, hogy pásztorok hajtották hozzám a nyájukat, s fölajánlottak nekem két szép kost ugyanattól az anyától. A szebbiket közülük föláldoztam, de a másik a szarvával felöklelt. Amint súlyos sérüléssel a földön feküdtem, fölnéztem az égre s baljós jelet, nagy csodát láttam: a nap jobbfelől áthaladó lángoló korongja új irányba tért s szétolvadt.*” Az etruszk igazmondók jól tájékozottak lehetek az egyazon képen szereplő kosokat és a megváltozott nappályát illetően, őket ugyanis foglalkoztatta a csillagászat. Ezt a problémát majd később tárgyaljuk. Az álom érdekes változata található az Ambales Sagában, mely aligha vezethető vissza Ciceróra.

Bárhogyan állnak is a dolgok, több mint elég ok van itt arra gyanakodni, hogy a történet eredete messze a római királyok előtti időkre nyúlik vissza. Ennek megfelelően tudósaink nekilát-

⁵ Zenker, pp. 149f

tak megvizsgálni a perzsa Kürosz-legendával való összefüggést, mely nem bizonyult gyümölcsözőnek. De magának Saxónak a műve – még ha olvasta is Valerius Maximust – tartalmaz olyan vonásokat, melyek kétségtelenül kívül állnak a klasszikus hagyományon, s ő rá is mutat a másik útra.

Érdeemes újra megnézni a *Narrenspiel*ből Hamlet tengerparti útjának leírását. Észrevesz egy ócska kormánylapátot (*gubernaculum*), mely egy hajótörésből maradt ott, s megkérdi, mi lehet az. „Nos, – mondják- ez egy nagy kés.” Mire ő megjegyzi: „Ez valóban alkalmas egy ilyen óriási sonka felszelésére” – amin ő valójában a tengert érti. „Ezután – folytatja Saxo –, amikor homokdűnék között haladtak, s felhívták figyelmét a lisztre, a homokra célozva ezzel, azt válaszolta, hogy ezt az óceán dermesztő viharai örölték ilyen finomra. Társai dicsérték válaszát, mire azt mondta, hogy szándékosan beszélt így.”

Nyilvánvaló, hogy Saxo e ponton nem tudja, mit is kezdjen a megjegyzésekkel, ugyanis eddig folyton hangsúlyozta, hogy Amlethus válaszai jelentéssel bírtak. „Mivel kedve ellen való, hogy hazugságra hajlamosnak gondolják bármely ügyben, s azt kívánta, hogy minden hamisságtól távol állónak tartsák, bár sohasem árulta el, meddig terjedt éleselméjűsége.” Minthogy ez Hamlet kalandjában rendszeresen visszatérő téma, mely úgy van kigondolva, hogy ő álruhás Sherlock Holmesnak tűnjék, csak ez a két megjegyzés marad értelem nélkül. Nem illenek bele a képbe.

Valójában egy teljesen más történetből származnak. Snorri Sturluson, a tudós izlandi költő (1178- 1241) *Skaldskaparmal* („A bárdok nyelvvezete”) című művében a múlt híres bárdjaitól származó számos képletes kifejezést (kenning) magyaráz meg. Idéz egy versszakot Snaebjörntől, a jóval korábban élt izlandi skáldtól. Ez a metafora mindig a fordítók réme volt, ami gyakran előfordul nagyon ősi, részben elveszett költői nyelvek esetében. Kilenc sorában nem kevesebb mint három olyan kifejezés szerepel, ami *hapax legomenának* tekinthető, azaz egyszer előforduló szónak. A legmegbízhatóbb fordítás Gollancztól ered:

*Azt mondják, énekelte Snaebjörn, hogy messze kint, túl
ama földnyelven, a Sziget-Malom kilenc szüze forgatja
szilajul az emberekhez kegyetlen kőszáli malmot – ök,*

*akik a régmúlt korokban Hamlet lisztjét örölték. A jó törzsfő hajója csőrszerű orrával szánt ágyat a hajótestnek. A tengert itt Amlodhi malmának nevezik.*⁶

Ez elég is. Bármily homályos és kétértelmű az egész, egy dolog világos: elbúcsúzzhatunk Iunius Brutustól és a klasszikus kútfőktől való leszármaztatás biztonságos terepétől.

Szövegünk Észak szürke, viharos óceánjával foglalkozik, hatalmas hullámaival, melyek folyvást örlik a gránitszirteket, s itt Amlodhi a király. A kézmalom nem tűnt el nyelvünkéből – a parton megtörő hullámok malma ez. Még az *Útikalauz a Brit Szigetvilághoz* tárgyilagos prózája is érzékeltet valamit a Kilenc Szűz erejéből, akiknek még a nevét is visszhangozzák Mey Kisérői a Pentlandszorosban. (Mey = régi írásmódja a „maid”, szűz szónak. – a Ford.)

Amikor már sok napja fúj a szokásos erős szél, az Atlanti Óceán teljes erejével csapkodja az Orkney-szigeteket, soktonnás sziklákat emel ki a helyükről, s az áradat zúgása húsz mérföldre is elhallatszik, a hullámok pedig 60 láb magasra emelkednek...

A vihar erősödésével „*eltűnik a különbség levegő és víz között, mintha mindent sűrű füst burkolna be.*” Észak első felfedezője, Pütheász a „*tenger tüdejének*” nevezte el, s arra a következtetésre jutott, hogy bizonyára itt van a földnek a vége, ahol ég és víz újra egyesül az eredeti káoszban.

Vizsgálódásainkba ezzel bekerült egy sokkal ősbib és mindenképpen önálló hagyomány, melynek forrásai a korai skandináv mítoszokra mennek vissza – vagy legalábbis átvonulnak rajta egy még ősbib leszármazási vonalból.

⁶ Gollancz, p. xi.

II. FEJEZET: Hősünk Finnországban

Most pedig minden különösebb magyarázkodás nélkül át fogunk ugrani azon az átjárhatatlan kerítésen, melyet modern filológusaink emeltek azért, hogy megóvják az indoeurópai nyelvek családját a kívülállókkal folytatott gyanús ügyletektől. Ismeretes, hogy Finnország, Észtország és Lappföld kulturális szigetet alkot, mely etnikailag rokonságban áll a magyarokkal és egyéb távoli ázsiai népekkel, ezek: zürjének, votjákok, cseremiszek, mordvinnok, vogulok, osztjákok. Az ugor-finn nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket beszélnek, mely legalább olyan távol áll a germán nyelvektől, mint a baszk. E nyelveket „*agglutinatív*” nyelveknek tartják, s gyakran jellemzik őket a magánhangzó harmóniával, ami például a törökben is megtalálható. Ezt a kulturális hagyományt a legutóbbi időkig elkülönítették a skandináv környezettől. Még ha beszivárgott is a nyugati kultúra – s vele a kereszténység – a középkortól kezdve az írástudók közé, nagy eposzuk, a *Kalevala* érintetlen maradt, minthogy szóban hagyományozódott át változatlan formában a legkorábbi időktől kezdve. Figyelemreméltóan ősi vonásokat őrzött meg, oly ősieket, hogy nincs értelme a klasszikus származtatásnak. Írásban csak a XIX. században gyűjtötte össze dr. Elias Lönnrot De még ebben az elszigetelt hagyományban is meglepő párhuzamok adódtak a skandináv és kelta mítoszokkal, melyek bizonyára az illető népek írott történelme előtti időkre nyúlnak vissza. A költemény fő szálával később foglalkozunk; most lényeges, hogy megvizsgáljuk Kullervo Kalevanpoika („*Kaleva fia*”) történetét, melyet E. N. Setälä igen alaposan elemzett „*Kullervo-Hamlet*”¹ című példászerű tanulmányában. Anyagára – valamint a Kaarle Krohn által gyűjtöttekre² – azért van szükség, hogy figyelembe vehessük a Kullervóval foglalkozó sok változatot (melyeket Lönnrot nem épített be a hivatalos *Kalevala* 31-36. rúnáiba, ill. énekeibe.

Az első esemény Kullervo apjának és nagybátyjának születése, akik a 31. rúna szerint hatyúk (vagy csibék), akiket egy só-

¹ FUF (1903), pp. 61-97, 188-255; 7 (1907), pp. 188-224; 10 (1910), pp. 44-127.

² *Kalevalastudien* 6. *Kullervo* (1928).

lyom szétkerget. Általában úgy mesélik a történetet, hogy egy szegény ember – szántóvető – barázdákat húzott egy fa törzse körül (vagy egy kis hegyen), mely kettéhasadt, és két fiú született belőle. Egyikük, Kalervo, Karéliában nőtt fel, a másik, Untamo pedig Finnországban. A két fivér között általában a következő módon támad gyűlölség: Kalervo zabot vet Untamo ajtaja elé, Untamo birkái lelegelik, Kalervo kutyája megöli a birkákat; vagy veszekedés tör ki a halászerületek miatt (31.19ff. rúna). Erre Untamo háborút támaszt. Valójában a háborút az ujjaiából támasztja, a hadsereget a lábujjaiból, a katonákat sarkának inaiból. Más változatokban Untamo fákat fegyverez föl, s hadseregként használja őket. Majd megöli Kalervót és egész családját, kivéve Kalervo feleségét; az asszonyt Untamo otthonába viszik, s ott szüli meg hősunket, Kullervót. A kicsit három napig ringatják bölcsőjében,

*mikor egyet húzózkodik,
húzózkodik, nyújtózkodik,
pólyakötőjét kitepi,
takaróját is leveti,
hársfa bölcsőjét letöri,
minden rongyát szétszakítja.*³

Három hónapos korában:

*s már a térdig érő gyermek
arról kezdett gondolkodni:
„Hogyha nagyobbra növekszem,
s erősebb emberré válok,
apám vesztét megbosszulom,
anyám könnyét megfizetem!”
Meghallotta Untamoinen.
Maga a száját szóra nyitja:*

³ Az angol fordítást készítette: W F. Kirby (*Everyman's Library*). Az eredeti durva versmérték itt úgy hangzik, mint a szegény ember *Hiawathája*, de tényleg ez volt Longfellow eredeti metrikus mintája. (A Kalevala-részleteket Nagy Kálmán fordításából vettük. – a Ford.)

*„Ez lesz hadamnak halála,
ez lesz az erős Kalervo!”
Gonosz hősök gondolkoznak,
az asszonyok azt beszélik:
hova tudnák elveszteni,
veszedelmet elkerülni.*

Untamo mindent bevet, hogy elpusztítsa a gyermeket, vízzel, tűzzel, akasztással. Nagy máglyát építenek, s Kullervót beledobják. Amikor Untamo szolgálai három nap múlva jönnek ellenőrizni,

*szénben áll a gyermek térdig,
ott rítt könyökig hamuban,
szénvonó van a kezében,
szítja a tüzet szénvonóval...*

Setälä beszámol egy olyan változatról is, melyben a gyermek, aki a tűz közepén ül s kezében (arany) kampóval szítja föl a tüzet, azt mondja Untamo szolgálainak, hogy készül megbosszulni apja halálát.⁴

Kullervót a tengerbe vetik; három nap múlva aranyevezős aranycsónakban találják rá, egy másik változatban a tengerben ül egy hullám hátán s méri a vizeket:

*Kimerhetné hét kanállal;
de ha jobban méregetné,
három kanállal kitelnék.*

Majd egy fára akasztják föl a gyermeket, vagy akasztófát ácsolnak – megint eredménytelenül:

*Kullervo nem halt meg ott sem,
akasztófára sem veszett el!
Fiú a fát irogatja,
kis késecske a kezében.
Az egész fa telve képpel,*

⁴ „Kullervo-Hamlet”, FUF 7, p. 192.

telve írással a tölgyfa...

Az egyik hagyomány szerint arany íróvesszővel vési a fába szülei nevét. Ezután már nehezebb megállapítani az események sorrendjét. Egyes változatokban Kullervo igen hamar végrehajtja bosszúját – elmegy egy kovácsműhelybe s beszerzi a fegyvereket. Vagy azonnal külföldre küldik, hogy a kovácsnál tehén- vagy birkapásztorként szolgáljon. De a 31. énekben (vagy rúnában) először kisebb feladatokat kap: kisgyermeket kell őriznie és ringatnia – de ehelyett megvakítja és elpusztítja azt. Ezután elküldik erdőt irtani, karcsú nyírfákat kivágni.

*Öt fát haraggal kivágott,
végre is kidöntött nyolcat.⁵*

Ezután leül s így beszél (31.273ff.):

*„Lempo (az Ördög) jöjjön irtást vágni,
Hüsi döntögessen fákat!”
Egy tóképez hozzácsapja, [a fejszét]
azután nagyot kiáltott,
fütyöngetett, kurjongatott.*

*Ezt beszéli, ezt kiáltja:
„Döljön ki akkora irtás,
törjön itt ki annyi nyírfá,
amíg a kiáltás hangzik,
ameddig a hangom elhat!
Fiatal hajtás ne hajtson,*

⁵ Fönmaradt egy furcsa Dindsencha (a szó az ír hagyományban sűrűn előforduló helynévmagyarzatokat jelöli; lásd W. Stokes, „Prózaí mesék a Rennes Dindsenchasban”, RC 16, pp. 278f.) öt óriási fa – három kőris, egy tölgy, egy tiszafa – kidöntéséről. „A tölgy déli irányban zuhant, Magn-Ailte fölött egészen az Élő Fa Oszlopáig. Makktermése 900 véka volt, s évente háromszor termett... almát, diót és makkot. A tortu-i kőris délkeleti irányban zuhant, az Usnachból származó pedig észak felé. A tiszafa északkeletre, egészen Druinn Bairrig zuhant. A Belach Dahli-i kőris felfelé dőlt egészen Carn Uachtair Bile-ig.”

*de még fűszál se teremjen,
amíg a világ világ lesz,
amíg arany hold világít,
Kalervo fia irtásain.,
derék legény erdejében!...’’⁶*

A *Kalevalában* ezután Untamo megparancsolja Kullervónak, hogy építsen kerítést, amit ő meg is tesz, egész szál fenyőkből, vörösfenyőkből, kőrifákból. De kaput nem csinált rá, s ezt így jelentette be:

*„Ki mint madár nem repülne,
vagy nem tudna szárnyon szállni,
soha-soha át ne jusson
Kalervo fiának kertjén!”
Untamo meghökken:
„...kiskapu. nélkül kötötte,
égig érőn építette,
fel a fellegek fölébe...”⁷*

⁶ Az észti Kalevipoeg (=Kaleva fia, ugyanaz, mint a finn Kalevanpoika) természetlenné teszi a földet, ahol faekéjével végigszántja (Setälä, FUF 7, p. 215), de ő is nagy zajjal dönti a fákat- ameddig elhallatszik fejszecsapásainak hangja, kidőlnek a fák (p. 203). Ami a kelta hagyományt illeti, az egyik Rennes Dindsenchasban olvassuk, hogy a szántóföld erdőséggé változik, mert. fivér ölt fivért, „*úgy hogy erdő és satnya bokrok nőttek be Guaire országát az általa elkövetett apagyilkosság miatt*” (Stokes, RC 16, p. 35). J. Loth viszont (*Ges Mabinogiondu Livre Rouge de Hergest, vol. I*, p. 272, n. 6) három hős nevét is közli, akik meddővé teszik a földet: „*Morgan Mwynvawr, Run, Beli fia, és Llew Llaw Gyffes- akik vörösre festik a földet. Semmi sem nőtt egy évig, se fű, se fa, ahol ók elhaladtak: de Arthur volt a leginkább „rudvawc”. Ahol ő elhaladt, hét évig nem nőtt semmi.*” Rudvawc jelentése „vörös pusztító”, amint megtudjuk Rachel Bromwichtól (*Trioedd Ynys Prydein: The Welsh Triads* [1961], p. 35). Hét év volt a német Égi Vadász ciklusa, és Arthur is Egi Vadász volt. A „*Terméketlen Föld*” egyébként állandó motívuma a Grál és a Halászkirály köré font legendáknak. Mindez a későbbiekben nyeri el értelmét...

⁷ Eredetileg ugyanaz a történet lehetett, mint amelyben Romulus barázdát húz az új város körül, és megöli Remust, amiért átugrota. A római hagyományban semmi értelme a gyilkosságnak. Anélkül, hogy végigelemeznénk itt ezt a kulcsfontosságú jelenséget, elmondjuk, hogy Finnországban a kólabinintust (az angol „*Trója városa*”) hívják Oriás Kerítésének, Szent Péter Já-

Kullervo további csínyeket követ el, a gabonából csupa polyvát, szemetet csépel, kettéhasít egy csónakot, megeteti a tehenet, de letöri a szarvát, befűt a fürdőházba, de le is égeti – az „*Erős Fiu*” szokásos tettei (a német mesékben „*Starke Hans*”, akiből nálunk Paul Bunyan lett). Végül „*eladják*” tehénpásztornak Ilmarinen, az isteni kovács házába. Az egyik figyelemre méltó változatban azonban az áll, hogy „*Észtországba küldték, hogy a kerítés alatt ugasson; ugatott egy évig, még egy évig, a harmadikból is valameddig: három évig ugatott a kovácsra mint nagybátyjára, a kovács feleségére [vagy szolgájára] mint menyére*”. Ez tényleg furcsán hangzik, s maga a fordító is kérdőjeleket helyezett el. Még furcsább párhuzammal találkozunk a nagy ír hős, Cuchulainn személyében, aki a kelta mitológia központi alakja, s nevének jelentése: „*Culan kovács kutyája*”. Ezt a folyton visszatérő kutyaszerűséget később még vizsgáljuk, ahogyan Ilmarinen kovács személyét is.

Ilmarinen felesége (neve gyakran Elina, Helena) megteszi Kullervát pásztornak, és rosszindulatból követ süt az ebédre szánt cipójába; ebbe aztán bele is törik Kullervo kése, egyetlen apai öröksége. Egy varjú ekkor azt tanácsolja neki, hogy hajtsa a marhákat a mocsárba, terelje össze mind a farkasokat és medvéket, és változtassa őket is marhákká. Kullervo így szól:

*„Várj csak, várj csak, ördög lánya!
siratom apámnak kését,
de magad is megsiratod...”* (33. 125ff.)

Követi a varjú tanácsát, vág egy borókavesszőt, a marhákat a mocsárba hajtja, az ökröket pedig a cserjésbe.

*...felét farkasok fogára,
másik felét medveszájra.*

tékának, Jeruzsálem Romjainak, Óriás Utcájának és Kő kerítésnek (lásd W. H. Matthews, *Mazes and Labyrinths*, p. 150). Ugyanakkor Al-Biruni (*India* 7, p. 306) Lankáról (Ceylon) írva – azaz Ravana labirintusáról, melyet Rama és Hanuman foglaltak el – megjegyzi, hogy a muzulmán országokban ezt „*a labirintusszerű erődöt Yavana-Kotinak hívják, melyet gyakran Rómával azonosítanak*”.

*Szavára tehén lesz a farkas,
jámbor jószág lesz a medve...*

Kullervo alaposan kioktatja a farkasokat és medvéket, hogy mit kell tenniük, és (33. 183ff.)

*Sípot is csinál a csontból,
ökör szarvából furulyát,
tülköt tehén lábszarvából,
tarka tehén szárcsontjából.
Meg is fújja azt a sípot,
megszólaltatja a tülköt,
háromszor hazai halmon,
hatszor a kisutca végén.*

Aztán a marhákat hazahajtja, Helena kimegy az istállóba fejni, s széttépik a farkasok és medvék.

A dühödöt megtorlás segít egy esemény értelmezésében, mely a Saxo-féle változatban csak halovány tréfa. Hamlet útját farkas keresztezi, de neki azt mondják, hogy ló az. „*Nos – jegyzi meg –, Fengö ménésében túl kevés van ebből a harcos fajtából.*” Saxo magyarázni próbálja: „*Finom és szellemes módja annak, hogy elátkozza nagybátyja gazdagságát.*” De hát ennek nincs sok értelme. Inkább halljuk ebben a Kullervo által föltárt téma visszhangját, aki farkasokat és medvéket hajt haza marhák helyett. A hősnék a vadállatok fölötti uralma klasszikus mítoszokat idéz meg. Nem is került el Kerényi Károly figyelmét,⁸ aki hasznos kommentárt fűz hozzá, már amennyiben eltekintünk lélektani spekulációtól:

„Kész lehetetlenség a finn mitológiát a görögből levezetni vagy fordítva. De lehetetlen nem észrevenni, hogy Kullervo, aki egy személyben a Csodálatos Gyermek és az Erős Szolga, végül Hermészként és Dionüoszoként mutatkozik előttünk. Hermészi vonás benne a zeneszerzők készítése, összekötve a marhák elpusztításával...

⁸ K. Kerényi „Zum Urkind-Mythologen”, *Paideuma* 1 (1940), p. 255.

Dionüszoszként jelenik meg abban, amit a vadállatokkal és az ellenségével művel. Ugyanis Dionüszosra jellemző viselkedés – már ha a görög mítosz kategóriáival értelmezzük – az, hogy farkasokat és medvéket varázslással szelíd állatokként jelenítünk meg, de az is, hogy bosszúálláshoz használjuk fel őket. Döbbenet ismerünk rá Euripidész Bakkhánsnők című drámájának tragikus-ironikus hangvételére, amikor a vadállatok fejésének drámai jelenetét olvassuk. Még közelebbi analógiát találunk az etruszk kalózok, Dionüszosz ellenségei sorsában, akiket vadállatok felhasználásával fenyít meg...”

A 35. énekben Lönnrot visszahozza Kullervót a szüleihez és testvéreihez. Ez annyiban váratlan fordulat, hogy ők több énekkel korábban elpusztultak, bár a rúnák és dalok sokaságából adódó fő nehézség az, hogy a hősök nevei nincsenek rögzítve, és – mint már említettük – lehetetlenség a dolgok eredeti sorrendjét visszaállítani. Van azonban egy feltűnő esemény: az egyik nővér nincs otthon. Egy alkalommal a hős találkozik az erdőben egy bogycsedő leánnyal. Együtt hálnak, de a későbbi beszélgetés közben kiderül, hogy testvérek. A leány vízbe öli magát, Kullervót viszont anyja lebeszéli az öngyilkosságról. Így háborúzni megy, s ezáltal betölti hosszúját. Először Ukkótól, a nagy istentől kardot kér ajándékba (36. 243ff)

*Kapott is egy kedves kardot,
övé lett a legszebb szablya,
meg is ölte minden népét,
Untamónak nagy seregét.
Házaikat elhamvasztja,
puha porrá elporlasztja:
csap a kő van a kemencén,
berkenyefa kinn a kertben.*

Hazatérve Kullervo egy élő lelket sem talál, mindenki meghalt. Anyja azonban fölébred, amikor fia a sírjánál zokog:

a föld alól szólította:

*„Maradt egy kiskutya tőlem,
mehetsz azzal erdőt járni.
Vedd azt a kutyát magaddal...*

Ott a ligetben laknak a kék erdei lányok, s anyja azt tanácsolja, nyerje el kegyüket. Kullervo magához veszi a fekete kutyát s az erdőbe indul, de amikor arra a helyre ér; ahol megszeplősítette nővérét, erőt vesz rajta a kétségbeesés s kardjába dől.

Itt végre világosság derül valamire, ami más történetekben megmarad homályos célzásnak. Hamletnek van egy bűne, melyért vezekelnie kell. Az, hogy Kullervo és nővére öngyilkosok lettek az öntudatlanul elkövetett vérfertőzés miatt, felidézi a Saxótól említett részletet, mely szerint a serdülő herceget a szerelem titkaiba bevezető leány azért nem árulja el őt, *„mert történetesen a mostohatestvére és gyermekkori játszótársa volt”*. A dolog eléggé kiagyaltnak tűnik – mintha Saxo olyasmire bukkant volna, amit nem ért. Arthur király történetében a dolog világosabban kifejtődik. Shakespeare-nél nem egyértelmű és illékony, de annál könnyörtelenebb formában jelentkezik. Hamletnek le kell mondania igaz szerelméről, ahogyan nehéz helyzetében önmagáról is le kell mondania:

„Eredj kolostorba; minek szaporítanál bűnösöket!... Ily fickók, mint én, mit is mászkáljanak ég s föld között! Cinkos gazemberek vagyunk mindnyájan: egynek se higgy közülünk. Menj Isten hírével, kolostorba.”

(Arany János ford.)

A betétdarabban a királyfi veszi a bátorságot, hogy kilépjen szerepéből:

Kisasszony, ölébe feketem?

Nem, uram.

Azaz, ölébe hajthatom a fejem?

Igen uram.

Azt gondolja, pórias értelemben vettem?

Semmit se gondolok, uram.

Mily szép gondolat, egy szép leány lába közt fekünni!

*Tessék?
Semmit se mondtam.*

De a kocka el van vetve. Ofélia vízbe öli magát, s ez – csak úgy, mint Kullervo húgának halála – előidézi szerelmesének, sőt fivérének halálát is. A végső csöndben a két szempont egyesül. Legalább Hamletnek, aki mindig is tudatában volt ennek, alkalma volt keserűségében képet adni bűnének kioldhatatlan csomójáról:

*„Szerettem Opheliát; negyvenezer
Testvér szerelme, összefogva, nem
Ér az enyimmel. – Mit tennél te érte?”*

És most Kullervo. Setälä a következőképpen elemzi az egész párhuzamot: Ami az általánosságokat illeti: fivér öl fivért az egyik fiú életben marad, s kora gyermekségétől bosszút forral; nagybátyja el akarja pusztítani, de neki mégis sikerül keresztülvinni bosszútervét. Ami a részleteket illeti: a karókat és kampókat, melyeket minden északi változatban a hős a tűz mellett formáz vagy farag – Brjam például kovácműhelyben –, Setälä azzal az aranykampóval vagy szénvonóval kívánja azonosítani, melyet a tűz közepén ülő kicsiny Kullervo tart a kezében s szítja vele a lángokat. Mindegyik hős (beleértve Kullervót a Setälä által föllett egyik változatban) világosan kifejezésre juttatja, hogy ezzel apja halálát akarja megbosszulni.

Kissé zavartan Setälä még egy motívumot említ, ami később kulcsfontosságú lesz. Mindegyik északi változatban elhangzik valami homályos utalás a tengerre, igen különös szavakkal kifejezve. Hamlet föl akarja „szelni a nagy sonkát” a kormánylapáttal, a gyermek Kullervo a tengermélységét méri evezővel vagy merőkanállal. Kullervo Kalevanpoika észt megfelelője, Kalevipoeg saját testmagasságával méri a tavak mélységét. Amlodhi-Ambales pedig csak ennyit mond, egy feneketlen hegyi tó partján ülve; *„Vízre szél szállt, vízre szél fog szállni”*.

III. FEJEZET: Iráni párhuzamok

*Hisz mától ünnepnek-szokásnak
új rendje kél, Mert ma éjjel meg-
születik Kai Khuszrau sah.*

Sáhnáme

A hamleti téma kutatását most Iránban folytatjuk. Firdauszi Sáhnáme című munkája, a Királyok Könyve: Irán nemzeti eposza,¹ Firdauszi pedig (Kr. u. 1010 körül) máig legnagyobb nemzeti költőjük. Firdauszi működésének idején mecénása, a Gaznában uralkodó Mahmud szultán már Indiába helyezte át hatalmi központját, s az iráni birodalom már régóta csak emlék volt. Tünetes tudós fölkészültséggel Firdauszi, mint előtte Homérosz, nekilátott a mitikus időkben eredő Zend hagyomány rendszerezésének és lejegyzésének. A Pésdádida és a Kajánida dinasztiákról szóló első részt teljes egészében mitikusnak kell tekintenünk, bár átnyúlik a történelmi időkbe, és kilenc kötetből az első négyet öleli fel a Királyok Könyve angol fordításában. Khuszrau (görögül Koszro) szintén egész sor történelmi uralkodó neve, egyikük – Khuszrau Anusirván adott menedéket Görögország utolsó Filozófusainak, a platóni akadémia tagjainak, akiket Justinianus császár üzött el Kr. u. 529-ben. De a Firdauszi-mű Kai Khuszrau alakja saját mitikus korának kimagasló szereplője. Az egész műnek majdnem egyötöde neki van szentelve. Valójában ő Haosravah a *Zend Avesztából*, Sushrava a Rigvédából, s ez az egyezés újra fölveti az indo-európai „*Urzeit*”, a közös eredet idejének sokat vitatott kérdését.

A Saxo művéből megismert Amlethus és Kai Khuszrau között oly meglepőek az egyezések, hogy Jiriczek, majd később Zenker alapos összehasonlító tanulmányokat végzett e tárgyban.²

¹ Arthur és Edward Warner angol fordításából vesszük az idézeteket (1905-1909)

² O. L. Jiriczek, „*Hamlet Iránban*”, *ZVV 10* (1900), pp. 353-64; R. Zenker, *Boeve-Amlethus* (1905), pp. 207-82.

Azonban arra a következtetésre jutottak, hogy Bellerophontész görög mondája lehetett a közös forrás, s ezzel a maguk részéről le is zárták a kutatást. Hiába, a tudós elmét mágnesként vonzza az antikvitás. Valahogy úgy hat rá, mint a Nagy Mágneshegy Szindbád történetében. A vékony filológiai máz rögtön leválik, amint Görögország feltűnik a láthatáron. Bellerophontész gyászos története valóban szolgáltat párhuzamokat, de hát föltétlenül ez az út vége? Mint Hérodotosz bánatosan megjegyzi, saját hellén antikvitása csupán néhány évszázadra nyúlik vissza az írásos emlékezetben, azon túl elkeveredik a közös indoeurópai örökséggel.

A *Sáhnáme* mesefolyamában az egyik kiemelkedő vonás az örökös harc „*Untamo*” és „*Kalervo*” között, akiket itt Turán és Irán szembenálló népei helyettesítenek. Minthogy az iráni Kajánida dinasztia viszontagságait ismertető elbeszélő költemény kétszer olyan hosszú, mint Milton két nagy eposza együttvéve, itt csak egy lényeges szempontra tudunk figyelmet fordítani.

Az iráni történetben annyi „*eltolódás*” mutatkozik, hogy a turáni Afrászijáb fivére helyett unokaöccsét, Szijávust öli meg, aki egyúttal veje is, így aztán a büntény „*megbosszulója*” csak olyan lehet, aki közös unokája az ellenséges turáni Afrászijáb sahnak és fivérének, a nemes iráni Kai Káósz sahnak (azonos azzal, aki nem kisebb szerepet játszik a *Rigvédában* mint Kavja Usanasz, az Avesztában pedig mint Kavi Uszan). Apja hadseregének parancsnokaként Szijávus békét ajánl a turáni Afrászijábnak, aki el is fogadja, mert szerencsétlen álmot látott.³ Ez az álom hasonlít Tarquinius és Ambales álmaira. Kai Káósz nem bízik Afrászijában és elutasítja a békét. Szijávus azonban nem óhajtja megszegni Turánnal kötött saját szerződését, s elvonul Afrászijábal.

Afrászijáb nagyon megbecsüli az ifjút, nagy tartományt ad át neki, melyen ő kiválóan uralkodik, vagyis apjának, Kai Káósznak Aranykort idéző stílusában. Szijávus először a turáni Pirán lányát veszi feleségül, majd Afrászijáb sah a saját lányát, Parángiszt adja hozzá. Csakhogy kígyó is van a szép kertben. Afrászijáb féltékeny öccse, Garzévasz – Polonius korai elődje – oly sikeresen mesterkedik Szijávus ellen, hogy Afrászijáb végül hadat küld a

³ Firdauszí, Warner fordítása, vol.2, pp. 232f.

feddhetetlen ifjú uralkodó ellen. Szijávust elfogják és megölik. A megözvegyült Farángisz elmenekül Pirán (Szijávus első apósa) kíséretében annak otthonába, ahol csodaszép fiút szül, Kai Khuszraut, Afrászijáb és Kai Káósz közös unokáját:

*Sötét, holdtalan éjen, míg madarak, vadállatok
És marhák aludtak, Pirán álmában látott
Oly ragyogást, mely túlszárnyalta a napot,
Míg Szijávus trónján ülve, karddal kezében,
Nagy hanggal rászólt: „Tovább ne pihenj!
Vesd el az édes álmod s gondold a jövőddel,
Hisz mától ünnepnek-szokásnak új rendje kél,
Mert ma éjjel születik fiaid Kai Khuszrau sah!”
A törzsfő ébresztette édes pihenésből:
Gulsár, a naparcú, fölébredt. Pirán
Így szólt hozzá: „Serkenj föl, s indulj
Segédkezni Farángisznak, mert
Az imént láttam álmodban Szijávust
A napot s holdat túlszárnyaló fényben,
S ó rámkialtott: „Ne aludj tovább, hanem te is
Ünnepeld Kai Khuszraut, a világ uralkodóját!”
Gulsár sietve jött a Holdhoz, de már
Az újszülött királyfit látta; a palota megcsendült
Örömkialtásaitól, ahogy visszatért
Pirán törzsfőhöz. „Te mondád”, kiáltotta,
„Hogy a király és a Hold összeillenek!”⁴*

A nagyszerű új kor itt leírt prófétai álmával megpróbáltatások sorozata kezdődik a hősnek elhívott számára.

A fiú juhászok között nő fel; nagy vadász lesz kezdetleges ijával és nyilaival, melyeket magának készít nyílhegy és tollak nélkül, mint a karókat farigsáló Hamlet. Afrászijáb, a nagyapa azonban fél a fiútól, s magához rendeli, hogy meggyőződjön róla: áldozata ártalmatlan. Bár Afrászijáb ünnepélyesen megesküdött, hogy nem bántja Khuszraut, Pirán arra biztatja, hogy saját biztonsága érdekében játssza meg a falu bolondját. Amikor a zsarnok

⁴ Firdauszi, Warner Ford., vof. 2, pp. 325f.

tettetett jóindulattal kikérdezi, Khuszrau az Amlethuséval teljesen azonos stílusban válaszol: értelmetlennek hangzó rejtvényekben, melyekben az ifjú Khuszrau mintha kutyához hasonlítaná magát. A trónbitorló megkönnyebbül: „*Ez a fickó bolond!*”

Nos, a bosszúállás története, melyet Saxo beszámolója és egyéb változatok méltánytalanul lerövidítenek, Firdauszától megkapja a megfelelő arányokat és a magasztos beállítást. Iránnak – és az egész világnak – a Szijávus halála fölött érzett haragját apokaliptikus hangszerelés teszi kozmikus forrongássá:

*A világ bosszútól liheg, s te azt mondád:
„Forrong a tenger.” A földön nem volt hely
A járáshoz, a lég lándzsák leshelye lett;
Még a csillagok is harcba kezdtek, az idő és a föld
Ármánykodva mosták egymás kezét...⁵*

A két főbűnösnek mégis sikerül elmenekülni s kifogyhatatlan találékonysággal bujkálni. Afrászijáb még Próteuszt is eljártssza egy mély sóstó vizében, folyton új alakokat öltve kerüli el az elfogatást. Végül két kötettel és tengernyi eseménnyel később Afrászijábot és gonosz tanácsnokát mégis elfogják, lasszóval vagy hálóval, s mindkettő elpusztul.

Csak úgy tudjuk értelmezni a sok viszontagságot, melyekre ismételten utalnak az Avesztában a Jastok vagy himnuszok,⁶ ha visszalépünk az avesztai hagyományhoz. Kai Khuszrau és Afrászijáb sahog azon vetélkednek, ki találja meg a *Hvarnát*, melynek fordítása a „*Dicsőség*”, vagy a Szerencse Karizmája. Megszerzése érdekében a sahog sorra föláldoznak száz lovat, ezer ökröt, tízezer bárányt Anahita istennőnek, aki egyfajta Istár – Artemisz. Nos, ez a Dicsőség, „*mely az árja népeké, akár megszülettek, akár nem, és a szent Zarathusztráé*”, a Vorukasa tóban volt. Afrászijáb, lévén a nem árja turániak sahja, nem támaszthat rá igényt. De elhagyta rejtekhelyét, mely „*ezer ember magasságú*”, mesterséges nappal, holddal és csillagokkal megvilágított vaspalota, s három kísérletet tett a Hvarna megszerzésére, lebukva

⁵ Firdauszi, Warner Ford., vol. 2, p. 342.

⁶ Jastok V 41-49; XIX. 56-64, 74.

a Vorukasa tó vizébe. Azonban „*a Dicsőség elmenekült, a Dicsőség elszökött, a Dicsőség áthelyezte székhelyét*”. „*Az Időről és a Folyókról*” szóló fejezetben még elemezzük Afrászijáb kísérleteit és „*szörnyű kijelentéseit*”. Ehelyett a Dicsőséget Kai Khuszraunak juttatták, mondhatni ráruházták különösebb ceremónia nélkül. Itt azért el kell mondanunk, hogy Hvarna jelképezi a Törvényességet vagy Mennyei Mandátumot, melyet uralkodóknak adományoznak, de könnyen vissza is vonnak. Jima (Dzsamsíd), a világ első uralkodója háromszor veszítette el.

A víz alá bukó Afrászijáb történetének sok hajtása van az eurázsiai folklórban. Ott a turáni sahot „*Ördögnek*” nevezik, és Isten leküldi őt a tenger fenekére, hogy ezalatt az egyik arkangyal, vagy Szent Illés ellophasson egy értékes tárgyat, mely az Ördög jogos tulajdona. Ez a tárgy helyenként a nap, másutt az „*isteni hatalom*”, mennydörgés vagy villámlás, sőt az Isten és Ördög közötti szerződés, mely az előbbi számára kedvezőtlennek bizonyult.

Hátra van még a végkifejlet. Az eseménydús évek alatt Kai Káósz közösen uralkodott az unokájával, bebiztosítva a Dicsőség által. Röviddel a senkiházi fölött aratott győzelem után Kai Káósz meghal, és Kai Khuszrau követi az Elefántcsont Trónuson. Az eposz szerint hatvan éven át „*az egész világ hódolt uralmának*”. Meglepő, hogy Kai Káósz halálát követően nem esik szó egyetlen eseményről sem – talán azért, mert már mindent elértek. A boldog koroknak nincs történelmük. Megtudjuk viszont, hogy Kai Khuszraun mély melankólia és lelki bánat vesz erőt.⁷ Attól fél, hogy lélekből gögös lesz, gondolkodásban pedig romlott, mint elődei, Jima (Dzsamsíd) és többek között maga Kai Káósz, aki megkísérelte égbe ragadtatni magát sasok által, mint a babilóniai Etana. Így a következő végső döntést hozza:

*„És most jobbnak ítélem, hogy megtérjek
Istenhez minden dicsőségemben...
Mert ez a Kájanida korona és trón elmúlik.”*

⁷ Firdauszi, Warner ford., vol. 4, pp. 272ff.

Ekkor a nagy sah, aki valamikor így beszélt (az első közös koronázáskor):

*Az egész világ az én királyságom, mindem az enyém,
A Halaktól le egészen a Bika első fokáig.”⁸ (Illetve a Bika
fejéig. – a Ford.)*

most távozását készíti elő, búcsút vesz a lovagoktól, elhárítva könnyörgéseiket csakúgy, mint az egész hadsereget:

*Kiáltás szakadt föl Irán hadseregéből:
A nap letért égi ösvényéről!*

Tarquinius álmának korai visszhangját halljuk itt. A sah Lühráspót jelöli ki utódjául, ő pedig elvonul egy hegytetőre öt lovagja kíséretében, akiknek az alábbi bejelentést teszi az este folyamán, mielőtt még utoljára leülnek beszélgetni a közösen átélt nagyszerű múltrol:

*„Mikor a sugárzó nap majd emeli zászlaját,
S a sötét földet folyékony aranyra váltja,
Akkor távozom el majd a földről,
Társaságként talán Szurus lesz velem.”⁹*

Hajnaltájt újra megszólítja barátait:

*„Búcsúzzunk örökre. Amikor az ég fölhozza
Újra a napot, már nem fogtok többé látni
Csati álmaitokban. Továbbá reggel már
Ne legyetek itt a sivár homokon, még ha a felhőkből
Pézsmaitatú eső száll is, mert a Hegyekből
Dühödt vihar támad, s letöri a fák ágait
És lomboztatát, hóvihár száll alá
Az égen tornyosuló felhőkből,
És Irán felé már nem találjátok az utat.”*

⁸ Firdauszi, Warner ford., vol. 2, p. 407.

⁹ Szurus = az avesztai Szaosa, Akmrn Mazda „angyala”.

*A törzsfők feje lehorgadt a hírre.
A harcosok álma gyötrelmes volt, s mire a nap
A hegyek fölé emelkedett, a Sah már eltűnt.*

Az öt lovag valóban eltévedt, s betemette őket a hóvihar.¹⁰

¹⁰ Az álom motívuma a „*Gecsemáné órájában*” többször is előfordul, pl. a Gilgamesben. Kecalkoatl mítosza még részletezőbb. A száműzött uralkodót elkísérik a törpék és púposok, akik szintén ottvesztek a hóban a mai Cortez-hágó mentén, míg uralkodójuk kimegy a tengerhez és eltűnik. De itt legalább megígéri, hogy visszatér ítélni élők és holtak felett.

IV FEJEZET: Történelem, mítosz és valóság

Tehát akkor kíséreljük meg érvelésünkben előadni, mik ezek a dolgok, és mifélek, és hogyan tanulandók meg... Valóban elég furcsa dolog ezt hallani; de a név, amit legalábbis mi tárgyunknak adunk – olyan, amire az emberek soha nem gondolnának, minthogy nincsenek tapasztalataik e tárgyban – épp az asztronómia; az emberek nem tudják, hogy annak, aki igazán csillagász, kell a legbölcsebbnek lennie, s nem annak, aki Hésziodosz értelmezése szerint csillagász...; csak az, aki tanulmányozta a hét pályát a nyolc közül, melyek mindegyike saját körét futja oly módon, hogy könnyedén nem figyelheti meg közönséges adottságú ember, aki nem részesült a csodás adottságokból.”

Epinomis 989 E - 990 B

Az iráni mese különös befejezésén, mely az Illéséhez hasonló mennybemenetellel végződik, az olvasónak van oka csodálkozni. Ha ez a nemzeti eposz (tartalmának majdnem fele), akkor hol van az epikus és a tragikus elem? valójában Firdauszínál teljes mértékben megtaláljuk a homéroszi elbeszélő stílust, melytől itt el kellett tekintenünk: nagy csaták zajlanak, mint Trója széljárta síkjain, kihívások és párbajok, Rusztem, Zál és más hősök hihetetlen tettei, szöktetések és intrikák, s a történetnek annyi az elágazása, hogy egy bárd hetekig tudná vele szórakoztatni pártfo-

góit, s biztosítani a maga számára a betevő özcombot. De az istenek beavatkozása nem annyira humanizált, mint az *Iliászban*, bár gyakran érzékelhető a bonyolult jelképrendszer és a bizarr tündérmesék révén. Az akarat és a sors konfliktusa nem emberi léptékű. Főntebb nyomon követtük a dinasztikus utódlás zavaros történetét valami homályos Dicsőség fényében, mely egy magasztos eseményeket nélkülöző Dicsőség, hamleti helyzethez és megmagyarázatlan melankóliához hangolva. Lényege: bizonytalan absztrakciók valószerűtlen sorozata, rituális varázslathoz és vallásos tantételekhez kötődő szertelenül jelképes cselekmények tűnékeny kavargása, melyek indítékai nem állíthatók párhuzamba semmi megszokottal. Ez az egész egy nagy rejtvény, mely a himnuszok révén értelmezendő, a Rigvédához hasonlóan.

De itt végül *isapertis verbis* kapunk kulcsot a képek megértéséhez a Khuszrau pályáját betetőző szavak révén:

„Az egész világ az én királyságom, minden az enyém
A Halaktól le egészen a Bika első fokáig.”

Ha a nyugati féltekén a hős ezt mondaná: „*Enyém az egész kontinens, Hatterastól Eastportig*”, az emberek azt gondolnák, hogy képzelőerejéből csak két dimenzióra telik. Ez a partszakasz neki egy egész kontinenst jelöl? Itt azonban a szavak teljesen értelmesek, mert Kai Khuszrau nem a földre gondol, hanem az állatövnek a Halak és Aldebaran közötti szakaszára, a Kos csillagképet tartalmazó harminc fokra. Azaz uralma nemcsak égi, hanem lényegileg az Idő fölötti is. Az ég dimenziója az Idő. Kai Khuszrau az idő függvényeként jelenik meg, az állatövben zajló eseményektől elrendelten.

„*Hisz mától ünnepnek-szokásnak új rendje kél...*”

Hogy miért a Kos, s ennek mi a jelentősége, most nem lényeges. Kiderül, hogy „*a Kos uralkodója*” volt Iránban a legfelső hatalom elfogadott címe,¹ s ez ugyanolyan sokat vagy ugyanolyan

¹ Perzsia a Koshoz „*tartozik*” Paulus Alexandrinus szerint. Lásd Boll, *Sphaera*, pp. 296f., ahol megtudjuk, hogy ez így volt a legrégebbi rendszerben is. Így

keveset jelenthetett, mint nyugaton a „Szent Római Császár”. Az a különbség, hogy Róma *egy hely a földön*, melynek tekintélye egy bizonyos történelmi időszakhoz kötődik, míg a Kos az égbolt egy szakasza, sőt – minthogy az ég folyton mozgásban van – egy bizonyos időköz, melyet az ég mozgása határoz meg e csillagkép-
pet illetően. Róma egy történelmi tény, még az „Örök Róma” is, mely valaha létezett, majd átadódik az emlékezetnek. A Kos viszont jelzett időszak, és bizonyos ciklusokon belül rendszeresen visszatér.

Még ha Kai Khuszraut világi uralkodónak fogjuk is fel egy történelmet nyitó eposzban, nyilvánvaló, hogy semmiféle modern történelmi vagy naturalisztikus képzelőerő sem találhat utat az olyan elmékhez, mint az iráni dalnokok, akiknek rapszodiáiból a tudós Firdauszi egybeszerkesztette a történetet. Semmiféle történelmi alap nem található, semmiféle termékenység vagy szezonális jelképrendszer nem olvasható bele, de még a pszichanalitikusok is fölhagytak a próbálkozással. Ez a gondolkodási forma csak egyféleképp határozható meg: lényegében kozmológiai.

Ezzel nem szeretnénk a dolgokat fölöslegesen megnehezíteni, csupán körvonalazni a mitikus gondolkodás valódi kereteit, amely valójában nagyon is ismerős, mára mégis alig fölismerhetővé vált. Még a lírai meditációban is feltűnik, legalábbis Fitzgerald fordítását olvasva:

*Írám csakugyan eltűnt minden Rózsájával
S nem tudjuk, hova lett Dzsamsíd Hétgyűrűs Csészéje
De a Szőlőtő ma is termi Rubintszin borát
S a Kert a Vízparton ma is virít.
S nézd - ezernyi Virág kelt a Nappal
S ezernyi az Agyagba hullt
S az első Nyári hónap, mely elhossa a Rózsát
Dzsamsídot és Kai Kubádot magával viszi.*

De jöjj az öreg Khajjámmal, és hagyd

található meg János *jelenéseiben* is. Mózes kosszarvai ugyanezt a világszakot jelképezik.

Kai Kubád és Kai Khuszrau sorsát a feledésnek...

Omar Khajjám beszélhet úgy, mint egy fáradt szkeptikus vagy misztikus szúfi, de amiről beszél, valóságosként értendő. A múlt hősei ugyanolyan valódiak, mint barátai, akiknek a vers szól, mint a szőlőtő, a rózsák és a vizek, mint saját közvetlen tapasztalata az élet folyásáról és változandóságáról. Amikor versében az agyagedények éreznek és gondolkodnak, az nem költői trópus, hanem annak belátása, hogy minden mulékony dolog ugyanannak a transzmutációnak van alávetve, hogy minden szubsztancia ugyanaz: amiből az edények, emberek és álmok készülnek.

Éppen ezt hívhatjuk élő valóságnak, ami figyelemreméltóan különbözik a köznapi vagy objektív valóságtól. Amikor a költő arra gondol, hogy ez a téglá itt ugyanabból az agyagból készült, mely egykor Kai Khuszrau volt, csatlakozik a temetőben töprengő Hamletben: *„Minő aljas célokra használhatnak még bennünket, Horatio! Nem nyomozhatja-e képzeletünk a Sándor nemes porát, míg végre mint hordóakna tapasztát leli meg?”* Most már négy szereplőnk van, kettő nem valódi, kettő az idő kódébe vész, mégis egyformán jelen vannak *a mi* játszmánkban, ellentétben a legkéz-zelfoghatóbb alakokkal, mint például az adóhivatal igazgatója, bármennyire is hatással lehetnek ránk egyébként. A *„valódi létezés”* birodalmában csillagokat, szőlőtökéket, rózsákat és vizet találunk, az örök formákat, de például a matematika fogalmait is, a közvetlen tapasztalás másik típusát. A történelem világa teljes egészében kívül áll ezen. Se Khajjám, se Firdauszi egy nemzedékkal később nem említi Kürosz vagy Artaxerxész dicsőségét, csak a mitikus hősüket, ahogy a mi középkorunk sem vette figyelembe a történelmet, hanem Arthurról és Gawainről beszélt. Minden *„egyszer volt, hol nem volt”*, és ha Dante oly erőteljesen életre kelti a mítoszt, csak azért teheti, mert kortársai valóban Dardanosz és Trója leszármazottainak vélték magukat, és kíváncsiak voltak, él-e még Ulisszesz ím, míg a Kyffhäuser hegy bel-sejében alvó Barbarossa császár – hát az bizonyára amolyan Hófehérke-típusú mese. Vagy nem? A tündérmesékre gyakran csak legyintünk ismerős hangzásuk miatt. Pedig kiderülhet, hogy az ilyen legendává alakult császárfiguráknak megvan a maguk rejtett élete, hogy a mítosznak jóval előttük lefektetett törvényeit köve-

tik. Ahogy Arthur király sem halt meg igazából, hanem tovább él a misztikus tó mélyén Merlin jóslatának megfelelően, úgy ez esetben Viterbói Gotfrid (1190 körül) révén, aki Barbarossa szolgálatában állt, maradt ránk az „igazi” verzió. A különös módon megőrződött archaikus nyelvű változat szerint a Vizes Szakadék legmélyén alszik tovább (vö. XI. fejezet és a 33. függelék), ahol a világ visszavonult uralkodói találhatók.

*Voire, ou sont de Constantinople
L'empereurs uux poings dorez...*

Kezd kirajzolódni a különbség mítosz és mese között. Hamlet az igazi, egyetemes mítosz képében mutatkozik, s ma is ilyennek látjuk. Khajjám viszont korának legnagyobb matematikusa volt, szerzője egy jól megtervezett naptárreformnak, mely pontosabbnak bizonyult, mint a később Gregorián névvel fémjelzett naptár; olyan elme, akiben jól megfért az erőteljes szkepticizmus a mély szufista belátással. Nagyon is jól tudta, hogy Dzsamsíd hétygyűrűs csészéje nem veszett el, hiszen az a hét bolygó pályát jelképezi, melyet Dzsamsíd ural, ahogyan varázstükre továbbra is tükrözi az egész világot, minthogy az maga az ég. De hát természetes, hogy ezek megtartsák irizáló rejtelmességüket, mivel az élő valósághoz tartoznak, mint Platónnál az orsófejek és a Szükségyszerűség Orsója. Vagy mint maga Hamlet.

De akkor mi volt Dzsamsíd vagy Kai Khuszrau? Az egyszerűen gondolkodóknak varázsos kép, mese. Az értők számára azonban magának az Időnek a tükröződése, nyilvánvalóan annak egyik legfőbb aspektusa. Különféle neveken – néha ellentmondó utalásokban – sok helyen rájuk ismerhetünk. A mítosz mindig ugyanaz maradt, s ez elég is volt. A világegyetem törvényeit fejezte ki sajátos nyelven – az Idő nyelvén. A kozmoszról csak így lehetett beszélni.

Ami élő valóság, *sub specie transeuntis*, annak meséje van, s ez megmutatkozik áhítatos, megdöbbenet vagy vigaszt nyújtó oldalaról, a tigrisek vagy teorémák „*ijesztő szimmetriájában*”, az útjukat járó csillagokban, de mindig a lélekhez szólóan. A transzmutációk bennünket is magában foglaló játéka ez az Idő uralma alatt, az örök formákba feszítve. Az Időtől uralt gondolat

csak mítosszal fejezhető ki. Amikor a mitikus nyelvek egyeteme-
sek és maguktól értetődőek voltak, a gondolat sem igényelt tá-
maszt. Nem törekedhetett arra, hogy önmagát másként fejezze ki,
mert ő volt az élőként kifejezett valóság. Mint Goethe mondja,
„*Alles Vergänglichliche – ist nur ein Gleichnis*”.

Ma ahhoz szoktunk, hogy térben gondolkodjunk s meghatá-
rozzuk a tárgyak helyét, Gyermekkorunk lezártával első kérdé-
sünk: „*Hol és mikor történt?*” Ahogy a tudomány és történelem
sorra szállja meg gondolkodásunk tájait, a mítosz eseményei
puszta mesévé silányulnak, menekülési fantáziáknak tűnnek: be-
tájolhatatlanok, komolytalanok, terük körülhatárolatlan, idejük
körkörös.

Egyes történetek azonban oly erőteljesek, hogy elevenségü-
ket máig megőrizték. Ezek az igazi mítoszok. Szereplőik téved-
hetetlenül azonosíthatók, bár kontúrjaik elmosódók. Gigászi ala-
kokról és emberfeletti eseményekről szólnak, melyek mintha tel-
jesen betöltenék az ég és föld közötti életteret. A szereplők gyak-
ran – mintegy menetközben – történelmi személyeknek adják
kölcson nevüket, majd eltűnnek. Mindenképpen hamis nyomra
jutunk, ha megpróbáljuk történelmileg meghatározni őket, még a
nagy és katasztrofális eseményekhez fűződő hagyományon belül
is. Történelmi események sohasem „*magyarázhatnak meg*” miti-
kus fejleményeket. Ennyit már Plutarkhosz is tudott. Ehelyett a
mitikus alakok – átmaszkírozva magukat – megszállták az egész
történelmet, és finom eszközökkel saját céljaik szerint alakították.
Ez egy régen megállapított gyakorlati szabály, és mindig beválik,
ha valódi mítoszokkal foglalkozunk, nem pedig közönséges le-
gendákkal. Persze a mitikus szereplők is születnek és továbbmen-
nek, de nem egészen a halandók módján. Vannak jellegzetes
megjelenési módjaik, mint például *Az Egyszer-volt és Eljövendő
Király*. Léteztek valamikor? Akkor pedig már van múltjuk, vagy
újra eljönnek más néven és külsővel, éppen úgy, ahogy az égre is
visszatérnek a csillagképek. Ha viszont konkrét személyekként és
dolgokként akarjuk őket megragadni, elolvadnak a szemünk előtt,
mint a beteges fantázia termékei. De ha tiszteletben tartjuk valódi
természetüket, akkor feltárják azt előttünk, mint *függvényeket
vagy szerepköröket*.

De minek a függvényei? A dolgok elgondolható általános rendjének. Ezek az alakok a változók – egykor kozmosznak nevezett – hatalmas komplexumának viselkedését fejezik ki. Egyesül bennük változatosság, örökkévalóság és ismétlődés, mert ilyen a kozmosz természete. Az a lehetőség, hogy a kozmosz végtelen, kívül esett az emberi tudat határain egészen Lucretius, Bruno és Galilei jelentkezéséig. Galileinek komoly kételyei voltak ez ügyben, de egyetértett minden elődjével abban, hogy a világegyetem örökkévaló, tehát minden változását a periodicitás és ismétlődés törvénye szabályozza. „*Ami örökkévaló – mondta Arisztotelész –, az körkörös, és ami körkörös, az örök.*” Az emberi gondolkodásnak évezredekken át érlelt következtetése volt ez. Elhangzott már, hogy a régiek a körkörösség megszállottjai voltak. Semmi új nincs a nap alatt, hanem változatos formában ugyan, de minden dolog visszatér. Még a gyűlöletes „*forradalom*” szó is valamikor csak az égi pályákra vonatkozott. A kozmosz egyetlen hatalmas rendszer volt, egymásba ágyazódó fogaskerekeivel, elképesztően bonyolult kapcsolódásaival, amit talán sok számlapfa órához lehetne hasonlítani. Különféle funkciói a rendszer egészében bárhol megjelenhettek és eltűnhettek, mint különös kukukkmadarak az órában, s viselkedésük leírására az emberek csodás meséket szöttek. De, mint egy motor esetében, egy-egy részt csak akkor érthetünk meg, ha megértettük, hogy függ össze egymással minden rész a rendszerben.

Egyszer Rudyard Kipling egy furcsa allegóriában – „*a hajh, mely magára talált*” – hasonlóképpen magyarázta el, mi történik egy új hajóban első útján. Minden alkatrész nagy zajjal kezdi életét, ahogyan mindegyikük először játssza el szerepét: a le-föl járó dugattyúk, a nyöszörgő hengerek, a nehézkes hajtótengely, a feszülő válaszfalak, a csevegő szegecsek – mind-mind főszereplőnek érzi magát s mesél a gőznek saját páratlan és mással össze nem vethető tetteiről, míg végre aztán elcsendesülnek, amint egy új és mély hang hallatszik, a hajó önálló hangja, mely végre megtalálta egyéniségét. Pontosan ez történik a mítoszok széles skálájával. Az összes mítosz tartalmaz meséket, némelyik bizarr, összefüggéstelen vagy idegenszerű, mások epikus vagy tragikus jellegűek. Végül is lehetséges úgy felfogni őket, mint a rendszer részleges megjelenései, egy egésznek a függvényei. A rendszer

kiterjedése és bonyolultsága csak most kezd alakot öltetni, ahogy a részek a helyükre kerülnek. Csupán annyit kell tennünk, hogy induktív módon haladjunk, kerülve az előítéleteket, és engedjük a dolgokat saját végkifejletük felé haladni.

Kai Khuszrau egyszerű történetében a Hamlet-szerű vonások furcsa módon előre elrendeltek, bár nem világos, hogy milyen céllal. A Király hatalma explicit módon össze van kapcsolva térben és időben az égbolton mozgó alakzatokkal. Közismert, hogy az égi mozgások valóban szolgáltatnak idő- és térbeli koordinátákat a földön: a navigátornak épp erre a fönt és lent közötti kapcsolatra kell alapoznia munkáját. De a korai századokban e kapcsolat összehasonlíthatatlanul gazdagabb volt jelentésben, mint ma. Egyetlen, történelmileg számon tartott uralkodó sem mondhatta volna, bármennyire meg volt is győződve karizmájáról: „Az egész világ az én királyságom, minden az enyém a Halaktól le egészen a Bika első fokáig.” Földi fogalmak adódhattak át az égnek, és fordítva. Valójában e mitikus világ egymásba lapolja az uranográfiát és földrajzot, miáltal létrejön az egységes kozmográfia; ezért a hivatkozott „Földrajzi” jegyek félrevezetőek lehetnek, hiszen a két terület bármelyikére vagy akár mindkettőre utalhatnak.

Például amikor az Ókeánosz vagy Eridánusz „folyókat” említik, nem úgy gondolják-e el őket, mint amelyek először az égen vannak, s aztán esetleg a földön is? Olyan, mintha a régi ember szemhatárán túl eső bármely régió egyszerűen csak „odafönt” volna található. Az igazi események – még a *Sánámé*hoz hasonló hivatalos eposzokban sem – „földi irányultságúak”, többnyire fölfelé mozognak. Ez volna az asztrológia eredeti formája, mely terjedelmesebb és ugyanakkor kevésbé meghatározott, mint a Ptolemaiosz által felállított kései klasszikus formája. Mint ahogy a kozmosz egységes, a kozmográfia is kibogozhatatlanul összefonódó adatokból áll össze. Mindenekelőtt megtévesztő leegyszerűsítés azt mondani, hogy a földi események az égieket tükrözik. Arisztotelész nyelvén fogalmazva a forma metafizikailag megelőzi az anyagot, de a kettő összetartozik. Azt még ezután kell felfedezni, hogy melyikük a fókuszpontja az „igazi” égi eseményeknek.

Hogy a tisztánlátás érdekében összefoglaljuk az eddigieket: ami igazi mítosz, annak nincs történelmi alapja, bármily csábító is ez a leegyszerűsítés, bármily nagy és összpontosított hatást gyakorol is a modern kritikai irodalom e hiedelemre. A mítoszoknak történelemre való visszavezetése az úgynevezett „*euhemerista*” irányzat, Euhemerosznak, az első demitizálónak a nevéből. Ez a divathullám ma már levonulóban van, ugyanis túl primitív volt ahhoz, hogy tartós legyen. A mítosz lényegileg kozmológiai. Minthogy az ég a kozmoszban oly sokkal fontosabb, mint a mi Földünk, ne lepődjünk meg azon, hogy a főbb szerepkörök az égből származnak. Az, hogy sokféle külső mögött is azonosítani tudjuk őket, mitológiai ítélőképesség dolga – képesek vagyunk-e fölismerni alapvető formákat az óriási adattömeg türelmes átrostálása révén.

Hamlet egyszer mint Kullervo tűnik föl, majd mint Brutus vagy Kai Khuszrau, de mindig fölismerhetően ugyanaz. Dzsamsid az indoárják között, Jáma néven jelenik meg, Kínában mint Huang-ti, a Sárga császár, és sok egyéb néven. Az archaikus nyelvbeszélők, az archaikus kozmoszban tevékenyen részt vevők között mindig hallatólagos egyetértés volt a tekintetben, hogy szerepköre mindenütt azonos. És ki a Demiurgosz? Neki ugyan-csak sok neve van, és Platón nem törekszik arra, hogy a mi nyelvünkre lefordítsa. Vajon e személyiség féltudományos fikció, planetáriumépítő éppúgy, ahogyan Atlantisz elveszett földje is féltörténelmi fikció? A szerző maga is csak annyit mond, hogy az efféle történetek „*nem egészen komolyak*”, Mégsem csalásról van szó. Platón, a filozófiának nevezett tárgynak és annak nyelvének is megalkotója, a finom megkülönböztetések mestere, visszatér a mítosz nyelvéhez, amikor úgy érzi szükségét, s úgy használja az ősi nyelvet, mintha erre született volna.²

A régmúlt mítoszokat érintő mai magyarázatainkban a probléma lényege elsikkad. Kipling, az író csodálatosan rá tudott hangozódni a legtöbbünkben még élő gyermeki elmére. De tény az, hogy a mítosz a maga egészében letűnt világ. Az igazi mítosz

² Hetedik Levelében (341C - 344D) erőteljesen tagadja, hogy tudományos „*nevek*” és „*állítások*” (*onomata, remata*) segíthetnek abban, hogy lényegi megismeréshez jussunk. Vö, még Clemens Alexandrinus, *Stromata* 5.9, 55

utolsó formái – vagy inkább főpróbái-a középkori kultúrában folytak: *a Romance of Alexander*, és az arthuri mítosz, ahogyan Malorynál láthatjuk.³

Vannak egyéb történetek is – ezt már történelemnek hívjuk – az embernek a természet fölötti győzelméről, elbeszélések az emberiségnek mint egésznek a nagy kalandjáról. De ezekben az ember győzelmét már az arctalan szociális ember aratja. Nem a technika története ez, legfeljebb tudományos fantasztikum, mely meg tudja jeleníteni a jövő kalandjait. A tudományos-fantasztikus irodalom, ha igazán jó, teljességgel érvényes kísérlet a mítoszi elem rekonstruálására, kalandjaival és tragédiáival, az ember tévedéseiről és sorsáról való töprengésekkel. Mert a valódi tragédia a mítosz lényegi összetevője vagy éppen kimenetele. Meglehet, a történelem egy-egy percre időszerűvé válik, aztán félre lehet tenni értelmezéseivel és aggodalmaskodásaival együtt, melyek legfeljebb addig érvényesek, amíg olvassuk őket – de az igazi jelen, az egyetlen dolog, ami számít, az az örök Szphinx.

A mai gyermekek, ez a szenvedélyektől mentes utókor, akit minden tisztelet megillet, tudják, hol keressék a mítoszt: az állatok életében, *A dzsungel* könyvében, Lassie és Flipper történeteiben, melyekben az ártatlanság sérthetetlen, westernfilmekben, melyekben a felnőttek megfelelően elrendezik a kalandokat a törvény és rend védelme érdekében. A többi, amit szorgosan építget a tömegtájékoztató, nem más, mint modern előítélet és káprázat; a királyi pompa megcsillogtatása, a szupermosószeres és kozmetikumok tökélye: *super-stitio*, maradékok. Kísértést érzünk, hogy kijelentsük: valójában mára egy morzsányi mítosz sem maradt, és folyton az emberi állapotról szóló tudatos hazugsággal van dolgunk. Tolkien erőfeszítései a műfaj újjáélesztésére – függetlenül a

³ Mégis voltak a mítosz nevet megérdemlő modern kísérletek. Az egyik természetesen Sir Thomas More *Utópiája*, mely oly sok jelentést vett föl a századok során. Ma már látjuk, hogy részben ez is jóslatszerű volt. És ne felejtszünk el az *Alice Csodaországban* című munkáról, a tökéletes abszurd mítoszcsoportról, mely éppoly jelentős és abszurd, mint maga a *Kalevala*. Ez a párhuzam majd a függelékek végén válik fontossá. Az újabbak közül említendő Austin Wright: *Islandia*, mely 1942-ben jelent meg, és folytatása, Mark Saxton: *The Islar*, mely 1969 őszén fog megjelenni.

belevitt tehetségtől – annyi meggyőző erővel bírnak, mint az anekdotákból ismert háromdolláros bankjegy.

A feltevésünkben szereplő kíváncsi gyermek csak akkor örült volna, ha úgy mondták volna el neki a motor „történetét”, ahogy Kipling mondja el, ami azonban nem a gépészmérnökök jellemző stílusa. De tegyük most fel, hogy a gyermek egy bolygó történetével került volna szembe, ahogyan az égi mechanika tankönyveiben szerepel, s megkérték volna, hogy számítsa ki pályáit és perturbációit. Örömtelen felnőttnek való feladat, aki ráadásul szaktudós. Ki más tudna megbirkózni a parciális differenciálegyenlektől, hosszú approximációs soroktól, semmitmondó kvadratúrákból kiagyalt integráloktól hemzsegő oldalakkal? Ez valóban a fönntartott tudás világa. De ha másrésről egy több ezer évvel ezelőtt élt személy került volna szembe ravaszul megszerkesztett mesékkel Szaturnusz uralmáról, elképesztő építkező és modellező tevékenységéről – miután „*elválasztotta Eget és Földet*” azzal a bizonyos végzetes sarlóval, azaz beállította a nappálya ferdeségét... Ha hallott volna Jupiter uralkodási módszereiről és számtalan csínyéről, melyek benépesítették a földet gyöngéd nimfákkal, akiket folyton kudarc ér a boldogság keresésében, mely csínyjei azonban rendre sikeresek féltékeny „*ökörszemű*” vagy néha „*kutyaszemű*” hitvesének állandó ébersége ellenére... Ha ez a személy értesült volna még Mars vad kalandjairól, a bonyolult kölcsönhatásokról istenek és hősök között, akik cselekvéssel és nem változó számokkal fejezték ki önmagukat, akkor részese lett volna a mitikus tudás folyamatának. Ezt a tudást az idősebbek adták volna át, szent parancsok erősítették volna meg, és szimbolikus átéléssel ismételték volna el egész népe részvételével folyó zenés szertartások és előadások formájában. Könnyebbnek találta volna tisztelni, mint megérteni, mégis elvezette volna a kozmosz globális szerkezetének eszméjéhez. Saját személyében részese lett volna egy hitteles kozmológiai elméletnek, amit már magába szívott, ami válasszolt az érzéseire s hatni tudott vágyaira és álmaira. Ez a fajta részvétel a végső dolgokban, ami ma rendkívül nehéz bárkinek, ha nincs diplomája asztrofizikából, akkor bizonyos mértékig mindenki számára lehetséges volt, és nem volt vulgarizálható.

Mi így értelmezzük a mitikus tudást. Csak kevesek értették, de sokakhoz szólt, és örökre kezelhetetlen marad azok számára,

akik a „*matematika a tömegeknek*” révén vagy a tudatalattiról spekulálva közelítenék meg. Más szavakkal, szelektív és nehéz ez a megközelítés, a kéznél lévő eszközöket használja föl és sok gondolkodást; bizonyosan megvannak a korlátai, de ellenálló a hamisítással szemben.

Hogy milyen úton-módon adódott át korábbi időkben az alapvető tudás, különböző szellemi szinteken is, megtudható Germaine Dieterlen bevezetőjéből Marcel Griaule *Conversations with Ogotemméli* című könyvéhez, mely a dogon „*oktatásügyről*” és a Griaule-misszió tagjainak személyes tapasztalatairól szól, akiknek tizenhat évet kellett várni, míg a törzs bölcs öregei úgy döntöttek, hogy „*megnyitják az ajtót*”.⁴ A leírás oly sokatmondó, hogy teljes egészében idézzük:

A hagyományos szerveződésüket megőrző afrikai társadalmakban jelentős számú személyt avatnak be ebbe a tudásba. Ezt ők „mély tudásnak” nevezik, ellentétben az „egyszerű tudással”, melyet úgy tekintenek, mint „csupán kezdet a szokások és hiedelmek megértésében”, mellyel a kozmogóniába nem teljesen beavatott személyek rendelkeznek. Különféle okai vannak annak, hogy általában miért tapasztalható hallgatás e tárggyal kapcsolatban. Először is van bennük természetes tartózkodás az idegenek előtt, akik-még ha rokonszenveznek is velük – öntudatlanul is át vannak itatva a felsőbbrendűség érzésével; ehhez vegyük hozzá a gépesítésnek tulajdonítható jelenlegi gyors változásokat és az iskolai oktatás hatását az afrikai társadalmakban. De életerős hagyományokkal rendelkező csoportokban ez a tudás, melyet kifejezetten ezoterikusként jellemeznek, csak a következő értelemben titkos. Valójában nyitva áll mindenki előtt, aki kinyilvánítja megértési szándékát, amennyiben társadalmi helyzete és erkölcsi megítélése révén erre méltónak találják. Így minden családfő, minden pap, a társadalmi élet bármely kis részéért felelős felnőtt személy a társadalmi csoport részeként megszerezheti a tu-

⁴ M. Griaule, *Conversations with Ogotemméli* (1965), pp. xiv-xvii

dást azzal a feltétellel, hogy megvan hozzá a türelme és – ahogyan az afrikaiak kifejezik – „eljár üldögdélni a hozzáértő öregek mellett” az adott időszakban, és a megfelelő lelkiállapotban. Ekkor választ fog kapni minden kérdésére, de ez évekbe telik. Valójában az egész élet során tart az oktatás, mely gyermekkorban kezdődik az egyes korcsoportok összejövetelével és szertartásai alkalmazásával. Az afrikai civilizációnak e különféle aspektusai fokozatosan tárultak föl intenzív kutatások során, melyeket több mint egy évtizeden át végeztünk Mali és Felső-Volta népei között. A dogonok esetében, akikről már számos publikáció jelent meg, e kutatások lehetővé tették a tevékenységeik nagy részét átfogó szintézis kidolgozását.

Most be kell számolnunk az 1947. évi terepmunkánk alatt történt fontos eseményről, mely jelen tanulmány megírásához vezetett. A dogonok már 1931-től kezdve választottak kérdéseinkre, illetve megjegyzéseket fűztek a korábbi terepmunkáink alatt végzett megfigyelésekhez a tények olyan értelmezése alapján, melyet ők „la parole de face”-nak hívnak; ez az „egyszerű tudás”, melyet elsőként nyújtanak minden érdeklődőnek. Az 1948. évi kutatások előtt megjelent publikációk mind erre az első értelmezési szintre vonatkoznak. De a dogonok felismerték, milyen kitartást tanúsít Marcel Griaule és csapata a kikérdezések során, és hogy egyre nehezebb megválaszolni a rengeteg kérdést anélkül, hogy más szintre térnének át. Értékelték azt, hogy olyan fokú megértésre vágyunk, melyet az addigi magyarázatok nem elégíthettek ki, és ami számunkra nyilvánvalóan mindennél fontosabb volt. Griaule továbbá állandó érdeklődést mutatott a dogonok mindennapi élete iránt, értékelve erőfeszítéseiket a nehéz megélhetést nyújtó vidéken, ahol súlyos vízhiány lép föl a száraz évszakban; így kapcsolataink akkor már túlléptek a néprajzi gyűjtés keretein, szorossá és bizalommal telivé váltak. Mindezt tekintetbe véve a dogonok meghozták döntésüket, melyről mi csak később értesültünk, amikor

ők maguk elmondták nekünk. Ogol kettős falu családjainak legidősebb tagjai, valamint Sanga körzet legfontosabb totem-papjai összeültek, és úgy határoztak, hogy Griaule professzor előtt teljes mértékben föl kell tárni vallásuk ezoterikus oldalait is. E munka elkezdésére kiválasztották egyik legtájékozottabb tagjukat, Ogotemmélit, aki – mint majd a bevezetőben látható – megszervezte az első interjút. Az első oktatási időszak pontosan annyi napig tartott, amennyit a Diev d' Eau című munkában jeleztünk, ahol is hűségesen beszámolunk az információátadás kanyargós útjáról. Bár akkor semmit sem tudtunk róla, az oktatás folyamatáról Ogotemméli naponta jelentést tett az idősek és papok tanácsának.

A dogon hitvilág ilyen formában történő feltárása már csak azért is nagyon komolynak és fontosnak tekintendő, mert a dogon vezetők pontosan tudták, hogy ezáltal megnyitják az ajtót nemcsak ennek a harminc napon át tartó oktatásnak, hanem a további intenzívebb munkának, mely hónapokon és éveken át tart majd. Elhatároztuktól sohasem álltak el, s itt szeretnénk ezért hálás köszönetünket kifejezni. Ogotemméli halála után mások folytatták a munkát. És Griaule professzor halála óta ugyanazzal a türelemmel és készséggel folytatják a vállalt Feladat teljesítését. E későbbi kikérdezések lehetővé tették a bibliográfiában idézett sok további tanulmány megjelenését, valamint egy részletes monográfia előkészítését Le Renard Pále cím alatt, melynek első része nyomdában van. És 1963-ban, jelen sorok írásakor, a kutatás még tart.

INTERMEZZO

Útmutató a meghökkent olvasónak

Tout-puissants étrangers, inévitables astres...

VALERY, La Jeune Parque

Könyvünk sok tekintetben újszerű, ezért gyakran megszakítjuk az elbeszélés folyamatát, hogy útmutatást adjunk a megértéshez – a középkori mintákat követve – és kiemeljük lényeges részeket.

Mindenekelőtt tárgyunkban nem lelhető föl olyan rendszer, mely a mai analizáló szemlélettel megragadható volna. Nincs hozzá kulcs, és nincsenek olyan elvek, melyekből valamilyen tárgyalásmód levezethető volna. Az itt vizsgált struktúra olyan időkből származik, amikor nem létezett a mai értelemben vett rendszer, és nem is lenne helyénvaló ilyesmi után kutatni. Aligha rendelkeztek effélével olyan emberek, akik összes eszméiket az emlékezetükre bízták.

Számokból álló tiszta struktúrával van dolgunk. Már az elején fontolóra vettük, ne adjuk-e esszénknek „*A fuga művészete*” címet. Márpedig ez kizár mindenféle „világképet”, s ezt nem győzzük eléggé hangsúlyozni. Aki itt megpróbál diagramokat használni, okvetlenül ellentmondáshoz jut. Most időközökkel és ritmusokkal kell dolgozni.

Jelen esszénk tárgya leginkább a hologramhoz hasonlít, tehát olyasmihez, aminek az elme számára egészként kell megjelennie.¹ Az archaikus gondolkodás kezdettől fogva és végig kozmológiai jellegű; a kozmosz legsúlyosabb kérdéseivel néz szembe oly módon, ami még visszhangzik a későbbi klasszikus filozófiában. A

¹ Az optikában a hologram a fény önmagával való interferenciáját képezi le, azaz minden pontban megjelenik előttünk a kép mindegyik része, mintha mindegyik rész minden tényforrás felé fordulna.

fő kérdés annak mély belátása, hogy a kozmosz szövedéke nemcsak determinált, hanem túldeterminált úgy, hogy lehetetlen bármelyik tényezőjének közvetlen betájolása, legyen az egyszerűbb mágia, csillagfejtés, erők, istenek, számok, bolygóminőségek, Platón formái, Arisztotelész esszenciái vagy a sztoikusok szubsztanciái. Itt a fizikai valóság nem lehet analitikus a szó descartes-i értelmében, nem konkretizálható még akkor sem, ha félresiklott. A létezés = változás, mozgás és ritmus, az idő ellenállhatatlan körforgása, a „*kellő pillanatnak*” a mennyek által determinált bekövetkezése.

Sok olyan eseménnyel találkozunk, melyeket megfelelő földi képekkel írnak le, és mégsem a földön játszódnak le. Jelen könyvünkben említjük az árvizeket. A hagyomány ebből legalább hármat tart nyilván, ebből az egyik a bibliai özönvíz, melynek megfelelőit említik a sumer és babilóniai évkönyvek. Jámbor régészek sokat erőlködnek, hogy a bibliai elbeszélést geofizikai történésekkel kapcsolják össze, de hát ez pusztán találgatás. Persze voltak Mezopotámiában sok emberéletet követelő árvizek; sőt ma is vannak a nagy kínai folyóvölgyekben és másutt, de egyik sem olyan totális jellegű, mint a bibliai.

Találkozunk szörnyű özönvizekről szóló elbeszélésekkel mindenütt a nagy szárazföldi masszívumokban, Ázsiában és Amerikában, *olyan népek előadásában, akik soha sem láttak tengert, de még nagy tavakat vagy folyamokat sem*. A görögök által leírt árvizek, mint a Deukalión-mítoszban szereplő özönvíz, ugyanolyan „*mitikusak*”, mint a bibliai elbeszélés. Görögországot legfeljebb egy cunami – földrengés okozta lökéshullám – áraszthatná el. Deukalión és felesége magasan Delphoi, a „*Föld köldöke*” felett, a Parnasszus hegyén kötöttek ki, mint egyetlen túlélői a vízözönnek, a másodiknak, amit Zeusz küldött azért, hogy elpusztítsa az egyik világekorszak népét. A klasszikus szerzők nem értettek egyet, melyik világekorszak lehetett. Ovidius a vaskorra szavazott. Platón Szolónja és az egyiptomi pap között mindvégig mitikus szinten folyik a társalgás, s ő csillagászati szempontból tárgyalja a világ elpusztításának kétféle módját: vízzel, illetve tüzzel.

Az „*árvizek*” egy régi csillagászati képre utalnak, mely az absztrakt geometrián alapszik. Figyelembe véve a csillagászat tu-

dományának objektív nehézségét, ne csodálkozzunk azon, hogy nem egy „könnyen érthető” képről van szó. A mai olvasó nem várja el, hogy egy égi mechanikáról szóló szöveget bölcsődalként olvashasson, amelletts viszont kitart, hogy mitikus „képeket” rögtön meg tud érteni, ugyanis „tudományosnak” csak egész oldalt betöltő képleteket s efféléket fogad el. Nem gondol arra a lehetőségre, hogy ugyanilyen lényeges tudást valaha mindennapi nyelven is ki lehetett fejezni. Ez a lehetőség föl sem merül benne, holott az ősi kultúrák látható teljesítményeiből – hogy csak a piramisokat vagy a kohászatot említsük – okkal következtethetne arra, hogy komoly és értelmes emberek működtek a kulisszák mögött, akik föltétlenül szakszerű terminológiát is használtak.

Tehát az archaikus „képi világ” szigorúan verbális, és a tudományos nyelv sajátos típusát képviseli, melyet nem szabad sem betű szerinti értelemben venni, sem pedig többé-kevésbé gyermeki „hiedelmekként” felfogni. A kozmikus jelenségek és szabályok kifejezésre jutottak a mítosz nyelvében vagy terminológiájában, ahol mindegyik kulcsszó legalább annyira „rejtett értelmű” volt, mint a modern tudományt alkotó egyenletek és konvergens sorok.

Ezt röviden megállapítani – amire most készülünk – egyáltalán nem jelenti a magyarázatát is.

Először is, mi volt maga a „föld”? Legáltalánosabb értelemben a „föld” az ekliptikán keresztülfektetett ideális sík volt. A „szárazföld”, szűkebb értelemben, az égi egyenlítőn átmenő ideális sík volt. Az egyenlítő így két félre osztotta az ekliptikával egybeeső állatövet, mely vele 23,5 fokos szöveget zár be; az egyik fél a „szárazföld” (az állatöv északi sávja, mely a tavasztól az őszi napéjegyenlőségig terjed), a másik pedig a napéj-egyenlőségi tengely „alatti vizeket” jelképezi (az állatöv déli íve, mely az őszi napéjegyenlőségtől a téli napfordulón át vezet a tavaszi napéj-egyenlőségig). A „tavaszi napéjegyenlőség”, „téli napforduló” stb. kifejezéseket tudatosan használjuk, azért, mert a mítosz az idővel foglalkozik, szögmértékeknek megfelelő időközökkel, nem pedig térbeli szakaszokkal.

Ezt akár el is hanyagolhatnánk, ha nem úgy állna a dolog, hogy a napéjegyenlőségi „pontok” – s ennél fogva a napfordulós pontok – nem maradnak örökké egy helyben (vagyis ugyanazon a helyen az állócsillagokhoz képest), hogy ezzel megkönnyítsék

számunkra az égi események megértését. Ehelyett megátalkodot-
tan mozognak a nappálya mentén a nap évi járásával ellenkező
irányban, azaz az állatövi jegyek „helyes” sorrendjével ellentéte-
sen (Bika—Kos—Halak irányban a Halak—Kos—Bika irány
helyett).

Ezt a jelenséget *a napéjegylenlőségi pontok hátrálásának*,
vagy precessziójának nevezzük, s az elképzelés szerint ez volt az
oka a nagy világkorszakok emelkedésének és kataklizmákkal járó
bukásának. Oka pedig földgömbünk tengelyének rossz szokása;
glóbuszunk ugyanis bűgöcsiga módjára forog körbe, melynek he-
gye kis földgolyónk közepébe esik, minek folytán a Földnek az
égi Északi-sarkig meghosszabbított tengelye kört ír le az eklipti-
kai Északi sarok, a bolygórendszer valódi „középpontja” körül,
melynek sugara ugyanakkora, mint a nappályának az égi egyen-
lítőhöz mért ferdesége; $23,5^\circ$. Durván 26.000 évet vesz igénybe,
míg e meghosszabbított tengely körüljárja az ekliptikai Északi-
sarkot, melynek során felváltva más-más csillag felé mutat: Kr. e.
3000 körül az alpha Draconis volt a Sarkcsillag, a görögök idején
a beta Ursae Minoris, jelenleg az alpha Ursae Minoris, Kr. u.
14.000-ben pedig a Vega lesz. A Földtengely pörgése miatt el-
mozduló napéj-egyenlőségi pontok, vagyis a nappálya és az égi
egyenlítő metszéspontjai, ugyanilyen 26.000 éves sebességgel
vándorolnak az ekliptika mentén.

A napnak a tavaszi napéjegylenlőségkor megfigyelt csillagké-
pek között elfoglalt helyzete volt az a mutató, mely jelezte a pre-
cessziós ciklus „óráit” – jó hosszú órák, hiszen a tavaszponton
megfigyelt Nap kb. 2200 évig foglalja el az adott állatövi csillag-
képet. A keleten közvetlenül a Nap előtt fölemelkedő csillagkép
jelölte ki a Nap „tartózkodási helyét”. Ezt akkoriban a Nap „hor-
dozójának” nevezték, az ég fő „oszlopának”, a tavaszi napéj-
egyenlőség pedig a „rendszer” vonatkoztatási pontjának számí-
tott, mely meghatározta a nap évi útjának első fokát és egyúttal az
év első napját is. (Amikor azt mondjuk, „számított”, arra célunk,
hogy „hordozónak” vagy „oszlopnak” stb. nevezték: észben kell
tartanunk, hogy sajátos terminológiával foglalkozunk most, nem
valamiféle homályos és kezdetleges „hiedelmekkel”.) Az Idő
nullpontján (mondjuk Kr. e. 5000-ben – vannak e hozzávetőleges
dátum mellett szóló érveink) a Nap az Ikrekben volt: az Ikrekből

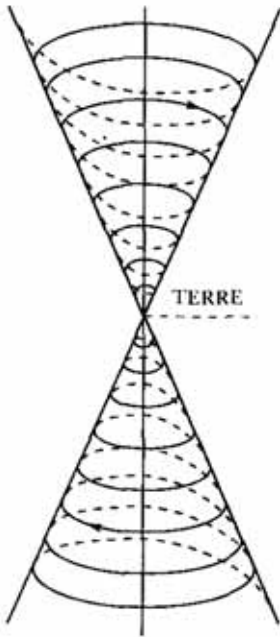
igen lassan a Bikába vándorolt, aztán a Kosba, végül a Halakba, ahol ma is van, s még lesz is néhány száz évig. Korunkat Krisztusnak, a Hálnak eljövetele jelzi. Nem sokkal Anno Domini előtt Vergilius így köszöntötte: „századoknak új, nagy rendje születik most...”, ami a költőt a Kereszténység prófétája különös címével ruházta fel. Az előző korszakot, a Kosét a Sínai-hegyről leereszkedő Mózes jellemezte mint „kétszarvút”, azaz mint a Kos szarvait koronaként viselőt, míg nyája engedetlenségében továbbra is az „Aranyborjút” táncolta körül, ami persze inkább „Arany Bika” volt, azaz Taurus.

Ily módon a körforgást végző menny szolgált vezérfonalként, s földgolyóink eseményei jelentéktelenné zsugorodtak. A figyelem az égi jelenvalókra irányult, elfordulva a bennünket környező, csupán jelenségszintű káosztól. Az égen heti és éves rendben saját maguktól mozgó bolygók egyre nagyobb tiszteletre és méltóságra emelkedtek. Ők voltak a Valóban Létező Személyek. Az állatöv volt az igazi történések színhelye, mert valódi lakosai, a bolygók, tudták mit csinálnak, az emberiség pedig passzívan állt rendelkezésükre. Zahan professzor kérésére az egyik nyugat-szudáni dogon sokatmondó rajzot készített, melyen a világtozás látható, s rajta a térítők között helyezkedik el a „lakott világ”, „*le cylindre ou rectangle du monde*”². A dogonok teljes mértékben tisztában vannak azzal, hogy a földi térítők közötti régió nem a legjobb a lakható tájak közül, mint ahogyan tisztában voltak ezzel az ősi időkben tanítóik is, a mítoszi terminológiát megalkotó archaikus tudósok. Igazából az égi térítők közé eső állatövi zóna számított, mely szolgáltatta a házakat, fogadókat, „*maszkokat*” (prosópa) és álruhákat a sokat utazó és „*alakváltoztató*” planétáknak.

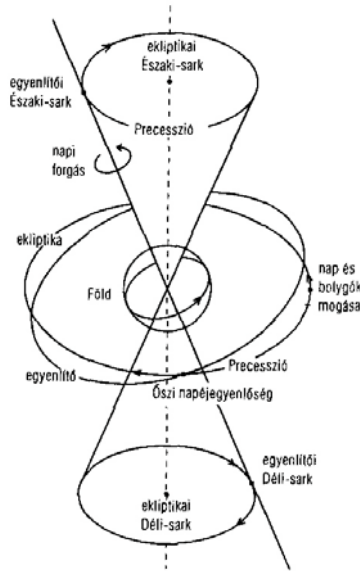
Hogy milyen messze esik ez a nézőpont a modern közömbösségtől, csak azok tudják fölmérni, akik látják a kopernikuszi doktrína elfogadásával megnyíló történelmi új dimenzióit. Ami még Sir Thomas Browne számára *o altitudo* volt, zsúfolva vallásos érzelmekkel, jelentetekkel és előérzetekkel, pufogó frázissá silányult, s ez legfeljebb orosz úrutazókat képes efféle megfigyelésekre ragadtatni: „*Fönt voltam az égben, és sehol sem találtam*

² D. Zahan és S. de Ganay, „*Études sur la cosmologie des Dogon*”, Africa 21, (1951), p. 14.

Istent.” A csillagászat lesüllyedt a külső ballisztika birodalmába, s ma már csak a Koszmosz őrjá-

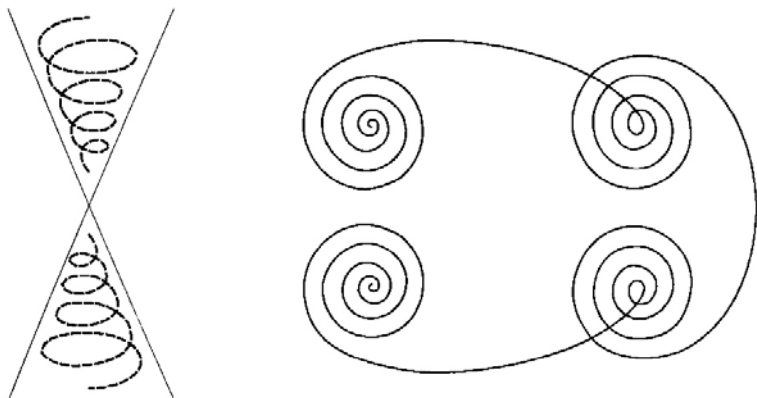
1. ábra A napj-egyenlőségi pontok hátrálása. A szimmetrikus rajzon látható, hogy a jelenség mindkét póluson végbe megy.

2. ábra „A kozmikus fa belső mozgása”, Afrika északnyugati részének lakosai szerint. „az égbolton ez a mozgás jelzi a csillagok forgását a föld felett és a föld alatt, az álló pólusok körül, melyeket a kozmikusfa közepén lévő elemekből alkotott tengely jelöl.”

rat kalandjaihoz szolgáltató témát.

Valaki azt mondhatná, hogy jól meg kell erőltetni a képzeletünket, ha helyre akarjuk állítani magunkban azt a rácsodálkozási képességet, amely meg volt Arisztotelészben. De a „magunkban” szóban kifejeződő általánosítás félrevezető, mert az átlag babilóniai vagy görög éppoly kevésbé volt

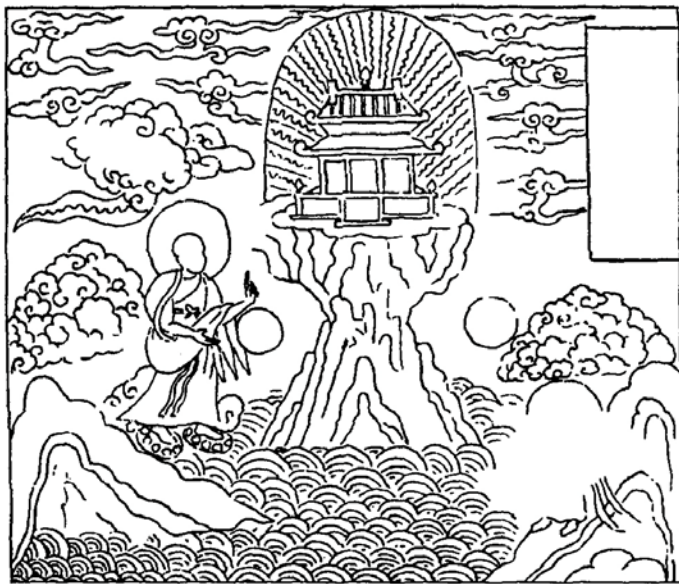

3. ábra „Hogy eget és földet teremtsen, a demiurgosz kúp alakú spirállal húzta ki magát; e spirál visszafordulásait jelzi grafikusán a szög két szára, melyek egyúttal az odafönti és az alanti teret is képviselik.”

„Hogy összekeverje a négy elemet (levegő, tűz, víz, föld), melyekből minden dolog képződik, és hogy szétossza őket egészen a tér határáig, melyeket ő jelölt ki azzal, hogy testével körülövezte, a demiurgosz keresztülutazik a világegyetemen, önmagába visszafordulva. Ezek a mozgások négy egymáshoz kötött spirállal ábrázolhatók, melyek egyúttal jelképezik a körkörös utazást, s a világ négy szögletét, melyekben az elemek összekeverése és az anyag mozgása végbemegy. „

A demiurgosznak a teremtés során követett eljárásai, a bambarák szerint: hajlamos rácsodálkozni a természetben meglévő rendre és törvényre, mint bármelyik kortársunk. Mindig az igazi tudományos elme tulajdonsága volt megkeresni a sokféle külső mögött a szám változatlan struktúráját és rácsodálkozni. (Megfelelő mérvű „elvárásra” és a dolgok „értelmébe” helyezett szilárd bizalomra – az „értelem” pedig számot és rendet jelent számunkra a nagy civilizációk megszületése óta – van szükség az elemek periódusos rendszerének vagy, továbblépve, a Balmer-sorozatnak a fölfedezéséhez.) Ebből eredően jóval könnyebb egy nagy természettudós – pl. Galilei, Kepler vagy Newton – számára a korai matematikusok nagy tetteit értékelni, mint a mindenkori humanistának. Aligha fogja bármely hivatásos kultúrtörténész jobban megérteni a maják gondolkodásmódját, mint a csillagász Hans Luddendorf.

Nagy tudós elődeink szemléletétől nem is annyira a tudósok által az ókor és a XX. század közötti sok évszázadban feltárt új tények óriási száma választ el bennünket, hanem inkább a korunkat jellemző megfogyatkozott elvárások. Kepler célja, ha ma élne, az lenne, hogy fölfedezzen egy olyan módosított perspektívát, melyből újra felfedezhető *a Harmonice Mundi*, csak más méretarányban. Mert végül is mi más volna az „általános mezőelmélet” kapcsolatos mai kutatómunka, ha nem egy újfajta kozmosz kidolgozására irányuló ugyanilyen keresés? Ezúttal azonban a feltalálандó képlettel leírható kozmosz csak a legjobb matematikusok számára lesz érthető, vagyis csak ők fognak benne „értelmei” találni, a közönséges halandók teljes kizárásával, és ez aligha lesz „értelemmel bíró” világegyetem, amilyen az archaikus korban volt.

4. ábra Meru, a világhegy kiemelkedik a tengerből, fölötté isteni sugárzás, körülötte kering a Nap és a Hold; ábrázolás egy régi buddhista szentélyből Turkesztán kínai részében.

Visszatérve az ókori kozmológia kulcsszavaihoz: ha a „lapos föld” kifejezés sehogyan sem felel meg a föld lapos voltát hirdető fanatikusok képzelgéseinek, akik ma is tenyésznek társadalmunk

peremén, s akik prédikáló barátok álruhájában megkeserítették Kolumbusz életét, úgy az „*igazi föld*” (vagy „*a lakott világ*”) elnevezés sem jelölte a régiek számára semmiféleképpen a fizikai földet. Hanem az állatöv sávjára vonatkozik, mintegy huszonnégy fok szélességben az ekliptika jobb és bal oldalán, a bolygóknak – e világ „*igazi lakóinak*” – útvonalára. Felöleli a pályáiktól való különféle kilengéseket és kacskaringókat, továbbá a nagyon régtől ismert „*sárkányt*”, amely a Nap és Hold elnyelésével fogyatkozásokat okoz.

Az állatöv sávjába négy lényeges pont esik, melyek a négy évszakot szabályozzák. Valójában az egyházi liturgiában ezek a *quatuor tempora*, melyekhez böjtölési előírások kapcsolódnak. E négy pont megfelel a két napfordulónak és a két napéjegyenlőségnek. A napforduló a nap „*visszafordulását*” jelenti a téli legalacsonyabb, illetve a nyári legmagasabb ponton. A két napéjegyenlőség-tavaszi és őszi- vágja kétélféle az évet, egyenlővé téve az éjszakát és nappalt, mert ez a két metszéspontja az egyenlítőnek és az ekliptikának. A négy pont együtt alkotta a négy oszlopát vagy sarkát annak, amit a régiek „*négyszögletes földnek*” neveztek.

Lényegi vonásról van most szó, mely több figyelmet érdemel. Főntebb azt mondtuk, hogy a szó legáltalánosabb értelmében véve, a „*föld*” a nappályán át fektetett ideális síkot jelenti, de most már szeretnénk tökéletesíteni a meghatározást: a „*föld*” az év négy fő pontját – a napéj-egyenlőségi és napfordulós pontokat – átszelő ideális sík. Mivel a két napéj-egyenlőségi és a két napfordulós pontban a nappal együtt kelő négy csillagkép kijelöl és definiál egy „*földet*”, ezért ezt négyszögletesnek *nevezik* (és egyáltalán nem „*hiszik*” azt, hogy négyszögletes, pl. a „*primitív*” kínaiak stb.). És minthogy a csillagképek csak ideiglenesen uralják a négyszögű föld négy sarkát, joggal mondható, hogy ez a „*föld*” elvész, és új föld kél a vizekből, s így négy új csillagkép emelkedik föl az év négy pontján. Vergilius mondja: „*Iam redit et Virgo...*” (már visszatérőben a Szűz). (Fontos, hogy a tavaszi napéjegyenlőséget mint sarkalatos pontot jegyezzük meg: emiatt fogalmaznak úgy, hogy új föld kél a vizekből. A valóságban csak az új tavaszi napéj-egyenlőségi csillagkép emelkedik ki a tenger-

ből a szárazföldre az egyenlítő fölött³ – ennek fordítottja éppen a szemközti pontban történik. A tengerbe süllyed – az egyenlítő alá csúszik – az a csillagkép, mely többé már nem jelzi az őszi napjegy-egyenlőséget.) E „képlet” révén érthetőbbé válik Deukalión mítosz, melyben a pusztító árhullámokat a kagylókürtbe fúvó Triton rendeli vissza: a kagylókürtöt Aigokerosz, azaz a Bak (szarvú) találta föl, a téli napforduló ura abban a világekorszakban, amikor a Kos „hordozta” a Napot.

5. ábra A homokára-alaké Meru-hegy összeomlása, melyet Buddha halála okoz, a legördülő nappal és holddal; a holdban látható a berajzolt nyál. Könyvünkben eddig sok leomló világoszlopot, helyéből kiugrott malom-főtengelyt emulettünk, ez pedig egyike a széthulló *szkambhát* ábrázoló kevés képi analógiának.

Az Idő Nullpontján a világ két napjegy-egyenlőségi „*sarokvasa*” az Ikrek és a Nyilas volt, akik között a Tejút íve feszül: mindkét kettős testű jegy⁴ – s ugyanígy a másik két sarkon a Halak és a búzagalászt tartó Szűz – arra utalt, hogy nyitva állt az út (vagyis

³ Hasonló értelemben mondja Petroniusnál Trimalchio május haváról: „*toros coelus tarulus fiat*” („az egész menny kis bikává változik”).

⁴ E csillagképeket eredetileg egészen más okból nevezték el „kettős testűeknek”, mint ahogyan Ptolemaiosz magyarázza a *Tetrabiblos* 1.11-ben.

maga a Tejút) ég és föld között, úgy a fölfelé, mint a lefelé vezető út, melyen emberek és istenek találkozhattak az Aranykorban. Mint később kimutatjuk, az Aranykor kivételes erénye éppen abban állt, hogy a nappálya és az egyenlítő kereszteződése egybeesett a nappálya és a Tejút kereszteződésével, nevezetesen az Ikerekben és a Nyilasban, minthogy mindkét csillagkép szilárdan „állott” kettőben a négyszögletű föld négy sarka közül.

Legfelül pedig, jó magasan az egyenlítő „száraz” síkja felett a középpontban, ragyogott a Sarkcsillag. Vele szemközt legfelül, vagy inkább az alant folyó vizek legmélyén, a mi szélességi fokainkról már nem láthatóan, helyezkedett el a déli pólus, föltehetően a Canopus, mely e régiók legeslegfényesebb csillaga, még a Dél Keresztjénél is szembeötlőbb.

Elismételve: az archaikus elméletnek e rövid vázlatja jelzi, hogy sohasem gondoltak a mi értelmünkben vett földrajzra, hanem arra a kozmográfiára, melyre a hajósoknak ma is szükségük van. Az ókor nagy geográfusa, Ptolemaiosz semmi másra nem gondolt. *Geográfiájában* az egekből vezetett le egy koordináta-rendszert, s ráhelyezte földgolyóink elnagyolt körvonalas térképére, kiegészítette a hajósoktól és utazóktól származó földi távolságok katalógusával, hogy ezzel kijelölje vagy megerősítse a Földközi-tengert körülvevő országok helyzetét. Elnagyolt körvonalas térkép volt, hiszen csak néhány országot tartalmazott e régióból. Semmit sem tüntetett föl az egyenlítőtől vett 16° déli és 63° északi szélességen túl, ami Izlandnak felel meg. Nyugaton semmit a Kanári-szigeteken túl, keleten Kína legkeletebbre eső városán túl, s ha egy hosszúsági ívet az egyszerűség kedvéért 180°-nál rögzítünk, és tizenkét napjégyenlőségi órát veszünk az egyik végétől a másikig, akkor ebből a térkép-az összes szélességi fokra vetítve – kilenc napjégyenlőségi órát fed le. A tér nagy része üresen van hagyva, a határok pedig természetesen csillagászatilag vannak kijelölve. Ennyit tudtak a régiek ezeréves fölfedező munka után, s ezt adták tovább a reneszánsznak. Ezt hívták ők úgy: *oikoumene*, a lakott föld.

Jól meg lehet érteni, hogyan kapta a régiektől tisztán csillagászati okokból ezt a nevet az állatöv sávja, mely fokokban nagyjából ugyanilyen széles, de felöleli az egész földgolyót. A világ, a kozmosz, felül volt, huszonnégy óránként fenségesen

körbefordult, s csillagos éjjeleken lehetővé tette a kozmográfusok lelkes kutatómunkáját. E régi korokban a csillagfejtés a csillagászat kikerülhetetlen folyamánya volt. A korai görögség matematikája a csillagászatból származott. Kiapadhatatlan kíváncsiságuk révén azokban a századokban olyan tudást gyűjtöttek össze földünkéről és a rajta zajló eseményekről, mely tudományunk kezdetének létrehozására ösztönözte őket. De nem sokkal Arisztotelész után a sztoikusok visszatértek az eredeti elgondoláshoz, és visszahelyezték jogaiba a csillagfejtést. A Szókratész előtti gondolkodás három százada megőrizte bennük a fizika iránti érdeklődést, de nem tudtak vele mit kezdeni. A mai értelemben vett kísérleti természettudomány még nem létezett. Szükségük lett volna a hatások értelmezésére, összhangban mindazzal, ami a kozmoszt teszi. A sztoikusok fizikája a mezőelmélet csábító előérzete volt, de mégiscsak hamisítvány. De nem is sült ki belőle semmi, mert mindaz, ami az archaikus kozmoszképből adódik – a platonhoz hasonlóan – összeférhetetlen volt a mai fizika bármely fogalmával. A sztoikusok fizikájában nem volt egyszerű helyfogalom, nem volt analitikus tér.

Egyszer s mindenkorra meg kell értenünk, hogy az archaikus világ és a miénk közötti szakadék éppolyan széles volt, mint maga a tudomány. A pontossággal és számításokkal való bűvészkedés ezt nem hidalhatja át – a csillagászati térkép viszont igen. Whitehead tömören ezt így foglalta össze: *„Természettudományunk az egyszerű helyfogalmon és félresiklott konkrétságon alapult.”* A modern fizika az eredeti szavakat kérdésekké alakította. Newton számára ennek bizonyító ereje volt: *„A racionális értelem képességével megáldott egyetlen személy sem hiheti, hogy egy dolog hatást fejt ki ott, ahol nincs jelen.”* Maga Newton tette föl az első kérdést a gravitáció elméletének megalapozásával, ami matematikailag ellenállhatatlan, fizikailag megmagyarázhatatlan. Az elfogadáson túl egyebet nem tehetett: *„Nem értem a dolgot, és nem fogok hozzá kitalálni föltevéseket.”* A választ csak Einstein adhatta meg, ami lényegében matematikai ésszerűsítés volt, ez pedig leszámolt az egyszerű helyfogalommal és a konkrétsággal is. Descartes építménye összedőlt. A civilizált ember elméje azonban továbbra is kitartóan ragaszkodott mindkét elvhez, mint-hogy számára ezek jelentették a józan észet, a második természetté

vált szokást példázva. A változás előidézésében meghatározó tényező volt a kísérleti fizika megszületése.

Semmi efféle józan ész nem létezett hajdanán, amikor az idő volt az egyetlen valóság, s a térnek még várnia kell arra, hogy Kr. e. 500 után Parmenidész fölfedezze – vagy föltalálja (lásd G. de Santillana, „Előszó Parmenidészhez”, in: *Reflections on Men and Ideas* [1968], pp. 82-119).

A feladat ekkor az volt, hogy a távoli múltból visszanyerjünk egy teljesen elveszett tudományt, az ugyanúgy elveszett kultúrával összekapcsolva – amelyben az antropológusok csak az írástudatlan „*primitív embert*” látták. Mintha a legendás „*Cathedrale Engloutie*” bukkant volna föl az őstörténelem mélyéről, zúgó harangszóval.

Problémánk is világosan megfogalmazható volt: ebben a rendkívül bonyolult és kifinomult tudományban nem volt „*rendszer*”, rendszeres támpont, mely a tanítás alapját képezhette volna. Már akkor létezett, amikor még rendszerekre nem lehetett gondolni. Megismételjük: olyan volt, mint egy spontán módon keletkezett „*Fuga Művészete*”. Ezért tartott olyan sokáig, míg elemzésünket ki tudtuk dolgozni.

Úgy látszik, hogy az archaikus ember világegyetemről alkotott képében nem szerepelt a térben felfüggesztett vagy lebegő Föld képzete. Még nem dönthető el, így volt-e ez vagy sem: különös hírek járnak megszámlálhatatlan „*Brahma Tojáról*”, vagyis a mienkhez hasonló gömbökről, Indiában. Az újjélandi maorik azt állították, ahogy korábban a pitagoreusok, hogy minden csillagon hegyek és síkságok vannak, és emberek lakják, mint a Földet. Sőt Varahamihira (Kr. u. I század) azt állította, hogy a Föld mágnesek között van felfüggesztve.⁵ Egyelőre továbbra is föl kell tételoznünk, hogy a Föld egész egyszerűen a világ közepe volt, gömb alakú és nyoma sem volt a számunkra oly természetes Galilei-féle relativizmusnak, mely temérdek problémát vet föl a mozgással kapcsolatban. Még a görögöknél is megvolt ez a régi elképzelés, de ők már kérdéseket tettek föl. Számukra is az ég mozgott, de az

⁵ *Pancasiddhantika*, XII. fejezet (Thibaut ford., p. 69): „*A kerek földlabda, mely az öt elemből épül fel, a térben tartózkodik a csillagos éggömb közepén, mint mágnesek között felfüggesztett vasdarab.*”

égre vonatkozó kérdések súlyos problémákat hoztak elő. A leg-súlyosabb persze az égbolt dőlésének főntebb leírt lassú mozgása volt, a Nagy Év 26 000 éves ciklusaiban.

A görög csillagászoknak megvoltak a műszereik és adataik e rendkívül lassú mozgás észleléséhez, s azt is észrevették, hogy az égbolt egészére érvényes. Hipparkhosz nevezte el Kr. e. 127-ben a napéj-egyenlőségi pontok precessziójának. Jó okunk van fölteni, hogy valójában újrafelfedezésről van szó, hogy már ezer éve ismerték előzőleg, s az archaikus kor embere erre alapozta hosszú távú időszámításait. Modern régészeink kiváltképp érzéketlenek ezzel az elgondolással szemben, hisz mélyről fakadó csillagászati tudatlanság munkál bennük: némelyikük még a precesszióról sem hallott. Éppen itt kezdődik a szakadás a két kultúra között. De ettől eltekintve, tudósaink ugyan egyhangúlag ragaszkodnak a történelmi fejlődés tempójáról elfogadott konvenciókhoz, nagy nézetkülönbségek mutatkoznak a tapasztalati tények részletes megítélését illetően. A közel-keleti csillagászok precesszióról szóló tudását illető döntések teljesen önkényes tényezőktől függenek, nevezetesen attól, melyik tudós hogyan vélekedik a feladat nehézségi fokáról. Példának okáért Ernst Ditttrich megjegyezte, hogy a Kr. e. 2000 körül élt mezopotámiaiaktól nem szabad túl sok csillagászati ismeretet elvárni. *„Valószínűleg csak felszínesen ismerték a Nap és Hold mozgásának geometriáját. Ily módon tehát, ha megvizsgáljuk az egyszerű, könnyen megfigyelhető mozgásokat, melyek révén már csekély matematikai tudással is ki lehet dolgozni időrendi meghatározó tényezőket, csak a precesszió marad.”*⁶

Volt aztán egy művelt olasz egyházi méltóság, Domenico Testa, aki ugyanezt a különös érvet használta fel annak bizonygatására, hogy a világ *ex nihilo* keletkezett a Mózes első könyvében leírtak szerint, s az esemény feltehetően Kr. e. 4000 táján zajlott le. Ha az egyiptomiaknak már több évezredes múlttal kellett számolniuk, akkor – kérdezte ő – ki nem tudott volna a precesszióról? *„Még csillagvizsgálóik takarítószemélyzete is tisztában lett volna*

⁶ „Gibt es astronomische Pixpunkte in der ältesten babylonischen Chronologie?” OLZ 15 (1912), col. 104.

vele.”⁷ Tehát az idő nem kezdődhetett 4000-nél korábban, Q. E. D.

Ha összevetjük a fenti idézeteket a mai tudósaink többsége által vallott nézetekkel, kiderül, hogy saját szubjektív vélekedésünk arról, hogy mi nehéz és mi könnyű, talán nem a legszilárdabb alap egy komoly tudománytörténet kidolgozásához. Mint Hans Ludendorff egy ízben rámutatott, jogtalan úgy megközelíteni a maják csillagászatát, hogy elfogult meggyőződésünk van arról, mit tudhettek a maják és mit nem tudhettek: ehelyett csak a feliratokban és kódexekben szereplő adatokból lenne szabad következtetéseket levonni.⁸ Az a körülmény, hogy ezt ilyen formában kellett hangsúlyozni, jelzi a tudósi etika egyenletes romlását.

Ma annyit tudunk a precesszióról, hogy bolygónk enyhe dőlésével kapcsolatos, ráadásul jelentéktelen tényező. Ahogy az amerikai katona mondta dzsungelmélyi nyomorúságában, amikor társai ábrándozásban kerestek menedéket: „*Ha behunyom a szemem, egy öszvér hátsó felét látom. Ha kinyitom, akkor is.*” Mondhatni, ez mai képünk a valóságról. Ma a precesszió egy jól megállapított tény, melyre nincs hatással a téridő-kontinuum, egyébként csak egy unalmas bonyodalom. Elvesztette jelentőségét dolgaink számára, holott egykor az egyetlen, folytonosságában fenséges mozgás volt, amire a régiek gondolhattak, amikor az emberiség egészére ható nagy ciklust kerestek. De hát elődeink csillagászok és csillagfejtők voltak, akik úgy vélték, hogy a Nap elmozdulása a tavaszpont mentén hatással volt a kozmosz struktúrájára, és világekorszakok sorát határozta meg más és más állatövi jegyek uralma alatt. Ezzel találtak egy hosszú zsinórt, melyre felűzhatték gondolataikat a minden dolgokat végzetes rendben elhelyező kozmikus időől. Mára ez a rend eltűnt, sőt magának a kozmosznak a képzete is. Mára csak a történelem maradt, ami találó meghatározást kapott: „*Egyik rohadt dolog a másik után.*”

De ha legalább a történelmet – akár a szónak ebben a bevalottan lapos jelentésében: ugyanazon népcsoporttal egymás után történő dolgok sora – megértenénk, már akkor is jobban állnánk,

⁷ *Il Zodiaco di Dendera Illustrato* (1822), p. 17.

⁸ „*Zur astronomischen Deutung der Maya-Inschriften*”, SPAW (1936), p. 85.

mint most, amikor szinte alig merjük vállalni könyvünk kiinduló feltevését, miszerint azokban a nagyszerű és távoli időkben élt elődeink a miénkkel teljes egészében összemérhető elmével voltak megáldva, s képesek voltak racionális okoskodásra, mindig az adott eszközökkel és kereteken belül. Már ez is kihívásnak hangzik egy szokással szemben, mely második természetünkévé vált.

A mi korunkat talán egyszer „*darwini*” kornak fogják nevezni, ahogyan ma beszélünk a kétszáz évvel ezelőtti newtoni korszakról. Az evolúció egyszerű fogalma, melynek kritikai vizsgálatát már senki sem tartja szükségesnek, sátorként borul mindazon korok fölé, melyek a kezdetlegességtől vezetnek a civilizáció felé. Fokozatosan, mondják nekünk, lépésről lépésre az ember föltalálta a művészeteket, a kézművességet, ezt meg azt, míg aztán mindezek a történelem fénysugarába kerültek.

Ezeknek a folyton szajkózott, kábító kifejezéseknek, mint „*fokozatosan*” meg „*lépésről lépésre*”, az a céljuk, hogy óriási és elképesztő tudatlanságot leplezzenek el. Az ember szeretné megkérdezni: mely lépések? De aztán elálmosít, legyűr és elhülyít bennünket az egésznek a fokozatossága, ami legjobb esetben puffogó frázis, mely csak az elme megnyugtatósára való, hiszen senki sem hajlandó úgy képzelni, hogy a civilizáció villámcsapásszerűen jelent meg.

A dolog megértéséhez találunk némi támpontot egy évekkal ezelőtt sugárzott ragyogó tv-műsorban, mely a Stonehenge kérdéskörrel foglalkozott. A mindenütt jelenvalóság nagyhatalmú eszközeit bevetve, különféle szaktekintélyeket szólaltattak meg a képernyőn, megvitatandó a csillagászati elrendezések és sokszögek lehetséges értelmét, melyeket az ősi köemlékben fedeztek föl 1906 óta, amikor Sir Norman Lockyer a híres csillagász közzétette első vizsgálódásainak eredményét. Szakemberek – östörténésztől a csillagászig – fejezték ki kételyeiket és csodálkozásukat egészen az utolsónak megszólaltatott jeles régészig, aki maga is évekil dolgozott a köemléken. Őneki még alapvetőbb kételyei voltak. Hogy lehet azt nem belátni, mondta ő, hogy Stonehenge építői barbárok voltak, de még annál is barbárabbak, akik – hogy enyhén fejezzük ki magunkat – teljességgel képtelenek voltak összetett csillagászati ciklusok kiszámítására, ráadásul sok évre szólóan? A bizonytalan egybeesések csakis a véletlennek tulajdo-

níthatók. Aztán, valami perverz iróniával a téli napforduló Napja ragyogta be a képernyőt, pontosan az előre jelzett helyen, a Heel Stone mögött fölkelésben. A „puszta” véletlenek egyébként már akkor kizárhatók voltak, hiszen Gerald Hawkins, egy történelmi kérdésekkel szemben közömbös fiatal csillagász lefuttatta számítógépén a helyzeti adatokat, és több térbeli egybeesést talált, mint amennyiről bárki is álmodhatott. Föltárult az egész paradoxon: ezek az arcukat kékre mázoló szintiszta barbárok nyilvánvalóan többet tudtak csillagászatból, mint amennyire szokásaikból és a fehér asztalnál tanúsított viselkedésükből következtetni lehetett. A puszta szó: „evolúció” vakká tett bennünket az elmúlt korok bonnyolult valósága iránt.

Úgy kellene felfognunk, hogy a „fokozatosság” kulcsszó egy olyan időskálára vonatkozik, mely rendkívüli módon eltér attól, amit az emberiség történetében általában figyelembe szoktak venni. Ebben a keretben az emberi történelem egészében véve, beleértve a rasszokra való szétválást, csupán egy evolúciós epizód. Ebben az egészben a cro-magnoni ember az utolsó láncszem. Az egész őstörténet egy utolsó percnyi villanás.

De míg tartott a biológusok csodálkozása, valami nagyszabású dolog jelent meg a színen egészen váratlan irányból. Sir James George Frazer igen nagybecsült tudósa volt a klasszika-filológiának, amikor Pausanias *Description of Greece* című munkájának szerkesztése közben elámult azon, milyen sok hiedelem, rítus, kultusz és babona volt elterjedve a klasszikus időkben az ókori Görögország területén. Ösztönzést kapott ebből a történelem Félig elfeledett rétegeinek mélyebb kutatására, melyből aztán az *Aranyág* megszületett. A történészből etnológus lett, aki vizsgálódásait az egész földgömbre kiterjesztette. Váratlanul hatalmas mennyiségű anyag vált hozzáférhetővé a termékenységi kultuszokról, mint a legkorábbi vallások egyetemes formájáról és a hozzá kapcsolódó ősi varázslásról. A jelek szerint ez volt a humusz, melyből a civilizáció kinőtt – egyszerű szezonális istenségek, parasztek elmosódó tömege, amint a barázdákban párosodnak és emberáldozattal járó rituálékat dolgoznak ki. Ezt kiegészítendő, politikai körökben felbukkant a háború képze, mint az emberi természet velejárója, sőt megnemesítője – a természetes kiválasztódás törvénye nemzetekre és rasszokra alkalmazva. Így

aztán sok néprajzi és történelmi anyag épült be az evolúcionizmus templomába. De ahogy az elmélet továbblépett, magasztos aspektusai kezdtek halványulni, s egy árhullámmal megjelent a mélylélektan is. Mert ha a létért folyó harccal (és az életerő vallásaival) oly sok mindent meg lehet magyarázni, akkor a tudatalattival *bármit* meg lehet magyarázni. Ahogy ezt ma már nagyon is jól tudjuk.

A fokozatosság egyetemes és egyöntetű fogalma így önnön-magát győzte le. Először is ezek a kulcsszavak (fokozatosság és evolúció) a földtudományokból származnak, ahol pontos jelentésük volt. Kristályosodás és sásbérc, erózió és geoszinklinális – olyan erők termékei, melyek állandóan a fizika törvényeivel összhangban fejtik ki hatásukat. A darwini nagy szövegekönnyhöz ezek szolgáltatták a háttérfüggőnyt. Amikor az élet evolúciójáról van szó, a kifejezések már kevésbé pontos jelentésűek, bár még elfogadhatók. A genetika és a természetes kiválasztódás képviselik a természeti törvényt, az eseményeket a kockvetés határozza meg halszű korokra vonatkozóan. De nem tudunk sokat mondani arról, miért és hogyan jött létre éppen ez a sajátos forma és nem az, vagy arról, hogy hol ágaztak el fajok, típusok és kultúrák. Az állati evolúció megmarad általános történelmi hipotézisnek, melyet elégséges adat támaszt alá – továbbá az, hogy nincs más alternatíva. A részleteket illetően pedig döbbenetes számú kérdés merül föl, melyekre nincs válaszunk. Tudatlanságunk széles körű maradt, de ez nem meglepő. Majd a történelemhez érünk, s újra megjelenik az evolúciós eszme, valahogy természetes módon, de már minden arányt elveszítve. A tetszetős eszmék gyarapodása folytatódik, s áramát Spencer óta láthatatlanul hordozza a „*természeti törvény*”. Az egész a *Naturphilosophie* egyik, eddig még nem vizsgált típusán belül marad. Mert ha egy időre megállnánk és elgondolkodnánk, egyetértenénk abban, hogy az emberi „*sors*” illetően a szerves evolúció véget ért, mielőtt a történelem, sőt őstörténelem elkezdődött. Mi másféle időskálán mozgunk. Már nem a természet hat az emberre, hanem az ember a természetre. Az emberek szívesen gondolják, hogy vannak ránk érvényes állandó törvények. De az ember önmaga törvénye.

Amikor az általános „*evolucionizmus*” hullámlovasaként Ernst Haeckel és hű követői följajánlották, hogy egyszer s min-

denkorra megoldják a „világ rejtélyeit”, Rudolf Virchow⁹ több ízben is figyelmeztetett arra, hogy „gyanús szelek” fújnak; emlékeztette kollégáit a kiásott „történelemelőtti” koponyák indexére, és rámutatott a homo sapiens fajnál talált agyvelő változatlan mennyiségére. Kortársai azonban nem törődtek a figyelmeztetéssel, legkevésbé a társadalomtudósok, akik szemrebbenés nélkül ráhúzták a szervezetek evolúciójának szigorúan biológiai kaptafájára egyetlen faj, a homo sapiens kultúrájának történetét.

Lehet, hogy a későbbi századok történészei mindnyájunkat örüllté nyilvánítanak azért, mert ezt a hihetetlen baklövést nem vettük észre azonnal és nem utasítottuk el kellő határozottsággal. A kultúra történetét összetévesztve a fokozatos evolúció folyamatával, megfosztottuk magunkat a kultúra jellegét érintő mindenféle értelmes meglátás lehetőségétől. Magától értetődik, hogy a „kultúra” és „társadalom” fölcserélésének még újkeletűbb mániája most már lezárta a történelem megértéséhez vezető utolsó keskeny ösvényt is. Tudatlanságunk ezzel nemcsak óriásira dagadt, hanem még öntelt is lett.

Egy pillantást vetve a *Pensées* egy-egy darabjára, megláthatjuk a szakadékot, mely köztünk és az „evolúciós” métely kitörése előtti szép napok egyik komoly gondolkodója között tátong. Pascal kérdései: „*Mi egyebek a mi természeti elveink, mint megszokás alakította elvek? A gyerekek esetében meg, amit atyáik szokásaiból kaptak, mint az állatokban a vadászat tudománya? Másfajta megszokás másfajta természeti elveket fog bennünk kialakítani...*” Aztán: „*A szokás második természet, amely eltörli az eredetét. De mi a természet? Miért nem természetes a szokás? Nagyon tartok tőle, hogy maga a természet is csak egy első megszokás, mint ahogy a szokás sem egyéb, mint egy második természet.*”¹⁰ (Pödör László ford.)

Ez a fajta kérdés – amennyiben pontosan megcélozzák vele a valódi problematikus helyeket – elég lett volna ahhoz, hogy két-száz évvel ezelőtt tönkretegye a szociális antropológiát, de az antropológiai szociológiát is. Bár teljesen tudatában vagyunk a leg-

⁹ A „*Versammlungen deutscher Naturforscher und Ärzte*” előtt elmondom több beszédében.

¹⁰ *Pensées*, nos. 92, 93 (Trotter ford. [1941], p. 36).

újabb neurofiziológia eredményeiből származó ijesztő problémacsomónak – a mikroneuronok kiépülése az agyban születés után, stb. – semmiféle jogunk nincs hipotézisek fölállításához; legfeljebb annyit mondhatunk, hogy az a nagyszerű elme, aki előbb vagy utóbb a nevet megérdemlő új filozófiai antropológiát fog kidolgozni, mely képes számolni az összes új fejleményekkel, ugyanezzel a néhány pascali kérdéssel fogja magát szemben találni.

Néhány szót kell még szólnunk egy sok félreértést okozó problémáról – a fordításról. A szövegek legnagyobb részét a régmúlt távoli és félig-meddig eltűnt nyelvein írták – már ha egyáltalán írták őket eredetileg. A fordítás feladatát elhivatott és nagymértékben szakosodott filológusok céhe vállalta fel, akiknek rekonstruálnia kellett e nyelvek szótárait és nyelvtanait. Nagy méltánytalanság lenne leszólni erőfeszítéseiket, mégis számos hibaforrást kell számításba vennünk: (1) személyes vagy rendszeresen visszatérő hibák, melyek a fordító korának (filozófiai és lélektani) prekoncepcióiból és mélyen gyökerező előítéleteiből erednek; (2) saját nyelvünk szerkezete, igerendszerünk architektúrája, melynek nagyon kevés személy van tudatában. Erwin Schroedinger írt egyszer egy ragyogó cikket „*Vannak-e kvantumugrások?*” címmel, mely sok ilyen félreértést tárt fel a modern fizika jól kimunkált területéről.¹¹ Ez pedig összekapcsolódik a hibák egy másik fontos rétegével, mely egyenesen a régmúlt gondolkodóinak alábecsüléséből ered. Ösztönösen elvetjük azt a gondolatot, hogy öt-tízezer évvel ezelőtt igenis élhettek Kepler, Gauss vagy Einstein nagyságrendű gondolkodók, akik a rendelkezésükre álló eszközökkel dolgoztak,

Más szavakkal, a nyelvet komolyan kell venni. Pontatlan nyelvezet a gondolat pontatlanságáról árulkodik. Megtanultuk komolyan venni Arkhimédész vagy Eudokszosz nyelvét csak azért, mert közvetlenül le lehet fordítani a gondolkodás modern formáira. Ennek érvényesülnie kellene a mienktől külsőleg teljesen különböző gondolkodásformák esetén is. Tekintsünk egy hieroglifikus nyelvhez fűződő nagy vállalkozást, mely Erman-Gradow lenyűgöző egyiptomi szótárában testesül meg. A mi egy-

¹¹ „*British Journal for the Philosophy of Science* 3 (1952), pp. 112ff.

szerű „*menny*” szavunkra harminchét kifejezést sorol föl, melyek árnyalatai a fordítóra vannak bízva, aki képességei és tudása szerint használja fel őket. Így aztán a Halottak Könyvében foglalt részletes előírásokat, melyek a lélek égi útjára vonatkoznak, „*misztikus*” társalgásként fordítják le, ami persze rituális zagyvalékként kezelendő. De hát a modern fordítók oly szilárdan hisznek saját kitalációjukban, mely szerint az alvilág földgolyónk belsőjében keresendő, hogy őket 370 sajátosan csillagászati kifejezés sem ejtené gondolkodóba.

Egy apró példával jelezzük, miképpen szokás „*följavítani*” a szövegeket. A Dümichen által közzétett denderai feliratokban Hathor istennő neve „*minden örömök asszonya*”. Egy ízben azonban Dümichen hozzáteszi: „*Szó szerint... minden szív-kör asszonya.*”¹² Ez nem azt jelenti, hogy az egyiptomiak fölfedezték a vérkeringést. De a „*szív*” meghatározó jegye gyakran szerepel nehezékként, a *merkhet* nevű ismert csillagászati vagy földmérési eszközből származó függőön végén. Nyilvánvaló, hogy a „*szív*” valami nagyon sajátos dolog, mintha ő lenne a „*nehézkedési központ*”.¹³ Ez pedig egy egészen más irányt nyit meg. A Canopus neve az araboknál *Kalb at-taiman* („*a Dél szíve*”), de megőrződött egy másik neve is:¹⁴ *Suhail el-wezn*, „*Canopus Ponderosus*”, a nehéz súlyú Canopus, mely nevet a szakemberek azonnal értelmetlennek nyilvánítottak, holott igencsak része lehetett egy archaikus rendszernek, melyben Canopus volt a nehezek a mérőőn végén, ami illetl is helyzetéhez, lévén egy súlyos csillag az „*alant folyó*” vizek déli sarkán. A következtetések e láncolata lehet érvényes vagy érvénytelen, de legalább ki lehet próbálni, ellenben a „*minden örömök asszonyából*” semmiféle következtetés nem adódik. A kérdéses sor azt jelentheti, hogy Hathor (= Hat Hor, „*Horus Háza*”) „*uralja*” egy bizonyos égitest – akár Canopusra utalnak, akár nem – forgását, vagy – ha elfogadjuk a „*minden*” fordítást – az összes égitest forgását. Ami az uralkodó hölgy személyazonosságát illeti, több minden szól Szíriusz mellett, de

¹² Hon-t, rer het-neb; lásd J. Duemichen, „*Die Bauurkunde der Tempelanlagen von Edfu*”, Aeg. Z. 9 (1871), p. 28.

¹³ Lásd Aeg. Wb 2, pp. 55f. arra vonatkozóan, hogy a szív jegye (*ib*) általában „*a középet, a középpontot*” fejezi ki.

¹⁴ S. Mowinckel, *Die Sternnamen im Alten Testament* (1928), p. 12.

Vénusz sem zárható ki; az utóbbit Mexikóban is a „*föld szívének*” hívják. Próbálja meg az olvasó elképzelni, mire vezethet több ezer ilyen pszeudo-primitív vagy költői értelmezés: az egyiptomiak szellemi életének teljesen eltorzított felfogásához.

Az asztrológiai probléma. Az archaikus és a modern gondolkodás közötti legnagyobb szakadék az asztrológia felhasználásában mutatkozik meg. Ezen most nem a közönséges vagy ítélező asztrológiát értjük, ami újra felkapottá vált a tájékozatlan nagyközönség körében, mintegy menekülésként a hivatalos tudománytól, a műveletlenek számára pedig az óriási tekintélyű, de elveiben szintén nem értett, fekete mágia újabb formája. Vissza kell mennünk az archaikus időkbe, egy olyan univerzumba, mely még csak nem is hallott a mi tudományunkról és az alapját képező kísérleti módszerről, és nem tudott az igazolhatót az igazolhatatlantól megkülönböztető szörnye választóvonalról. Ez a kor, mely bővelkedett egy – később elvesztett – másféle tudásban, a mieinktől eltérő elvek után kutatott. Az asztrológia szolgáltatta az elmúlt korok *lingua francáját*. Ismerete a kozmikus megfelelések ismeretét jelentette, melyek a bizonyítást és az igazság pecsétjét sajátos determináltságban, sőt túldetermináltságban találták meg, teljességgel lokalizálhatatlan erőknél alávetve. A Szám bűvölete és szigora szavatolta, hogy a megfelelések sokféle formában is pontosak legyenek (ebben az értelemben Kepler az utolsó az archaikus gondolkodók sorában). A meglátott vagy intuitíve megismert relációk sokasága révén ez az elgondolás úgy fókuszálódott, hogy a világegyetem nem egyetlen, hanem egyszerre sok szinten tűnt determináltnak. Ez volt a „*mindent átmatematizáló fogalomképzés*” bélyege. Ez az elgondolás akár el is vezethetett egy előre megállapított harmóniához végtelen számú szinten. Leibniz mutatta meg nekünk, milyen messzire lehet elmenni, ha modern eszközökkel rendelkezünk: az isteni elme egyetlen „*felragyogásából*” egyszerre, teljes egészében megfogant univerzum, benne a mindenkorra adott összes egyéni létsorssal. Talán valamely őstörténeti vagy történelem előtti pitagoreus Leibniz, kinek létezése egyáltalán nem elképzelhetetlen, ápolgatta is magában ezt a lehetetlen álmot, nagyobb ártatlansággal közelítve meg a határt, mint a már történelmi korban élt ölcselelőnk. A Szám hatal-

mából kiindulva, egy teljes logikát gondolhatunk el ebből a szempontból. *Fata regunt orbem, certa stant omnia lege.*

Az egyetlen ókori gondolkodó, aki biztosítva volt e kísértés ellen, Arisztotelész, mert szerinte kezdetben a formák csak lehetőségek, melyek csak életük folyamán valósulnak meg, s így élik meg egyénekként sorsukat. De ez azért van, mert Arisztotelész már kezdettől fogva elvetette a matematikát. Megvolt rá az oka, hogy szemben álljon az egyetemes szinkronicitással (a szó és a fogalom C. G. Jung találmánya, aki a teret idővel helyettesítette; ez pedig jól mutatja, hogy az archaikus képletnek több élete van, mint egy macskának).

Mégis itt újra Dante lép elő tanúként; hiszen a Gramarye művészete révén – ahogy a tudatlanok mondták volt – az ő számára átfogható az egész útvonal, vagy mondjuk *cheminement de la pensée*, a két világmérvény között. Léven velejéig arisztotelianus, átítatva tomista fegyelemmel s ezáltal örökölten matematikaellenes, szellemének egy lendületével megérti a csillagokat, pitagoreusi következményeik értelmében véve. A mennyek birodalmába emelkedve, találkozik Martell Károllyal, barátjával és kicsapongó, romantikus ifjúkora egykori társával (*Paradiso*, VIII 34-37), aki elmondja neki, mit jelent a kiválasztottak közé tartozni: „*Mi egy körbe, egy szomszárba, egy ütembe / szoktunk az Égi Trónokkal fonódni, / kikhez a földön ajkad áldva zengte: / Ti harmadik Ég értő mozgatói!*” (Babits Mihály ford.) Ez korai verseinek egyike, méghozzá híres, s a mennyei értelmeiről szól a korlátozatlan platóni imádat hangján. Ahogy a dal halad át a három birodalmon, a hőst egyre jobban körülölelik a platóni harmóniák, ahogyan erről ifjúkorában álmódott, s ez valójában megerősíti hitét az asztrológiában, mint isteni adományban, mely fölntartja a természet rendjét. Ily módon megmaradnak mindkét doktrína következményei: a természet elrendezése nem és faj szerint (Arisztotelész), illetve saját énünk szabad kifejlése (Akquinói) egyfajta plotinoszi kompromisszumban, melyet a „*szférák harmóniája*” árnyékol be. Hát ilyen volt Danténél a saját utánozhatatlan „*Gramarye művészete*”.

V. FEJEZET: Indiai fejlemények

Roszzul számítanak, akik engem kihagynak. Amikor velem repülnek, én vagyok a szárny: Én vagyok a kételkedő s a kétely; Én vagyok a himnusz, mit a Brahmin énekel.

EMERSON, Brahma

Több mint száz éve vonzza az érdeklődést a Kai Khuszrau meséje és a hatalmas hindu eposz, a Mahábhárata végleges cselekménye közötti párhuzam. A nagy orientalista, James Darmesteter fedezte föl. Nem került el a figyelmét Firdauszi fordítóinak sem, akik az események utolsó szakaszát a következőképpen elemzik:

A legenda Kai Khuszrau melankóliájáról, a hős utazásáról a hegyek közé és égbejutásáról a halál megízlelése nélkül, megtalálja párhuzamait a Mahábháratában, melyben Judhisthira, az öt Pándava legidősebbike, belefáradva a világba, elhatározza, hogy visszavonul az uralkodástól és zarándokúttal szerez érdemeket. Hallva szándékát, négy fivére – Bhíma, Ardzsuna, az ikrek: Nakula és Szahadéva – követik példáját és társául szegődnek. Judhisthira utódokat jelöl ki különböző királyságainak élére. A polgárok és a tartományok lakói, hallván a király szavait, aggodalommal teltek el, és helytelelítették azokat. „Ezt nem volna szabad megtenni” – mondták a királynak. De az uralkodó, aki jól ismerte az idő által létrehozott változásokat, nem hallgatott tanácsukra. Igazságos lelkű lévén, rábeszélte az embereket, hogy hagyják jóvá nézeteit... Ezután Dharma fia, Judhisthira, a Pándavák Királya, elvetvén díszzeit, faháncs ruhát öltött... Az öt testvér, hatodikként Draupadival (aki a fivérek közös felesége volt) és hetedikként

egy kutyával, elindultak újukra. A polgárok és a királyi udvar hölgyei egy darabon elkísérték őket... A város-lakók ezután visszatértek (pontosan úgy, mint Kai Khuszrau alattvalói). A hét vándor közben elindult újtá-ra. Először kelet felé mentek, majd délnek fordultak, az-tán nyugatnak. Végül észak felé vették útjukat és átkeltek a Himaláján. Ekkor hatalmas homoksivatagot pillantot-tak meg maguk előtt, azon túl pedig a Meru hegyet. A za-rándokok, egyik a másik, után kimerülten lerogytak és kilehelték lelküket; először Draupadi, majd az ikrek, utána Ardzsuna, aztán Bhíma, de Judhishira, hátra sem pillantva kidőlt társaira, tovább gyalogolt, és hűséges kutyáiktól követve, akiről kiderül, hogy ő Dharma (a Törvény) álruhában, halandó testben jutott az égbe anélkül, hogy a halált megízlelte volna.

A kisebb jelentőségű közös jegyek közül Warner az aláb-biakat emeli ki: Mindketten hűséges csapattal utaznak a hegyekbe, számuk azonos mindkét esetben, mindkettőt elkíséri egy isteni lény, mivel az indiai legendában emlí-tett kutya szerepét az irániban Szurus veszi át, Urmuzd angyala. Mindkettőben a hősök a halál elkerülésével jut-nak a mennybe, halandó társaik pedig elpusztulnak. Ezért az egyik legenda bizonyosan a másiktól származ-tatható, vagy pedig-és ez látszik hihetőbbnek- igen ősi közös eredetre kell hogy utaljanak.¹

Valóban igen ősieknak kell lenniük e legendáknak, másként nem lenne nagyon hasonló vég előírva Énokh és Kecalkoatl szá-mára. Valójában épp ahogy Kai Khuszrau lovagjai nem hallgattak a sah figyelmeztetésére, hogy ne maradjanak vele mennybeme-neteléig-a tömeget már amúgy is maguk mögött hagyták – Énokh ugyanígy sürgette kíséretét, hogy forduljanak VISSZA:

„Menjetez haza, különben halál fia lesztek, ha tovább követtek”. Legtöbben – 800 000-en voltak ott – hallgat-tak szavára s visszatértek, de még sokan vele maradtak

¹ Firdauszi, *Sáhnáme* (Warner ford.), vol.4, pp. 136ff.

hat napig... Az utazás hatodik napján így szólt azokhoz, akik még vele voltak: „Menjete haza, mert reggel a mennyekbe szállok, és mindenki meghal, aki a közelemben lesz.” Mindazonáltal néhány társa vele maradt, így szólván: „Bárhova mégy is, mi követünk. Az élő Istenre, csak a halál választhat el bennünket.” A hetedik napon Énokh az égbe ragadtatott, tüzes harci ménék húzta tüzes szekeren. A rákövetkező napon a királyok, akik még időben visszatértek, futárokat küldtek a helyre, hogy megtudják azok sorsát, akik nem voltak hajlandók megválni Énokhtól, ugyanis följegyezték a létszámukat. A futárok havat és nagy jégdarabokat találtak Énokh mennybe szállásának helyén, és amikor a hó alatt kutattak, megtalálták mindazok holttestét, akik vele maradtak. Egyedül ő nem volt köztük, mert akkor már fönt volt Az égben.²

Kecalkoatl lovagjai, „a szolgák, a törpék, a púposak... elpusztultak. A hidegtől..., hó hullott mindnyájukra”, a Popokatepetl és Iztaktepetl közötti hegyi hágón.³ Siránkozva és teljes magányban, Kecalkoatlnek még néhány stáción át kellett haladnia, mielőtt elindulhatott kígyókból font tutaján, bejelentve, hogy egy napon visszatér „ítélni eleveneket és holtakat” (lásd 3. függelék).

Ha csak Judhithira mennybemenetelének száraz tényét ismernénk, meg útítársainak végórát fönn a hegyekben, akkor teljesen elkerülhettük volna a *Mahábhárata* útvesztőjét. De bármennyire szövevényes is e tizenkét kötetnyi eposz – s ugyanez áll a *Puranákra* is – a hindu mitológia titkos kamrákhoz nyújt kulcsokat, melyek másutt nem szerezhetők meg. A *Mahábhkrata* elbeszéli a Pándavák és Kauravák, azaz a Pandu fivérek és a Kuru fivérek közötti háborút, akik megfelelnek az irániaknak és turániaknak, Kaleva fiainak és Untamo népének, s így tovább. Eddig az általános helyzet nem idegen számunkra. De az eposz félreérthe-

² L. Ginzberg, *Legends of the Jews* (1954), vol. 7, pp. 129ff

³ E. Seler, *Einige Kapitel aus dem Geschichtswerk des Fray B. de Sahagún* (1927), p. 290.

tetlenül leszögezi, hogy ezt a gigászi háborút a *Dvápara* és a *Kálijuga közötti időszakban* vívták.⁴

A két világmérvényű közötti „hajnal” tovább pontosítható. A Pándavák oldalán Krisna jelenti az igazi lelket és erőt – Ardzsuna szavaival: „*aki az erőnk volt, a hatalmunk, hősiességünk, bátorságunk, jólétünk és ragyogásunk, itt hagyott bennünket és eltávozott.*”⁵ Márpedig Krisna („*a Fekete*”) Visnu legkiválóbb megtestesülése (avatárja). És csak amikor Krisnát meglőtte a sarkán (vagy a talpán), teste egyetlen sebezhető részén, Dzsára vadász (= idős kor), döntenek a Pándavák a távozás mellett – ahogyan Kai Khuszrau tette Kai Káosz halála után. Emlékszünk Kai Khuszrau kijelentésére: „*És most helyesebbnek tartom, hogy távozzak... Mert ez a Kájanida korona és trón elmúlik.*” És ez a következő lényeges ponton történik:

*Amikor Visnunak ez a része (mely Vaszudévától és Dévakitól született) visszatért a mennybe, megkezdődött a Káli korszak. Amíg a földet szent lába érintette, a Káli korszak nem hatott rá. Mihelyt az örökkévaló Visnu megtestesülése eltávozott, Dharma fia, Judhishira, fivéréivel együtt lemondott az uralkodásról... A nap, melyen Krisna eltávozik a földről, lesz a Káli korszak első napja... 360 000 évig fog tartani a halandók ideje szerint.*⁶

És ahogyan Krisna újraegyesül Visnuval, Ardzsuna visszatér Indrába,⁷ Balaráma pedig a Sesa kígyóba, ugyanez történik a többi hőssel is. Így amikor Judhishira végre újraegyesül az egész Pandu családdal az égben, a költő Szauti elmagyarázza,

⁴ Mbh. 1.2 (Roy Ford., vol. I, p. 18). Lásd H. Jacobi, *Mahabharata* (1903), p. 2.

⁵ *Vishnu Purana* 5.38 (Wilson Ford., [1840; 3 kiad. 1961], p484).

⁶ *Vishnu Purana* 4.24 (Wilson Ford., p. 390). Vö. 5.38, pp. 481f.: „és ugyanazon a napon, amikor Krisna eltávozott a földről, leszállt a nagy hatalmú, fekete testű Káli korszaka. Az óceán megemelkedett, és elöntötte az egész Dváarakát”, azt a várost, melyet maga Krisna épített, amint elbeszéli a *Vishnu Purana* 5.23, p. 449.

⁷ Lásd *Vishnu Purana* 5. 12 (Wilson Ford., p. 422), ahol Indra ezt mondja Krisnának: „Egy rész belőlem Ardzsunaként született meg.”

„*hogy a különféle hősök, miután kimerítik Karmájukat, újraegyesülnek az istenséggel, melyből megtestesültek.*”⁸

Judhisthira újraegyesül Dharmával, aki hűséges kutya alakját öltötte föl.⁹ Erről a magaslatról tekintve a finn eposz valamilyen utolsó, homályos, és már értelmetlennek látszó tükörkép. Kullervo fekete kutyájával, Mustival, az otthonából megmaradt egyedien élő lélekkel az erdőbe vonul, s ott kardjába dől.

Mi a helyzet Krisnával, a hindu panteon legkedveltebb istenségével? A „*távozása*” előtti számlálatlan tette és győzelmes kalandja közül néhány már ismerősnek fog tűnni.

Az ifjú Krisna egy Kansza (vagy Kamsza) nevű kegyetlen nagybácsi üldözött unokaöccse, és mindketten „*egy rituális versengés hősei, ahogy Keith kifejezi*”.¹⁰ Ez azonban nem szerény kisebbítése a valós helyzetnek, hanem durva félrevezetés. Kansza ugyanis aszura (lásd 4. Függelék), Krisna pedig déva, vagyis megint csak nagyszabású isteni szembenállások fejeződnek ki (irániak – turániak, s más effélék). A nagybácsi, akit jóslatok figyelmeztetnek a Dévaki és Vaszudéva nyolcadik fia részéről fenyegető veszélyre, megöli a pár hat gyermekét, de a hetedik (Zialaráma) és a nyolcadik (Krisna) megmenekül, s pásztorok között nő fel. Krisna itt végrehajt néhányat az „*Erős Fiu*” tettei közül.

Ha Kullervo háromnapos korában szétverte bölcsőjét, Krisnától is valami látványos dolgot várhatunk, s nem is csalódunk:

Egy alkalommal, míg Madhuszúdana aludt a szekér alatt, felsírt az anyai mellén, s lábaival rúgkapálva fölborította a járművet, melyből kihullott az összes edény és

⁸ Mbh. 18.5 (Swargarohanika Parva) (Roy ford. vol 12, pp.: 287-290). Lásd még Jacobi p. 191.

⁹ „*A lepusztulás utolsó szakaszában Dharmával, a Kutyával egy albán tündérmesében találkozunk: Egy király legkisebb leánya – két nővére Regaura és Gonerilre hasonlít. Főljánlja, hogy háborúzni megy apja helyett, s ehhez csak három öltözet ruhát kér, meg atyai áldást. „Ekkor a király szerzett három öltözet férfiruhát és áldását adta rá. Áldása kiskutyává változott és elment a királylánnyal.”* (J. G. von Hahn, *Griechische und Albanische Merchen* [1918], vol. 2, p. 146.).

¹⁰ B. Keith, *Indiun Mythology* (1917), p. 126. Krisna tetteit illetően lásd pp. 774ff

összetört. *A tehénpásztorok és asszonyaik, meghallván a zajt, nagy kiabálás közepette jöttek oda: „Ah! Ah!” és rátaláltak a hátán fekvő gyermekekre. „Ugyan ki boríthatta föl a szekeret?” – kérdezték a pásztorok. „Ez a gyermek – válaszolta néhány fiú, aki tanúja volt az eseménynek. „Mi láttuk – mondták –, sirt és rugdosta a szekeret úgy, hogy az fölborult: senki másnak nem volt része benne.” *A tehénpásztorok rettentően elcsodálkoztak ezen.*”¹¹*

Egy napon a gyermek ismételen engedetlen volt az anyjával szemben, aki megmérgeződött:

*Derekára kötelet erősítve, Ulukhalához, a famozsárhoz kötötte a Fiúcskát, s nagy felindulásában így szólt: „Nos, te rossz fiú, innen szabadulj ki, ha tudsz.” Ezután nekilátott a házimunkának. Mihelyt eltávozott, a lótszszemű Krisna szabadulni igyekezett, s maga után vonszolta a mozsarat két egymás mellett álló arjunafa közzeig. Minthogy a mozsár ferdén beékelődött a két fa közötti nyílásba, amint Rrisna megrántotta, jött vele a két fa törzse is. Hallván a kidőlő fák recsenését, Vrádzsa népe odajött megnézni, mi a baj, s meglátták a két nagy fát összezúzott törzszel és törött ágakkal feküdni a földön, közéjük beszorulva egy gyermek, amint kötéllel a dereka körül nevet, kimutatva éppen kibújó fehér fogacs-káit... *A tehénpásztorok vénei... megriadtak e körülmények láttán, rossz előjelnek tartva őket. „Nem maradhatunk tovább e helyen – mondták –, menjünk az erdő más részére.”**

Így hát Vrindavánába mennek, pontosan oda, ahová a gyermek akarta. A Harivamsa ily módon magyarázza a Vrindavánába való költözést:

Krisna a testén lévő szőrszálakat sok száz farkassá változtatja, melyek olyannyira háborgatják és rémítetik

¹¹ *Vishnu Purana* 5.6 (Wilson ford., pp. 406f.

*Vrádza lakosait – az említett tehénpásztorokat – hogy otthonaik elhagyása mellett döntenek.*¹²

Az indiai mítoszban ez egyszer Krisna szőrszálainak farkasokká változtatása apróságnak tűnik Kullervo farkasaihoz képest, hiszen „szavára tehén lesz a farkas, jámbor jószág lesz a medve”, annál is inkább, mert Krisna farkasai csak „háborgatják és rémítgetik” a tehénpásztorokat. E vadállatok azonban, melyek oly nélkülözhetetlenek az „Urkind” számára, legyen az Kullervo vagy Dionüszosz (lásd fentebb, p. 46), jelen vannak Krisna történetében, s ez eléggé figyelemreméltó.

Hallván Krisna és Ráma tetteiről, Kansza¹³ elhatározza, hogy a fiúkat a fővárosba, Mathurába hozatta és ott kieszközli halálukat, ha előbb nem tudja megöletni őket. Mondani sem kell, hogy mindez hiábavaló: Krisna megöli Kanszár összes katonájával együtt, és Kansza apját ülteti a trónra.

Krisna nem tettei magát bolondnak, aki folyton mosolyog. Ő csupán ahhoz ragaszkodik újra meg újra, hogy egyszerű halandó legyen, amikor mindenki a legfelsőbb istenségként szeretné imádni – márpedig ő az is. Nem különösebben „bosszúálló” sem. Magasabb régiókból küldték, hogy megszabadítsa a földet, amely „túlterhelt” volt az aszuráktól, s ezt ő többször megtette már előző testetöltései során. Krisna mégis beletartozik a képbe, mert az indiai hagyomány megőrizte a kozmikus struktúra tudatát, s csak ez adhat jelentőséget a háború mozzanatának, valamint a bűn és bűnhődés eszméjének, ahogyan azok a mítoszokban megjelennek.

Nem árt, ha a filozófiát és mitológiát gondosan szétválasztjuk, mégis az atyát megbosszuló sok istennek és hősnek – kezdve az „apját megbosszuló Hóruszal” és az „apjáért már bosszút állt Ninurtával” – megvan a sorsszerű elrendelése, éppúgy mint a gonosz nagybácsik hosszú sorának. Ezek a szereplők kárpótlást és jóvátételt fizetnek egymásnak a kölcsönös igazságtalanságokért az idő rendjében mint Anaximandrosz mondja. Márpedig ő filozófus volt. Fantasztikus nyelvezete ellenére az indiai eposz ro-

¹² *Vishnu Purana* 5.6 (Wilson Ford., pp. 406f.).

¹³ Az a „nagybácsi” valójában „a nagy aszura, Kálanemi, akit a hatalmas Visnu ölt meg ...újraéledt Kanszában, Ugraszena fiában” (*Vishnu Purana* 5.1 [Wilson Ford., p. 396]).

konságban áll ezzel a gondolattal. Visnu rendszeresen visszatér a „bosszúálló” szerepében, s behajtja a „jóvátételt” a rossz nagybácsiától „az idő rendje szerint”. A Mahábháratában ezt Krisna néven teszi, de el fog jönni újra, más megtestesülésben, hogy megtisztítsa a földet az őt túlterhelő aszuráktól. Az aszurák is szigorúan az idő rendje szerint válnak „hatalmaskodó figurákká”. Kalki név alatt a Visnu-alak várhatóan egy új Krita Jugát (Aranykort) hoz majd el, amikor a jelenlegi Kali Jugát eléri nyomorult vége.

Éppen Visnu megtestesüléseinek rendszeres visszatérte segít nekünk tisztázni a dolgokat. Mivel Visnunak az a szerepe, hogy rendszeres időközökben bosszúállóként visszatérjen, az eposzban szükségtelen kihangsúlyozni Krisnának Kansza nagybácsin végrehajtott bosszúját. De Nyugaton, ahol a kozmikus folyamatoknak a mítoszokban leírt folytonossága már feledésbe merült-annak tudatával együtt, hogy az istenek valójában csillagok-ugyanaz a bosszú nagy jelentőséget kap, mert egyszeri esemény, melyet egy bizonyos alak teljesít be, legyen hős vagy isten, akit ráadásul egy nagy képzelőerővel megáldott költő teremtményeként ismerünk. Az indiai hagyomány áttekintése teszi lehetővé annak a keretnek az újra fölfedezését, melyben a Saxo Amlethusához hasonló jellemek vagy a Kullervo-féle jellegzetesen balszerencsés fickók jelentőségre tesznek szert. S ha már teljességgel fölismertük azt, hogy „a nap, melyen Krisna eltávozik a földről, lesz a Káli Juga első napja”, beállítottuk a megfelelő perspektívát. Hősünk pontosan a küszöbön áll egy lezárt korszak és az Idő új Nullpontja között; valójában ő zárja le a régít.

A legapróbb részletek is fontossá válnak, ha ebből a látószögből figyeljük őket. Például Saxo, különösebb fontolgtatás nélkül, Amlethus életrajzát két részre osztotta (miáltal véletlenül a hős bigámista lesz) ugyanúgy, ahogy Firdauszi a Kai Káászról szóló könyvben meséli el Kai Khuszrau kalandjainak kilentizését. Valójában ez a zavaróbb a kettő közül, minthogy Firdauszi kimondja: „Hisz Inától ünnepnek-szokásnak új rendje kél / mert ma éjjel megszületik Kai Khuszrau sah.” Az asztrológiában járatos Firdauszi kihangsúlyozta a sah születésnapját, mert asztrológiai értelemben a születés a meghatározó pillanat. De itt és hasonló esetekben, amikor a kronológia a fő kérdés, a halál – a színről való lelépés – pillanata számít. Krisna távozása fedi föl szá-

munkra a képletet. Művének „*A perzsák hónapokhoz kötődő ünnepeiről*” szóló fejezetében írja Al-Biruni, a tavasz első hónapjában esedékes *Nauróz* („*Új Nap*”) fesztivált ismertetve:

A Farwardin 6. napján, ami Khurdádh napja, van a Nagy Nauróz, s ez a perzsák számára nagyjelentőségű ünnep. Mint mondják, Isten e napon fejezte be a teremtést, mert a hat nap közül ez az utolsó... E napon teremtette isten Szaturnuszt, ezért legszerencsésebb órái Szaturnusz órái. Ugyanezen a napon – mint mondják – a Sors Zarathustrae jött el, hogy szellemi kapcsolatba lépjen Istennel és Kai Khuszrau fölemelkedett a levegőbe. Ugyanezen a napon osztják el a jószerencsét a föld lakói között. Ezért a perzsák „a remény napjának” is nevezik.”¹⁴

Az úgynevezett Kájánida dinasztia-Al-Biruni szerint¹⁵ a „*Hősök*” – mely a Pésdádida dinasztia („*az Igazságosak*”) követte, föltehetően Kai Kubáddal kezdődött, fiával, Kai Káósszal, és az utóbbinak unokájával, Kai Khuszrauval; a végén pedig Sikandert, Nagy Sándort találjuk, akinek halálával valóban új korszakkezdődött. De nyilvánvalóan valami új kezdődik Kai Khuszrau mennybemenetelével. Így Warnerék szerint sahkkkal „*a költemény régi epikus ciklusa befejeződik, s e pontig a Kájánidákat a Pésdádida dinasztia kiegészítésének lehet tekinteni.*”¹⁶

A Firdauszi-mű fordításához írott bevezetésükben azonban a Warner fivérek azt állítják, hogy a költemény két időszakra osztható, az egyik mitikus, a másik történelmi:¹⁷

¹⁴ Al-Biruni, *The Chronology of Ancinnt Nations* (C. B. Saclau ford. [1879], p. 201).

¹⁵ p. 112.

¹⁶ Firdauszi, *Shahnama* (Warner fond.), vol. 2, pp. 8f

¹⁷ Az időstruktúra nagyon bonyolult, és a két „*időszakra*” való felosztással egyáltalán nem boldogulunk, annál kevésbé, mert átfedés van a sahek uralkodása illetve a „*hősök*” vagy lovagok (Rusztem, Zál stb.) meglehetősen csodaszzerű élettartamai között. Ugyanez áll Kína „*primordiális*” uralkodóira, illetve „*vazallusaikra*” is. De Isten óvjon bennünket attól, hogy beleüssük az orrunkat bármely korból

A megkülönböztetés nem annyira a téma természetén, mint inkább a főhősök nevein alapul. A költemény egy pontján a nevek már nem mitikusak, hanem történelmivé válnak. A mitikus időszak az elbeszélés elejétől a Kájánida dinasztia két utolsó sahjának uralmáig tart... A szóbanforgó sahop: Darab fia Dara, ismertebb nevén Darius Codomanus, és Sikander (Nagy Sándor).¹⁸

Firdauszi világosan kifejezésre juttatja, hogy a mitikus időszak csak Nagy Sándor halálával ér véget, lévén az utolsó két sahop Darius Codomanus, és Nagy Sándor, aki legyőzte őt. Őutána következik a költemény „történelmi” időszaka. Más szavakkal, a „történelem” csak akkor kezdődik, amikor az iráni birodalom eltűnik a színről, hogy aztán helyét Nagy Sándor utódai foglalják el. Kitorölni a történelemből I. Dáriusz, Xerxész, Kambüész stb. nagyszerű és szilárd történelmi megalapozottságú tetteit elég paradox dolog egy olyan költemény részéről, mely az Iráni Birodalom dicsőítését tűzte ki célul. Firdauszi alighanem arra gondolt, hogy amíg a zoroasztrianizmus uralkodott, az idő szent volt s így inkább a mítoszhoz tartozott, mint a közönséges történelemhez. Ezt erősíti meg Warnerék egyik különös kijelentése: „*Jogosan vagy sem, de a zoroaszteri hagyomány társítja Nagy Sándort Zahhákkal és Afrászijákkal, mint a vallás három nagy ősellenségének egyikével.*”¹⁹

Az aveszta vallás nagy mítoszai úrrá lettek a kronológián, s céljaiknak megfelelően átalakították. A valódi perzsa királyok minden dicsőségük ellenére eltűntek, mitikus uralkodók és mitikus küzdelmek veszik át helyüket. Kai Khuszrau kezdetben „*dzsamsídi*” szerepet próbálgat, s égbeszállásával – melynek időpontja jelzi mostantól az Újévet – a Szent Birodalom csakugyan véget ér. A küzdelem mindvégig istenek és démonok között folyt.

Befejeződéséig követtük az erök harcának történetét, melyek először az iráni, majd az indiai „*királyokban*” öltöttek testet, s e történetet eltérő módon hangsúlyozza két különböző legenda.

származó állítólagos „*királylistákba*”, különösképpen az iráni táblázatokba!

¹⁸ Firdauszi, vol. I, pp. 49f.

¹⁹ Firdauszi, vol. I, p. 59.

Mindegyikben zavarba ejtő hasonlóságokat találunk, s az elbeszélés mindegyikben estér az ismert klasszikus mintáktól, siettetve az eseményeket a katasztrofális végkifejletig, melyet nyilvánvalóan maga az Idő vezérel, illetve az okok olyan láncolata, mely nagyon is eltér a szövegekben leírt tényleges eseménysortól.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy egyelőre nem lehet pontosan tudni, hogy ki kicsoda, vagy határozott azonosításokat végezni, mint például hogy Brjam megfelel Judhishthirának vagy Krisnának. De az irániaktól és indiaiaktól kapott utalások révén jobban megértjük Kullervo alakját („*Kaleva születik benne újjá*”), de azt is, hogy a kutyaként jellemzett boldond Brutusnak a Királyok kiűzésében megnyilvánuló tette a politikainál magasabb szinten vált jelentőssé. Ezzel nem kívánjuk tagadni, hogy kiűzték a Királyokat, hanem inkább rámutatni a „*nagyarányú*” változásokból és elolódásokból (mint pl. a Káli Juga beköszöntése) levezetett és rögzített jelentésű „*szóképek*” gyűjteményére, melyeket a kisebb formátumú történelmi események leírására is lehetett alkalmazni.

VI. FEJEZET: Amlodhi kézimalma

Amely követ az építők megvetettek, az lett a szeglet fejevé.

Zsoltárok 118.22; Lukács 20.17

Valaki erre a kőre esik, szétzúzatik, akire pedig ez esik reá, szétmorzsolja azt.

Lukács 20.18

A más kontinensekről származó sokatmondó meglátások birtokában ideje újra megvizsgálni Shakespeare Szelíd Hercegét, a művelt, kutató elmét, „*az ízlés tükrét, mintát egy szoborhoz*”, a dán udvarból, akit valamikor régen különleges hatalmú és egyetememes állású személyiségként ismertek, északon pedig egy félelmetes malom tulajdonosaként.

Az egyháztól alapos képzésben részesült Saxo kitűnő és díszes latinsággal tudott írni, ami ritka erény volt az ő idejében. Bár hazafias érzelmei arra inspirálták, hogy megírja hazája történelmének nagy krónikáit, Dániában mégis csak egyetlen, bár tiszteletre méltó hal volt egy vidéki tavacskában. Korának kulturális pólusa felé orientálódott, amit akkor Izland képviselt. Forrásai is többnyire onnan származtak, még ha segített is eldánosítani őket, amint ez jól látható Hamlet történetében, ahol az összes jellemző vonás helyi dinasztikus történetre utal, De Izlandból már egy „*történelmivé*” vált tudás részeit vehette át. Nem meríthetett, mint Snorri Sturluson, egy magas állás biztosította előnyökből és forrásokból a gazdag kétnyelvű izlandi kultúra központjában, vagy egy színes és kalandos életút tapasztalataiból. Sohasem alkothatta volna meg Snorrihoz hasonlóan a nagy tervet, *hogymár* keresztény kereteken belül újjászervezze a pogány és szkald hagyomány anyagát. Úgy tűnik, elég jól tudott izlandiul, de nem elég jól ah-

hoz, hogy megértse az ősi költészet kifinomult és tekervényes nyelvezetét. Nem voltak biztos tájékozódási pontjai, és egyszerűen elrendezte a történetet legjobb tudása szerint, bár Hamlet atyjának neve, Orvendel (lásd 2. függelék) figyelmeztetésül szolgálhatott volna számára, hogy magasrendű mítoszból származik. Snorri szolgáltatja a döntő fontosságú információt: ez, mint korábban említettük, a 16. fejezetében található *Skaldskaparmal* („*A bárdok nyelvezete*”) című munkájának, mely az ősi bárdok által használt szóképeknek (*kenningar*) a gyűjteménye. Olyan nyelven íródott, melyet mai tudósaink is csak megközelítőleg tudnak lefordítani. Az 5. függelékben tárgyaljuk a sokféle változatot. Az alábbiakban újra idézzük a Gollancz-félét (p. xi), mely a leggon- dosabb fordításnak látszik:

Azt mondják, énekelte Snaebjörn, hogy messze kint, túl ama földnyelven, a Sziget-Malom kilenc szüze forgatja szilajul az emberekhez kegyetlen kőszáli malmot- ők, akik a régmúlt korokban Hamlet lisztjét örölték. A jó törzsfő hajója csőryszerű orrával ágyat szánt a hajótestnek. A tengert itt Amlodhi Malmának nevezik.

A malom tehát nemcsak igen nagy és ősi, hanem bizonyosan központi jelentőségű az eredeti Hamlet-történetben. *A Skaldskaparmalban* újra előkerül, amikor Snorri elmagyarázza, miért lehet az arany egyik körülírása (kenning) „*Fródi lisztje*”¹. Fródit említik a krónikák, de az ő neve valójában a Freyr név egyik változata, aki a skandináv mitológia nagy vánjainak (*Vanir*) vagy titánjainak egyike. De Snorri, aki keresztény neveltetésénél fogva szívesen ad történelmi színezetet a dolgoknak, Fródit időben akkorra helyezi, „*amikor Augustus császár békét hozott az egész világra, és amikor Krisztus született*”. Fródi király uralma alatt az általános helyzet az Aranykorhoz volt hasonlatos, s

¹ Skaldskap. 42, Brodeur (1929), pp. 163-69, valamint Neckel és Niedner Thule 20 [1942], pp. 195f.) szerint. Snorri Eddájának más fordítói nem tudnak megegyezni, milyen módon osszák fejezetekre a művet, kivéve azt, aki egyáltalán nem tesz ilyet, mint pl. R. B. Andersou (1880), pp. 206-13, aki- nek fordításából itt részleteket idézünk. (Simrock [n.d.], pp. 89-93 munká- jában ez a 63. fejezet.)

„Fródi békéjének” nevezték. Saxo követi a példát, és gyanútlanul harminc éves időtartamot utal ki e békés időszaknak.²

Nos, Fródi történetesen egy óriási (kézi)malom tulajdonosa volt, melyet emberi erővel meg se lehetett mozdítani, Neve Grotti, „a zúzó” volt. Nem tudjuk meg, hogyan szerezte, csak lett neki, mint egy tündérmesében. Mindenfelé utazgatott, hogy találna valakit, aki működtesse, végül Svédországban felfogadott két óriás lányt, Fenját és Menját, akik el tudták indítani a Grottimalmot. Ez varázsmalom volt, s Fródi arra utasította őket, hogy aranyat, békét és boldogságot öröljenek. A nők így is tettek. De mohóságában Fródi éjjel-nappal dolgoztatta őket, csak annyi pihenőt engedve, amíg elmondhattak egy bizonyos versszakot. Egy éjszaka, amikor már mindenki aludt, Menja, az egyik óriás leány dühösen abbahagyta a munkát, s baljós tartalmú dalt énekelt.

E homályos értelmű prófétai átok – mint Muellenhoff kimutatta – a szkald irodalom legrégebbi fennmaradt dokumentuma, messze megelőzve Snorri történetét. Tartalma: a komor nővérek életrajza:

*„Beszédes Fródi, / bizony, nem figyeltél,
javadra szolgál-e, / ha szolgálóid vannak;
erőt választottál, / külsőt kerestél,
eredetünk titkával / nem törődttél eleget.
Hős volt Hrungr, / akár az apja,
Tjázi rajtuk is / túltett merőben.
Robajos, Törekvő: / hegyóriás fivérek,
fenséges rokonaink, / rendünk formálói.*

*Sziklaörlő Grotti / szürke kőben görnyedne,
kemény szikla rejtené, / roppant rétegek.,
ha mi, hegyóriás lányok /nem tudnánk, mi lapul
a tömbök rejtekén, / malom mélyén mi rejlik...*

*Félév-félévre / így fordult velünk,
ismerték a vitézek, / harcok hősei, lándzsánk,*

² P. Herrmann, *Die Heldensagen des Saxo Grammaticus* (1922), pp. 376ff.

*a vagdalkozó lányok / kardjának vasát:
patakokban folyt / feketülő, piros vér:*

*Megérkeztünk most / királyi házhoz,
kegyetlen rontás / rabnővé tett minket;
testünk fagy martaléka, / lábunk kövek törik fel,
lankadatlan őrlünk, / örünk irgalmat nem ismer*

*Kezek, kard markolata / illetve meg inkább
Harci harmatos fegyver! / Fródi, felébredj!
Fródi, felébredj, / hadd halld dalunkat
daliás időkről, / kemény, igaz korról. T*

*Tűz lobog, látom, / a teremtől keletre,
tűz jele kiált, / harcra hív jajongva,;
sereg jó sietve, / közelit kiméletlen,
a Budlung király / várát vörös fény borítja.*

*Hleidr székhelyét / hamar elveszítéd,
arany kincséd elapad, / malmod köve mállik.
Fogjuk, feszítsük / nyelét nyughatatlan,
hadd hulljon ránc harc / rózsaharmata.*

*Atyám leánya / lankadatlan öröl,
látja ő, harcosok véres / veszte közelit, hadakon,
vaskos szilánkok / szakadnak a fa vázról,
félelmes vasmarkok / őrlítő öleléséből.*

*Öröljünk, öröljünk! / Irsza fia Fródin
bosszút áll hamarosan / Hálfdan haláláért;
majdan megnevezi / magát bizonyossággal,
mint báty és mint fiú, / mindketten tudva tudjuk.”*

(Tandori Dezső ford.)

Bármily homályos volt is a jóslat, beteljesedett. A leányok őrléssel „váratlan sereget” teremtettek a Fródiéval szemben, és még ugyanazon a napon partra szállt Mysingr, a Tenger Királya („az Egér fia” – lásd 6. függelék), és megölte Fródit. Mysingr be-

hajózta Grottit, s magával vitte az óriás leányokat is. Megparancsolta nekik, hogy kezdjék el az őrlést, de a leányok ezúttal sót őrltek.

„És éjjélkor megkérdezték, Mysingr megelégette-e már a sót. De ő utasította őket, hogy folytassák a munkát. Még őrltek egy ideig, de ekkor elsüllyedt a hajó.”

*„Leszakadtak a tárolóról a hatalmas támgerendák,
elpattantak a vasszegecsek,
a hajótengely rázkódni kezdett,
a tároló lecsúszott,
az óriási malomkő kettéhasadt. „³*

„És attól az időtől kezdve örvény van a tengerben, ahol a víz a malomkőbhen lévő lyukon folyik át. Akkor lett sós a tenger vize.”

Itt ér véget Snorri története (lásd 7, függelék). Három alapvető és messzire ágazó motívum kristályosodott ki: a megrongálódott malom, az örvény és a só. Ami a molnárleányok átkát illeti, úgy áll ki történetünkben, mint egy magányos kötomb a tájban. De meglepő módon Homérosz világában is megtaláljuk kétezer évvel korábban, s már ott is ugyanilyen furcsán hangzik.⁴

Az utolsó éjszakán történik az *Odüsszeában* (20.103-19, Rouse Ford.), a döntő ütközetet megelőzően. Odüsszeusz partra szállt Ithakában, s még Athéné varázsereje óvja a fölismeréstől. Mindenki alszik – éppúgy, mint Snorrinál. Odüsszeusz Zeuszhoz imádkozik, hogy küldjön neki biztató jelet a nagy megpróbáltatás előtt.

*...mennydörgött is azonnal a fényes olümposzi csúcson,
fennen a felhőkől; megörült neki bajnok Odüsszeusz.
És bentről meg egy őrlőasszony küldte a hangját,
nem távol, hol a népek pásztora malmai álltak,*

³ Ezt az öt verssort Gollancztól vettük (p. xiii), a három előzőt és a két utolsót Brodeurtól (pp. 162f.); egyébként az Anderson-féle fordítást követtük.

⁴ J. G. von Hahn mutatott rá elsőnek (*Sagwissenschaftliche Studien* [1876], pp. 401f.) a Sasorri-féle *Edda* és az *Odüsszeia* epizódjai közötti hasonlóságra.

*s egyre tizenkét asszony sürgött malmai mellett,
búzát és árpát öröltek, a férfiak étkét.
Mind lefeküdtek már, miután kifogyott gabonájuk,
ez leggyöngébb volt s még nem volt kész a dologgal;
most meg is állította malmát, s – jó jelül – így szólt:
„Zeusz atya, ó, ki uralkodol isteni s emberi népen,
jaj be nagyot dördült a te hangod a csillagos égből,
bár felhő sincs fönt; bizonyára csodás jelül adtad.
Hát amit én nyomorult mondok, tedd azt is igazzá:
legvégső s legutolsó szép lakomájuk egyék már
itt Odüsszeusz palotájában mai nappal a kérők,
lélekevő fáradság közt kik a tagjaimat már
szényűtték őrléssel, most egyenek legutolszor.”*

„Ez leggyöngébb volt”, mégis óriás a maga nemében. Az elbeszélés szoros és jól formált szerkezetébe művészi módon illeszkedik az epizód, s csak annyira áll ki belőle, mint téglafalba rakott szabálytalan kő. Sok ilyen furcsaság van Homérosznál.

Visszatérve Grottihoz, a névnek érdekes története van. A norvég nyelvben ma is használják „*tengelytuskó*” jelentésben – kerek fadarab, mely kitölti a malomkőben lévő lyukat s amelyben a malomtengely végét rögzítik. A fáröeri és shetlandi nyelvjárásokban jelentése „*a kerékagy a malomkőben*”. Az eredeti szanszkrit *nabhi* szó egyaránt jelenti a kerékagyat és a köldököt, s erről nem szabad elfelejtkeznünk. Történetünkben nyilvánvalóan a kerékagy a fontos, mert üreget hagyott maga után, amikor a malomtengely kiugrott belőle, s az örvény ebben az üregben keletkezett. Viszont a „*tenger köldöke*” ősi elnevezése a nagy örvényeknek, s Gollancz jó ösztönrel azonnal észrevette az összefüggést:

Valóban nehéz megállni, hogy ne lássunk ebben utalást a csodálatos Maelstroemre, a legeslegnagyobb örvényre, a világ egyik csodájára; *Umbilicus maris* a régi földrajztudósok szerint, „*gurges mirabilis omniurre totius orbis terrarum celeberrimus et maximus*”, ahogyan Fr. Athanasius Kircher jellemzi „*Mundus Subterraneus*” című elragadó fóliánsában. Kircher szerint minden örvény feltehetően egy központi szikla körül alakult ki: a mélyben nagy barlang nyílt; ezen át zuhogott le a víz; az örvénylés úgy jött létre, mint amikor egy medence kiürül a központi lefolyón át.

Kircher igen sajátos képet ad erről az elméletről, s külön utal a Maelstroemre.⁵

Világos, hogy a Malom nem „*ingó vagyontárgy*”, ahogy a jogászok mondanák szakmai zsargonjukban – az ősi univerzum állandó berendezéséhez kell tartoznia. Újra meg újra visszatér, bár többnyire kellemetlen mellékértelemben. Emlékezetünk más szegletéből az „*Árpa Jankó*” című Burns-vers sorai bukkannak föl:

*Bősz láng aszalta, perzselő,
a csontja velejét;
s két kő közt porrá zúzta egy
molnár, a fő pribék.*

(Szabó Lőrinc ford.)

A mezőgazdasági ünnep évente eljátszott-színlelt tragédiája része volt a termékenységi rítusokhoz kapcsolódó, és Frazer által föltárt széles körű ősi tudásnak, a Tammúz, Adonisz, és Ozirisz, az egyiptomi gabonaisten halála feletti siralmakkal együtt; és senki sem tagadná, hogy a Tammúz-ünnep a növényzet halálát és újjászületését ünneplő, évszakhoz kötött szertartás volt. Ez ma már közhelyszámba menő ismeret. De vajon ez volt az eredeti jelentése is? Ellenállhatatlan előítélet vezet a gondolathoz, hogy amikor a növényzethez kötődő paraszti rítusokkal találkozunk, ott lesz a mítosz legelemibb és leprimitívebb szintje, melyből az összes többi származik. Megvan továbbá a saját erkölcsi hírértéke is: „*ha a gabonamag el nem hal...*”, mely aztán emelkedettebb vallásos eszmékhez vezetett.

Az igazi archaikus kultuszokban azonban, mint pl. a hamáni szabinoknál, melyek tükröződnek Ibn Vasidzsa; „*A nabatijei mezőgazdaság könyvében*” is, Tammúz halálát és porrá őrlését az összes bolygóistenségek képével ünneplik és siratják el, akik a „*föld és ég között*” felfüggesztett Nap-templomban gyűlnek össze, ugyanúgy, ahogy hajdanában Dzsamsid (vagy akkori nevén Dzsambussid) elmúlása fölött zokogtak és siránkoztak. Furcsa és szokatlan jellegzetesség, ami tipikusan nem agrárjellegű, és to-

⁵ I. Gollancz, *Hamlet in Iceland* (1898), p. xiv

vábbi gondos vizsgálatot érdemel. De ez már vissza is vezet bennünket a Malom skandináv mítoszához, illetve magához Snorrihoz, aki a „*Gylfi megtréfálása*” című történetében megjegyzést fűz a *Vafþrúdnismal* egyik, azóta sokat vitatott sorához. Ebben az ősi költeményben Ymer halálát mesélik el. Ymer a világ kezdetén élő őseredeti óriás, akinek szétszórt testéből keletkezett a világ. Snorri kijelenti, hogy Ymer vére áradást idézett elő, melyben minden óriás megfulladt Bergelmer kivételével, aki feleségével együtt „*felszállt a ludrjára, ott is maradt, s onnan származik az óriások nemzetsége*”. A *ludr* szó jelentése Snaebjörn szerint malom. De amikor a *Vafþrúdr—reismalban* Odin megkérdi (35. Fej,) a bölcs óriást, Vafþrúdnert, hogy mi a számára földidézhető legrégebbi esemény, ezt a választ kapja: „*Számtalan korszakkal azelőtt, hogy alakot öltött a föld, megszületett Bergelmer. Elsőnek arra emlékszem, hogy á var ludr um lagidr*” (lásd 8. függelék). Rydbergnél e szavak fordítása: „*malomra fektették*”, amit úgy értelmez, hogy „*malomkő alá fektették*”. Ennek megfelelően a Snaebjörn-műben előforduló *lidmeldr* kifejezést – ez az, amit a nagy malom öröl – úgy magyarázza, mint „*örlemény testrészekből*”⁶. Később ki fog derülni, hogy lehetséges másféle magyarázat is.

A probléma azonban újra meg újra fölbukkan. *A Loki csúfolkodásában* (43ff) Freyt; Grotti eredeti gazdája közvetlenül is részese lesz a cselekménynek. Erre egy lakoma szolgáltat alkalmat, melyre Égir meghívta az isteneket. Loki viszont hívatlanul is megjelenik, hogy megzavarja az istenek mulatozását és megkeserítse örömeiket. De amikor Loki kicsúfolja Freyrt, a hű csatlós, Byggver dühödik meg gazdája nevében:

*„Lennének csak őseirn
mint Ingunar Freyrnek
és olyan tiszteletre méltó helyen
tudd meg, megőrölnélek*

*velőnél finomabbra, gonosz károgo
és tagonként összezúználak.”*

⁶ V. Rydberg, *Teutonic Mythology*, (1907), p. 575.

6. ábra Olaf Magnu, Carla Marináján (XVI század) jobbra lent látható a „horrenda caribdis”, vagy a Maelstrom, a baloldalon pedig hajók, pusztító tengeri szörnyek és jéghegyek.

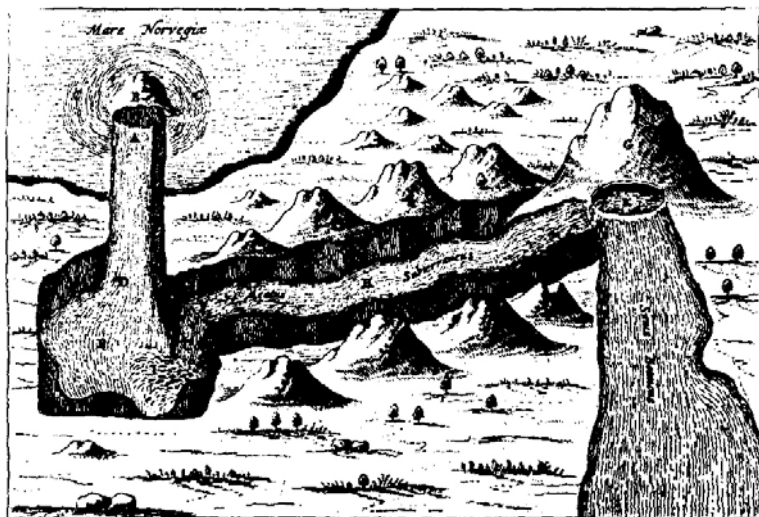
Amire Loki válasza:

„Miféle kiskölyök az

*aki, látom, parazitaként
eszik s csóválja farkát?
Freyr füléhez közel
mindig ott vagy
és zörögsz a malomkő alatt.”*

7. ábra Az örvény, melynek itt „*Norwegianus Vortex*” a neve, de amelyet Athanasius Kircher általában „*gurges miralabiusnak*” hív, ahogyan *Mundus Subterraneus* című művében lefesti.

8. ábra Kircher meglehetősen furcsa elképzelése a föld alatt áramló folyókról talán .Szókratész utolsó történetéből sarjadzott, de itt egy tisztán földalatti szinten ábrázolódik.

Sok más dolog is utal arra, hogy ez a malom, melyre Bergelmert „ráemelték”, jól megkülönböztethető, bár kevésbé vonzó mitológiai jellegzetesség volt; most nem tárgyalhatjuk ezeket. De ha már megjegyezzük, hogy Bergelmer nem volt abban az állapotban, hogy utódokat nemzzen az óriásoknak, ha csakugyan a malomkő alá fektették, akkor van egy példánk Mexikóból, az „ékszer-csont” vagy „áldozati csont”, melyet Solotl vagy Kecalkoatl szerez meg az „alvilágból”, és elhozza Tamoancsanba (az úgynevezett „Alászállás házába”). Ott Csiakoatl vagy Kilactli istennő az őrlőkővön megőrli az értékes csontot, majd az örleményt az ékszertálba (*csalcsiuhapactli*) tesz. Számos isten megcsonkítja magát, s péniszéből vért bocsát a „*lisztre*”. Ebből a keverékből formázzák meg az emberiséget.

Ezek a történetek talán nem felelnek meg a kényes ízlésnek, de legalább eléggé groteszk hangzásúak és kifincamodottak ahhoz, hogy többé ne építsünk azon mesterkéletlen történetek természetes vagy intuitív megértésére, melyeket állítólag a zöld gyepen táncoló falusiak szoktak volt előadni. Egy valódi kozmológiai hasonlat minden, csak nem intuitív.

Egy kérdés marad hátra ebből az elemzésből. Ki volt Snaebjörn, ez a ködös alak, akinek fentebb idézett néhány sora oly sok mindent megvilágított? Tudósaink kutatásokba bocsátkoztak, és igazi kincsre bukkantak az „*Izlandi települések könyve*” című munkában. Ebben a költőt Amerika első fölfedezésével összefüggésben említik. Gollancz szerint e műben:

Érzkletes leírást kapunk egy tizedik századi sarkkörü kalandorról, név szerint Snaebjörnről, aki veszélyes fölfedező útra indult, hogy megtalálja „*Gunnbjörn Szirtjét*”, az ismeretlen földet, miután bosszút állt szép nőrokona gyilkosán, ahogy illett akkoriban egy lovagias úrhoz. Általánosan elfogadott tény, és kevés kétség férhet hozzá, hogy ez a Snaebjörn azonos a költő Snaebjörnnel. Családjának története nem érdektelen. Dédapja, Eywind, a Keletről Jött – azért hívták így, mert Svédországból érkezett a Hebridákra – feleségül vette annak a Cearbhallnak, Ossory urának lányát, aki Dublin Királyaként uralkodott 882-től 888-ig, mint „*egyike Európa főbb uralkodóinak abban az időben, amikor Izlandot a Harold Harfagr zsarnoksága elől menekülő nemesek és mások népesítették be*”. Cearbhall Connlától származott, Crimhthann Cosgach unokájától, aki Írország győzelmes királya volt s állítólag száz évvel a keresztény kor előtt uralkodott. Lann vagy Flann, Cearbhall féltestvére feleségül ment I. Malachyhoz, Írország királyához, akinek a lányát Cearbhall vette el. Flann volt az anyja Sionna királynak és Lady Gormflaithnek, akit kegyetlen sors üldözött; király lányaként és három király feleségeként végül arra kényszerült, hogy házról házra járva kenyeret kolduljon. Nagyjából Snaebjörn sarkkörü expedíciója idején (980 körül) unokatestvére, Ari Marson állítólag partra szállt a „*Fehér Ember Földjén*” vagy „*Nagy-Izlandon*” – az észak-amerikai partvidék azon részén, amely a Chesapeake-öböltől kiindulva magában foglalja Észak- és Dél-Carolina, Georgia és Florida államokat – és az Újvilág legkorábbi fölfedezőinek egyikeként vált híressé.

Ily módon Snaebjörn, mint egy ír királyi család tagja, a kelta és skandináv kultúra kölcsönhatását testesíti meg, Kr. u. 800 és 1000 között, azt a kölcsönhatást, melyet az Edda-dalokig követett Vigfusson *Corpus Poeticum Boreale* című művében. Maga a Hamlet-történet is ezt a kulturális cserét reprezentálja. Ugyanis egy korábbi és egyszerűbb változata átkerülhetett Írországból Iz-

landra, ahová a vikingek eredetileg elvitték a nagy Orvendel fiának történetét.

Ezzel Hamletnek nemcsak a skandináv hagyomány körén belül van meg a helye, hanem az archaikus mítosz azon tüneményes kincsesládájában is, amit a keltakori Írország jelképez, ahonnan sok szálat lehetett a Közel-Keletig nyomon követni. Így válik érthetőbbé Hamlet alakjának egyetemessége.

VII. FEJEZET: A tarka tető

*Van egy malom, mely magától
őröl, magától leng, és a port
százversztányira szórja szét. És
van egy aranypózna, aranykalit-
kával a tetején, mely egyúttal az
Észak Szöge is. És van egy bölcs
kandúr, mely föl-le mászik a póz-
nán. Amikor lefelé mászik, énekel,
amikor fölfelé mászik, mesét
mond.*

Irtisi osztják mese

A nagyközönség a Kalevalát hallomásból ismeri, mint Finnország nemzeti eposzát. Szeszélyes képzelet szülte mese ez, tele elragadó képtelenségekkel és csodálatosan ősi vonásokkal, valójában teljes egészében mágikus és kozmológiai jellegű. Már csak azért is rendkívül fontos számunkra, mert az ugor-finn hagyományak mások a gyökerei, mint az indoeurópainak.

A XIX. századig az eposz csak töredékekben létezett, s a parasztok közötti szájhagyomány őrizte meg. Az 1820-tól 1849-ig terjedő időszakot dr. Elias Lönnrot annak szentelte, hogy összegyűjtse és lejegyezze őket, miközben egyik helyről a másikra vándorolt a legtávolabbi körzetekben, a parasztok között élt, s a hallottakat valamilyen elfogadható sorrendbe állította. A legértékesebb dalok egy részét a messzi északon Arhangelszk és Olonyec környékén jegyezte föl, melyek ma újra Oroszországhoz tartoznak. A Lönnrot-féle 1849-es végleges kiadás 22 793 verssort tartalmaz, ötven rúnába vagy énekbe rendezve. Azóta már nagy mennyiségű új anyagot fedeztek fel.

Címét a költemény Kalevától, egy titokzatos őstől kapta, aki meg sem jelenik a történetben. A hősök – az ő három fia: Väinämöinen, „*derék öreg*”, a mágikus ének mestere; Ilmarinen,

az ősidők kovácsa, a vas feltalálója, aki több dolgot tud kovácsolni, mint ami égen-földön található; és a „szépséges” vagy „léha” Lemminkäinen, egyfajta sarkkörü Don Juan. Kullervo, a Hamlet-szerű hős, akinek a történetét már korábban elmeséltük, a szőke hajú s a „kékharisnyás” Kullervo egy másik „Kaleva-ji”, de az ő kalandjai a jelek szerint külön szálon bontakoznak ki. Csak egy ponton kapcsolódnak össze Ilmarinennel, és láthatóan más időke-rethez, más világekorszakhoz tartoznak.

Ideje most az események fő szálával foglalkozni. Az eposz egy igen költői elmélettel kezdődik a világ keletkezéséről. A levegő szűz leánya, Ilmatar leereszkedik a vizek felszínére, ahol hétszáz évig lebeg, míg Ukko, a finn Zeus elküldi hozzá madarát. A madár fészket rak Ilmatar térdén és hét tojást rak bele, melyekből kialakul a látható világ. De ez a világ üres és terméketlen marad, míg meg nem születik Väinämöinen a szüztől és a vizektől. Ő már születésétől fogva öreg, s mintegy a természet „bábájanak” szerepét játssza el azzal, hogy mágikus dalával állatok és fák teremtésére készíti. Egy alsóbbrendű lappföldi varázsló, Youkahainen kihívja őt dalversenyre, de Väinämöinen fokról-tokra beleéneklie a földbe, s csak úgy menekülhet meg, hogy ellenfelének igéri hűgát, a szép Ainót. De a lánynak nem kell Väinämöinen, mert túl idősnek látszik. El is bújdosik otthonról kétségbeesésében, s végül egy tóhoz érkezik. Odaúszik az egyik sziklához, a halált keresve; „*amikor felállt a csúcsra, a tarka kőre, az a hullámokba süllyedt alatta.*” Väinämöinen megpróbálja kihalászni; a lány lazac képében beúszik a hálójába, kigúnyolja amiért nem ismerte fel, majd örökre elmenekül. Väinämöinen elhatározza, hogy más menyasszonyt keres, és elindul háztűznézőbe. Úticélja Pohjola földje, az „Északi ország”, a „hősök-höz kegyetlen” ködös, mágiában gazdag táj, mely nagyjából Lappfölddel azonosítható. Az események álomszerűen bontakoznak ki, szürrealista összefüggéstelenségben. A történet keresetlensége, szeszélyes bája és csillogó képtelensége „*Jack és az ég-ígérő bab*” meséjét juttatja eszünkbe, de mögöttük itt megjelenik egy olyan mese megkövesült motívumai, mely a világgal – mármint az emberi tudattal befogható világgal – egyidős, melynek jelentését, de a hozzávezető fonalat is már régen elvesztettük. Az archaikus, romlatlan elemek úgy állnak előttünk, mint monu-

mentális romok. A fő cselekményszál a Szampó nevű nagy malom kikovácsolása és megszerzése körül bonyolódik (a 10. ének a kovácsolással, a 39-42. énekek pedig a Szampó elrablásával foglalkoznak).

Comparetti kutatásai kimutatták, hogy a Szampó kalandja különálló egyég (mint Odüsszeusz utazása az alvilágba), „*mitikus képlet, mely megmaradt minden elmesélhető cselekmény nélkül*”, melyet aztán többé-kevésbé összefüggően illesztettek a hagyomány többi részéhez.¹ A népi legenda elvesztette jelentését, és a Szampót úgy kezeli, mint valami bizonytalan, de mágikus bőségsztót, egyfajta bőségszarut-pedig az eredeti történet eléggé egyértelmű.

Väinämöinen, a „*derék öreg*”, a legmagasabb rangú varázsló, Pohjola partjaira vetődik, majdnem úgy, mint Odüsszeusz Szkheria szigetére a hajótörés után. Vendégszeretően fogadja Louhi, a pohjolai asszony (akit szajhának is hívnak), és minden indoklás nélkül arra kéri, hogy építse meg neki a Szampót. Väinämöinen megmondja, hogy csak Ilmarinen, az ősidők kovácsa tudja ezt megtenni, mire hajóval hazaküldik, hogy hozza el a kovácsot. Ilmarinent, aki „*bátyját*” és víg cimboráját elég tiszteletlen módon hazugnak és hiú fecsegőnek nevezi, nem vonzza a feladat, így a bölcsességben megöszült Väinämöinen kisszerű csaláshoz folyamodik. A kovácsot egy magas fenyő történetével ámítja, mely szerinte ott nő, ahol

„...*Osmo rétje oldalában;
lombja közt ragyog a Hold is,
az ágain áll a Göncöl.*”

Ilmarinen nem hisz neki; mindketten odamennek Osmo rétjének szélére,

*a kovács közelebb állott,
hogy az új fát megcsodálja,
mert az ágán áll a Göncöl,
ott ragyog a Hold a lombján.*

¹ D. Comparetti, *The Traditional Poetry of the Finns* (1898).

Ilmarinen már mászik is felfelé, hogy megkaparintsa a csillagokat.

*Akkor a vén Väinämöinen
csak énekel csendes szóval:
vihart indít a szelekből,
erős időt énekével;
mind azt mondja, mondogatja,
ilyen szóra nyitja száját:
„Vegyed vihar csónakodba,
tavaszi szél, kis hajódba,
fergeteggel, forgataggal
vidd a sötét Pohjolába!”²*

*Bizony kovács Ilmarinen
akkor ugyancsak megindult!
Úgy szállott a szél fúvásán,
tavaszi szél ösvényein,
Holdnak hátán, Napnak alján,
Göncölszékér oldalában;
jut Pohjola udvarára,
sarjolai szaunára,...*

Így szándékai ellenére Ilmarinen földet ér Pohjolában, és még a kutyák sem ugatják meg, ami legjobban Louhit döbbenti meg. A vénasszony vendégszeretőnek mutatkozik,

*megeteti éhségétől,
megitatja szomjúságtól,..*

majd így szól hozzá:

*„Ó, te kovács Ilmarinen,
örök idők nagy kovácsa!*

² A varázskének., melyet a *Variants*ben tettek közzé és Comparetti fordította, Ontrei énekelte 1855-ben.

*Érted-e szampó ácsolását,
tarka tető rajzolását,*

*hattyú tollának hegyéből,
meddő tehénnek tejéből,
aprón apró árpaszemből,
nyári juh gyapja aprajából?*³
*Fizetséged lesz a lányom,
munkád bére lesz a szépség. „*

Ilmarinen rááll az ajánlatra, és három napon át nézelődik, hogy hol állítsa föl a kovácműhelyt, „*pohjolai rétek végén*”. A következő három napon át a szolgálak szítják a tüzet a fújtatókkal.

*Aztán egy nap elteltével
maga kovács Ilmarinen
csak elindul nézegetni,
mi van a tűzhely tövében,
mi termett az égő tűzben,
mi lett a lobogó lángban.
Hát egy ij termett a tűzben,
aranyos ij lett a lángban,
aranyív, ezüst a vége,
a nyele is rézzel rajzolt.
Bizony szemre szép az íja,
szokására annál rosszabb:
egy fejet kíván naponta,
jobb napokon kettőt kíván.
Maga kovács Ilmarinen
nem örült nagyon az íjnak:
hanem azt is kettétörte,
kettétörte, tűzbe lökte;*

*Másnap Ilmarinen újra megnézi:
termett egy hajó a tűzben,
veres csónak lett a lángban,*

³ Lásd a *Bevezetés* mottóját, p. 29.

*eleje arannyal rajzolt,
az oldala rézből öntött.
Bizony szemre szép a csónak,
de nem olyan szép szokásra:
ok nélkül csatába menne,
szükségtelen harcba szállna.*

Ilmarinen visszadobja a csónakot a tűzbe, s a következő napon ismét megnézi a kemence alját:

*termett egy üsző a tűzben,
annak is arany a szarva,
homlokán a Göncöl csillog,
fején fénylik a kerek Nap.
Jó is a jószág, szemre szép is,
de nem olyan szép szokásra:
az erdőben elfeküszik,
tejét a földön folytatja.
Maga kovács Ilmarinen
nem is örült a tehénnek:
azt az üszőt összevágta,
összevágta, tűzbe lökte;*

*A negyedik napon:
termett egy eke a tűzben,
annak is arany az éle,
arany az alja, réz a rúdja,
szarva vége szép ezüstös.*

*Szép az eke külsejére,
de nem olyan szép szokásra:
falu réjét szántogatja,
földjeit felhasogatja.*

*Maga kovács Ilmarinen
nem is örült az ekének:
hanem azt is kettétörte,
kettétörte, tűzbe tette.*

*Fujtatónak fergeteget,
szítani szeleket rendelt.
Szítják a szelek szaporán:
kelet, nyugat szítja, fújja,
mégis dél fújja leginkább,
észak éleszti erősen.*

*Szítják egy nap, szítják másnap,
harmadikon folyvást fújják:
az ablakon láng lobogott,
ajtaján is szikra pattant,
égre felfutott a pernye,
füstje fellegekbe szállott.*

*Az a kovács, Ilmarinen
megint indul harmadnapra,
megint indul nézegetni,
mi van a tüze tövében:
látja, a szampó most születik,
tarka tető most növekszik.
Akkor kovács Ilmarinen,
örök idők nagy kovácsa
úgy kalapál, úgy kovácsol,
kalapáccsal, ráverővel.*

*Megépíti azt a szampót,
egyik oldalt lisztmalommal,
másik oldalt sómalommal,
harmadikon pénzmalommal.*

*Kezdett örölni a szarapó,
rengett az írott fedél is:
egy hombárral örölt estig –
egy hombárral örölt enni,
másikkal örölt eladni,
harmadikkal megtartani.*

*Örül a pohjolai asszony;
viteti a szörnyű szampót
pohjolai kőhalomba,
roppant rézhegy belsejébe,
kilenc zárnak rejtekébe.
Gyökereit nyújtóztatja
kilenc ölnék mélységébe:
föld mélyébe ér az egyik,
vízi vidékre a másik,
harmadik hazai hegybe.*

De Ilmarinen még nem kapja meg jutalmát, menyasszony nélkül tér vissza. Hosszú ideig nem hallunk semmit a Szampóról. Más dolgok történnek: Lemminkäinen kalandjai, halála és felélesztése, majd Väinämöinen kalandjai az óriás hasában. Ezt az utolsó történetet érdemes elmesélni. Väinämöinen hajóépítésbe kezdett, de amikor arra került a sor, hogy beillesse a hajóorrot és a tatot, rájött, hogy ehhez három szóra van szüksége énekében, melyeket nem tudott, bármennyire is kereste őket. Hiába nézte a fecskék fején, a hattyúk nyakán, a ludak hátán, a rénszarvas nyelve alatt.⁴ Sok szót talált, de nem azokat, amelyekre szüksége volt. Aztán arra gondolt, hogy Tuonela, a Halál birodalmában keresi őket, de mindhiába. Sőt az élők világába is csak nagyerejű mágia révén menekülhetett vissza. Ekkor egy pásztor azt mondta neki, hogy keresse Antero Vipunen, az emberevő óriás szájában, de hozzátette, hogy az út kardokon és kiélesített fejszéken át vezet.

Ilmarinen vasból kovácsolt neki cipőt, inget és kesztyűt, de figyelmeztette, hogy a nagy Vipunent holtan fogja találni. Ennek ellenére a hős elindult. Az óriás a föld alatt feküdt, és fák nőttek a feje fölött. Väinämöinen megtalálta az utat az óriás szájához, és vasbotját belenyomta. Az óriás felébredt és kitátotta hatalmas száját. Väinämöinen beleszédült, a lény pedig lenyelte. Alighogy leért a terjedelmes gyomorba, már a kijutáson kezdett gondolkod-

⁴ Az Edda Szigdríva-dalában a valkür sorolja fel azon helyeket, ahol *hugruna* található, azaz olyan rúnák, melyek bölcsességet és tudást adnak, köztük az alábbiakat: a Nap pajzsa, lovainak füle és patája, Rognir szekerének a ke-reke, Sleipnir foga és Bragi nyelve, a sas csőre, a medve karma, a farkas mancsa, a Normák körme, a hídfő stb. (Sigrdr, vs. 13-17).

ni. Épített magának egy tutajt, és föl-le hajókázott vele az óriás belsejében. Az óriást ez belülről csiklandozta, és sok-sok kereketlen szóval adta tudtára, hogy hova menjen, de a rúnákat nem árulta el. Ekkor Väinämöinen kovácsműhelyt épített, és elkezdett az üllőn vasat kalapálni; ezzel alaposan megkínózta belülről az óriást, aki mágikus átkokkal próbálta kiénekelni magából. De Väinämöinen azt felelte, hogy köszöni szépen, de ő jól érzi magát odabent, és nem távozik, míg meg nem tudja a titkos szavakat. Végül Vipunen megnyitotta varázserejű rúnáinak sírházát; sok napon és éjen át énekelt, a Nap, a Hold, a tenger hullámai és a vízesések megálltak, hogy hallgassák őt. Väinämöinen mindent jól megjegyzett, s végül beleegyezett a távozásba. Vipunen szétnyitotta hatalmas állkapcsát, hősünk kiszállott és visszatért, hogy befejezze hajóját.

A történet ekkor hirtelen váltással Kullervót vezeti fel; értesülünk kalandjairól, vérfertőző tetteről és öngyilkosságáról. Amikor Kullervo véletlenül megöli Ilmarinen feleségét, akit a kovács oly drágán vásárolt Pohjolában, a mese visszakanyarodik Ilmarinen szomorú sorsához. Aranyból „*Pandorát*” – új asszonyt kovácsol magának. De nem talál benne örömet, s visszatér Pohjolába, hogy feleségül kérje Louhi második lányát. Kikosarazzák; erre Ilmarinen elrabolja a leányt, de az oly rosszindulatú és csalfa, hogy Ilmarinen sirállyá változtatja. Ezután meglátogatja Väinämöinent, aki a pohjolai hírek felől kérdezi. Ott minden rendben van, mondja Ihmarinen, hála a Szampónak. Ekkor elhatározzák, hogy megszerzik maguknak a Szampót, még Louhi akarata ellenére is. Elindulnak kettesben csónakkal – bár Ilmarinen sokkal inkább választaná a szárazföldi utat – és csatlakozik hozzájuk Lemminkäinen is. A csónak főnnakad egy hatalmas csuka hátán. Väinämöinen megöli a halat, és állkapcsából (lásd 10. függelék) kifaragja Kantelét, a hárfát, melyet rajta kívül senki sem tud rendesen megszólaltatni. Itt következik egy teljesen orfikus jellegű fejezet Väinämöinen varázsos Kantele-zenéjéről, mellyel az egész világot rabul ejti. Végül megérkeznek Pohjolába, ahol Louhi – amint várható volt – nem hajlandó megválni a Szampótól, de még osztolni sem rajta hőseinkkel. Väinäraöinen elkezd játszani a Kantelén, míg Pohjola összes lakója álomba merül. Ekkor a fivé-

rek nekilátnak, hogy ellopják a Szampót, ami azonban nehéz feladatnak bizonyul.

*Akkor öreg Väinämöinen
csak énekel csendes szóval
a rézhegynek oldalában,
a kővárnak környékében:
megmozdul a vár kapuja,
csikorog a nagy vasajtó.*

*Ott van vele Ilmarinen,
ott vari velem másodikul.
vajjal keni a lakatot,
jó írral az ajtó sarkát,
hogy a nagy ajtó ne szóljon,
ne csikorogjon a sarka,
nyitja ujjával a zárat,
nyitja a reteszt horoggal:
enged a zár, mint a forgács,
erős ajtók feltárulnak.*

*Akkor öreg Väinämöinen
a száját csak szára nyitja:
„Lempi fia, léha gyermek,
nekem legjobbik barátom!
Eredj, vedd el vnost a szampót,
azt a tarka tetős szampót!”*

*Akkor léha Lemminkäinen,
vagyis a szép messzikedvű
küldetlen is könnyen mozdul,
szó nélkül, szívesen indul –
készül kivenni a szampót,
azt a tarka tetős szampót.
Mentében már mondogatja,
haladtában úgy dicsekszik:
„Amilyen legény vagyok én,
Ukkónak derék utóda,*

*úgy szabaduljon a szampó,
úgy forduljon szép fedele,
ha a jobbik lábam lendül,
ha a cipóm sarka fordul!”*

*Lendíti is Lernminkäinen,
meglendíti, megfeszíti,
két karjával átöleli,
térdre ereszkedve tépi:
de a szampó meg se mozdult,
szép fedele meg se ingott;
gyökereit nyújtóztatták
kilenc ölnek mélységére.*

*Van egy ökör Pohjolában,
tömérdek annak a teste,
az oldala óriási,
inai igen erősek,
öles szarva az ökörnek,
öles a szarva, orra másfél.*

*Hozza. a rétről azt az ökröt,
ekét is hoz a mezőről;
szampó gyökereit szántja,
szép szarapónak ága-bogát:
hát a szampót megmozdítja,
fedelestül elfordítja.*

*Akkor öreg Väinämöinen,
vele kovács Ilmarinen,
harmadikul Lemminkanen
kiveszik a szörnyű szampót
poljolai kőbalomból,
roppant rézhegy rejtekéből.
Csónakjukra csak kiviszik,
hajójukra hengergetik.*

Csónakra tették a szampót,

*azt a szép fedelű szampót;
vízre viszik a hajót is,
száz deszkájú csónakukat.
A csónak a vízbe csobban,
szélről a tengerbe térül.*

*Kérdi kovács Ilmarinen,
megkérdezi, mondogatja:
„Hova visszük ezt a szampót,
hova visszük, merre visszük
erről a gonosz vidékről,
pohjolai paszta földről?”*

*Derék öreg Väinämöinen
meg is mondja, ráfeleli:
„Elvisszük most ezt a szampót,
ezt a szép fedelű
szampót ködös félsziget fejébe,
homályos sziget hegyébe,
elvisszük boldog napokra,
visszük örökös örömrre.*

*Van még ott egy kis helyecske,
van ott egy darabka földünk,
bírhatatlan, győzhetetlen,
embernek elérhetetlen.”*

A szampót tehát fölviszik a hajóra – ugyanígy vitte föl Grottit a hajójára Mysingr, a kalóz – és hőseink eleveznek, ahogy csak bírnak. Lemminkäinen zenét szeretne – sokkal jobban megy úgy az evezés, állítja. Väinämöinen habozik, így Lempi fia egyedül énekel erős, de nem valami szép hangon, ugyanis:

*Daru üldögél egy tőkén.
egy zombéknak túlsó szélén,
az ujjait nézegeti,
emelgeti is a lábát.
De bizony megijed szárnyen*

*Lemminkäinen érzékétől.
Szólt a daru szörnyű hangon,
félelmében felkiáltott,
el is repült nagy sietve,
csalt elrepült Pohjoláig.*

*Aztán amikor odaért,
Észak lábain megállott,
ott is tovább ordított,
rettentő hangon rikácsolt:
Pohjolát felébresztette,
gonoszokat felkeltette.*

Így hát megkezdődik az üldözés; egyik akadályt a másik után veti útjukba Louhi, Pohjola rusnya asszonya, de Väinämöinen mindegyiken úrrá lesz. Louhi hadihajóját elsüllyeszti egy sziklán, melyet ő varázsolt oda, de ugyanakkor a tenger fenekére süllyed szeretett Kanteléje, a hárfa. Végül Louhi óriási sassá változik, mely betölti az egész teret a felhők és hullámok között, és elragadja a szampót.

*Vízbe is veti a szampót,
tarka tetejét taszítja
veres csónak oldaláról
kék tengernek közepébe:
széttöredezik a szampó,
iratos fedele porlik.*

A tarka tető darabjai a tenger színén úsznak. Väinämöinen sokat összeszed belőlük, de Louhi csak egy apró darabkát tud megszerezni; ezért Lappföld szegény marad, Suomi (Finnország) ellenben jómódú és termékeny. Väinämöinen elveti a szampó darabkáit, melyekből aztán fák nőnek:

*„Ez lesz termése a magnak,
forrása minden javaknak,
földnek szántása, vetése,
mindennek növekedése!*

*Ez lesz holdnak fényessége,
boldog napnak virradása
Finnország messze mezőin,
Finnországnak drága földjén!”*

Väinämöinen új Kantelét készít, ezúttal nyírfából, húrjait pedig fiatal lányok hajából – de ez jön utoljára. Még előbb megkérdi:

*„Itt a kantelének fája,
örömömnek zengő fája.
A szögeit hol szerezzem,
honnan vehessem csavarját?”*

*Nőtt egy tölgyfa pajla mellett,
magas tölgyfa udvar mellett,
a tölgyfán tömérdek ágak,
minden ágán egy-egy alma,
aranykerekségű alma,
kerekségükön kakukkok.*

*Mikor annak szól a szája,
mikor szólal öt szavával,
árad az arany a száján,
még az ezüst is megindul,
ömlik az aranyos hegyre,
árad az ezüst halomra:
a szöveget abból tette,
fájának csavarját vette!*

Väinämöinen újrájatszani kezd ellenállhatatlan hangszerén, de ezúttal Louhinak sikerül elrabolni a napot és holdat. Azért tudta megtenni, mert

*Kijön házából a hold is,
ül egy görbe nyírfaágra,
várából a nap előjön,
ül egy fenyőfa hegyére,*

*úgy hallgatja kantelését,
szép szavának kedvességét.*

A kapzsi Louhi egy vashegy belsejébe rejti a napot és holdat. Ilmarinen pótléknak új napot és holdat kovácsol, de ezek nem világítanak megfelelően. Louhi végül szabadon engedi az égi világítókat, mert már fél a hősöktől; ismételten panaszkodik, hogy a Szampó elvesztésével elhagyta az ereje.

De múlik az idő az ősz Väinämöinen fölött is. Már csak az maradt neki hátra, hogy új tüzet gyűjtson, amit meg is tesz. Mivel nagyon régen kezdte, már minden énekelhetőt eldalolt.

*Nap mint nap dalolt nem fáradva,
Éjről éjre szólt szüntelen,
Régmúlt korok énekeit,
Ó bölcsesség rejlett szóit,
Dalt, melyet gyermek nem dalol,
Férfiak értelmén túlit,
E szerencsétlen időkben,
Mikor népünk pusztulóban.*

Most egy Csodás Gyermekek született, új kor hírnöke. Väinämöinen tudta, hogy nincs hely mindkettőjük számára a világon. Ha a gyermek életben marad, neki mennie kell. Elbúcsúzik hazájától:

*Ott is énekelni kezdett,
utoljára szólni kezdett:
énekelt egy rézhajócskát,
rezes csónakot teremtett.
Maga a csónakba szállott,
elindult a tengerekre.
Így szól mégis indultában,
mondogatja elmentében:
„Majd az idők múlnak, telnek,
egy nap múlik, másik megjön,
megint keresnek majd engem,
megint várnak s hívnak engem,*

*újabb szampót megszerezni,
újabb lantot pendíteni,
újabb holdat hordozgatni,
újabb napot nézegetni,
majd ha nem lesz hold se, nap se,
majd ha nem lesz majd vigasság.”*

*Akkor a vén Väinämöinen
elindul a hosszú útra,
indul rezes csónakjában,
rézből rakott sajkájában,
megy a felső földanyához,
alsó egekbe elindul.*

(Néhány nehezen azonosítható, vagy eddig fordításban még meg nem jelent töredék kivételével mindenütt Nagy Kálmán fordítását használtuk. – a Ford.)

Mint Haaviótól tudjuk, még több rúna szól Väinämöinen el-távozásáról.

Lemerül

*a tenger mélységeibe;
a legalsó tengerbe
a föld legalsó üregeibe
az ég legalsó térségeibe
a halál nagy szájának ajtajaihoz.*

Vagy elhajózott

*a maelström torkába
a maelstrom szájába,
a maelstrom garatjába,
a tenger szörnyének bendőjébe.*

Ez az Örvény mely az összes vizeket elnyeli, az, amely a Grotti pusztulásából származik, amivel később foglalkozunk kell.

Skandináv neve Hvergelmer; legősibb neve pedig Eridu. De ez a név már másik történethez és világhoz tartozik.

A mai ember már nehezen érti meg, milyen minőséget képvisel ez az ősi előadásmód, a *laulo*, melyben csupán néhány hang folytatódik végeérhetetlenül, szabadon rögtönzött szóbeli „*kaden-ciákkal*”, melynek mégis van egy kanonikus formában megőrzött szövegből álló magja. Nem egészen népköltészet a szó ma elfogadott értelmében, bár „*másolói*”, „*nyomdászai*” és „*kiadói*” mind kiváló emlékezőképességgel megáldott parasztok.⁵ Az egyik idős *laulaja*, aki a világ keletkezését szavalta el, ezt mondta Lönnrotnak: „*Mi ketten tudjuk, hogy ez a való Igazság arról, hogyan kezdődött a világ.*” Mondta ezt több évszázaddal a kereszténység elfogadása után, mindenféle kétely nélkül, hiszen a rúna lényegileg dúdolt vagy énekelt ráolvasás (vö. német *raunen*), mely a dolgokat visszahozza tényleges kezdetükig, a „*legmélyebb eredethez*”. Kardtól eredő seb gyógyításához a *laulaja* előadta a „*vas eredetéről*” szóló rúnát, és már egyetlen helytelen szó lerontotta volna a hatást. Ily módon mérhetetlen ősiségtöredékek maradtak fenn az élő népköltészetbe ágyazódva. Akiket a görögök „*névteleneknek*” neveztek, akik megőrizték az epikus rapszodiákat, kezüket nyújtják felénk szinte napjainkig, a messzi észak szerény kis falvaiban, már mai csengésű neveikkel: Arhippa Perttunen, Simana Mekrijärvi, Okoi Audistából, és Ontrei, a házaló.

Az egész meghökkentő történetből egy dolog vitán felül megállapítható: a Szampó nem más, mint maga az ég. A *kirjokansi*, „*sokszínű, tarka*”, mint állandójelző, valóban használatos volt a mennyboltozat tetejére a finn népköltészetben, mint Comparetti és mások régen kimutatták. Ami a Szampó nevet illeti, ez ellenállt a nyelvészek erőfeszítéseinek, míg rájöttek, hogy a szanszkrit *skambha*, oszlop, pózna jelentésű szóból eredeztethető.⁶ Minthogy „*őről*”, a Szampó nyilvánvalóan egy malom. De a malom fő tengelye a világnak is tengelye, így a kutatás visszatér a skandináv malomhoz, azon jelentések komplexumához, melyek a nehéz *ludr* (ahol *r* a tőhöz tartozik) szóban testesülnek meg; je-

⁵ M. Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage* (1952), p. 40 (Setälät idézve).

⁶ Lásd a VIII. fejezetet.

lenti a malom gerendázatát, de előkerül „loor” alakban is, ami egy fúvós hangszer. Ezáltal az időt kétféleképpen is tartalmazza: az idő beállítását és ütemességét. Ez nem jelent zavaró kétértelműséget, hanem inkább jelentésgazdagodást, mely bizonyára égi adománynak tűnt a régi gondolkodók számára.

A Szampó minden jó forrása – vagy az volt – s ezt gyönyörűen kiemeli a sok változat, melyek szerint a tenger azért gazdagabb a szárazföldnél, mert a Szampó legnagyobb része a tengerbe hullott. Az ott élő emberek nyilván észrevették a különbséget az arktikus vizek nyüzsgő élete és a messzi észak terméketlen földjei között. Csakhogy a Szampó katasztrófa áldozata lett szállítás közben, s így szoros párhuzamba állítható a Grottival. E különös ábrázolások háttérében álló csillagászati képzetet az *Intermezzóban* írtuk le, és a IX. fejezetben újra foglalkozunk vele.

VIII. FEJEZET: Sámánok és kovácsok

*E közönséges fémből kulcs re-
szelhető*

*Mely megnyitja az ajtót az oda-
kint szűkülőknek.*

Omar Khajjam

A Szampón kívül sok más mítosz ágyazódik be a Kalevala elbeszélésének menetébe, melyek elemzése szintén meglepetéseket tartogat. Így például Väinämöinen dalversenye Youkahainennel (lásd p. 88), a rosszindulatú lapp mágussal, aki a jelek szerint állandó ellenlábasa. Youkahainen azzal próbálja legyőzni az ősz bölcsét, hogy kozmogóniai rejtvényeket ad föl neki, de Väinämöinen a lappot fokról fokra „beleénekli” a mocsárha egészen nyakig, és csak akkor énekli a varázsigéket „visszafelé” kiszabadítása érdekében, amikor az odaigéri neki Ainót, egyetlen hűgát. Aztán itt van az a történet, melyben Väinämöinen a halott óriás hasában keresi a három elveszett rúnát. Hacsak nem rögtönzött történetekként kezeljük őket, akkor az a benyomásunk, hogy „vándorkövek”, melyeket az idő gleccsere Finnországban rakott le. Ez egyszer az archaikus képletet Egyiptomig tudjuk visszafelé követni.¹ Egy Szetna (vagy Szeton Khamveze) neve ifjú egyiptomi el akarta lopni Thot mágikus könyvét Nefer-ka Ptah hullájától – az egyik nagy egyiptomi isten, akit gyakran múmiaként ábrázoltak. De Ptah ébren volt, és megkérdezte: „*El tudod-e vinni ezt a könyvet egy bölcs írnok segítségével, vagy talán le akarsz engem győzni dámajátékban? Játsszol velem »Ötvenkettőt«?*” Szerva beleegyezett, s miután behozták a sakktáblát a „kutyákkal” (vagyis bábokkal), Nefer-ka Ptah megnyert egy játszmat, elmondott egy varázsigét, a táblát Szetna fejére helyezte, amitől az ifjú deré-

¹ G. Roedex *Altaegyptische Erzählungen un Märchen* (1927), p. 149; A. Wiedemann, *Herodots Zweites Buch* (1890), p. 455.

kig a földbe süllyedt. Harmadjára már füléig süllyedt el, de ekkor Szetna fennhangon a fivérét hívta segítségül, aki megmentette őt.

Van aztán egy finn népmese, mely Etana és a Sas ismert történetét ismétli el.² Itt a Király helyett az „*Özvegy Fiát*” (nincs megindokolva e jelző, mely elsősorban Percevalhoz tartozna, de aztán újra felbukkan a szabadkőműves hagyományban)³ emeli a levegőbe egy griffmadár úgy, hogy a földet egyre kisebbnek látja maga alatt. Mikor a föld már csak „*borsószem nagyságúnak látszik*” (efféle hasonlatokat találunk az Etanában is), a griff hirtelen a tenger fenekére merül, ahol a hős megtalál egy régen keresett tárgyat, végül visszakerül a szárazföldre. Olyan ez, mintha teljes változatban kapnánk meg azt a történetet, mely a babiloni ékirásos szövegben félbeszakad, mert el van törve a tábla; talán az első változata a Három Birodalmat föl kutató Nagy Sándor legendájának.

Továbbra is rejtélyes Kullervo rendellenes helyzete a Kalevalában. Ott, ahová Lönnrot beilleszti az elbeszélésbe, valójában nincs meg a neki való hely; mint már megjegyeztük, láthatóan más világekorszakból érkezik. Sok ilyen összeférhetetlen dolog van még az eposzban. Az eddig előkerült változatok alapján született a merész föltételezés, hogy neki csak Väinämöinen búcsúja után kellett volna megjelennie – hogy valójában ő maga volna a meg nem nevezett Csodálatos Gyermeke, aki arra kényszeríti Väinämöinent, hogy távozzon a színről, s ez volna az oka annak, hogy ők ketten nem is találkoznak. A nép ma úgy hiszi, hogy a Gyermeke maga Krisztus, de hát ez csak az egyház ismert átalakító hatása. A Vergilius Negyedik Eclogájában szereplő Gyermekeket is Krisztusnak vélték később, s a költő mágusi hírnevet szerzett magának, állítólagos jóslata alapján. Valójában az anya ezt mondja Väinämöinentől fogant törvénytelen gyermekéről

² Lásd M. Haavio, *Der Etanamythos in Finnland* (1955), pp. 8-12; további S. Langdon, *The Legend of Etana and the Eagle* (1932), pp. 46-50.

³ Az efféle szavak hosszú életűek. Amikor Pickett tábornok Gettysburgöt ostromolta, a támadás tetőpontján elsőnek Armistead tábornok jelent meg a falon, majd halálra sebzetten zuhant a résbe. Azoknak, akik fölemelték őt, a tábornok ezt ismételte: „*Az Özvegy Fiai közül vagyok*” – nyilván egy titkos katonai testvériség jelszava, melyet foglyul ejtői ugyanúgy nem értettek, mint később a történész.

(50.199f.): „...*ki hatalmasoknál bátrabb, / Väinämöinnél erősebb*”. Ez meglepte a *Kalevala* angol kiadóját, annál is inkább, mert a csecsemőt „*kéthetes Kalevának*” is nevezik. Ugyanis Kullervo a finn és észtl hagyományban egyaránt Kalevának a fia- „*Kalevanpoika*” vagy „*Kalevipoeg*” – sokkal nyilvánvalóbb módon, mint a többi hősök, akik csak generikus értelemben „*fiak*”. Olyan okokból, melyek hamarosan beláthatóvá válnak, igen jól beleillene a mitikus képbe az, hogy Väinämöinnenek legyen egy időhöz kötött avatárja, aki az ősz bölcse után következik.

De hát ki ez a Kaleva? Olyan titokzatos entitás, mely távollétével tüntet, névadójelenléte mégis érezhető az egész költeményben. Az „*óriás*” mellékjelentés kapcsolódik hozzá: az Őszö-vetség egyes finn változataiban a gigászi refaitákat és enakitákat „*Kaleva gyermekeinek*” nevezik. De sok érv szól amellett is, hogy e szót „*kovács*” jelentésben vegyük.⁴ Lehetséges, hogy Kaleva még ősbib kovács, mint Ilmarinen. Van egy különös sor a vas eredetéről szóló varázsigében: „*Szegény Vas, Kaleva ember, akkor te még se nagy, se kicsi nem voltál.*” Mindenesetre az a ma divatozó felfogás, mely szerint Kaleva Finnország „*megszemélyesítője*”, egyfajta Britannia az ő háromágú szigonyával, nyugodtan kizárható, mint teljesen komolytalan. Azok az idők nem voltak alkalmasak retorikai alakzatok gyártására. Kaleva egyelőre megmarad jelentőségteljes hiánynak. De Setälä megjegyzi, hogy az orosz bilinák – az észtl rúnák közeli szomszédai – megéneklék Kolivánovicsnak, Koliván fiának tetteit, de jóformán semmit sem mondanak magáról Kolivánról.

Az orosz szövegek teljes nevén Szamszon Kolivánovicsnak nevezik, mint ahogyan Finnországban: Kullervo Kalevanpoika. Itt – talán véletlenül – egy olyan név bukkan fel, mely alig látható fonalként húzódik végig az egész hagyományon. A *Kalevalában* Sámson már az első rúnában szerepel; neve Sämpsa Pellervoinen, aki „*elveti a fákat*”, majd segít Väinämöinnenek a fák kivágásá-

⁴ E. N. Setälä, „*Kullervo-Hamlet*”, FUF 7 (1907), p. 249. Lásd még K. Krohn, *Kalevalastudien Z. Einleitung* (1924), pp. 93-101.

ban.⁵ Olyan nevei, mint „*mezei gyermek*” vagy „*földtől nemzett*”, mezei istenségnek mutatják, mely megfelelhet a görög Triptolemosznak, vagy az etruszk Aruns Velthymnusnak. Már nem tudhatjuk meg, mi volt a szerepe a költemény eredeti rendjében; elég az, hogy megvan benne. A Malomhoz kapcsolódó ismeretek kezdenek átfoghatatlanná válni: már az sem meglepő, hogy Lykophron, a fő mitográfus Zeuszról, a Molnárról beszél (435). Paradox módon ezzel együtt fordul elő megint a Mylinos név, „*Molnár*”, mint az óriások istenek elleni csatájának vezetője. A küzdelmet nyilvánvalóan úgy látták, mint amely a Mennyei Malom birtoklásáért folyt.

Akkor talán mégsem véletlen, hogy Sámson neve a messzi északon is feltűnik. Hiszen magát Sámson, Simson Agonistest tiszteletbeli hely illeti meg a Malom óriás hősei között. Tulajdonképpen irodalmunkban ő az első. Megtudjuk (Bírák 16.21), hogyan örölt „...*Gázában, / Vakon, a malom rabszolgái közt*” (J. Milton: *A küzdő Sámson*, Jánosházy György ford.), míg kegyetlen fogva tartói föl nem oldották kötelékeit, hogy „*játsszék*” előttük az ő templomukban. Ő pedig utolsó erejével megrándította a középső oszlopokat, és a ház rászakadt a filiszteusokra. Menjához hasonlóan ő is bosszút áll.

De Sámson túlvisz bennünket e téma keretein, be egy világméretű kontextusba. Így jobb lesz, ha külön fejezetben térünk vissza rá.

Nos, a Szampó különös történetének a végén jogunk van megkérdezni: sok értelme van ennek önmagában? Fontos ez egyáltalán az irodalomtörténeten kívül? Comparetti, a régi nagy tudós, aki a múlt században nekifogott a finn költészet kutatása néhez feladatának, jól hangzó klasszika-filológiai kérdést tett föl magának: segítené-e nekünk abban, hogy megértsük a homéroszi eposzok születését? Igennel válaszol, de bevallja, hogy a homéroszi kérdés így is nyitva marad. Más szóval, „*az orfikus és pitagoreusi szakértőkből álló [híres] bizottság, melyet Pisistratus*

⁵ Krohn fölveti a Sämpsä névnek a Szampóból való eredeztetését; Comparetti szívesen megfordítaná a származtatást. Egyikük sincs meggyőződve igazáról, és egyik javaslat sem meggyőző, de mindkettő jelzi, hogy a Sámson név egy olyan ritka tétel, mellyel föltétlenül el kell tudnunk számolni.

állított fel, hogy összegyűjtsék a szétszóródott rapszódiákat”, önmagában aligha eredményezett volna többet, mint amit Lönnrot tudott nyújtani, vagyis nem olyan műveket, mint az *Iliász* és az *Odüsszeia*. Innen adódik a következtetés, hogy Homérosz létére mégiscsak szükség volt. Ami viszont azt mutatja, hogy az epikus költőgéniusz hagyományos képzete még az összehasonlító filológus számára is rejtély marad. De Comparetti sietve mutat rá arra, hogy azok a szakértők nem voltak tudósok a szó mai értelmében, mivel olyan időszakban éltek, amikor mítosz, költészet és szellemi alkotómunka még egységes egészet alkottak.

Talán jobb lett volna a kérdést a másik oldalról megközelíteni. Föltéve, hogy Lönnrot maga is valamiféle „*orfikus és pitagoreus szellem*” lett volna a szó régi értelmében, vajon nem végezhetett volna sikeresebb rekonstrukciót annál az – egyébként nagyon intelligens – összeférlésnél, mint amelyre saját magát korlátozta? Vajon nem gátolta őt az archaikus háttér ismeretének hiánya? Firdauszi csakugyan ismerte azokat az asztrológiai tanokat, melyek révén szétszórt forrásai összefüggő értelmet nyertek, és kétségtelenül ez tette számára lehetővé, hogy *Sáhnáméját* egységes egészé ötvözze. Lönnrotot nem gátolta a hiány, de a finn paraszti hagyomány „*rövid dalai*” már annyira eltávolodtak az eredeti képzettől, hogy azt már senki sem tudta volna tetten érni. Követői, akik döbbenetes számú változatot ástak elő minden egyes rúnához, érintetlenül hagyták a zűrzavart. Az alaktalan massa önkényes egészé kovácsolása helyett a Finn Folklórtársaság (rövidítve F.F.) összehasonlító mitológiával kezdett foglalkozni; az egyetlen eszköz, mellyel végül is megállapítható a sorrend.

Ami Homéroszt és a homéroszi rapszódiákat illeti, ez egy veszélyes terület. Nem is annyira azért, mert Homéroszra kizárólagos igényt tart a homéroszi tudósok félelmetes céhe – Comparetti a céh tiszteletre méltó tagjaként megengedhetett magának némi kilengéseket –hanem lényegében azért, mert nem illik egy „*sémára*” leredukálni egy csodás és finoman szórt műalkotást, melynek áttetszőségét és közvetlen hatásár nem szabad lerontani. Van egy sajnálatosan közkeletű tévhit, mely szerint a szövegben kódolt magasszintű elméleti utalások kifejtésével valamiféle összefüggéstelen rejtvénné válik a szöveg, ellenben mondjuk a Hajók

Katalógusának irodalmi szempontú vizsgálatával rejtett szépségek tárulnak fel az olvasó előtt. Elegendő itt fölvetni azt a gondolatot, hogy Homérosz már kész anyagokat talált maga körül, szögletesre vágott téglákat és jól megfaragott köveket, melyeket költészetté formált. Az előre gyártott elemek egyike, az Őrlóasszony Átka, a VI. fejezetben található, és még fogunk találkozni hasonló adatokkal. Tulajdonképpen Homérosz ügyessége abban állt, hogy ezeket az anyagokat oly sikeresen formálta át, egyúttal humanizálva őket, hogy észrevétlenné váltak. Hála Apollodórosznak, a görög tragédiákat illetően még többet tudunk. Az ő „*mítoszkönyvtárából*”, melyhez Frazer fűzött bámulatos jegyzeteket, kiderül, hogy ez a „*könyvtár*” szolgáltatta az „*alapkönyvet*” mind-egyik tragédiához, a fennmaradottakhoz és elveszettekhez, a megírtakhoz és meg nem írtakhoz egyaránt. Mégis egy Aiszkhüloszra vagy Szophoklészre volt szükség ahhoz, hogy mondanivalójuk átalakuljon, hogy műalkotás legyen belőlük. Sokkal elérhetőbbek számunkra és jobban ismertek az *Isteni színjáték* forrásai – történelem, filozófia és mítosz, versmértékek és szünetek – melyek egy nyilvánvalóan teljes, hézagmentes szerkezetet nyújtanak. Mégis éppen ezért, Dante annál inkább igazi alkotónak tekintendő. Nyilvánvalóan maga a „*költő*” fogalma, *poietes*, szorul újraértelmezésre, amikor közelebb kerülünk a hagyományos forrásokhoz. *Veteres docti poetae*, ahogy Ovidius mondta, aki maga sem a legkisebbek közül való volt. A kulcsszó itt a „*művelt*”, mely nem elméleti trópusok és allegóriák ismeretére vonatkozik, hanem a mitikus tudás élő szubsztanciáira.

De itt megint félrevezet a köznapi szóhasználat. Ma „*művelt*” az az ember, aki érti, miről van szó, és Dante feltétlenül ilyen volt. De így volt-e a távoli korokban? Okunk van rá, hogy kételkedjünk ebben. Arisztotelészi értelmezésben az ezoterikus ismeret olyan, amelyet sokáig tanulunk, mielőtt megértenénk. A kínai tudósok képzése egészen a legutóbbi időig ezt a vonalat követte. A megértés valami különálló dolog volt. Lehet, hogy soha nem következett be, de legjobb esetben is csak a tanulás befejeztével. Léteztek más utak és módok is.

Ismertetünk egy extrém esetet Rómából. Athenaeus írja,⁶ hogy volt egy Memphis nevű sokat ünnevelt pantomimművész, aki egy rövid táncban hibátlanul előadta a pitagoreusi tan teljes lényegét. Nem állítják róla, hogy megértette; valamit sejtett belőle, a többi pedig különlegesen kifinomult kifejezőképességéből eredt. Mondhatni, birtokában volt egy olyan strukturális (morfológiai szintű) megértésnek, melyet csak mozgással tudott kifejezni. Bizonyán közönsége sem értette jobban nála, de attól még szigorú és kérlelhetetlen bírái voltak. *Dictum sapienti sat*, ahogy a bölcsék mondanák. De itt még az az egy szó is hiányzott. Ennek ellenére nézői elragadtatással kiáltották az ő közönséges nyelvükön: „*Csíplek, jack!*” s a pontos formától való legkisebb eltérés esetén már záporoztak a túlérett paradicsomok és záptojások. Jó példa a megértést nem igénylő valódi kommunikációra, mely kizárólag a formán, *morphé*, keresztül megy végbe. A misztérikus játékokban voltak dolgok, melyeket „*nem lehetett kimondani*” (*arrheta*), csak játszani.

Az efféle történéseket szem előtt kell tartani, amikor meg akarjuk állapítani, mennyire értette meg a költő az áthagyományozott anyagot. Lehet, hogy e „*szabadság*” lényege a kreatív félreértés volt, de az anyag iránti tisztelet föltétlenül jelen volt. A „*vas eredetéről*” szóló rúna (a *Kalevalában* a kilencedik) érthetetlen volt a *laulaja* számára, mégis tudta, hogy elő kell adnia e „*legmélyebb eredetéről*”, ha meg akarja fékezni a hideg vas gyilkos erőt. Mindig voltak mágikus és jósló összetevői a kovács sötét tevékenységének, de a költő magasröptű ténykedésének is. A megértés azonban valahol ezeken túl volt.

Természetesen minden kor szabadon alkotta meg saját szóragoztatására balladáit, románcait, dalait és meséit; ez egy egészen más dolog. Ez a költőt, *poietes*, érinti, ahogyan a szót a régi korokban értették. Volt egy eredeti jelentéskomplexum, mely tartalmazta a költő, *vates*, próféta, látó szavakat. Minden tudás és törvény, írta Vico zseniális ráérzéssel kétszáz éve, hajdanában biztosan „*komoly költészet*”, *poesia seriosa* volt. Ebben az értelemben utal Arisztotelész, már egy kifinomult korban, „*a [korai] költők súlyos tanúságtételére*”.

⁶ *Deipnosophistai* 1. 20d. Lásd még Lucian, *De Sattatione* 70.

Most, amikor már rendelkezésre állnak az írásbeliség legrégebb korszakának emlékei, az embert egy teljesen váratlan mozzanat döbbsenti meg. Ahelyett, hogy gyerekes szabadossággal engednének utat szeszélyeiknek, e legkorábbi írogató elődeink aggodalmaskodó és kételyekkel teli kommentátorok módjára viselkednek: Folyton egy pontatlanul értett hagyományt kísérlelnék magyarázni. Olyan szakkifejezések között mozognak, melyek jelentése már félig elveszett számukra, olyan szavakkal birkóznak, melyek már azon az ősi szemhatáron is „*kortól roskadozva*” jelennek meg, ahogy J. H. Breasted mondja, s hamarosan el is tűnnek látókörünkől. Jóval a költészet kezdete előtt már több nemzedéke is létezett e furcsa szövegmagyarázóknak.

Szaktudósaink rámutattak a régi szövegek későbbi változatát jellemző bizonytalanságra, lejegyzőik kísérleteire, hogy elavult varázsigeiből és képjelekből megállapítsák a helyes neveket és azok jelentését. A korai egyiptomi csillagnevek listáival foglalkozó S. Schott rámutat⁷ a későbbi generációk zavarára a csillagképek neveit illetően, beleértve a „*dekánok legnagyobb isteneit, Oriont és Szóthiszt, akiket az óegyiptomi nyelvben régi hieroglifák nevével jelölnek, de a történelmi időkben már senki sem tudja, mit jelentettek hajdanán e hieroglifák. E nevek hosszú története alatt lépten-nyomon értelmezési kísérletekkel találkozunk.*” Ez utóbbi mondat minden ókori szövegre áll, nemcsak a bennük előforduló nevekre: se vége, se hossza a magyarázatoknak, melyeket a Piramis-szövegekhez, a Koporsószövegekhez, a Halottak Könyvéhez,⁸ a Rigvédához, az I-Jinghez, de az Ószövetséghez is fűztek.⁹ W. von Soden sajnálattal jegyzi meg, hogy be kell érünk a „*sumer kultúra reneszánszának*” (Kr. e. 2100 körül) dokumentumai-
val ahelyett, hogy a valódi, régi anyag állna rendelkezésünkre.¹⁰ A pusztá tény, hogy sumer volt a művelt asszíroknak és babilóniaiaknak a nyelve, a sok sumer-akkád „*szótár*” léte és a Gilgames-

⁷ W. Gundel, *Dekane und Dekansterbilder* (1936), p. 5.

⁸ Lásd például G. Roeder, *Urkunden zur Religion des Alten Aegypten* (1915), pp. 185f., 199f., 224.

⁹ J. Dowson (*A Classical Dictionary of Hindu Mythology*, p. 60) a Brahmanákat egyenesen „*a hindu Talmudnak*” nevezi.

¹⁰ „*Licht und Finsternis in der sumerischen und babylonisch-assyrischen Religion*”, *Studium Generale* 13 (1960), p. 647.

eposz számos fordítása, több akadémia tevékenységéről árulkodik, melyek felelősek voltak a hivatalosan jóváhagyott szövegkiadásokért. Az ember szinte látja tudósaikat, amint a szövegek fölött töprengenek, és rosszállóan ingatják fejüket. Ugyanez történt Mexikóban. Chimalpahin *Memorial Brevéjében* ilyen megjegyzéseket találunk: „Az »5-ház«. évében némely idős férfiak úgy értelmeztek egyes képjeleket, miszerint meghalt Tollan [a mitikus aranykori város] királya, Hueymac”.¹¹ Ez még a spanyolok érkezése előtt történt. A görög „*reneszánsz*”, nem kevésbé, mint a megelőző évek reneszánszai a Közel-Keleten, ilyen régészeti búvárlatok eredménye volt; Hésziodosz máig magán viseli ennek jegyét.

E néhány fogalmat mindig észben kell tartanunk, amikor kulturális „*átvitelt*” emlegetünk. A szó semmiképp sem foglal magában „*megértést*” az átvivők részéről, s ez igaz a legtávolabbi koroktól kezdve a kortárs énekesekig. Mint már rámutattunk, könnyű visszaesni a szokványos irodalomtörténeti megfogalmazások stílusába, ha nem vizsgáljuk meg alaposan az eredetet. Vajon a Szampó meséje a jelenleginél szélesebb körben is értelmezhető? Néhány tetszetős, s a mágikus mesében elszórtan föllelhető kozmikus motívum végül is eljuthatott Finnországba az „*Idő folyosóin át*” más kultúrákból is, minden hozzáfűzött jelentés nélkül. Röviden szólva, lehet hogy az egész eposz tényleg csupán a szó megszokott értelmében vett „*népköltészet*”.

Maguk a *Kalevala* kiadói az eposz hátterét következetesen „*sámánisztikusként*” jellemezték, melyen ők csupán valamiféle primitív „*vallást*” értettek. Fogalmaik szerint ez megfelelt az őskori ösztönös mágiának, mely mind az öt földrészen megtalálható, és a törzsi „*orvosságos emberrel*” áll kapcsolatban. Aztán jött Frazer, és hogy a dolgokat még bonyolultabbá tegye, bevezette a merev elválasztó vonalat „*mágia*” és „*vallás*”, mint teljesen különböző formációk között. A sámánizmus egészen napjainkig bizonytalan jelentésű szólam maradt-keverékszó a szakemberek, és homályos fogalom a nagyközönség számára, abból a fajtából, amely a jólértesültség látszatát és kellemes benyomását kölcsönzi az embernek – mint az a másik, túlságosan is elhíresült kifejezés,

¹¹ Chimalpahin, *Memorial Breve*, W. Lehmann és G.Kutscher ford.(1958), p. 10.

a mana. Jelen szerzők egyike töredelmesen bevallja, hogy valamikor kihangsúlyozta Pitagorasz és Epimenidész kapcsolatát a trák sámánokkal, nem gondolva többre, mint a sok közös vonásra közöttük és a kortalan orvosságos ember között.¹² Ez sok évvel ezelőtt történt, és úgy tűnt, hogy megfelel a dolgok akkori állapotának. Ma már nem így van. Vajda László rövid, de tömör és logikus tanulmányának¹³ az érdeme annak föltárása, hogy megengedhetetlen a kifejezés általános használata. Vajda kimutatta, hogy nem érvényes semmiféle, ilyen általánosságokon alapuló történelmi döntés. Megengedhetetlen a sámánizmus leegyszerűsítése az eszkimó *angekoks* emlékeire vagy a „*mesterségesen kiváltott eksztázis*” módszerére, illetve az ilyen jelenségek Észak-Ázsiából történő származtatása, ahol tagadhatatlanul ápolják a különbségnek ezt a formáját.

A „*sámán*” szó a tunguz nyelvből származik. A sámánizmus epicentruma Ázsia urál-altaji részében van, de igen összetett *kulturális* jelenség, melyet nem magyarázhatnak meg sem pszichológusok, sem szociológusok, csak a történeti néprajz. Röviden összefoglalva, a sámánt a szellemek választják ki, azaz nem ő maga választja meg hivatását. Az epilepsziások és zavart elméjük nyilvánvalóan előnyben részesített jelöltek. Miután kiválasztották, a leendő sámán „*iskolába*” megy. Az idősebb sámánok megtanítják a mesterségre, és csak az oktatás sikeres befejezésével fogadják be maguk közé. Ez az oktatásának úgymond látható része. A lélek valódi sámánisztikus beavatása a szellemek birodalmában történik – míg teste napokig öntudatlanul fekszik a sátorban – akik a jelöltet igen alaposan és drasztikusan földarabolják, majd vasdróttal összevarrják, illetve újrakovácsolják, miáltal új lényé válik, aki képes emberfeletti tettekre. A sámán kötelessége meggyógyítani a gonosz szellemek által okozott betegségeket, akik belebújtak a beteg testébe, vagy amelyek azért fordulnak elő, mert a lélek elhagyta a testet és nem találja visszafelé az urat. Gyakran a sámán dolga a holtak lelkét elkalauzolni a halottak birodalmába, vagy az áldozati állatok lelkét az égbe kísélni. Segít-

¹² G. de Santillana, *The Origins of Scientific Thought* (1961), p. 54.

¹³ „*Zur Phraseologischen Stellung des Schamanismus*”, in: *Ural-altaische Jahrbücher* 31 (1959), pp. 456-85.

ségét kéri, ha rosszul sikerül a vadászati idény; meg kell találnia, hol rejtőznek a vadak. Ahhoz, hogy mindent megtanuljon, amit tudnia kell, a sámánnak föl kell szállnia a legmagasabb égbe, s ott szerzi meg a szükséges információt istenétől-vagy alá kell szállnia az alvilágba. Útközben ellenséges szellemekkel és/vagy rivális sámánokkal kell megküzdenie, és iszonyatos párbajokra kerül sor. Mindkét küzdő fél mellett állatalakban ott van a segítő szelleme, és sokszor változtatnak alakot. Tulajdonképpen ezek a fantasztikus viadalok teszik ki a sámántörténetek jelentős részét, utolsó visszhangjaik pedig az úgynevezett „*mágikus repülések*” a tündérmesékben. A sámán lelke akkor száll az égbe, amikor eksztatikus állapotba kerül; ahhoz, hogy ebbe az állapotba kerülhessen, szüksége van a dobjára, mely „*hátaslóként*” szolgálja, a dobverő pedig az „*ostor*”.¹⁴ Nos, azt a „*keretet*”, melyen belül a voltaképeni sámán cselekszik, vagyis az urál-altaji sámánizmus világgképét, sikerült visszafelé követni Indiáig (hinduista és buddhista aspektusai alapján, melybe beleértendő a tibeti lámaizmus és a Bön-po) valamint Iránig. Radloff számos kötetét olvasgatva, minduntalan rosszul álcázott bódhizattákkal találkozunk (Manjirae = Manjusri; Maiterae vagy Maidere = Maitreja, stb.), de a legjobban elrendezett anyagot Uno Holmberg (Uno Harva) szolgáltatta,¹⁵ akit már idéztünk, és még fogunk is gyakran idézni.

Azonban ez a világgkép, három „*tartományával*”, hét vagy kilenc egymás fölött elhelyezkedő egével és az ezeknek megfelelő „*alsó világokkal*”, az egész rendszer közepén végigfutó „*világoszloppal*”, melyet az „*Északi Szög*” vagy a „*Világ Szöge*” (a Polaris) koronáz meg, még messzebbre nyúlik vissza, mint az indiai és iráni kultúra, nevezetesen a legősibb Közel-Keletig, ahonnan India és Irán is levezették a maguk elképzeléseit a „*kozmoszról*” – mely kozmosz már önmagában sem egy nyilvánvaló föltevés. Az oszlopa vagy fája „*lépesein*” illetve bemetszésein fölfelé mászó sámán, aki úgy tesz, mintha ugyanakkor lelke a legfelső égbe emelkedne, ugyanazt a dolgot műveli, amit a mezopotámiai

¹⁴ *Fő vivőéreként* a sámánok egy folyót is fölhasználnak; ez az ég minden szintjén átfolyik, s a Jenyiszajjal azonosítják – e képzet világosabbá fog válni későbbi vizsgálódásaink során. (U. Holmberg, *Finno-Ugric and Siberian Mythology* (1964), pp. 307f.).

¹⁵ Lásd a bibliográfiát.

pap, amikor fölmegey hétemeletes – a bolygópályákat jelképező – piramisa, a zikkurat tetejére.¹⁶

A jávai Borohodur fenséges templomától az indiai tájképet tarkító kecses *sztúpákig* húzódnak a hét menny, a hét rovátka, a hét szint sematikus emlékeztetői. Uno Holmberg írja: „*Nehezen képzelhető, hogy ez a hétszintes képzet a török-tatár népek talál-mánya lenne. A kutató számára semmi rejtélyes nincs a különböző szinteket uraló istenségek eredetében, mert világosan utalnak a babiloni bolygóistenekre, akik már távoli származási helyükön is hét egymás fölött elhelyezkedő csillagkörön uralkodtak*”.¹⁷ Évekkel ezelőtt Paul Musnak is ez volt az alaposan megfontolt következtetése. A több ég és alvilág képzetét természetesnek, ergo primitívnek tekinteni, súlyos baklövés volt, mely eltorzította az utóbbi két évszázad történelemszemléletét. Abból ered, hogy a filológusok és orientalisták minden kapcsolatukat elvesztették a csillagászati képzelőerővel, de még a csillagászati alapismertekkel is. Ahol valamiféle csillagászati tudást gyanítanak a háttérben, megtalálják a módját annak, hogy a „*prelogikus gondolkodás*” címkéjével vagy ehhez hasonlóval lássák el.

¹⁶ A hét helyett kilenc ég, az állócsillagok szféráján belül, abból a szokásból ered, hogy a bolygók közé számítják a „*Sárkány*” (láthatatlan) „*fejét*” és „*farkát*”, azaz a holdcsomópontokat, melyek közelében bekövetkező együttállások vagy oppozíciók váltják ki a nap- és holdfogyatkozásokat e „*drakonikus*” pontok egy fordulata kb. 18 ½ évet tesz ki. Ez a fogalom, melyet megőrzött a középkori iszlám asztrológia, Indiából származik, de aligha indiai eredetű, mint később ki fog derülni. Reuter, *Germanische Himmelskunde* (1934), pp. 291ff., úgy véli, hogy a drakonikus pontokat is magában foglaló kilenc bolygó teuton képze a közös indoeurópai „*Urzeitra*” megy vissza, és hivatkozik Luise Troje, *Die 13 und 12 im Traktat Pelliot* című művére, (1925), pp.7f., 25, 149f. Még ha vissza is vezethető erre az időre a „*Sárkány*”, nem tekintjük az indoeurópaiakat – akár együtt voltak még akkor, akár nem-e képzet kitalálóinak. Ami az indiai és iszlám hagyományt illeti, a legalaposabb és legátgondoltabb kutatásokat lásd Willy Hartner, „*A holdpálya pszeudoplanetáris csomópontjai a hindu és az iszlám ikonográfiában*”, in: *Art Islamica* 5 (1938), Pt.1; *Le Problème de la planète Kaid* (1956); „*Zur Astrologischen Symbolik des 'Wade Cup'*” in: *Festschrift Kuchnel* (1959), pp. 234-43. Kétséges, hogy lesz-e időnk ebben az esszében megfelelő formában tárgyalni a három részre osztott univerzumot. A következőt biztosan állíthatjuk: visszavezethető „*Anu, Enlil és Ea Újtaira*” a babiloni csillagászatban.

¹⁷ *Der Baum, des Lebens* (1922), p. 123.

De ha eltekintünk is az égi „létrától” és a sámán lelkének mennyei útjától, a sámánisztikus eszközök alapos vizsgálatával igen ősi képleteket tárhatunk fel. Például a *dob*, a sámán legnagyobb hatású eszköze, mely sajátos módon képviseli a Világegyetemet, összetéveszthetetlen leszármazottja a mezopotámiai Kalu-pap (hivatása a zenélés, és Enki/Ea istent szolgálja) bronzból készült lilissu dobjának.¹⁸ A lilissu dob *fedelét* fekete bika bőréből kell készíteni, „mely az égen lévő Bikát jelképezi”, írja Thureau-Dangin.¹⁹ Tovább menve, W F. Albright és E E. Dumont²⁰ összevetették a mezopotámiai bika feláldozását, melynek irháját a lilissu dob borítására használták, az indiai Ashvamedhával, egy nagyszabású loáldozattal, melyet csak a legsikeresebb király (mindig egy Ksatrija) engedhetett meg magának. Megállapították, hogy az indiai lónak a Kritikát, vagyis a Fiastyúkot kell a homlokán viselnie, és Albright szerint éppen ezt írja elő az akkád szöveg is a bikát illetően. Ez mindenestre elég ahhoz, hogy jelezze, milyen szintű jelenségekkel állunk szemben.

E különleges bikabőrrel fedett dob verése – a cselekmény legjelentősebb pontján – teremtett kapcsolatot az éggel, a Bika Korszában (Kr. e. kb. 4000-2000 között) pedig azt is kifejezésre juttatták, hogy vele magát Anut idézik meg, akit ma hanyagul a „Menny Isteneként” azonosítanak. Anu azonban sokkal pontosabban körülhatárolt entitás volt. Az ékírásos szövegekben nevét egyetlen ékkel írják, ami az 1-es számot jelenti, de a 60-at is a hatvanas számrendszerben (a pitagoreusok úgy mondták volna, hogy ő jelenti az Egyet és a Dekádót). Mindez nem valamiféle jelképes vagy misztikus, és legkevésbé sem mágikus minőséget vagy mennyiséget fejez ki, hanem az égijelenségek (vagyis moz-

¹⁸ Lásd B. Meissner, *Babylonien und Assyrien* (1925), vol. 2, p. 66.

¹⁹ *Rituel accadiens* (1921), p. 2. Lásd még E. Ebeling, *Tod und Leben nach der Forstellungen der Babylonier* (1931) egy ékírásos szöveget illetően, melyben az irhát kifejezetten Apuval azonosítják (p. 29), és C. Bezold, *Babylonisch-Assyrisches Glossar* (1926), p. 210 s. v. „*sugugalu*, »a nagy bika irhája«, Anu egyik emblémája”. Újra szereznék utalni Petroniusnál-I~imalchio egyik szóképére, aki május haváról szólva megállapítja: „*lotus coelus Taurulus fiat*” („az egész menny kis bikává változik”).

²⁰ „Párhuzam az indiai és babilóniai áldozati szertartás között”, *JAOS* 54 (1934), pp. 10-28.

gások) alapvető időmértékét.²¹ A dob verésével idézték meg (igen, ezúttal mágiával) a lényegi Időt és Helyet az égben.

Nem világos, vajon a szibériai sámánok még tudatában voltak-e ennek az ősi múltnak. A Holmberg által összegyűjtött, nagyon is idevonatkozó csillagászati ismeretek mennyisége, valamint a sámándobokon található számtalan, egyértelműen csillagászati jellegű ábrázolás a dolgok sokkal mélyebb megértésére enged következtetni, mint amennyit a néprajzosok általában elfogadnak, de most nem ez a lényeges. Lényeges és egyértelmű viszont az, hogy a szibériai sámánok nem találták ki az állatövet, és mindazt ami vele jár.

Szükségtelen a kínai mitikus dobok részletes vizsgálata, csupán néhány sor az egyik „mesefolyam-óceánból”:

*A Keleti-tengerben található egy állat, mely az ökörre hasonlít. Külseje zöld, és nincs szarva. Csak egy lába van. Amikor bemegy a vízbe, vagy kijön belőle, szelet vagy esőt támaszt. Ragyogása hasonlít a Napéhoz vagy a Holdéhoz. Olyan a hangja, mint a mennydörgés. Neve . A nagy Huang Ti elfogta, és bőréből dobot készített.*²²

Ez prima facie úgy hangzik, mint a delírium tremens ókori esetleírása, pedig a szövegekörnyezet meglehetősen józanságról ta-

²¹ Vessük össze a napok hatvanas rendjének szokásos jelölésével a Sang korabeli Kína jósló csontjain, Kr. e. XV század, amiről Needham megállapítja, hogy „valószínűleg a Kínára gyakorolt babiloni hatás példája” (*Science and Civilization in China* [1962], vol. 4, Pt. 1, p. 181.

²² M. Cranet, *Danses et légendes de la Chine ancienne* (1959), p. 509. Az ilyen képalkotás egyáltalán nem egyedülálló. Pl. a Taittiriya Sanhita mondja: „*A [szómaprés] nyomóköve az áldozati ló pénisze, szóma pedig a magja; ha kinyitja a száját, villámlást okoz, ha megrázkódik, mennydörgést, ha pedig vízzel, esővel*” (7.5.25.2 = Shatapatha Brahmana 10.6.4.1 = Brihad Aranyaka Upanishad I. 1; lásd R. Pischel és K. P. Geldner, *Vedische Studien*, vol. 1, p. 86.

Később ki fog derülni, miért fontos e furcsa megnyilatkozásokat kiegészíteni a *Shatapatha Brahmana* állításával: „*A vízben a ló leli eredetét*”, ami- ben semmi feltűnő nincs, mígnem E. Sieg azzal kötelezi le (*Die Sagenstoffe des Rigveda*, p. 98) a szanszkritul nem tudókat, hogy átírásban megadja a szanszkrit szavakat, vagyis „*apsuyanir vá asvha*”; márpedig az *ajnsu* a puszta víznél specifikusabb dolog; tulajdonképpen pontosan ugyanaz a toposz, mint a babiloni *apsu* (sumerul *abzu*).

núskodik. Egyfajta Természetellenes Természettörténet áll előttünk, mely nem sokba nézi az élő fajokat, hanem egy másik birodalom jelenségeivel foglalkozik. Különösen az Eglyábú Lény követhető sok megjelenési formán át, kezdve a maják Hunrakánjától, akinek már a neve is „egy-láb”. Ebből ered „hurrikán” szavunk, így nem csoda, hogy bőkezűen adagolja a szelet, esőt, mennydörgést és villámlást. De mindennek ellenére mégsem csupán esőisten, mivel magának Teszkatlipokának egyik megjelenési formája, és a valódi, eredeti Eglyábú, aki a csillagos égből néz le ránk – de neve most még nem időszerű.

És most e váratlan kitérőkkel térjünk vissza a mitikus dobokhoz és elképzelhető felhasználásaikhoz. Ennél sokkal több dolgot találhatnánk, ha föltárnánk az archaikus gondolkodásnak azt a hihetetlen tárházát, melyet csodálatos módon megőrzött számunkra Nyugat-Szudán mande népeisége.²³ A mandék terjedelmes és bonyolult teremtésmítoszában két dob szerepel. Az elsőt az égből hozta le az énekes ős röviddel azután, hogy a Bárka (a nyolc iker-össel együtt) partot ért az ősi mezőn. Ez a dob Faro koponyájából készült, és esőcsinálásra használták. (Farót a kutattak általában „*le Moniteur*”-nek nevezik, elkerülve ezzel az olyan helytelen címkéket, mint kultúrhős, megváltó vagy isten.) Megépült az első szentély, és kinyilatkoztatták az „*Első Szót*” (ami valójában 30 szóból állt) az emberiségnek az egyik iker-ős száján át, aki „*egész éjjel beszélt, s csak akkor hallgatott el, amikor egyszerre látta fölkelni a Napot és a Szíriusz*”. Amikor a „*Második Szó*” következett a kinyilatkoztatásban (mely ezúttal 50 szóból állt), ismét a Nappal kelő Szíriuszhoz kötvé, az ős „*elhatározta, hogy a hegyen épült szentélyben fölládozza az első vegyes nemű ikerpárt. Megkérte az énekest, hogy készítsen kézidobot az ikrek bőréből*”.²⁴ *A fa, melyből a dobot faragta, a hegyen nőtt és Faro egyetlen lábát jel-*

²³ Kelet-Afrikában a dob töltötte be azt a szerepet, amit az Ószövetségben a tabernákulum, mint ezt kimutatta Harald von Sicard, *Ngonaa Lungundu: Eine afrikanische Bundeslade* (1951) című munkájában.

²⁴ Ez egy homokóra alakú dob, két bőrrel borítva, mely „*a két földrajzi térséget – Kabát és Akkát – idézi meg, a keskeny középső rész maga a folyó [Niger], tehát egyúttal Faro útja is*”.

képezte.²⁵

Itt megint vannak fontos féllábú szereplők, akikből egyébként elképesztően sok van az egész világon, különféle szerepkörükben. Szükségtelen ebbe a rengetegbe behatolnunk, kivéve azt a megjegyzést, hogy az átmeneti időre választott sziámi álkirálynak, aki az évente rendezett engesztelő ceremóniák alatt uralkodott, szintén fél lábon kellett állnia aranyemlévényen az egész koronázási szertartás alatt, amikor is megkapta a szépen hangzó „*Mennyei Seregek Ura*” címet.²⁶ Tehát a kínai Kui nem elszigetelt jelenség. A kínai mítosz világosabban fogalmaz, és érthetőbb is, mint a többi, mert a kínaiak számára különösen fontos volt az ég. Náluk a bűnös szörnyeket verembe dobják, vagy különös hegyi körzetekbe száműzik, amiért bűnös módon felforgatták a naptárt.

Ami magát Kuit illeti, aki megnyerő módon zöld színű, ökörszerű teremtményként lép a színre, még megdöbbenőbbé válik, ahogyan jelleme kifejlik. Marcel Granet írja, hogy Sun császár Kuit tette meg a „*zene mesterének*” – valójában nem kisebb hatalomnak, mint a Napnak (Chong-li) parancsolta meg, hogy hozza ki őt a bozótból és vigye az udvarba, mivel csak Kuinek volt meg az a képessége, hogy összhangba hozza a hat sípot és a hét hangnemet, és Sun, aki el akarta hozni birodalmának a békét, azon a véleményen volt, hogy „*a zene az ég és föld lényege*”.²⁷ Kui továbbá meg tudta táncoltatni a „*száz állatot*” azzal, hogy megérintette a zenélő követ, majd segített Nagy Jünek-az Öt Első Császár közül a fáradhatatlan földmozgató-hogy befejezze a „*folyókat*” szabályozó munkáját. És kiderül, hogy nemcsak a Tánc Mestere volt, hanem a Kovácsműhely Mestere is. Bizonyára remek útítársa volt Nagy Yünek, aki táncával (Yü Lépése) „*előadta*” a Nagy Medvét.²⁸

²⁵ Germaine Dieterlen, „*A mandék teremtés története*”, *Africa* 27 (1957), pp. 124-38, vö. JSA 25 (1955), pp. 39-76. Lásd még Marcel Griaule, „*Symbolisme des tambours soudanais*”, *Mélareges historique offerts à M. Moason* 1 (1955), pp. 79-86; Griaule és Dieterlen, *Signes Graphiques Soudanais* (1951), p. 19.

²⁶ W Deonna, *Un divertissement de table „à cloche-pied”* (1959), p. 33. Lásd J. Frazer, *The Dying God* (The Golden Bough III, része), pp. 149f.

²⁷ Granet, *Danses et légendes*, pp. 311, 505-508.

²⁸ Ez utóbbi adatért N. Sivin professzornak mondunk köszönetet.

Ennyi elég is a dobokról és sámáni használatukról; most már legalább többnek látszanak törzsi tamtamnál, hiszen az égi idővel, ritmussal és mozgással vannak kapcsolatban.

Ha most áttérünk egy másik nagy témára, mely valójában igen szerteágazó, nyomon tudjuk követni a kovács szerepköréi az ázsiai sámánizmusban, különösen az égi kovácsét, aki a kozmosz isteni „*archi-tektionjának*” törvényes örököse. E típus számos képviselője, akiket Deus Fabernek nevezünk, megtartja mindkét funkcióját, azaz építész és kovács egyszerre, mint pl. a görög Héphaisztosz, aki az istenek csillagházait építi és mestermunkákat kovácsol, vagy a rősz-samrai Kosorr-va-haszus, aki Baál palotáját építi és szintén alkot műremekeket.

A jakutok állítják: „*Kovács és Sámán ugyanabból a fészekből származnak*”, és hozzáteszik: „*a Kovács a Sámánnak a bátyja*”²⁹, ami igaz lehet Väinämöinenre is, hiszen párja Ilmarinen, aki állítólag „*összekovácsolta az ég tetejét*”. Ő az ősidők kovácsa, aki – mint tudjuk – a Szampót készítette, de Észtországban ő kovácsolta az eget és az égitesteket is. Nem pusztá fantázia, hogy az égi kovács képviselőjét, a Királyt magát is „*Kovácsnak*” címezik. Dzsingisz kánnak volt „*Kovács*” címe,³⁰ és a Perzsa Birodalom zászlaja Kavag kovács stilizált bőrköténye volt (lásd 11, függelék). A kínai mitikus uralkodók, Huang-ti és Yü olyan összetéveszthetetlenül kovácsok, hogy Marcel Granet folyton történelemszociológiai következtetéseket vont le, egy időre megfedkezve arról, hogy Huang-ti, a Sárga Császár Szaturnuszként azonosítható. És ahogy a perzsa sahok királyi jubileumi ünnepségüket harmincévi uralkodás után rendezték, ami a Szaturnusz kerin-gési ideje, az egyiptomi fáraó is harminc év elteltével ünnepelte jubileumát, hűen Ptahhoz, az ünnep „*kitalálójához*”, aki az egyiptomi Szaturnusz és egyúttal Deus Faber Szükséges volt ebben a témában hirtelen mélyre hatolni, és hangsúlyt helyezni erre

²⁹ E. W. Schmidt, *Die asiatische Hirtenvölker* (1954), pp. 346f. Ami a földi sámánt illeti: a sámán öltözékéhez tartozó sok vasdíszt csak kilencedik generációs kovács készíthette, azaz akinek nyolc közvetlen őse dolgozott a szakmában. Madár-szellemek martaléka lett az a kovács, aki ilyen ösök nélkül mert sámánfölszerelést készíteni.

³⁰ A. Alföldi, „*A tarchan méltóságnév eredete*”, *Magyar Nyelv* 28 (1932), pp. 205-20.

a néhány kiragadott példára, mert másként az elragadó és ártalmatlannak látszó finn rúnákat nem annak látjuk, akik: egy valaha ép és „színpompás tető” súlyosan megrongált töredékeinek. Nem okozunk kárt azzal, hogy Väinämöinent „sámánnak” nevezzük, amennyiben tudatában vagyunk a sámánizmus háttérének. Tulajdonképpen mélyebb meglátás származhat annak észrevételéből is, hogy Väinämöinen elveti a dobát, mely lapp unokatestvéreinek egyetlen hangszere marad; megalkotja a hárfát, ami azt jelenti, hogy őt Észak Orpheuszának kell tekintenünk.

Valaminek az utolsó maradványait általában nem könnyű felismerni. Gyakorlat kell hozzá, és nem várható, hogy a „népköltészet” gyanútlan olvasója észrevegyen jól ismert isteni szereplőket, amikor Longfellow versmértékébe öltöztetve lépnek eléje. Például a *Kalevala*. 9.107ff. sorait olvasva, nem könnyű fölfedezni az idő nagy hatalmú iráni istenét, Zurvan akaranát, akit a világotjácson állva ábrázolnak, kezében építésszerszámokkal:

*Született kovács Ilmarinen,
megszületett, növekedett.
Született szénhegy tövében,
növekedett szénmezőben
rézkalapáccsal kezében,
markában kicsi fogóval.
Született éjjel Ilmarinen,
nappal már műhelyet épít.*

Mivel a kereszténység nagy sikerrel rombolta a régi hagyományokat, az Altájban és Szibériában sokkal jobb állapotban maradtak fenn szövegek, mint a finn rúnák; de még a lappok is emlegetik „*Waralden olmayt*, a »*Világ-Embert*«,... *aki Szaturnusszal azonos*”³¹ De Jupiter és Mars sem hiányoznak, az előbbinek neve Hora Galles (Thor Karl), az utóbbié Bieka Galles, a „*SzéleMBER*”.³² A vogulok, jakutok és mongolok az isten hét fiáról beszélnek,

³¹ Ez az adat Johan Radulftól (1723) származik; idézi K. Krohn „*Priapikultus*”, FUF 6 (1906), p. 168, aki szerint Waralden olmay és Freyr azonosak. G. Dumézil, *La Saga de Hadingus* (1950) viszont Njörddel azonosítja.

³² K. Krohn, „*Windgott und Windzauber*”, FUF 7 (1907), pp. 173f., ahol az isten egy ízben Ilmaris néven szerepel.

vagy hét (kilenc) istenről, akik között van egy „*Írástudó Ember*”,³³ és egy „*Világügyelő Férfi*”. Ez utóbbit egyenesen Kullervóval veti össze Kerényi Károly,³⁴ aki állítja, hogy neve szó szerinti fordítása *Avalokitesvarának, a nagyon nagy Bódhiszattvának*, akit Kínában Kuan-yin néven ismernek, ami szószerint „*a (zenei) hangnemek kiérdemlője*”. Az ember eltöpreng, vajon ez a „*Világügyelő*” nem nyúlik-e vissza még távolabbi időkbe, a Gilgamesig. Ne feledjük, hogy a babilóniak szövegeiket a kezdő szavak után nevezték el; pl. a Teremtés-Eposz náluk *Enuma elis*, azaz „*Amikor odafent*”; ennek megfelelően az, amit mi Gilgames-eposzunk ismerünk, náluk *Sha naqba imurū*, „*Aki mindent látott*”. Ilyen megdöbbentő változatokat játszik az idő a nagy és jól ismert témákra. És ezzel nincs vége a dolognak. Valójában ifjúkorában ez a vogul „*Világügyelő Férfi*” – maga Avalokitesvara, ez a buddhista országokban mindenütt imádott, jelentős istenség – Kullervóhoz hasonlóan sorsüldözött árva volt, először a nagybátyja házában, majd „*az orosz*” házában és a „*szamojédében*”. Többévi nyomorgás után – nagyon specifikus, „*méretezett*” nyomorgás³⁵ – összes kízóját megöli. De csak ön-

³³ Az osztjákok még a Végzet Arany Könyvét is említik, és Holmberg szerint valószínűtlen, hogy az osztjákok, akiknek nincs saját írásuk, maguktól jöttek volna rá ilyen fogalmakra. (Holmberg, *Der Baura des Lebens*, p. 97). Vö. „*A sors hét istene*” című teljes fejezet (uo. pp. 113-33), továbbá Holmberg, *Finno-Ugric and Siberian Mythology*, p. 415.

³⁴ „*Zum Urkind-Mythologem*”, *Paideuma* 2 (1940), pp. 245ff. Lásd még G. G. Jung és K. Kerényi, *Essays on a Science of Mythology* (1949), pp. 30-39.

³⁵ Pl. „*az orosz*” házában az ajtó sarokvasában tartják (az angol fordításban ezek és más részletek is jelentéktelenné mosódnak), és mosogatólevet öntöznek rá. Arra kárhoztatni valakit, hogy a sarokvas szerepét töltsé be, Egyiptomban a pokoli büntetések egyike, ugyanis a sarokvasnak az áldozat szemében kell forognia. Ami pedig azt a szívmengető szokást illeti, hogy égi útítársunkat lefolyónak vagy budinak használjuk – nos, ezt a *Loki csúfalkodása* című Edda-énekben is megtaláljuk (34.) ahol Loki mondja Njördről, hogy Hymir lányai öt éjjeliedénynek használták; a polinéziai Tawhaki esetével, akinek apjával, Hemával pont ugyanilyen csúful bánnak, a Sámsonról szóló fejezetben foglalkozunk (lásd p. 172); az „*Apját megbosszuló-Hórusznak*” e modellje nemcsak teljesíti fiúi kötelességét, hanem ezt Amlethus saját „*Hálótrükkjével*” teszi meg. A szánalomra méltó „*Világügyelő Férfi*” a szamojéd a szánjához köti egy harminc öl hosszú vasdróttal. Még nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelent. Azt tudjuk, hogy a győztes szereplők a legyőzötteket ilyen vagy olyan járműnek, hátszlónak

magáért áll bosszút apja, aki szeretett fiát egy bölcsőben bocsátotta le az égből, odafönt marad. Ezek az utalások egyelőre elegendők. Nem számít, hogy a kozmológiai hagyomány darabjai, netán egésze későn érkezett-e az ural-altáji népekhez, vagyis hogy volt-e szerepe terjesztésükben a manicheizmusnak. A manicheusok teljes egészében átvették a régi hagyományokat, csak az útjelző táblákat változtatva meg, ahogy az minden gnosztikus rendszer esetében történik. A gnosztikusok sohasem jeleskedtek új dolgok feltalálásában. Már maga a név is, mely az általuk használt kulcsfogalomból ered, elárulja a fő irányultságot: *gnosis tes hodou* = az út ismerete. Az „*Úr*”, melyet kívülről meg kellett tanulni, kifelé és fölfelé vezet a bolygópályákon át, a zodiákus fenyegető őrtonyai mellett, az óhajtott időtlen tényhez az állócsillagok szféráján túl, a Sarkcsillag Fölé: mindenén túl és mindenek fölött, ahol az ismeretlen isten (*agnosthos theos*) lakozik örökkön-örökké.³⁶

Ez az „*Úr*” nem pontosan ugyanolyan mindenkinek, és a legnagyobb országutak nem is örökké tartanak, de az elv változatlan marad. A sámán pontosan ugyanúgy utazik az egeken át, mint a fáraó, aki jól el volt látva az ő Piramisszövegével vagy Koporsószövegével, mely nélkülözhetetlen menetrendjét képviselte, és tartalmazta mindazon égi személyiségek elrendelt címeit, akikkel

stb. használják – Marduknak Tiamat lesz a „hajója”, ugyanígy Ozirisznak Széth; Ninurta „elámi szekerét, mely Enmesara holttestét szállítja”, olyan „lovak” húzzák, „akik Zú haláldémonjai” (Ebeling, *Tod und Leben*, p. 33): Tahma-Urupa harmic éven át lovagol Ahrimanon a föld két vége körül (Jastok 19. 29; Jastok 19, a Zamjád Jast az, amelyik a Hvarnának van szentelve) – de ezek a kódolt képletek még nincsenek megfejtve.

³⁶ Bár abszurdnak hangzik, a sok gnosztikus szekta, akik semmit nem gyűlöltek jobban, mint a filozófusokat és matematikusokat, sohasem tagadták, vagy vonták kétségbe ezek „gonosz” tanításainak *érvényét*. Utálkozva tanultatták a mennybeszállás útvonalait ezeken a szám uralma alatt álló szférákon át (vagy rajtuk keresztül), melyeket a gonosz erők hoztak létre. Atyjuk, a „*Nagyság Atyja*” bizonyára nem teremtette volna efféle dolgot, mint a kozmosz. A hagyomány tényleg a legkülönösebb hordozóeszközöket használja fel a történelmi időn való átvonulásához. Vagy mondjuk inkább múlt időben: használta? Most, amikor zajlik az úgynevezett „*egyszerű lelkeknek*” mindenféle racionális gondolattal szembeni forradalma, kevés okunk van abban reménykedni, hogy gnosztikus kortársaink bármiféle hagyományt tovább fognak adni.

találkoznia kellett.³⁷ A Fáraó rábízta magát az ő személyre szóló szövegére, ahogyan a kevésbé kitüntetett halottak rábízták magukat a Halottak Könyvéből néhány fejezetet tartalmazó példányokra, sőt arra is készen állott (mint a sámán), hogy alakot váltson: Szata-kígyóvá, százlábúvá vagy az éppen elérendő égi „állomás” hasonmásává legyen, és hogy elmondja a megfelelő varázsigtét az ellenséges lények legyőzésére.³⁸

Összegezve az eddigieket: nem lényegi kérdés, hogy a sámánizmus régi vagy fiatal hajtása-e az ősi civilizációnak. Egyáltalán nem primitív jelenség, hanem akárcsak összes civilizációnknak a szinte már elképzelhetetlen közel-keleti ősnak légiónyi hálátlan örökösei közé tartozik, aki először merete úgy megérteni a világot, ahogyan azt szám, mérték és súly szerint megteremtették.

Ha a finn rúnák és altaji legendák ártalmatlan hangzásúak, akkor ilyen a legtöbb európai ország néphagyománya is, beleértve Görögországot: az a fajta mitológia, amit Bulfinch könyveiből ismerünk. De itt legalább van egy további, már kevésbé népi hagyomány is, mely többet őrzött meg a szigorú szellemiségből és a régi stílusból. Így a Kronoszhoz írott (13.) orfikus himnusz a következőképpen szólítja meg az istent: *„az áldott istenek és az ember atyja, te változó szándékú, ...erős Titán, aki mindent elnyel és újra nemz [szó szerint „te, aki mindent elfogyasztasz, és önmagad ellenére gyarapítod”], te, aki fenntartod az eltéphetetlen köteléket*

³⁷ A koporsófedelek belső oldalán levő efemeridák a Középbirodalomból, a csillagászati mennyezetek az Újbirodalom síremlékeiben, valamint „*ram-szeszi csillagórák*” tovább könnyítették a tájékozódást a királyi lélek számára.

³⁸ Sok égi teremtmény igyekszik a lehető legtöbb kárt okozni; megpróbálják például a halottól elrabolni szövegét, mely nélkül tehetetlenné válik, de egyébként is, a Túlvilág irodalmaiban leírt viselkedésük hátborzongató. Így a Halottak Könyvének 32. fejezetében a nyugat krokodilját azzal vádolják, hogy megevett bizonyos csillagokat; a jól felkészített lélek azonban tudja, hogyan játszhatók ki az égi szörnyek, és az utazó a következőképpen szólítja meg az északi krokodilt: *„Takarodj vissza, mert Szelket istennő én-bennem van, és még nem hoztam őt világra”*. Szelket istennő a Skorpió csillagkép. Ami a Szata-kígyót illeti, *„akinek évei végtelenek ...aki a föld legtávolabbi végein lakik ...aki fiatalságát mindennap megújítja”* (Halottak Könyve, 87. fej.), gyaníthatóan a Szaturnusz pályáját jelképezi, míg a százlábú nem illik más „*testre*” a Hold és Merkúr kivételével; biztos, hogy nem csillagkép.

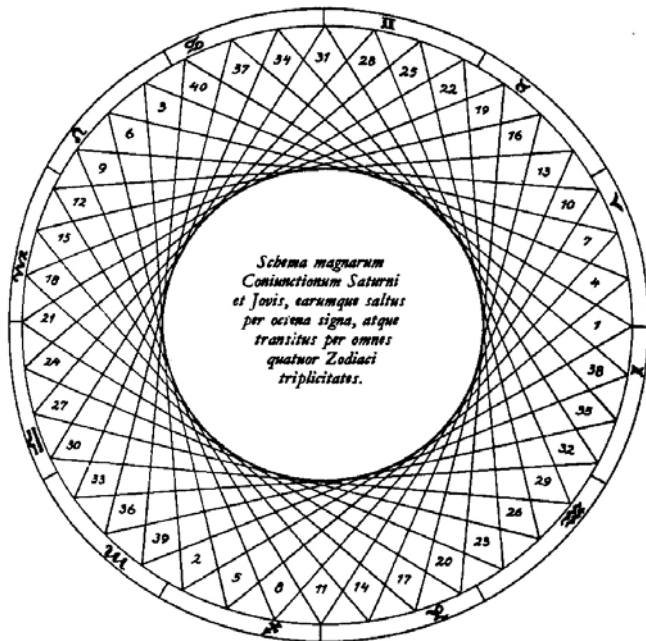
Aiðn (korlátlan) rendelése szerint, Kronosz mindenek atyja, fortélyos elméjű Kronosz, Gaia és csillagos Uránosz ivadéka ...tisztetlekre méltó Prométheusz”. Az ilyen megfogalmazások váratlanul információt préselnek ki a megszokott sémákból, és mutatják, hogyan dolgozzák ki tételeiket az ősi mitológia igazi hivatásos gondolkodói. Az egyetlen hagyományos jelző „*Uránosz és Gaia fia*”. Kronoszt titánnak nevezik, mert az „*Isten*” szó az Olümposzi nemzedéket illeti meg, míg Szaturnusz birodalma nem „*evilági*”, éppúgy mint az indiai aszuráké, vagy Varunáé, az aranyló Krita Juga királyáé; és a megfogalmazás még a középkori „*Kaiser-Sagében*” is megtalálható. Thidrek (Theodorik) uralmának végén, amikor már csak hullák maradnak, egy törpe jelenik meg, és kéri a királyt, hogy kövesse őt: „*a te birodalmad már nem ezen a világon van*”.³⁹ Ami még zavaróbb, hogy Kronosz azonos a másik titánnal, Prométheusszal, az „*isteneknek*” e másik ellenfelével, a Tűz Csiholójával. Ő egyszemélyben még sok más szereplő, de ennek tisztázása időbe fog kerülni. Most éppen egy nagy „*implexum*” kellős közegében vagyunk.

„*Aki fenntartod az eltéphetetlen köteléket...*” Az asszír Ninurta is fenntartja a „*menny és föld kötelékét*”. Fogunk hallani egy mágikus fohászról is (lásd p. 130), melyben Kronoszt így szólítják meg: „*alapítója az egész világnak, melyben élünk*”. Ezek a szavak azonban elégtelenek és kétértelműek, Nemcsak arról van szó, hogy a fordítások általában véve pontatlanok, hanem a mai időkben, amikor felgyorsult a nyelvromlás, még a jó szándékú olvasó is átsiklik az olyan szavakon, mint „*kötelék*” vagy „*alapítani*”. Ha ehelyett azt olvashatná, hogy „*mérőléc*” és „*felmérni*” – amit az isten alapít, az mindig „*temenos*”, szakrális hely –, mindjárt másként reagálna. Kronosz—Szaturnusz mindmáig az, akinél a „*mérőléc*” van, aki folyamatosan megadja a „*mértékeket*”, „*az idők kezdeményezője*”, mint Macrobius mondja, bár ő szegény pontosan ezért a Nappal téveszti össze.⁴⁰ Viszont „*Héliosz, a Títán*” határozottan nem azonos Apollóval.

³⁹ W Grimm, *Die Deutsche Heldensage* (1957), p. 338: „*Du solt mit mir gan dyn reich ist nit me in diesser welt.*” Az idevágó legnépszerűbb népmesében veronai Theodorikot egy démoni ló ragadja el, és egyenest az Etna kráterébe dobja.

⁴⁰ *Sat. I. 22. 8: Satureus ipse, qui auctor est temporum.*

De ettől eltekintve, továbbá eltekintve Plutarkhosz beszámolójától, mely szerint az Ogügié aranyos barlangjában alvó Kronosz megálmódja, mit tervez Zeusz,⁴¹ van egy nagyobb jelentőségű orfikus töredék, melyet Proclusnak Plátón *Kratüloszához* fűzött kommentárjai őriztek meg.⁴² Minthogy az orfikus szöveg igen kifinomult stílusban íródott, csak néhány mondatot idézünk:

9. ábra Hogyan adja meg Kronosz folyamatosan Zeusznak „az egész területés összes mértékeit”: Kepler elképzelése a Trigonról, melyet a Szaturnusz és Jupiter húszévenként bekövetkező Nagy Együttállásai hoznak létre. Az állatöv mentén haladva, e Trigon továbbosztotta a precessziós ciklust, s így e nagy ciklus paránymérőjeként működtetethető. A Trigon egy szöge durván 2400 év alatt járja körül az állatövet; valamely elemi jegyhármasság egyik jegyétől való eljutás a következő azonos elemű jegyig kb. 800 évet vesz igénybe.

⁴¹ *De facie in orbe lunae* 941: „Hosa gar ho Zeus prodianoeitai ,taut’ oneiropolein ton Kronon.”

⁴² Fr 155, Kern, p. 194.

A legnagyobb Kronosz fentről adja meg a Demiurgosznak [Zeusznak] az érthetőség elveit, és ő ügyel az egész „teremtés” (*deruiourgia*) fölött. Ezért hívja őt Zeusz „*demonnak*” Orpheusz szerint, mondván: „*Hozd mozgásba nemünket, kiváló Demon!*” És úgy tűnik, Kronosznál vannak az összekapcsolás és szétválasztás legmagasabb rendű okai... ő lett a nemzés és szaporodás folytatódásának oka, és a Titánok egész nemének feje, ahonnan a lények osztódása ered (*diairésis tón ontón*)

A szakasz így végződik: „*Nüx is jósol neki (vagyis alkalomszerűen), az atya viszont folyamatosan (prosechós) ezt teszi, és átadja neki az egész teremtés összes mértékeit.*”⁴³

Proclus stílusában ugyanazok a jelenségek, melyek mások tárgyalásában laposnak, gyermetegnek, pusztá „*etimologizálásnak*” tűnnek, rendkívül bonyolulttá lesznek – mint ahogy valóban azok is. Tehát hasonlítsuk most össze azzal, ahogyan Macrobius foglalkozik Kronosz felelősségével a „*lények osztódásáért*” (*Sat.1.8.6-7*). Miután megemlítette Kronosz (Szaturnusz) közkeletű azonosítását Khronosszal (az Idővel), amit oly gyakran vitattak a filológusok, így folytatja:

Mint mondják, Szaturnusz levágta atyjának, Caelusnak [Uranosznak] a nemiszervét, bedobta a tengerbe, s ebből született Vénusz, aki a habról (*aphros*) melyből született, fölvette az Aphrodité nevet. Ebből arra következtetnek, hogy amikor káosz volt, idő nem létezett, amennyiben az idő az égbolt forgásából levezetett, kiszabott mérték. Az idő ott kezdődik; és úgy vélik, hogy ebből született meg Kronosz, aki azonos Khronosszal, mint korábban mondtuk [lásd 12. függelék].⁴⁴

Arról van szó, hogy „*a világ szülőinek szétválasztása*”, mely Uranosz kiherélésével történt meg, az ekliptika ferdeségének beállítását jelenti: a mérhető idő kezdetét. (Ugyanezt az eseményt Milton a Paradicsomból való kiűzetésként értelmezte [lásd 13. függelék].) És azért Szaturnuszt „*jelölték*” ki arra, hogy azt beállítsa, mert ő a legkülső (értsd hozzá: látható – a Ford.) bolygó,

⁴³ „*Kai panta ta metra tēs holēs demiourgias endidōsin.*” Akár azt mondhatnánk: Kronosz „*adományozza*” neki az összes mértékeket.

⁴⁴ Ex quo intellegi volunt, cum chaos esset, tempora non fuisset, siquidem tempus est certa dimensio quae ex caeli conversione colligitur Tempus coepit inde; ab ipso natus putatur Kronos qui, ut diximus, Chronos est.

legközelebb az állócsillagok szférájához.⁴⁵ „Ezt a bolygót tekintették úgy, mint amely mozgást közöl az Univerzummal, és aki úgyszólván annak királya”; Írja Schlegel Kínáról (*L'Uranographie Chinoise*, pp. 628ff.).

Szaturusz csakugyan a mértékeket adja: ez alapvető tételünk. Hogyan egyeztethető ez össze Szaturusszal, az Első Királlyal, az Aranykor uralkodójával, aki most a világ külső határain alussza álmát? Mint majd látni fogjuk, az ellentmondás csak lát-szólagos. Ugyanis most már nagyon fontos, hogy fölismerjük: akár a mezopotámiai Szaturusszal, Enki/Eával van dolgunk, akár az egyiptomi Ptahhal, ő mindig a „Mértékek Ura” – írásmódja *mé* a sumérban, *parshu* az akkádban, és *maat* az egyiptomiban. És ugyanez áll öfelségére, a kínai Sárga Császárra – sárga, mert a föld elem a Szaturuszhoz tartozik. „Huang-ti állapította meg mindenütt a nap, a hold és a csillagok rendjét.”⁴⁶ A dallam mindenütt ugyanaz. Talán könnyebben megértjük az általános képzetet, de főleg Proclus erőlködéseit, ha megnézzük Kepler rajzát, mely a Nagy Együttállások – vagyis a Jupiteré a Szaturusszal – által szerkesztett mozgó háromszöget ábrázolja. Kb. 2400 évre van szükség ahhoz, hogy az egyik ilyen pont az egész állatövön végigvonuljon. A következő fejezetből fog kiderülni, hogy ez miért elsőrendűen fontos: itt elegendő rámutatni a mértékek „*folyamatos*” megadásának egyik lehetséges módjára.

⁴⁵ Nem maradt rejtve előttünk az, hogy a filológia lerombolhatatlan törvényei nem engedik meg Kronosz és Khronosz azonosítását, bár ez Görögországban „minden időkben szokásos volt” (M. Pohlenz, in: RE 11. col. 1986). Valójában nincs is nyomós okunk arra, hogy kitartsunk ezen általánosító azonosítás mellett-egy bolygó „neve” az idő és konstelláció függvénye – mégis taftácsosnak látszik kiemelni egyfelől, hogy a szakmai terminológiának megvannak a saját törvényei, és nincs alávetve a nyelvészek ítélkezésének, és rámutatni másfelől Szaturusz egyik szanszkrit nevére: „*Kála*”, melynek jelentései „*idő*” és „*halál*” és „*kékesfekete*” (A. Scherer, *Gestirnnamen bei den indogermanischen Fölkern*. [1953], pp. 84f.) - egy olyan szín, mely tökéletesen ráillik a bolygóra, szerte a világon – valamint a perzsa *Minokheird* egy részletére (West Ford., in: R. Eislet; *Weltenmantel und Himmelszelt* (1910), p. 410): „*A teremtő, Auharmazd (Jupiter) a teremtést ...a Korlátozatlan Idő (Zurvan akarana) áldásával hajtotta végre.*”

⁴⁶ Granet, *Chinese Civilization* (1961), 12.

A Szaturnusz, a kozmosz mértékeinek adója, Babilonban a „*Törvény és Igazságosság Csillaga*”,⁴⁷ a „*Nemezis Csillaga*” Egyiptomban,⁴⁸ de a Szükségszerűség és Megtorlás Uralkodója, röviden a Császár.⁴⁹ Kínában Szaturnusznak a címe „*Génie du pivot*”, mint a Középpont felett ügyelő isten, s ugyanezt a címet kapja a Sarkcsillag.⁵⁰ Ez először zavaró, akárcsak a Mexikóból származó következő lakonikus állítás: „*A 2-nád évében Teszkatlipoka Miskoatllá változott, mivel Miskoatl székhelye az Északi-sark, és most Miskoatl lévén, először csiholt tüzet a tűzgyújtó pálcákkal.*” A modern csillagászat profiljába nem tartozik bele az, hogy összekötő kapcsot létesítsen a bolygók és a Polaris között, vagy bármely csillag között, mely kívül esik az állatövi rendszer tagjain. Az ilyen szóképek azonban lényegi részét képezték az ókori asztrológia szaknyelvének, és az ősi kultúrák azon

⁴⁷ P. Jensen, *Die Kosmologie der Babylonier* (1890), p. 115; Meissner, *Babylonien und Assyrien* (1925), vol. 2, pp. 145, 410; E. F. Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), p. 230.

⁴⁸ Achilles Tattius, lásd A. Bouché-Leclercq, *l: Astrologie Grécque* (1899), p. 94; W. Gundel, *Neue Astrologische Texte des Hermes Trismegistos* (1936), pp. 260, 316.

⁴⁹ *A basileus cím sztereotip módon kapcsolódik Kronoszhoz* (M. Mayer, in: Roscher s.v. Kronos, col.1458; lásd még Cornford, in: J. E. Hamison, *Themis*, p. 254). Kínára vonatkozóan lásd G. Schlegel, *L’Uranographie Chinoise* (1875), pp. 361, 630ff. Még „*Az Égitestek Születése*” című tahiti szöveg is tud erről: „*Szaturnusz király volt*” (T. Henry, *Ancient Tahiti* [1928], pp. 359Cf.).

⁵⁰ Schlegel, *L’Uranographie Chinoise*, pp. 525, 628ff.

szakemberei, akik nem értették ezeket a fordulatokat, teljesen tehetetlenül álltak szemben az elmélettel. Mi köze volna a Szaturnusznak, e távoli bolygónak a Sarkhoz? De ha nem azonosítható a „*tengelycsap szellemeként*”, hogy lehet alátámasztani Amlodhi igényét arra, hogy a Malom törvényes tulajdonosa legyen?

IX. FEJEZET

*Amlodhi: a titán a pörgő csigával
Különféle bűgőcsigák, és csukló-
san illesztett babák, és szép
aranyalmák a csengőhangit
Hesperidáktól...*

Orfeusz, a Trák

*Mert bárha nem vagyok tüzes,
szilaj, Veszélyes is van bennem
valami: Kerüld, tanácslom...*

Hamlet, V. felv.

Most már kellőképpen bizonyított a föltevés, mely szerint a mennyekre vonatkozó bizonyos hagyományok rendkívül ősiak, és megszakíthatlanok. Ha nem is tudjuk önálló mítoszokként a középkoron túl követni Amlodhi kézimalmának, a Grottinak és a Szampónak történetét, különféle úton-módon mégis levezethetők a Közel-Keletről, a csillagászati hagyomány e nagyszerű és tartós örökségéből.

Most már ideje kinyomozni a Malom képzetének eredetét, továbbá azt, hogy mit jelenthet állítólagos szétesése és az Örvény létrejötte.

Kiindulópontunk Görögország. Az északi szélességekről szólva, Kleomédész (Kr. u. 150 körül) kijelenti (1.7): „*A mennyek ott úgy forognak, mint a malomkő.*” Keleten Al-Farghani említi ugyanezt a képzetet, kollégái pedig részletekkel is szolgálnak. A Kochab-csillag – beta Ursae Minoris – neve náluk „*a malom csapszöge*”, a Kis Medve Északi-sarkot körülvevő többi csillagnak pedig Fas al-rabba (a csapszög furata), „*mert úgyszólván egy üreget képviselnek (a hajtótengely gyűrűjét), melyben a malom tengelye forog, mivel az egyenlítő tengelye (a sarki tengely) ebben a körzetben található, elég közel az Aldzsadi-csillaghoz (bakkecs-*

ke, *Polaris: alpha Ursae Minoris*)”. Ezek al-Kazeini arab kozmográfus szavai. Ideler hozzáfűzi:¹

Kotb, a Sark közönséges neve, a mozgó felső malomkő tengelyét jelenti, mely átmege az alsó rögzített kövön, azon, amit „malomvasnak” neveznek. E kétértelműség az alapja a Kazvini által említett analógiának. Az ég gömbjét forgó malomkőnek képzelték, az Északi-sarkot pedig a tengelycsapálynak, melyben a malomvas forog... Giggio szerint Fas jelentése... rima, scissura etc. tehát szövegünkben a Fas al-rahha, mely a drezdai glóbuszon is ott áll az egyenlítői Északi Sark mellett, csakis a tengelycsapályat jelképezheti.

Még keletebbre, Indiában a *Bhagavata Purana* elmeséli, hogyan jelölték ki Sarkcsillagnak az erényes Dhruva herceget.² Érdemes megemlíteni a herceg szóbanforgó „erényét”, mely még az isteneket is nyugtalanította: több mint egy hónapig állt fél lábon, mozdulatlanul. A következőket közölték vele: „A csillagok és alakzataik, valamint a bolygók mind körülötted forogjanak.” Ennek megfelelően Dhruva a legmagasabb póznára hág, „*Visnu magas székhelyéig, mely körül örökre bolyonganak a csillagos szférák, mint ahogyan a gabonamalom álló tengelyét forgatják megállás nélkül a dolgos ökrök.*”

A körbe-körbe hajtott ökrök képzete nem idegen a Nyugattól sem. Fönnmaradt a mi nyelveinkben is, hála a latin *Septemtriones*nek, az Ursa Maior gabonát cséplő hét ökrének: „*melyeknek szokásos neve nálunk a Hét Ökör*”, az Aratus Cicero-féle fordítása szerint.

A kevésbé formális műfajokban találunk egy megjegyzést Trimalchiótól Petroniusnál (*Satyricon* 39): „*Így hát az ég gömbje*

¹ Ludwig Ideler, *Untersuchung über den Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen* (1809), pp. 4, 17.

² E. Normann, *Mythen der Sterne* (1925), p. 208. A *The Srimad-Bhagavatam of Krishna Dwaipayama Vyasa 5.3* (J. N. Sanyal ford., vol. 2, pp. 248f.): „Éppúgy, mint az ökrök, melyek a szérű közepén álló oszlophoz vannak kötve, elhagyják helyüket és rövidebb, közepes vagy nagyobb távolságokat tesznek meg körben járva, hasonlóan léteznek a csillagok és bolygók az idő körének belső és külső oldalához erősítve, és Dhruva a támpontjuk; a széltől hajtva, minden irányt bejárnak a kalpa végezetéig.”

körben forog, mint a malomkő, s örökké valami rosszat művel.” A régiek számára nem volt idegen képzet az, hogy az istenek mai lassan örölnek, s az eredmény rendszerint keserves.

E képzet tehát sok csatornán járja be a világot; északot a kelta-skandináv átvitelrel éri el, s megjelenik a Snaebjörn sarkkörü felfedezőútrjáról szóló beszámolóban. Talányos soraihoz most már hozzá kell tennünk azt, amit a dolog háttéréről megtudtunk a skandináv néprajzból. A kilenc mogorva istennő, akik „*valaha Amlodhi lisztjét örölték*”, most pedig azt az „*emberekhez kegyetlen kőszáli kézimalmot*” működtetik a világ végén, valójában csak közvetítője egy Mundilfoeri nevű sötét vezénylő erőnek, szó szerint „*a hajtókar mozgatójának*” (lásd 15. függelék). Rydberg szerint a *mundil* szó „*a régi skandináv irodalomban semmi más tárgyra nem használatos, mint a nyél vagy hajtókar, mellyel a mozgatható malomkövet forgatják*”,³ s ezt alátámasztja Vigfusson szótára, mely szerint „*mundil*” a „*Mundilfoeri*” összetételben nyilvánvalóan „*a mennyek körben mozgására vagy forgására*” utal.

Ezzel vázoltuk az alaphelyzetet. De van még bizonyos kétértelműség, mely képzetünkben további mélységeket tár föl. ‘Moendull’ a szanszkrit ‘Manthati’-ből származik – mondja Rydberg – jelentése: lenget, csavar, fűr (a *manth-* töből, ahonnan a későbbi latin *mentula* ered), mely sok helyen előfordul a *Rigvédában*. E szó közvetlen alkalmazása mindig a tűznek dörzsöléssel való létrehozására utal.⁴

Valóban, így is van. De az etimológiai levezetés után Rydberg nem követte tovább a jelentést. A mai mozdonyvezetők és pilóták, akik megalkották a „*botkormány*” (joy-stick, szó sze-

³ V. Rydberg, *Teutonic Mythology* (1907), pp. 581ff. *Webster’s New International Dictionary* 2nd ed., közli a „*mundle*” szót: Keveréshez való bot. Elavult, kivéve a nyelvjárási használatot. (Ezért az adatért Mrs. Jean Whitnacket illeti köszönet.)

⁴ Ha „*dörzsölésnek*” nevezzük, ügyesen kizárunk veszélyes kifejezéseket: valójában a szanszkrit *math*, *manth* gyök szigorúan véve fűrást jelent, azaz alternatív mozgásra utal (lásd H. Grassmann, *Wörterbuch zum Rig-Véda* [1955], pp. 976f., mint látható a híres Amrithamanthanában, a Tejóceán Köpülésében, s ennek az indiai köpülő és tűzcsiholó minőségnek messze ható befolyása volt a kozmológiai elképzelésekre.

rint talán „*bájrúd*” – a Ford.) kifejezést, kitalálták volna. Ugyanis a szanszkrit Pra-mantha a hím tűzcsiholó vagy köpülő bot, mely-lyel tüzet lehet gerjeszteni. És Pramanthából lett a görögöknél Prométheusz, egy olyan személyiség, akihez majd gyakran vissza kell térnünk. Az, ami teljes zűrzavarnak látszik, valójában ugyan-annak az összetett képzetnek két különböző oldala. A tűz meggyújtása a póluson része ennek a képzetnek. De az olvasó nem az első, akit meghökkent egy képvilág, mely megengedi bolygók jelenlétét a Sarkon, még ha csak azzal a céllal is, hogy meggyújt-sák a „*tüzet*”, melynek ki kell tartania egy új világekorszakon át – azon, mely fölötti uralomra az illető Pramantha kijelöltetett. A hajtókar, „*moendull*”, és a tűzcsiholó fűró kiegészítik egymást: mindkettőnek nagyszerű további fejleményei lettek, melyek szuperponálódnak egymásra és mítoszok sokaságára is. A képzelet számára leküzdendő akadályok a „*tűzhöz*” spontán módon kapcsolódó asszociációk, vagyis a kéményben vagy kandallóban égő valódi tűz, és az a fajta „*tűz*”, mely az említett „*botkormányhoz*” kapcsolható. Mindkettő lényegtelen, ami a kozmológiai ki-fejezés-készletet illeti, de ők szolgáltatták azt a nyelvi eszközt, mely hordozója lehetett a csillagászati és alkímiai fogalmaknak.

Már most le kell szögeznünk, hogy a „*tűz*” valójában egy nagy kör, mely az égbolt Északi-sarkától a Déli-sarkig húzódik, s ez a forrása az olyan furcsa megnyilatkozásoknak, mint pl. *Rigvéda* 5. 13.6: „*Agni! Ahogyan a kerékabroncs a küllőket, úgy veszed te körül az isteneket.*” (Agni az úgynevezett „*tűzisten*”, vagy a megszemélyesített tűz.) Az *Atharva Veda* továbbá azt mondja, hogy a tűzcsiholó botok a *szkambhához*⁵ tartoznak, épp ahhoz a *skambhához*, melyből a Szampót származtattuk (lásd föntebb, p. 99.).

A Malomnak – megannyi változatában – és a mennynek az azonossága tehát egyetemesen értett és elfogadott. De a jelek sze-rint ez idáig senki sem csodálkozott el a történet második felén, amely a sok változatban szintén előfordul. Hogyan és miért törté-nik meg az, hogy ezt a Malmot, melynek csapszöge a Sarkcsillag,

⁵ 10.8.20. Vö. RV 10.24.4 és 70.184.3 Geldner megjegyzésével, mely szerint az *Atharva Veda* e versszakában a tűzcsiholó botokat nagy titokként kezelik és a *skambhának* tulajdonítják.

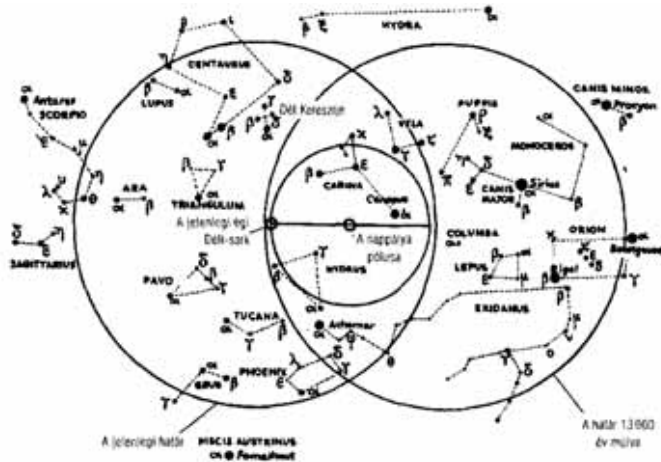
meg kellett rongálni vagy kizökkenteni? Miután az archaikus elme megértette az örökké tartó forgást, miből gondolta azt, hogy a hajtótengely kiugrik üregéből? Vajon mely katasztrófák emléke hozta létre e rombolásról szóló történetet? Miért kellene Väinämöinennek (és nem ő az egyetlen) kinyilvánítania, hogy másik Malmot kell építeni (lásd p. 98.)? Miért kellett Dhruvát kijelölni a Sarkcsillag szerepére, méghozzá egy adott ciklusra?⁶ Hiszen a történet semmi módon nem utal a világ teremtésére. Még azt is megkérdezhetnénk, alternatív megoldásként Rydberg merész kifejezésével – „*örlemény testrészekből*” – szemben, vajon Bergelmert nem ugyanígy emelték-e „*rá a malomkörre*”, azaz nem a Sarkcsillag szerepére jelölték-e ki (lásd fent p. 82.)?

Az egyszerű válasz az esetünkhöz begyűjtött tényekben rejlik. A Sarkcsillag *tényleg* kizökken a helyéről, s néhány ezer évenként más csillagot kell választani, mely legjobban megközelelti az adott helyzetet, ismeretes, hogy az oly gondosan bemért Nagy Piramis nem a mi Sarkcsillagunkra van tájolva, hanem az alpha Draconisra, mely 5000 évvel ezelőtt foglalta el ezt a helyet a Sarkon. De mint fentebb említettük (*Intermezzo* pp. 61f.), a maiak számára már csak azért is nehéz elhinni, hogy azokban a távoli korokban az emberek ilyen észrevehetetlen eltolódást képesek voltak számon tartani, mert sokan közülük a pusztá tényeket sem ismerik. Dr. Alexander Pogo, Palomar csillagásza írta elkese-redésében: „*Már nem idézek több példát arra, hogy egyiptológusaink milyen makacsul hisznek az égi pólus mozdulatlanságában.*”⁷

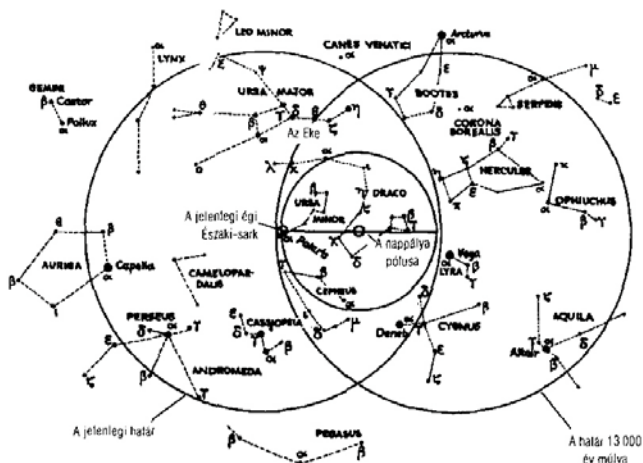
Azonban szép számmal találhatók mítoszok, melyek szerint hajdanában fölismerték, hogy az állócsillagok szférája nem arra való, hogy örök időkre ugyanazon csapszeg körül keringjen. Számos mítosz mondja el, hogyan lövik le a Polarist, vagy távolítják el valami más módon; ez az egyik Függelék témája (lásd 15. függelék).

⁶ A Vishnu *Purana* 1.12 (vö. 2.8, Wilson fordításában p. 187) tanúskodik az indiaiak vonzalmáról a hatalmas és valószerűtlen számokhoz és időszakokhoz: Dhruva egy kalpa idejére áll fenn, ami 4 320 000 év.

⁷ „*Zum Problem der Identifikation der nördlichen Sternbilder der alten Aegypter*”, *ISIS* 16 (1931), p. 103.

10. ábra A Párizsból látható északi cirkumpoláris csillagok köre ma, illetve kb 13 000 év múlva (vagy 13000 évvel ezelőtt). A határoló kör középpontja elfordul a nappályja pólusa körül pályagörbéjét bejelöltük, tehát a határoló kör a közbenső időpontokra is megrajzolható.

11. ábra A déli cirkumpoláris csillagok köre Párizsból nézve (vagyis azon csillagoké, melyek napi mozgásuk során sohasem emelkednek a Párizsból tekintett szemhatár fölé), ma és 13 000 év múlva (vagy 13 000 évvel ezelőtt)

E mítoszok többsége azonban megtévesztő címkét kapott. Úgy értelmezték, hogy a világ végével foglalkoznak. Valójában e címkére rendkívül kevés „*eszkatológiai*” mítosz jogosult. Például az Istenek Alkonyát a világ végeként értelmezik, holott egyértelmű bizonyítékunk van az ellenkezőjére a Völuspából és az *Edda* más fejezeteiből. Ami véget ér, az csak *egy* világ, amit világekorszak értelemben kell venni. A katasztrófa eltörli a múltat, amelyet „*új menny és új föld vált föl*”, s amelyen „*új*” Sarkcsillag uralkodik. A bibliai özönvíz is csak az egyik világnak volt a vége, s Noé kalandját sok hagyományban és sokféle formában játszották el szerte bolygónkon. A görögök például három egymást követő pusztulásról tudtak.

A hagyományok e kavargásában akkor látjuk meg az összefüggéseket, ha fölismerjük, hogy mindenütt az égi jelenségek legfontosabbikáról, a napjégyenlőségi pontok (illetve a tavaszpont – a Ford.) precessziójáról van szó. *Az Intermezzóban* már foglalkoztunk vele, de elég lényeges ahhoz, hogy figyelmünket újra e tárgynak szenteljük. Minthogy oly lassú, s egy emberöltő alatt oly észrevehetetlen, bizonyosra vették,⁸ hogy senki sem vehette észre a precessziót Hipparkhosz állítólagos fölfedezése, Kr. e. 127 előtt. Ő egyébként nemcsak fölfedezte, hanem be is bizonyította, hogy a precesszió a nappálya pólusa körül elfordul.⁹ Mondják, hogy majdszak modern műszerezettség kellett ahhoz, hogy észrevegyék az évszázad alatti rövid elmozdulást, és ez így is van. Azt azonban senki sem állítja, hogy a fölfedezést egyetlen évszázad megfigyeléseiből vezették le. Márpedig 72 évenként az 1 fok elmozdulás, századokon át halmozódva, érzékelhető eltolódásokat produkál bizonyos kulcsfontosságú pontokon, ha a megfigyelők eléggé elszántak, és értenek a följegyzések vezetéséhez. A módszer viszonylag egyszerű volt: a nappal együtt kelő csillagok megfigyelésén alapult, ami alapvető vonása maradt a babiloni csillagászatnak. A régi korok teleszkópja, mint Sir Norman

⁸ Legalábbis az utóbbi száz évben. Azelőtt a társadalomtudományokat még nem „*fertőzte*” meg az evolúció biológiai eszméje, és tudósaink nagyobb bizalmat tanúsítottak a magas kultúrák létrehozóinak szellemi képességei iránt.

⁹ Lásd Ptolemaiosz, *Syntaxis* 7.3 (Manitius Ford., vol. 2, pp. 16f.). A Hipparkhosz által kiszámított és Ptolemaiosz által elfogadott elmozdulási érték 100 évente 1 fok volt.

Lockyer mondotta, a szemhatár vonala volt. Ha észrevették, hogy egy bizonyos csillag, mely mindig közvetlenül a napéj-egyenlőségi Nap előtt kelt föl, azon a napon többé nem volt látható, nyilvánvaló volt, hogy az ég fogaskerekei elmozdultak. Ha pedig egy adott állatövi alakzat utolsó csillaga volt, ez azt jelentette, hogy a napéj-egyenlőségi pont új alakzatba lép át. Afelől sincs semmi kétségünk, hogy – mint már mondtuk – a régi ember tudatában volt a Sarkcsillag elmozdulásának. De képes volt-e arra, hogy összefüggésbe hozza a két mozgást? E ponton sokáig haboztak modern szaktudósaink, akik persze csak saját szűk szemszögükből vizsgálódtek.

Mi a precesszió? Eddig nagyon kevesen vették maguknak a fáradságot, hogy megtudják, holott a mai időkben bárki, aki tud a Föld saját tengelye körüli forgásáról, intuitív tudást szerezhet róla, ha megfigyel egy pörgőcsigát, amint megdőlt tengelye lassan körben elmozdul. Ha valaki már játszott giroszkóppal, mindent tud a precesszióról. Mihelyt tengelye elhajlik a függőlegestől, a giroszkóp megkezdí lassú és kitartó mozgását az irányítú körül, változtatva irányát, de megtartva dőlésszögét. A föld egy bűgőcsiga, melynek tengelye megdőlt a Nap húzóerejéhez képest, és óriási giroszkópként viselkedik, 25.920 éves keringési idővel.

Az ókorban ezt aligha érthették meg, hiszen a dinamikát csak Galilei hozta be világképünkbe. Hipparkhosz és Ptolemaiosz nem értették a mechanizmusát, csak a mozgást tudták leírni. Próbáljunk meg az ő szeműkkel látni és csak kinematikai kifejezésekben gondolkodni. Egy ezeréves időszak alatt az ókori megfigyelők a Nagy Giroszkóp évszázados mozgásában (egyébként innen ered a mechanikában ma használatos „évszázados” vagy „szekuláris” kifejezés) kb. tízfokos eltolódást vehettek észre. Ha már ráhangolódtak a szekuláris mozgásra, az égne a pólus körüli napi forgásában, az évszakok szerinti évi mozgásában, s a pólus gyötrelmesen lassít sokéves elmozdulásában fel tudták fedezni azt a pontot, mely természeténél fogva állandóbb volt, mint maga a pólus. Ez a nappálya pólusa volt,¹⁰ melynek gyakori neve volt a Lyuk az

¹⁰ Lásd A. Bouché-Leclercq, *L'Astrologie Grecque* (1899), p. 122: „On sait que le pôle par excellence était pour les Chaldéens le pôle de l'écliptique, lequel est dans la constellation du Dragon.” Vö. még Kircher, *Oedipus*

Égen, mert azon a tájékon nincsen csillag, ami jelölhetné. A gépezet szimmetriái lassan alakot öltöttek elméjünkben. S ez csakugyan egy időgép volt, a szó platóni értelmében, „*az örökkévalóság mozgó képe*”. A „*nagyszerű vonulás és az aranylő égés*”, egyik ciklus a másik után, le egészen a századok folyamán is alig észlelhető eltolódásokig is – ezek magának az Időnek a Nemzedékei voltak, az örökkévalóság ciklikus jelképei: mert – mint Arisztotelész mondja – ami örök, az körkörös, s ami körkörös, az örök.

Azonban az időgép egyenletes működésében fontos állomások jelölhetők ki. A giroszkóp dőlése miatt az égi egyenlítő állandóan elmozdul, s a nappálya megdőlt körét szabályosan egymásra következő pontokban metszi. Márpedig a két kör metszéspontjai a napjégyenlőségi pontok. Ennélfogva az év során az ekliptika mentén haladó Nap egy olyan pontban éri el az egyenlítőt, mely maga is elmozdul az évek során az állatövi jegyek körén. Ezt értjük a napjégyenlőségi pontok (tavaszpont) precesszióján vagy hátrálásán. E pontok „*hátráló*” mozgást végeznek, mert ellentétes sorrendben érik el az állatövi jegyeket, mint a Nap az évkörön belül. A tavaszi napjégyenlőség – korábban „*sarkalatos*” pontnak neveztük –, mely hagyományosan a tavasz nyílása és az év kezdete volt, sorban más-más jegyben következik be. Ezért van nagy jelentősége annak, ha megváltozik az állatövi jegy, melyben a Nap éppen fölkel.

Némi további útmutatásra van itt szükség, amikor „*jegyeket*” említünk – azokat, „*amelyekben*” a Nap kél. Kb. kétezer éve a hivatalos szóhasználatban csak az állatövi „*jegyek*” szerepelnek, melyek mindegyike 30 fokot foglal el a teljes 360 fokos körből. E jegyeknek az állatövi csillagképek adnak nevet, de a csillagképek és jegyek nem esnek egybe, hiszen a napjégyenlőségi jegyet (= 1° – 30°) Kosnak hívjuk függetlenül attól, mely csillagkép kel föl a Nap előtt a tavaszi napjégyenlőségkor. A mi időnkben a Halak csillagkép kel föl a Nappal március 21-én, de a „*jegy*” megőrzi a Kos nevet, s ez így lesz akkor is, amikor a jövőben a Vízöntő

Aegyptiacus (1653) vol. 2, pt. 2, p. 205: „*Ponebant Aegyptii non Aequatorem, sed Zodiacum basis loco; ita ut centrum hemispherii utriusque non polum Mundi, sed polum Zodiaci referret.*”

uralja a tavaszi napéjegenlőséget. Ennyit a jegy—csillagkép viszonyról.¹¹ Ami a második félreérthető kifejezést illeti, nevezetesen a Napnak valamely csillagképben (vagy jegyben) való fölkelte, ez azt jelenti, hogy a Nap e csillagképpel együtt kel föl, s így láthatatlanná teszi azt. Több okunk is van föltételezni, hogy azt a csillagképet (és bolygót, ha történetesen arra járt), melyben a tavaszponton a Nap fölkel, úgy nevezték, hogy „*áldozati*”, vagy „*az áldozati oszlophoz kötött*”, és effélék; ez végső soron megmagyarázná, miért tekintették áldozati báránynak Krisztust, aki megnyitotta azt a világekorszakot, melyben tavasszal a Halak kél a Nappal. Amikor keleten a Halak csillagképet látjuk utoljára napkelte előtt, akkor a Nap a soron következő csillagképpel, a Kossal együtt, illetve „*benne*” kel föl.

A történelem kezdetei óta a tavaszpont áthaladt a Bika, Kos, Halak csillagképeken. A történelmi tapasztalat ennyit mutathatott meg az emberiségnek: a gépezet teljes körfordulatának kb. egy-egyedét. Hogy egy teljes kör megtétele után visszatér, az legfeljebb következtetés volt. Amennyire a tapasztalat mutatta, lehetett volna egy lengő, oda-vissza mozgásnak a része, s valóban két álláspont alakult ki ezzel kapcsolatban, sőt az oszcillációs elmélet gyakorolta a jelek szerint a nagyobb vonzerőt az egykori mitográfusokra.

Számunkra a kopernikuszi rendszer a precessziót megfosztotta minden fenségességtől; tisztán földi üggyé vált, egy átlagos bolygó egyedi pályájára jellemző imbolygássá. De *ha* – ahogy valamikor látszott – ez az égi szféra rejtélyes módon elrendelt viselkedése volt, akkor ki maradhatott mentes az asztrológusi érzelmektől? Hiszen a precesszió mindent túlszárnyaló jelentőségre tett szert. Magának a sorsnak a hatalmas és kifürkészhetetlen képletévé vált, melyben egyik világekorszak követi a másikat,

¹¹ Itt figyelmen kívül hagytuk a sokat vitatott kérdést, hogy pontosan mikor vették be először az egyenlő hosszúságú jegyeket; állítólag nagyon későn történt, (lásd 39. függelék, 1. jegyzet). A tényleges csillagképek igen eltérő hosszúságúak-a hatalmas Skorpió pl. 30-nál sokkal több fokra nyúlik el, szemben a szerény méretű Kossal. Az ember hajlamos azt gondolni, hogy az egyöntetűségnek ez a hiánya olyannyira gátolhatta a régi korok csillagászeit számításaik végzésében, hogy már pusztá önvédelemből is kidolgoztak volna maguknak egy alkalmasabb koordináta-rendszert.

ahogy a napéjegylenlőség láthatatlan mutatója továbbsiklott a jegyek mentén, s mindegyik kor asztrális alakzatok és uralmak emelkedését és bukását hozta magával, illetve ezek földi következményeit. A nép számára történeteket kellett mesélni arról, hogyan támadtak egy kezdőpontból az egymást követő uralmi viszonyok, továbbá a világ tényleges teremtéséről, de a beavatottak számára a kezdőpont csak egy volt a precessziós kör sok pontja közül, mint ahogy a mi számlapjainkon 0—24. Ma óráinkon csak két mutató van, de a messzi idők történetmondói, előttük az örökévalóság irdatlan és lassan mozduló gépezetével, hét bolygó-mutatót tartottak számon, az állócsillagok szférájának napi forgásán és ellentétes irányú százados mozgásán kívül. E mozgások mind az idő és a sors részeit jelentették.

Az, hogy a dolgok már nem olyanok, mint egykor, hogy a világ nyilvánvalóan a rossztól a még rosszabb felé halad, megálapodott képzetnek látszik a világkorszakok tükrében. A Malom kizökkenését a világtengely elmozdulása okozza. A mozgás révén következik be tönkremenése. A Malmot „*elszállítják*”, akár a Grotti az, vagy a Szampó. A Grotti-dal világosan kimondja, hogy az óriás nők először ellenséges támadást öröltek, minek révén a Malmot elszállították, majd nem-sokkal ezután sót öröltek, s ezzel tönkretették a gépet. Ez volt „*Fródi békéjének*”, az Aranykornak a vége. Még Snaebjörn híres soraiban is, a mogorva istennők „*messze a világ végén*” azok, „*akik az elmúlt korokban Amlodhi lisztjét örölték*”. Ma már aligha tehetik, mert a tönkretett malomkő a tenger fenekén fekszik, s a benne lévő lyuk lett az örvény tölcsére. Így *azt* a Malmot áthelyezték a vizekbe, s most maga a tenger lett „*Amlodhi köpülője*”. A mennyei Malmot viszont újra beállították, s az tovább működik már egy új korban. Valamikor aranyat köpült, később só, ma pedig homokot és követ. De nem várhatjuk el, hogy a kezdetleges skandináv mitográfia végigkövesse mindezt a legendákban, melyek fő témája a vihar és tönkremenés, annak az első korszaknak a vége.

Még Hésziodosz is elég homályosan fogalmaz az ősrégi küzdelmekről és kataklizmákról szólva; elég az, hogy *a Munkák* és napokban öt korszak egymásra következését jegyzi föl. Ennél összefüggőbb képet csak számos hagyomány összevetésével rajzolhatunk, s a további fejezeteknek éppen ez lesz a feladata. Most

annyit mondhatunk, hogy van legalább egy elsőként jelölt korszak, amikor a Malom békét és bőséget örölt. Ez az Aranykor, a latin hagyományban *Saturnia regna*, Szaturnusz uralma; a görögöknél Kronosz. Indiában Jama a neve, az óperzsa *Avesztában Yima xsaēta*,¹² mely névből az újperzsában Dzsamsid lett; a latinban Saeturnus, majd Saturnus. Szaturnuszt vagy Kronoszt sok néven mint az Aranykor Urát ismerték, azét a korét, amikor az emberek nem ismerték a háborút és a véres áldozatokat, sem az osztályok egyenlőtlenségét – az Igazság és Mérték Ura, mint Enki a sumer idők óta, vagy a Sárga Császár és törvényhozó Kínában.

Ha meg akarjuk találni az ő elsüllyedt Malmának nyomait a klasszikus mitológiában, akkor éppen nem ezek hiányát fogjuk tapasztalni.¹³

A legrégebbit ott találjuk, ahol nem is várnánk, a párizsi Nagy Mágikus Papiruszban, mely kb. a Kr. u. IV század első feléből származik.¹⁴

Receptjei között található „*a nagyon keresett Kronosz Orákuluma, az úgynevezett Kis Malom*”:

„*Végy két mérő tengeri sót és őröld meg kézimalomban, egész idő alatt ismételve az itt megadott imádságot, míg*

¹² Lásd H. Collitz, „*König Yima und Saturn*”, *Festschrift Pavry* (1933), pp. 86-108. Lásd még A. Scherer, *Gestirnnamen bei den indogermanischen Völkern* (1963), p. 87.

¹³ Bár *a telkhineket* érdemes volna alaposan megvizsgálni, itt csak megemlítjük: futja a „*tenger alatti mágikus szellemeknek*” és a „*tengermély démonjainak*” e különös családja – Poszeidón követői Rhodoszban – találta föl a malmot; vagyis a vezetőjük, *Mylas*, a „*molnár*”. Minthogy előre tudtak a Rhodosz elpusztítására elrendelt árvízről, e korai lakók eltávoztak Lükia, Ciprus és Kréta szigetére, annál is inkább, mert azt is tudták, hogy az árvíz után Héliosz fogja átvenni a szigetet. Másrészt ezeket az irigy teremtményeket – tudnak szemmel verni – azzal vádolják, hogy Rhodosz teljes növényzetét elpusztították, a Sztüx vizét locsolva szét. Mint később kiténik (lásd „*Az időről és a folyókról*” című fejezetet, p. 176.), a Sztüx vizét nem olyan könnyű megszerezni; az, hogy *a telkhinek*, a „*malom istenek*” (*theoi mylantioi*) hozzáfértek a Sztüx vizéhez, kétségen kívül bizonyítja, hogy e legelső lombtalanítók már előzőleg mélytengeri lakosok lettek. Lásd Preller-Robert, *Griechische Mythologie* (1964), vol. 1, pp. 650ff.; M. Mayer, *Giganten und Titanen in der antiken Sage und Kunst* (1887), pp. 45, 98, 101; H. Usener *Götternamen* (1948), pp. 198f.

¹⁴ K. Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae* (1928), vol. I, p. 64.

az Isten megjelenik. Ha pedig imádkozás közben hallod egy férfi súlyos lépteit és vasak csörgését, akkor ez az Isten, aki jön láncáival, kezében sarlóval. De ne félj, mert téged megvéd az oltalom, amit tőlem kapsz. Burkold be magad fehér vászonba, amelyet Isis papjai viselnek [most számos mágikus rítus következik]. Az őrlés közben elmondandó ima a következő; Téged szólítottak, nagy és szent Egy, alapítója az egész világnak, melyben élünk, akit saját fiadtól ér igazságtalanság, te, akit Hélios vasláncokkal kötözött meg, azért, hogy az Egész ne zavarodjon össze. Férfi-Nő, dörgés és villámlás atyja, te aki a föld alatt lévőkön is uralkodsz. [További óvó rítusok következnek, majd az elbocsátó ige]: Menj, Világ Ura, Első Atya, térj vissza saját helyedre, hogy az Egész jól őrzött maradjon. Légy könyörületes, Ó, Uram.”¹⁵

A varázslók és bűvészek a legkonzervatívabb emberek a földön. Az ő dolguk nem az, hogy a miértekre rákérdezzenek; olyan szavakkal idézik meg a fensőbb hatalmat, melyeket már nem értenek, mégis pontosan föl kell sorolniuk az elbukott isten ősi attribútumait, sőt még tengeri sót is kell örölniük a Kis Malomból, a bukását jelző örvény modelljéből. Ami egykor tudomány volt, náluk tiszta technika lett, melynek célja a megőrzés. A Barb gyártott egyszer egy hasonlatot – bár ő kinyilatkoztatott vallásra gondolt, nem a tudományra; a mágikus gyakorlat és a vallás közötti viszonytal foglalkozva, idézte Mát. 24.28, Luk. 17.37: „Mert ahol a dög, oda gyűlnek a sasok.” (Károknál „keselyűk” – a Ford.), amihez hozzáfűzte: „Túl sok tudós kritikus hajlott a föltevésre, hogy tehát a dög a sasok teremtménye. Csakhogy a sasok nem teremtenek; deformálják, pusztítják és eltüntetik azt, ami az életből maradt, és nehogy összetévesszük a bomlás színeit az élet virágaival és gyümölcseivel.”¹⁶ Bár a kép találó, amennyiben helyreáll benne a *consecutio temporum*, Figyelmen kívül hagyja a

¹⁵ 4.308ff., Preisendanz, vol. 1, p. 173.

¹⁶ „St. Zacharias”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 11 (1948), p. 95. Egyébként nem került el a figyelmét, hogy nyilván keselyűkről van szó.

mágia és babona megőrző szerepét: ugyan mit kezdene a kultúrtörténész e „*sasok*” nélkül?

Az itt felsorolt összes címhez és attribútumhoz találunk igazolást az ősi mítoszban. Most csak egy fontos dolgot emelünk ki. A Malom Urának Szaturnuszt vagy Kronoszt nyilvánítják, akit fia, Zeusz detronizált úgy, hogy kivetette a kocsijából, és „*láncra verve*” száműzte egy boldog szigetre, ahol álomban tölti idejét – hiszen halhatatlan lévén, nem halhat meg – de halálban is élőnek tartják; halotti lepelbe burkolva várja, mondják egyesek, hogy eljőjön az ő ideje, amikor fölébred és gyermekként újra közénk születik.

X. FEJEZET: Az Istenek Alkonya

Tehát volt valamikor egy Aranykor. Miért és hogyan ért véget? A kérdés minden időben komolyan foglalkoztatta az emberiséget, tükröződik száz meg száz mítoszban, magyarázzák sokféleképpen, de a magyarázatok alaphangja mindig bánat, nosztalgia, csüggedés. Miért vesztette el az ember az Édenkertet? A válasz mindig ez volt: valamely eredendő bűn miatt. De az a képzet, hogy csak az ember volt képes bűnt elkövetni, és hogy Ádám meg Éva a bűnösök, nem túlságosan régi. Az Ószövetség szerzőiben bizonyos önteltség alakult ki, s a kereszténységnek kellett eljőnie, hogy megmentse és helyreállítsa a kozmikus arányokat annak kihangsúlyozásával, hogy egyedül Isten ajánlhatja föl magát vezeklésül.

Az archaikus időkben ez valahogy magától értetődő volt. A világegyetemet csak az istenek tudták működtetni vagy tönkretenni. Tehát itt kell keresnünk a gonosz eredetét. Hiszen a gonoszság továbbra is rejtély. Nem a természettől adott. Az egek hibátlan és mindenható gépezetétől nem eredhetett más, mint harmónia és tökély, az igazság és ártatlanság uralma, tejjel és mézzel folyó patakok. Ez így is volt, de ez az időszak nem tartott sokáig. Miért kezdődött el a történelem, ez a természeténél fogva szörnyű dolog? A filozófusok Platóntól Hegelig megadták fennkölt válaszukat: a tiszta Létezés szükségképpen szembekerült a Nem-Létezéssel, az eredmény pedig a Levés volt, ami viszont nem egy biztosítható üzlet. Lényegében ez volt az archaikus idők eredeti válasza, csak az absztrakciók hiánya miatt az égi mozgások segítségével kellett levezetni.

Arisztotelész, a beavatottak mestere tisztázta ezt az ügyet *Metafizikája* Lambda Könyvének egy igen fontos, mégis kevés figyelemre méltatott helyén (1074b), ahol Kronoszról, Zeuszról, Aphroditéről stb. beszél:

Ősapáink a legtávolabbi korokból (arhaioi kai panpalaioi) hátrahagytak utókorunknak egy hagyományt, mítosz formájában (schema), mely szerint ezek a testek istenek, és az istenség felöleli az egész természetet. A hagyomány

többi részét később tették hozzá mitikus formában...; azt mondják, hogy ezek az istenek emberi formában vannak, vagy olyanok, mint némely más állatok... De ha elvágatlanánk az első pontot ezektől a kiegészítésektől, és önmagában vennénk – tehát hogy Ők az első szubsztanciákat isteneknek gondolták, akkor ezt sugalmazott kijelentésnek kell tekintenünk, és arra gondolunk, hogy míg valószínűleg mindegyik művészetet és mindegyik tudományt gyakran a lehetőség határáig fejlesztették, majd az újra elenyészett, e vélemények azonban másokkal együtt megőrződtek a mai napig, mint az ősi kincs relik-tumai [leipsana].

Lévéen igazi görög, Arisztotelész nem tud elgondolni fejlődést a szó mai értelmében. Számára az idő a felvirágzás és elenyészés egymást követő ciklusaiban halad. De a mai prekoncepcióknak e hiánya nyitva hagyta elméjét az ősi bizonyosság számára. Ez a bizonyosság ragyog keresztül a távoli korok kódén és a félig értett nyelvezen. Az írásos történelem előtt az emberek gondolkodását az égi események figyelemmel követése alakította; de mivel írás még nem volt, e gondolatok visszahúzódtak, mint az asztrofizikusok mondanák, az „*eseményhorizonton túlra*”. Csak töredékesen maradhattak fenn mesékben és mítoszokban, mert akkoriban ezek képviselték az egyetlen szaknyelvet.

Mégis hatalmas szellemi teljesítményt tételezhetünk fel az égbolt illetén megszervezésében, a csillagképek megnevezésében és a bolygópályák nyomon követésében. Fennkölt és bonyolult elméletek születtek a kozmosz mozgásainak magyarázatára. Csofalkoznánk, miért foglalkoztak ilyen megszállottan a csillagokkal és mozgásukkal, ha nem tudnánk: e korai gondolkodók úgy vélték, hogy sikerült betájolniuk az isteneket, akik uralják a világ-egyetemet, s ezzel együtt a lélek sorsát is idelent és a halál után.

Mai nyelven fogalmazva, rátaláltak a lényegi invariánsokra, ahol a Létezés van. Az ősapák előtt tisztelgő Arisztotelész pontosan tudja, hogy velük kezdődtek az ő filozófiai kutatásai is.

Figyelemmel kell követnünk az ősi mítoszból foglalt kozmológiai információt – a káoszról, küzdelemről és erőszakról szóló információt. Ezek nem egyszerűen a nyugtalan tudat kive-

tülségei, hanem kísérletek azon erők ábrázolására, melyek részt vettek a kozmosz megformálásában. Az istenekkel harcban összekapaszkodó és az Olümposzra feljutni igyekvő szörnyek, titánok és óriások – mind-mind szerepkörök és összetevők a végül is megállapodott rendben.

Egy megkülönböztetés azonnal világossá válik. Az állócsillagok adják a Létezés lényegét, együttesük képviseli az Egészet uraló rejtett terveket és kimondatlan törvényeket. Az isteneknek látott bolygók jelképezik az Erőket és az Akaratot: az összes erők itt vannak, mindegyikük a mennyei hatalom egyik aspektusát jeleníti meg, a menny által kifejezett könyörtelen szükségszerűség és pontosság egyik aspektusát. Úgy is mondhatnánk, hogy míg az állócsillagok a – néma és mozdulatlan – királyi hatalmat képviselik, addig a bolygók a végrehajtó hatalmat.

Vajon teljes-e köztük a harmónia? Újra meg újra ennek álmát juttatta kifejezésre a szemlélődő elme, ezt próbálta Kepler rögzíteni azzal, hogy lejegyezte a „*Szférák Harmóniájának*” hangjegyeit, és ez szentesítődött az égbolt „*körbefordulásában*”. Ebbéli hitüket fejezték ki a régi gondolkodók a Nagy Évvvel, melyben az összes mozgás ugyanabba az eredeti alakzatba állította vissza az összes bolygót. De a számítások már igen korán kétségeket, s ezzel együtt aggodalmat támasztottak. Ritkán találkozunk e nézetek nyílt és szakszerű kifejtésével. A következő részlet az egyiptomi Halottak Könyvéből való, ahol Ozirisz beszél:

„Üdvözlégy, Thot! Ugyan mi történt Nut isteni gyermekeivel? Csatában ütköztek, viszálykodtak, öldöklést rendeztek, bajt kevertek: az az igazság, hogy minden dolgaikban a hatalmasok munkálkodtak a gyengékkel szemben. Add, ó, hatalmas Thot, hogy amit Atum isten elrendelt (beteljesedjen)! És nem tekinted gonoszságnak, és nem gerjedsz haragra, amikor ők összezavarják éveiket, betödulnak és lökdösődnek, hogy összezavarják hónapjaikat; hiszen mindabban, amit veled tettek, ők titokban műveitek gonoszságot.”¹

¹ 175. fejezet, 1-8, W, Budge ford. Kiemelés tőlünk.

Thot a tudomány és bölcsesség istene; ami Atumot illeti, ő úgy szólván megelőzi az isteni hierarchiát. Bár csak metafizikai stílusban leírva, ő az a rejtélyes entitás, melyből az Egész sarjadt: lehetne a neve Kezdet-és-Vég. Ily-módon ő a Jelenlét és a titkos Terv, melyet szívesen azonosítanánk magával a csillagos éggel. Az ő rendelése bizonyára maga a változatlan tökély. De most úgy tűnik, vannak erők, melyek titokban gonoszságot (jogtalanságot) műveltek. Ezek az erők mindenütt megjelennek, és rendszerint megkapják az, „erőszakos (hatalmaskodó)” vagy „gonosz (igazságtalan)” jelzőt, vagy mindkettőt. De ezek az „erők” nem gonoszak kezdettől fogva: csak az idők folyamán derül ki róluk, hogy gonoszak, illetve azzá válnak. Csak az Idő változtatja a titánokat, az Aranykor hajdani urait „gonoszságok művelőivé” (vö. 2. függelék). A kijelölt vagy beleértett mérték képzelete mutatja meg e „vétkesek” alapvető bűnét: az elrendelt fok túlszárnyalásáról, túllépéséről van szó, és ez betű szerint értendő.² Mit mond a *Mahábhárata* az aszurákról, India titánjairól? „Bizonyára az a szurák eredetileg igazságosak, jók és adakozók voltak, ismerték a Dharmát, áldoztak, és sok más erényt is birtokoltak... De később, ahogy számuk nőtt, büszkéek, hiúk és veszekedősek lettek... Mindenben zavart okoztak. Ezért az idők folyamán... sorsuk megpecsételődött.”³

Tehát súlyos következményekkel kell számolni, amikor 1Móz. 6.1 ezzel a megfogalmazással indít: „Lőn pedig, hogy az emberek sokasodni kezdenek a föld színén,...” És valóban, tíz sorral lejjebb eljön a súlyos döntések ideje, 1Móz. 6.13: „Monda azért Isten Noénak: Minden testnek vége elérkezett előttem,...” Még nyíltabban fogalmaz Énókh Könyvének 18. fejezete, ahol

² A megértést itt kizárólag gondatlanságunk gátolja, amellyel általában kezelünk pontos kifejezéseket: pl. a görög *moira* szót – *moros* írásképpel is – „sorsnak”, „végzetnek”, néha „végítéletnek” fordítják; a *moira* egy fok a 360°-os körből; ha erre ügyelünk, jobban megértjük az olyan vesszorokat, mint Od. I 34-36, ahol Aigiszthoszt kétszer is azzal vádolják, hogy *hyper moron*, mértéken túl cselekedett (Devecseri G. fordításában „a végzetten is túl”, illetve „sorsa fölött”. – a Ford.) De hát hogyan is léphetné túl bárki saját végzetét? Hogyan lehet bárki is túlméretezett a sorssal szemben? Ez magát a végzet-fogalmat tenné érvénytelenné.

³ V. Fausböll, *Indian Mythology according to the Mahábhárata* (1902), pp.40f.

egy Angyal lesz Énókh útikalauza az égi tájakon. A gonoszságokat elkövető személyiségek számára kijelölt körzet bemutatásakor az Angyal így magyaráz: „Ezek a csillagok, melyek ide-oda görrögnek a tűz fölött, azok, akik fölkeltekben áthágták Isten rendelését: nem a számukra kijelölt időben keltek föl. Ő pedig megharagudott rájuk, és leláncolta őket 10.000 évre, addig, amíg vétükük beteljesedik.”⁴

De nagyon vigyázzunk a túlzott leegyszerűsítésekkel. Az a megfogalmazás, hogy „bizonyára az aszurák eredetileg igazságosak, jók és adakozók voltak”, érvényes a titánokra is, az első világmegújulás korának erőire. De ha az ezt megelőző helyzet „szemüvegén” át nézzük, a titánok, aszurák és a hozzájuk hasonlók követtek el először szörnyűségeket. De így tett Szaturnusz is, az „idők kezdeményezője”, drasztikus tettével, mellyel keresztülvitte „a világ szülőinek szétválását”, ami az egyenlítő és a nappálya tengelyeinek szétválását jelenti. E szétválás előtt idő nem létezett. Ezek az „egyesült szülők” – Macrobius szívtelenül a „káosz” nevet használja – megnehezteltek azért, hogy az eredeti örökkévalóságot felszámolták azok az erők, melyek titokban gonoszságot (igazságtalanságot) műveltek.⁵ Ezek az erők, ahogyan az *Enúma elisben* – az úgynevezett Babiloni Teremtés-eposzban megjelennek – Apszu és Tiámat gyermekei, akik betolakodtak szüleik közé. „Megzavarták Tiámatot, ahogy ide-oda özönlöttek; igen, elrontották Tiámat hangulatát. Apszu nem tudta zajongásukat csökkenteni... Kifogásolható volt a viselkedésük, erőszakosak voltak.”⁶

Minthogy még nem „sokasodtak meg”, a világnak ez az első nemzedéke megalapította az Aranykort az ő uralma alatt, aki oly sok néven ismeretes: Enki, Jima, Freyr és így tovább. „De ezeket a fiaikat, akiket ő maga nemzett, a nagy Ég [megas Ouranos] azelőtt szemrehányásképpen Titánoknak [Erölködők] nevezett, mert azt mondta, hogy erőlködtek, és önhihet módon ijesztő dolgok mű-

⁴ E. Kautzsch szerk., *Die Apokryphen und Pseudoepigraphen des Alten Testaments* (1900), vol. 2, pp. 249f.

⁵ Nincs azonban teljes összhang a mitográfusok között; Hésziodosz *Theogoniájában* Gaia „lelkében igen örvendett” (173), amikor Kronosz megígérte, hogy elbánik Ouránosz atyával Gaia saját terve és tanácsa szerint.

⁶ EETabl. 1.22-28 (E. Speiser ford.), ANET, p. 61.

veltek, amiért majd nem marad el a bosszú”, írja Hésziodosz (*Theogonia* 207-10).⁷ Ez be is következett „megsokasodásuk” után, amikor túleröltették a mértéket. És ez újra meg fog történni, amikor a jövődő nemzedékek „tiltott utakat építenek az égbe”⁸ vagy túl magasra sikerült tornyot építenek. Az egyetlen biztos mértéket, a szoláris év „aranykötelét”,⁹ túlfeszítették, és az már meg sem javítható. A napéj-egyenlőségi Napot fokozatosan kimozdították az Aranykorban elfoglalt „jegyből”, s az megindult az új körülményekhez, új alakzatokhoz vezető úton. Ez az az ijesztő esemény, a levezelhetetlen büntett, melyet az Ég Gyermekeinek tulajdonítottak. Kibillentették helyéről a Napot, s most már mozgásba jött, az univerzum működése megbomlott, és semmi, de semmi – se napok, hónapok, évek, se a csillagok fölkelése vagy lenyugvása – nem fog már sohasem az őt jogosan megillető helyre kerülni. A tavaszpont kimozdult és megindult előre, ahogyan egy automata sebességváltós kocsni folytatja útját, amíg nem vesszük ki a sebességből – márpedig a napéjegyenséget sehogyan sem lehetett kivenni a sebességből. Az Ég Gyermekeinek pokoli lökdösődése és tülekedése szétválasztotta a szülőket, és örök mozgásra állította be az időgépet, mely minden új korszakban „új eget és új földet” állít elő, a Szentírás szavai szerint. Mint Hésziodosz mondja, a világ ezzel belépett a második stádiumba, az óriásokéba, akiknek bukásuk előtt döntő harcot kellett vívniuk a visszafogó erővel.

Az *Eddában* megtaláljuk egy egész világkorszak vízióját, annak bukásával együtt. A legelső versben olvashatjuk, a Jónő dalában, a Völuspában, ahol Vala prófétanő – kellőképpen különös és homályos nyelven – szavaival egybefogja a múltat és jövőt. Az Azok Korának elején az istenek tanácskozni gyűlnek össze, és neveket adnak a napnak és holdnak, nappaloknak, éjszakáknak és

⁷ H. G. Evelyn-White e fordítása (LCL) nem figyel föl a „szójátékra”, pedig fontos lenne. Hésziodosz e néhány sorban egymás mellett használja föl mindkét gyököt, melyből a „Titán” szót szokás eredeztetni: *titaino*, „erőködni”, és *tisis*, „bosszú”.

⁸ *Claudianus* 26. 69-71 az Alóadákról szólva, akik az Ossa hegyet felrakták az Olümposzra.

⁹ Lásd pl. RV .5.85.5: „A híres Aszurian Varuna e nagy tettét fogom bejelenteni, aki a levegőben állva, és a Napot használva mércének, megmérte a földet.”

évszakoknak. Elrendezik az éveket, és kijelölik a csillagok helyét. Az Idavollron (az „*Örvény-mezőn*”) felállítják székhelyüket „*az Aranykorban*”, és dámát játszanak aranyból készült bábokkal; minden csupa boldogság, amíg nem jön „*a három szörnyű leány*” (s ez újabb rejtély).¹⁰ De – mint céloznak rá – előzőleg volt már egy „*világháború*” az azok és vánok között, mely a hatalom megsztásával ért véget. Egy látomásban, melyben múlt és jövő egy villanásra összevegyül, Vala meglátja a végkimenetelt, és bejelenti „*Heimdal fenséges és közönséges gyermekeinek*”, azaz mindenkinek. Arra kéri őket, hogy nyissák ki szemüket és értsék meg, amit az isteneknek tudniuk kellett: a béke megszegését, Tjászi meggyilkolását, mely bűnben maga Odin is cinkos, sőt Tjászi szemeit felszögezi az égre. Ezzel fölemelkedik a függöny a múlt egy szakaszáról. Ugyanis Tjászi az azokat megelőző hatalmakhhoz tartozik; görögösen szólva, a titánok megelőzték az isteneket. A fő vánok vagy titáni hatalmak (Rydberg gondos rekonstrukciója révén) a három fivér, Tjászi/Volund, Orvandii/Eigil és Szlagfin: az Alkotó, az Íjász és a Zenész. Ezzel végre rálelünk Orvandilra, az Íjászra, Amlethus apjára. Ő egyike a három „*Ivalde-fiúnak*”, ahogyan a finn eposzban megfelelőik „*Kaleva fiait*”.¹¹ És Ivaldét, akárcsak Kalevát, alig említik, soha nem írják le, legalábbis Ivalde néven: a másik neve – Wate – alatt is csak futólag szerepel. Mint Kaleva, ő is egy jelentőségteli űr. De mindez már a múlté. A Jónő látomása a gyorsan közlő végre irányul. Igaz, Lokit leláncolták a pokolban, mert Balder halálát okozta, a nagy Fenrir farkast még mindig láncok béklyózzák, melyeket fortéllyal maga Löki alkotott egykor olyan anyagtalán dolgokból, mint a macskalépés hangja, szikla gyökere, hal lehellete, madár köpete.¹²

¹⁰ A Jötunheimrből származó három leány nem a Nornák, ennyit legalább biztonsággal állíthatunk, hanem alighanem Gulveig, a „*háromszor született*”, akit az azok megöltek „*háromszor, és mégis él*” (Völuspa 8): újabb „*gonoszság*”, mely bosszúért kiált.

¹¹ Furcsa dolog, de a három fivért, Volundot, Eigilt és Szlagfint, „*synir Finnakonungs*”-nak hívják, azaz „*egy finn király fiainak*” (J. Grimm, TM, p. 380.)

¹² Megint csak furcsa módon, pontosan efféle „*nem-anyagokról*” – beleértve az Anyasas tejét és a fiókák könnyét – kellett gondoskodnia a tibeti Bogda Geszer kánnak, aki szintén törbe csalta a napot.

Most kezdenek fölszállni a Mélység hatalmai, hullik szét a világ. E ponton lép elő Heimdal. Ő Ázgard Vészjelzője, az ég és föld közötti híd őre, az „Azok Legféhérbike”, de szerepe, cselekvési szabadsága erősen korlátozva van. Sokféle képessége van – hallja a fű növéstét, ellát száz mérföldre – de ezek valahogy hatástalanok maradnak. Övé a Gjallarhorn, az istenek nagy harci kürtje; egyedül ő tudja megfújni, de csak egyszer fogja megszólaltatni, amikor végső ütközetre hívja Ázgard isteneit és hőseit.

Az árja spekuláció le egészen Richárd Wagnerig valami komor elégedettséggel időzött el Ragnarök,¹³ az Istenek Alkonya témáján, mely majd elpusztítja a világot. Nézzük a jövendölést a Jösnő dalában és Snorri *Gylfaginning* című művében: amikor Garm, a démoni eb felugat a Gnipa-barlang szájában, amikor Fenrir farkas széttöri béklyóját és előjön „a folyó torkolatából”,¹⁴ állkapcsát az égtől a földig nyitva, és csatlakozik hozzá a Midgard kígyó, akkor Heimdal belefúj a Gjallarhornba, melynek hangja elhallatszik az összes világokba: megkezdődik a csata. De meg van írva, hogy a rend erői azért fognak harcba szállni, hogy kezeljenek az istenek által elkövetett eredeti gonoszságokért. A vi-

¹³ *Ragnarök* etimológiáját illetően lásd Cleasby – Vigfusson, *An Icelandic-English Dictionary*, melyben *regin* (melyből *ragna* ered) meghatározása „az istenek mint a világegyetem megalkotói és uralkodói”; *rök* pedig „ok, alap, eredet” vagy „csoda, jel, tünemény”; *ragnarök* pedig „az istenek és a világ története, különös tekintettel az utolsó felvonásra, az utolsó ítéletre”. A *rökr* szó, a *rök* egy lehetséges változata pedig „szürkület... ritkábban a reggeli szürkület”, és „a rágna *rökr*, istenek alkonya, mitológiai kifejezés, mely a (Snorri szerzte) próza-Eddában fordul elő, de azóta már modern művekbe is bekerült, kétségkívül a *rök* szó romlott változata, mely teljesen más, mint a *rökr*.”

Figyelembe véve azt, hogy a pándavák és kauravák közötti háború, ahogyan a Maháb-hárata elmeséli, végig a Dvápara és Káli Juga közötti „szürkületben” zajlik, nincs ésszerű alapunk ahhoz, hogy a Snorri-féle *rágna rökr* kifejezést „romlásnak” tekintsük. No de hát szakértőink elutasították a Snorri által tett összehasonlítást is Ragnarök és Trója bukása között: meggyőződésükből az a logikus végkifejlet adódik, hogy a „költészet” valamiféle *creatio ex nihilo*, következésképpen az egyetlen soha föl nem vetett kérdés: vajon a költők itt véletlenül nem kemény tudományos tényekkel foglalkoznak?

¹⁴ *Loki csúfolódása*, 41: lásd még V. Rydberg, *Teutonic Mythology* (1907), p. 563

lág elvész, jó és rossz egyszerre. A halottak hajója, Nagliar, melyet az élők levágott körméből építettek, átúszik a sötét vizeken, s rémületbe ejti az ellenséget. Ekkor, írja Snorri:

*Az egek hirtelen kettéhasadnak, előlovagolnak Muszpel
fiainak fényes hadai, majd lángoló kardjával Szurt, a
fylkingek élén.¹⁵*

Szurt, „a Fekete” mindent elnyelő lángok kíséretében jelenik meg, s megöli Freyrt, a Malom Urát. Snorrinál Szurt a „Gimle Ura”, valamint az Örök boldogság királya „az ég déli végén”.¹⁶

Bizonyára valamely időtlen erő, mely pusztító tűzbe borítja a világot; de erről majd később.

Ez idáig minden teljesen össze van zavarva – kísértetiesen, sötéten és katasztrofálisan, ahogy annak lennie is kell. De Heimdal jelleme különleges kérdéseket vet föl. „Kilenc anya fiaként” jelent meg a színen, ami ritka ismertetőjegy még a mitológiában is, olyan, melyet Heimdallal csak Agni oszt meg a Rigvédából,¹⁷ és Agni fia, Szkanda a *Mahábháratából*. Szkanda (szó szerint „az ugró”, vagy „fél lábon ugráló”) a Mars bolygó, de hívják *Kártti-kejának* is, mert a Kritika, a Fiastyúk csillagai nevelték föl. A *Mahábhárata*¹⁸ kitart a *hatos* szám mellett úgy a Fiastyúk, mint Szkanda szülőanyjai esetében, és terjedelmes, széles leírást ad a születésről és arról, hogyan iktatták be Karttikeját „az összegyűlt istenek... mint legfőbb katonai parancsno-

¹⁵ Gylf. 51.

¹⁶ Gylf 17; vö. R. B. Anderson, *The Younger Edda* (1880), p. 249. Az, hogy Szurt a Gimle Ura, különösen fontos állítás; a Snorri-mű mai fordításaiban ez nem található meg, csak az *Uppsala Codexben*: „sok jó lakóhely van és sok rossz; legjobb azonban Gimlében lenni Szurttal” (Rydberg, p. 651).

¹⁷ RV 10.45.2 kilenc születésre vagy anyára utal; 1.141.2 Agni második születésének hét anyjáról beszél. Leggyakrabban azonban Agninak bárom „anyja” van, ami megfelel három születési helyének: az égen, a földön, a vizekben.

¹⁸ Mbh. 9.44-4G (Roy ford. vol. 7., pp. 130-43. Ki kell hangsúlyoznunk, hangsúlyosan rs nyomatékosan, hogy a babiloni csillagászatban Mars a *Fiastyúk egyetlen* bolygó reprezentánsa. Lásd E. F. Gössmann, *Planetarium Babilomcum* (1950), p. 279.: „in der Planetenvertretung kommt für die Plejaden nur Mars in Frage.”

kukat”, ami döbbenetes módon érzékelteti, milyen keveset értetünk meg eddig.¹⁹

Heimdal kilenc anyja óhatatlanul felidézi a malmot forgató kilenc istennőt. Gyanúnk nem alaptalan. Az „*anyák*” közül kettő, Gjalp és Greip, megváltozott nevekkkel vagy nemzedékekkel, mint Fenj a és Menja jelennek meg.²⁰ Rydberg szerint Heimdal Mundilfoeri fia. A történet ezzel csillagászati dimenziót kap – de hová vezet? Hála a Jacob Grimm, Rydberg és O. S. Reuter által szolgáltatott támpontoknak, és a *Rigvédában.*, *Atharva Védában* és más váratlan helyeken elrejtett utalásoknak, valószínű következtetést tudunk levonni: Heimdal jelképezi a világtengelyt, a *szkambhát*. Feje a „*mérője*” (*mjotudr*) ugyanazon mértékeknek, melyeket – állítása szerint – a Jósno (völ-va) megért: „*Kilenc világot ismerek, kilenc terét a mérték-fának, mely a földön túl (fyr) van.*” A „*mérték-fa*” a *mjotvidr*²¹ fordítása, amit az úgynevezett költői változatok rendszerint a „*világfa*” kifejezéssel adnak vissza. A *fyr* szó újra megjelenik, elsőbbséget sugallva: a Völuspának e 2. versszakában a legtöbb esetben az „*alatt, lent*” szavakkal fordít

¹⁹ Bizonyára a legkevesebb, amit mondhatunk: Mars beiktatására az Összes bolygó többé-kevésbé szoros együttállásakor került sor; Mbh. 9.45 (p.133) kiemeli azt, hogy az összegyűlt nagy hatalmú istenek „*mind vizet öntöttek Szkandára, éppen ahogy az istenek vizet öntöttek Varuna, a vizek ura fejére, amiért felruházták őt az uralkodás jogával*”. És ez a beiktatás a Krita Juga, az Aranykor kezdetén történt.

²⁰ Ezeknek az anyáknak a neveit illetően lásd *Hyndluljod* 38; Gjalp és Greip, a Geirroed óriás lányainak neveit illetően lásd Snorri, *Skaldskaparmal* 2, és *Thorsdrapa*, melyet nagy vonalakban tárgyal Rydberg (pp. 932-52), aki Greipet „*Ivalde fiainak*” anyjaként azonosította. R. Much szerint Geivroed és Szürt azonosak („*Der germanische Himmelsgott*”, in: *Abhandlungen zur germanische Philologie*; [1898], p. 221). Az, anyák sokaságának feltűnése az ókori északon és Indiában (lásd még J. Pokorny, „*Ein neun-monatiges Jahr im Keltischen*”, *OLZ*, 21 [1918], pp. 130-33) arra ösztönözhetik a szakembereket, hogy újratárgyalják az amúgy teljesen értelmetlen hét, kilenc, sőt tizennégy „*anyaméh*” ügyét, amelyek folyton kíséretnek az ember teremtéséről szóló babilóniai beszámolókbán. (Vö. E. Ebeling, *Töd und Leben* [1931], pp. 172-77; E.A. Speiser [ibrd.], „*Akkád mítoszok és eposzok*”, ANET, pp. 99f.; W. von Sódén, *Or. 26*, pp. 309ff.

²¹ O. S. Reuter, *Germanische Himmelskunde* (1934), pp. 236, 319. Ami *mjotudr* (mérő) szót és kapcsolatát illeti a szanszkrit *matar*, illetve a *méter*, *mensar* stb. szavakkal, lásd Grimm, TM, pp. 22, 1290. Reuter idézi *Lex. Poet. Boreate* 408, ahol *mjotudr* – sors.

ják. A „*ki mér, mit?*” kérdés terjedelmes elemzést igényelne: itt nincs szükségünk oly sok részletre, csak azt lényeges tudnunk, hogy Heimdal egy másik névvel – *Hallinskidi* – is megtisztelik (lásd 16. függelék). E név állítólag hajlított, ívelt vagy megdőlt karót vagy oszlopot jelent. A hajlított vagy megdőlt jelzők illenek a világtengelyre és mindarra, ami hozzá tartozik, az egyetlen kivétel a megfigyelő, aki pontosan a földi Északi-sarkon áll. De miért nem hívják mindjárt „*ferdének*” vagy ferdén hajlónak?²² Akár hajlott vagy ferde, Grimm joggal mondja, hogy „*megjegyzésre érdemes az a körülmény, hogy Hallinskidi és Heimdal egyaránt előfordul a Kos nevei között.*”²³ Heimdal az „*ügyelője*” a sokat koptatott istenek Hídjának, mely végül összeomlik Ragnarök idején; „*feje*” méri ki a nappálya és egyenlítő kereszteződését a tavaszponton a Kosban,²⁴ mely csillagképet Kleomédész is „*fejnek*” nevezi,²⁵ és számtalan orvos asztrológiai ábrázoláson a Kos a fej ura (a Halak a lábfejeké). Ennek megfelelően akár azt is mondhatjuk, hogy a Jösnő „*a Kos fenséges és közönséges gyermekeihez*” intézi üzenetét.

Ha felidézzük a Rigvédából Agni alakját, aki Heimdalhoz hasonlóan hét vagy kilenc anya fia, és amit a „*tűzről*” mondtunk – nevezetesen hogy az égi pólusokat Összekötő nagy kort jelenti – a struktúra érthetőbbé válik. Heimdal jelképezi a napjegy-egyenlőségi kört, mely a gömb felszínén kíséri a lassan elforduló, teljesen absztrakt és láthatatlan tengelyt. Mindjárt ki fog derülni, hogy a

²² Többet is ismerünk a ferdén álló oszlopok vagy fák e mitológiai fajából – pl. az „*áldozati oszlop*” a Rigvédából – de még a Medvék sem félnek lakóhelyül választani egyiket vagy másikat. Lásd F. G. Speck és J. Moses, *The Celestial Bear Comes Down to Earth: The Bear Sacrifice Ceremony of the Munsee-Mohican in Canada*. 1945

²³ TM, p. 234. Rydberg (p. 593) így fogalmaz: „*Az óskandináv költészetben Vedr (űrű, kos) Heimdal és Hallinskidi mint Heimdal jelzője, szinonimák.*”

²⁴ A. Ohlmarks, *Heimdalls Horn und Odins Auge* (1937), p. 144, az istent bakkecskének írja le. Ezzel sincs baj, ha igaza van, minthogy a Capellának, alpha Aurigae, mely teljességgel „*kecskeszerű*”, akár hím, akár nőtény, egyik neve „*asarbardagi = az Azok Harca*” (Reuter, p. 279). Auriga-Erikthionioszról később még hallunk. (Angol szójáték, minthogy a *capricious* [= szeszélyes] szó a latin *capra* [= bakkecske] szóra vezethető vissza. – A ford.

²⁵ A „*fej*” (*kephalos*) helyett Nonnosz a Kost az Olümposz *mesomphalosának*, „*középköldök*”, nevezi.

„*tengely*” mindig egy világkorszak teljes „keretét” jelenti, amit a nap-éj-egyenlőségi és napfordulós körök rajzolnak ki.²⁶ Érthetőbbé válik Heimdal egy másik jelzője is, a *Vindler*, melyről Rydberg kijelenti (p. 595): „*A név a vindill egyik változata és a vinda szóból ered: csavarni vagy forgatni, tekerni, bármit gyorsan körbeforgatni. Minthogy 'a forgató' jelzőt kapja az isten, aki az embert (fűrésszel vagy dörzsöléssel történő) tűzcsiholásra tanította, s aki maga e tűznek a megszemélyesítője, akkor bizonyára ez 'a fűró' szinonimája.*”

A Jósno próféciája nem ér véget a katasztrófákkal, hanem átvált a tragikusról a lid hangnemre, hogy az új kor beköszöntéséről dalolhasson:

*Látja, másodjára
emelkedik föl
tenger teljéből
föld Örök zöldje...
Vetetten földek
fordulnak termőre,
a rossz jóra válik...*

(Tandori Dezső ford.)

Még ha elpusztult is az az istennemzedék, az ifjabbak maradnak: Balder és Hoder, aztán Thor két fia és Vidar, Odin fia. A Bölcs Vánok Háza egészében véve nem károsult, még ha Freyr elesett is az ütközetben. Minthogy a vánok egy letűnt korhoz tartoznak, ez a válság láthatóan nem érinti őket. Valójában az egész tragédiát körüllegi valami szándékoltan lidércnyomásos vagy neurotikus valószerűtlenség. A Farkas béklyója a semmiből készült, mégis csak akkor tudta széttörni, amikor eljött az ideje, amikor Odint és a Napot föl kellett fálnia. A következő pillanat-

²⁶ Megjegyzendő, hogy Snorriál a Bifrösztt-hídnak a szivárvánnyal való azonosítása arra készítette a kutatókat, hogy nagy sietve megmentsenek egy teljesen szabályos jelenséget a szivárványnak kijelölt bizonytalan létformától; tehát ők ehelyett a Tejútra szavaztak. Ezzel mi aligha érthetünk egyet. Lásd A. Ohlmarks, „*Stellt die mythische Bifroest den Regenbogen oder die Milchstrasse dar?*” *Medd. Lunds Astron. Observ.* (1941), ser. II, no. 110, valamint Reuter, p. 284, további hivatkozott irodalommal.

ban az ifjú Vidar megöli a szörnyet, pusztán azzal, hogy cipőjét a torkába nyomja (neki is csak egy cipője van, mint Jászónnak). Nem annyira a tényleges erők, mint inkább a büntudat és a rákövetkező káosz rombolta le a kialakult rendet, amikor eljött a kitűzött idő, amint elrendelte a sors, és hírül adta a Gjallarhorn szava.

Hogy mi történik utána (vagy történt, vagy fog történni valamikor, hisz e mítosz jövő időben íródott), a Völuspa mondja el, de kibővített formában megtaláljuk Snorri *Gylfaginningjében* is (53), amely egy furcsa találkozás története Gylfi király és az azok között, akik embernek álcázzák magukat, és nem is fedik föl személyazonosságukat, de hajlandók kérdésekre válaszolni: „*Mi történik, amikor az egész világ már leégett, az istenek halottak, s az egész emberiség eltűnt? Korábban azt mondtad, hogy minden emberi lény tovább fog élni ebben vagy abban a világban.*” A válasz szerint úgy is lesz, számos világ van mind a rosszak, mind a jók számára. Ezután Gylfi megkérdezi: „*Lesznek-e élő istenek, és marad-e valami a földből és az égből?*” A következő választ kapja:

„A föld újra kiemelkedik a tengerből, zöldben pompázik, és a dolgok vetés nélkül nőnek. Él Vidar és Vali, mert sem a tenger, sem Szűrt lángjai nem ártottak nekik, és ők az Örvény-mezőn laknak, ahol egykor Ázgard állt. Aztán eljönnek Thor fiai is, Módi és Magni, és magukkal hozzák apjuk kalapácsát. Balder és Hoder is eljönnek a másik világból. Mindnyájan leülnek és beszélgetnek. Elismétlik dalaikat, és beszélnek a régen történt dolgokról. Aztán megtalálják a fűben az aranytáblákat, amelyekkel valaha az azok játszottak. Találnak két embergyermeket is, akik megmenekültek Szűrt hatalmas lángjaitól. Neveik Lif és Lifthrasir, a reggeli harmatból táplálkoznak, s ebből az emberi párból nagy sokaság származik, mely betölti a Földet. És bármilyen furcsa is, a Nap – mielőtt Fenrir fölfalta – leányt szült, aki ugyanolyan szép, mint az anyja, s ugyanazokat az utakat járja.”

Ekkor teljesen váratlanul – fejezi be szárazon történetét Snorri – mennydörgésszerű recsenés hallatszott mindenfelől, s

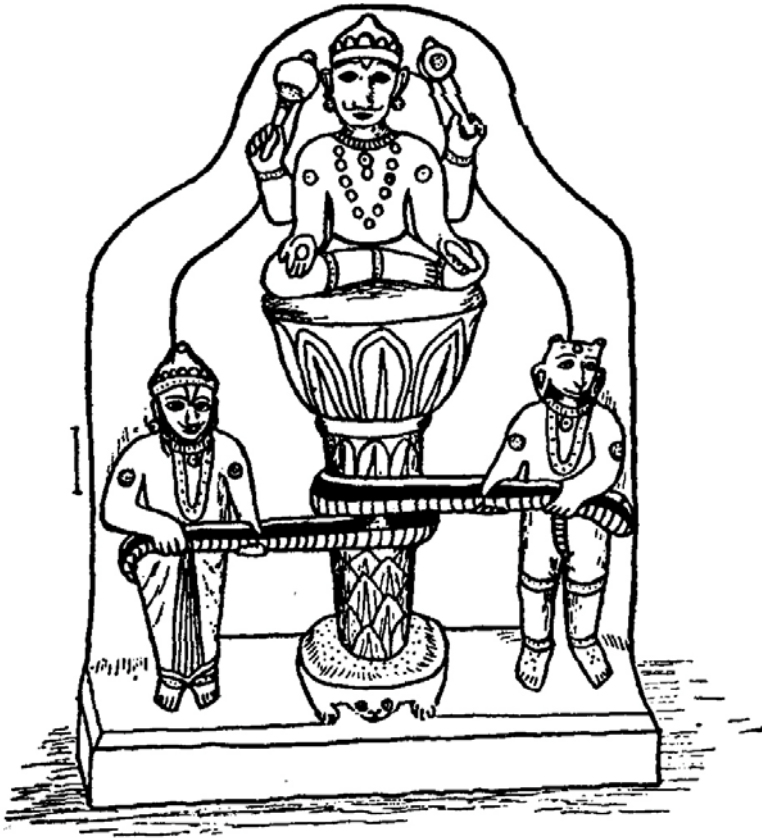
amikor a király újra körülnézett, a nyílt síkságon találta magát, a pompás csarnok pedig eltűnt.

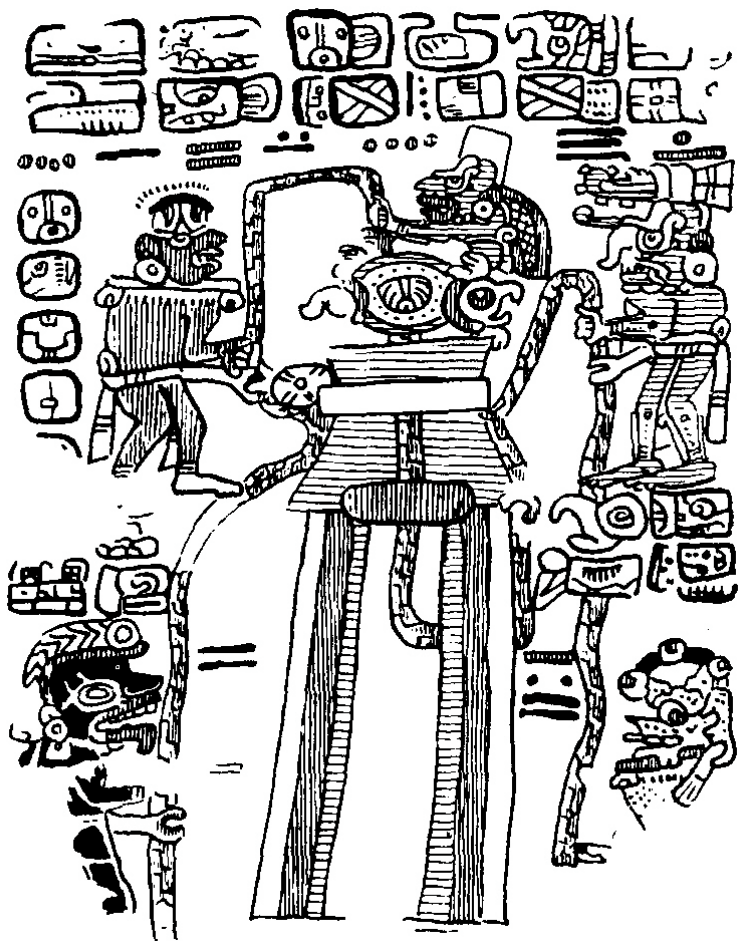
12. ábra Hórusz és Széth fúrás vagy köpülés közben. Hórusz feje, mint a sólyomé; Széth-Tüphón feje pedig a kutyának is számárnak az a sajátos keveréke, mely jellegzetessége a "Széth-állatnak". Ezt az ábrázolást rendszeresen félreértelmezik, mint a "két ország egyesítését", akár Hórusz és Széth dolgozik a köpülónél, akár pedig – s ez a gyakoribb eset – az úgynevezett "Nílus Istenek"

13. ábra A Tejtenger "semmitől össze nem mérhető köpülője", ahogyan a *Mahábháratá* és a *Ramajána* leírják. A jobb oldali istenségek fejei az aszurák, összetéveszthetetlen "tűphóni" jellegzetességekkel. Ugyanazt az erőt jelképezik, mint a titánok, a turániak, Untamo népe, egyszerűen a gonosz nagybácsi „családja”, melynek Széth a legrégebb képviselője, aki harcban áll az apját – Oziriszt – megbosszuló Hóruszal.

14. ábra Az Amritamanthana (vagy a Tejőcéán Kőpülése) egyszerűsített változatában is a teknősbékán nyugvó Mandara-hegy szolgál forgócsapként vagy kőpülőfaként. És a jobb oldali alak feje itt is "tüphóni" karakterű.

15. ábra A maja Codex Tro-Cortesianus ugyanazt az eseményt mutatja, más vetületben. Ezt az ábrázolást nehezebb megfejteni. – ahogy általában a maják képeit – de jól kivethető a kötél, a teknős, a köpülő (talan homokórát jelöl) és „kin”, a nap jele siklik végig a kígyó-kötélen.

Az idő és az igeidők szándékosan össze vannak keverve, de a kijelentések – még ha hiányosak is – ősi jelentéseket hordoznak. A játékhoz használt, fűben heverő bábok fölfedezése – melyről már a Völuspa is beszélt – világosabbá válik, ha a *Rigvédára*

gondolunk, ahol magukról az istenekről mondják, hogy úgy járkálnak, mint *ayas*, azaz kockadobások.²⁷ Még érthetőbbé válik a dolog, ha figyelembe vesszük azt, hogy az indiai világekorszakok nevét (Juga) a kockajáték nyelvéből kölcsönözték.²⁸ De mindkét adatot félrelelhetnénk, mint semmitmondóakat, ha elfelejtjünk, hogy a „*proto-sakk*” számos fajtájában – J. Needham kifejezésével élve – kombinálták a táblajátékokat a kockadobással: a kockadobással kijött szám határozta meg azt, hogy melyik bábbal kell lépni.²⁹ Hogy pontosan ez a szabály volt érvényben a *táji* nevű, s a Völuspában említett táblajátékban, azt A. G. van Hamel mutatta ki.³⁰ Ily módon a kockadobás megkötötte a sakkjátékos kezét – ezt a játékot hívták Indiában „*a bolygók csatájának*”, és még a XVI. századi Európában is „*Mennyei Háborúnak, vagy a Csillagjós Játékának*”³¹ míg a kínai sakk-tábla a két táborra osztott Tejutat mutatja. Tehát az izlandiak pontosan tudták, miről beszélnek. Végül ugyanebből az irányból érkezik még egy figyelemre méltó és zavaró egybeesés. Ismeretes, hogy az istenek végső csatájában a „*rend*” oldalán összegyűlt légiók a halott harcosok, a „*Einherier*”, akik valamikor földi ütközetben estek el, s a valkűrök átvitték őket a Valhallába, hogy ott Odinnal lakozzanak – a hősiességben gyakran szereplő téma. Az utolsó napon előjönnek, hogy harci alakulatban csatába szálljanak. A *Grimmis-matban* olvassuk (23): „*Ötszáz kapu és még negyven – van Walhalla hatalmas épületében – nyolcszáz „Einherier” jön ki mindegyik kapun – amikor védelmi harcba vonulnak a Farkas ellen.*”

Ez összesen 432.000, régtől fogva jelentőségteljes szám.

²⁷ KV 70.116.9; a kockák neve *vrata*, azaz szervezett „*csapat*” a király alá rendelve; a király pedig Rúdra.

²⁸ Krita, Treta, Dvapara, Káli - az utolsó a legrosszabb dobás (melyet a görögök „*kutyának*” neveztek). Lásd H. Lüders, *Das Würfelspiel im Alten Indien* (1907), pp. 41, 63f.

²⁹ H. Lüders, p. 69; lásd még S. Culin, *Chess and Playing Cards* (1898), p. 857.

³⁰ „*Az Istenek társasjátéka*”, *Arkiv für Nordisk Filologi* 50 (1934), p. 230.

³¹ A. Bernhardt, „*Vier Könige*”, BA 19 (1936), pp. 171f. Lásd J. Needham, *Science and Civilization in China, Vol. 4, Pt. I: Physics* (1962), p. 325, egy 1571-ben megjelent sakk-témájú, *Uranomachia seu Astrologorum Indus* című könyvről.

Biztosan ősi jelentőségű volt, hiszen egyúttal ez a *Rigvéda* szótagjainak száma. De ez a még alapvetőbb 10.800-as számra megy vissza, ami a versszakok száma a *Rigvédában* (40 szótag versszakonként), amely a 108-as számmal együtt lépten-nyomon előfordul az indiai hagyományban, A 10.800-as számot adja meg Hérakleitosz az Aión időtartamára vonatkozóan, Censorinus szerint (*De die natali* 18), míg Berószosz szerint a babilóniai Nagy Év 432.000 évig tartott. De 10.800 egyúttal a téglák száma is az indiai tűzoltárban (Ag-nicayana).³²

„*Legyíteni egy ilyen egybeesésre*”, jegyzi meg Schröder, „*vagy a véletlennek tulajdonítani, véleményem szerint a szkeptizmus túlzásba vitele.*”³³ Ne adjuk hozzá Angkort is a listához? öt kapuja van, mindegyikhez utak vezetnek, melyek áthidalják az egész helyet körülvevő vizesárkot. Mindegyik utat hatalmas kőalakok sora szegélyezi, utanként 108, egy oldalon 54, összesen a dévák és aszurák 540 szobra, és mindegyik sor egy hatalmas, kilencfejű Naga kígyót hordoz. Pontosabban szólva, nem is „*hordozzák*”, hanem láthatóan húzzák, ami jelzi, hogy az 540 szobor a Tejőceánt köpüli, melyet (valóban kissé szegényesen) a vizesárok jelképez,³⁴ a Mandara-hegyet használják köpülőfának, Vaszukit pedig, a Nagák hercegét sodrókötélnék. (A félreértéseket elkerülendő: Vaszukit előzőleg erre fölkérték, s ő szívesen beleegyezett, csakúgy, mint Visnu teknőc-avatárja, aki a merev alátámasztást szolgáltatva ehhez a „*mérhetetlenül hatalmas köpülőhöz*”, de még a Tejőceán is kifejezésre juttatta, hogy aláveti magát a köpülésnek.) így tehát kiderül, hogy az egész Angkor az „*alternatív mozgást*” reprodukáló kolosszális modell, melyet igazi hindu képzelettel és képtelenségekkel szerkesztettek meg, hogy ellensúlyozzák a folyton egy irányban, nyugatról keletre haladó precesszió képzetét.

Most nézzük meg a *Gylfaginning* utolsó bekezdését, melyet általában utószónak tekintenek, s még szerzősége is kétséges, ugyanis a föltevések szerint Snorri *Eddáját* Olaf Hvitaskald

³² Lásd J. Filiozat, „*L'Inde et les échanges scientifiques dans l'antiquité*”, *Cahiers d'histoire mondiale* I (1953), pp. 358f.

³³ F. K. Schröder, *Altgermanische Kulturprobleme* (1929), pp. 80f.

³⁴ R. von Heine-Geldern, „*Weltbild und Bauform in Südostasien*”, in: *Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte* 4 (1930), pp. 41f.

(megh. 1259), Snorri unokaöccse fejezte be. Bárhogy is van, ez a kiegészítés kissé elüt az előző szövegkörnyezettől, mégis megerősíti azt:

Az ázok most leültek beszélgetni, tanácsot tartottak, és felidézték a Gylfinek mesélt összes történetet. Ugyanazokat a neveket adták meg, melyekkel korábban elnevezték az embereket és az ottani helyeket. Ezt pedig azért cselekedtek, hogy hosszú idő elteltével az emberek ne kételkedjenek abban, hogy akiknek ugyanazon neveket adták, mindnyájan azonosak. Volt egy, akit Thor-nak hívnak, és ő Asa-Thor; az öreg. Oeku-Thor (Szekér-Thor), és neki tulajdonítják Hektor nagy tetteit Trójában.

Ami a világ újjászületését illeti, egy újabb „*Alkony*” idézhető fel. Ezt a Hawaiiból származó *Kumulipóban* találjuk meg, a polinéziaiak kozmogóniai mítoszában. „*Bár minden dolgok forrása a káoszból ered, ez a káosz valójában egy korábbi világ roncsaiból áll.*”³⁵

*Az idő most lengésében a kiégett világ fölé ér
A dolgok nagy fordulata újra fölfelé halad
Még naptalan a letakart fény ideje;
Bizonytalanul, mint gyenge holdfényben
Makalii éjsötét felhőfátyolából*

Reszketve, mint árnyék lép elő a leendő világ előképe.³⁶

³⁵ R. B. Dixon, *Oceanic Mythology* (1910), p. 15.

³⁶ A. Bastian, *Die Heilige Sage der Polynesier* (1881), pp. 69-121. Roland B. Dixonnal együtt, aki a fenti utolsó három sort fordította, Baslian német tudására bíztuk ma gunkat, aki a polinéziai kultúra és nyelv kimagasló szaktekintélye volt. A mai kutatók önálló úton járnak. M. Beckwith (*Hawaiian Mythology* [1940], p. 58) e sorokat a következőképpen fordítja: „*Akkor, amikor a föld forró lett / Akkor, amikor az egek megfordultak / Akkor, amikor a föld elsötétült / Hogy felragyogjon a Hold / A Fiastyúk keltének ideje.*”

Ami a *Makalii* szót illeti (a maoriban *Matariki*, a mikronéziai és melanéziai nyelvjárásokban *Maharika*, s más efféle alakok), ez a Fiastyúk neve, bár gyakrabban találkozunk a „*Makalii hálója*” kifejezéssel (a helyes alak: Huihui-o-Matariki, azaz Matariki csomója v. fürtje. Makalii „személye”, akié a háló, továbbá egy másik alak, akit okunk van a Hyádokkal (Méhkas v. Kikelet hírmondó) azonosítani, a sötétben marad. Lásd E. Tregear, *The Maori-Polynesian Comparative Dictionary* (1891) s. v. Matariki; N. B.

Így énekelt régen az óceániai Empedoklész. A költeményt igen régi királyi hagyományból emelték ki, ahogyan Vergiliusz is az övét Gens Júlia történetéből merítette, ugyanis a hawaii királyok eredeti leszármazási vonala feltehetően Kanétól ered, a Csendes-óceán Demiurgosz Istenétől.

Emerson, *Unwritten Literature of Hawaii* (1909), p. 17; M. W. Makemson, *The Morning Star Rises: an Account of Polynesian Astronomy* (1941), nos. 327, 380; Beckwirth, p. 368; K. P. Emory, *Tuamotuan Religiou., Structures and Ceremonies* (1947), p. 61. A Hyádok és Plejádok csillagképeket, mint a kínai szféra „mennyei vadászhalóit” illetően lásd G. Schlegel, *L’Uranographie Chinoise* (1875); repr. 1967), pp. 365-70.

XI. FEJEZET: Sámsonok az ég alatt

*Miért is rendelte, hogy neveljenek Mint Istennek
választott emberét,
Kit nagy tettekre szánt – ha itt halok Elárult
rabként, két szemem kitolva,...
Ó éj, éj. éj a déli ragyogásban,
Megbonthatatlan éj, teljes sötétség.
Hajnal reménye nélkül!
Elsőnek teremtett sugár, s te nagy Ige:
„Legyen világosság, és lett a fény”,
Ős törvényedből mért vagyok kizárva?*

A küzdő Sámson (Jánosházy György ford.)

Sámson története a Bibliában: képtelenségek nagyszabású szövedéke. A vasárnapi iskolák tanulóit biztosan régóta zavarja, milyen fegyvert választott a filiszteusok megölésére. De ennél jóval több zavarba ejtő dolog van itt (Bírák 15):

15. És egy nyers szamarállcsontot talál, és kinyújtván kezét, felvéve azt, és agyonvert vele ezer embert.
16. És monda Sámson:
Szamár állcsontjával seregeket seregre, Szamár állcsontjával ezer férfit vertem le.
17. És mikor ezt elmondotta, elvetette kezéből az állcsontot, és elnevezé azt a helyet Ramath-Lehinek.
18. Azután megszomjúhozék felette igen és felkiáltott az Úrhoz, és monda: Te adtad szolgád kezébe ezt a nagy győzelmet, és most szomjan kell meghalnom, és a körülméletlenek kezébe jutnom.
19. Akkor meghasítá Isten a zápfogat, mely az állcsontban volt, és víz fakadt ki abból. Ő pedig ivott, ereje megtért, és megéledett. Azért neveztetik a „segítségül hívás forrásának” e hely Leniben mind a mai napig.
20. És ítélé Sámson Izraelt a Filiszteusok idejében húsz eszten-deig.

E részletet a Javított Változatban átfogalmazták (ez 1881-ben jelent meg, míg a szerzők az un. Hitelesített Változatból vagy más néven a Jakab Király-féle Bibliából [1604-11] idéznek. – a Ford.), hogy hihetőbb legyen, de a 18. vers így is rendíthetetlenül emlékezteti az olvasót arra, hogy nem valami közönséges csontról van szó, vagy akár „*a helyéről*”, mint újabban javasolták. Ugyanis ez az állkapocs a mennyben van. Ezt a nevet adták a babilóniaiak a Hyádoknak, melyeket a Taurusban helyeztek a „*Bika Állkapcsaként*”. Ha még emlékszünk az „*esős Hyádok*” klasszikus jelzőre, ennek oka az, hogy Hyades jelentése „*vizes*”. A babilóniai Teremtés-mítoszban, mely korábbi Sámson történeténél, Marduk bumeráingszerű fegyverként használja a Hyádokat, hogy az égi szörnyek fajtáját elpusztítsa. A teljes cselekmény az istenek között játszódik. Az is tudható, hogy Indra félelmetes fegyvere, a lófejű Dadhjanycs csontjaiból készült Vadzsra, a Mennykő, sem e földről való volt (lásd 19. függelék. A történet olyannyira egyetemes, hogy az egész földgolyót átfogónak tekintendő. Dél-Amerikában, ahol a bikák még ismeretlenek voltak, az aravakok, tupik és az ecuadori kecsuák a „*tapír állkapcsáról*” beszéltek, mely a nagy Hunrakán istennel, a hurrikánnal állt kapcsolatban, aki nagyon is tudja, hogyan kell ezeket megölni. A mi egünkön az égi Sámson neve Orion, a hatalmas vadász, alias Nimród, így szerepel Kínában is, mint „*Can Hadúr*”, az őszi vadászat vezénylője, viszont a Hyádokból ott madárfogó háló lesz. Kambodzsában maga Orion lett tigriscsapda; Borneóban pedig, ahol nem élnek tigrisek, disznók helyettesítik; Polinéziában semmiféle nagytestű állat nem lévén, Orion hatalmas madárcsapda alakját ölti. E csapdával fogta el a Nap-madarat Maui, a teremtő hős és tréfacsináló; de miután foglyul ejtette, hozzálátott, hogy eltángálja – és mivel? – saját tiszteletre méltó nagyanyjának, Muri Ranga Whenuának az állkapcsával.

Ha most Sámson – a bibliai Sámson – visszahozzuk a földre, lehetetlen jellem lesz belőle, akinek nincs is jelleme, leszámítva mániákus erőszakosságát és fellobbanó szenvedélyeit. Megismerkedvén zürzavaros és szeszélyes élettörténetével, döbbenet olvassuk: „*És ítélé Izraelt húsz esztendeig.*” Mert ha valakiből, akkor ebből az ámokfutóból aztán hiányzott minden ítélőképes-

ség. Mint Frazer megjegyzi, kétséges, hogy különösebben díszére vált volna a pulpitusnak. Személye mégis titokzatos jelentőségre tesz szert. Tömérdek klasszikus tündérmese rakódott rá, mint pl. „*a férfi, akinek máshová tették a lelkét*” (a külső lelket), valamint a nők általi végzetes elárulatás folyton visszatérő motívuma, Hé-
raklész és Llew Llaw Gyffes motívuma. Sőt mi több: alakja nem-
emberi szerepkörök össze nem illő montázsának tűnik, melyeket
már nem lehetett értelmes módon összerakni, csak valahogy ösz-
szezsúfolni filmgyártói sietséggel. Még fiatal Heraklészként vég-
hezvitt tettei is – oroslán széttépése – egy szemvillanás alatt
dögből fölszálló méhrajjá változnak, földézve a kiérdemesült
bougoniát Vergilius *Georgikon*-jának negyedik könyvéből.

Képtelen tettei közül némelyeket sajátos megvilágításba he-
lyez a kontextus. Sámson elégedetlen volt (Bírák 14-15), mert
szíve választotta, filiszteus felesége elárulta népe gyermekeinek
az oroslánról szóló találós kérdés megfejtését: „*Az evőből éték
jött ki / S az erősből édes jött ki*”, s így zálogot kellett adnia utolsó
fogadásáért.

14.19. Ekkor felindítá őt az Úrnak lelke, és elment Askelonba, és
megölt közülök harrincz férfiút, és elvette ruhájukat, és
azoknak adta ez öltöző ruhákat, a kik a találós mesét megol-
dották. És felgerjedett haragjában elment az ő atyjának házá-
hoz.

20. A Sámson felesége pedig férjhez ment az ő egyik társához, a
kit társaságába vett vala.

15.1. Lőn pedig néhány nap múlva, a búzaaratásnak idejében,
me látogatta Sámson az ő feleségét, egy kecske gödölyét
vivén néki, és monda: Bemegyek az én feleségemhez a háló-
házba. De nem hagyá őt bemenni az ő atyja.

2. És monda annak atyja: Azt gondoltam, hogy gyűlölve gyűlölöd
őt, azért odaadtam őt a te társadnak; de hát vajon öccse nem
szebb-é nálánál? Legyen ő helyette most az a tied.

3. És monda néki Sámson: Teljesen igazam lesz most a
Filiszteusokkal szemben, ha kárt okozok nékik.

4. És elment Sámson, és összefogdosott háromszáz, rókát, és csó-
vákat vévén, a rókák farkait egymáshoz kötözé, és egy-egy
csóvát tett minden két rókának farka közé.

5. És meggyújtá tüzzel a csóvákat, és beeresztette azokat a Filiszteusok gabonájába, és felgyújtá a gabonakalangyákat, az álló vetéseket, a szőlőket és az olajfaerdőket.
6. Akkor mondanak a Filiszteusok: Ki cselekedte ezt? És mondák: Sámson, Thimneus veje, mert elvette tőle az ő feleségét, és adta azt az ő társának. Fel-ménének annakokáért a Filiszteusok, és megegeték az asszonyt és annak atyját tüzzel.
7. Sámson pedig monda nékik: Bátor ezt cselekedtetek, mégis addig nem nyugszom meg, míg bosszúmat ki nem töltöm rajtatok.
8. És megverte őket keményen válluktól tomporukig, és lement és lakott Ethamban, a sziklabarlangban.

Hagyjuk most ott ülni a nagy Sámson a sziklabarlangban, ami számára csak rövid közjáték, mielőtt újra elindul ellenségeit provokálni a maga szeszélyes, hirtelen és ingerlékeny módján; mi pedig gondolkozzunk.

Háromszáz róka befogása és összekötése farkuknál fogva puszta rosszindulatból, ez inkább illik egy fiatalkorú bűnöző, egy Pauf Bunyan vagy Erős János ábrándjaiba, mint egy harcos hőstettei sorába. Mintha a Szentírás emlékezett volna arra, hogy őt nagy vadászként kell megjeleníteni, de valahogy rossz helyre kerültek a vadászati alkalmak. Végül is oroszlánok nincsenek minden bokorban, és a rókák is megteszik, ha másért nem, bosszantásból. De Ovidiustól tudjuk (*Fasti* 4, 631 ff.), hogy áprilisban Ceresz ünnepén, fáklyaként égő rókákat úztek körbe a Circusban. Talán ez lehetett az igazi háttér. A „*termékenységi rítusokat*” emlegető mai magyarázatok olyan hiábavalóak, hogy hasznosabb volna felidézni a háromszáz kiválasztott „*kutyát*”, akiket Gideon toborzott serege számára, s ami máig megmagyarázatlan. Vagy tekintsünk egy másik fontos eseményt, melyre Félix Liebrecht hívta föl a figyelmet: a „*Szada-ünnep*”, melynek során Irán minden vidékén állatokat gyűjtöttek meg, s körbekergették őket. Ez azonban visszavezetne Firdauszi: Királyok Könyvéhez, ezen túl pedig a Kynosoura-problematikához, melybe nem bocsátkozhatunk e ponton, hiszen meg kellene hozzá vizsgálni mindazt, amit az égi tüzek meggyújtása jelentett.

De a történet fő témája világosabb lesz számunkra, ha áthe-lyezzük egy teljesen más elbeszélő hagyomány keretei, Szuszanoo japán isten kalandjai közé. Ezek a japán szent iratokban találhatók, ez esetben a *Nihongiban*, melyet Kr. u. a VIII. században állítottak össze, de ismeretlen időbe nyúlik vissza. Ugyanazt a szerepet töltik be, ámít nálunk a Biblia még nem is olyan régen, sőt annál is nagyobb, hiszen „*ez a legendagyűjtemény, mely számunkra folklór, de a szigetvilág népének hihető történelem, összefonódik mindennel, ami tősgyökeresen japán*”. Az idézet Post Wheelertől származik, aki a japán mítoszok legújabb kiadását szerkesztette. Idézzük őt tovább: „*Egyetlen más országban sem tapasztaljuk, hogy a nép szent legendái így összefonódnának mindennapi életével és gondolataival. Jelenetek elénk bukkannak minden szögletből és mellékutcából. Japán bankjegyen látható az ősi mítosz, melyben a Nyolcfarkú Kígyót megöli a Heves-Féktelen-Vitéz Férfi istenség, a Fényesen Ragyogónak, a Napis-tennőnek a fivére. A mítoszt a tokiói Császári Színház au grand sérieux előadásában láttam, de ugyanazon a héten volt műsoron egy Ibsen-dráma és egy bécsi könnyű opera is.*”¹

A héber mítoszok nagy része a palesztinai parasztok és patriarchák kendervászon háziszöttesében lép elénk. A japán mitológia egy már kifinomult, természetellenes feudális világ bélyegét viseli, mögötte a kései kínai kultúra barokkos eleganciája és különösége. Ezt előre bocsátva nézzük most a japán Sámson, Szuszanoo történetét, akinek a neve Heves-Féktelen-Vitéz Férfit jelent. Nem is lehetne jobb marsi jelzőket találni; hivatalosan is istennek számít, minthogy nővére, Amateraszu napistennő mindmáig a császári dinasztia imádattól övezett őse; az udvari tiszteletadás rangsora pontosan le van fektetve. A hősnek már nem kell álcáznia magát, mint a Dán törzséből való durva fickó, aki tombolt Askelonban, és önmagát pusztította el Gázában.

Nos, Szuszanoót száműzték az égből, mert visszafelé megnyúzott tarka ménjének hátsó felét behajította nővérenek, Amateraszunak a szövőszobájába. Úgy látszik, hogy ezek a váratlan és pimasz gesztusok a kódhoz tartoznak; Enkidu ugyanígy vágta az Égből jött Bika hátulját Istár arcába, csak itt a kód (mert

¹ P. Wheeler, *The Sacred Scriptures of the Japanese* (1952), pp. vf.

kódról van szó) kiegészül a visszafelé nyúzott állat jegyével. Szuszanoo tette miatt a Nap-asszony dühösen visszavonul egy barlangba, s a világ sötétségbe borul. A 80.000 isten összegyűlt a Tejúton tanácsot tartani, s végül megtalálták a módját, hogyan csalogassák ki a Napot a barlangból, s ezzel véget vessenek a nagy elsötétítésnek. Bohózatba illő kisszerű trükk ez, de ugyan-ebből a kelléktárból merítenek Rá kicsalogatásához Egyiptomban, Demeteréhez Görögországban (az úgynevezett Demeter Agelas-tos, vagy Mosolytalan Demeter), és Szkádiéhoz északon – nyilván ez is a kódhoz tartozó fogás.²

A világ ezzel visszakapta a fényt, de a sötétségből kikerülő isten-hősnek a földön nem volt hová lehajtani a fejét; ide-oda vándorolt, majd sikerült megölnie a „*Nyolcfarkú Kígyót*”, s ezzel megmentenie egy szüzet.

Ezután elintézte „*A Földek Kiosztását*”, és még több föld vétését, amivel a szigeteknek megadta mai alakjukat. Végül Heves-Féktelen-Vitéz Férfi, miután beutazta az ég és föld határait egészen az Ég-Egyenesenálló-Határoló-Falig, és lakott a Medve-Mocsár Hegyen, végtére az Alsó Világba ment, melyet Alsó-Távoli-Földnek is neveznek.

Ez utóbbi lakhelyére érkezett egy japán Jászon, nevezetesen a Nagy Föld Ura Kami (Isteni Herceg), segítséget keresve fivéréi, „*a 80 Kami*” ellen, akiknek sikerült öt számtalanszor megölni (az Ég-Alkotó élesztette föl). Mielőtt elérte a házat, feleségül vette Szuszanoo lányát, Hercegnő-Előret; e Médea hűséges támaszának bizonyult, így aztán túlélte a különböző „*állomásokat*”, melyeket Szuszanoo készített el számára, mint vendégszobákat:³ a tűz, a kígyóház, a százlábú és darazsak háza (Dosztojevskij Szvidri-gajlova biztosan nagy látnok volt):

² Az Öreg Baubó egyetlen ránc, aki Eleusziszban Iambé néven szerepel, párhuzamba állítható az *Eddából* Loki ugyanilyen gusztustalan komikus tétével. Mindegyik esetben az a lényeg, hogy az istenségeket meg kell *nevetetni* vő. még a 36. függelékkel.

³ Azon veszélyes barlangokból, üregekből és „*házakból*” álló sorozatok összehasonlítására nézve, melyeken az Óvilág valamint az Újvilág hőseinek át kell haladniuk, lásd L. Frobenius, *Das Zeit alter des Sonnengottes* (1904), pp. 371 f.

Ekkor Heves-Féktelen-Vitéz Férfi, miután egy zümmögő nyilvesszőt lőtt ki egy nagy fű-mocsár közepébe, elküldte őt, hogy hozza vissza, s amikor az belépett a mocsárba, minden oldalról felgyújtotta. De amikor a Nagy Föld Ura semerre sem látott kiutat, jött egy egér s így szólt: „A belseje üregesen üreges; a külseje szűken szűk.” Még amíg az egér beszélt, ő már rálépett arra a helyre, és az üregbe zuhanva, ott elbújt addig, míg a tűz leégett, amikor is az egér elhozta neki szájában a zümmögő nyilvesszőt, a nyilvessző tollait pedig hasonló módon hozták a fiai.

Most felesége, Hercegnő-Előre, nagy siránkozva előkészületeket tett a temetésre, s az apja, a Nagy Föld Urát halottnak ítélve, kiment és megállt egy helyen a mocsárban, de ott találta a vendégét, aki hozta a nyilvesszőt és átadta neki. Ekkor a nagy Kami, Szuszanoo bevitte őt a palotába, s ott egy igen tágas terembe, ahol is a Nagy Föld Urával kiszedette fejéből a tetveket, melyek között százlábúak is voltak. Felesége azonban adott neki Aphananthe-bogyókat és vörös földet, ő pedig összerágta a bogyókat a szájában tartogatott vörös földdel és kiköpte, a nagy Kami pedig, aki azt hitte, hogy ő a százlábúakat rágja és köpi ki, szívből megkedvelte őt és elaludt. Ekkor a Nagy Föld Ura szorosán a palota szarufáihoz kötötte Heves-Féktelen-Vitéz Férfi haját, és eltorlaszolta az ajtót egy sziklával, melyet csak ötszáz ember tudott volna fölemelni, hátára vette feleségét, Hercegnő-Előrért, és magához véve a Kami nagy, életet óvó kardját, iját, nyilait és Éghez-szóló lantját, elmenekült. De az Éghez-szóló lant nekiütődött egy fának úgy, hogy a föld is megzendült bele, a nagy Kami [Szuszanoo] pedig fölriadt álmából, és lerontotta a palotát.

Míg kiszabadította haját a szarufák közül, a Nagy Föld Ura már messze járt; így üldözve őt az Éjszaka-Földjének-Szintbeli-Hágójáig és messziről utánanézve, Heves-Féktelen-Vitéz Férfi odakiáltotta neki: „A nagy

életóvó karddal és az íjjal meg nyilakkal, melyeket viszel, addig üldözd nemtelen fivéreidet, amíg meglapulnak a hegyoldalakon és belesodródnak a folyókba! És fickó! szolgálj rá a Nagy Föld Ura névre és az Élő Föld Szelleme névre, és lányomat, Hercegnő-Előret első feleségeddé téve, erősítsd meg palotádnak oszlopait a Tudakozódás Hegyének lábánál a legalsó sziklarétegben, és emeld föl keresztgerendáit a Magas Ég Síkságáig, és lakj ott!”

Akkor, a nagy kardot és könyvet hordozva, a Nagy Föld Ura üldözte és szétszórta a nyolcvan Kamit, mondván: „Nem léphetnek a hegyek kék kerítésének körén belül.” Addig üldözte őket, míg meglapultak minden hegyoldalon, üldözte őket, míg belesodródtak minden folyóba, s aztán kezdte uralni a Földet. (Ezért a helyet, ahol utolérte őket, elnevezték Jön-Utolér-nek.)⁴

Később látni fogjuk, hogy a *Nihongi* „Teremtés-könyve” igen pontosan megfelel az archaikus elmélet követelményeinek. Még az apró díszítésnek tűnő mozzanatok is, mint a kiséger a lyukban, valójában visszatérő elemek az ősi fűgában. Minthogy egyszerre csak egy témával tudunk foglalkozni, Szuszanoo meséjének nagy része rendkívül önkényesnek tűnik, bár nem jobban, mint a Sámsoné, azonkívül az elbeszélés zavaróan összefonódik egyéb klaszikus cselekményekkel, jól felismerhetően Thészeuszéval és az Argonautákéval. De a középpontban mégis Szuszanoo áll, aki délben sötétséget csinál, Sámson erejével a hajában, aki „*kitépte a zugolyszeget és a nyüstifonalat*”, aki magával vitte a szarufákat és sziklákat és kapukat és kapufélfákat, lerontott egy palotát (a változatosság kedvéért most a sajátját), megverve és szétszórva a gonoszság nemtelen művelőit, „*akiknek többé nem szabad a kék kerítésen belül lépni*”. De a *Nihongi* mutatja a tágabb keretet is, melyben szétzúzzák a régi rendet, s lerakják az új rend alapjait: „*erősítsd meg palotádnak oszlopait a Tudakozódás Hegyének lá-*

⁴ Wheeler, pp. 44f.

bánál a legelső sziklarétegben, és emeld föl kereszt gerendáit a Magas Ég Síkságáig, és lakj ott.”

Az isten nemcsak ítél és osztott, hanem alapozott és vetett a jövőnek, az Alvilág új királyának minőségében; aludni tért az ő Ogügié-szigetére és kijelölte utódját az új kor uralkodójaként. Továbbá a Nagy Föld Urának meg kellett valamit szereznie az Alsó-Távoli-Földön (Japánban a holtak szárazföldi úton jutnak le oda számtalan kacsaringóval, míg az óceánban lévő örvény csak arra való, hogy odaszállítsa a „*bűnös port*”). Azért küldték oda, hogy „*tanácsot*” nyerjen Szuszanoótól (aki első pillantásra így azonosította őt: „*Ez a Nád-Síkságok-Csúf-Férfija, Kami*”), végül meg is kapta s hozzátette az értékes életóvó kardhoz, melyet Szuszanoo a Nyolcfarkú Sárkány farkában talált, meg az „*íjhoz és nyilakhoz*” és orfikus Éghez-szóló lantjához, nem is szólva Hercegnő-Előrérről. Bonyolult ügy. De a Nagy Föld Ura tagadhatatlanul jupiteri szerepet játszik Szuszanoo marsi figurájával szemben, annál is inkább, mert szeretett Hercegnő-Előréje különösen féltékenynek bizonyul.

E távol-keleti közjáték után Sámson saját tragédiája is érthetőbbé válik (Bírák 16):

19. És [Delila] elaltatta őt az ő térdein, és előhívott egy férfiút, és lenyíratta az ő fejének hét fonatékát, és kezdé őt kínozni. És eltávozott tőle az ő ereje.
20. És monda: Rajtad a Filiszteusok, Sámson! Mikor pedig az az ő álmából felserkent, monda: Kimegyek most is, mint egyébkor, és lerázom a *kötélékeket*; mert még nem tudta, hogy az Úr eltávozott tőle.
21. De a Filiszteusok megfogták őt, és kiszúrták szemeit, és leveztették őt Gázába, és ott megkötözték két vasláncsal, és örölnie kellett a fogházban.
22. De az ő fejének haja újra kezdett nőni, miután megnyíratott.
23. És mikor a Filiszteusok fejedelmei összegyűltek, hogy az ő istenüknek, Dágonnak nagy áldozatot áldozzanak, és hogy örvendezzenek, mondának: Kezünkbe adta a mi istenünk Sámson, a mi ellenségünket.

24. És mikor látta őt a nép, dicsérték az ő istenüket, mert – mondanak – kezünkbe adta a mi istenünk a mi ellenségünket, földünk pusztítóját, és a ki sokakat megölt mi közülünk.
25. Lón pedig, hogy mikor megvidámult az ő szívök, mondanak: Hívjátok Sámson, hadd játszék előttünk. És előhívák Sámson a fogházból, és játszék ő előttük, és az oszlopok közé állították őt.
26. Sámson pedig monda a fiúnak, a ki őt kézenfogva vezette: Eressz el, hadd fogjam meg az oszlopokat, a melyeken a ház nyugszik, és hadd támaszkodjam hozzájuk.
27. A ház pedig tele volt férfiakkal és asszonyokkal, és ott voltak a Filiszteusok összes fejedelmei, és a tetőzetten közel háromezeren, férfiak és asszonyok, a Sámson játékának nézői.
28. Ekkor Sámson az Úrhoz kiáltott, és monda: Uram, Isten, emlékezzél meg, kérlek, én rólam, és erősíts meg engemet csak meg ez egyszer, óh Isten! hadd álljak egyszer bosszút a Filiszteusokon a két szemem világáért!
29. És átfogá Sámson a két középső oszlopot, melyeken a ház nyugodott, az egyiket jobb kezével, a másikat bal kezével, és hozzájuk támaszkodott.
30. És monda Sámson: Hadd vesszek el én is a Filiszteusokkal! És nagy erővel megrándította *az oszlopokat*, és rászakadt a ház a fejedelmekre és az egész népre, mely abban volt, úgy hogy többet megölt halálával, mint a mennyit megölt életében.

Így hangzik a nagy történet, mely aztán számtalan változáson ment keresztül.

A tragédia általános felépítése nyilvánvalóan hibás, még inkább, mint a legtöbb bibliai elbeszélés, melyek teljesen közömbösek az ilyen megfontolásokkal szemben. Ha Sámson úgy nőtt fel, mint Istennek választott embere az Úr gondviselése által, aki „*alkalmatlanságot keres a Filiszteusok ellen*”, akkor nem hasonlítható olyan törzsfőkhöz, mint Józsué vagy Gideon. Akkor, mitikusán szólva, ő egy eltévedt lövedék. A mitotörténelmi múlt legtöbb nagy tettét figyelemre sem méltatta volna a tömegtájékoztató, de Sámson teljesítményeinek még a palesztinai hatalmi politika helyi

mércéjével nézve is oly kevés értelmük van, hogy Milton nehezen tud igazolást találni Istennek az emberrel szembeni útjaira. Bizonyos „központi” események, mint a királyi házak összeomlása, akár Görögországban, Babilonban vagy Dániában, képesek valószínűbb és mélyebb visszhangot kelteni. A nagy motívumok, mint „sötétség délben” és „az épület lerontása” ezért összegeződnek egy nagyobb, nyilvánvalóan kozmikus témává, mely itt elhomályosul. A *Nihongi* hűségesebben őrzi e nagyobb szabású stílust.

Az egymásba fonódó motívumok csipkázatában megjelölhetjük azokat, ahol a „szerkezet lerontásának” témája szembeötlő. Whakatau, a bosszúra elszánt nagy hatalmú maori hős

megragadta a ház oszlopait körülvevő kötél végét, és ki-rohanva, minden erejével megrántotta, és a ház rögtön összeomlott, összezúzva mindenkit odabent, úgy hogy az egész törzs elpusztult, Whakatau pedig tűzzel megégette őket.⁵

Ez már ismerős nekünk. Legalább egy hasonló esemény földe-
reng a történelemből. Ez történt a pitagoreus szekta legelső
gyűléstermével, s leírása: józan beszámoló egy politikai konfliktus
kimeneteléről, de Pitagorasz legendáját a korai időkben oly
célzatosan szerkesztették egybe előre gyártott elemekből, hogy itt
szabad kételkedni. Az igazi mítosz lényege az, hogy álcázza ma-
gát ismert körülményekből kölcsönzött, látszólag objektív és
mindennapi részletek mögé bújva. Bárhogyan is van, sok más
történetben az épület lerombolása összekapcsolódik a *háló* motí-
vumával. Saxónál Amlethus nem döntöget oszlopokat; megjele-
nik föltételezett temetése alkalmából a király által rendezett ban-
ketten, akárcsak maga a Nagy Föld Ura. Az anyja által készített
csomózott szőnyegháló a részeg tömegre veti, és rájuk gyűjtja a
csarnokot. Japánban a párhuzam nem megy ennél tovább, de azért
megvannak a sajátos vonatkozásai: emlékeztet az Atreus-ház bu-
kására. A háló, melyet Klütaimnéztra dob a fürdőben küszködő
királyra, aligha véletlenül került be a képbe. De egyelőre ez még
bizonytalan támpont.

⁵ Lásd Sir George Grey, *Polynesian Mythology* (1956; 1. kiad. 1855), pp. 97f.

A hegyi maják (kicse) szent könyve, a híres *Pöpol Vuh* (a Tanács Könyve) beszél Zipaknáról, Vukub-Caqix (= Hét Arára) fiáról. Meglát 400 ifjút, akik hatalmas fatörzset húznak, hogy az legyen házuk keresztgerendája. Zipakna könnyedén viszi el a fát egyedül arra helyre, ahol már kiásták a gödröt a keresztgerendát tartó oszlopnak. A féltékeny és ijedt ifjak meg akarják ölni Zipaknát úgy, hogy testét szétzúzzák a gödörben, de ő kimenekül és fejükre rogyasztja a házat. Az ifjak egy „*csapatban*” az égre kerülnek, s róluk nevezik el a Plejádokat (#18 függelék).

Van azután egy igazi, apjáért bosszút álló szereplő Tahaki a Tuamotu-szigetekről; hosszú utazások után sötétben érkezik a manósereg házához, akik megkínózták apját. Varázslással rájuk bocsátja „*Havaiki (a másvilág) hideg hullámát*”, amitől álomba merülnek.

Ekkor Tahaki összefogta a Kuhitól kapott hálót, és a hosszú ház ajtajához vitte. Majd felgyújtotta a házat. Amikor a tömérdek manó elkezdett kiáltozni, „Hol az ajtó?”, Tahaki szólt: „Erre van.” Azok azt hitték, hogy egy közüjük való szólt, s így egyenesen belerohantak a hálóba, Tahaki pedig a tűzben megégette őket.⁶

Kaulu történetéből tudjuk meg, miféle hálóról van szó. Ez a kalandor hős el akart pusztítani egy kannibálnőt, s először fölrepült Makaliihez, a nagy istenhez, hogy elkérje tőle hálóit, a Plejádokat és a Hyádokat, melyekbe befogta a gonosz lényt házának fölfejtése előtt.⁷ Világos, hogy ki volt a hálók tulajdonosa odafönt. A Plejádok Orion jobb kezében vannak a Farnese Glóbuszon,⁸ és egykor „*lagobolion*” (nyúlfogó háló) volt a nevük. A Hyádok viszont nagy vadhoz kellettek.⁹

E messzire nyúló fölfejtő út végén jogos a kérdés: ki lehetett Sámson? Nyilvánvalóan egy isten, méghozzá bolygóminőség, hiszen az egykori istenek mind ilyenek voltak. Heves-Féktelen-Vitéz Férfihez hasonlóan, az Erős Nazireusként megvan benne az

⁶ J. F. Simson, *The Legends of Maui and Tahaki* (1934), pp. 51, 66.

⁷ A. Fornander, *Hawaiian Antiquities* (1916-20), vol. 4, pp. 350f.; vol. 5, p. 308.

⁸ R. Eisler, *Orpheus the Fisher* (1921), pp. 25f.

⁹ G. Schlegel, *L'Uranographie Chinoise*. (1967), pp. 351-58, 365-70.

összes titkos jegy, mely Marsra jellemző és senki másra. Nyilvánvaló, hogy most, amikor vázolni akarjuk Amlethus-Kronoszra, a Kozmikus Malom Királyára irányuló vizsgálatunk utolsó epizódját, valami más is fölbukkant: Mars – vagy a görögségben Arész – új és ijesztő személyisége. Többször vissza fog még térni. Mégsem lehet kérdéses, hogy Sámson neve teljesen spontán módon merül föl a Szampóval, az eredeti kézimalommal kapcsolatban. Világosan és egyértelműen része volt az Amlethus-képletnek. E ponton el kell fogadnunk az új bolygóminőség betolakodását. Még Szuszanoó is helyettesítheti Kronoszt, akár alvilági uralkodásában is. Kívánatosabb lett volna e minőségeket (Erőket) külön-külön bemutatni, és mindegyiket a saját alakjában, s a továbbiakban így fogunk tenni. De egy sokszálú mesének megvannak a maga törvényei, s ez jól példáz egyet a fontosabbak közül. Nincsenek eltérőbb minőségek, mint Szaturnusz és Mars, mégsem ez az egyetlen alkalom, hogy így párban jelennek meg, zavaróan és megmagyarázhatatlanul.

Az egyik motívum, a pusztítás, gyakran összekapcsolódik Amlethus alakjával. A másik jellegzetesebben Marshoz tartozó. Mars alakjában van valami sajátos vakság, mely rendszeresen előfordul úgy a harráni, mint a mexikói mítoszokban. Még Vergilius is visszhangozza: „*caeco Marte*”. De nem pusztán az elvakult dühöt fejezi ki. A magyarázat az Alsó Világban keresendő, amit hamarosan tárgyalunk. De közben nézzük meg Mars és Kronosz kettős alakjának első jelentkezését. Mexikóban ez eléggé félelmetes, a Fekete és Vörös Teszkatlipoka groteszk formáiban lép elénk. Szemmel láthatóan van a Nagy Történetben egy szakasz, melyben a szabadjára engedett Mars pusztító erői végzetes vegyületet alkotnak a bosszúállás és kérelhetetlenség szaturnuszi képletével. Természetfölötti érzékkel Shakespeare mindkettőre utalt, amikor Hamlettel figyelmezteti a dühöngő Láérteszt végzős összecsapásuk előtt:

*Mert bárha nem vagyok tüzes, szilaj,
Veszélyes is van bennem valami:
Kerüld, tanácslom...*

De nyilvánvalóan többről van szó, és ami itt előbukkan, alapvető archaikus struktúráról lebbenti föl a fátylat. Igazi színészből nagyon kevés van a világegyetem színpadán, bár kalandjuk számtalan. A „*legősbibb kincs*” – Arisztotelész szavaival – amit ránk hagytak elődeink a Nagyszerű és Távoli Időkből, az a képzet, hogy az istenek valóban csillagok, és rajtuk kívül nincs más. Az erők a csillagos égben lakoznak, és a mítoszokban előadott összes történet, szereplő és kaland a csillagok közül is az aktív minőségekkel foglalkozik, ezek pedig a bolygók. Óriási feladatnak tűnhet, hogy e néhány bolygó szolgáltassa az anyagot ahhoz a tömérdek történethez, és még intézze az egész univerzum ügyeit is. Ami elvont szinten a mai ember számára azoknak a bizonyos mutatóknak a különféle mozgásait jelenti a számlapon, ez az írásbeliség nélküli időkből, amikor mindent a képekre és az emlékezetre bízta, az éonokkal folytatott Nagy Játzsma lett, helyzeteknek és viszonylatoknak egy megadott nulla pontból kezdődő és soha véget nem érő története, találkozások, dráma, társulások és összecsapások összetett hálózata.

Szamoszatai Lukianosz, az antikvitás élvezetes stílusú írója, a modern „*science-fiction*” feltalálója, aki tudta, hogyan kell frivolitás nélkül könnyedén és ironikusan értekezni komoly témákról, és aki tökéletesen tudatában volt az „*ősi kincsnék*”, egy ízben megjegyezte, hogy a sánta Héphaisztosz nevetséges története, melyben feleségét, Aphroditét Marssal egy ágyban találja, s egy hálóval foglyul ejti a párocskát, hogy szégyenüket leleplezze az istenek előtt, nem üres fantázia volt, hanem bizonyára Mars és Vénusz együttállására utalt, méghozzá – méltányosságból ennyivel egészítsük ki – a Plejádokban bekövetkező együttállására.

E kis színjáték arra szolgálhat, hogy bemutassa az alapvető képletet, mely állandónak bizonyul: a csillagképek háttérként, domináló hatásokként, néha csupán öltözékként jelennek meg a megadott időben az Erők mögött, akik különböző álruhákban haladnak egyik égi kalandból a másikba. Senki sem tagadhatná az Amlethus-Sámson megnyilvánulás esetében, hogy ez a heves minőség – vagy a minőségek pillanatnyi kombinációja – Orion, a vak óriás alakját viseli, akinek más neve Nimród, a Vadász, aki a Hyádokat lengeti és járhatja a Csillagok Malmát, mint Talósz, a krétai ércóriás. Ugyanis megneveztük az ügyünkben perdöntő

fontosságú ismertetőjegyet: Orion vak volt, az egyetlen vak szereplője a csillagképi mítoszoknak. Állítólag később visszanyerte látását, ahogyan egy örökkévaló személyiséghez illik. De a legenda bizony így ábrázolja őt, amint gázol a lábainál örvénylő forgotagban (ahol majd újra megjelenik), útját a vállán ülő Hüvelyk Matyi szemével látja, akinek neve – Kedalion – bohózatba illő foglalkozást sejtet. De hát hogyan is merészelnénk éppen mi lealacsonyítani az égiek együttesét?

XII. FEJEZET: Szókratész utolsó története

*Al suo aspetto tal dentro mi fei
Qual si fe' Glauco nel gustar dell'erba
Chc il fe' consorto in mar degli altri dci.*

DANTE, *Paradiso* 1.67

Figyelemre méltó az, amit az ember élete utolsó óráiban mondani kíván. Különösen az, ha ez az ember Szókratész, aki börtönében a kivégzésre vár, és közben pitagoreusi barátaival társalog. A világot már maga mögött hagyta, filozófiai végrendeletét elkészítette, s most saját igazságában mélyed el. Ez a *Phaidón* zárófejezete (107D-115A), s mítosz formájában fejeződik ki. Különös módon a mű számtalan kommentátora nem vette a fáradságot, hogy alaposan elemezze, beérvén azzal, hogy bizonyos jámbor általánosságokat szűrjön ki belőle a lelket megillető jutalmakról. Pedig igen átgondolt és kimunkált tétellel állunk szemben, melyet egy olyan tekintélynek tulajdonítanak, akit Szókratész (vagy Platón) nem is kíván megnevezni. Furcsa köntösbe van öltöztetve, s érdemes megfogadni Platón javaslatát, miszerint kellő gonddal kezelendő. Szókratész ekkor már a másvilág felé halad, sőt már annak a lakója, s szavai úgyszólván egy átkelési rítust jelképeznek:

És azt is mondják, hogy minden egyes meghaltat a saját daimónja, akinek már életében osztályrészéül jutott, igyekszik arra a helyre vezetni, ahonnan az összegyűltek, miután átestek az ítéleten, a Hadészba vándorolnak, annak a vezérletével, akinek a feladata onnan emide kíséрни őket. Miután pedig ott átestek azon, amin át kellett esniök, és ott maradtak annyi ideig, ameddig kellett, egy másik vezető sok, hosszú időszak elteltével ismét visszakíséri őket ide. És ez a vándorlás nem olyan, mint amilyennek Aiszkhülosz Télephosza mondja: mert ő azt mondja, egy egyszerű ösvény visz Hadész hónába, ez pedig, én úgy látom, nem egyszerű és nem is egy. Hiszen akkor vezetőkre sem lenne szükség, mert senki sem téveszthetné el, ha csak egyetlen út lenne. Most viszont úgy látszik, elágazásai vannak és sok kanyarulata; ezt annak

alapján mondom, amit az itteni szent és törvényes szokások bizonyítanak. Tehát a tisztességes és értelmes lélek követi vezetőjét és tudomásul veszi helyzetét; az a lélek azonban, amely sóvárogva ragaszkodik a testéhez, miként az előbbieken mondtam, még sokáig ott röpköd körülötte és látható helye körül, sokáig ellenszegül és sokat szenved, és a neki rendelt daimón csak erőszakkal és nagy ügyel-bajjal vonszolhatja el. És amikor megérkezik oda, ahol a többiek vannak, a tisztátalan lélek, aki ilyesmit követett el: igazságtalan emberölés szennye tapad rá, vagy más olyasmit művelt, ami ezzel rokon, vagy rokon lelkek műve – az ilyentől mindenki menekül, és kitér előle, és nem akar sem útitársa, sem vezetője lenni, így hát teljesen gyámoltalanul bolyong, míg el nem jönnek az idők, melyek elteltével a kényszerűség kijelölt lakóhelyére viszi; amelyik lélek pedig tisztán és mértékletesen járta végig az életét, annak útitársul és vezetőül istenek jutnak osztályrészéül, és mindegyik a neki megfelelő helyen kap lakást. Sok és csodálatos helye van a földnek, és maga a föld nem olyan és nem is akkora, mint amilyennek azok tartják, akik a földről beszélni szoktak; valaki meggyőzött róla.

És Szimmiasz így szól:

– *Hogy mondod, Szókratész? Mert jómagam is sok mindent hallottam a földről, de azt nem, hogy te mit hiszel róla; szíves-örömet hallanám.*

– *Azt hiszem, Szimmiasz, ahhoz igazán nem kell a Glaukosz¹ tudománya, hogy előadja az ember, mi van; de hogy miképpen van valójában, azt nehezebbnek tartom, akár a Glaukosz tudományával is, és egyrészt talán én magam sem lennék rá képes, másrészt pedig, még ha tudnám is, azt hiszem, Szimmiasz, nem futná az életemből olyan hosszú gondolatmenetre.*

¹ Bárki legyen is ez az (azonosítatlan) Glaukosz, semmi köze sincs a mottóban említett Anthédoni Glaukoszhoz, a halászhoz, aki miután evett egy bizonyos fűből, alakváltozáson esett át, a vízbe vetette magát, s tengeri isten-séggé vált.

De annak nincs akadálya, hogy a föld ideáját, hogy milyen a meggyőződésem szerint, és a rajta levő helyeket lefessek nektek.

– *Akkor* – szölt Szimmiasz – *ez is elég.*

– *Tehát meggyőztek arról* – mondta ő –, *hogy először is, ha az ég közepén foglal helyet és gömbölyű, akkor sem levegőre nincs szüksége ahhoz, hogy le ne essen, sem bármiféle más ilyen kényszerűségre, mert eléggé fenntartja az égnek mindenütt meglevő egyenműsége és magának a földnek az egyensúlya; mivel egy egyensúlyban levő dolog, egy egyenmű valaminek a közepébe helyezve, semerre nem hajlik el jobban, sem kevésbé, hanem az egyenműségben megintgathatatlan marad. Elsősorban* – mondta – *erről vagyok meggyőződve.*²

– *És helyesen is* – szölt Szimmiasz.

– *Azután pedig* – szölt –, *hogy roppant nagy, és mi itt, a Phaszisztól Héraklész oszlopáig, egy kicsiny részén lakunk, mint egy mocsár körül a hangyák vagy a békák, úgy lakunk a tenger körül, és sokan mások is így laknak másutt, sok ilyen helyen. És arról is, hogy mindenfelé a föld körül sok, alakjára és nagyságára nézve sokféle üreg van, melyekbe összefolyt a víz és a köd és a levegő, maga a föld azonban tisztán fekszik a tiszta levegőben, amiben a csillagok vannak, és amit a legtöbben, akik ilyesmiről beszélni szoktak, éthernek neveznek: és hogy ennek az üledéke az, ami állandóan összefolyik a föld üregeiben.*

² Eddig ez összhangban áll Anaximandrosszal és az ő elvével az elégséges okról. De további következtetéseket nem vonhatunk le: Szókratész itt már mélyen belemerült saját mítoszába, s messze túljutott az ión fizikán, melyet szerinte amúgy sem szabad komolyan venni.

Hogy tehát mi, akik a föld üregeiben lakunk, nem vagyunk ezzel tisztában és azt hisszük, hogy fent lakunk a földön, mintha valaki, aki a tenger fenekének a közepén lakik, azt hinné, hogy a tenger színén lakik, s noha a vízen át látja a napot is meg a többi csillagot is, úgy vélné, hogy a tenger az ég, de lomhasága és gyengesége miatt soha nem jutna ki a tenger peremére, és soha nem látta felmerülve és a tengerből felbukkanva ezt a helyet, hogy mennyivel tisztább és szebb a náluk levőnél, és senki mástól sem hallotta, aki látta ezt: ez történik velünk is; mert, noha a föld egyik üregében lakunk, azt hisszük, hogy a felszínen lakunk, és égnek hívjuk a levegőt, mintha csakugyan az égen járnának a csillagok; és ugyanúgy, gyengeségünk és lomhaságunk miatt, nem tudunk a levegőn keresztül a szélég eljutni; mert ha valaki eljutna a peremére, vagy szárnyra kelve felrepülhetne, akkor felbukkanva meglátná, ahogy a tengerből felbukkanó halak látják, ami itt van, úgy látná meg az a valaki az ott levőket, és ha a természete elbírná az ilyen látványt, felismerné, hogy az ott az igazi ég és az igazi fény és az igazi föld. Mert ez a föld és a kövek és az egész itteni hely romlott és kismart, ahogyan a tengerben levő dolgok a sós víztől, és nem is terem a tengerben semmi említésre méltó, és nincs ott semmi tökéletes sem, az igazat megvallva, hanem csak szakadékok és homok meg leírhatatlan sár és iszap, ahol még volna is föld, és a nálunk levő szépségekhez semmiképp sem hasonlítható; amazok a fentiek pedig még a nálunk levők-nél is sokkalta különbnek tünnének. És ha mítosz-ként is elbeszélhetem, érdemes meghallgatni, Szimmiasz, milyen ott minden, azon a földön az ég alatt.

– *Hogyne* – szólt Szimmiasz –, *szíves-örömet meghallgatjuk elbeszéléseidet.*

– Tehát először is, barátom – szolt –, látványnak olyan az a föld, ha valaki felülről nézné, mint a tizenkét bőrdarabból varrt labdák, olyan tarka, és olyan különféle színekre oszló, melyeknek az itteni színek mintegy a mintái, s amelyeneket a festők használnak; ott pedig az egész föld ilyenekből áll, és még ezeknél is sokkal ragyogóbbakból és tisztábbakból; mert az egyik bíborvörös és csodálatos szépségű, és a másik aranyszínű, megint egy másik pedig fehér, a gipsznél vagy a hónál is fehérebb, és ugyanígy megvan minden más szín is, még több és szebb, mint amiket mi láthattunk. Mert még ezek az üregek is, megtöltve vízzel és levegővel, színszerű látványt nyújtanak, az összes többi szín tarkaságával csillogva, úgyhogy egyetlen összefüggő tarkaságnak tetszik az egész. És ezen a földön, mely ilyenformán fest, ilyesféle növények is nőnek, fák és virágok és gyümölcsök; és a hegyeknek is ugyanígy, meg a köveknek, ennek megfelelő a simaságuk és áttetsző mivoltuk, és a színeik is szebbek; ezeknek a részecskéi itteni kedvelt drágaköveink is, a karneol és a jáspis, meg a smaragd, és minden ilyesmi; ott pedig nincs semmi, ami ne ilyen lenne, vagy még ezeknél is szebb. És az ennek az oka, hogy azok a kövek tiszták, és nem rongálta meg és marta ki őket, ahogy az ittenieket, a rothadás és a sós víz, az, ami itt összefolyik, és a köveknek is, a földnek is és a többi élőlénynek is rútságot és betegségeket hoz. Ezek a kövek ékesítik azt a földet, és ezenkívül arany és ezüst és más ilyesmi is. Mert ezek láthatóan teremnek ott, roppant nagyságban és mennyiségben, és temérdek helyén annak a földnek, úgyhogy azt a földet látni boldog szemlélőknek való látvány. Élőlény pedig sok másféle is van rajta, és emberek is: egyesek a föld közepén laknak, mások a levegő körül, úgy, ahogy mi a tenger körül, megint mások a szigeteken, melyeket a levegő folyama ölel körül, a szárazföld közelében; tehát, egyszóval, ami számunkra a víz

meg a tenger a mi használatunkra, az ott a levegő, ami pedig számunkra a levegő, az ott az éther. És az időjárás olyan összetételű, hogy nincs semmilyen betegségük, és sokkal hosszabb ideig élnek, mint az itteniek, és a látásuk meg a hallásuk és az eszméletük és minden ilyesmi annyival magasabbrendű a miénknél, amennyivel a levegő tisztasága a vízénél és az étheré a levegőnél. És isteneknek szentelt ligetek és templomok is vannak náluk, melyekben csakugyan ott laknak az istenek, és isteni szózatok és jóslatok, meg az istenek érzékelése is, az istenekkel való ilyenféle érintkezés is megvan náluk; és a napot meg a holdat meg a csillagokat is olyannak látják, amilyenek valójában, és a boldogságuk minden másban is ehhez hasonló.

Eszerint tehát ilyen az egész föld és a föld körül levő dolgok; rajta pedig körös-körül, a mélyedéseinek megfelelően, sok hely van, egyesek mélyebbek és szélesebben kitérülnek, mint amiben mi lakunk, mások mélyebbek, de szűkebb a nyílásuk, mint a mi lakóhelyünké, és olyanok is vannak, melyek sekélyebbek az itteninél, de tágasabbak; és mindezek a föld alatt sokfelé egymásba fúródnak, keskenyebben is, szélesebben is, és átvezető kijárataik vannak, és ezeken ár sok víz folyik egymásba, mintha keverő edényekbe ömlenének, és irdatlan nagyságú örök folyók vannak a föld alatt, meleg és hideg vizűek, és sok tűz és nagy tűzfolyók, és sok iszapfolyó, tisztább is, sárosabb is, akár a lávaiszap előtt kiömlő folyók Sziciliában, és maga a tüzes lávafolyam; és ezekkel telik meg mindegyik hely, fokozatosan, ahogy a köráramlat odaér mindegyikükhöz. És mindezek fellembálózhatnak, mintha egy hinta volna a föld mélyében; és annak a hintának ilyenforma a természete: a föld egyik nyílása, épp a legnagyobb, átfúródik az egész földön, az, amiről Homérosz beszélt, amikor azt mondta: „messze le, sűrű homályos mély üregébe a földnek”, és amit

másutt ő is és sok más költő is Tartarosznak nevezett. Mert ebbe a nyiladékba folyik össze minden folyó, és innen folynak ki újból; és mindegyik olyanná lesz, amilyen a föld, amin átfolyik. És azért folyik ki onnan és folyik be oda az összes folyóvíz, mert ennek a folyadéknak nincs medre, sem alja. Így himbálózik és hullámszik fel-alá, és ugyanezt teszi a levegő meg a szél is, ami körülveszi; mert követi akkor is, amikor a föld túlnani tájaira megy, és akkor is, amikor az itteniekre, és ahogyan a lélegzők fújják ki és szívják be folyton-folyvást az áramló fuvallatot, ugyanúgy hoz ott a nedvességgel együtt himbálózó fuvallat rettenetes és feltartóztathatatlan szeleket, bemenetelekor is, kijövetelekor is. Amikor tehát a víz visszahúzódik a lentinek nevezett helyre, akkor a földön keresztül a túlnani folyóvizek tájaira áramlik be és úgy megtölti őket, mintha merítőkánállal mernék át; amikor viszont onnan eltávozik és idejön, az ittenieket tölti meg ismét, s azok megtelve keresztülfolynak a csatornákon és a földön, és amikor mindegyik megérkezik arra helyre, amely felé utat tör magának, ott tengereket és tavakat és folyókat meg forrásokat alkot; majd onnan ismét a föld alá bukva, egyesek több és hosszabban elterülő vidéket járnak körül, mások kevesebbet és rövidebb szakaszt, s utána ismét Tartaroszba ömlenek bele, egyesek sokkal lejjebb, mint ahol előtörtek, mások kevéssel; de mind a felszínre törésük helyénél lejjebb folynak be. És egyesek pontosan azzal a hellyel szemben folynak be megint, ahol előtörtek, mások pedig ugyanazon a részen, olyanok is vannak, melyek körbefolyva, teljes kört írnak le, egyszer vagy többszörösen rátekeredve a földre, akár a kígyók, és a lehető legmélyebbre ereszkedve folynak bele vissza. És mindkét-felől csak középig tudnak leereszkedni, tovább nem; mert mindkét áramlat számára meredek, ami azután következik.

Így hát sok és sokféle nagy folyam van; és a sok közé tartozik az a négy folyam, melyek közül a legnagyobb és a legkülsőbb részen folyó az Ókeánosznak nevezett; a vele épp szemben és ellenkező irányban folyó az Akherón, mely más puszta helyeken hömpolyög át és a föld alatt folytatódva az Akherusziasz-tóba szakad, ahova a legtöbb megholt lelke érkezik, és miután a lelkek bizonyos meghatározott ideig itt maradtak, egyesek hosszabb, mások rövidebb ideig, ismét fel kell menniök, hogy élőlényként újraszülessenek. A harmadik folyó pedig e kettő között tör fel, és forrása közelében egy nagy, sok tűz égette helyre árad ki, és a mi tengerünknel nagyobb, fortyogva forró vízzel és iszappal telt tavat alkot; és innen indul körbe sárosan és iszaposan, s miután körülhőmpö-lyögte a földet, máshova érkezik meg, s az Akherusziasz-tó túlsó szélét is érinti, de úgy, hogy nem keveredik el a vizével; s miután többször körbejárt a föld alatt, sokkal lejjebb torkollik a Tartaroszba. Ez az, amit Püriphlegethónnak neveznek, és ennek habjait vetik fel a lávafolyamok is, ahol feltűnnek a földön. És ezzel szemközt tör fel a negyedik, először egy rettenetes és vad helyre, mint mondják, olyan a színe az egésznek, mint a lazúrkő, és sztüxinek hívják a vidéket, és a tavat is, amit a beleömlő folyó alkot, Sztüxnek. Miután a folyó itt belezúdult és szörnyszerű erőt merített a vízből, melybe alámerült, körülhőmpölygi a földet, és a Püriphlegethónnal ellenkező irányban haladva, az ellenkező irányból találkozik vele az Akherusziasz-tóban; és ennek a vize sem keveredik el semmivel, hanem ez is körbejárva, a Püriphlegethónnal szemben a Tartaroszba szakad; és ennek a neve, mint a költők mondják, Kóküitosz.

Ha tehát mindez így van, mihelyt megérkeznek a halottak arra helyre, ahova a daimónja vezérli mindegyiküket, először is ítélettel különválasztják, kik éltek szépen és jámborul, és kik nem. És akikről

az derül ki, hogy közepesen éltek, azok az Akherón-hoz vonulva és felszállva a nekik szánt ladikokra, eljutnak rajtuk a tóhoz, és ott laknak, és megtisztulva vétkeiktől, letöltve büntetésüket feloldozást nyernek, akik elkövettek valamit, és jótetteikért jutalmat nyernek, ki-ki a maga érdeme szerint; akik viszont orvosolhatatlannak bizonyulnak bűneik nagysága miatt, mert sok és nagy szentségtörést, vagy sok jogtalan és törvénytelen gyilkosságot követtek el, vagy más ehhez hasonló vétket, azokat őket megillető sorsuk a Tartaroszba veti, ahonnan soha többé nem jönnek fel. Akik pedig orvosolható, bár nagy vétkekkel vetkeztek, például felindultságukban valamilyen erőszakos cselekedetet követtek el apjuk vagy anyjuk ellen, és azután megbánva, másmilyen életet éltek, vagy más efféle módon lettek gyilkossá, azoknak is a Tartaroszba kell ugyan zuhanniuk, de miután lezuhantak és egy évet töltöttek ott, felveti őket a hullám: az emberölésben vétkeiket a Kókütoz irányába, az apjukat és anyjukat bántalmazókat pedig a Püriphlegethón irányába; amikor pedig tovasodva az Akherusziasz-tóba érnek, ott kiáltoznak és hívogatják, ezek azokat, akiket megöltek, amazok meg, akiket bántalmaztak, s miután odahívták, esedelve könyörögnek hozzájuk, engedjék őket kiszállni a tóba és fogadják be őket; és ha sikerül kikönyörögniök, ki is szállnak és kínjaik véget érnek, ha pedig nem, visszasodródznak a Tartaroszba és onnan a folyókba, és mindaddig így szenvednek, míg meg nem engesztelték azokat, akik ellen vétettek; mert ezt a büntetést rendelték számukra a bírák. Akikről pedig az derül ki, hogy különösen jámborul éltek, azok a földbeli helyekről kiszabadulva, mintegy börtönükből kikerülve, feljutnak a tiszta lakóhelyre, és a föld felszínén lakoznak. Akik pedig ezek közül a bölcsesség szeretete által kellőképpen megtisztultak, a testük nélkül élnek az egész hátralevő időben, és még ezeknél is szebb lakóhelyekre érkeznek, melyeket

világosan leírni nem is könnyű és az idő sem elég rá most.

De már ezek miatt is, amiken itt végigfutottunk, meg kell tenni mindent, Szimmiaszom, hogy az erényt és az eszméletet elsajátítsuk életünkben; mert szép a díj és nagy a reménység.

Tehát erősködök, hogy csakugyan így van mindez, ahogy én elmeséltem, értelemmel bíró emberhez nem illő; azonban úgy vélekedni, hogy így vagy ilyenformán áll a dolog a lelkünkkel és lakóhelyeivel, ha a lélek, mint látjuk, halhatatlan, szerintem illő és érdemes megkockáztatni; mert szép ez a kockázat, és szinte varázsigeként kell magunknak énekelnünk az ilyesmit; azért nyújtom én is már régóta ilyen hosszúra ezt az elbeszélést. De épp ezért bátran bízhat a lelke sorsára vonatkozólag az a férfiú, aki életében a többi gyönyörűséget, a testhez tartozókat, és annak ékességeit, elküldte a jó dolgukba, mert magától idegennek tartotta, s úgy vélekedett, hogy csak a bajait szaporítaná velük, ellenben a tanulásra vonatkozó gyönyörűségekre törekedett, s a lelkét nem tőle idegen ékességekkel, hanem saját ékességével ékesítve, a mértékletességgel, az igazságossággal, a bátorsággal, a szabadsággal és az igazsággal, így várja be a Hadészba teendő utazását, hogy útnak induljon, amikor szólítja az elrendelés. Ti pedig – szólt –, Szimmiasz, Kebész és a többiek, mindegyitek más-más időpontban fog útnak indulni; engem viszont már most szólít, ahogy egy tragikus költő mondaná, az elrendelés, és mindjárt itt az ideje, hogy fürdő után nézzek; mert jobbnak látom, ha megfürödve iszom ki a mérget, és nem csinálom

*munkát az asszonyoknak, hogy ne kelljen hullamosással bajlódniuk.*³

(Kerényi Grácia Ford.)

A befejezés ellenállhatatlan szépséget, nyugalmat és derűt sugároz, már átsüt rajta a halhatatlanság, mégis megőrzi azt a könnyed szkeptikus iróniát, mely az „*értelmes embert*” jellemzi ebben a világban. A megbízhatóság pecsétjét teszi arra, amit egyébként valami varázsigeeként ismételné magának az ember utolsó perceiben.

Az efféle mágia iránt érzéketlen olvasó hajlamos lesz azal elintézni a történetet, hogy az egész valami költői képtelenség. Ha Szókratész, vagy inkább Platón, tényleg a föld belsejében lévő folyórendszeréről beszél, akkor nyilván a hidrodinamika alapjaival sincs tisztában, és egyszerűen szabadjára engedte a fantáziáját. De ha újra megnézzük a háttérrel, csodálkozni kezdünk: vajon csakugyan a földről van itt szó, a szokásos értelemben? Említ egy bizonyos helyet, ahol *mi* lakunk, ami olyan, mint egy elmocsarasodott üreg, vagy egy tónak a feneké, tele sziklával és barlangokkal és homokkal, végtelen sártenger az egész. Az „*igazi föld*”, mely olyan, mint egy tizenkét színes darabból készített labda, fölöttünk van, és ösztönösen arra gondolhatunk, hogy Platón a sztratoszféra felső rétegeire utal, de persze ő sohasem hallott erről. Ő egy fölöttünk lévő „*másik*” világgal foglalkozik, és bár vannak fantáziaképek szép tájakról, állatokról és drágakövekről, az az „*éterben*” van a görögök értelmezésében. Fölöttünk helyezkedik el, és a „*mi*” helyünkhöz hasonlóan – bármi legyen is az – a világegyetem középpontjába van beállítva. Ott az égitestek értelme világossá vált, az istenek is láthatók és már jelenvalók. És ha nekik „*szentelt ligetek és templomok is vannak náluk, melyekben csakugyan ott laknak az istenek*”, akkor ezek nagyon hasonlítanak az állatöv házaihoz. Bár egyes vonások össze vannak keverve azért, hogy a csodaszerűség látszata megmaradjon, gyanítjuk, hogy ez a menny a maga teljes

³ R. S. Bluck ford. (1955), pp. 128-39.

valójában. Ezt pedig követi a teljesen egyértelmű mértani ellenjegyzés.

Az itt leírt világ egy dodekaéder. Ez a jelentése a tizenkét darabból álló gömbnek: ugyanezt a hasonlatot találjuk a *Timaios*szban (55C), majd később azt írják, hogy a Demiurgosz a tizenkét oldalt alakokkal díszítette (*diazog-raphon*), amelyek nyilván az állatöv jegyeit képviselik. A. E. Taylor azt az eléggé lapos kifogást emelte, hogy az állatöv nem tételezhető egy gömb-felületen egyenletesen elosztottnak, s fölvetette, hogy Platón (s őt követve Plutarkhosz) voltaképpen tizenkét oldalú sokszögre gondoltak, és nem is igen tudták, miről beszélnek, így azonban nem lehet Platón kezeli, s Taylor professzornak hamarosan bánnia kellett önteltségét. Pedig már Plutarkhosz figyelmeztette: a dodekaéder „*hasonlatosnak látszik úgy az állatövhöz, mint az évhez*”.

*Vajon helytálló-e azok véleménye, akik szerint ő dodekaédert feleltetett meg a földgömbnek, amikor azt mondja, hogy Isten ennek alaplapjait és szögeinek tompaságát használta föl, elkerülve minden egyenes vonalat; ez rugalmas, és körkörös feszítéssel – a tizenkét bőrdarabból készült gömbökhöz hasonlóan – kör alakú és mindent befogó lesz. Ugyanis ennek húsz testszöge van, melyek mindegyikét három tompaszögű sík fogja körül, s ezek mindegyike a derékszög egy egész egyötöd részét tartalmazza. Tehát ez tizenkét egyenlő oldalú és egyenlő szögű ötszögből (vagy pentagonból) áll, melyek mindegyike áll harminc egyenlőtlen oldalú háromszögből. Ezért hasonlatosnak látszik úgy az állatövhöz, mint az évhez, mely ugyanolyan számú részre osztható, mint ezek.*⁴

Más szóval, térmértani szempontból valóban a 12-es számról van szó, továbbá a 30-as és a 360-as számokról („*ezeket az elemeket kapjuk, amikor mindegyik ötszöget felosztjuk 5 egyenlő szárú háromszögre, s az utóbbiak mindegyikét 6*

⁴ *Quaestiones Plalonicae* 5.1, 1003C (R. Brown ford.), in: *Plutarch's Morals*, W. W. Godwin szerk. (1870), vol. 5, p. 433.

egyenlőtlen oldalú háromszögre) – maga az aranymetszés. Ezt jelenti a pitagoreus módon való gondolkodás.

Platón nem sokat nyugtalankodott a kései hivatásos kritikusok miatt. Megrajzolt egy élvezetes képet, aztán rájuk bízta, hogy fejtsék meg. A terminológia azonban szabatos. Miután a Demiurgosz az első négy tökéletes testet fölhasználta az elemekhez, olvassuk a *Timaios*ban, megmaradt neki a dodekaéder, amelyet az *egésznek a keretéül* használt fel. Szükségtelen a mértani és numerológiai okokat részletezni, melyek erre a szerepre alkalmassá tették a „tizenkét ötszög gömbjét”, ahogyan akkoriban hívták. Csak az számít, hogy az egészre gondoltak, a *kozmoszra*. Platón kitartott az eredeti pitagoreusi hagyomány mellett, melyben *kozmosznak* hívták a nap, hold és csillagok rendjét mindazzal együtt, amit tartalmazott. Szabadon szálló lélekként megnézhetjük „felülről” is, (Arkhimédész a *Sandreckeronerhen* még nagyjából ebben az értelemben használja a *kozmosz* kifejezést, legalábbis a régi szóhasználatnak tett engedményként.)

Összefoglalásként: az „*igazi föld*” nem volt más, mint a pitagoreus kozmosz, és a felszínétől a középpontig és vissza áramló folyók aligha vehetők szigorúan földi értelemben: bár a földnek és égnek azzal a különös archaikus egybefonásával már megismerkedvén, amelyben nagy folyamatok áramlanak az égből a földre, nem lepődünk meg azon, hogy vulkáni tűzhöz kapcsolódó „*igazi*” tüzes áramlatokkal van dolgunk, mint a Püriphlegethón. És vajon hol van a Sztüx? Lazúrkék tájképét tekintve, aligha itt lent, nálunk. És Tartarosz irdatlan viharverte szakadékja sem föld alatti barlang, hanem valahol a „*külső*” térben van a helye.

Ez az egész a holtak világa, a felszíntől lefelé és minden zugában. Betájolni ugyanolyan nehéz, mint az *Állam* alsó világát. A holtakat szállító és útjukra visszakanyarodó folyók inkább csillagászati, mint hidrodinamikai képzeteket keltenek. A föld „*libikókához*” hasonlatos lengése (N. B.: bizonyára az „*igazi föld*”) lehet a nappálya lengése, vagy az égé az évszakok szelint. Nem szükséges most kitérni a leírás zavaró földi vagy pokoli részleteire, kivéve egyetlen megjegyzést: hogy Apameai Numenius, Platón egyik jelentős magyarázója kereken kijelenti, hogy a másvilág folyói és maga Tartarosz a „*bolygók ré-*

giója”. Viszont Proclus, a még jelentősebb és műveltebb magyarázó, kereken elveti Numenius állítását.⁵ Eleget tudunk, sőt több mint eleget, az Égi Folyamokra vonatkozó kusza keleti hagyományokról, csillagászati és biológiai képek döbbenetes egyvelegéről – melyek a „*Határtalan Áramlás*”, az *Apeirón* anaximandroszi képzetében tetőződtek – ahhoz, hogy megértsük, honnan szerezték ismereteiket a régi görögök. Ezt most nem bolygatjuk. De Szókratész idéz egy orfikus változatot – innen ered tartózkodása a források megnevezésében – melynek különös entitásai, mint Ókeanosz és Khronosz, figyelmet érdemelnek. Tehát nem Kronoszról, Szaturnuszról van szó, hanem Khronoszról, az Időről, Ami pedig Ókeanoszt illeti, még Jane Harrisonnak is, aki aligha vádolható azzal, hogy máshol is próbálna isteneket keresni, mint a föld felszínén vagy belsejében, el kellett ismernie: „*Ókeanosz sokkal több, mint az óceán, és eredete is más.*”⁶ Nála „*a felső levegő daimónja*” lesz. Jelentős engedmény, mely messzire vezethet. Egyelőre mellőzzük Eisler *Weltenmantel und Himmelszeit* (1910) című lenyűgöző munkáját, amely kimeríthetetlen vezérlő elv, de abból a fajtából, mely több információt ad, mint útmutatást. Onians *Origins of European Thought* című műve újabb keletű áttekintést nyújt.⁷ Ókeanoszt Akhelóoszhoz hasonlítja, minden folyóvizek őséhez, akit „*emberfejű szarvas kígyónak képzeltek el*”, így folytatja:

A nemző elem bármely testben a pszükhé volt, mely kígyó alakjában jelent meg. Amint most már látható, Okeanosz volt az őseredeti pszükhé, s ezt kígyóként képzeltek el a nemző folyadékhoz való viszonyában... Láthatjuk tehát, hogy Homérosz számára, aki célzatosan utal a kortársai által osztott elképzelésre, az univerzum tojás formájú volt, melyet körülövezett „Ókeanosz, aki Mindennek a nemzése”... Talán azt is jobban megértjük, miért hívták ebben az orfikus változatban [Frgs. 54, 57, 58 Kern] a kígyót Khronosz-nak, és hogy Pitagorasz, amikor meg-

⁵ Lásd F. Buffière, *Les Mythes d'Homère et la Pensée Grecque* (1956), p. 444.

⁶ J. E. Harrison, *Themis* (1960), pp. 456f.

⁷ P. B. Onians, *The Origins of European Thought. about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate* (2. kiad. 1953), pp. 249ff.

kérdezték tőle, hogy Khronosz micsoda, miért felelte azt, hogy az univerzum pszükhéje. Phereküdesz szerint Khronosz magjából származott a tűz és levegő és víz.

A nagy orfikus entitás Khronosz Aion volt (az iráni Zurvan akarana), melyet általában „Korlátlan Időként” értelmeztek, az „*Aiōn*” pedig Onians professzor szerint „*a nemző folyadék, melylyel a pszükhét azonosították, a gerincvelő, melyről úgy hitték, hogy kígyó alakját öltheti*”, s ez könnyen lehetséges, mert ezek kortalan képzetek, melyek máig élnek kígyókultuszokban és az indiai jóga „*kundalini*”-jában. De Aion föltétlenül jelentett „*időszakot*” is, kort, ebből eredően „*világ-korszakot*” és örökkévalóságot, és nincs okunk azt hinni, hogy a biológiai jelentés volt az elsődleges és domináns. Ismeretes, hogy az orfikusok számára Khronosz párban állt Áriánkéval, a Szükségszerűséggel, mely a pitagoreusok szerint szintén körülveszi a világegyetemet. A világegyetemet körülövező Idő és Szükségszerűség eléggé világos és alapvető elképzelés; a biológiától függetlenül kapcsolódik az égi mozgásokhoz, és közvetlenül elvezet Platón időfogalmához, „*az örökkévalóság mozgó képéhez*”.

Hasznos lenne, ha az archaikus gondolkodás kutatói elsőnek a nyers adatokat prezentálnák anélkül, hogy anyagukat beleerőszakolnák az előítéletes következtetéseiket tükröző formába, mely szerint a „*primitív*” lélektanban előbb a biológiai képzetek jelentkeznek, mégpedig mindaz, ami a nemzést érinti.

De ha lélektanra van szükségünk, visszatérhetünk Szókratészhez életének egy egészen más szakaszába, amikor csakugyan lélektanról beszél a *Theaitétoszban* (152E): „*...a tragédiában Homérosz, aki így szólván: »Okeanoszhoz, az isteni őshöz, s Téthüsz anyához«, kimondta, hogy minden a folyás és a mozgás származéka; vagy nem úgy tetszik, mintha ezt mondaná?*” (Kárpáty Csilla Ford.) Fölmerül a kérdés, lehet-e az óceán a folyás képe, az árapálytól eltekintve? De Szókratész Égei-tengerében nem volt árapály. A képet Hésziodosz Ókeanosz-leírásából kapja (*Theogonia* 790ff.): „*Kilenc Örvénylő áramlattal csavarodik a föld és a tenger széles háta köré, majd a nyílt tengerbe ömlik, de a tizedik egy sziklából folyik ki, ami nagy baj az*

Isteneknek.” E rettegett tizedik a Sztüx folyó. Jane Harrisonnak igaza volt: Ókeanosznak „eredete is más”, mint a mi óceánunk.

Bergerre hivatkozva rekonstruálni tudjuk a képet.⁸ Az irodalomban Ókeanosz jelzői „mélyen folyó”, „önmagára visszafolyó”, „fáradhatatlan”, „békésen folyó”, „nagy hullámok nélküli”. E képek, jegyzi meg Berger, csendet, rendszerességet, mélységet, nyugalmat, forgást fejeznek ki – olyasmit, ami inkább a csillagos égre jellemző. Később a nevet átvitték egy másik, földhöz kötöttebb fogalomra; a tényleges tengerre, amely a föltevések szerint minden oldalról körülvette a földet. De a „nyílt tengertől” való, gyakran ismételt és kifejezett megkülönböztetés mutatja, hogy ez nem lehetett az eredeti elképzelés. Ha Ókeanosz „ezüstösen örvénylő” folyó sok elágazással, melyek nyilvánvalóan sohasem léteztek a tengeren, de a szárazföldön sem, akkor a „nyílt tenger” sem utalhat a mi tengereinkre: *pontos* vagy *thalassa*, hanem csakis a Fenti Vizekre. A mítosz Ókeanosza megőrzi a távolság és csönd ezen impozáns vonásait. Ő egyedül maradhatott távol, amikor Zeusz minden isten jelenlétét megkövetelte az Olümposzon. Ő küldte el lányait, hogy sirassák a megláncolt, számkivetett Prométheuszt, és följánlotta érdekében hathatós közbenjárását. Ő a Folyamok Atyja; sőt a hagyományban halványan még úgy is megjelenik, mint az eredeti ég-isten. Az egyik orfikus himnuszban⁹ Ő „a föld kedvelt vége, a pólus uralkodója”, s a híres ókori szótárban, az *Etymologicum magnumban* nevét a „menny” szóból eredeztetik.

⁸ E. H. Berger, *Mythische Kosmographie der Griechen* (1904), pp. 1ff.

⁹ 83.7 (Quandt, szerk., p. 55): *terma philon gaiēs, archē polou*.

XIII. FEJEZET: Az időről és a folyókról

*Di, quibus imperium est animarum, umbraeque
silentes
Et Chaos et Phlegethon, loca tacentia late
Sit mihi fas audita loqui...*

VERGILIUS, *Aeneis* VI. 264

Szókratésznek az az utánozhatatlan szokása, hogy komoly dolgokat egy valószínűtlen történet előadása ürügyén tárgyal meg, nagyon is érdemessé teszi, hogy jobban megvizsgáljuk az általa leírt különös folyórendszert.

Egyébként a téma Vergiliusnál újra megjelenik, szinte már kötelező gyakorlatként. Az *Aeneis* a nemes udvari költészet darabja, és szerzőjének nem volt célja a lélek sorsáról elmélkedni; nem várhatjuk tőle azokat az ünnepélyes, egyértelmű pitagoreusi jelzéseket, mint Cicerótól a *Scipio álmában*. Megőrződik a konvencionális képvilág és a hivatalos, fennkölt irodalmi stílus, mely a Római Birodalom dicsőítéséhez illett, mégis érdemes az utalásokra figyelni, mert Vergilius nemcsak kifinomult, hanem igen művelt költő is volt, így amíg Aeneasnak a Hadészbe való belépése sötét erdők, kísértetek, komor barlangok és félelmetes éjszakai rítusok harsány nyitányával kezdődik, melyek a föld alá, Ereboszba való tényleges leszállását jelzik, a hős hamarosan egy sokkal nehezebben körvonalazható tájban találja magát. *Ibant obscuri sola sub nocte per umbram... „Továbbmentek a homályban, a magányos éj és a sötétség alatt, Dis és anyagtalan birodalmának üres csarnokain keresztül, valahogy úgy, ahogyan egy erdei ösvény húzódik az állhatatlan hold fukar fényében.”*

A sorok szépsége elfedi azt, hogy az utazás valójában nem a számtalan halottal zsúfolt föld alatti barlangokon át történik, hanem éjszakai térre utaló nagy, üres térközökhöz keresztül, és miután a társaság átkelt a folyókon, és bejutott az elíziumi kapukon az Aranyág varázserejének köszönhetően, békés vidékre kerülnek, *„ahonnan, a fenti világban, Erictanus széles árja*

hömpölyög az erdő közepén”. Mármost Eridanus az égben van, és ott is volt – és ebben az összefüggésben semmiképpen sem a lombardiai síkon. És itt is „*dúsabb éter öltözteti rózsás fénybe a mezőket, s ők ismerik napjukat és saját csillagaikat*”. Említés sincs a „*sápadt aszphodelosz-rétekről*” a homéroszi konvenció szerint. *Azok a lebegő lelkek, „számtalan népek és törzsek” nyilvánvalóan az „égben lévő igazi földön”* vannak, ugyanis azt is közlik, hogy sokuk a földön való megszületésre, vagy újjászületésre vár, igazi pitagoreus módon. És több rejlik Ankhiszesz atya szavaiban, mint egy orfikus célzás: „*Tüzes az életerejé és isteni a forrása azoknak az élet-magvaknak, amennyiben az ártó testek el nem tömik...*” De amikor leélték életüket és meghaltak, „*elkerülhetetlen, hogy a növekedésben egymáshoz kapcsolódó sok romlottság mélyen átítassa őket a sajátos használat során. Ezért büntetésekkel nevelik őket, egyeseknél a bűn foltját örvénylő árral mossák le, vagy tűzben égetik ki. Mindegyikünk saját szelleme szerint szenved.*” Egyesek megmaradnak az ismeretlenben, és tiszta lélekké válnak; egyesek ezer év elteltével (ez Platóntól ered) megmosdanak a Léthében, s visszatérnek az életbe és az új megpróbáltatásokhoz.

Pontosan így képzelte Szókratész. A „*fent*” és „*lent*” szavak szándékoltan kétértelműek mindkét helyen, hogy ne sértsék a népszerű atavisztikus hiedelmeket vagy az államvallást, de ez *tényleg* Platón másvilága.

Amikor Dante átvette a vergiliusi tanítást, erős keresztény prekoncepciói arra készítették, hogy a „*végső bűnhődés*” világát „*fizikailag odalent*” helyezze el. De purgatóriuma már odafönt van, a nyílt ég alatt, és nem kérdéses, hogy Vergiliusz világának legnagyobb részét – ha ugyan nem egészét – a Purgatórium teszi ki, és szintén egyértelműen „*odafönt*” van. Szókratész leírásai túléltek az idők.

De Vergilius még ennél is többet kínál. A *Georgikonban* (1.242f) ez áll: „*Az egyik pólus mindig magasan fölöttünk van, míg a másik, a lábunk alatt, látható a fekete Sztüxről és a pokolbéli árnyaktól*” (*sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi*).

Mi mást jelenthet ez, mint hogy a Sztüx látótávolságra folyik el a másik pólustól? Ezzel zárul a Hésziodosszal megkezdett kör.¹

Úgy látszik, a nagy költők értik egymást, s a nyilvánosságtól általában elzárt ismereteket használnak föl; Dante ott folytatja, ahol az *Aeneis* befejeződött. Amint a vándorok, Dante és vezetőjeként Vergilius árnya, a pokol felső régióin vergődnek át (*Pokol* VII. 102), kis folyóhoz érnek, mely egy sziklából bugyog ki. „*Bíbornál jóval sötétebb a habja*” (Babits M. ford.; az angol változatban „*szürkés-kék*” – a Ford.); ez a Sztüx, és partján haladva eljutnak a fekete sztüxi mocsárhoz, melyben azok merültek, akiknek, mint mondják: „*Zordon volt a lelkünk / az édes légben, vidám napsugárban*”, s életüket homályban és rosszindulatban töltötték el. Aztán Dis tüzes városának falai magaslatiak előttük, a Belső Pokol sáncai, melyet légiónyi ördög véd, a Kúriák, élükön magával a szörnyű Gorgóval. Egy mennyei küldönc közbelépésére van szükség, aki vesszejét meglegyintve (Aeneas Aranyágának egyik változata) fölpatintja az elreteszelt kapukat, s bebocsátja a vándorokat a Kárhozat Városába. Amint a belső körön haladnak, zubogó vörös vizű folyót látnak, mely a szakadék mélyébe hulló vízesésbe torkollik (baratro=Tartarosz). E ponton Vergiliusz megjegyzi: „*Mindközt, ami szemünk előtt kinyílt ma, / mióta a nagy Portán túl valánk, / melynek küszöbje senkinek se tiltva, / csodásabb dolog nem várt egy se ránk, / mint e patak, melynek ha gőze éri / a lángot, rögtön elhal mind a láng.*” Megfontolandó szavak azok után, amiken keresztülmentek; de már jön is az – eléggé erőszakolt – magyarázat: „*Egy puszta föld van tenger közepében – / szólt akkor Ő – melynek a neve Kréta; / aranykor volt királya [azaz Szaturnusz] idejében.*” Ott, az Ida hegy belsejében, ahol Rhea szülte Zeuszt, van egy tágas barlang, s benne egy szobor. Dante itt a már Pliniusznál megtalálható ősi hagyományhoz lép vissza, mely szerint földrengéstől barlang támadt a hegyben, s

¹ Világos, hogy a költő a két sarki zóna szimmetriájára gondol. „*Őt zóna foglalja magában az egeket; közülük egy folyton csillog a felragyogó naptól, s perzelődik lángjaitól. Körülötte, a világ szélein más kettő nyílik jobbra és balra, jéggel és fekete viharokkal borítva. Ezek és a középső zóna között kettőt az Istenek kegye a gyöngye halandóknak adományozott; és ösvényt vágtak a kettő között [az ekliptika], melyben elfordulhat a Jegyek ferdén hajló sora*” *Georgikon*. I. 233-38.

ebben egy óriási szobrot találtak, melyről nem sokat mondtak, kivéve azt, hogy 46 könyök a magassága; Dantétól azonban megkapjuk a leírást, mely Dániel egyik híres látomásán alapszik, amikor a prófétát megkérte Nabukodonozor király, mondaná meg, mit látott ijesztő álmában, melyre képtelen visszaemlékezni. Dániel kérésére Isten föltárta neki az álmot:

- 2.31. Te látád, oh király, és íme egy nagy kép; ez a kép, mely hatalmas vala és kiváló az ő fényessége, előtted áll vala, és az ábrázata rettenetes volt.
32. Annak az állóképnek feje tiszta aranyból, melle és karjai ezüsből, hasa és oldalai rézből,
33. Lábszárjai vasból, lábai pedig részint vasból, részint cserépből valának.
34. Nézed vala, a míg egy kő leszakada kéz érintése nélkül, és letöré azt az állóképet vas- és cseréplábairól, és darabokra zúza azokat.
35. ...Az a kő pedig, a mely leüté az állóképet, nagy hegygé lőn, és betölté az egész földet.

E ponton azonban Dante búcsút mond Dánielnek, s azzal a nemtörődömséggel, ami jellemzi őt még akkor is, amikor a Szent Prófétaokról beszél, akiket magával egyenrangúként kezel, lesöpri az asztalról a babiloni király ügyleteit. Ösztöne azt súgja, hogy e látomás valójában régebbi és magasztosabb témákat érint – magát a kozmoszt. Ezután a látomást saját kútfejéből egészíti ki. A négy fém az ember négy korszakát képviseli, s mindegyiket, az aranyt kivéve (az Ártatlanság Korának szimbóluma) könnyező repedés hasítja meg, s ezekből erednek az emberiség bűneit az Alsó Világba szállító folyók. Ezek az Akherón, Sztüx és Phlegethón. Említettük, hogy a Sztüx eredeti áramlását szürkés-kéknek vagy acélkéknek (*perso*) írja le, s ez megegyezik Hésziodosz és Szókratész adatával, akiket ő nem olvashatott. Hozzájuthatott Servius vagy Macrobius révén is, mindegy; itt az a szigorúság a figyelemre méltó, mellyel őrzí a Sztüx folyó lapis lazuli színű tájképéhez fűződő, homályosan értett hagyományt, melynek világméretű érvényességére rá fogunk mutatni. Ami a Phlegethónt illeti, a folyó áramlása pontosan követi azt az utat, melyet Szókratész írt le a

Pürifhlegethónról, a „*lángoló folyóról*”. A *Phaidónban* olvastunk egy mélyen fekvő tüzes vidékről, melyen lávafolyam halad át, s ez még a föld felszínére is bocsát igazi tüzet. Míg egyes értelmezők szerint földünk belsején folyt keresztül, mások Pürifhlegethónt, de a többi folyót is, az, emberi lélekbe helyezték át,² de aligha férhet hozzá kétség, hogy eredetileg – mint Dieterich állította³ – tüzes fényfolyam volt az égben, mint Eridanus. Bárhogy is van, a lángoló forgatag, ahogyan az *Aeneis* hívja, a dantei topográfiában gondosan nyomon követett csigavonalban halad lefelé, amíg végül vízesésként zúdul a többi folyóval együtt Kokütosz jeges tavába, „*ahonnan nincs több alászállás*”, mert ez a központ, a Tartarosz, ahol maga Lucifer van jégbe fagyva. (Dante tiszteletben tartotta azt a keresztény hagyományt, mely az univerzumot úgyszólván ördögközpontúvá teszi.) De vajon miért mondja a tüzfolyamról, hogy „*csodásabb dolog nem várt egy se ránk*”?

G. Rabuse oldotta meg a talányt a dantei három világ alapos analitikus vizsgálatával.⁴ Először is, a kései antikvitásból származó, kevésbé ismert kézirat, az úgynevezett „*Harmadik Vatikáni Mitográfus*” révén azt derítette ki, hogy a pokolbeli Vörös Folyam által elfoglalt kör alakú területet „*némely írók*” az égen Mars körének pontos megfelelőjeként értelmezték, mert „*náluk az ég az Alsó Világban kezdődik*” (3.6.4).⁵ Tehát Numenius mégsem tévedett: e folyók bolygómínőségek. Dante elfogadta a tételt, és kidolgozta, számos párhuzamos vonással gazdagítva. Mars azért volt számára fontos, mert a bolygórendszer közepén elhelyezkedve, *mozgásban* tudta tartani a jóra vagy rosszra irányuló

² Vö. Macrobius, *Commentary on the Dream of Scipio* 7.10.11 (Stahl ford., p. 128): „*Hasonlóképpen, úgy gondolták, hogy a Phlegethon csupán a mi haragunk és szenvedélyünk tüze, Hogy Akherón az általunk mondott vagy tett dolgok fölötti keserűség, ... hogy Kokütosz mindaz, ami siránkozásra vagy könnyekre indít bennünket, Sztüx pedig az, ami az emberi elméket a kölcsönös gyűlölet szakadékába taszítja.*”

³ A. Dieterich, *Nekyia* (1893), p. 27.

⁴ *Der kosmische Aufbau der Jenseitsreiche Dantes* (1958), pp. 58-66, 88-95.

⁵ Lásd *Scriptores Rerum Mythicarum Latini*, G. H. Bode szerk. (1968; 1. kiad. 1934), vol. I. p. 176: *Eundem Phlegethontem nonnulli, qui a caelo infernum incipere autumant, Martis circulum dicunt sicut et Campos Elysios... circulum Jovis esse contendunt.*

legnagyobb erőt. A skála központi hangjegye lévén, összhangot teremtő erővé is válhat. Erről teljesen nyíltan beszél a hermetikus hagyomány és maga Dante is. Vajon ő az Apollót képviselő bolygóminőség? A válasz további kutatást igényel.

Dante Paradicsomában Mars egén a Kereszt jelét látjuk („nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem, hogy fegyvert”), a vakmerő vitézség és a végső áldozat jelképét, aminek példája saját őse, a keresztes lovag, akivel szenvedélyesen azonosult. A Pokolban pedig Mars körében helyezte el, jóllehet vonakodva, a legtöbb, általa valóban csodált nagy jellemet, kezdve Farinátával, II. Frigyes császáron, kancellárján, Pier della Vignán át, Brunettóig és Capaneusig sok büszke hódítót. Igazából még Uliissesz is idetartozik, az „*ősi lángba*” öltöztetve, mely inkább „*felindulásának*”, mint csalárdságának jelképe. Ott lent az erények *minus* előjellel tűnnek föl; heves elutasításként állnak előttünk, mint önmagukat büntető „*vak mohóság és örült düh*”: mindazonáltal birtokosaik egészében véve nemesek, mint a *Nihongi*ban Heves-Féktelen-Vitéz Férfi, a *par excellence* cselekvő erő. Lehet, hogy a földet a szelídek öröklék, de a Mennyeek Királyságáról meg van írva: *violentia rapiunt illud*, A Dante-műben Krisztus mint a Gyógyító lép elénk, a győzelmes hős, élők és holtak bírója: *rex tremendae majestatis*.

Bárhogyan is van, egyenértékűség létesült a fent és lent, a folyók és a bolygók között. Nagy leleménnyel Dante e ponton a krétai kolosszus alakját lépteti be, melyet archaikus mítoszi anyagból alkot meg. Azzal, hogy a folyókat világekorszakokkal azonosítja, kiemeli az Idővel való azonosságukat: de itt nem azzal az Idővel, mely létesít, hanem az elmúlásával – azzal az Idővel, mely magával viszi a „*bűnös port*”, a ténylegesen megélt élet tévedéseinek terhét.

A XIII. században az emberi elme még igen fogékony volt az archaikus struktúra iránt. De mindezen túl, éppen a Mars Köre révén váratlan rálátás nyílik meg előttünk. A költemény ünnepélyes keresztény felépítésén, a pontos logikai szerveződésen keresztül, a „*fura verssorok fátylán*” és a velük elleplezett szándékon túl, észrevesszük azt, amivel a szerző jobban törődött, mint amennyire bevallaná, azt, ami Alighierinek, az embernek, saját létét érintő választása. A költők nem lehetnek őrizői saját igazságuknak.

Ulisszesz, aki délnyugatnak indul egy utolsó elkeseredett, de a dolgok rendjétől előre kudarcra ítélt erőfeszítéssel, hogy elérje a „halandók elől elzárt világot”, akit célja látótávolságán belül elnyel az örvény – ez maga a jelkép. Nem a költő tudatosult gondolatai révén tárul föl, hanem maguknak a soroknak az ereje révén, s oly végletesen távoli, mint a „kvázisztelláris objektumokból” érkező fény. A görög elkárhozottként maradt a Pokolban, éppannyira istentelensége, mint az életben tanúsított könyörtelen leleményessége okán: Vergilius „iszonyatos és vad” jellemként bélyegezte meg, s az ítéletet elfogadták. Ő mégis az utolsóig küzdött, még Isten ellenében is, hogy tapasztalatot és tudást nyerjen. Luciferi emelkedettsége jobban megőrződik emlékeztünkben, mint az égi kórusok fennkölt harmóniája.

Ha folytatjuk ezt a kockázatos vizsgálódást, első forrásunk Homérosz, „Hellász tanítómestere”. Odüsszeusz útja Hadészbe az első ilyen expedíció a görög irodalomban. A megfáradt hős azért vállalkozik rá, hogy kikérdezze jövőjéről Teiresziász árnyát. A tanács, melyet végül is megkap, meglepően kívül esik kalandjainak, de magának az *Odüsszeiának* a keretén is (10. 508ff.). Később vissza kell majd térnünk e furcsa jóslathoz. De ami magát az utazást illeti, hősünknek Kirké az alább hajózási útmutatást adja:

*...állíts, árbocot és kifeszítve a hőszinű vásznat,
ülj, és a hajódat az északi szél majd elviszi szépen.
Hogyha pedig már Ókeanosz széléhez értek,
Perszephoné ligetére találsz alacsony halom alján,
hol sudaras nyárfák s meddő fűzek magasodnak;
futtasd partra hajód mélyforgós Ókeanoszban,
és te magad. Hadész nyirkos palotája felé menj.
Ott Akherónba Püriphlegethón ömlik bele és a
Kókiótosz, mely a Sztix folyamából ágazik arrébb,
és az a két zúgózájú víz szirtnél szakad egybe;
innen eredj csak előre, te hős, ahogy intelek, ássál
gödört, legyen a hossza s a szélessége könyöknyi,
áldozatul tölts körbe italt valamennyi halottnak...*

(Devecseri Gábor ford. [Az angol változatban a Püriphlegethón „tűzzel lobogó”, a Kókütosz pedig „sírámoktól zengő”. – A ford.])

Sok századdal később figyelemre méltó magyarázatot fűzött ehhez a szakaszhoz Pergamóni Kratész, az alexandriai korszak matematikusa és mitográfusa. Sztrabón őrizte meg számunkra:⁶ a Kirké szigetéről induló, Hadészba tartó és onnan visszatérő Odüsszeusz „bizonyára az Óceánnak azt a részét használta, mely a téli térítőtől [Baktérítőtől] a Déli-sarkig húzódik, és Kirké az északi szél küldésével segítette útján”. Ez ugyan földrajznak kissé rejtélyes, de csillagászatilag van értelme, és Kratésznek láthatóan alapos oka volt arra, hogy a Déli-sarkot tegye meg úti célnak.

Következő adatunk Hésziadosz *Theogoniájából* származik (775-814), és igen homályos. Miután hallott Hadész és Perszephoné „visszhangzó csarnokairól”, ezt mondja:

És ott lakik a halhatatlan istenektől utált istennő, a szörnyű Sztüix, a visszafelé áramló Óceán legidősebb lánya. A többi istentől külön lakik pompás házában, melynek boltozatát nagy sziklák alkotják, és körös-körül ezüstoszlopok támasztják föl az éghez. Thaumasz lánya, a fürgelábú Írisz ritkán érkezik hozzá üzenettel a tenger széles hátán keresztül.

De amikor vizsály és veszekedés támad a halhatatlan istenek között, és ha az Olümposz házában lakók közül bármelyik hazudik, akkor Zeusz elküldi Íriszt, hogy aranykorsóban hozza el az istenek nagy esküjét a híres hideg vízből, mely egy kiugró sziklán szivárog lefelé.

Mélyen a széles ösvényű föld alatt az Ókeanosz egyik ága folyik a sötét éjen át a szent folyamból, s vizének egytizedét öneki osztották ki. Kilenc ezüstösen örvénylő áramlattal csavarodik a föld és a tenger széles háta köré, majd a nyílt tengerbe ömlik, de a tizedik egy sziklából folyik ki, ami nagy baj az Isteneknek. Mert ha bárki a

⁶ 1.1.7. Utalással az *Odüsszeia* II. 639-722 soraira. Lásd H. J. Mette, *Sphairoshoia* (1936), pp. 75, 250.

*havas Olümposz csúcsát uraló halhatatlan istenek közül
vizéből italáldozatot önt és hamisan esküszik, élettelenül
fog feküdni egy teljes év lejártáig, s ezalatt nem ízlelhet
se ambróziát, se nektárt, hanem lélek és hang nélkül fek-
szik egy szalmaágyon: és teljes önkívületben [coma] van.*

*De miután betegségében egy évet eltöltött, újabb és ke-
ményebb vezeklés követi az elsőt. Mert kilenc évre el van
zárva az örökéletű istenektől, és nem csatlakozhat ta-
nácskozásaikhoz és lakomáikhoz kilenc teljes évig. De a
tizedik évben már megint csatlakozhat az Olümposz há-
zában lakó halhatatlan istenek gyülekezetéhez. Tehát
ilyen esküvésnek jelölték ki az istenek Örökkévaló és ős-
eredeti vizét; és az rögs helyen át tör elő.*

*És ott vannak, mindegyik a saját rendje szerint, a forrá-
sai és határai a sötét földnek és ködös Tartarosznak és
meddő tengernek [pontos] és a csillagos égnek, utálatos-
an és nyirkosán, melyektől még az istenek is iszonyod-
nak. K s vannak ott ragyogó kapuk, és egy mozdíthatat-
lan bronzküszöb, melynek végtelenek a gyökerei, és mely
magától nő. És azon túl, távol az Összes istenektől, van-
nak a Titánok, a homályos Káoszon túl.*

Íme a „Szakadék Alapjainak” Hésziodosz-féle változata. Részletei még tovább fokozzák a zűrzavart, ahogy ez már a témához illik. Ez a nehéz szó, az *ogyion*, melyet gyakran „*őseredeti-
nek*” fordítanak, láthatóan olyan dolgokat jelöl, melyek az időn és téren túl vannak; akár azt is mondhatnánk, hogy az elrejtett kincset jelöli a szivárvány végén. Ez volt a neve Kronosz nyugvóhelyének is, ahol visszatérésének idejét várta. De a föld, tenger, ég, és még Tartarosz forrásainak, határainak, „*végtelen gyökerei-
nek*” paradox halmozódása kizárja a föld közepébe való tájolás gondolatát, pedig sokan ilyen értelmet tulajdonítottak a titokzatos szavaknak. Ez a „*mélynél is mélyebb*” biztosan a „*föld másik oldalán túl*” volt, és a szimmetria okán a mi sarkunkkal szemközt. A ragyogó kapuk és a mozdíthatatlan bronzküszöb a szöveg más

helyén az Éjszaka és Nappal kapuiként azonosíthatók.⁷ De a kép mégis világosabb lesz, ahogy ez meg is felel ellenállhatatlan geometriai képzelő-erejének. A kapuk „*odafönt az éterben*” vannak, az Igazság és Szükségesség Istennőjének lakóhelyéhez vezetnek, s az ő esetében még a Sarkon is, a szimmetria kifejezésre juttatott okán. Mi korábban feltételesen az Északi-sarkot indítványoztuk, de több egybehangzó jel most a másik felé mutat, az ismeretlen, a Teljesen Elérhetetlen felé. Hésziodosz mondja, hogy a Sztüx az Ókeánosz egyik ága az égben, „*a széles-ösvényű föld alatt*”; rettegett istennője házát „*körös-körül ezüstszlopok támasztják föl az éghez*”, s a víz magas szikláról csöpög alá. A szivárványával érkező Írisz az „*északon fekvő havas Olümposz felől*” érheti el. Ez az *ogyion* körzet, melytől az istenek iszonyodnak, bizonyára egyszerre van a föld alatt és rajta túl, ami csak valami olyasmit jelenthet, hogy „*az ég másik oldalán*”. Homérosz sohasem beszélt a „*fenről*” és a „*lentről*” a szó szoros értelmében. Nála Odüsszeusz egyszerűen a sík partvidéken ér földet, valahol messze.

És a félelmetes Sztüx, mely láthatóan a rejtély magvát képezi? A halál folyója, még az isteneknek is, de ők legalább számíthatnak arra, hogy a megadott időben magukhoz térnek kómájukból. Vize tönkretesz minden anyagot, megrepeszti az üveget, fémeket, követ, bármilyen tartályt. Csak a lópata védett ellene a legenda szerint.⁸ Még hozzáteszi, hogy az ember számára a vize menthetetlenül halálos-az év egy napját kivéve, melyet senki sem ismer, amikor viszont a halhatatlanság vizévé válik. Végül is ez vezet ahhoz a tragikus kétértelműséghez, melytől drámai lesz Gilgames és Nagy Sándor története.

Most már világossá vált, hogy a folyókat úgy kell értelmeznünk, mint az – Időt – az égi időt. De a képeknek megvan a saját logikájuk. Hol keressük a forrásokat? A krétai kolosszus Dante saját találánya. De már előtte is létezett sok beszámoló olyan

⁷ G. de Santillana, *Prologue to Parmenides*, U. of Cincinnati, Semple Lecture, I 964. Újranyomása: *Reflections on Man and Ideas* (1968), p. 82.

⁸ Pausanias 8.18.4-6; vö. J. G. Frazer, *Pausanias' Description of Greece 4*, pp. 248-56; továbbá O. Waser, *Roselier 4*, cols. J 574, 1576. Pausanias nyitva hagyja a kérdést, vajon Nagy Sándort a Sztüx vizével ölték-e meg, ahogy a mese mondja, vagy nem.

repedésekről, melyekből a világekorszakok folynak. Kai Khuszrau, az iráni Amlethus, akit gyilkos szándékú nagybácsi üldöz, lerakta az alapjait egy Aranykornak, majd mélabúsan elvonult a Nagy Ismeretlenbe. Afrászijáb, a gonosz nagybácsi, elkeseredett igyekezetében, hogy megszerezze a szent öröklési jogot, a „*Dicsőség*” (*Hvarnát*), még azelőtt mély tengeri teremtménnyé változtatta magát és lemerült a misztikus Vorukasa-tóba a „*Dicsőség*” után. Háromszor is lemerült, de minden alkalommal „*ez a dicsőség elmenekült, ez a dicsőség elment*”: és mindegyik próbálkozásnál egy olyan kivezető nyíláson át, mely az Ismeretlen felé áramló folyóba vezetett. Az első kivezető nyílás neve Hauszrava volt, Kai Khuszrau eredeti avesztai neve. Így már bizonyára érthetőbb lesz a korszak, meg a mögöttes struktúra is.

Hawaiiiból is ismerünk hasonlóan ősi történetet a három kivezetőnyílásról. Fornander bíró felbecsülhetetlen Accountjában olvasható, melynek anyagát száz évvel ezelőtt gyűjtötték, amikor még élő volt a hagyomány. Az „*élő vizek*” Kanéhoz tartoznak, aki a világot teremtő Demiurgosz vagy kézműves isten. E vizek egy láthatatlan isteni országban, Pali-uliban (kék hegy) található, ahol Kané, Ku és Lono megteremtették az első embert, Kumu honuát („*föld-gyökerű*”); vagy (változat) az élővizek „*Kané repülő szigetén*” vannak (a görög Héphasztosz is egy úszó szigeten élt). Fornander leírása szerint ennek az „*élő víznek*” a forrása

*csodásán áttetsző és tiszta. Partjai pompásak. Három kifolyója volt: egy Kané, egy Ku, egy pedig Lono számára; s e kifolyókon keresztül kerültek a halak a tóba. Ha ennek a tónak a halait a földre vagy tűzbe vetették, nem pusztultak el; és ha egy embert megöltek, de utána meg-hintették ezzel a vízzel, hamarosan életre kelt.*⁹

Egy rendkívüli téma körvonalazódott itt, a „*fölélesztett hal*” témája, mely központi jelentőségűnek fog bizonyulni a közéleti mítoszokban Gilgamestől kezdve Glaukoszig és magáig Nagy Sándorig. És aztán a három ki-folyónyílás; segítségükkel

⁹ A. Fornander, *An Account of the Polynesian Race, Its Origins and Migrations* (1878), vol. 1, pp. 72f. Vö. *Fornander Collection of Hawaiian Antiquities and Folk-Lore*, Mem. BPH Mtis. fi (1920), pp. 77f.

egyeníthető Kané „életforrásának” képzete, mely egyébként folklorisztikai közhelynek hangzana az Ifjúság Vize néven. De a hiteles pitagoreusi hagyományban valami csakugyan megdöbentő található. „Miért nem válaszolnak többé a jósök?” című esszéjében Plutarkhosz elmondja (422E), hogy Petron elmélete szerint – aki a korai itáliai iskola pitagoreusa volt, a nagy Alkmaeon doktor kortársa és barátja (Kr. e. 550 körül) – bizonyosan sok világ van, pontosan 183. E 183 világról többet tudunk meg Kleombrotosztól, a jósök visszaszorulásáról szóló társalgás egyik résztvevőjétől; ő az adatait egy titokzatos „férfitől” kapta, aki évente csak egyszer szokott találkozni emberi lényekkel a Perzsa-öböl közelében, „élete többi napját kóborló nimfák és fél-istenek társaságában” töltve (421 A). Kleombrotosz szerint ezeket a világokat ő egy egyenlő oldalú háromszögon helyezte el, hatvanat egy-egy oldalra és még egyet mindegyik csúcra, További magyarázatot nem kapunk, de ezek a világok

úgy voltak elrendezve, hogy az egyik mindig érintkezett a másikkal egy körben, mint akik körtáncot járnak. A háromszögon belüli sík ...mindezen világok alapja és közös oltára, s ezt az Igazság Síkjának nevezik, melyben fekszenek a tervei, öntőformái, képzetei és számtalan egyedei minden létezett vagy leendő dolognak; és körülötte van az Örökkévalóság, ahonnan az Idő folyt, mintegy folyóként, bele a világokba. Továbbá, hogy az emberek lelkei, ha szépen éltek ebben a világban, tízezer évenként egyszer megláthatják ezeket a képzeteket; és hogy a legszentebb misztikus szertartások, melyeket itt bemutatnak, nem többek, mint e szent látomásnak az álomképei.¹⁰

De hát mi ez? A platóni metafizika mitikus előképe? És honnan az „Igazság Síkjának” háromszöge, mely megint csak az Élő Víz tavának bizonyul? A pitagoreusok nem méltóztattak megmagyarázni, de Plutarkhosz sem.¹¹ De itt legalább eredeti módon

¹⁰ Plutarch, *De defectu oraculorum*, 22. fej., 422BC.

¹¹ Proclus (magyarázatok Platón *Timaiosához* 138B, ed. Dielil, HT, vol I, p.454) ezt „barbár vélekedésnek” (doxē barbarikē) tartotta. Különösebben nem érdekli az igazság háromszögű síkja, alias a mi „tavunk” a kifolyóival, viszont van mondanivalója a 180 „alárendelt” és a 3 „vezető” világról

kapcsolódik össze az Örökkévalóság az Idő folyamával. Ha geometriai képzelőerőre került sor, senki sem szárnyalhatta túl a pitagoreusokat.

(hēgemonas) a csúcson, illetve ezek értelmezéséről. Amihez Fcstugière, Proclus kommentárjainak (nagyon várt és csodálatos) fordításában, megjegyzi (vol. 2, p. 336. n. 1.): „*On notera que Proclus flonne à la fois moins et plus que Plutarque. A-t-il lu ces élucubrations pythagoricienncs elles-mêmes?*”

XIV FEJEZET: Az örvény

*Tre volte il fe' girar con tutte
l'acque álla quarta voltar la
poppá in suso e la pro rá ire in
giu, com' altrui piacque In fin
che'l mar fu sopra noi richiuso.*

DANTE, *Inferno*

Dante megőrizte azt a hagyományt, hogy a jelentős alakok örvényben lelik halálukat, még akkor is, ha itt az a Gondviselés rendelkezéséből következik be. „Örült tervét” követve Ulisszesz a világ határain túlra hajózik, s az óceánon átkelve a messzeségben egy hegy körvonalait veszi ki, mely „...*barna / a messzeségtől, s oly magasra nyúlott, / milyet sem élve nem láttam, se halva.*”(Babits Mihály ford.) Ez a Purgatórium Hegye, mely tiltott a halandók számára.

„Örültünk, de örömünk gyászba múlt, / mert az új földről felhő jött, s viharja / kicsiny deszkánk gyenge orrára hullott, / s háromszor azt a vízben megcsavarta, / negyedszer a farát magasba vont, / orrát mélybe – Valaki így akarta – s fejünk fölött a vizet összenyomta.” A „*sokgondolatú*” Ulisszesz útban van a halhatatlanság felé, még ha a Pokol legyen is az.

A mindent magába nyelő örvény része az ősi rege eszköztárának. Az Odüsszeia Kharübdisként hozza elénk a Messinai-szorosban, de megtaláljuk más kultúrákban is, úgy az Indiai-, mint a Csendes-óceánon. Különös módon a víz fölé nyúló fűgefával együtt, melynek ágaiba kapaszkodik a hős a hajó süllyedésekor – akár Szatjavrata a neve, mint Indiában, vagy Kae, mint Tongán, Szindbád mágneses hegyéhez hasonlóan ez is évszázadokon át nyomon követhető a tengerészek történeteiben. Márpedig a részletek egyezése és fönmaradása időn és téren túl kizárja a szabad invenciót. E történetek az ókortól kezdve részei a kozmográfiai irodalomnak. A középkori írók, s az őket követő Athanasius Kircher is, a *gorges mirabilis*, a csodálatos örvény helyét

valahol Norvégia vagy Nagy-Britannia partjai mentén jelölték ki. Ez pedig a Macist rom volt, mely kiegészülhetett a Pentland-szoros emlékével.¹ Általában észak-északnyugati irányban helyezték el, ahogyan a görögök Szaturnusz szigetét, Ogügiét is valahol a brit szigeteken „*túl*” képzeltek el.

Tovább kutatva kiderítjük, hogy ez az egymás mellé helyezés a földrajz és égrajz szokásos összekeverésének eredménye. Gyakran említenek „*szakadékok*” az ég északnyugati részén („*Kilenc-Yin*” a kínaiaknál), s minthogy a föld vázlatos térképét az égből vezették le, a szakadék levetülése lett a Macistrom vagy Ogügié. Nem magától értetődő sem a két képzet, sem a földrajzi elhelyezés, s még figyelemreméltóbb, hogy gyakran összekapcsolódnak.

A skandinávok számára (lásd VI. fejezet) az örvény a Grottemalom ki-zökkenéséből nyeri létezését: a Maelstrom az elsüllyedt malomkő nyílásából örvénylik kifelé. Mindezt Snorri meséli el. Snaebjörnnek a Hamlet malmáról regélő régebbi költeményeiben az állt, hogy a malomsziget kilenc cselédje, akik az elmúlt korokban Amlodhi búzáját örölték, most egy „*az emberekhez kegyetlen kőszáli malmot*” hajtanak. Azt, hogy e kőszáli malom éppen az örvényt jelenti, s nem általában az északi óceánt, alátámasztja néhány további sor, melyeket Gollancz Snaebjörnnek tulajdonít; nem mintha nagyon világosak lennének, de itt is összekapcsolódik malom és örvény:

*A sziget-malomból patakszik az árvíz-istennő nővéreinek
(azaz a tenger hullámainak) vére, úgy hogy kiárad a föld
megdöntőéből: az örvény fölerősödik.²*

Földrajzi helyre nincs utalás, ellenben a finnek említenek irányokat, melyek nem is olyan pontatlanok, amilyenek elsőre hangzanak. Mint később kiderül, pontos jelentése van állításuknak, miszerint a Szampónak három gyökere van – az égben, a földben, s a forgatagban. De itt is azt tudjuk meg Väinämöinenről,

¹ Írországot illetően lásd W. Stokes, „*Prózai mesék a Rennes Dindsenchasban*”, RC 76 (1895), no. 145: „*Van északon egy óriási örvény Írország és Skócia között, ahol sok tenger találkozik [északról, délről, keletről, nyugatról]; nyitott üsthöz hasonlít, melyben a víz föl-le csapódik, hangja pedig mint távoli mennydörgés...*”

² I. Gollancz, *Hamlet in Iceland* (1898), pp. xvii.

aki rézcsónakon indul a „Maelstrom torkába”, hogy „a tenger mélyére” hajózik, a „föld legbelsejébe”, az „ég legalsó régióiba”. Föld és ég – sokatmondó szembeállítás. Az örvény hollétéről pedig ezt olvassuk:

*Pohjola kapui előtt,
A színes födelű Pohjola küszöbe alatt,
Ott gurulnak gyökerestől a fenyők,
Koronájukkal előre hullattak a fenyők át örvény torkába.*³

Majd a teuton hagyományban Brémai Ádámnál (XI. század) a következőket találjuk:

*Némely fríz nemesek a norvég partok mentén felhajóztak a Sarkkörü Óceán legtávolabbi határáig; szemmel alig áthatolható sötétség szállt rájuk, örvénybe kerültek, mely azzal fenyegetett, hogy lehúzza őket a Káoszba. De váratlanul kijutottak a sötétségből és hidegből egy szigetre, melyet falként vetek körül magas szirtek, s ahol föld alatti barlangokban óriások rejtőztek. A föld alatti lakások bejáratánál kádak s más edények álltak telve arannyal és egyéb fémekkel, melyeket „a halandók ritkának s értékesnek tartanak”. E kincsekből az utazók magukkal vittek annyit, amennyit bírtak, s hajóikhoz siettek. Az óriások azonban hatalmas kutyák képében utánuk eredtek. Az egyik frízlet utolérték s társai szeme láttára szétépték. A többiek azonban – hála Istenünknek és Szent Wülehadnek – biztonságban elérték hajóikat.*⁴

A latin szövegben (Rydberg, p. 422) az ókorból ismert Euripus nevet találjuk. Az Euripus, mely már a *Phaidónban* is előkerült, valójában egy csatorna volt Euboea és a szárazföld között, melyben az árapály miatt naponta hétszer is megfordul az

³ M. Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage* (1952), pp. 191-98.

⁴ V. Rydberg, *Teutonic Mythology* (1907), p. 320.

áramlás iránya, veszélyes örvényeket keltve – bár ezek inkább állóhullámok, semmint igazi örvény.⁵

És itt az Óceán ingatag Euripusa, mely visszafolyik rejtélyes eredetének kezdeteihez, ellenállhatatlan erővel húzta a Káosz felé a boldogtalan utazókat, akik most már csak a halálra gondoltak. Ezt a helyet nevezik a feneketlen szakadék torkának, az ismeretlen mélységnek, mely – úgy tudják – magába szívja az egész tenger ár-árválását, majd újra kivetí magából, s ez okozza a dagályt.

Mindebben az ókorban széles körben ismert elképzelés tükröződik. De nézzük most ugyanennek a történetnek észak-amerikai változatát.⁶ Két, kenuval utazó cseroki indián kalandját beszéli el a Suck Creek (a név jelentése: „szív, szippant + patak” – a Ford.) torkolatánál. Egyiküket elragadta egy hal, s örökre eltűnt. A másik

körbe-körbe sodródott az örvény legalsó központjáig, s ekkor egy másik sodor fölkapta s kivitte a felszínre. Később elmesélte, hogy amikor elérte a maelstrom legkisebb körét, a víz megnyílt odalent, s ő mintha egy ház tetején keresztül nézne, a meder alján megpillantott egy nagy társaságot, akik fölnéztek s intettek neki, hogy csatlakozzon hozzájuk, de amikor kinyújtották a kezüket,

⁵ A névvel aztán elég szokatlan helyen találkozunk, a római cirkuszban vagy hippodrom-ban: J. Laurentius Lydústól tudjuk (*De Mensibus* 7.12.), hogy a cirkusz közepét Euripos-nak hívták; hogy a stadion közepén a Naphoz tartozó piramis volt; hogy a Nap-piramis mellett három oltár volt, Szaturnusznak, Jupiternek, Marsnak, a piramis alatt pedig Vénusznak, Merkúrnek és a Holdnak, és hogy nem lehetett hét körnél (*kykloi*) több a piramis körül, mert csak hét bolygó volt. (Lásd még az olimpiai játékok eredetéről szóló fejezetet F. M. Cornford tollából J. Harrison *Thrmis* című könyvében (1962), p. 228; továbbá G. Higgins, *Anacalypsis* (1927), 2. köt., pp. 377ff.) Erről eszünkbe jut (bár nem Euripusnak hívták, természetesen, hanem „a koponyák isteni helyének”) a közép-amerikai Bálterem, melynek kerek lyuk volt a közepén - ezt emlegeti Tezozomoc „a bálterem rejtélyes jelentőségeként” – s ebből a lyukból egy tó terjedt szét Vicilopocstli születése előtt. Lásd W. Krickeberg, „Der mittelamerikanische Ballspielplatz und seine religiöse Symbolik”, *Paideuma* 3 (1948), pp. 135ff., 155, 162.)

⁶ J. Mooney, *Myths of the Cherokee* (1900), p. 340.

hogy megragadják, a gyors áramlás fölkapta őt, s már nem érhatték el.

Úgy tűnik, mintha a cseroki indiánok emlékeznének jobban, amikor idegen tájakról beszélnek, melyeket „nagy társaság” népesít be – akik lehetnek a holtak, vagy az óriások a kutyáikkal – ott, ahol „*a maelstrom legkisebb körében a víz megnyílt odalent*”. Érdekes lesz utána járni, vajon e benyomásunk igazolható-e.⁷ Snorri, aki megőrizte számunkra Grotte Dalát, nem nevezi néven az örvényt, de csak egy jöhet szóba, mégpedig a „*Hvergelmer*” a holtak Hel-féle lakhelyén, ahonnan és ahová „*a vizek megtalálják útjukat*”.⁸ Rydberg írja:

Úgy tűnik, hogy a mitológiában Hvergelmert valami óriási tartályként képzelik el, mint a világ összes vizeinek fő forrását. Az első sorban helyeznek el számos föld alatti folyót, melyek Hvergelmerben erednek, s onnan különböző irányokban folynak szét. De a föld és ég vizei is e hatalmas forrásból erednek, s kőrútjukat befejezve oda térnek vissza.

A Hvergelmerről és az óceánnal való föld alatti kapcsolatról szóló mítosz megvilágította őseink számára az árapály jelenségét. Odafenn az északi csatornáknak az óceán fenekén alagút nyílt, mely levezetett az „üst-dübörgőhöz”, a „teknőjében üvöltőhöz” (hverr = üst, galm = angolszász gealm = üvöltés, dübörgés). Amikor az óceán vize ezen az alagúton át lefolyt a Hadész kútjába, akkor volt az apály, amikor pedig visszajuttatta a fölös vizet, dagály.

Tehát a halál országa és az óceán között volt egy összekötő kapocs, de lehet, hogy több is. A legtöbb vízbefúlt ember nem maradt ott Rannál. Ran – Égir felesége – vendégszeretően fogadta őket a középkori izlandi mondák szerint. Nagy fogadóterme volt a tenger fenekén,

⁷ Lásd a Meru hegy homokóraszerű ábrázolását (p. 58).

⁸ *Grimmismal* 26; vö. Snorri, *Gylf*. 15.

*ahol köszöntötték... székkal és ággyal kínálták őket. Birodalma csak előszoba volt a halál birodalmaihoz.*⁹

A *Phaidon* több ismertetőjegyét is megtaláljuk itt, de majd a Gilgamesben is újra előkerül. Ezzel nem akarjuk tagadni azt, hogy a Hvergelmer és más örvények magyarázatot adnak az árapályra, mint föntebb jeleztük, (talán egyszer fölfedezzük, mit „*jelent*” az árapály az égi szinten.) De a Maelstrom mint az árapály oka nyilvánvalóan nem magyarázza meg a részleteket, még a Rydberg által említettek sem – például Égir tenger-isten feleségének alakját, aki szívélyesen fogadja a vízbefúlt utazók lelkeit a tenger fenekén lévő előszobájában – de azt a körülményt sem, hogy a Maelstrombe szippantott kalandorok hirtelen egy aranyban dúskáló ragyogó szigeten találják magukat, ahol óriások rejtőzködnek a hegyi barlangokban. Ez a sziget erősen emlékeztet Ogügié I-re, ahol Kronosz/Szturnusz alszik aranyos hegyi barlangban, míg Ran fogadóterme – férje, Égir híres volt sörfőző tudományáról, s ez az ő terme volt, ahol Loki megsértette istentársait a *Loki csúfokodásában* leírtak szerint – inkább Ogügié II-t idézi meg, Kalüpszónak, Prométheusz nővérének szigetét, melynek neve *Omphalos Thalasses*, a Tenger Köldöke. Kalüpszó Atlasznak volt a lánya, „*aki ismerte az egész tenger mélységeit*”. őt, Kalüpszót nem akárki hasonlította¹⁰ Szidurihoz, az isteni csaposlányhoz, aki a mély tenger mellékén lakik, és később Gilgames történetében fogunk vele találkozni.

A mitológiának, értve ezalatt a szokásos költői elbeszélést, eddig nagy szerepe volt, de innen nem segíthet tovább. Kronosz arányló szigete, Kalüpszó fákkal övezett szigete földrajzilag nem azonosíthatók, a Homérosz-kutatók erőfeszítései ellenére sem. Hajózási adatok gondos elemzése révén egyikük (Berard) a Gibraltarhoz közeli Perejil szigetére helyezte Kalüpszót, egy másik (Bradford) Máltára, mások pedig Afrika partjainak közelébe.

⁹ Rydberg, pp, 414, 42 ff. Vö. a Szent Gertrúd apácához, a (tengeren) utazók védőszentjéhez fűződő képzetekkel, aki egyébként a fogadók védőszentje is volt, „*végül azt is beszélték róla, hogy kocsmát tartott fenn, ahol a lelkek a halál utáni első éjszakát töltötték*” (M. Hako, *Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung*, FFC 167 [1956], p. 119

¹⁰ Lásd XXII. fejezet: „*Kaland és a keresés*”.

Valószínűleg nem lehet túl messze Szicíliától, hiszen Ulisszesz hajóárbocon lovagolva éri el, miután a Messinai szorosban megmenekült a Kharübdisz-tól, s Homérosz oly valószínűen írja le az egésznek a hátterét. Az idők folyamán még sok helyen kerül elő.¹¹ Homérosz egyes adatai a pontos földrajzi leírás látszatát keltik, mint pl. Kirké szigete Ferónia templomával, vagy a laisztrügónok földje, mely alighanem a Bonifációi-szoros. De a régi mítoszok legtöbb eleme, mint a Kharübdisz vagy a Planktai (Bolygó Sziklák), illuzórikus; kivétkeztetik magából az egész földrajzot, ahogyan maguk az ar-gonauták is.

Féltreve Ogügié – vagy Ogügosz – titkát, megjegyezzük, hogy az „ogügoszi” melléknév, mellyel a Sztüx vizeit is jelölték, fölvette az „özönvíz előtti” mellékértelmet is. Ami Hvergelmert, a „dübörgő üstöt” illeti, ő „a vizek köldöke”, de mindenképpen „valahol lent” van, mint Égir különös „Bier-stubéje”. És amikor majd (hamarosan) kiderül, hogy Utnapistim (a Bárka építője, akit csak az isteni Sziduri kocsmáján – vagy akár a sörfőző Égir fogadóján – át vezető úton lehet elérni) „a folyók összefolyásánál” éli örök életét, ez ugyan elbűvölhette volna Szókratész, tekintettel az ő összefolyási elméletére, de nem fogja sokkal érthetőbbé tenni a dolgokat.

Van azért kapaszkodónk, hogy kimásszunk a szakadékból. Ismeretes (XII. fejezet), hogy Szókratész és a költők valójában a „másik oldalról megfigyelt” égre utaltak.

Kimutattuk, hogy a „vizek köldökén” át vezető úton indult el nemcsak Väinämöinen, hanem – mint később látni fogjuk – Kronosz-Phaethón és más nagy hatalmú személyiségek is, akik eljutottak az Álom Országába, ahol megszűnt az idő. Előre megsejthetjük, hogy ennek végső soron csillagászati értelme lesz. Tehát amikor kihátrálunk a történetből, megint a Királyi Tudományhoz fordulunk segítségért.

Jól ismert, hogy az égbolton is van egy örvény; igen valószínű, hogy ez az igazi, s a helyét is tudjuk, így neveznek egy csillagcsoportot (*zalos*) Orion lábánál, a Rigel mellett (béta Orionis, s

¹¹ legutóbbi tudós kísérlet helyének meghatározására – H. H. és A. Wolf, *Der Weg des Odysseus* (1968) – éppoly illuzórikusnak bizonyul, mint az előzőek.

az arab név jelentése „*láb*”), melynek fokát „*halálnak*” hívták Hermész Trismegisztoz szerint,¹² míg a maorik egyenesen azt állítják, hogy a Rigel mutatja az utat Hadész felé (Castor jelzi az ősi szülőföldet). A csillagjós Antiochus a Taurusszal kelő csillagok között sorolja fel az örvényt. Franz Boll ugyan kifogásolja a leírás pontosságát, de arra a következtetésre jut, hogy a *zalos* bizonyosan Eridanus, „*mely Orion lábából folyik*”.¹³ Márpedig az Eridanust, Phaethón folyamsíriját – Athanasius Kirchernek a déli félgömből készült csillagtérképén még látni a patakban Phaethón tetemét – a másvilágra vezető csillagfolyónak tekintették. Újra előttünk a kiinduló képlet, s ezúttal az égen találtuk meg. Sőt, döntő megerősítést is kapunk. *Api nārāti* nevű titokzatos helyet – szó szerint a „*folyók torkolata*”, valójában a folyók „*összefolyását*” jelenti – a babiloniak hagyományosan az Eriduval azonosították. A régészetileg föltárt Eridu azonban közel sem esik a mezopotámiai két nagy folyam találkozásához. Eléggé magasan, a Tigris és Eufrátesz között helyezkedik el, melyek külön-külön ömlenek a Vörös-tengerbe. A korábbi magyarázat szerint az Eridut az alluviális föld terjeszkedése szorította ki a folyók közös „*torkolatából*”, de ez nem vitte előre *api nārātinak* mint mitikus toposznak megértését. Sőt, valamelyik filológus végső zavarában föltételezte, hogy a lenyűgöző vízműveket létrehozó archaikus népek nem tudták, merre folynak a vizek, s úgy hitték, a két folyó a Perzsa-öbölben ered.

A kényes helyzetet W. F. Albright oldotta meg, aki fölcserélte a „*torkolatot*” és „*forrást*”¹⁴; érvelése nyomán „*zátonyra futottunk*” (egyébként jellegzetes mítoszi helyzetkép) az örmény hegyekben valahol a „*forrás*” körül. És bár hangsúlyozta – helyesen – hogy *Eridu-pī nārāti* nem vehető földrajzi értelemben, mégis nyomban száműzte bolygónk belsejébe.

A „*forrás*” egyébként ugyanolyan semmitmondó fogalom, mint amilyen a „*torkolat*” volt, s az efféle földrajzi helymeghatározás nem is lehet más. Eridu, a sumer ^{mul}NUN^{ki}, nem más, mint

¹² Vocatorus mors. W. Gundel, *Neue Astrológische Texte des Hermes Trismegistos* (1936), pp. 196f., 216f.

¹³ *Sphaera* (1903), pp. 57, 164-67.

¹⁴ „*A folyók torkolata*”, *AJSL* 35 (1919), pp. 161-95.

Canopus, alpha Carinae, a Déli-sark közelében lévő fényes csillag, amint ezt kétségbevonhatatlanul megállapította B. L. van der Waerden kortársunk,¹⁵ a kiváló csillagásztörténész. Azzal már korábban számoltak, hogy itt Argó valamely részéről lehet szó,¹⁶ így végre értelmet nyertek a Canopusszal foglalkozó mítoszok egyfelől, illetve a „folyók összefolyásának” túlhangsúlyozása másfelől. Később még foglalkozunk e különleges toposszal.

Egy probléma még így is maradt. A magas civilizációk kezdeteitől fogva a Tejutat tartották annak az útnak, melyen a holtak a másvilágra indulnak. Ez a kép még a pitagoreusoknál is élő volt. Mikor és hogyan került ide az Eridanus? Ésszerű a föltételezés, hogy a dolog összefüggött a napjé-egyenlőségi kör megfigyelt elmozdulásával,¹⁷ mely a precesszióban leli okát. A Tejúttal fog-

¹⁵ „A harminchat csillag”, JNES 8 (1949), p. 14. „Canopus fényes déli csillaga Eridu volt, Ea városa (NUN^{ki} dE-a).”

¹⁶ Lásd E F. Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), p. 306.

¹⁷ A napjé-egyenlőségi kör az égi pólusokon és a napjé-egyenlőségi pontokon halad át; a napfordulás kör pedig az ég és az ekliptika pólusai mellett a napfordulás pontokon. Macrobiusnál különös dolgot olvasunk: „Úgy vélik, hogy nem érnek el a Déli-sarkig”, s innen a *kolouros* név, szó szerint „megkurtított”, és „azért hívják így őket, mert nem tesznek ki teljes köört” (*Comm. Somn. Scip. I.15.14.*). W. H. Stahl, a fordító (p. 151) hivatko-

lalkozó fejezetben tovább elemezzük a folyók bonyolult problematikáját.

zásai között szerepel többek között Geminus 5.49-50. Geminus azonban (5.49, Manitius, pp. 60-61) nem állít ilyen nyilvánvaló képtelenséget, hanem a következőket mondja: „*Nevük kolourói, mert egyes részeik nem láthatók (dia to merē tina autōn atheōrēta ginesthai). Míg a többi körök teljes kiterjedésükben láthatók a kozmosz forgása során, a (napj-egyenlőségi és napfordulós) Körök egyes részei láthatatlanok, mintegy »megkurtítja« őket a láthatár alatt a déli sarkkör.*”.)

Egy dolog azonban teljesen biztos; az örvényből vezető igazi, eredeti út az égen található. E fölismerés birtokában újra belevetjük magunkat a Mélységből eredő Vizekkel foglalkozó „*földi*” mítoszok kellős közepébe.

XV FEJEZET: A mélységből eredő vizek

*Kopog a gleccser a szekrényben,
Sóhajt az ágyon a sivatag,
S a teáscsészén a repedés
holtak országába nyit utat.*

W. H. AUDEN, „Esti sétám közbeni”

Borneó szigetéről ismeretes egy hagyomány az „örvény-szigetről”, melynek fájáról az ember felmászhat az égbe s hasznos magvakat hozhat a „*Plejádok földjéről*”.¹ A jelek szerint a polinéziaiak nem sokat törődtek azzal, hogy pontosan betájolják örvényüket, mely legtöbb esetben bejárat a holtak birodalmába; valahol „*az ég legvégén*” található, illetve „*a Tejút szélén*”.² Az Atlanti-óceán másik oldalán a kúna indiánok is ismerték az alapképletet,³ bár ők sem szolgáltatnak pontos koordinátákat: „*Isten saját örvénye*” (*tiolele, piria*) közvetlenül a Palluwalla fa, „*Sós-víz-fa*” alatt volt, s amikor a Nap-isten vagy a Tapír kivágta a fát, sós víz ömlött ki, s ebből keletkeztek az óceánok. Három elem kombinálódik itt szövevényes módon; *a*) az örvény jelképezi a kapcsolatot az élők világa és a holtak világa között, illetve ő *maga a* kapcsolat; *b*) mellette fa nő, gyakran életadó vagy – mentő szerepkörrel; *c*) az örvény úgy keletkezett, hogy kivágtak vagy gyökerestől kitéptek egy fát, vagy kizökkent egy malom főtengelye s ehhez hasonlók. Az alapképlet sok változatban és sok ismertetőjeggel található meg a világ különböző részein, és nagyon is valószínű paradoxont vagy rejtélyt képvisel: mintha a fa, pillér vagy malom főtengelye alatt rejtőző vizek szinte vártak

¹ A. Maass, „*Sternkunde und Sterndeuterei im Malaiischen Archipel*” (1924), in: *Tijdschrift Indische Taal-, Land-, én Volkenkunde* 64, p. 388.

² M. W. Makemson (*The Morning Star Rises: An Account of Polynesian Astronomy* [194 1], no. 160) a Nyilas csillagképre gondol, Szamoát illetően lásd A. Kraemeij *Die Samoa-Inseln* (1902), vol. I, p. 369. Mangaiát illetően lásd E Buck, *Mangaian Society* (1934), p.198; és R. W. Williamson, *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia* (1924), vol. 2, p. 251.

³ C. E. Keeler, *Secrets of the Cuna Earthmother* (1960), pp. 67ff, 78f.

volna a dugó – vagyis a fa, pillér, főtengely – kihúzására, hogy elkezdhesék a mókát.

E képzet nem újkeletű. Alfréd Jeremiás futólag említi a következőket: „*A köldök megnyitása Özönvizet okoz. Amikor Dávid a köldökkő eltávolítására készült Jeruzsálemben, megindult az áradat (lásd alább a p. 194). A szíriai Hierapoliszban Xisuthros (= Utnapistim) oltárát abban a barlangban mutatták, ahova visszahúzódott az áradat.*”⁴

A képlet élénk táru az indonéziai Ráma-eposzban⁵ is Amikor Ráma építi a hatalmas töltést Lanka (Ceylon) felé, a segítőkész majmok egyre-másra dobálják a hegyeket a tengerbe, de azok nyomban eltűnnek. Ráma dühében varázserejű nyílveendőjét akarja az engedetlen tengerbe löni, amikor a vízből egy nőalak emelkedik ki, s figyelmezteti, hogy azon a helyen van egy nyílás az óceánban, mely az alvilágba vezet, és hogy a nyílásban lévő vizet az Élet Vizének hívják.

A jelek szerint Ráma fenyegetése mégiscsak használt, mert a töltés megépült. De ugyanez a történet tér vissza Görögországban, amikor Héraklész átkel a tengeren, hogy elloppja Gerüón marháit. Ókeanosz, aki itt istenként jelenik meg, fölkorbácsolja a hullámokat, melyek az eredeti árból származnak; Héraklész kifeszített ijával fenyegetőzik, mire helyreáll a nyugalom.

Bár ezekben az esetekben nincs említés se örvényről, se összetalálkozó folyókról, könnyűszerrel beleérthető a történetekbe. Emiatt válik nagy fontosságúvá az Amerika északnyugati részéből származó és paradigmaértékű katolok indián történet (lásd XXII. fejezet) a leányról, aki nyílveendőjét röpít a „*vizek köldökébe, ami egy hatalmas örvény volt*”, s így nyeri el a tüzet. A történet mögött valami nagyon alapvető képzetnek kell rejtőznie, s igen réginek, hiszen már Istárról mondták, hogy „*Ő keveri föl Ea előtt az Apszút*”.⁶

⁴ HAOG, p. 150, n. 7 („*wo die Flut versiegt*”).

⁵ W. Stutterheim, *Rama-Legenden und Rama-Reliefs in Indonesien* (1925), p. 54.

⁶ „*Istár leszállása az Alsó Világba*”, obv. 1. 27, ANET, p. 107; lásd még W. F. Albrighi, „*A Folyók Torkolata*”, AJSL 35 (1919), p. 184.

Fura időtöltés a menny királynője számára, de *abban az időben meglehetősen égi tevékenységnek számított. Az Avesztában*⁷ *a Jastok VIII, mely a Szíriusz-Tistrjának van szentelve, írja erről a csillagról: „Imádjuk a pompás, ragyogó Tistrját, mely sebesen szárnyal a Vorukasa-tóhoz, mint a villámgyors nyílvesző, melyet az íjász Urxa (Erehsa), a legjobb íjász az árják között, lőtt ki az Aryioxsutha hegyről a Huvanvant hegyre.”*⁸ És mit művel Szíriusz ezzel a tengerrel? „*A Vorukasa-tó vize megárad, kiömlik, szétterül; minden partján árad a Vorukasa-tó, dagadozik a közepé*” (Jastok VIII. 31. lásd még V 4). Míg Plinius⁹ biztosítani szeretne bennünket, hogy „*az egész tenger érzékeli e csillag fölkelését, amint ezt világosan látni a Dardanelláknál, ahol hínár és halak úsznak a felszínen, s minden fölkeveredik a fenékről*”. Megjegyzi még, hogy a Kutya-Csillag fölkeltekor fölkeveredik a bor a pincékben, s megindulnak az állóvizek (2.107) – és *az Aveszta* ezt úgy magyarázza (Jastok VIII. 41), hogy valóban Tistrja „*a mérté-*

⁷ Jastok VIII. 6. és VIII. 37. (H. Lömmel, *Die Yashts des Awesta* [1927]).

⁸ E kiejthetetlen nevű íjász (Rkhsha) hőstettét illetően lásd Al-Biruni beszámolóját, aki a nevet egyszerűen *Arish* formában közli (*The Chronology of Ancient Antions*, lord. E. Sachau [1879], p.205). A történet háttere: Afrászijáb megígérte, hogy visszaszolgáltatja Manú-csihrnck az általa elfoglalt Eránsahr egy részét, mely olyan hosszú és olyan széles, mint egy nyíllövés. *Arish* a nyílveszőt Tír-Máh hónap 13-án lőtte ki, miután kijelentette: „*Tudom, hogy amikor kilövöm a nyilat ebből az íjből, testem darabokra hull, és életemnek vége.*” S valóban, mihelyt kilőtte nyilatát, „*teste darabokra szakadt. Isten rendelésére a szél elvitte a nyilat Rűyán hegyéről és elhozta Khurasán legszélső határáig Farghána és Tabaristan köze; ott pedig eltalálta egy diófa törzsét, mely olyan hatalmas volt, hogy soha a világon nem volt még ekkora fa. A távolság pedig a nyíl kilövésének helye és leesése között 1000 Farsakh volt.*” (Lásd még S. H. Taqizadeh, *Old Iranian Calendars*. [1938], p. 44). Tír vagy Tíra a Merkúr bolygó neve (lásd T Hyde, *Veterum Persarum et Parthorum Religionis historia* [1760], p. 24: „*Tír, i.e. Sagitta..., quo etiam nomine appellatur Mercurius Planeta propter velociorem motum*”), de Tistrja mellett Szíriusznak is neve (lásd A. Scherer, *Gestiernamen bei den indogermanischen Völkern* [1953], pp. 113f.), és minden hó 13. napját Szíriusz-Tistrjának szentelték (lásd Lömmel, p. 5). Hagyjuk is ennyiben: Szíriuszt nyílveszői szerepben többször visszhangozzák a mítoszok, mint bármely más csillag nevét, és a baljós 13-as számmal való kapcsolata sem iráni monopólium.

⁹ 9.58 Vö. Arisztotelész, *História Animalium* 8.15.599B-600.

ke minden vizeknek, úgy az álló-, mint a folyóvizeknek, a forrásokban és folyókban, a csatornában és tavakban lévőknék”.¹⁰

Ez azonban nem iráni találmány: a babilóniai Újév rituális szövege így szólítja meg a Szíriuszt: „^{mul}KAK.SI.DI. aki megméri a tengerek mélyét”. „^{mul}” egy csillagokat jelölő előképző, KAK.SI.DI jelentése „nyílvezző”, s épp ez a nyílvezző áll a legtöbb meghökkentő íjásztörténet háttérében. Az íj, melyből ki-röpítik, az Argó és Canis Maior csillagaiból alkotott csillagkép, s jól ismert Mezopotámia, Egyiptom és Kína Övezeteiben.¹¹ És mivel Istár nevén Vénusz és Szíriusz osztozik, lehet tudni, ki „keveri föl az Apszút Ea előtt”.

És íme, mit végzett be a „tűz”, egy finn eredetmonda szerint,¹² miután „nevelődött ... ott túl az ég köldökén, a nagyhirű hegy csúcsán”, amikor átszáguldott hét vagy kilenc égen és a tengerbehullott: „A szikra ... gurult... az Aloe-tó fenekére, zúgva szállt a tenger fenekére, le a keskeny hasadékba (?). Ekkor az Aloe-tónak a vize, háromszor a nyári éjen, a fenyők magasságában habzott, dühödten csapott ki partjai közül. Ezután az Aloe-tó vize, háromszor a nyári éjen, fenéig kiapadt, sügérei a köveken, durbincsai a sziklákon fönnakadva.”

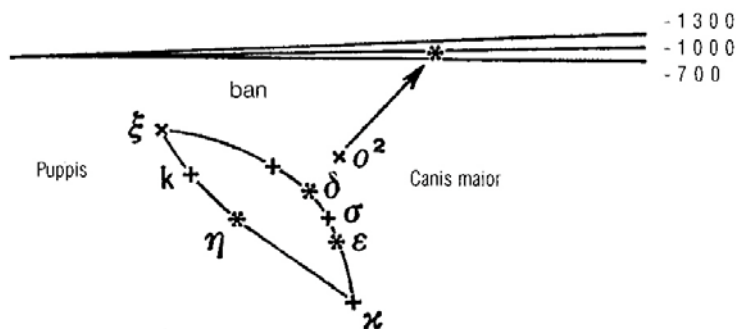
Ez a szikra igen erőszakos lehetett – de mit is mondanak az idős Bölcsről? „Väinämöinen úgy forrong az örvény torkában, mint a tűz a vízben.”¹³ Ami jól mutatja, hogy a mitikus „tűz” többet jelent annál, mint ami látványszinten megjelenik. Valójában a talányos események az „Aloe-tavon” nem választhatók el a Vorukasa-tavon történetektől, illetve a „három kivezető nyílás” létrejöttétől, melyek közül az elsőnek Hauszrava/Kai Khuszran a neve (lásd XIII. fejezet, „Az Időről és a Folyókról”, p. 177).

¹⁰ Ford. E. Herzfeld, *Zoroaster and His World* (1947), p. 587.

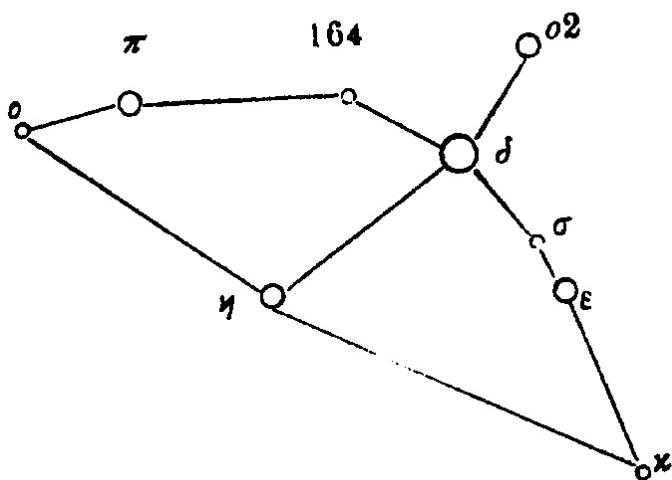
¹¹ Közvetett bizonyítékunk van ezen íj és nyílvezző létre Mexikóból: a csicsimék indiánoknak, a Kutyák népének íja.

¹² K. Krohn, *Magische Ursprungsrunden der Finnen* (1924), pp. 1151T. Lásd még F. Ohrt, *The Spark in the Water* (1926), pp. 3f.

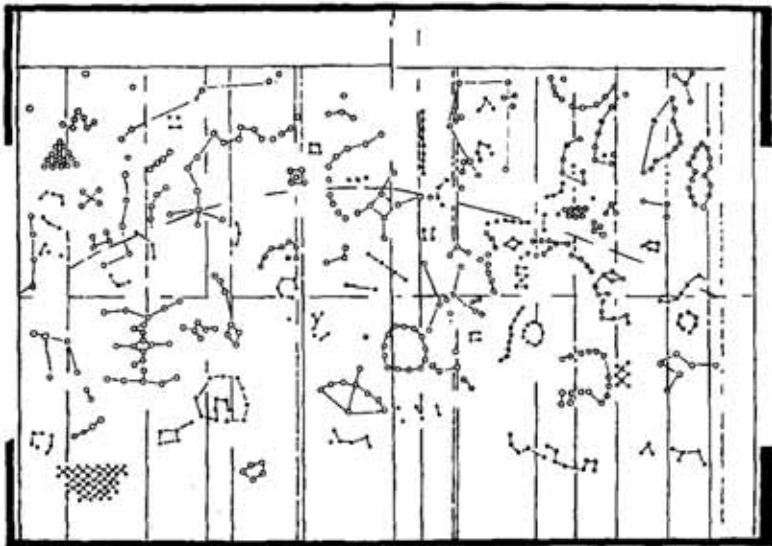
¹³ M. Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage* (1952), p. 196.

16. ábra A mezopotámiai Íj és Nyíl csillagkép (^{mul}BAN és ^{mul}KAK:SI:DI, vagy gag.si.sa), az ékírásos szövegek alapján rekonstruálva; gag.sis.sa/KAK:SI:DI = Szíriusz, a „Nyíl-csillag”.

17. ábra Ugyanazon csillagokból álló kínai csillagkép. Kínában azonban a nyíl rövidebb; A Szíriusz nem a nyílnek a hegye, hanem a célpont: T'ien-lang, az „Égi sakál”.

18. ábra Az égi glóbusz csillagtérképei a Hsin I Hsiang FA Yaó-bun, 1092-ből származó „Mecator” vetületben. Az új csillagképe az alsó rész közepén látható.

Mielőtt sorra vesszük a sok motívumot, melyek kimutathatóan kapcsolódnak ugyanahhoz az „örvény-mezőhöz” vagy forga-
taghoz, helyénvaló lenne teljes egészében idézni a tűz és víz tör-
ténének guayanai indián változatát. Nemcsak új részletekkel
gazdagodunk általa, hanem megismerünk egy igen ritka istensé-
get, olyan teremtő hatalmat, mely nem beképzelt, nem kényes,
nem féltékeny vagy veszekedős, nem osztja ki a szerencsétlenek-
nek az „eredendő bűnt”, hanem olyan isten, aki jól tudja, hogy
hatalma nem korlátlan. Szerényen, értelmesen és belátóan visel-
kedik, amiért jutalma: teremtményeinek szíves közreműködése,
leszámítva persze a szokásos egyetlen kivételt.

*A brit guayanai ackawói indiánok szerint a világ kezde-
tén Makunaima, a nagy szellem (vagy Makunaima; iker-
hős; társának neve Pia) madarakat és négy-lábúakat te-
remtett, s fiára, Szigura bízta a fölöttük való uralmat.
Ezenkívül parancsára a földből hatalmas és igen csodá-*

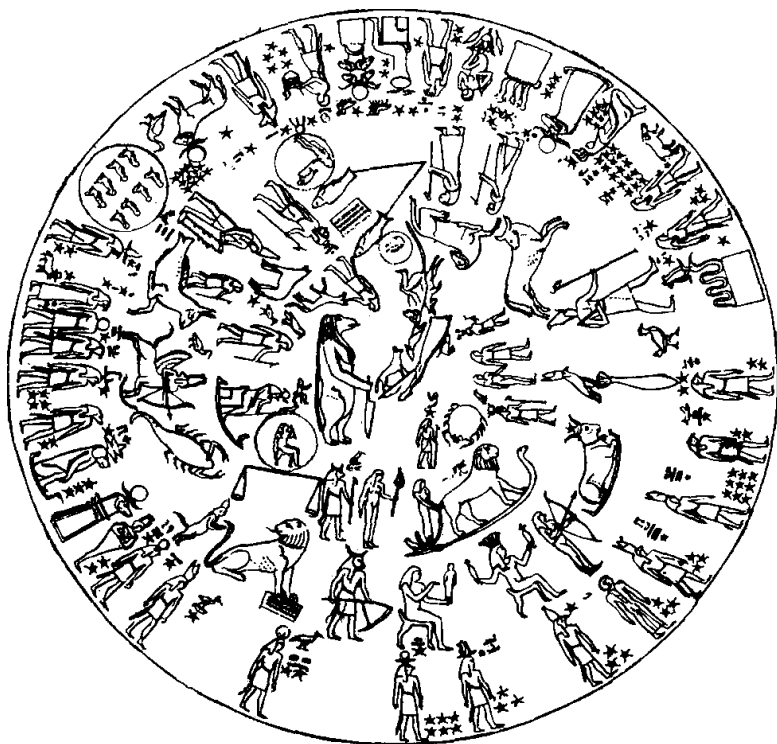
latos fa nőtt, melynek minden ága másfajta gyümölcsöt hozott, míg törzse körül nagy bőségben termett banán, pizang, manióka, kukorica és mindenféle gabona, gyökerei körül pedig jamgumó, vagyis a földön ma művelt összes növényfaj ott pompázott e csodás fán: az ágain, körülötte vagy alatta.

19. ábra Szíriusz, az égi sakál célbavétele, az ókori Kína mitikus császárainak stílusában.

Azért, hogy szétálassza e fa hasznát mindenütt a világon, Szigu elhatározta, hogy kivágja, hajtásait és magvait mindenütt elülteti; meg is cselekedte ezt az, összes

madár és négylábú segítségével, kivéve a barna majmot, aki lusta és haszontalan lévén, nem vett részt az átültetés nagy munkájában. Hogy a csínytevéstől távol tartsa, Szigu azzal bírta meg, hogy a patakról egy ritka fonott vesszőkosárban vizet hordjon, arra számítva, hogy a feladat egy időre leköti az állat fölös energiáit.

20. ábra Az úgynevezett denderai „Kerek Zodiákus” (rómaikorú Egyiptom) Szatit istennő ugyanabból a íjból célozza meg nyilával Szóthisz-tehén fején lévő csillagot, azaz itt a Szíriuszt, (jobbra az alsó részben). Az egyiptomi képzelet közelebb áll a kínaihoz, mint a babilóniaihoz.

Miközben tovább haladt a csodás fa kidöntésével, fölfedezte, hogy a fatönk belül üres, és tele van vízzel, melyben ide-oda úszkál mindenféle édesvízi hal ivadéka. A jó szándékú Szigu elhatározta, hogy az ivadékokkal benépesíti a föld összes folyóit és tavait oly bőkezűen, hogy minden vízbe jusson mindenféle hal.

Az úgynevezett denderai „Kerek Zodiákuson” (római kori Egyiptom) Szatit istennő ugyanabból az íjból célozza meg nyílával a Szóthisz-tehén jején lévő csillagot, azaz itt is Szinuszt (jobbra az alsó részben). Az egyiptomi képzet közelebb áll a kínaihoz, mint a babilóniaihoz.

E nagylelkű szándék azonban váratlanul meghiúsult. Mert az üreget megtöltő víz összeköttetésben állott a föld belsejében lévő hatalmas víztartállyal, s kezdett kiáradni az emelkedő áradat visszatartására Szigu lefodta a tönköt egy sűrű fonású vesszőkosárral. Ezzel a kívánt hatást el is érte. De balszerencséjükre az értelmetlen földadat végzésébe belefáradt barna majom visszaosont; kíváncsiságát fölkellette a lefordított kosár, s azt hitte, hogy valami finom ennivalót rejtettek alája. Óvatosan föl emelte a kosarat s alá kukucskált. Erre, megindult az áradat, elsodorta a majmot s elárasztotta az egész földet. Szigu összegyűjtötte a többi állatot s fölvezette őket az ország legmagasabb pontjaira, ahol nagy kókuszpálmafák nőttek. Elrendelte, hogy a madarak és a mászni tudó állatok hágjanak föl a legmagasabb fákra. Ami a mászni nem tudó és nem kételtű állatokat illeti, bezárta őket egy nagyon szűk bejáratú barlangba, s mielőtt a kijáratot visszalassal betömte, a bent lévő állatoknak adott egy hosszú tüskét, hogy majd azzal szúrják át a viaszt s így állapítsák meg, leapadt-e a víz. Miután így gondoskodott a gyámoltalanabb állatokról, a többi teremtménnyel együtt fölmászott a pálmafára, ahol befészkeltek magukat az ágak közé.

Sötétség és vihar szállt a földre, s minden teremtmény sokat szenvedett az éhségtől és hidegtől; legtöbbször csöndben tűrte sorsát, de a vörös bögőmajom olyan szörnyű hangon üvöltött félelmében, hogy megdagadt a torka, s meg is maradt olyannak; ez az oka annak, hogy a mai napig egy csontos dobszerű valami látható a torján.

Ezenközben Szigu időről időre magvakat ejtett le a pálmafáról a vízbe, hogy a csobbanásról megtudja mélységét. A víz apadásával a mag leejtése és a csobbanás között eltelt idő egyre nőtt; végül csobbanás helyett a hallgatózó Szigu fülét a lágy földre pottyanó magvak hangja ütötte meg. Ebből tudta meg, hogy az ár visszavonult, s az állatokkal együtt felkészült a leereszkedésre. Az agámimadár azonban olyannyira sietett lefelé, hogy egyenesen egy hangyabolyra huppant, az éhes rovarok a lábaiba kapaszkodtak s csontig rágták. Ezért van ma pipaszárlába az agámimadárnak. A többi teremtmény tanult e szörnyű leckéből, óvatosan és lassan ereszkedtek le a fáról.

Ekkor Szigu tüzet csiholt két fadarab összedörzsölésével, de az első szikra kipattanásakor oldalra pillantott, és a pulyka – világítóbogárnak nézve a szikrát – bekapta és elrepült. A szikra azonban égette a mohó szárnyas nyelősövét, s ezért viselnek a pulykák vörös nyaklebenyt a mai napig.

Az alligátor egész idő alatt a közelben volt, senkinek sem ártva; de valamilyen oknál fogva népszerűtlen lévén, az összes többi állat őt vádolta meg a szikra ellopásával és lenyelésével. Hogy visszanyerje a szikrát az alligátor szájából, Szigu kitepte az állat nyelvét, s ezért nincs az alligátoroknak említésre méltó nyelvük a mai napig.¹⁴

¹⁴ W. H. Brett, *The Indian tribes of Guiana* (1868), pp. 378-84; Sir Everard F. im Thurn, *Among the Indians of Guiana* (1883), pp. 379-81 (idézi J. G.

Világszerte sok történet szól a dugóról, melynek kihúzása okozza a vízözönt: az agaiták hite szerint – kovácsmesterséggel foglalkozó törzs Közép-Indiában – egy vasszög elpattanása okozza az Aranykorban épült Lohripur város elárasztását.¹⁵ A mongolok szerint a Sarkcsillag valójában „egy oszlop, melynek szilárd helyzetétől függ a világ helyes körforgása, vagy pedig egy nyílást lezáró kő: ha kihúzzák, víz ömlik ki a nyílásból és elárasztja a földet.”¹⁶ Az Utnapistimről szóló babilóniai mítoszban „Nergal (az Alvilág Istene) kirángatja a cölöpöket; előlép Ninurta s folytatja a gátakkal” (GK 11. 101 f.). De az új dolog, amivel szembekerülünk, a Bárka megjelenése az Özönvízben, Noének vagy másnak a bárkája.

Az első bárkát Utnapistim építette a sumer mítoszban; különböző úton-módon megtudjuk, hogy kocka alakú volt, mérete 60 x 60 x 60 öl, ami az egység a hatvanas számrendszerben, ahol a hatvanat az 1-es számjegy fejezi ki. Más változatban nincs bárka, csak kocka alakú kő, melyen az eget a földdel összekötő oszlop nyugszik. A kő – akár kocka alakú, akár nem-cédrus vagy tölgyfa alatt fekszik, s bármikor áradást idézhet elő minden különösebb ok nélkül.

Mindez kissé zavaros, mégis ebből bukkan föl az új témánk. Zsidó legendák beszélnek, hogy „mióta a bárka eltűnt, kő van a helyén... alapkönek nevezték el”. Azért hívták alapkönek, „mert belőle alapították (vagy kezdték) meg a világot”. Mint mondják, a Vizek fölött fekszik, melyek a Szentek Szentje alatt helyezkednek el.

Ez álomképek sorozatának tűnhet, pedig igen komoly hagyomány támasztja alá, melyet átvettek a zsidók, de a finnugor hagyományban is megtaláljuk.¹⁷ A zsidó történet így folytatódik:

Frazer, *Folklore in the Old Testament* [1918], vol. 1, p. 265). Kiemelés tőlünk.

¹⁵ V. Elwin, *The Agaria* (1942), pp. 96ff.

¹⁶ G. M. Potanin, idézi W Lüdtké, „*Die Verehrung Tschingis-Chans bei den Ordos-Mongolen*”, ARW25(1927), p. 115.

¹⁷ L. Ginzberg, *The Legends of the Jews* (1954), vol. 1, p. 96; vö. vol. 1, p. 12; vol. 5, p. 14. Köszönetet mondunk Irvin N. Ashernek az idézetért, valamint a Jastrowtól származó további idézetekért. Vö. V J. Mansikka, „*Der blaue Stein*”, FUF //(1911), p. 2.

Amikor Dávid a templom alapjait ásta, 1500 könyök mélységben egy cserepet talált. Ki akarta emelni, amikor a cserep fölkiáltott: „Ezt nem teheted meg.” „Miért nem?” kérdezte Dávid. „Mert én a szakadék felett nyugszom.” „Mióta?” „Attól az órától fogva, melyben Isten hangja mondta a szózatot Sínai-ból: ‘Én vagyok az Úr, a te Istened’, amitől a világ megremegett és a Szakadékba süllyedt. Azért nyugszom itt, hogy lefedjem a szakadékot.”

Dávid mégis kiemelte a cserepet, mire megemelkedtek a szakadék vizei, és elöntéssel fenyegették a földet. Ahithophel a közelben volt, s ezt gondolta: „Most Dávidért eljön a halál, s én leszek a király.” Ekkor Dávid így szólt: „Aki tudja, hogyan akassza meg a vizek árját, de nem teszi meg, egy nap önmagát fojtja meg.”

Mire Ahithophel ráírta Isten nevét a cserepre, s a szakadékba dobatta. A vizek rögtön apadni kezdtek, de oly mélyre süllyedtek, hogy Dávid a föld nedvességének elvesztésétől félt, s elkezdte énekelni a „Fölemelkedések tizenöt Dalát”, hogy visszahozza a vizeket.

Itt az alapkőből cserepdarab lett, s neve a hagyományban *Eben Shetiyyah*, mely egy sokjelentésű igéből¹⁸ származik: „megállapodni, megelekedni; inni; láncfonalat rögzíteni, alapokat lerakni”, közülük sokatmondó a „láncfonalat rögzíteni”, s emlékeztet a „szövőszékek, ill. felvetőgépek” egyre növekvő jelentőségére. Ennek a „szövőszéknek” belsejében folyamatosan dagadnak és apadnak a lenti vizek (mint a *Phaidou* mítoszában), s ez olyan katasztrófákra utal, melyeket a történelemkönyvek nem jegyeztek föl, melyekre csak a kozmológusok képes kifejezései utalnak. Ha ismerték volna a kardáncsuklós felfüggesztést, a világot szilárdabbnak lehetett volna elképzelni.

¹⁸ Az ige *shatan*, s jelentéseit Jastrow szótára sorolja föl.

Hildegard Lewy az Eben Shtiyah-ra vonatkozó kutatásai¹⁹ közben rábukkant egy részletre Asszúrnaszirapli évkönyveiben, mely szerint Ninurta új kalthui templomának alapját 120 sor téglából rakták „*le a vizek szintjéig*”, vagyis a talajvízszintig. Ez tulajdonképpen a mélység vizeit idézi meg természetes környezetükben – de az emberek megint csak többet láttak meg ennél. Nemcsak Dávid és az asszír király ástak le a talajvízig, hanem a mekka-i Kaaba építői is. Ennek a legszentebb szentélynek a belsejében van egy kút, s föléje helyezték el még az iszlám előtti időkben Hubal isten szobrát. Al-Biruni szerint az iszlám korai időszakában ez igazi kút volt, ahol a zarándokok szomjukat olthatták, legalábbis az arab zarándoklatok idején. Hubal szobra akadályozta meg a vizek kiáradását. A legendák szerint ugyanez a hiedelem élt valamikor Jeruzsálemben is – innen a szent cserép motívuma. Mekka azonban ennél többet mond nekünk. Hildegard Lewy kiemeli, hogy az iszlám előtti időkben Hubal isten azonos volt Szaturnusszal, és ugyanilyen szerepe volt a kaabai Szent Kőnek, mert kocka alakú volt, tehát eredetileg szintén Szaturnuszt képviselte. A poliéder, amit Kepler írt be a Szaturnusz pályakörébe, már csak az ősrégi hagyomány utolsó önzője.

A szerény kis cserépdarab szerepe a jámbor legendában az, hogy rámutasson a Szent Név hatalmára. A lényegi dolog azonban a kocka: akár mint Utnapistim bárkája, akár mint a kő, melyen a földtől az égig érő oszlop nyugszik. Még Krisztust is „*kocka alakú hegyhez*” hasonlítják, „*melyen tornyot emelnek*”.²⁰ Hocart írja, hogy „a szingalézek gyakran helyeztek el ligeteikben egy négyszögletes követ, mely Merut jelképezte. Márpedig ha a liget közepébe helyeztek el a világ közepét jelképező követ, akkor bizonyára számukra a liget a világot jelentette²¹ – ami magától értetődik. Azt is mondják, hogy ez a kő, az alapkö, egy nagy fa alatt fekszik, és hogy a kő alól „*hullám csapott föl az égre*”.

¹⁹ „*A Mâgên Dâwid eredete és jelentősége*”, *Archiv Orientalni* 18 (1950), Pt. 3, pp. 344ff.

²⁰ A „*Pastor of Hermas*” kilencedik hasonlatában, F. Kampers szerint (*Vom Werdegange der abendländischen Kaisermystik* [1924], p. 53).

²¹ *Kingship*, p. 179 (idézi P. Mus, *Barabudur* [1953], p. 108, n. 1.).

Ez már késői elegyítésnek hangzik, megokolás nélkül; az eredeti motívumok kihüvelyezésének az a módja, hogy külön-külön vesszük őket.

De előbb egy kis leltározásra van szükség. Több szereplőt kell most összevonnunk. A barna majom, a fő csínytevő a Szigu teremtette idillikus környezetben, más jelmezben már jó ismerősünk. Ő a Paradicsom Kígyója, a magányos ellenkező, ő Loki, aki rávette a fagyöngyöt, hogy ne sirassa meg Baldert, s ezáltal bontsa meg a teremtmények közötti összhangot. Maga Szigu, az Aranykor jóindulatú királya, jellegzetes szaturnuszi alak, aki a teremtményei között lakott, de ilyen Jahve is, legalábbis amikor még „*Ádámmal járt a kertben.*” Az uralkodó, aki „*jót akar*”, szaturnuszi jellem – csak Szaturnusz élt az emberek között. Az egyik orfikus töredékben olvassuk: „*Orfeusz emlékeztet bennünket, hogy Szaturnusz a földön lakott az emberek között.*”²² Halikarnasszoszi Dionüszosz (7.36.1) írja: „*így Zeusz uralkodása előtt, Kro-nosz uralta e földet*”, melyhez Maximilian Mayer tömör megjegyzést fűz: „*Zeusz részéről nem találunk említést hasonló földi tartózkodásról.*”²³ Hasonló módon szól Sandman Holmberg Ptah istenről, az egyiptomi Szaturnuszról: „*Ptahnak, mint földi királynak a képzete lépten-nyomon előkerül az egyiptomi szövegekben*”, majd rámutat arra a „*figyelemre méltó tényre, hogy Ptah az egyetlen egyiptomi isten, akit egyenes királyi szakállal ábrázolnak, a többiek ívelt szakállától eltérően.*”²⁴

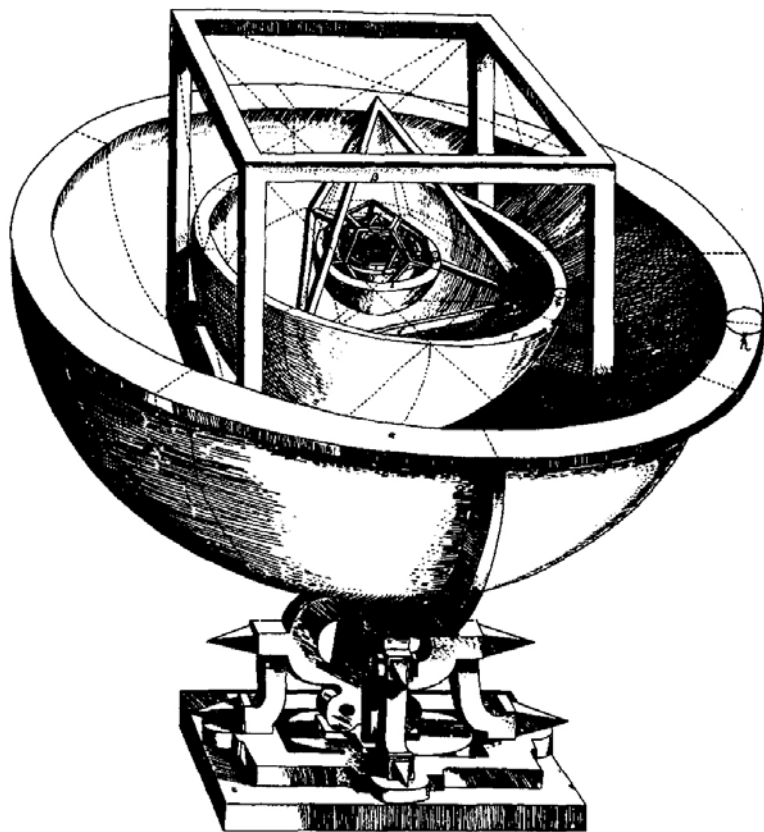
Rómától Mexikóig a Szaturnáliák éppen erről a vonásáról emlékeztek meg a szaturnuszi uralomnak, általános amnesztiával, a szolgák szerepét átvevő urakkal stb., még akkor is, ha Szaturnuszt közvetlenül nem említették. Amikor ez a fesztivál volt soron Kínában, úgyszólván „*sub delta Geminorum*” – pontosabban az Ikrek deltája, valamint 61 és 56 jelű csillagai Flamsteed rendszerében – „*bankettet rendeztek, melyen félresöpörtek minden hierarchikus megkülönböztetést... Az uralkodó a »Szarvasok Dala« révén hívta meg alattvalóit.*”²⁵

²² *Orphicorum Fragmenta* (1963), frg. 139, p. 186, Lactantiusból.

²³ M. Mayer, lásd Roschernél a Kronosz címszót, pp. 1458f.

²⁴ M. Sandman Holmberg, *The God Ptah* (1946), pp. 83, 85.

²⁵ G. Schlegel, *L'Uranographie Chinoise* (1875), p. 424.

21. ábra A bolygó pályákba beírt poliéderek. Kepler rajza a tiszta mértani képzelet terméke, de szándéka szerint megfelel a bolygó pályák sugarai szerinti tényleges aránynak. Itt igen fontos számunkra a legkülső, szaturnuszi pályába illesztett kocka.

A kocka Szaturnusz alakja volt, mint Kepler megmutatta *Mysterium Cosmographicum* című művében; ezzel magyarázható a kocka alakú kövek és kocka alakú bárkák hangsúlyozása. A hatalom, aki figyelmezteti „Noét” és bárka építésére biztatja, mindenütt Szaturnusz – hol Jehova, hol Enki, hol Tané stb. alakjában. A dugót pótló Szigu-féle kosár nyilván a kocka valamilyen tökéletlen változata volt, a kosárfonó bennszülöttek képzelőerején át-

szűrve. Mindebből arra következtetünk, hogy eredetileg Noé bárkájának határozott szerepe volt a vízözön megszüntetésében; érdekes és váratlan eredmény a bibliaszakértők számára.

A mítosz egyik fontos motívuma a csodás fa, melyet gyakran égis érőnek írnak le. Sok van belőlük – az Yggdraszil-kőris az *Eddában*, a világot elsötétítő tölgy a *Kalevalában*, Phereküdesz csillagos kárpittal bevont világ-tölgye, s az Édenkert Életfája. Ezt a fát is gyakran kivágják. A másik motívum az alapkő, mely néha kocka alakú bárkává változik.

Először ezeket a motívumokat kell végignyomoznunk. Miu-tán elolvastuk a szép történetet Szigu csodafájáról, melynek tönkjében megtalálható az összes halfajta a föld benépesítésére, türelemre van szükségünk, hogy megértsük a tenger közepén található kocka alakú kő szerepét, mely alatt misztikus figura lakik különféle jelmezekben: csodás hal, bálna, „*zöld tűz*”, az „*összes tüzek királya*”, a „*központi tűz*”, sőt maga az ördög. Őrá nézve fő forrásaink orosz²⁶ és finn varázsigék, ezek a „*babonák*” („*csökevények*”) tűzkő keménységű kőkorszaki töredékek, beágyazódva a történelmi fedőréteg lágyabb struktúrájába. A mágikus szöveg ellenáll a változásnak, épp azért, mert ellenáll a „*józan ész*” okozta erózióknak. Ami ezeket a varázsigéket illeti, keresztény környezetbe ágyazódtak az egyes népcsoportok térítése során, de továbbra is a kozmosz igen eltérő értelmezéséről tanúskodnak. Például a víz eredetéről szóló finn rúnák azt állítják, hogy „*az összes folyó a Jordánból ered, melybe az összes folyó ömlik*”, hogy „*a víz a szent folyó forgatagában leli eredetét – Jézus fürdővíze az, s Isten könnyei.*”²⁷ Másfelől a skandináv varázsigék kiemelik, hogy Krisztus „*bedugaszolta a Jordánt*” vagy „*Noé tengerét*” (Mansikka, pp. 244f., 297, n. 1), ami viszont összhangban van a *Pastor of Hermas* című művel, ahol Krisztust „*kocka alakú hegyhez*” hasonlítják (lásd fent p. 195, n. 20). Tehát nincs abban semmi különös, hogy a Keresztből lesz az „*új fa*”, mely új keresztutakat jelöl ki. De nem is kell elmenni egészen Oroszországig. Arezzóban Piero della Francesca híres freskóin láthatjuk az „*Igazi Kereszt fölfedezését*”. Ádám halálával kezdődik, aki a fa

²⁶ V. J. Mansikka, *Über russische Zauberformeln* (1909), pp. 184-87. 189, 192.

²⁷ Krohn, *Ursprungsrunden*, pp. 106f.

tövében fekszik. Később ez a fa szolgáltatja a Keresztfá anyagát. Még később Szent Ilona, Konsztantinosz anyja meglátja álmában, kiásatja, s így válik a legszentebb ereklyévé, Piero csak azt illusztrálta, ami a középkori hagyomány javához tartozott. Mondhatni, kényes területre léptünk.

XVI. FEJEZET: A kő és a fa

*Kubla kán tündérpalotát építtetett
Xanaduban, hol roppant barlan-
gokon át örök éjbe (szó szerint:
„naptalan tengerbe” – a Ford.)
veti magát az Alph, a szent fo-
lyam.*

COLERIDGE *Kubla kán*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Nemcsak kényes a terep, hanem nehéz és ingoványos is. Ha fölmerül is az örvény a Keresztfával kapcsolatos elméletekben, ez nem a teológusok beleegyezésével történik. Eddig fölhozott példáink azonban nem elszigeteltek. Olyan anyaggal kell foglalkoznunk, melyet gyanúsnak találhat a történelmi képzettségű olvasó, aki bizonyosan óvakodik *omne ignotum pro magnifico*. Ezért ezt a fejezetet egy kis esettörténettel kezdjük, mely rámutat bizonyos áthagyományozott szövegek megtörhetetlen szívósságára, olyan töredékekre, melyeket a hivatalos emlékezet vagy elutasít vagy elhanyagol.

Márk evangéliumában (3.17) a Jakab és János „*ikerpárnak*”, Zebedeus fiainak Jézus a Boanergész nevet adja, melynek jelentése az evangélista szerint „*a Mennydörgés Fiai*”.¹ Ezt a körülményt sokáig elhanyagolták, végül mégis címadója lett egy kiváló, túl hamar elfeledett tudós, Rendel Harris művének. Kideríti, hogy a Mennydörgés-Ikrek oly távoli kultúrákban is megtalálhatók, mint Görögország, Skandinávia és Peru. Emlékeztetnek Magni és Módi szerepkörére, akiket ugyan nem hívnak ikreknek, de Thor utódai a Ragnarökben. Harristól idézünk:

Kimutattuk, hogy a Mennydörgés szülői mivoltának elismerésével nem jár együtt szükségképpen ennek kiterjesztése az ikerpár mindkét tagjára. A Dioszkuroszokat lehet egységesen Zeusz

¹ *Kai epethēken autois oiioma Boanērges, ho estin hyioi brontēs.*

fiainak nevezni, de a közelebbi vizsgálat meggyőzően mutatja, hogy a korai görög kultuszokban általában az egyik ikert isteni, a másikat emberi származásúnak tekintették, így Castort Tündareusznak tulajdonítják, Polluxot Zeusznak... A fölös gyermek okozta a bajt, s ezért külső forrásból eredeztették. A megkülönböztetés nehézsége majd csak később vezet arra, hogy mindkettőt az Ég Fiának vagy a Mennydörgés Fiának ismerjék el. Egy távoli kultúrából vett példával mutatjuk ki, hogy ez a helyes nézet.

Például Arriaga a *„Bálványimádás fölszámolása Peruban”* című munkájában elmondja, hogy *„amikor egy alkalommal két gyermek születik, amit ők Chu-chosnak vagy Curinak neveznek, el Cuzcóban pedig Taqui Hua-huának, ezt ők gonosz és gyűlöletes eseménynek tartják, s úgy vélik, hogy egyikük a Villám gyermeke, s vezeklést követel tőlük, mintha nagy bűnt követtek volna el.”*

Ugyancsak megjegyzendő, hogy amikor az Arriaga könyvében tárgyalt peruiak kereszténnyé lettek, az egyik ikernek adott *„Mennydörgés Fia”* nevet a Santiago névvel váltották föl, miután spanyol (hittérítő) oktatóiktól megtudták, hogy Szent Jakobot (Santiagói) és Szent Jánost a mi Urunk a Mennydörgés Fiainak nevezte, mely kifejezést a perui indiánok nyilván megértettek, ellentétben a keresztény egyház nagy hírű kommentátoraival...

A Márktól eredő történet nyelvezetének különös és ehhez némileg hasonló átvitelét egy időben és térben távoli nép folklórájába... még a mai nap is megtaláljuk a dánok között... A hagyományos kovakőből készült fejszék és celtek mellett, amelyeket a világon mindenütt mennykőveknek tartanak, a dánok a tengeri sün kövületet is mennykőnek vélik, és sajátos nevet adnak neki. Az efféle köveket Sallingban *sebedaei*-köveknek vagy *s'bedaei*-nek nevezik, Észak-Sallingban pedig *sepadeje*-köveknek. Norbaekben, Viborg körzetében a parasztság egyenesen *Zebedeus*-köveknek hívja őket! Jebjergben, a Randers körzetébe tartozó Cerum egyházközségben e kövek *neve sebedei*... Tehát kialakult névadási gyakorlattal állunk szemben, s az is bizonyosnak látszik, hogy a Zebedeus Fiaira, mint a mennydörgés fiaira történő evangéliumi utalásból származik. *A dán paraszt és a perui bennszülött*

azonnal felismerte, mi értendő Boanergész alatt, s a mennykövet védőszentjéről nevezte el.²

Ezen a ponton illetet volna egy percre megállniuk az olyan későbbi főtudósoknak, mint pl. Bultmann, mielőtt továbbhaladt a Biblia „demitizálásával”. Az ember sose tudhatja, mit tapos eljárás közben. És megfordítva, a történet azt is mutatja, hogy – mielőtt a teljes információval foglalkozunk – számolnunk kell bizonyos, a szakemberek tudását meghaladó félreértésekkel, így nincs szándékunkban félretolni a Kereszt fájával foglalkozó sok-sok legendát és rúnát. Alapos vizsgálatra azonban nincs időnk,³ csupán néhány megjegyzést fűzhetünk a „Nagy Tölgyről” szóló finn és orosz képzetekhez-ez a sumerok fáinak legközelebbi rokona. Az egyik finn rúnában ez áll: „Nagy tölgy, széles tölgy. Mi a gyökerének fája? Arany a gyökerének fája. Az ég a tölgy csúcsának a fája. Elkerített hely az égben. Egy ürü az elkerített helyen. Hombár az ürü szarván.”⁴ A következő változat még merészebb: „a hombár a kereszt tetején” van. Megint más változatban a tölgy koronája bölcsőt rejt, benne egy kisfiúval, akinek fejsze van a vállán. Több meglepő képzet fordul elő egy orosz apokrif írásban, ahol Satanael a paradicsomban ültette el a fát azzal a szándékkal, hogy fegyvert készítsen belőle Krisztus ellen. „A fa ágai betértették az egész Paradicsomot, és még a Napot is eltakarták. Csúcsa az eget érte, gyökereiből pedig tejet és mézet adó források fakadtak.”⁵

Ez utóbbi elgondolás viszont beleillik a középkori hagyományba, mely szerint a Paradicsom vizei a Keresztfa alól törtek föl. A Gilgamesről szóló fejezet majd más meghökkentő „fákat” is említ, de ott sem teszünk kísérletet az óriási és nem egyértelmű adattömeg áttekintésére. De a Mennydörgés Fiaiból és hasonló példákban leszárt tanulságok birtokában már lehet ennél is idegenszerűbbnek ható adatokkal foglalkozni. Először is, az *Atharva Védá*-ban teljes himnusz van szentelve egy világoszlopszerű valaminek (több szerepkörű oszlop), neve *szkambha*, melyből a finn

² R. Harris, *Boanerges* (1913), pp. 9ff.

³ Gazdag anyag található F. Kampers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Hohe des Kreuzes Christi* (1897).

⁴ K. Krohn, *Magische Ursprungsrunden der Finnen* (1924), p. 192.

⁵ Krohn, p. 197.

Szampót is levezetjük – lásd fentebb p. 99. Egyelőre elég lesz egy versszak, mely a mélység tüzes szörnyetegéről szól:⁶

*AV 10.7.38, Egy nagy szörny [yaksa] a teremtés köze-
pette, vezeklésül a tenger hátán lovagolt – benne helyez-
kedik el valamennyi isten, mint a fa ágai a törzs körül.*

Hogy a „kései” asztrológiai forrásokban is keressünk tanúbizonyságot, nézzük a *Bika* fokaira vonatkozó állításokat a *Liber Hermetis Trismegistiból*, mely oly nagy hírre tett szert a közép-korban (Gundel, pp.54f., 217ff.):

18-20° *oritur Navis ét desuper Draco mortuus, vocatur Terra*
feljön a Hajó, s rajta a holt Sárkány, kit Földnek hívnak
21-23° *ontur qui detinet navem, Deus disponens umversum*
mundum feljön az, aki (vissza)tartja a hajót, az Isten, aki el-
rendezi az egész világegyetemet. [*Disponere* megfelel a görög *kosme* igének.]

Bármi legyen is az, ami „*lent*” uralkodik, csakugyan mindenható entitás: végül is nagyon kevesekről mondható egyszerűen az, hogy „*elrendelik az egész világegyetemet*”.

Később foglalkozunk e figyelemre méltó „*kosmokraterral*”; a tenger mélyén lakozó tüzes teremtményt azonban az egyik függetlenébe kell számítnunk. Hogy jelentősége van témánk egészére nézve, látható abból, hogy „*Väinämöinen az örvény torkában forrong, mint tűz a vízben*”⁷ (lásd 19. függelék).

A Háromszorosan-Nagy-Hermész titokzatosan hangzó szavai az asztrológusok gondosan kimunkált szaknyelvéhez tartoznak; nem azokra gondolunk, akik fizetségért jövendőt mondtak, hanem akik a hagyományos világrendről gondolkodtak, és a csillagászat, földrajz, mitológia, valamint az idő és változás törvényeiről szóló szent szövegek felhasználásával ambiciózus rendszert alkottak.

⁶ Nehogy az ügyeletes – és könyörtelen – szaktudósok sietve rámutathassanak „*alapvető*” kutatásokra, melyekről mi nyilvánvalóan nem tudunk: a *yaksa*t tárgyaló fejezet Pischel és Geldner *Vedische Studien* című művében nem ismeretlen előttünk; több nyomós okunk van arra, hogy ragaszkodjunk az „*elavult*” tenger alatti „*szörnyhöz*”.

⁷ M. Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage* (1952), p. 196.

Abu Masárt és Michael Scotust a modern kor elvetette, mint haszontalanságokkal foglalkozó hamis prófétákat és varázslókat, de Tycho és Kepler nagyra becsülte őket: Ők képviselték az igazi tudományt a XIII. században, és sok merész gondolatuk volt. Az *ignotumról* kiderülhet, hogy *magnificum*. Azt mondhatja valaki, hogy a föntebb idézett összefüggéstelen mondatokból hiányzik az értelem és a rendszer. De a hézagokat később teljesen ki fogjuk tölteni. Valójában ezt a fejezetet, mely munkánk egy korábbi stádiumában szinte pukkadásig dagadt, a legszigorúbb diétára kellett fognunk, míg elérte jelenlegi csontvázszerű állapotát és hézagosságát. De először azt kell megértenünk, mi következhet a latens mértani struktúrából, s ami ebből helyenként a felszínre tört a korábbi fejezetekben.

XVII. FEJEZET: A kozmosz felépítése

*La mythologie, dans son origine,
est l'ouvrage de la science; la
science seule l'expliquera.*

Charles Dupuis

A görög mitológiában a világ alapvető struktúráját Ér híres látomásában olvashatjuk, az *Állam* 10. könyvében. Ebben az Örmény Érnek a történetét mesélik el, aki halotti máglyáján támadt föl, mielőtt még meggyújtották, és aki leírja a másvilágon átvezető utazását (10.614ff.). Újjászületendő lelkek egy csoportját kísérve utazik keresztül a másvilágon. Odaérnek „*egy helyre, ahonnan a magasban az egész égen és földön átfeszülő, egyenes, oszlopszerű fényt láttak, ... megpillantották a fény közepén, az égboltozathoz kapcsolva, az ég kötelékeinek (az angol változatban 'láncainak' – a Ford.) végeit; ez a fény volt ugyanis az égboltozatot összetartó kötelék - olyan, mint a hadihajókat átszorító kötelék -, amely tehát az égboltozat egész területét átfogja; e kötelék végére van akasztva az Ananké orsója (az angol változatban 'a Szükségszerűség Orsója' – a Ford.), amely által megy végbe minden körforgás.*” (Szabó Miklós ford.)

Cornford egy megjegyzésben még hozzáfűzi: „*Vitatott kérdés, vajon az univerzumot összetartó kötelék egyszerűen egyenes tengely, vagy kör alakú fénysáv, mely a Tejúthoz hasonlóan¹ körülövezi az állócsillagok gömbjét.*”² Különös módon Eisler az állatövként értelmezte.³ Minthogy a háromsorevezős görög gályákat e „*kötelékek*” vagy hevederek nem vízszintesen vették körül, hanem az árboc (a hajónak a „*fája*”) rögzítésére szolgáltak, mely egyenesen fölfelé mutat, mi elvben a Tejút mellett foglalunk állást, melyet azonban a későbbi időkben a láthatatlan nap éj-

¹ Vö. O. Gruppé, *Griechische Mythologie, und Religionsgeschichte* (1906), p. 1036, n. l: „*valószínűleg a Tejút*”.

² Plató, *Republic* (Cornford ford.), p. 353.

³ Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt* (1910), pp. 97ff.

egyenlőségi és napfordulós körökkel kellett helyettesíteni.⁴ De Ér beszél a lelkeknek a megtestülések közötti kalandjairól is, és ebben az összefüggésben talán építhetünk a Tejútra. Persze a „modell” egyáltalán nem világos, sőt a Cornford-féle engedményt tekintve, nyilvánvalóan szándékosan lett ilyen. S valóban, néhány bekezdéssel később előttünk áll a teljes planetárium, a „koron-gokkal”, az istennő ölében tartott „Szükségszerűség Orsójával”, mely körül a Végzet Asszonyai ülnek, s letekerik az emberéletek fonalát. A lelkek meghallgathatják Lakhészisz dalát, ha még a „réten” vannak, de a kötélekek és a tengely vagy sáv már nincs a képben. Platón nem óhajt a Másvilág precíz geométere lenni, mint ahogy a hidrodinamikájáról sem adott értelmes leírást. De már előzőleg a *Phaidónban* is, Szókratész gunyorosan nyilatkozott a tudomány „igazságairól”, állítva, hogy a mítosz igazságai más nagyságrendűek, és ellenállást tanúsítanak a hétköznapi következetességgel szemben. Itt most olyan, mintha Platón számos tiszteletben tartott mítoszi hagyományt (beleértve a bolygók harmóniáját) helyezett volna egymás mellé anélkül, hogy nagyon igyekezett volna megfelelő rendbe illeszteni őket. Emiatt a kozmosz „szerkezetéről” általa adott kép nem meggyőző. Mégis valami módon a tengely, sáv és kötélekek (láncok) összetartoznak, és arra gondolhatunk, hogy ez volt az eredeti elképzelés. A sarki tengely forgását nem szabad leválasztani a nagy körpályákról, melyek vele együtt forognak az égen. A felépítést úgy kell elgondolni, mint amely a tengellyel alkot egy egészet. Ezzel visszajutunk egy pitagoreusi tekintélyhez, akit állítólag Platón követett (Timón gonoszkodó megjegyzése szerint: plagizált), s akit Szókratész gyakran idéz őszinte tisztelettel. Philolaosz a neve, bizonyára magas rangú és kreatív csillagász volt, akitől azonban csak néhány töredék maradt fenn, de még ezek hitelességét is kétségbe vonták

⁴ Vö. még a fejtegetést J. L. E. Dreyer, *A History of Astronomy from Thales to Kepler* című művében (1953), pp. 56ff. A „kötélekeket” illetően, melyeket ő „ligatúráknak” fordít, Dreyer kijelenti: „Az egek ligatúrái (desmoi) a pólusokat metsző napfordulós cs napj-egyenlőségi körök, s e pontok ezért a végeiknek (akra) nevezhetők.”

meggondolatlan filológusaink.⁵ Philolaosz 12. számú töredékében a kozmosz rövid leírását olvashatjuk, Platón dodekaéderének szellemében, melyet a XII. fejezetben idéztünk. „A szférában öt elem található: a szférán belüliek, a tűz, a víz, a föld és a levegő, és a szférának a héja, az ötödik.”⁶ Philolaosz félszeg dór stílusa ellenére az állítás teljesen világos. A „hajótest” szót (*olkas*) közönségesen teherhajókra használták (az angol „hull” egyaránt jelent „héjt” és „hajótestet”; vö. a „héj” és „hajó” szavak mássalhangzóit a magyarban – a Ford.), mely széles fedélzetű volt, és ömlesztett rakomány szállítására használták. Valójában jobban ideillik, mint a Platónról említett karcsú hársorevezős gálya, és alakjában is közelebb áll ahhoz, amire mindketten föltehetően gondoltak; a dodekaéder, a „héj”, vagyis a gömb: a tényleges befogadó keret. Platón szövegéből világos, hogy az „ötödik” az általa éternek nevezett szféra, mely tartalmazza a négy földi elemet, de tőlük teljesen el van különítve. Arisztotelész majd ezt változtatta a kristályos égi „anyagká”, melyre rendszeréhez szüksége volt, de számára megmaradt „ötödik esszenciának”, így hát kétszer is előfordult eddig az eredeti „héj”, a keresett struktúra. Az történt, amit a VII. fejezetben jeleztünk, hogy a *Szampó* etimológiáját fölfedeztük a *szanszkrit skambhában*.

Az egyszerű földtengely elvont eszméje, mely számunkra oly természetes, egyáltalán nem volt ilyen logikus a régieknek, akik mindig az égi gépezet egészére gondoltak, mely a rögzített középpontban lévő föld körül forog. Számukra egy vonal mindig összefüggött a struktúra sok más vonalával. Láthatóan a világ szerkezetének képzetét mint *implexumot* kell felfognunk (itt és könyvünkben később e szó jelenti az adott fogalommal társított, szükséges attribútumokat, mint pl. egy kör középpontja és kerülete, a gömbhöz tartozó párhuzamosok és délkörök), melynek Grotte és Szampó voltak a durva modelljei, a maguk nehézkes mozgású részeikkel.

⁵ G. de Santillana és W. Pitts, „Philolaosz a lomtárban”, *ISIS* 42, (1951), pp. 112-20; olvasható *Reflections on Men and Ideas* című könyvemben is (1968), pp. 190-201.

⁶ Lásd H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (1951), vol. 1, pp. 412f.

A malom főtengelyéhez hasonlóan a táfma, *a. szkambha*, a világ tengelyét is képviseli. Ez ösztönszerűen egy egyenes, függőlegesen álló oszlopot idéz meg bennünk, pedig a *tengely* szó leegyszerűsíti a valódi fogalmat. Persze megvan a láthatatlan tengely, melyet az Északi Szög koronáz meg, de ezt a képet még két dimenzióval föl kell gazdagítanunk. A *világtengely* kifejezés nyelvi rövidítés, megfeleltethető annak a vizuális rövidítésnek, melyet az égi térségeknek síkbeli csillagtérképre vetítésével kapunk. Legjobb, ha a *tengelyt* nem közvetlen analitikus módon gondoljuk el, vonalanként, hanem egységes egésznek tekintjük azzal a struktúrával együtt, melyhez kapcsolódik. Ez azzal jár, hogy többértékű kifejezéseket használunk, és elfogadjuk látszólag különálló vagy szokatlan jelentések állandó egymásba játszását.

Ahogy a *sugár* automatikusan földézi a *kört*, úgy kell a *tengelynek* eszünkbe juttatnia a két meghatározó jelentőségű nagy kört a gömb felszínén: a napjegy-egyenlőségi és napfordulós köröket. Ily módon ábrázolva, a *tengely* egy teljes gyűrűs golyóra hasonlít. A gömb koordináta-rendszerét képviseli, s ezzel egy világkorszak kereteit; valójában a keretek definiálják a világkorszakot. Mivel a sarki tengely és az említett körök oszthatatlan egészet alkotnak, az egész szerkezet működésképtelenné válik, ha egy részét kimozdítjuk. Amikor ez bekövetkezik, az elavult gépezetet helyettesíteni kell egy új Sarkcsillaggal, és a neki megfelelő napfordulós és napjegy-egyenlőségi körökkel.

Ezzel kimutatható, hogy a szanszkrit *szkambha*, a világoszlop, a finn Szampó őse, lényegi összetevője a dolgok rendjének. Az *Atharva Véda 10.7* himnusza a *szkambhának* van szentelve; Whitney, a fordító és magyarázó⁷ zavartan jegyzi meg a *10.7.2* sorhoz fűzött lábjegyzetében: „*Szkambha*, szó szerint ‘gyám, támaszték, oszlop’, ebben a himnuszban különös módon az univerzum felépítésére utal, illetve meg van személyesítve, mint ennek lelke.” Idézzük belőle két sort:

12. Akiben a föld, légkör, akiben az ég van elhelyezve, ahol tűz,
hold, nap, szél mozdulatlanul állnak, azt Szkambha mondja...

⁷ Harvard Oriental Series, vol. 8, p. 590.

35. A szkambha tartja itt fenn úgy az eget, mint a földet; a szkambha tartja fenn az egész légkört, a szkambha tartja fenn a hat széles irányt; a szkambhába lépett be ez az egész létezés.

A jó öreg Szampó kevesebbre tart igényt, de azért neki is megvan a három „gyökere”: „*egy az égben, egy a földben, egy a vízörvényben,*”⁸ Komoly feladat volna megrajzolni egy oszlopszerű fát (malomról ne is beszéljünk) úgy, hogy a gyökereit a vázolt módon osztjuk el. Figyelemre méltó az, hogy „*Pohja hatalmas bikájára*” – nyilvánvalóan kozmikus bikára – van szükség e különös gyökerek kiszáritásához: a finn hősök maguktól nem tudták volna gyökerestül kitépni a Szampót.

Yggdrasil, a Világ Kőrifája esetében Rydberg igazán mindent bevetett, hogy betájolja a három gyökeret, illetve elképzelje és lerajzolja okét. De minthogy rendíthetetlen eltökéltséggel bolygónk belsejében kereste, az eredmény nem volt túl meggyőző. Az egyik gyökér állítólag Asához tartozik az égben, és alatta van Urd legszentebb forrása. A második a fagyóriások vidékén található, „*ahol előzőleg Ginnungagap volt*”, s ahol most Mimir kútja van. A harmadik gyökér Niflheimhez, a holtak birodalmához tartozik, alatta van Hvergelmer, az Örvény (*Gylf.* 15).⁹

Ezzel kizárható bármiféle földi ábrázolás lehetősége. Olyan ez, mintha a „*tengely*”, s vele együtt a napéjegylenlőségi és napfordulós körök, áthaladna a „*három világon*”, melyek – igen pontatlanul és elnagyoltan fogalmazva – az alábbiak:

a) a Ráktérítőtől északra eső ég, vagyis a tulajdonképpeni ég, az istenek birodalma,

⁸ K. Krohn, *Kalevalastudien 4. Sampo* (1927), p. 13.

⁹ Tudatában vagyunk annak, hogy vagy Grottinak „*kellene*” három gyökérrel rendelkeznie, vagy pedig Yggdrasilt kellene gyökerestül kitépni, és annak, hogy a finnek nem mondják el, hogyan jött létre a maelstrom. Mindez meg lehet magyarázni, de nem szeretnénk folyton új meg új adatokat bevonnunk a kutatásba. Eddig számos világek múlt el, és pusztulásuk módja nem azonos; a finnek pl. tudnak a Szampó lerombolásáról is az óriási Tölgy kidöntéséről.

- b) az állatövnek a Térítők közé eső „lakott világa”, az „élők” birodalma,
- c) a Baktérítőtől délre eső ég, alias Édesvízi-óceán, a holtak országa.

A szilárd föld és a tenger közötti demarkációs síkot az égi egyenlítő jelenti; így tehát az állatöv fele „víz” alá kerül, vagyis az ekliptika déli szakasza, melyet a napjegy-egyenlőségi pontok határolnak. Bizonyára lehetséges a finomabb további osztályozás „zónákra”, „övezetekre” vagy „klímákra”, melyek északról déli irányban osztják föl a gömböt, és ami még fontosabb, az „ég” és a dél vizei is részesednek a „lakott világból”.¹⁰ Ez az összegzés ugyan felületes leegyszerűsítése a dolgoknak, de egyelőre talán megteszi.

Közben szükséges lesz újra elmagyarázni, mi is valójában ez a „föld”, amelyet a mai értelmezők oly szívesen hasonlítanak palacsintához. A mitikus föld csakugyan egy sík, de ez a sík egyáltalán nem a *mi* „földünk”, nem is a földgolyó, de nem is valami előre föltételezett emberközpontú föld. A „föld” az évnek a négy pontján – melyeket a napjegy-egyenlőségek és napfordulók jelölnek ki – átmenő képzelt sík, más szavakkal a nappálya. És épp ezért nevezik gyakran ezt a földet négyszögletűnek. A négy „csúcs”, azaz a napjegy-egyenlőségek és napfordulók idején a nappal együtt kelő állatövi csillagképek – a *szkambha* „keret” részei – azok a pontok, melyek egy bizonyos „földet” meghatároznak. Mindegyik világekorszak definiál a maga számára egy „földet”. Ennek okán mondják, hogy bekövetkezik a „világ vége”; új „föld” jelenik meg, amikor az állatövi csillagképeknek a Precesszió által meghatározott újabb együttese jelöli ki az év pontjait.

Ha az olvasó már áthelyezte gondolkodásának irányát az „oszlopról” a struktúra egészére, meg fog érteni sok furcsa jelet, melyek egyébként természetellenesnek látszanak – képze-

¹⁰ Ahhoz, hogy tisztázzuk a három világ pontos kiterjedéséi, szükséges lenne kidolgozni „*Anu, Enlil és Ea Útjainak*” teljes babilóniai történetét (vö. p. 383f.), és azt, ahogyan ezeket az „*Utakat*” adaptálta, változtatta és újradefiniálta a keleti csillagászat megannyi örököse. És még akkor sem tudnánk pontosan, hol helyezkedik el a Levegő, a Sós víz, és más bizonytalan mivoltú tételek.

teket a hatókörükön kívül eső helyeken, például a két sarkon, nagy tetteket végrehajtó bolygókról. Meg fogja érteni, hogy valamely erőnek, mely gyökerestül akar kitépni (vagy kivágni) egy fát, kizökkenteni egy malmot, vagy csak kihúzni egy dugót vagy csapszeget, miért nem kell egészen „föln”, vagy „lemennie” a sarkhoz ahhoz, hogy ezt megtegye. Hiszen ugyanazt a hatást éri el, ha a „*struktúrának*” hozzá legközelebb eső, megfelelő alkatrészét emeli ki a lakott világon belül.

Hozunk néhány példát a szerkezettel való manipulálásra, kezdve egy jelentéktelennek tűnő, máig fönmaradt részlettel. Voltaképpen ez hasznos megközelítés, hiszen minél jelentéktelenebbnek tűnik a példa, annál megdöbbentőbb fönmaradásának ténye. Turkesztán déli részén élő türkmén törzsek mesélnek a „*föld köldökét*” jelző rézoszlopról, és kijelentik, hogy „*csak Kara Pár, a kilencéves hős képes azt megemelni és kihúzni*”.¹¹

Magától értetődően senkinek nincs hozzáfűznivalója a furcsa képzethez, hogy miért pályázna bárki is arra, hogy „*kihúzza a föld köldökét*”. Amikor az Ifjú Artúr teszi ezt meg az Excaliburral, az események már beilleszkedtek egy ismerős keretbe, és nem váltanak ki kérdéseket.

Lenyűgöző stílusában a *Mahábhárata* a következőképpen ír le hasonló csodatettet:

*Visvámitra volt az, aki haragjában egy második világot teremtett, és számos csillagot, kezdve Szravanával... Tündöklésével fel tudja égetni a három világot, (lábával) dobbantva meg tudja remegtetni a Földet. Le tudja szakítani a nagy Merút a Földről, és bármilyen messzire hajítani. Egy szempillantás alatt körbe tudja járni a Föld 10 pontját.*¹²

Visvámitra a Nagy Göncöl hét csillagának egyike, erre legalább már rájöttünk. De mindegyik bolygót képviseli a Göncöl-

¹¹ Radloff, idézi W. E. Roscher, *Der Omphalosedanke* (1918), pp. 1f.

¹² Mbh. 1.71, Roy ford., vol. 1, p. 171.

szekér valamelyik csillaga, így ez az eset nem segít rajtunk különösebben.¹³

Még egy elsőrendű kozmikus esemény is észrevétlen maradhat, ha szerényen megbúvik egy tündérmesében. A „*Mesefolyamok Óceánjából*” származó alábbi sorok Siváról szólnak: „*Amikor háromágú szigonyát beledöfte Andhakának, az aszurák királyának szívébe, bár ő csak egyedül volt, a dárdát, melyet ez az uralkodó beillesztett a három világ közepébe, furcsa módon, kihúzták.*”¹⁴

A cselekmény is a fölismerhetetlenségig jelentéktelenné zsugorodhat, amikor a történelem áruhájában jelentkezik, de alábbi történetünket legalább sikerült a megfelelő történelmi alakhoz kötni, sőt még ellenőriztetni is olyan komoly hadtörténésszel, mint Arrianus, aki a következőkről tudósít:

Nagy Sándor ezután eljutott Gordiumba, és égő vágyat érzett, hogy fölmenjen az akropoliszba, ahol Gordiusznak és fiának, Midásznak a palotája volt, és hogy meg-

¹³ A „*Szravanával kezdődő számos (újonnan kijelölt) csillag*” képzetének megvilágosító erővel kelleme bírnia számunkra. Szravana, „*a Sánta*”, az általánosan elfogadott rend szerint a huszonegyedik holdház, alpha béta gamma Aquilae, másik ismert nevén *Asvatta*, mely egy szent fügefát jelképez, de szó szerinti jelentése „*mely alatt a lovak állnak*” (Scherer, *Gestirnnamen*, p. 158), és amely összevethető az óskandináv *Yggdrasil* névvel — „*a fa, mely alatt Odín lova leleg*” (Reuter, *Germanische Himmelkunde*, p. 236). Valójában a napfordulós kör Kr. e. 300 körül haladt át az alpha béta gamma Aquilaen, jóval később, mint amikor még metszette a Göncöl valamelyik csillagát; a *napéj-egyenlőségi* kör azonban igen közel halad el az eta Ursae Maiorishoz. Tekintetbe véve azt, hogy az eta a Marssal tartja fenn a legszívélyesebb viszonyt a nyugati csillagászatban, Visvámitra lehet az eta, és jelképezheti Marsot, s ez összhangban állna Risinek az erőszakos jellemével is. De még ha elfogadjuk is ezt munkahipotézisnek, hátra van a „*második világ*” rejtvénye, azaz, melyik „*első*” világhoz képest „*második*”? Bár van egy sejtésünk, nem fogjuk itt és most megoldani a talányt. Két adatot meg kell viszont említenünk: (1) A Mbh. 14.44-ben (Roy ford., vol. 12, p. 83) olvassuk: „*A csillagképek (= holdházak, Naksatrák) között Szravana a legelső*”; (2) Szengupta (a *Szúrja Sziddhanta* Burgess-féle fordításában, p. xxxiv) azt állítja, hogy „*a Mahábháratára jelen kiadásának idejé*” úgy hívták, hogy „*Sravanadi kala, vagyis az az idő, amikor a téli napfordulós kör áthaladt a Szravana Naksatrán.*”

¹⁴ N. M. Penzer, *The Ocean of Story* (1924), vol. 1, p. 3.

nézzé Gordiusz szekerét és a kocsi jármára kötött csomót. A környéken jól ismerték a kocsihoz fűződő hagyományt; Gordiusz, mint mondták, a hajdani frígiaiak szegény leszármazottja volt, egy sovány parcellát művelt és csak két pár ökre volt: az egyikkel szántott, a másik a szekerét húzta. Egyik nap szántás közben egy sas telepedett a járomra, s ott ült mindvégig, amíg eljött az ideje az ökrök kifogásának; Gordiuszt megdöbbenette a csodás jel, és elment megkérdezni a telmisi jósokat, akik értettek a csodás dolgok magyarázatához, minthogy örökölték a jóstehetséget, beleértve a nőket és gyermekeket. Közel érvén a telmiziek egyik falujához, meglátott egy vizet húzó leányt, s elmondta neki történetét a sasról; a leány szintén rendelkezett jóstehetséggel, s intette őt, hogy térjen vissza a helyszínre, s mutasson be áldozatot Zeusznak, a királynak. Ekkor Gordiusz arra kérte őt, hogy kísérje el és segédkezzen az áldozat bemutatásában; a helyszínre visszatérve, illő módon bemutatta az áldozatot, majd feleségül vette a leányt, s fia született, akit Midásznak nevezett el.

Midász már felnőtt ember volt, széparcú és nemes, amikor a frígiaiak polgárháborúba bonyolódtak; jóslatot kaptak, hogy kocsin egy király érkezik hozzájuk, aki véget vet a háborúnak. Való igaz, hogy miközben ezt tárgyalták, megérkezett Midász a szüleivel, s a kocsijával behajtott a gyülekezőhely közepére. A jóslatot értelmezve, a frígiaiak úgy döntöttek, hogy ő az, akinek kocsin történő érkezését az istenek bejelentették; ezért királlyá választották, s ő valóban véget vetett a polgárháborúnak. Atyja kocsiját pedig fölállította az akropoliszban, Zeusznak, a királynak szóló hálaajándékkul, amiért a sast elküldte hozzá.

Ezenkívül volt még egy történet a szekérről, miszerint aki megoldaná a jármon lévő csomót, az Ázsia ura lenne. A csomó somfaháncsból készült, és nem lehetett látni sem az elejét, sem a végét. Nagy Sándor nem volt képes rá-

jönni, hogyan oldja meg a csomót, de azt sem tudta elviselni, hogy ott hagyja kibontatlanul, nehogy ez zavart keltsen a köznép körében; kardjával odasújtott, kettévágta a csomót, s felkiáltott: „Kioldottam!” Legalábbis egyesek így mesélik; viszont Aristobuhis szerint ő kivette a kocsirúd csapszegét, a kocsirúdon keresztül ütött fapecket, mely a csomót összetartotta, s így leemelte a jármót a kocsirúdról (az angol pole szó egyaránt jelent „sarkot, pólust” és „póznát, [kocsi]rudat” – a Ford.) Nem igyekszem pontosan leírni, mit tett valójában Nagy Sándor a csomóval. Tény, hogy ő és kísérete azzal a benyomással távoztak a szekértől, hogy a csomó kioldásáról szóló jóslat megfelelő módon beteljesült. Bizonyos, hogy aznap éjjel mennydörgés és villámlás volt, ami erre utalt; így Nagy Sándor másnap hálaadó áldozatot mutatott be, mindazon isteneknek, akik a jeleket küldték, és igazolták a csomó kioldását.¹⁵

Anélkül, hogy elmerülnénk az idevágó összehasonlító anyag részleteibe, hangsúlyoznunk kell, hogy azon esetekben, amikor „királyok” ülnek szekéren (görög *hamaxá*), azaz négykerekű kocsin, az többnyire a *Göncölszekér*. (angolul „*Károly szekere*”. – a Ford.)

Nagy Sándor igazi mítoszképző egyéniség volt, vagy inkább mítoszokat vonzó mágnes, tehetsége volt ahhoz, hogy mesés személyiségéhez vonja azt a sokrétű hagyományt, mely hajdanán Gilgames számára formálódott ki.

De még nem jött el Nagy Sándor vagy Gilgames ideje, sem azé, hogy további tételeket fogalmazzunk meg azon istenségekről vagy hősokról, akik csapszegeket, dugókat vagy oszlopokat húznak ki. A következőkben a mitikus táj döntő vonásaival foglalkozunk, illetve ezek tér- és időbeli elhelyezésével. Lényeges volna tudni, hol és mikor keletkezett az első örvény, miután romba dőlt Grotte, Amlodhi malma. Ez azonban félrevezető megfogalmazás, hiszen szóhasználatunk még mindig nagyon pontatlan. Inkább azt kellene mondanunk, hogy az örvény első kijáratá, vagy bejáratá.

¹⁵ *Anabasis of Alexander* 2.3.1-8 (Robson ford., LCL).

Célszerű volna összefoglalni az adatokat, melyeket eddig összegyűjtöttünk az örvényről mint egészről:

A maelstrom, mely egy malom használhatatlanná tételének, egy fa ki-döntésének s más efféléknek az eredménye, „*áthalad az egész földgolyón*”, mint a finnek mondják. Szókratész szerint pedig a Tartarosz is. Ismételjük el Guthrie szavaival is: „*Szókratész e mítoszában a föld gömb alakú, és Tartaroszt, a feneketlen vermet ebben a mitikus földrajzban egy hasadék képviseli, mely egyenesen átfúrja a gömböt egyik oldalától a másikig.*”¹⁶

Minden vizek forrása és torkolata.

A holtak birodalmába vezető út, vagy az utak egyike.

Középkori geográfusok szerint az „*Umbilicus Maris*”, a Tenger Köldöke, vagy „*Euripus*”.

A csillagjós Antiochus a voltaképpeni Eridanust – vagy valamely, a Szíriusztól nem messze fekvő elvont toposzt – nevezi „*zalosnak*”, azaz örvénynek.

M. W. Makemson a Nyilasban keresi a polinéziai Örvényt, mely állítólag „*az ég végén*” vagy „*a Tejút végén*” van.

Egy dajak hős, aki fára mászik az „*Örvény-szigeten*”, a Plejádokban találja magát.

De általában az emberek többé-kevésbé északnyugat-észak-északnyugati irányban keresik, ott, ahol – ugyanilyen homályos megfogalmazásban – Kronosz-Szturnusz alszik aranyos barlangjában, annak ellenére, hogy – mint Homérosz állítja – Kronoszt a Tartarosz mélyébe vetették.

És erről a „*pokoli*” helyről, és különösen az (ogügoszi) sztüxi tájból, látható – de ki más, ha nem a lelkek számára? – az égi Déli-sark, mely számunkra láthatatlan.

Az olvasó alighanem egyetért velünk abban, hogy ez az összegzés világosan mutatja, mennyire elégtelen a többség által elfogadott általános terminológia. A szóhasználat e zavara rokon-szenvet ébreszt bennünk Numenius (lásd fentebb, p. 167f.) és a Harmadik Vatikáni Mitográfus iránt, aki a folyókat bolygóknak, illetve bolygópályáknak tekintette. Mi úgy véljük, hogy az Örvény az „*ekliptika világát*” jelenti, melyet a keringő-kavargó bolygók jelölnek ki, s amely felöleli mindazt, ami a sarki tengely-

¹⁶ *Orpheus and Greek Religion* (1952), p.168.

hez és az egyenlítőhöz képest ferdén kering, többé-kevésbé $23 \frac{1}{2}$ fokos dőléssel, s mindegyik bolygónak megvan a maga dőlése a többiekhez és a napúthoz – azaz a voltaképpeni ekliptikához – képest is. Korábban már említettük (p. 181. n. 5), hogy a római cirkusz tengelyében volt egy *Euripus*, továbbá oltárok a három külső bolygóhoz (Szaturnusz, Jupiter, Mars) és a három belsőhöz (Vénusz, Merkúr, Hold), a nap piramisának két oldalán, és hogy nem több, mint hét körpálya volt, mert „*bolygókból csak hét van*”.

A nappálya mint örvénylés csupán egyik aspektusa a híres „*implexumnak*”. Nem árt észben tartani azt, hogy – lévén az összes bolygómínőség székhelye – képviseli úgyszólván az egész „*társadalmi berendezkedést*”. Semmi sem jellemzi jobban a mezopotámiai társadalmak bolygóközpontú gondolkodását, mint maguknak a királyi városoknak az öntelt alaprajza, melyet türelmes munkával rekonstruált az orientalisták és régészek több nemzedéke. Ninive a szilárd rend és hatalom székhelyének nyilvánította magát védőfalainak hétszeresen csipkézett körével, melyeket a hét bolygó színeire festettek, s amelyek oly szélesek voltak, hogy a tetején kocsik közlekedhettek. A bolygók jelképrendszere Indiába is eljutott, amint a VIII. fejezetben láttuk, s tetőpontját érte el abban a csodás kozmológiai ábrázolásban, amit a jávai Barabudur-templom néven ismerünk.¹⁷ De idetartozik az indiai tájat pettyező megszámlálhatatlan *sztúpa* is, melyek egymás fölé helyezett csúcsai jelképezik a bolygók köreit. És itt a „*berendezkedés*” a Felső és Túlso Világba vezető útként jelenik meg, ahogyan Numenius azonnal látta volna: az egymást követő szférák, melyeken a lélek átkel, az átlényegülés csöndes ígéretével, mely a gnosztikus és hinduista rendszerekre jellemző. A térképvázlatból egyik vagy másik dimenzió mindig hiányozni fog. Tehát akkor az Örvény felfelé vagy lefelé vezető út? Hérakleitosz azt mondaná, hogy a két út egy és ugyanaz. Egy rendszerbe nem lehet mindent belerakni egyszerre.

Az örvénynek, mint a „*napút világának*” általános elképzelése természetesen nem segíthet egy-egy részlet megértésében. Ha az örvénynek, mint a másvilágra vezető útnak az eszméjéből indulunk ki, akkor a helyzetet egy valóban oda induló léleknek a

¹⁷ E. Mus, *Barabudur* (1935).

szemével kell néznünk. Belülről kifelé kell haladnia, „fölszállni” a geocentrikus földről a bolygószférákon át, „föl” az állócsillagok szférájáig, vagyis keresztül az egész örvényen, az ekliptika világán. De ahhoz, hogy a lélek kilépjen a nappálya kereteiből, lennie kell az egyenlítőn egy állomásnak, ahol átszállhat. Azt váránk, hogy az állomás az ekliptikái és egyenlítői koordináták kereszteződésénél, a napéj-egyenlőségi pontokon lesz. De láthatóan nem ez volt az eredeti elképzelés, hanem egy sokkal régebbi útvonalat követtek. Igaz, hogy néha úgy látszik, mintha az átszállási hely a napéj-egyenlőségi pontokon lenne. A Teukroszt követő asztrológiai hagyomány¹⁸ például gazdag választékot kínált a Hadészba vezető mennyei helyekből: az Akherusziasz-tó, Khárón, a révész stb., mindegyiket a *Mérleg* fejezetcím alatt. Ám ez csapda, s csak remélhetjük, hogy nem tévesztett meg túl sok boldogtalan lelket. Ugyanis ezek az asztrológiai szövegek a *Mérleg* jegyre gondoltak, nem a csillagképre. Az összes „átszállóhely” rendszeresen két körzetben található: az egyik délen a Skorpió és Nyilas között, a másik északon a Bika és Ikrek között, s ez, térben és időben állandó, Babilontól Nicaraguáig.¹⁹ De hát először is, miért van ez

¹⁸ . Bull, *Sphaera* (1903), pp. 19, 28, 47, 246-51. Antiochus nem említi e csillagcsoportok egyikét sem.

¹⁹ A képzet nem idegen még Szunnak, a Kínai Majomnak a derűs kalandjaitól sem (*Wou Tch'eng Ngen*, Louis Avenol francia ford. [1957]). Egy nap megragadja öt két „*harpon-neurs des morts*”, azt állítva, hogy a végzet által kitűzött ideje lejárt, s megérett az alvilágra, Természetesen megmenekül. A fordító megjegyzi (vol.7, p.iii), hogy a Nan Teou csillagkép, a Déli Göncöl határozza meg mindenkinek a halálát, s utasításait ezek a „*har-*

így? Nos, éppen a Tejút miatt, mely a nappályát délen a Nyilas és a Skorpió, északon pedig az Ikrék és a Bika között keresztezi.

pondeurs des morts” hajtják végre. A Déli Göncöl a mu lambda phi sigma tau zeta Sagittarii csillagokból áll (vö. G. Schlegel, *L’Uranographie Chinoise* [1875], pp. 171ff.; L. de Saussure, *Les Origines de l’Astronomie Chinoise* [1930], pp. 452f.).

XVIII. FEJEZET: A Tejút

*Voie Lactée, soeur lumineuse des
blanches rivières de Canaan, et
des corps blancs de nos
amoureuses, nageurs morts
suivrons nous d'ahan tön cours
vers d'autres nébuleuses.*

APOLLINAIRE, La Chanson du Mal-Aimé

A régiek szerint az emberek szellemei a Tejúton laktak a megtestesülések közötti időszakokban. Ezt az elképzelést orfikus és pitagoreus hagyományként adták tovább,¹ mely beleillett a lélek-vándorlás kereteibe. Macrobius, aki a legterjedelmesebb beszámolót szolgáltatotta eddig a témáról, azt írja, hogy a lelkek a Bak útján szállnak föl, s aztán, hogy újraszülessenek, a „Rák Kapuján” ereszkednek le újra.² Macrobius jegyeiről beszél; a napfordulók idején fölkelő csillagképek az ő korában az Ikrek és a Nyilas voltak (s még ma is azok): a „Rák Kapuja” az Ikreket jelenti. Valójában ő határozottan kimondja (I.12.5), hogy ez a kapu ott van, „*ahol az Állatöv és a Tejút metszik egymást*”. Nagyon messzire, az egykori Mangaia-sziget (Déli-szigetek, Polinézia) lakói, akik a precessziós órát működtették ahelyett, hogy áttértek volna a „*jegyekre*”, az állítják, hogy a lelkek csak a napfordulás napok estéjén léphetnek be a mennybe, a sziget északi részének lakói az egyik napfordulón, a déli részen lakók pedig a másikon.³ Mivel pontosan rögzített időpontokat tartalmaz, ez az adat értéke-
sebb, mint az afféle általánosságok, hogy a polinéziaiak úgy tekintették a Tejutat, mint „*a lelkek útját, amikor a szellemek vilá-*

¹ Lásd F. Boll, *Aus der Offenbarung Johannes* (1914), pp. 32, 72 (az első elfogadott tekintély Pontoszi Herakleidész volt); W. Gundel, RE s.v. Galaxias; A. Bouché-Leclercq, *L'Astrologie Grecque* (1899), pp.22f.; F. Cumont, *After Life in Roman Paganism* (1959), pp. 94, 104, 152f.

² *Commentary on the Dream of Scipio* I. 12.1-8.

³ W. W. Gill, *Myths and Songs from the South Pacific* (1876), pp. 156ff., 185ff.

gába távoznak”.⁴ Továbbá a polinéziai mítoszban a lelkeknek csak akkor engedik meg, hogy ott maradjanak, ha elérték a makulátlan tökély állapotát, ami aligha történik meg gyakran. A polinéziai lelkeknek előbb vagy utóbb meg kell testesülniük.⁵ Érdeemes két példát említeni az idevágó amerikai indián képzetekre, különösebb elemzés nélkül. A fontos az, hogy ott a hagyomány többé-kevésbé érintetlen. A Hondurasban és Nicaraguában élő szumók körében „Skorpió Anyát... úgy tekintik, mint aki a Tejút végén lakik, ahol a holtak lelkeit fogadja, s tőle – akit sokkeblű, gyermekeket szoptató anyának ábrázolnak – származnak az újszülöttek lelkei”.⁶ Míg a póni és cseroki indiánok így beszélnek:⁷ „A holtak lelkeit egy csillag fogadja a Tejút északi végén, ahol ez kettéágazik, s itt a harcosokat a homályos és nehezen járható ágra irányítja, a nőket és az idős koruk miatt elhaltakat a világosabb és könnyebb ösvényre. A lelkek ezután dél felé utaznak. Az égi ösvény végén a Szellem-csillag fogadja őket, s ott találnak otthonra.” Nyugodtan hozzátehetjük, hogy „egy időre”, vagy így változtathatjuk meg: „s ott elkészítik táborhelyüket”. Hagar szerint a „Szellem-csillag” az Antaresz (alpha Scorpii). Akár az alpháról van szó, akár nem, minthogy a csillag a Tejút déli „végét” jelöli, a nappályával való déli kereszteződést, mindenképpen a Nyilas vagy Skorpió egyik csillaga.⁸ Ez összhangban van a nicaraguai „Skorpió Anyával”, a maják „skorpiófarkú idős istennő-

⁴ E. Best, *The Astronomical Knowledge of the Maori* (1955), p. 45.

⁵ Mivel a régiek és az újabbak közül oly sok különféle kutató hallgat a megtestesülésre vonatkozó hagyományokról, hadd említsük meg, hogy a Marquesas-szigetek lakói szerint „az összes halottak lelkei, miután nagyon sokáig éltek egyik vagy másik helyen (azaz a Paradicsomban, vagy Hadészben), visszatértek életet önteni más testekbe” (R. W. Williamson, *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polinesia* (1924), vol. I, p. 208), ami nagyon hasonlít arra a megfogalmazásra, mellyel Platón *Államának X.* könyvében találkozunk.

⁶ H. B. Alexander, *Latin American Mythology* (1920), p. 185.

⁷ S. Hagar, „Csillagismeret a cseroki indiánok körében”, in: *Festschrift Boas* (1906), p. 363; H. B. Alexander, *North American Mythology* (1916), p. 117.

⁸ Nem nyelvbtlás; a mezopotámiai határköveken az állatövi Nyilas-alakot valóban Skorpió farkával ábrázolták: de nem szabad belevesznünk az összehasonlító csillagkép ismeret részleteinek tengerébe, és legkevésbé a Nyilashoz kapcsolódókba, mert Ő még kétarcú is, félig királyi, félig kutya.

jével”, de Ó-Egyiptom Szelket—Szelket nevű Skorpió-istennőjével és a babiloni Ishara tam.tim alakjával. A tenger Isharáját, a Skorpió csillagkép istennőjét, a „*Folyók Hölgyének*” is nevezték (vesd össze 35. függelék).

Tekintettel arra, hogy a nappálya és a Tejút kereszteződése ellenállnak a válságoknak, azaz nem függenek a precessziótól, az olvasó kíváncsi lehet arra, hogy a Mangaia-sziget lakói szerint miért csak a két napforduló idején lehet az égbe jutni? Azért, mert a kényelmes „*átszállás*” érdekében a Tejút „*kapuiként*” szolgáló csillagképeknek a „*földön*” kell „*állniuk*”, azaz a nappal kell fölkelniük vagy a napéjegyenlőségek, vagy a napfordulók idején. A Galaxisnak ugyan széles az országútja, mégis biztosan voltak keserves évezredek, amikor egyik kapu sem volt közvetlenül elérhető: az egyik a levegőben függött, a másik pedig tenger alatti bejáratná változott.

A Nyilas és az Ikrek jelzi a napfordulókat még a Halak korszakának utolsó éveiben is. Ezután jön a Vízöntő. A régiek kétségtelenül úgy tekintették volna korunk bajait, a túlnépesedést, a „*gonoszságok titokban való művelését*”, mint egy új átbillenés, egy új világkorszak elkerülhetetlen előzményét.

A Halak beköszöntét viszont nagyon várták, és áldott korként jelentették be. Közvetlen előzménye a Szaturnusz és Jupiter háromszor ismétlődő nagy együttállása – a betlehem-i csillag – volt a Halakban a Kr. e. 6. évben. Vergiliusz híres Negyedik Eclogeájában jelentette be az Aranykor visszatértét Szaturnusz uralma alatt: „*Most visszatér a Szűz, visszatér Szaturnusz uralma, új nemzedék száll le a magas egekből. Csak te, tiszta Lucina, mosolyogj a gyermek születésére, akinek idejében először szűnik meg a vas népe, és az arany nemzedéke támad fel az egész világon!*” Bár e költeményéért „*tiszteletbeli kereszténnyé*” avatták, Vergiliusz mégsem volt próféta, és nem is az egyetlen, aki Kronosz-Szaturnusz visszatértét várta.⁹ „*Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna.*” Mít jelenthet ez? Hol lehetett addig a Szűz, amiért most „*visszavárták*” a csillagképet?

⁹ Lásd például A. A. Barb, „*Szent Zakariás, a próféta és mártír*”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 11 (1948), pp. 54f., és „*Der Heilige und die Schlangen*”, *MAGW* 82 (1953), p. 20.

Híres csillagászati költeményében (95-136) Aratus elmondta, hogy Themisz—Virgo, aki addig békében élt az emberek között, az Aranykor végén visszavonult a „*hegyekbe*”, már nem vágyva arra, hogy elvegyüljön az ezüstkori tömeggel, mely kezdte benépesíteni a földet, s a bronzkor kezdetén az Ökörhajcsár csillagkép közelében jelölte ki mennyei lakhelyét.¹⁰ S aztán Vergilius bejelenti a Szűz visszatértét, így könnyű lesz kitalálni az Aranykor idejét és „*helyét*”: csak vissza kell forgatni a precessziós órát egy „*negyedórával*” (kb. 6000 év Vergiliustól visszafelé), és ott találjuk a Szűzet, aki szilárdan áll a helyén a „*föld*” absztrakt síkjának nyári napfordulós csúcán. A „*visszatérő*”, azaz továbbhaladó Szűz jelölte ki az őszi napéjegylenlőséget, amikor az új keresztelkedésnél a Halak vette át a tavaszi napéjegylenlőség égi vezényletét.

A precesszió fölfedezése után a Tejút új és döntő jelentőségre tett szert. Ugyanis most már nemcsak az égbolt leglátványosabb szalagja volt, hanem vonatkoztatási pont is, a precesszió elképzelt kiindulópontja. Ez akkor lett volna így, amikor a tavaszi napéjegylenlőségi Nap elhagyta ikrekbeli helyét a Tejúton. Amikor az emberek rájöttek, hogy a Nap *már volt* ott egyszer, felmerült az az eszme, hogy a Tejút talán a Nap elhagyott útját jelöli – vagyis olyan, mint egy kiégett térség, heg az égen. A döntő fogalmakat azonban pontosabban kell meghatározni: mondjuk inkább azt, hogy a Tejút vonatkoztatási „*pont*” volt, mely a precesszió kiindulópontjának nevezhető, és hogy a fölmerült képzet nem az volt, hogy a Tejút a Nap elhagyott útját jelölheti, hanem hogy a Tejút az elhagyott útnak volt a képe, amely megfogalmazás már széles lehetőségeket kínált bonyolult égi változások „*elbeszéléséhez*”.

E kép és a Tejútra vonatkozó némi további ismeretek birtokában most már foglalkozhatunk azzal a képzetrel, melynek révén a Tejút a holtak szellemeinek útja lett – az élők által elhagyott út. Az elhagyott ösvény valószínűleg az eredeti formája azon fogalmaknak, melyeket a régiek kitartóan építgettek a kivetített időbeli nullpont köré. Ha a precesszióban a világegyetem nagy óráját

¹⁰ Vö. a világekorszakok indiai beosztásával foglalkozó Al-Birunival, aki magyarázójegyzet kíséretében idézi a fenti Ara tus-részleteket (*Alberuni's India*, E. C. Sachau ford. [1964], vol. 7, pp. 383-85).

látták, akkor a Nap, ahogyan elmozdult a napéjegyenlőség idején, megmaradt minden mértékek mértékének, az „aranyzsinór”, ahogy Szókratész mondja a *Theaitétoszban* (153C) (Kárpáty Csilla, illetve Devecseri Gábor Iliász-fordításában „aranylánc” – a Ford.). Valójában a harmonikus hangközöket leszámítva, a Nap volt a természet által nyújtott egyetlen abszolút mérték. Úgy kell felfogni, hogy a Nap vezényli bármely adott pillanatban a planetáris fűgákat, ahogyan Platón is leírta a *Timaiosban*. Így amikor a számláló-helyén tartózkodó Nap továbbhaladt a Tejút felé, úgy mondták, hogy a bolygók is arrafelé jártak és vadásztak.

Ennek geometriai szempontból nincs sok értelme, de jól mutatja, hogyan uralhatja egy kép az emberek elméjét, és kelhet önálló létre. E képek technikai jellegéről mégsem szabad elfelejtenünk, s ezt megakadályozandó használjuk oly gyakran az olyan kifejezéseket, mint „úgy mondták”, „úgy fejezték ki magukat”, „úgy nevezték” a szokásos „úgy hitték” fordulat helyett.

Az észak-amerikai Nagy Síkságon lakó indiánok szerint a Tejút volt az a poros út, melyen egyszer a Bivaly és a Ló versenyt futottak az égbolton át.¹¹ Az afrikai Loango-parton lakó fioték számára a verseny a Nap és a Hold között zajlott.¹² A kelet-afrikai turuk a Tejutat a teremtő fivére „marhacsapásának” tekintették,¹³ ami igen közel áll a Gerüón teheneit hajtó Heraklész görög legendájához.¹⁴ Az, hogy oly sokféle állat csapása találkozik ezen az égi ösvényen, ismét nem üres fantáziálás. A guayana aravakok a Tejutat „a Tapír útjának” nevezik. Ezt megerősíti a dél-amerikai csiriguanók és egyes tupi-guarani csoportok által ismert mese. Lehman—Nitsche szerint ezek az emberek a Tejútról mint „a Tapír igazi apjának útjáról” beszélnek, aki egy láthatatlan Tapír-istenség.¹⁵ Nos, ha ez a rejtőzködő istenség magának Kecalkotlnak bizonyul, Tollán aranykori város uralkodójának, aki nem más, mint „Tixli cumaiz”, a „tenger hasának közepében” lakó ta-

¹¹ J. Mooney, *Myths of the Cherokee*, 19th ARBAE 1897-98 (1900), p. 443.

¹² E. Pechuel-Loesche, *Volkskunde von Loango* (1907), p. 135.

¹³ S. Lagercrantz, „A Tejút Afrikában”, *Ethnos* (1952), p. 68.

¹⁴ Lásd W Gundel, RE s.v. Galaxias.

¹⁵ O. Zerries, „Sternbilder als Ausdruck jagerischer Geiteshaltung in Südamerika”, *Pai-deuma* 5 (1951), pp. 220f.

pír-kígyó, ahogyan Yucatán maja törzsei leírják¹⁶ őt, akkor az utalások már kezdenek egy pontban sűrűsödni. Végül pedig a tényleges struktúrát a korábban már ismertetett kúna hagyományban találjuk meg: a Tapír kidöntötte a „*Sósvíz Fát*”, melynek gyökereinél található Isten Örvénye, s amikor a fa kidőlt, sós víz zúdult ki, melyből a világ óceánjai keletkeztek.

Ha netán úgy találnánk, hogy a Tapírból még mindig hiányzik a kellő méltóság, egészítsük ki Ázsiából származó tanúbizonysággal. A perzsa Bun-dahishn a Tejutat „Kay-us ösvényének” nevezi, Kai Khuszrau, az iráni Hamlet nagyapja és társuralkodója után.¹⁷ Az altaji népek közül a jakutok a Tejutat „*Isten vándorútjainak*” hívják, s azt mondják, hogy a világ teremtése közben Isten vándorolt az égen; de még közismertebb lehetett az „*Isten fiának sí-ösvénye*” kifejezés, míg a vogulok „*az erdei ember sí-ösvényeinek*” nevezték. S innen kezdve az emberi ösvények lassan eltűnnek, bár a hótalp megmarad. A tunguzok szerint a Tejút a „*Medve Hótalpainak nyoma*”. De akár az Isten fiáról, az erdei emberről vagy a Medvéről van szó, ez az alak szarvast üzött a Tejúton, széttépte, s tagjait szétszórta az égen a fehér ösvénytől jobbra és balra, ami által szétvált az Orion és a Nagy Medve.¹⁸ A „*Szarvas Lába*” Holmberget azonnal az ősi egyiptomi „*Bikacombra*” emlékeztette, vagyis a Nagy Medvére, így folytatva, remek éleslátásával könnyen fölismerhette volna e hatalmas combban Teszkatlipoka, a mexikói Nagy Medve leszakított „*fél lábát*” – a nappali jegyű „*Krokodil*” (Szípkatli) harapta le – és a maja kiesekek nagy Hunrakán (= egy láb) istenét.¹⁹

¹⁶ E. Seler, *Gesammelte Abhandlungen* (1961), vol. 4, p. 56.

¹⁷ Bdh.VB22, B,T Anklesaria, *Zand-Akasih. Iranian or Greater Bundahishn* (1956), pp. 69, 71.

¹⁸ U. Holmberg, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* (1938), pp. 201f.

¹⁹ Továbbmenve dél felé, újra megtalálta volna az egymás mellé felsorakozó Ursát és Oriont, meg az erőszakosan széttépett égi alakokat. W. E. Roth mondja („*Aguianai indiánok animizmusának és folklórjának vizsgálata*”, 30th ARBAE 1908-09 [1915], p. 262; vö. Zerries, pp. 220f.) Guiana indiánjairól: „*A Bika és Orion csillagképekhez fűződő összes legendában van egy közös elem - az amputált kar vagy láb.*” És ez igaz Indonézia egyes részeire is. De akkor az Ursa Maior egy *Bikának* a combja, márpedig az állatövi Bika oly mértékben amputált, hogy alig a fele maradt meg. Még kü-

Van itt egy folyton visszatérő képzetársítás, közvetlenül a felszín alatt, amit még ma is elárul a Tejút régi holland neve, „*Brunelstraat*”. Brunel, Bruns, Bruin (a Barna) a medve jól ismert neve a Róka-regényben, és olyan ősi, mint bármely más, időben visszafelé követhető téma.²⁰ Szereplők furcsa seregletét hoztuk kapcsolatba a Tejúttal: isteneket és állatokat, akik elhagyják a „*teremtés*” idején használt utat.²¹ De vajon hova mentek azok, akiket említettünk, s az a még több szereplő, akiket nem vettünk figyelembe? Ez jószerivel attól függ, honnan indultak el, amit gyakran nehéz eldönteni, de a következőkben éppen a „*lebukfencezés*” témájával foglalkozunk.

Ami a Szüzet illeti, aki az Aranykor végén elhagyta a „*földet*”, hollétét az Ezüstkorbán úgy írhattuk volna le, hogy „*a levegőben függve*”. Több gonosz szereplőt száműztek erre a toposzra; vagy lehajították őket oda, vagy felküldték – Lilith lakott ott egy ideig, Dávid Király,²² aztán Adonis,²³ sőt még a Bábeli Torony is,

lönösebb, hogy a kései Egyiptomban ritkán, de előfordul, hogy az Ursából Kos-comb lesz (lásd G. A. Wainwright, „*Egy csillagképpáros*”, in: *Studies Presented to F. L. Griffith* [1932], p. 373), és a denderai kerek állatövön (római kor) egy kost látunk ezen az égi lábon ülve, Ursa képviselésében; még vissza is néz, ahogy az már illik a hagyományos állatövi Kos-alakhoz. E ponton meg is kell állnunk.

²⁰ A Tejút mint „*Brunelstraat*” képzete jelen van az ősi Indiában is: az *Athava Véda* 18. 2.31 említ egy bizonyos *rikshaka* nevű ösvényt vagy utat, Riksha medvét jelent mindkét értelemben, vagyis az állat és Ursa Maior (lásd H. Grassmann, *Wörterbuch zum Rigveda* [1915] s.v. Riksha). A fordító Whitney javaslata (p. 840): *rikshaka* mint „*medvéktől ellepett (?)*” út. Weber viszont a Tejúttai való azonosítását indítványozta („*Miszellen aus dem indoger-manischen Familienleben*”, in: *Festgruss Roth* [1893J, p. 138). Mivel az AV teljes 18.2 himnusza „*Temetési Verseket*” tartalmaz, és a lélek útjával foglalkozik, ez a kontextus éppenséggel idevágó. (Más dolog, hogy a telkeknek előbb egy „*lovakban gazdag*” folyón kell átkelniük.

²¹ Jobban már nem rövidíthet: az inkák nevezték az Ikreket „*teremtés idejének*” (Hagar, in: *14. Internationaler Amerikanisten-Kongress* [1904], p. 599f). De ugyanezre a képzetre utalnak, amikor Castornak és Polluxnak (alpha béta Geminorum) tulajdonítják az első tűzcsiholó pálcákat az aztékok (Sahagún), és különös módon, a tasmánok. (Lásd alább, XXIII. fej., „*Gilgames és Prométheusz*”).

²² Lásd J. A. Eisenmenger, *Entdecktes Judenthum* (1711), vol. I, p. 165; vol. 2, pp. 417ff.

²³ „*Es ton ēera*”, lásd F.K. Movers, *Die Phönizier* (1967), vol. I, p. 205.

de mindenekelőtt a Rémitő Vadász (lásd 20. függelék). E „*levegőben lógó*” sereglet révén tudunk értelmezni egy egyébként semmitmondó történetet, mely igazi kövület a vesztfáliai folklórban: „*Az Óriások Hackelberghez (= Odinhoz, a Rémitő Vadász szerepkörben) fordultak segítségért. Ő vihart támasztott, s egy malmot helyezett át a Tejútra, melyet ezután a Malom-Utnak neveztek*”.²⁴ Egyéb kövületek is vannak persze, köztük a legmerészebb talán a cseroki indiánoké, akik a Galaxist így hívták: „*Ahol a kutya szaladt*”. Nagyon különleges kutya lehetett, szokása lévén darát lopni egy kukoricamalomból, mely a „*délen lakó emberek*” birtokában van, s elfutni vele északra; a kutya útközben elszórta a darát, s ebből lett a Tejú.²⁵ Nehéz ebben fölismerni Íziszt, aki Tüphón elől menekülve búzagalászokat szór el.²⁶ Mégis a sok-sok mitikus kutya, róka, prérifarkas, sőt a nyugat-szudáni „*utat-nyitó*” Fenek előszeretete a liszt és mindenféle magvak, pontosabban „*a nyolcféle mag*” iránt – egy olyan jellemző vonás, melyet aligha lehet az Anyatermészetől ellesni – figyelmeztethette volna szakértőinket, hogy óvakodjanak e kutyatermesztű alakoktól. Ugyanis nem szabad őket pszeudoállattani névértékben venni.

Így hát elhagyta a pályát minden és mindenki: Rémitő Vadász, kutya és malom – illetve csak a felső része, hiszen az alsó malomköben lévő lyukon át kavarog az örvény, föl és alá.

²⁴ J. Grimm, TM, pp. 1587f.

²⁵ Mooney, pp. 253, 443.

²⁶ Lásd R. H. Allén, *Star Names* (1963), p. 481; W.T Olcott, *Star Lore of All Ages* (1911), p. 393.

XIX. FEJEZET: Phaethón aláhullása

*Quel de sol, che suiendo, fu combusto
Per l'orazion della terra devota
Quando fu Giove arcanamente giusto.*

DANTE, Purg. XXIX. 118-20.

A Tejútra vonatkozó nagy és hivatalosan elfogadott mítosz: Phaethón vétke, s az ég végigperzselése az őrült száguldásban. Manilius így írja le asztrológiai költeményében:¹

*...ez volt az ösvény
Melyen egykor Phoebus hajtott; és hogy az évek során
Az áthévíült út tüzet fogott s felégette a csillagokat.
A szín elváltozott, a hamu beszórta az utat,
S ma is őrzi a bomlás jegyét:*

*Ezenkívül, mondja Fáma, a kortól tiszteletreméltó Fáma,
Hogy Phoebus a Kocsiját fiának átadta,
És míg az ifjú az útról letér,
Csodálva a Jegyek különös szépségét,
Feladatára büszkén hajtotta a tüzes lovat,
S túltett apján igyekezetében.
Északon meleg lett, s a szokatlan tűz
Elolvasztotta havát, s visszaüzte a medvéket;
A föld sem volt biztonságban, mindegyik ország gyászolta
A közös sorsot, s égtek városai.
Ekkor a letért kocsiból villám csapott ki,
S az összes ég egy folytonos láng volt.
A világ tüzet fogott, s az újonnan kigyúlt csillagokban
Viseli sorsának fényes emlékét.*

Phaethón mítoszáat nagy terjedelemben és bámulatos fantáziával mondta el azóta Ovidius (Met. 1.747-2.400) és Nonnosz

¹ 1.730-49. Névtelen fordítás (T. C.) London, 1697; újranyomása 1953, National Astrological Library, Washington, D. C., p. 44.

(*Dionysiaka* 38. könyv). Az öregedő Gibbon, ifjúkorára emlékezve beszél arról, hogyan ejtette rabul a latin költészet szépsége, amikor Ovidius leírását olvasta Phaethón tragikus vállalkozásáról. A történet úgy szól, hogy Hélios, esküt téve a Sztüx vizeinél, megígérte, hogy teljesíti bármely kívánságát meggondolatlan természetű fiának, Phaethónnak, aki első alkalommal látogatta őt meg. A fiúnak egyetlen vágya volt, hogy hajthassa egyszer a Nap kocsiját, s apja legnyomatékosabb kérései sem bírhatták rá, hogy szándékát megváltoztassa. Bár tudta, hogy semmi sem akadályozhatja meg a kaland végzetes kimenetelét, Hélios minden tőle telhetőt megtett, hogy kioktassa fiát az út minden lépésén leselkedő veszélyekre, ami kiváló alkalomnak bizonyult a két költő számára, hogy az atyai intelmekből egyfajta „*csillagászati bevezetőt*” fogalmazzon. Apja félelmei beigazolódtak: Phaethón képtelen volt irányítani a lovakat, s letért az útról; Ovidius úgy mondja, hogy a Skorpió láttán a fiú kiejtette kezéből a gyeplyót. Hihetetlen zűrzavar támad, egyetlen csillagkép sem marad a helyén, a Föld pedig végigperzselődik. Kétségbeesetten kiált fel Jupiterhez, hogy azonnali cselekvésre bírja: „*Nézd, hogy lángolnak egeid sarktól sarkig – ha a tűz fölemésztí őket, az egész univerzum porrá omlik. A fájdalomtól és félelemtől Atlasz már alig tudja vállán egyensúlyozni a világ forró tengelyét.*”² Nonnosz pedig ezt mondja (38.350ff.): „*Felfordulás volt az égben, mely megrázta az illesztékeit a mozdíthatatlan univerzumnak; maga a tengely is elhajlott, mely átmegegy a körben forgó egek közepén. A líbiai Atlasz alig tudta megtartani a csillagok magától forgó boltozatát, amint térdén állt, hátát görbítve a megnehezült teher alatt.*”

Zeusznak kell közbeavatkoznia, s ő villámával sújtja a fiút. Phaethón az Eridanusba bukik alá, ahol – Apollonius Rhodios szerint – összeégett hullájának bűzétől napokig betegek voltak az argonauták, akik útjuk közben rátaláltak (*Argonautica* 4.619-23).

Phaethón történetét gyakran értelmezték úgy, mint valamely, az égen átvillanó esemény – üstökös vagy meteor – emlékét. Mindenki ösztönszerűen, pontosabban: szokásszerűen, úgyneve-

² *Met.* 2.294-97: *circumspice utrumque: / fumat uterque polus quos si vitiaverit ignis / atria vestra merit Alias én ipse laborat / vixque suis umeris candentem sustinet axem.*

zett természeti magyarázat után kutat. De ha jobban megvizsgáljuk, az eset mégsem olyan könnyű. A kataklizma elbeszélése lehet szeszélyes és impresszionisztikus, mintha a költők örültek volna, hogy érzelmileg fölszabadulhatnak az égi körpályák szabályossága alól, de beszámolójuknak technikailag is van értelme, amit gyaníthat bárki, ha olvasott Stegemann alapos kutatásairól.³ Nonnossal kapcsolatban, aki Szidóni Dorotheosz szigorúan föl-épített asztrológiájának örököse volt. Ami Ovidiust illeti, tudós voltát már senki sem vonja kétségbe, s csakugyan meglepő hitelességgel céloz szigorú kozmológiai képletekre. A hullámokból kiemelkedő „*rejtett hegyekről*” szóló leírásában, amikor a tengerekből már csak homok maradt – azok „*új szigetekként*” emelkednek föl (2.260ff). Mennyivel jobban szemlélteti a „*hegycsúcsok*” és „*szigetek*” képe egy csillagképnek fa tavaszi napéjegyenlőség idején) egymás után fölkelő csillagait, mint például „*az új föld*” kiemelkedésének izlandi megfogalmazása!

Bármelyik eset áll is fenn, független megerősítést nyerhetünk a válság leírásának platóni változatából, melyet *Timaios* 22CE-ben olvashatunk. A Szolónnal társalgó egyiptomi pap kijelenti, hogy Phaethón legendája „*meseszerűen hangzik, de igaz benne a Föld körül keringő égitestek pályájukról való eltérése [parallaxis], és a földi dolgok nagy időközönként bekövetkező pusztulása a túl sok tűz miatt*”. (Kövendi Dénes ford.) Ez világos beszéd, s összhangban van Ovidiusszal és Nonnossal, ahogy ennek lennie is kell, mivel összefügg a *pitagoreusi* hagyománnyal: ezt Arisztoteléstől tudjuk.⁴

A pitagoreusok nem voltak léha mesélők, s a legkevésbé érdekelték őket a meteorok s más effélék által okozott rendkívüli, szenzációs „*katasztrófák*”. Valójában Phaethón legendáját illetően

³ *Astrologie und Universalgeschichte*. (1930).

⁴ *Meteorologica* 7.8.345A: „Az úgynevezett pitagoreusok két magyarázatot adnak. Egyesek szerint a Tejút az a pálya, melyre az egyik csillag tért Phaethón legendás lehullása idején; mások szerint az a kör, melyen valaha a Nap járt. És ez a körzet állítólag megperzselődött, vagy valamilyen ehhez hasonló ártalom érte ezen égitestek áthaladásának eredményeképpen.” Lásd még H. Diels, *Doxographi*, pp.364f. =Aetius III. 1. (A korábbi időkben, amikor a klasszikus szerzőket még nem látták el ilyen buzgón a lehető legtöbb előnévvel, ez Plutarkhosz, *De placitis* 3. 1 volt.

az egyiptomi pap ezt mondta Szolónnak: „az, *amiről nálatok is beszélnek*”. De akkor hol találjuk a történet egyiptomi megfelelőjét? Mivel az egyiptomi kozmológiai nyelvezet szakszerűbb volt, a régi értelemben véve, mint a görögöké, időbe telik megkeresni a pontos párhuzamot. Mindenesetre, a letaszított Phaethónt Egyiptomban „*az elveszett szemnek*” nevezték volna, vagy inkább az „*elveszett szemek*” egyikének. A szem az úgynevezett „*Nílus mitikus forrásában*” „veszett el”, minden vizek forrásában. Meglepő módon Ovidiusz tud arról (*Met.* 2. 254ff.), hogy Phaethón lehullása miatt „*Nílus rémülten rohant a föld végébe, hogy elrejtse fejét, mely máig láthatatlan*”⁵. Egyelőre elhagyva Egyiptomot, célszerű most idézni két, egymástól is nagyon távol eső tájakon fennmaradt adatot a Phaethón-témához. Azért fontosak, mert a görög földtől messzire fekvő tájakról származnak, s így nem köthetők semmilyen helyi katasztrófához, mely állítólag oly hatalmas benyomást gyakorolt volna a görög elmére. A már említett afrikai, Loango-parti fioték mondják: „*A Csillag-út [Galaxis] egy hatalmas csillag temetési menetének útja, mely valaha fényesebben süttött az égből, mint a Nap.*”⁶ Alkalmatos tömör stílus, minden technikai részlet nélkül. Az északnyugat-amerikai változat ennél bővebb. Mivel a Kolumbusz előtti Amerikából hiányoztak a koscsik,⁷ a bellakúla indiánok Phaethón-alakja, aki nyílvezzőkből álló lánc segítségével jött el meglátogatni apját, a Napot, a Nap fáklyáit akarja vinni helyette. Héliosz beleegyezik, de figyelmezteti fiát, nehogy rosszat tegyen és megégesse az embereket. „*Reggel – mondja ő –, csak egy fáklyát gyűjtök meg, s délig lassan növelem számukat. Délután megint fokozatosan oltom el őket.*” Másnap reggel „*Phaethón*”, a Nap útján haladva, nemcsak meggyújtotta az összes fáklyát, de még túl korán is tette, úgyhogy a föld vörösen izzóvá lett: égni kezdtek az erdők, megrepedtek a sziklák, sok állat a vízbe ugrott, de a vizek is forni kezdtek. „*Fiatalasszony*”, a bellakúla Phaethón anyja, kabátjával takarta be az embereket, s így sikerült őket megmentenie. De a Nap-anya leta-

⁵ *Nílus in extremum fugit perterritus orbem / occuluitque caput, quod adhuc latet.*

⁶ E. Pechuel-Loesche, *Volkskunde von Loango* (1907), p. 135.

⁷ E. „*jellegetetességet*” illetően, lásd H. S. Gladwin, *Men out of Asia* (1947), pp. 356-59.

szíttotta ivadékát a földre, s így szólt: „Mától kezdve te leszel a vidramenyét!”⁸

Szükséges, hogy feltámasszunk bizonyos egyéb, mára már elveszett, nagyon ősi képzeteket. Az, hogy Eridanus az északolaszországi Pó folyóval volt azonos, Euripidész Görögországában még közönséges és egyszerű fogalomnak számított. Egyik nagy tragédiájában (*Hippolytus*), a kórus elvágódik a bűn világából a hegyekbe és felhőkbe, messze tájakra:

*Ott, ahol tiszta az Eridanus vize
És Phaethón bús nővérei a sírnál
Belezokognak a vízbe, s minden könnycsepp
Csillog, mint borostyán, a hullámokban.*

Bármelyik hallgatója értette volna, hogy Phaethón bús nővérei a folyópartot szegélyező nyárfák voltak, a borostyán pedig utalás a „borostyánút” kincseire, mely a Balti-tengertől vezetett az Adria ismerős tájaira. Eddig rendben is volna. De mire véljük, amikor Strabón, egy még későbbi szerző (5.215) az Eridanust „a földön sehol sem létezőnek” nevezte, tehát világosan az égi Eridanus csillagképre utalt, vagy amikor Aratus beszél (360) „Eridanus hitvány maradványairól”, mivel a folyó „kiégett Phaethón aláhullása révén”? Vajon ez még ugyanaz a bővizű és nyárfákkal szegélyezett folyó, mely a Pó deltájába fut?

Amikor Apollonius Rhodios az argonauták hősi utazásairól beszámolt, gondosan megőrizte a jelentés kettős szintjét, mert a kalandok ugyan földi kontextusba ágyazódnak, földrajzi szempontból azonban értelmetlenek. A kutatók valóban föl hajóznak a Pón, ahol szembetalálják magukat, mint mondtuk, Phaethón földi maradványainak bűzével – de azokat talán föl jebb kell keresnünk az Alpokban, a Dammastock mellett, egyik kiváló tudósunk szerint. Ugyanis az *Argó* a Pó folyóból a Genfi-tóba, majd a

⁸ W. Krickeberg *Indianermarchen aus Nordamerika* (1924), pp. 224f., 396. Vö. E. Seler, *Gesammelte Abhandlungen*, vol. 5, p. 19. Egy egyszerű vidramenyét ma talán jelentéktelennek tűnik számunkra, mint a tapír, vagy az „Egér-Apolló” – túl könnyen legyintünk egyszerű „szavakra” és „nevekre”. Ez a bizonyos Vidramenyét idézi elő az árapályt, ellopja a tüzet, harcol a „szellekkel”, egyszerre betöltve Adapa, Prométheusz és Phaethón szerepét.

Rhône-ba halad, újra le a tengerig, s kihajózik ugyanazt a hosszúságot követve; majd a hordúton szállítás figyelemre méltó bravúrával átszeli a Szaharát egészen Nyugat-Afrika partjáig, s eléri Fernando Póo szigetét. Legalábbis így olvassák – szemrebbenés nélkül – azok, akik a szöveget földrajzi leírásként kezelik. Nyilván közelebb áll a józan észhez, ha Eridanust égi minőségnek tekintjük, ahol már úgyis egyértelműen az Argóval együtt szerepel; és ha a többi ismertetőjegyet is eszerint kezeljük, akkor legalább kapunk egy értelmes történetet, bár ezzel még nem oszlatjuk el az argonauták rejtélyét.

A hagyomány szerint Phaethón szörnyűséges bukása után, amikor helyreállt a rend, Jupiter a csillagok közé emelte Phaethont, mint Aurigát (görög nevén Heniochos és Erichthonios); és ugyanekkor került a csillagok közé Eridanus is. Manilius csak ezekkel a sorokkal utalt az eseményre: „*A világ tüzet fogott, s az újonnan kigyúlt csillagokban / Viseli sorsának fényes emlékét.*” Nonnosztól részletesebb beszámólót kapunk (5(5.424-31)):⁹

De Zeusz atya az Olümposzon helyezte el Phaethont, mint kocsihajtót, s ezt a nevet adta neki. Amint fénylő karjával tartja a mennyek sugárzó Kocsiját, olyan alakja van, mint az útjára induló Kocsihajtónak, mintha még a csillagok között is vágya apja kocsiját hajtani. A tűztől perzselt folyó is Zeusz beleegyezésével került föl a csillagok boltozatára, s a csillagok körében hömpölyög az égő Eridanus kanyargó folyama.

Nos, azokban az időkben, amikor a mítosz a gondolkodás komoly formájának számított, az emberek nem azonosítottak az égben olyan objektumokat, melyek nem oda tartoztak mindenekelőtt. Ugyanaz a probléma merült föl később, mint amelyet Richárd H. Allén vetett föl, mondván, hogy „*a Tejutat régóta úgy ismerték, mint Eridanust, az Óceán Folyamát*”¹⁰, továbbá Nonnosz fordítója, W. H. D. Rouse, aki Eridanushoz azt a rövid megjegyzést fűzi, hogy „*a Tejút*”. Kell hozzá némi vakmerőség,

⁹ Lásd még F. X. Kugler, *Sibyllinischer Sternkampf und Phaethon* (1927), pp. 44, 49.

¹⁰ *Star Names* (1963), p. 474.

hogy a Galaxist kanyargósnak nevezzük – valójában a görög szöveg szerint csigavonalban mozog (*helissetai*). De eltekintve a „*csigavonalban*” mozgó Tejút nem ideillő képétől, a pitagoreusok azt akarták kifejezésre juttatni Phaethón mítoszával, hogy a Nap és a bolygók letértek korábbi útjukról, és trónra került Eridanus, mely Aurigával együtt átvette a Tejút szerepkörét: ezért kerültek együtt a csillagos égre. El kell ismerni, hogy ijesztő zűrzavarral nézünk szembe az égi és földi folyók, illetve a kétféle folyóknak adott nevek körében, de türelemmel kibogozhatók a szálak.

Ha földgolyónk folyóit tekintjük először, az Eridanus nevet nemcsak a Pó kapta meg, hanem a Rhône¹¹, a Nílus és a Gangesz is. Végül Higgins *Anacalypsis* című művében van egy idézet; bár ókori forrását nem jelöli, mégis megbízhatónak tűnik: „*Gangesz, melyet Pónak is neveznek.*”¹² Így nem meglepő, hogy jóval később a középkorban a Nagy Sándor-regény számos kiadásában különböző vélemények tükröződnek arról, hogy melyik folyón utazott a király a paradicsomba a halhatatlanság elnyerése érdekében. Egy XIV századi francia prózában írott regényben Nagy Sándor fölfelé hajózik a Níluson, viszont egy XII. századi latin változatban a Gangeszt használja: ahogy az indiaiak mondták neki, a Gangesz a paradicsomban eredt.¹³ Ez áll az összes nagy mitikus folyamra.

Az égbolton három a számításba vehető jelöltek száma. A Tejúton kívül, Eratoszthenész mérvadó Csillagkatalógusai az Eridanus csillagképet Nílusnak vagy Ócéánnak nevezték.¹⁴ Viszont Teukros és Valens asztrológusok az Eridanust a *Vízöntő-paranatellonta* közé sorolja; ezek azon csillagképek, melyek „*ugyanakkor kelnek föl*”, mint valamely adott csillagkép, azaz esetünkben a *Vízöntő*. Vagyis ők Eridanusnak nevezték a *Vízöntő* korszából ömlő áradatot. S ami még esetlenebb megoldás, hogy a

¹¹ A Pót, Rhône-t és vizeik egyesülését illetően lásd A. Dieterich, *Nekyia* (1893), p. 27, ahol Pliniust és Pausaniast idézi.

¹² (újnyomva 1927), p. 357: *Ganges qui et Padus dicitur*. Eridanus Indiába helyezésének általános képzetét illetően lásd O. Gruppé, *Griechische Mythologie* (1906), p. 394, ahol Ktesiasra hivatkozik.

¹³ E. Kampers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese* (1897), pp. 72f.

¹⁴ No. 37 (Robert szerk. [1878], pp. 176f.).

Vízöntő korszából ömlő víz belefolyik a *mi* Eridanus csillagképünkbe a Piscis Austrinus alatt.¹⁵ Manilius mondja (7.438ff.):

*Ezután úszik a Déli Hal, mely nevét veszi
A déli széltől, s csak gyöngé fényt ad.
A vizek hozzá nagy kanyarokkal folynak
Egyik forrás folyik hideg Vízöntő kannájából;
S találkozik a másikkal, hol áramaik egyesülnek
Egy csatornába tartanak, s összekeverik a csillagok suga-
rait.*

Eratoszthenész Csillagkatalógusai további bonyodalmat hoznak be a képbe, de végül ez vezet a döntő meglátáshoz. Az Aratusétól (360f.) és Ptolemaioszétól eltérően, ő Canopust az Argó helyett az Eridanus csillagképhez számítja, s ezzel a folyónak új irányt ad.¹⁶ A félreértések egész „*gordiuszi csomója*” az *Eridanus* név körül forog, s nem tehetünk mást, mint követjük Nagy Sándor példáját, és „*kihúzzuk a kocsirúd csapszegét*”. Minthogy az Eridanus névnek nincs rendes görög magyarázata, ésszerűen levezethető *Eriduból*, amint Kugler javasolta – Eridu lévén Enki-Ea székhelye, a sumer ^{mul}NUN^{ki} = Canopus (alpha Carinae).¹⁷ Eridu jelölte, és jelentette, a „*folyók összefolyását*”, egy rendkívüli fontosságú toposzt, melyhez – Gilgamesssel kezdve – elzarándokolnak a nagy „*hősök*”, hogy hasztalan próbálják elnyerni a halhatatlanságot, beleértve Mózeset is, a Korán 18. szúrāja szerint. Minthogy „*Eridu*” ismerték a „*folyók összefolyásaként*”, Eridanusnak – úgyszólván definíciószerűen – valamely délen található „*folyóhoz*” kellett csatlakoznia, vagy pedig egyenesen Eridu-Canopusba ömlenie, ahogyan a Csillagkatalógusok állították. Voltak ennél még drasztikusabb „*megoldások*” is. Az elsőt Servius adja meg (az *Aeneász* 6.659 sorához), aki úgy tesz, mint-

¹⁵ F. Boll, *Sphaera* (1903), pp. 135-38.

¹⁶ Lásd L. Ideler, *Sternnamen* (1809), p. 231; lásd még E. Maass, *Commentariorum in Aratum Reliquiae* (1898), p. 259.

¹⁷ B. L. van der Waerden, *JNES* 8 (1949), p. 13; lásd még P E Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), 306; J. Schaumberger, 3. *Erg.* (1935), pp. 334f.

ha Eridanus és Phaethón ugyanazok volnának.¹⁸ A második, melyet Michael Scotus prezentál,¹⁹ egyetért Serviusszal Phaethón és Eridanus azonosságát illetően, de ennél tovább megy. Az Eridanus „jegybe” helyezi a tizenhét csillagból álló „*Figura sonantis Canoni*”-t, melyet Canopusnak nevez, s azt állítja, hogy Canopus érintkezik Argóval. És erről a talányos személyiségről Scotus azt mondja, hogy „*akadályozta a Nap munkáját lantjának hangjával, mert a lovak azt hallgatták, s a feldühödött Jupiter a villámmal átdöfte.*”²⁰

Eridanust az asztrológusok azon örvényként (*zalos*) értelmezték, mely – mint láttuk – keresztülfolyik az alvilág sok birodalmán, köztük azokon, melyekből látható az égi Déli-sark. Vergiliusz írta a *Georgikoriban* (pp.242f.): „*Az egyik pólus mindig magasan fölöttünk van, míg a másik, a lábunk alatt, látható a fekete Sztüxről és a pokolbéli árnyaktól*”. De miért emelték Aurigát a csillagok közé ugyanakkor, mint Eridanust, és mi az a „szerepkör”, melyet e két csillagképnek át kellett vennie a Tejútól? A Galaxis az északot déllel, a fentet a lenttel összekötő öv volt, és ma is az. De az Aranykorban, amikor a tavaszpont az Ikrekben volt, az őszi napéjegyenlőség pedig a Nyilasban, a Tejút látható napéj-egyenlőségi kört képviselt; igaz, körnek elég elmosódott volt, de az égi északot és délt összekötötte ez a megszakítatlan széles ív, mely a nappályát az egyenlítővel való keresztezési pontjaiban metszette. A három nagy tengely egységben volt, s a galaktikus sugárút átfogta az istenek, élők és holtak „három világát”. Ez az „aranykori” állapot azonban megszűnt, s az Eridanus örökölte azt a galaktikus szerepkört, hogy összekösse a „lakott világot” a holtaknak a (részben) láthatatlanná vált délen fekvő országgal. Aurigának kellett átvennie a Tejút északi köte-

¹⁸ *Fabula namque haec est: Eridanus Solis filius fuit. hic a patre inpenetrato curru agitare non potuit, et cum eius errore mundus arderet, fulminatus in Italiae fluvium cecidit: et tunc a luce ardoris sui Phaethon appellatus est, et pristinum nomen fluvio dedit: unde mixta haec duó nomina inter Solis filium et fluvium invenimus.*

¹⁹ Vö. a 35. függeléssel, Väinämöinen kanteléje.

²⁰ Lásd Boll, pp. 273-75, 540-42: *Alii dicunt quodcum impediret opus solis sono canoni, quia equi attendebant dulcedini sonorum, iratus Jupiter eum percussit fulmine.*

lezettségeit: a lehető legjobb összeköttetést létesíteni a lakott világ és az istenek birodalma között. Már nem létezett a halhatatlannokat, élőket és holtakat összeláncoló látható, folytonos kötelék: egyedül Kronosz lakott előzőleg az emberek között, dicsőséges békében.

Ezen a ponton megfogalmazhatunk egy tételt. Értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy alpha Aurigae – Capella, a Kiskecske. E figyelemre méltó alak volt Zeusz dajkája a Dikté-hegy barlangjában, később pedig az ő bőréből készítette Héphaisztosz az aigiszt, Zeusz pajzsát: neve Amaltheia. Capella-Amaltheia szarvából lett a halhatatlanok bőségszaruja, továbbá a nektár és ambrózia forrása. A halandók „*második asztalnak*” nevezték, egyfajta desszertnek.²¹ De van az orfikus hagyománynak két, sokatmondónak látszó szála, melyeket Proclus őrzött meg. Az egyik szerint Demeter *szétválasztotta* az istenek eledelét, elkülönítve a folyékony és a szilárd „*részeket*” ambróziára és nektárra.²² A második pedig kijelenti, hogy Rhea Demeterré vált, miután megszülte Zeuszt.²³ *Eleusziszi* pedig, mely számunkra pusztán „*helynév*”, a görögök úgy értelmezték, hogy „*Advent*”, mely kifejezés az Újszövetségben Krisztus eljövételére vonatkozik. Demeter, azelőtt Rhea, Kronosz felesége, amikor „*eljött*”, elkülönítette az alpha Aurigaeből eredő isteni eledel két fajtáját. Más szavakkal, lehetséges, hogy ezek a Demeterhez fűződő hagyományok a nap-éj-egyenlőségi körnek az alpha Aurigaehez történő döntő fontosságú elmozdulására utalnak.

De vizsgáljunk meg más hagyományokat is. Indiához fordulva, mely bőségével gyakran kíséri a kutatót, a Gangeszt találjuk a Tejút képviselőjében, szinte mint magától értendő dolgot,²⁴ de a *Mahábhárata* és a *Furának* legalább azt elmesélik, hogyan kép-

²¹ Lásd Athenaeus, *Deipnosophistai* 643a; továbbá 783c, 542a.

²² *Orphicorum Fragmenta*, szerk. O. Kern (1963), frg. 189, p. 216 (Proclus in Cratylus 404b, p.92, 14 Pasqu.); vö. G. Dumézil, *Le Festin d'Immortalité* (1924), p. 104. Lásd még Roscher, in: Roscher s.v. Ambrosia: sitos kai methy, sithos kai oinos etc.

²³ *Orphicorum Fragmenta*, frg. 145, p. 188.

²⁴ Ugyanez vonatkozik az iráni hagyományban Jaxartesre és a Ardvī Surā Anāhitára; lásd H. S. Nyberg, *Die Religionen des Alten Irán* (1966), pp. 260f.

zelték el ezt a kapcsolatot: Ganga a Tejútból született. A *Visnu Purana* mondja:²⁵

Mivel a forrás Visnu bal lába nagyujjának körmében van, Dhruva (Poláris) befogadja őt, és áhítattal tartja őt a fején éjjel és nappal; annál fogva a hét risi az ő vizében gyakorolja a mértékletesség erényét, befont hajfürtjeiket hullámaival koszorúzva. A hold gömbje, melyet körül fog felgyülemlett sodrása, további csillogást nyer az érintkezésből. Lezúdulva magasból, ahogy kilép a holdból, a Meru (a világ-hegy északon) csúcsára száll le, s onnan folyik a föld négy tája felé tisztulása érdekében... A hely, ahonnan a folyó kiindul a három világ megtisztítása érdekében, az égi tájak harmadik szakasza, Visnu székhelye.

Valóban kolosszális esemény volt, amikor „a *Levegő-Gangesz folyama lezúdult az égből*”, s erejét csak úgy lehetett fékezni, hogy Siva felfogta hajfürtjeiben. Hozzátehetjük, hogy ott hordozta „*még több mint 100 évig*”, hogy megakadályozza hirtelen lezúdulását a hegyre. Az indiai képzelet korlátlan, s keveset törődik az időbeli egymásutániséggel, de az világos, hogy állandó áramlásról van szó. Ha Siva haja nem tartóztatná föl, a Fenti Vizek elárasztották volna a földet. Idézetünk szerint ezek az ég harmadik körzetéből erednek, „*Visnu útjáról*” az Ursa Maior és a Sarkcsillag között. Wilson írta 1840-ben: „*A Gangeszt égi forrásainak elhelyezkedése a Tejúttal azonosítja.*”²⁶

²⁵ 2.8 (Wilson ford., p. 188).

²⁶ A Gustave Schlegel által közölt kínai adat (*L'Uranographie Chinoise* [1875; újrányomva 1967], p. 20) rövidebb, de ugyanarra a szeszélyes elképzelésre utal: „*Le fleuve céleste se divise en deux bras près du pôle Nord et va de là jusqu'au pôle Sud. Un de ses bras pas-se par l'astérisme Nan-teou (lambda Sagittarii), et l'autre par l'astérisme Toung-tsing (Gemeaux). Le fleuve est l'eau céleste, coulant à travers les cieux et se précipitant sous la terre.*”

Nan-teou a „*Déli Véka*”: mű lambda phi sigma tau zeta Sagittarii; az Északi Véka = a Nagy Göncöl.

Bár egyetértünk Phyllis Ackerman nézetével (*Forgotten Religions* [1950], p. 6): „*A Nilus azonban (mint eredetileg sok más, ha ugyan nem az összes, szent folyam – vesd össze a Gangesszel) a Tejút földi folytatása*”, fenn tartjuk azt, hogy a tény pusztá fölismerése még nem segít abban, hogy a mítoszok értelmét és jelentését helyreállítsuk.

De ha állandó is az áramlás, volt „*kezdőpontja*”, s meg is találjuk ezt a *Bhaga-vata Puranában* (Wilson, p. 138, n. 11): „*A folyó átfolyt Visnu bal lábának nagyujján, mellyel – amikor föl-emelte – megrepesztette a világtörzés héját, s ezzel bejárat nyílt az égi folyam számára.*” De hogyan öntheti vizeit a Tejút a sarkcsillagra? És hogyan folyhat a föld négy tájára? Az indiai ábrázolások megmaradtak szeszélyesnek, akárcsak a nyugatiak a középkorból. A vézelay-i nagy timpanon nézőjének kell egy kis idő, amíg rádöbben: ez a világtörténelem téridődiagramja, Krisztussal a középpontban. A fölcserélődések csak fokozzák a hatást. Az archaikus kozmológiában sem volt teljesen képtelen dolog a kétféle elhelyezés; az egyik például az ekliptikán, a másik pedig sarkköri. Ha Teszkatlipoka tüzet csiholt a Sarkon, hogy „*új csillagokat gyűjtson*”, ha a kínai Szaturnusznak is ott volt a székhelye, akkor Visnu lábujja is lehetett két helyen: az egyik „*fönt*” a harmadik körzetben, a másik pedig béta Orionis-Rigelben (arabul „*láb*”), az Eridanus „*forrásánál*”. (És a Rigel – mint-forrás, vajon nem képviselheti Oervandil lábujját, melyet Thor helyezett az égre?) Hiszen Rigel jelölte a Hadászba vezető utat nemcsak az új-zélandi maorik hagyományában, hanem Hermész Triszmegisztosz könyvében is.

Mindez kétségtelenül a fantázia szüleményének tűnik, de hát sem az igazi Tejút, sem a földi Gangesz nem szolgáltatott alapot egy olyan képvilághoz, melyben egy folyó a föld négy tája felé folyt „*a három világ megtisztítása érdekében*”. Nem tudunk szabadulni az „*implexumtól*”, és most már meg kell vizsgálnunk egy újabb térképvázlat, alias szkambha, történetét: a napjegy-egyenlőségi kör úgy mozdult el, hogy most már az Auriga csillagain és a Rigelen haladt át. Mint mondtunk, *szkambha* volt a – többnyire égi koordinátákból álló – Világfa, egyfajta nagy fantáziáról tanúskodó gyűrűs golyó. Az egésznek el kellett mozdulnia, ha egyetlen koordináta elmozdult.

Nem a csillagképek közé emelés az egyetlen stilisztikai eszköz a megváltozott égi körülmények leírására, így egy babilóniai ékírásos táblán olvassuk: „*A Kecske-csillagot boszorkánycsillagnak is nevezik; kezében tartja Tiámat isteni funkcióját.*” A Kecske-csillag (^{mul}UZA = enzu), Vénusz képviselete mellett, „*együtt*

kél a Skorpióval”; s a Vegával is azonosították már.²⁷ Ha ez az azonosítás megbízható, akkor azt a helyzetet írja le, melyet az ég túloldaláról látunk: az elmozdulást a Nyilastól a Skorpió felé, és a Galaxis „szerepkörének” északi részét átvállaló Vegát. Az mostanra már nyilvánvaló, hogy Tiámat a Tejút, nem pedig a freudi értelemben vett „Nagy Anya”, akárcsak Ganga, Anahita és a többiek. És ugyanez áll az egyiptomi Nūtra,²⁸ de ott a történet másként fogalmazódik: Nūt Anyát tehénne változtatják, s utasítják, hogy „hordozza Rāt”. (Egyébként ez már egy „új” Rā: az idősebb Ra világosan kifejezésre juttatta, hogy vissza akar vonulni, elmenni valahová, „*ahol senki sem érheti el*” – lásd 21. függelék)

²⁷ Gössmann, 145; van der Waerden, JNES 8, p 20

²⁸ A Galaxis arab neve éppen eléggé árulkodó „*az ég anyja*” (*um as-sama*), Etiópia északi részén pedig „*Em-hola*” a neve, azaz „a kanyarulat anyja [Mutter der Krümmung]” Lásd E Littmann, „*Sternensagen und Astrologisches aus Nordabessinien*”, ARW II (1908), P 307; Ideler; p 78.

XX. FEJEZET: A tenger mélységei

*Eljutottál-é a tenger forrásáig,
bejártad-é a mélységnek fenekét?*

Jób 38.16

Hasznos lesz most gyors összehasonlítást végezni a mítoszi „nyelvjárások” között a Phaethón-legenda görög és indiai változatait illetően. A pitagoreusoknál Phaethón az Eridanusba hull, felégeti vizének egy részét, s teteme parázslik még az argonauták elhaladásakor is. Ovidius kijelentette, hogy aláhullása óta a Nílus elrejtí forrásait. *A Rigvéda* 9.73.3 szerint a Nagy Varuna elrejtette az óceánt. A *Mahábhárata* sajátos stílusában meséli el, miért kellett az „égi Gangát” lehozni.¹ Az Aranykor (Krita Juga) végén az „istenek” ellen harcoló aszurák egyik osztálya elrejtőzött az óceánban, ahol az istenek nem érhatték el őket, és a kormány megdöntését tervezték, így az istenek Agasztjához (Canopus, alpha Carinae = Eridu) könyörögtek segítségért. A nagy Risi megtette, amire kérték, kiitta az óceán vizét, s ezzel fölfedte az ellenséget, akiket aztán az istenek megöltek. Csakhogy óceán sem volt többé! Amikor az istenek könyörögtek, hogy töltsse fel újra a tengert, a szent így válaszolt: „*Bizony azt a vizet én már megemésztettem. Valami más fortélyt kell tehát kigondolnotok, ha erőfeszítést kívántok tenni az óceán megtöltésére.*” A dolgoknak ez a szomorú állapota tette szükségessé a Tejút „lehozását”. Emlekeztet az Eben Shetiyyahról szóló zsidó hagyomány egyik részletére, melyben a vizek olyannyira lesüllyedtek, hogy Dávidnak elő kellett adnia a „*fölemelkedés tizenöt énekét*”, hogy a vízszint visszaálljon.

Mármost Agasztjának, a nagy risinek ugyanolyan közönséges a származása, mint Erikhthoniosznak (Aurigának), aki Gaiától, „a

¹ Mbh. 5.104-105 (Roy ford., vol. 2, pt. 2, pp. 230f.); lásd még H. J. Jacobi, ERE, vol. 1, p. 181A; S. Sörenson, *Mahábhárata Index* (1963), p. 18A.

„Földtől” született, Héphaisztosz magjából, melyet akkor hullatott el, amikor Athénát nézte.²

A risi esetében:

Mitra és Varuna magjából származott, melyet egy vizes-korsóba hullattak a mennyei Urvasi láttán. E kettős apa-ság miatt neve Maitravaruni, és amiért egy korszóból született, kapta a Khumbasambhava nevet.³ (Khumba a Vizöntő neve Indiában és Indonéziában, ami állítólag kései görög hatás.)

Ugyanekkor és ugyanezen alkalommal „született” Mitra és Varuna fiaként Vasiztha risi – azzal az eltéréssel, hogy a mag a földre hullott, nem a korsóba. Ez nem lehet más, mint zeta Ursae Maioris, és a Canopus mellé sorakozó zeta, vagy még gyakrabban Alcor, a zeta melletti pici csillag (Hüvelyk Matyi, vagy Babilóniában a „róka”-csillag), meglehetősen állandó vonás maradt; az arabban Suhayl és as-Suha. Így születtek a két pólus hiteles képviselői, Mitra és Varuna, valamint utódaik fiai. Jelen esszé kéréseit messze túllépnénk, ha bejárnánk azt a hosszú és küzdelmes utat, mely a rigvédai Mitravaruna kettőstől vezet a római birodalom utolsó napjaiig, amikor még mindig találunk egy megjegyzést, mely szerint „*mithra funis, quo navis média vincitur*” – „*mithra a kötél, mellyel a hajó közepét megkötik*”. Terjedelmes anyagára támaszkodva, Róbert Eisler⁴ ezt a „*kötélből*” való bék-

² Görögországon és Indián kívül az elhullatott mag motívuma felbukkan a kaukázusi mítoszokban is, különösen azokban, melyek Szoszruko hőssel foglalkoznak. A „Földet” itt kő helyettesíti, Héphaisztoszt egy pásztor, Athénát pedig a „szép Szataney”, aki gondosan ügyel a terhes kőre, majd amikor az ideje eljön, egy kovácsot hív, aki bábaként segíti világra a „kőből születő” hőst; teste csillogó kék acél fejétől a lábáig, kivéve a térdét (vagy csípőjét), ahol a kovács fogója érte Ugyanez a Szoszruko rábir egy ellenséges óriást, hogy mérje meg a tenger mélységét, ugyanolyan módon, ahogyan Mihály vagy más ráveszi az ördögöt, hogy merüljön a vízbe, s közben befagyasztják a tengert.

³ RV 7.33 13-14; *Brihad-Devata* 5.152f.; Sörenson, p. 18B. Megemlítjük, hogy az egyiptomi Canopus maga is korszóisten; valójában őt egy görög *hydriaként* ábrázolják (lásd RE s. v. Kanopos).

⁴ *Weltenmantel und Himmelszelt* (1910), pp. 175f.

lyót, mithrát, közvetlenül kapcsolatba hozta a Platón *Államának* tizedik könyvében említett hajóhevederrel.

A szétválaszthatatlan Mitravaruna kettősből számunkra Varuna a fontosabb, főleg mert ő „felügyelte az első teremtést” (RV 5.41.10), rejtette el az Óceánt – Ovidius szerint elrejtőztek a Nílus forrásai – s önmagát is „rejtett Óceánnak” nevezte (RV 5.41.8). Varuna ezt mondja magáról: „Az eget a Rita székhelyéhez erősítettem” (RV 4.42.2). És „Rita székhelyénél találjuk Sivarnarát, mely állítólag ‘az égi forrás’ neve... melyet Szóma választott lakóhelyül.”⁵ Ez pedig nem más „dolog”, mint Hvarna (babiloni *melammu*), melyet a „gonosz nagybácsi”, Afrászijáb próbált meg ellopni a Vorukasa-tó fenekére merülve, pedig Hvarna Kai Khuszraué volt (lásd fentebb, p. 177.). Tehát bármelyik nyelvjárásban írják is le a jelenséget, az Aranykor bukott uralkodójáról azt mondják, hogy legközelebb az égi Déli-sarkhoz lakik, elsősorban a Canopusban – mely az Argó kormánylapátját jelöli –, a „folyók összefolyásánál”. Ez igaz marad, akár Varuna a Rita székhelyéhez (és a sajátjához) erősítette az eget, akár az Eriduban lakó Enki-Ea-Enmesara vigyázta az összes szabványt és mértéket (Rita, sumer *me*: akkád: *parsu*) – Thorkild Jacobsen talált neki nagyon megfelelő nevet: „*a modus operandi ura*” – akár pedig Kronosz-Szturnusz adta át folyamatosan Zeusznak „*az égész teremtés összes mértékét*”, míg ő maga aludt az őseredeti Ogügién.

Az sem lehet kétséges, hogy Phaethón (az egymást követő korok különös alakváltozásai révén) kezdett Szturnusszal azonosulni. Itt van Eratoszthenész Csillagkatalógusainak tanúbizonysága,⁶ mely szerint a Szturnusz bolygó Phaethón volt, aki a kocsi-

⁵ Lásd H. Lüders, *Varuua*, vol 2 *Varuna und das Rita* (1959), pp 396-401 (RV 4213; 8.6.39; 9 70.6) Szomát „*a sarkok nrának*” szólítják, Agni pedig háromszor kapja meg a *szvarnaram* jelzőt (RV 221; 6154; 8191; vö. Lüders, p 400) De már korábban is hallottuk (5136) „*Agni! Ahogyan a kerékabroncs a küllöket, úgy veszed te körül az isteneket*”, Szoma és Agni pedig kiegészítik egymást, amint ez végül kiderül (bár *nem* a jelen értekezésben); a Mitra:Varuna, Agni: Szoma és Ambrózia:Nektár aránypárokat nem olyan könnyű kiszámolni, ahogy vágyálmainkban képzeljük.

⁶ No. 43 (Róbert szerk., pp. 194f.). Például Hyginus II 42, amikor a bolygókat tárgyalja Jupiterrel kezdve: „*Secunda Stella dicitur Solis, quam alii Saturni dixerunt; hanc Eratosthenes a Solis filio Phaetonta adpellatam dicit, de*

ból az Eridanusba hullott alá; Bizánci Stephanus pedig Phaethónt Titánnak nevezi.⁷ Aztán itt van az eset orfikus megfogalmazása: „*Miután Kronosz kiherélte Ouranoszt, Zeusz kidobta apját [Kronoszt] a kocsiból, s egyenest a Tartaroszba vetette*”.⁸ Fontos kulcsszavak könnyen elsikkadnak, mint ebben az esetben a „*kocsi*”, melyből Kronoszt/Phaethónt a „*Tartaroszba*” vetették. A szóban forgó jármű a kétkerekű versenykocsi, görög *harma*, latin *currus*, babiloni *narkabtu*. Babilonban ez Auriga kocsija, mely fönmaradt az asztrológusok „*Sphaera barbaricá*”-jában,⁹ míg a mi szféránkban a Szekeresnek nincsen járműve. És valóban, nem mást, mint Erikhthonioszt (Auriga görög neve a Heniochos mellett) említik a kétkerekű, négylovas versenykocsi fölthalálójaként (Érát. Gátast, no. 13, pp. 98-101), melyet gondosan meg kell különböztetni a még fontosabb négykerekű szekértől, a Nagygöncöltől, ami a görögben *hamaxa*, latinban *plaustrum*, sumerul ^{mul}MAR.GID.DA = Károly Szekere (a „*Nagy Merőkanál*” mellett a másik gyakori angol név. – a Ford.).

Ékirásos szövegekben kissé zavarba ejtő leírások maradtak ránk, de nyilván ugyanarra az „*eseményre*” utalnak, így például, „*az elámi kocsi, ülés nélkül, viszi Enmesara holttestét. Az eléje befogott lovak Zú haláldémonjai, A kocsin álló király a hőskirály, Ninurta úr.*” Eltekintve a két utolsó mondatról, melyek valójában nem olyan homályosak, mint amilyenek első pillantásra látszanak, a fordító Erich Ebeling nem hagy kétséget afelől,¹⁰ hogy az „*elámi kocsi*” azonos az „*Enmesara kocsija*” csillagképpel, melyet a babiloni csillagászat kutatói béta Taurival azonosítottak.¹¹ Mármost Enmesarának „*beszédese*” neve van: En.AME.SARRA „*az összes me ura*”, azaz ő „*a szabványok és*

quo complures dixerunt, ut patris inscieniter curru vectus incenderit terras; quo facto ab Iove fulmine percussus in Eridanum deciderit et a Sole inter sidera sit perlatus”.

⁷ s.v. *Eretria* (Eretrios, „*Phaethón fia, ez pedig a Titánok egyike volt*”). Lásd M. Mayer, *Giganten und Titanen* (1887), pp. 70, 124.

⁸ *Hieronymi et Hellanici theogonia* (Athenagoras), lásd Kern frg. 58, p. 138; vö. még R. Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt* (1910), p. 338.

⁹ Vö. Boll, *Sphaera*, pp. 108ff. (Teukros és Valens).

¹⁰ *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier* (1931), pp. 29, 33f.

¹¹ Gössmann, p. 89; Schaumberger, 3. *Erg.*, p. 327; E. F. Weidner, in: *RLA* 3, p. 77.

mértékek” ura, de hívják „*a világrend urának*” is, „*az univerzum urának = Eának*” és, ami tényleg fontos, „*akinek súlya van az alvilágban*” és „*az alvilág uralkodójának*”.¹²

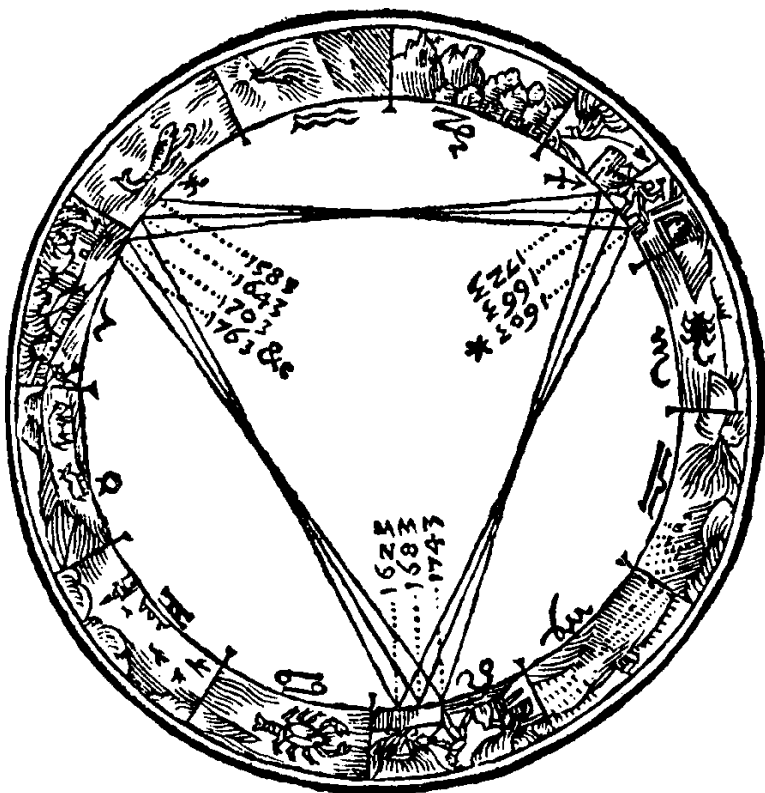
Az „*alvilág*” azonban félrevezető; az *Arallu* szót használják. Általában véve a szakértők – és nemcsak az asszirológusok – szívesen beszélnek *nevekről*, így többes számban, melyeket az *egyetlen* „*alvilág*” kap, ahelyett hogy megkísérelnék azonosítani e hatalmas ország számos tartományának pontos helyét, és megállapítani, mely név illik legjobban az egyes részlegekhez. Mintha nem tudnának a „*poklok*” és „*egek*” többes számáról. Itt azonban nem szükséges rendbe rakni a mezopotámiai Hadész bugyrait, és egyelőre elég az, hogy a világrend ura, Enmesara = Enki-Ea, mert azt azért tudjuk, hogy lakhelye „*Rita székhelye*”: Eridu-Canopus. És mivel „*Enmesara kocsjaja*” Auriga járműve, béta zeta Tauri, aligha kétséges, hogy Phaethón aláhullásának hagyománya már sumer mítosz volt (lásd 22. függelék). És úgy, mint Görögországban, ahol az orfikusok, Hésziodosz és mások drasztikusabb változata egymás mellett található a Plutarkhoszéval és Procluséval, mely szerint Kronosz atyai kegyvel adja meg Zeusz fiának „*az egész teremtés összes mértékét*”.¹³ Mezopotámiában is vannak nyersen hangzó változatok az „*elfogadhatók*” mellett. Például amikor Marduk a „*világát*” építi és ötven új nevet kap, apja, Ea átadja neki saját nevét is, mondván (EE 7.141f.): „*Legyen az ő neve Ea. Ő fogja bemutatni minden összetett szertartásomat; ő fogja teljesíteni minden utasításomat.*” Ami pedig az Enmesara néven ismert Eát illeti, Edzard kijelenti: „*Az újasszír idők egyik varázsigéje Enmesarát így nevezi: »Aki átruházta a jogart és az uralkodási jogot Anura és Enlilre«, ez pedig alighanem az isten önkéntes lemondására utal.*”¹⁴

¹² D. O. Edzard, „Die Mythologie der Sumerer und Akkader” Wb. Myth., vol. I, p. 62; P. Michatz, *Die Götterliste der Serie Anu ilu A-nu-um* (Phil Diss.; 1900), p. 12; K. Tallqvist, *Sumerische Namen dor Totenwelt* (1934), p.62, és *Akkadische Götterepitheta* (1938), pp. 304, 437.

¹³ Lásd még Lukianoszt, aki Kronoszt így beszélteti: „*Nem, nem volt semmiféle harc, és Zeusz sem erőszakkal uralkodik birodalmán; én adtam át neki, és önszántamból mondtam le.*”

¹⁴ Edzard, p. 62.

Az egyik válaszra váró kérdésünk az, hogy *mely* mértékekre gondolnak, és hogyan teljesíti Szaturnusz azt a feladatát, hogy „*folyamatosan átadja őket*” Jupiternek? De még ha elfogadjuk is, hogy Canopus a „*székhelye*”, hogyan adhatja át onnan a mértékeket? Nem akarunk úgy tenni, hogy már most jól értjük a mechanizmust, de nézzünk meg néhány elfogadható magyarázatot.

22. ábra A Nagy Együttállások Trigonja 1583-1 763 közötti mozgásának részletes ábrázolása.

Főntebb (p. 119.) fölhívtuk a figyelmet annak a trigonnak a forgására, melyet a Szaturnusz és Jupiter „*nagy együttállásai*” alkotnak, s amit Kepler még jól értett (lásd az ábrát). Aki megpróbálja elképzelni, mekkora nehézséggel találták magukat szemben az ősi „*mitográfusok*”, meg fogja érteni örömüket olyan periódu-

sok felfedeztén, melyek legalább megközelítőleg illeszkedtek egymásba. A Nagy Együttállások Trigonja olyan műszernek mutatkozott, mellyel „*be lehetett fogni*” a precesszió szinte észrevehetetlen haladását. Ahhoz, hogy a trigon egy szöge körbejárja a teljes zodiákust, megközelítőleg $3 \times 794 = 2383$ évre volt szükség. Ez a szám elfogadhatóan közelíti a 25900 éves, és egyetlen hosszú „*napnak*” tekintett precesszió egy dupla óráját (lásd 23. függelék). Egy új állatövi jegy „*uralmár*” az „*áthaladás*” helyén bekövetkező nagy együttállás napjától számították. A görög időszámítás határpontja az első olimpiai játékok dátuma volt: Pausanias szerint Kronosz és Zeusz birkózásának emlékére alapították őket. Az első olimpiai játékoknak tulajdonított különféle hagyományos időpontokat uraló csillagképek azonban nem igazolják ezt az állítást; más szóval még nem tudjuk, pontosan melyik nagy együttállás emlékére vezették be állítólag a játékokat. A mi korunk, a Halak kora a Piscesben bekövetkező nagy együttállással kezdődött Kr. e. 6-ban.

E trigon révén Szaturnusz csakugyan át tudja *adnipanta ta metra* „*fiának*”, Zeusznak, és láthatóan ugyanezt a trigont hívják „*nemünknek*” a már idézett orfikus töredékben (155 Kern), ahol Zeusz így szól Kronoszhoz: „*Hozd mozgásba nemünket, kiváló Démon*”. Proclus pedig így utalt rá (*ibid.*): „*És úgy tűnik, Kronosznál vannak az összekapcsolás és szétválasztás legmagasabbrendű okai*”. Továbbá Macrobius szerint ő volt az idő „*kezdeményezője*” (*Sat.* 7.22.8: „*Saturnus ipse qui auctor est temporum.*”).¹⁵

Ennyit Szaturnuszról, a pályáján tovasikló változhatatlan bolygóról. De Szaturnusz, mint az Aranykor megbukott és Eriduba visszavonult uralkodója, már sokkal nehezebb tétel. Bár van ellenkező értelmű bizonyíték is, sok jel utal arra, hogy a Déli-sarkot – Canopust – statikusnak tekintették, melyre nem hatott a precesszió.¹⁶ Ez pedig azt jelentené – vagy legalábbis jelenthetné,

¹⁵ Lásd R. Klibansky, E. Panofsky, és R. Saxl, *Saturn and Melancholy* (1964), pp. 154f. Vö. 333f., idézetekkel Abú Masar latin fordításából, ahol Szaturnusz „*significat... quantitates sive mensuras rerum,*” és ahol „*eius est... rerum dimensio et pondus.*”

¹⁶ Sem időnk, sem terünk nincs ahhoz, hogy megfelelő módon tárgyaljuk az „*örömteli*” Déli-sarkra vonatkozó fontos és bőséges adathalmazt (lásd L.

hiszen oly jól beleillik az „*idő és a folyók*” itt tárgyalt képzetéibe

Ideler, *Sternnamen*, pp. 265f.); az arabok Kotb Suhaylnak hívják Canopus után, mely a Fezzan leírása szerint „*l'étoile primordiale Sahel, identifié au premier ciel contenant les constellations à venir*” (V. Pâques, *L'arbre cosmique* [1964], p. 36) – az őseredeti csillag, „*tojásformában ábrázolva, mely az összes születendő dolgokat tartalmazta*” (Pâques, p. 47). A statikus Déli-sark tárgyalását talán leghelyesebb az „*Epheszoszi Hét Alvóval*” kezdeni, akik állítólag az *Argó* fedélzetén voltak – még ha ezt csak a nagyon kései török hagyományban (XVI. század) találjuk is így kifejtve – főleg Louis Massignon cikke alapján, „*Notes sur les Nuages de Magellan et leur utilisation par les pilotes arabes dans l'Océan Indien: sous les signes des VII Dormants*” (*Revue des Études Islamiques* [1961], pp. 1-18 = a VII. rész Massignon cikksorozatából, mely a Hét Alvóval foglalkozik az iszlám és a keresztény hagyományban; az I. rész ugyanott jelent meg 1955-ben, a VIII. rész pedig 1963-ban), és T. Monod áttekintő jellegű, igen alapos cikkében, „*Le ciel austral et l'orientation (au-tour d'un article de Louis Massignon)*” (*Bulletin de l'institut Français d'Afrique Noire* (1963), vol. 25, ser. B, pp. 415-26. A boldog Dél meglepő képzetén kívül mindkét cikkben érdemleges adatokat találunk délre irányuló népvándorlásokról több kontinensen. A Kotb Suhayl és a magelláni felhők „*szerecsés*” jelentőségét Massignon történelmi eseményekből vezette le; vagyis száműzött és hátrányos helyzetű népcsoportok várakozásaiból, akik az északi országokban folyó állandó háborúk és rajtaütések elől menekültek: „*Nomades ou marins, ces primitifs expatriés n'eurent pour guides, dans leur migrations et leur regards désespérés, que les »étoiles nouvelles« du ciel austral*” (1961, p. 12). Monod (p. 422) azonban rámutatott a Ragnar Numelin által megadott (*Les Migrations Humaines* [1939], p. 270n.) kulcsfontosságú kifejezésre; szerinte „*Il est possible que beaucoup de ces mystérieuses pérégrinations se proposaient comme but de trouver „l'étoile immobile” dont parle la tradition. Le cult de l'Etoile Polaire peut avoir provoqué de tels voyages,*” melyben a második mondattal meg is semmisíti az elsőben fölfedezett kincset. De Massignon és Monod figyelmét az a döntő tényező is elkerülte, hogy az *ekliptika Déli-sarkát* a Nagy Felhő jelöli, és hogy a Canopus egészen közel van ehhez a déli ekliptikai sarkhoz, ellenben a mozdíthatatlan középpontot a világegyetem északi részén semmilyen csillag nem különbözteti meg, mint korábban említettük.

A dolog humoros oldalának érzékeltetésére idézzük Monod egyik megjegyzését (p. 421): „*Quand Voltaire nous dit que Zadig »dirigeait sa route sur les étoiles« ét que „la constellation d'Orion, ét le brillant astre de Sirius le guidaient vers le pôle de Canope”, nous retrouvons dans cette dernière expression un témoignage du rôle joué par Canopus dans l'orientation astronomique. Il n'y a pas lieu, bien entendu, de vouloir la corriger en »port de Canope«; cf. Voltaire, Romans et contes, ed. Garnier 1960, note 49. p. 621.*” Hol találunk menedéket a filológusok „*javító*” szándékai elől?

– hogy a lezárult időszakok „*visszatérnek*” az időtlenségbe, hogy befolyanak az örökkévalóságba, amelyből eredtek. A Folyók összefolyása, az eónok és korszakok Torkolata és Forrása, a halhatatlanság igazi székhelye mindig el volt zárva az „*időnek, az örökkévalóság mozgó másának*” bármely aspektusa elől. Hiszen az örökkévalóság kizárja a mozgást. De éppen ebből a vágyott, mozgástól mentes otthonból, az idők forrásából és torkolatából kell a világ urának megszereznie az ő korára érvényes, szabványos mértékeket; ezek, mint mondtuk, mindig az időn alapulnak. És megint mindegy, hogy Marduk volt-e az, aki „először kelt át az egeken és fölmérte a körzeteket. Kijelölte Apszú hajlékát, Nudimud [= Ea] lakhelyét. Mint Nagyúr, kimérte Apszú méreteit, majd fölépítette palotáját Apszú „*másaként*”, vagy pedig Szun, a Kínai Majom volt-e az, aki elhozta a „*mélység köldökéből*” ellenállhatatlan fegyverét – egy óriási vasoszlopot, mellyel egykor a Nagy Yü szondázta a tenger legmélyebb pontját. Bármelyik esetben, akár fennkölt a leírás, akár elragadóan képtelen, az Uralkodónak a szó szoros értelmében „*alapvető*” feladata „*lemerülni*” addig a toposzig, ahol az idők kezdődnek és végződnek, hogy szert tegyen az új „*első napra*”. Ahogy a kínaiak mondják: aki a téren uralkodni akar, először az idő urává legyen.

Az olvasó már arra gyanakodhat, hogy Hamletről örökre elfeledkeztünk. Utunk hosszú és tekervényes volt, de az összefüggés továbbra is megvan. Még az ilyen kései és csonkult hagyományban is, mint a Saxo Grammaticusé, valaha mindegyik elemnek értelme volt a magasztos és távoli korokban. Ha nehéz fölismernünk Odüsszeusz „*evezőjének*” központi jelentőségét,¹⁷

¹⁷ Előbb vagy utóbb még egy tárgyat kell fölvennünk a mérésre használt uralkodói evezők vagy *gubernacula* együttesébe: ez a talányos egyiptomi *hpt*, a homályos szó szerinti jelentésű, úgynevezett „*hajóeszköz*” (Schiffsggerät), melyet a fáraó futva hozott az egyik istenségnek az „*evezőverseny*” szertartása alatt. Volt még „*korsóverseny*” és „*madárverseny*” is, amikor a fáraónál vizeskorsó illetve madár volt. Számos Pi ram is szövegben a halott uralkodó lelke fogja ezt a hajóeszközt, és áthozza egy másik égi részlegbe, mialatt a tényleges evezést a csillagok végzik (Pyr. 2173A, D; lásd még 284A, 873D, 1346B). Lásd Aeg. Wb., vol. 3, pp. 67-71; A. Gardiner, *Egyptian Grammar* (1957), p. 581; M. Riemschneider, *Augengott und Heilige Hochzeit* (1953), pp. 255f. A különféle uralkodói versenyeket ille-

mennyivel nehezebb észrevenni az „*Argó kormánylapátját*” = Canopus-Eridut az Amlethustól említett gyermekeg találós kérdésben? Mégis egész idő alatt jelen van a „*tenger mélyének mérése*”; a gyermek Kullervo vakmerően egy merőkanállal végezte, s a megdöbbentő eredmény: „*három kanállal kitelnék*”. De akad még alkalmatlanabb mérce – egy valódi íróvessző. Jacob Grimm közli a történetet: „*A Brandaenről szóló középkori holland költemény... egy igen figyelemreméltó jellegzetességet tartalmaz: a tengeren Brandaen találkozott egy hüvelyknyi emberkével, aki egy levélen hajózott, jobb kezében kis edényt, a balban pedig íróvesszőt tartva; az íróvesszőt a tengerbe mártogatta, s róla a vizet az edénybe csöpögtette; amikor az edény megtelt, kiürítette és kezdte újra megtölteni. Feladatául szabták, mondotta, hogy mérgeesse a tengert itélelnapig.*”¹⁸ Ebben a speciális esetben a fölhasznált „*eszköz*” segít azonosítani a felmérő személyiségét. Mercurius volt az égi íródeák, az okmányok és följegyzések öre, „*és ő volt a feltalálója sok művészetnek, mint a számtannak és számolásnak, mértannak és csillagászatnak, ostáblának és kockajátéknak, de nagy fölfedezése a betűk használata volt*”, mint Platón mondja (*Phaidrosz* 274).

Hátra van annak vizsgálata, vajon az összes méregető bolygó fölismerhető-e arról a sajátos módszerről, mellyel a mérést végzi. Ismeretes, hogyan jár el Szaturnusz és Jupiter. Jupiter „*hajít*”, Szaturnusz pedig „*hull*”. De mint korábban említettük, nehéz elképzelni Szaturnuszt, amint Canopus lakójaként megadja a méreteket. Lehet, hogy még nem próbáltuk ki az összes rendelkezésre álló kulcsot ehhez az ajtóhoz? A tengermély mérésével foglalkozó sok szereplőt figyelve, rábukkanunk a Canopus furcsa arab nevére: „*a sűlynak*” nevezik, Kasztíliai Alphonsus tábláza-

tően lásd H. Kees (nem kielégítő) elemzését, *Der Opfertanz des Aegyptischen Königs* (1912), pp. 74-90, az „*evezőverseny*”.

¹⁸ *Deutsche Mythologie*. (1953), pp. 420/373. Az angol fordításban (TM, p. 451) „*íróvessző*” helyett „*karcolótű*” szerepel; Grimm a „*Griffel*” szót használja. Vö. K. Simrock, *Handbuch der Deutschen Mythologie* (1869), § 125, p. 415

taiban pedig a „*Suhel ponderosus*”, a nehéz-súlyú Canopus kifejezést találjuk.¹⁹

23. ábra Bal oldalon látható a pásztor, amint beméri a Sarkcsillagot, majd a jobb oldalon megfigyeli a tranzitot, a Kassziópeia könnyen felismerhető W alakját képező csillagok délkörén át.

Ez a „súly” az (ólom) nehezék a fenékmérő fonál végén, mellyel a mélységet mérték. Eddig rendben is volna. De hol kap itt szerepet Szaturnusz? Őt úgy kell értelmeznünk, mint „élő” fe-

¹⁹ „*Suhail al wazn*.” A „*wazn*” jelzőt a déli égbolt más csillagai is megkapták már. E név alapos tárgyalása megtalálható Ideler, pp. 249-52, 263; Allén, pp. 68f.; J. N. Lockyer, *The Dawn of Astronomy* (1964), p. 294; W. T. Olcott, *Star Lore of All Ages* (1911), p. 133.

nékmérő fonál.²⁰ Ez nehezen hihető lenne, ha a felmérés történetét nem maga a mérőfonál, Phaethón mondaná el. Csak amikor elmondta, más nevet viselt, ahogy ez már hozzátartozik az égi szereplők viselkedéséhez és szokásaihoz: Héphasztosznak hívták.²¹

Az *Iliász* első könyvében Héphasztosz (1.589ff.) csillapítani akarja anyját, Hérát, aki nagyon dühös férjére, Zeuszra, s így szól hozzá:

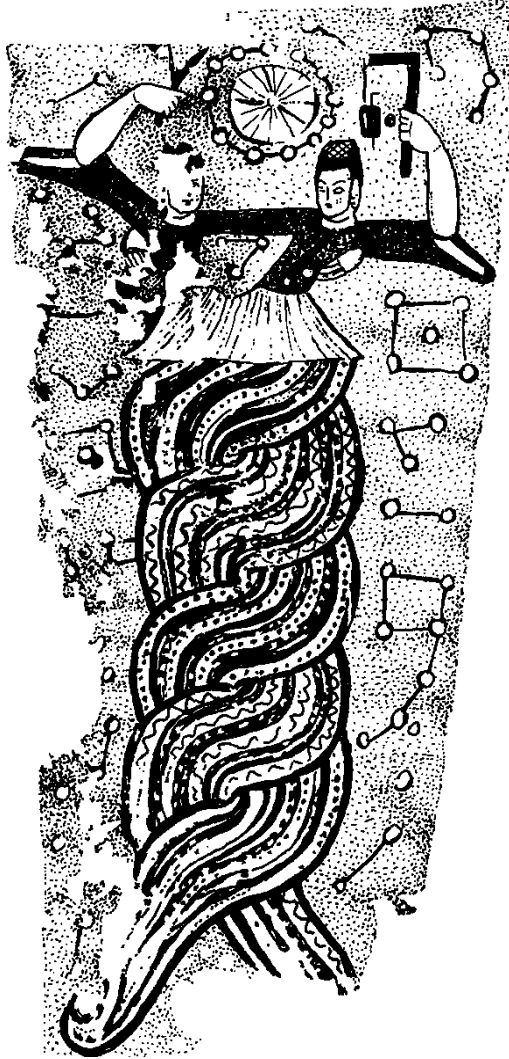
*...harcolni nehéz az Olümposzi ellen.
Egyszer már, amikor meg akartalak ellene óvni,
elhajított, lábamnál fogva, az égi küszöbről:
és az egész napon át hullottam napnyugovásig,
Lémnoszban lent értem a földet, s már alig éltem...*

Héphasztosz még egyszer említi az eseményt, amikor Thetisz arra kéri, hogy kovácsoljon pajzsot fiának, Akhilleusznak (18.395ff.):

*...ő, aki megmentett, miután gyötrődve zuhantam
ebszemű édesanyám szándéka szerint, aki engem
rejteti óhajtott, mert sánta vagyok: bizony akkor
sz szenved az én lelkem, ha Thetisz nem ölel kebelére,
s Eurünomé, lánysarja kanyargó Ókeanosznak.
Hosszú kilenc évig remekeltem náluk az ékszert...
Elszegődtették kovácstanoncnak, mint Kullervót.*

²⁰ Az Aiszkhülosz Agamemnónjában említett különös „jel”, mely hírül adta Trója elesét, biztosan valami ilyesféle volt; a szövegkörnyezet teljességgel kizár bármiféle, híradások által használt eszközt.

²¹ Félreértéseket elkerülendő, nem kívánunk ragaszkodni a teljes azonossághoz Phaethón aláhullása és Héphasztosznak az aláhullásról szóló beszámolója között, melyet az *Iliász* első könyvében adott elő. Az a gyanúnk, hogy a „Jupiter lehajítja Szaturnuszt” verbális képe a nagy együttállás trigonjának formálását írja le, de nem általában a trigonénak, hanem annak az új trigonnak, melynek első szögét a Két Nagy együttállása alkotta meg egy új világekorszak kezdetén. Másrészt ez a festői képlet elfedheti az, együttállások trigonjának elmozdulását az egyik Hármasságtól a másikig (vö. 23. függelék); ezek a meglehetősen technikai kérdések még nem oldhatók meg.

24. ábra E kínai kép igazi archaikus szellemben ábrázolja (ami azt jelenti, hogy a néző csak utalásokat kap, s neki magának kell kikövetkeztetnie a részletek jelentőségét) a világegyetem felmérését. A csillagképektől körülvevett két alak Fu Hsi és Nu Kua, azaz a kézművesisten és segítő szelleme, akik a „föld szögletességét” és az „ég kerekességét” mérik eszközeikkel, melyek: a derékszög a róla lecsüngő méróóonnal, és a körző. Az istenségek egymásba fonódó kígyószerű teste elég világosan – bár sajátos „vetületben” – jelöli az egymást szabályos időközökben metsző körpályákat.

Pergamóni Kratész²² ezt a jellegzetességet olyan értelemben magyarázza, hogy Zeusz áhítozott az egész világ megmérésére (*anametrésin tou pantos*). Sikerült is meghatározni a kozmosz méreteit „*két, azonos sebességgel mozgó fáklyával*”: Héphaisztoszsal és a Nappal. Zeusz az előbbit épp abban a pillanatban taszította le a küszöbről a földre, amikor az utóbbi elindult a keletpontról nyugat felé vezető útjára. Mindketten ugyanakkor érték el úti céljukat: a Nap éppen lenyugvóban volt, amikor Héphaisztosz földet ért Lémnoszban.

Kratész meg volt győződve arról, hogy Homérosz egy gömb-ről beszélt, s mivel őt magát rendkívül érdekelte a gömb koordináta-rendszere, nem talált semmi különöset abban, hogy a maga módján értelmezze Agamemnón (*Iliász* 77.32f.) és Akhilleusz (18.468ff.) pajzsát.²³ Továbbá Odüsszeusz hajóútját Kirké szigetétől Hadészig úgy fogta föl, mint a Baktériótól a Déli-sarkig tartó utat. E képzet nem olyan furcsa, mint amilyennek látszik. Amikor Zeusz kijelölte a napj-egyenlőségi kört a fiktív „*Phaethón*” letaszításával, ezzel egy új *szkambhát* vezetett be – emlékszünk, mit mond erről Plátón: „*Meseszerűen hangzik...*”²⁴

²² Hans Joachim Mellének és *Sphairopoia, Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamen* (1936) című munkájának az érdeme, hogy egybe-egyűjtve megtalálunk minden tanúsítványt és töredéket Kratészre és témáira vonatkozóan.

²³ Lásd Mette, pp. 30-42, valamint a bevezetést.

²⁴ Nem tárgyalhatjuk itt a homéroszi megfogalmazását annak a toposznak, melyről Zeusz levetette Héphaisztoszt: a „*mágikus küszöb*” (apo bēlou thespesioio) amúgy sem jelent semmit (az angol változatban a „*mágikus*” szó áll ott, ahol Devecseri „*égít*” fordít – a Ford.); egyes ókori tudósok azt állították, hogy Kratész ezt a „*bēlost*” kapcsolatba hozta a khaldeai „*Bel*”/Baaf = Mardukkal. Mi elejtjük az ügyet Auriga kocsijánál, a babilóniai *narkabtunal*, annál is inkább, mert Marduk is felhasználta, amikor felborította Tiamatot. A „*babilóniai Teremtés Könyve*” nem szól arról, hogy Marduk embereket hajgált volna, de van egy ékírásos szöveg (VAT 9947), melyet Ebéling (*Tod und Leben*, 37f.) „*egyfajta ünnepi kalendáriumnak*” nevez, s ebben olvashatjuk: „*17.-ét hívják a bejövétel (napjának), amikor Bel legyőzte ellenségeit. 18.-át hívják a siránkozás (napjának), amelyen ledobják a tetőről Kingut és 40 fiát.*” Kingu jelzője „*Enmesara*” volt, az az „*a szabványok és mértékek ura*”; ő Tiamat férje volt – ahogy Geb volt Nut férje –, aki átadta neki a „*sors tábláit*”, melyeket Marduk el akart venni tőle győzelme után, 40 pedig Enki-Eának a száma (lásd alább, p. 253.). A többit könnyű kiszámolni. Nagyon gátolnak bennünket a „*nevekkel*” kap-

És itt van Cornford magyarázata Ér látomásáról,²⁵ mely szerint Platónnál „a lelkek látomásukban igazából nem magát az univerzumot látják, hanem annak modelljét, primitív planetáriumot, mely durván egy orsóra hasonlít...”

Szomorúnak, de főleg különösnek találjuk, mily kevésbé hisznek tudósaink saját szemüknek és szavaiknak – mint Jane Harrison esetében, aki a Titánokról megjegyzi: „*őket állandóan a föld alá űzik a Tartarosz fenekére, de mindig újra előbukkannak. Már maga az az erőszakosság és kitartás, mellyel a mélybe vetik őket, mutatja, hogy a felső világhoz tartoznak. Visszapattannak, mint isteni radírgolyók.*”²⁶ Eléggé nyilvánvaló, hogy ezeket az isteni radírgolyókat valójában nem űzték a föld alá: itt a lejárt korszakokat döntötték meg, a rajtuk uralkodóknak a neveivel együtt.

De most üres a galaktikus színpad, s lassan itt az ideje, hogy megfigyeljük a következő *szkambha* működését, ahogyan kiőrli a „*végzetet*” az első özönvízútáni nemzedék számára. De mielőtt szembenézünk a legősibb, legnehezebb és feltétlenül a legfurcsább eposz hősével, egy kis szünetet tartunk. Megragadjuk az alkalmat egy módszertani fejezet beiktatására, melyet egy jól ismert epizód segítségével mutatunk be.

csolatos alkalmatlan képzeink és az égi szereplőkre a fordítók által ragasztott megtevesztő címkék, miáltal Tiamat, Kingu és klánjuk „*szörnyeké*” válnak.

²⁵ *The Republic of Plato*, p. 350.

²⁶ *Themis*, p. 453f., Vö. a saját adattal szembeni bizalmatlanság hasonló esetére, M. Mayer, *Giganten und Tianen*, p. 97.

XXI. FEJEZET: A Nagy Pán halott

Mindenki olvasott már valamikor – hiszen oly gyakran fordul elő az irodalomban – arról a Tiberius idejében élt kormányosról, aki egy csöndes estén az Égei-tengeren hajózva, erős hangon tett bejelentést hallott: „*A Nagy Pán halott.*” E tetszetős mítosznak két ellentmondó értelmezése van. Egyfelől a pogányság végét jelentette: a sípján játszó Pán, a verőfényes déli nyugalom démona, a ligetek, legelők és falusi idill pogány istene behódolt a természet fölöttinek. Másfelől úgy értelmezték a mítoszt, mint Krisztus halálának bejelentését Tiberius császár uralkodásának 19. évében: Isten Fiát, aki a mindent jelentette alfától az ómegáig, *Pánnak* = a „*Mindenséggel*” azonosították.¹

Nézzük a történetet a „*Miért vallottak kudarcot a jósok?*” című Plutarkhosz-párbeszéd egyik szereplőjének előadásában (419B-E):

A szónok Aemilianusnak, akit egyesek közületek már hallottak beszélni, Epitherses volt az apja, aki a mi városunkban élt, és az én grammatikatanárom volt. Elmesélte, hogy valamikor régen, itáliai utazását megkezdve, felszállt égi hajóra, mely rakományt és sok utast szállított. Már este volt, amikor az Ekhinadész-szigetek közelében a szél elült, a hajó pedig Paxihoz közel sodródott.

¹ O. Weinreich („*ZumTode des Grossen Pan*”, ARW/J [1910], pp. 467-73) gyűjtötte össze a bizonyítékokat e különös képzetekhez, az elsőt 1549-ből (Guillaume Bigol), majd három evvel később Rabelais *Pantagruel*jében, de később neveltségessé tették, például a XVIII. század elején Fontenelle: „*Ce grand Pan qui meurt sous Tibere, aussi bien que Jesus-Christ, est le Maître des Demons, dont l’Empire est ruiné par cetté mort d’un Dieu si salntaire á l’Univers; ou si cette expliquation ne vous plaist pas, car enfin on peut sans impieté donner des sens contraire á une mesme chose, quoy qu’elle regarde la Religion; ce grand Pan est Jesus-Christ luy-mesme, dont la mort causc unc douleur et une consternation générale parmy les Demons, qui ne peuvent plus exercer leur tyrannie sur les hommes. C’est ainsi qu’on a trouvé moyen de donner á ce grand Pan deux faces bien differentes*” (Weinreich, pp. 472-73).

Majdnem mindenki ébren volt, és még sokan nem itták ki vacsora utáni borukat.

Hirtelen azt hallották, hogy Paxi szigetéről valaki erős hangon hívja Thamust, amin mindenki elcsodálkozott. Thamus egyiptomi kormányosunk volt, s a fedélzeten tartózkodók közül sokan nem is ismerték névről. Kétszer szólították, de válasz nélkül hagyta, a harmadikra viszont válaszolt: ekkor még erősebb hangon ezt hallottuk: „Amikor Palodeshez érsz, jelentsd be, hogy a Nagy Pán halott.” Ezt hallván mindnyájan, mondta Epitherses, megdöbbenek, s kezdték tárgyalni egymás között, mi volna jobb: végrehajtani az utasítást, vagy pedig nem beleavatkozni és annyiban hagyni a dolgot. Az adott körülmények között Thamus úgy döntött, hogy ha föltámad a szél, akkor szó nélkül továbbhajózik, de ha a hely közelében nincs szél és nyugodt a tenger, be fogja jelenteni, amit hallott, így tehát amikor Palodesszel szembekerült, s nem volt sem szél, sem hullámozás, a tatról a part felé fordulva elismételte a hallott szavakat: „A Nagy Pán halott”. Alig fejezte be, hangos siránkozás hallatszott, nem egy személytől, hanem soktól eredően, melybe a döbbenet kiáltásai vegyültek. Minthogy sokan utaztak a hajón, a hír gyorsan elterjedt Rómában, és Thamust hívatta Tiberius császár. Az utóbbi olyannyira meggyőződött a történet igazságáról, hogy vizsgálatot és kutatást rendelt el Pánnal kapcsolatban; és az udvarában összegyűlt számos tudós föltételezése szerint ő Hermész és Pénelopé fia volt.

Plutarkhosznak a modernek nem adtak hitelt, s egy úgynevezett „egyszerű” magyarázatot proponáltak. Eszerint amikor a hajó egy part menti falu közelébe sodródott, az utasokat meglepte a rituális kiáltozás és siránkozás Tammúz—Adonisz, az úgynevezett gabonaisten halála fölött, ami szokásos volt a Közel-Keleten nyár közepén. Egyes zavaros kiáltásokat Thamus, a kormányos,

mint neki szólókat értelmezett.² Mindebből a hiszékeny fantázia mesét hímezett, szokás szerint további részletekkel kiegészítve a hihetőség kedvéért. Ez már elfogadhatóan hangzott tudósainknak. A történetet normalizálták, azaz minden jelentőségétől megfosztották.

Annyit talán megkérdezhetünk, vajon miért csaptak ekkora hühöt abban az időben némi kiáltozás miatt, mely bizonyára megszokott volt a kortársi füleknek, és – hacsak Plutarkhosz nem beteges hazudozó – miért vélte vizsgálatra érdemesnek az ügyet maga Tiberius császár, az igen művelt mítoszkutató?

Bár kellő tisztelettel viseltetünk az érintett tudósok iránt, ki próbálnánk egy másik utat. Föltételezzük, hogy nem csupán háttérzaj volt, ahogy ma mondanánk, hanem tényleg átszűrődött egy üzenet: „*A Nagy Pán halott*”, *Pan ho megás tethnēke*, és azt Thamusnak kellett bejelentenie.

Üzenetnek elég volt ahhoz, hogy a Tiberius által kiküldött szakértői (*philo-logoi*) bizottság megállapítsa; Pánra vonatkozott, Pénélopé és Hermész fiára, a hármasszám alatt Ciceró listáján a *De natura hominum* (3.56)³; Pénélopének mozgalmas élete lehetett az *Odüsszeuszban* elbeszélte események után.⁴ A mitológia láthatóan nagy gonddal művelt tudomány volt azokban a körökben.

Ha úgy döntünk, hogy hitelt adunk az üzenetnek, számos hasonló történet vizsgálatára érzünk késztetést, melyek egy részét Jacob Grimm, nagy többségét azonban Mannhardt gyűjtötte össze.⁵ Szigorúan a népmese szintjén mozognak, ami legalább megvédte őket az irodalmi beavatkozásoktól. Tirolból egész gyűjteményünk van a „*Fanggen*”-re vonatkozó történetekből – egyfajta

² Lásd F. Liebrecht, *Des Gervasius von Tilbury Otia Imperiaria* (1856), pp. 179-80; J. G. Frazer, *The Dying God* (*Golden Bough* 3), pp. 7f.

³ *Tertiusjove tertio natus et Maia, ex quo et Penelopa Pana natum icunt*. Vö. még *Herodotus* 2.145.

⁴ Ami azt a változatot illeti, mely szerint Pán Pénélopének és az összes kérőnek a fia volt, Preller megjegyzi (*Griechische Mythologie* (1964), vol. 1, p. 745): „*az undorító mítosz*”.

⁵ J. Grimm, TM, pp. 453n., 1413f; vö. pp. 989, 1011-12 („*Az Ördög halott, és bárki akadály nélkül juthat az égbe*”); W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte*, vol. 7, (1875), pp. 89-93; vol. 2, (1877), pp. 148ff.

„Apró Nép” (vagy óriások), driádok vagy fa-szellemek, melyek léte fákhöz kötött, így egy ilyen fa kidöntésével megsemmisül egy Fangga. Egykor hajlandók voltak együtt élni a paraszttal házicselédek alakjában, s áldást hozni a házra,⁶ de gyakran minden ok nélkül el is tűntek. Népszerű történet szól a ház uráról, aki hazaérkezvén furcsa üzenetről számol be, melyet egy hang közölt vele, ilyenformán: „*Igahordó, igahordó, mondd el a Ruchrindennek (Durva-kéreg), hogy Giki-Gäki halott a Hurgerhornon*”, vagy „*Igahordó, igahordó, mondd el a Stutzkatzenek (vagy Stutzamutza, azaz Csonkoltfarkú Macska), hogy Hochrinde [Magaskéreg] halott*.” Amikor is a cseléd hangos siránkozásba tör ki, és örökre otthagya a házat.

Vagy előfordult, hogy miközben a család vacsoránál ült, beszóltak háromszor az ablakon: „*Salome, gyere!*” és a cseléd eltűnt. E történetnek folytatása van: néhány évvel később egy mézsáros jött hazafelé éjfélkor Saalfeldenből egy szurdokon át, amikor egy hang megszólította a sziklafalból: „*Mészáros, amikor erre és erre a helyre érsz (zur langen Unkenner Wand), kiáltsd be a sziklán lévő repedésbe: »Salome halott«.*” Az ember még hajnal előtt odaért, és háromszor bekiáltotta az üzenetet a repedésbe. Válaszként a hegy mélyéből nagy siránkozás és panaszos üvöltés támadt, úgyhogy az ember ijedten rohant haza. Néha az üzenet átadását az Apró Nép egész törzseinek perlekedése követi: „*királyuk*” volt, akinek halálát bejelentették.⁷ Figyelemre méltó, hogy a legtöbb följegyzett esetben a gazda megszólítása „*Igahordó*”, de senki sem tudja, miért. A vadóc erdei lány azonban mindig eltűnt.

⁶ Általában azonban fölháborító szokásaik voltak; megették a gyermekeket, vagy más különleges módon tüntették el, például tubákká porítottak őket. Az egyik Fanggáról beszélnek: „*Wenn sie kleine Buben zu fassen bekam, so schnupfte sie dieselben, wie Schnupf-tabak in ihre Nase, oder rieb sie an alten dürren Bäumen, die von stehenden Aesten starren, bis sie zu Staub geraspelt waren.*” Úgy látszik, a „*magasabb hatalmaknak*” mélyről fakadó vágya, hogy isteni vagy emberi lényeket porrá és liszté változtassanak

⁷ „*No is Pippe Kong dod*” (Schleswig); egyébként „*König Knoblauch*” (Fokhagyma Király), „*Urban Király*”; „*Hipelpipel halott*” (Lausitz); „*Mutter Pumpe ist todt*” (Messen). Vö. Grimm, p. 453; K. Simrock, *Handbuch der Deutschen Mythologie* (1869), § 125, pp. 416f; F. Liebrecht, *Zur Volkskunde* (1879), p. 257n., további hivatkozásokkal. Lásd még R. Herrmann, *Deutsche Mythologie* (1898), pp. 89f.

Félix Liebrecht beszél bizonyos kísérteties farkasemberekről, a „*Lubinok*” szokásairól, akik a középkori Normandiát rémítették. E felénk kísérték falkában vadásztak, de hatástalanul, mert ahelyett, hogy rátámadtak volna a betolakodóra, a legkisebb zajra szétfutottak, ezt üvöltve; „*Robert est mort, Robert est mort*”.⁸ Azonban e képtelen történet értelmessé válik, ha követjük visszafelé az árkádiai „*Farkas-hegyhez*” és a „*Farkas-játékokhoz*” – a római Luperkália-fesztivál elődjéhez – melyeket ezen a Lükaión-hegyen tartottak. Állítólag itt született Pán,⁹ és szentélye is volt itt. Zeusz itt is felborított egy „*asztal*” – innen kapta a hely a Trapezous nevet – mert Lükaión emberhúsból, történetesen a saját fiából készült eledelt szolgált föl neki. Zeusz farkasemberré változtatta Lükaiónt, az „*asztal*” fölborításával pedig Deukalión árvi-zét idézte elő, lévén az „*asztal*” természetesen a föld síkja az ekliptikán keresztülfektetve. A történetben ez a jelentős esemény; különben is olyan hosszú, hogy senki értelmes ember nem próbálná meg összefoglalni.

Ezután Róbert esete következik, ismertebb nevén Robert le Diable; állítólag történelmi személy volt, aki időnként emberfarkassá változott, majd vezeklésül „*kutya képében feküdt a létra alatt*”. És itt bukkan fel a veronai Scaligeri-dinasztia rejtvénye (emlékszünk Escalus hercegre a *Rómeó és Júliá*-ból), melynek nagy hatalmú alapítója Can Grandé della Scala volt, „*a Létra Nagy Kuttyája*”, aki a száműzetésben vándorló Dante házigazdája és az *Isteni színjáték* mecénása lett. Utódai, Mastino, Cansignorino, szintén kutyanéveket viseltek.¹⁰ Jelen esszé céljait tekintve, itt befejeződik ez a megközelítési vonal, leszámítva két utalást a jövőre nézve. Először, Pitagorasz a bolygókat „*Perszephoné kuttyáinak*” nevezte. Másodszer, csak egy óriási létra létezik, ez pedig a Tejút, s egyetlen kutyaszerelő hever alatta, a Szíriusz. De e ponton eléggé vaktában húzogatjuk a csengőzsinórokat.

⁸ Liebrecht, *Zur Volkskunde*, p. 257n.

⁹ Pindarosz frg. 100 (68); Rhea szintén ott szülte Zeuszt (Paus. 8.38.2f.), a hegy csúcán pedig Zeusznak volt egy szent helye (*temenos*), ahol senki és semmi nem vetett árnyékot.

¹⁰ Lásd O. Höfler, „*Cangrande von Verona und das Hundesymbol der Langobarden*”, in: *Festschrift Fehrle* (1940), pp. 107-37.

Itt is az számít, hogy milyen szívósan maradnak fenn motívumok egyszerű környezetben. A folklórban egy fokkal lejjebb lépve, találunk egy egész Észak-Európában ismert történetet (Mannhardt, I, 93), melynek angol változatát közöljük (bár a vége egy német variánsból való). Macskák gyűltek össze egy elhagyott romos házban, ahol egy ember észrevétlenül kifigyeli őket. *Az egyik macska fölugrik a falra és felkiált: „Mondd meg Dildrumnak, hogy Doldrum halott.”* Az ember hazamegy, és elmondja a feleségének. Macskájuk felugrik, és így kiált: *„Akkor én vagyok a macskák királya!”*, s ezzel eltűnik a kéményben.

Így éli túl a hagyomány „teste” a „lelkének” halálát: töredezetten, eszmeiségétől megfosztva, mint a borostyánba zárt legyek. A görög istenekből macskák és cselédek lettek a tudatlan nép körében; a Hatalmak eltűnnek, de az információ megmarad. A variánsok ellenőrzésével megtaláljuk a Hang üzenetének kanonikus formáját: *„Vándor, menj és mondd meg Dildrumnak, hogy a Nagy Doldrum halott.”* Az üzenetvivő lehet egy ismeretlen kormányos járókelő, egy állat, egy leselkedő. A lényege az, hogy valamely Hatalom eltávozott, és szabad az utódlás. A kozmosz a maga módján regisztrált egy kulcs fontosságú eseményt.

A túlélés egy másik, alig hihető példájaként nézzük meg Leopold Schmidt gyűjtését a *„Pelopsz és a mogyorófa boszorkánya”* címen.¹¹ E dél-tiroli völgyekben gyűjtött mesék is a parasztok között élő cselédlányokról szólnak. Az egyikben a béres véletlenül végignézi a boszorkányok vacsoráját, melyen egy cselédet főznek meg és fogyasztanak el boszorkány társnői. Az egyik félredobott borda a fiatalembert találja, s amikor evés után a boszorkák összerakják és felélesztik a leányt, ez a borda hiányzik, és mogyoróággal kell pótolni. De abban a pillanatban, amikor a béres megmondja gazdájának, hogy cselédje a mogyorófa boszorkánya, a cselédlány meghal. Ez már nem a varázsfa trükkje (szójáték: *„hazel witch”* = a mogyoró boszorkánya, *„witch [wych] hazel”* = az Amerikában honos, gyógyhatású varázsfa vagy *bűbájdíó*, *Hamamelis virginiana*. – a Ford.), hanem egyik előadása Pelopsz, Tantalosz titán fia történetének, akit megfőzött és az istenek asztalára tálalt föl gonosz apja. Az istenek állítólag tartózkodtak a

¹¹ „Pelops und die Haselhexe”, *Laos I* (1951), pp. 67-78.

gyanús küllemű eledeltől, csak Demeter – leánya, Perszephoné halála fölötti gyászába temetkezve – fogyasztott el szórakozottan egy lapockát, ürühúsnak gondolván. Az istenek fölélesztették a gyermeket, a hiányzó lapockát pedig elefántcsonttal helyettesítették. Pelopszból a továbbiakban híres hős vált, róla nevezték el a Peloponneszoszt, s ő nyerte meg Olümpiában a gyorsasági versenyt Oinomaosz király előtt, ezzel megkezdve az olimpiai játékokat. Az olümpiai Zeusz-templom metopéja kettejüket ábrázolja a verseny előtt. Oinomaosz öntelt képet vág, Pelopsz nyugodt, kettejük fölött pedig Apolló nagyméretű alakja látható kitárt karokkal, mintha megszentelné az eseményt. De Olümpia azért vált szentté, mert e helyen győzte le Zeusz Kronoszt, az apját,¹² és hajította ki a királyi kocsiból. Olümpiához közel látható a Kronion hegy, mely máig viseli a mennyei hátsó lenyomatát. Ezzel a hivatalos szereplők távoznak a színről. Csak a nagy olimpiai játékok maradtak meg „nemzetközi” eseménynek, mely négyévente zajlott le, s a görögök időszámítási módszerévé vált. De mi köze van mindennek egy kis cseléd-tündérhez valahol az osztrák Alpokban, több ezer évvel később? Első látásra semmi, de ha mélyebbre ásunk e lapocka történetében, csinos esettörténet kerekedne ki belőle.¹³ A hagyomány szívósan tovább él, még a tudás

¹² Paus. 5.7.10. Nem pusztán „vallásos” okokból van az, hogy „a hippodromban az oszlop mellett, mely a startot jelölte, állt az Égi Ikrek oltára” (Pind, *Olympian Odes* 3.36; Paus. 5.15); Vö. F. M. Cornford in Harrison (*Themis* [1962], p. 228); Rómában a Circus Maximumot illetően lásd fentebb, p. 181. n. 5.

¹³ Nemcsak „*moskhou omon chryseion*” van, az ökör aranylapockája Mithrasz kezében (egyiptomi Maskheti, a Bikacomb, Urša Maior), és *Humeri*, az Orion elavult latin neve, mint Varrótól tudjuk; Amma, a nyugat-szudáni dogonok legfőbb istene (vagy a *Clarias senegalensis* nevű hal, a dogon „*Moniteur Faro*” egyik megtestesülése, akinek az emlélmája pontosan ugyanaz, mint a felálló himvesszővel ábrázolt Minnek, az egyiptomi Pánnak) a karjában (*humeri*) viszi az első „nyolc magot”, s ez a nyolcféle mag (sztereotip módon a bab mindig köztük van) kozmogóniai szerepet tölt be a dogonoktól Kínáig (vö. a Nyugat-Szudán és Kína közötti másik meglepő hasonlóságra nézve a „*sámánisztikus*” dobokról szóló fejezetet, de sok ilyen hasonlóság van még). Aztán itt van a mai Görögországból származó mese (lásd J. G. von Hahn, *Griechische und Albanische Märchen* [1918], vol. I, pp. 181-84) a „*lapocka fiáról*”: egyike az „*Erős Fiúknak*”, aki a szellemországban történt kalandjai után zabkásává örli anyját egy

lesüllyedt állapotának hosszú korszakain át is. Most már legalább sikerült némi távolságra kerülni Frazer és mások termékenységi rítusaitól, melyekkel túlon túl simán meg lehetett a dolgokat magyarázni. Ez maga jelentős nyereség.

Visszatérve Plutarkhosz szövegéhez, a stílus a könnyed tárgyalás benyomását kelti, pedig az ilyen ügyekben Plutarkhosz általában többet tudott, mint amennyit meg óhajtott tárgyalni. Tehát volt egy kormányos, *kybernetes*, aki bejelentett valamit hajója tatedélzetéről (*prumne*). Ezek a részletek láthatóan nem esetlegesek. Ugyanis van egy tat és egy kormányos, melyek nem mellőzhetők a mitológiában. A tat az Argó csillagkép tatja – egy hajó, mely alig áll másból, mint a tatjából. Ezt a hajót a Holtak Hajójaként értelmezik, fedélzetén Ozirisszel (ő a hajó *strategosa*, Plutarkhosz: *Isis and Osiris* 359EF szerint), s a taton a Kormányos-csillag maga Canopus, a nagy babiloni isten, Ea (sumer Enki) területe; neve sumerul ^{mul}NUN^{ki}, Enki pedig Tammúz apja, ami talán vissza is vezet az ösvényünkre.

Hanem itt az a meglepő, hogy a mezopotámiai Canopus neve „*a Tenger Járomcsillaga*”¹⁴ – az „*Ég Járomcsillaga*” pedig Draco. Tehát van itt egy halálsors, egy kormányos és egy igahordó, egy korábban nem gyanított, de sokatmondó együttesben. Ha az archaikus mítosz olyan mély ismerőivel van dolgunk, mint Platón és Plutarkhosz, akkor aligha fogja elkerülni figyelmünket Thamus, Egyiptom királya a *Phaidroszban* (274D-275B, lásd alább, XXIII. fejezet); az uralkodó értésére adja Thot-Hermésznek (Kövendi Dénes fordításában Thot helyett a „*Theuth*” névváltozat szerepel, – a Ford.), aki nagyon büszke arra, hogy éppen föltalálta az írást, hogy ez az új művészet rendkívül kérdéses nyereség. Nagy hatalmú „*királynak*” kellett lennie, ha bíráltni merészelte Mercurius érdemeit. De a Tejútról, illetve a Phaethón aláhullásáról szóló fejezetekből már kiderült, hogy a földrajzi kifeje-

kézimalomban. Egyelőre nem látható világosan, hogyan függnek össze ezek illetve más hagyományok a lapockajóslattal, ha egyáltalán összefüggenek.

¹⁴ Lásd P. F. Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), 281; J. Schaumberger, in Kugler, 3. *Ergänzungsheft* (1935), p. 325, és n.2 (az egyik változat: „*Ea igája*”); E. Jensen, *Die Kosmologie der Babylonier* (1890), pp. 16ff. 25; F. Boll ; s. C. Bezold, *Farbige Sterne* (1916), p. 121.

zéseket nem szabad névértékben venni, legkevésbé pedig „Egyiptomot”, mely a többértelmű Nílus szinonimája.

Hogy még többet derítsünk ki az üzenet jelentőségéről, több századdal visszalépünk egy bizonyára igen ősi, de meghatározatlan keltezésű szöveghez. Az úgynevezett „*Nabatijei mezőgazdaság könyvéről*” van szó, melynek kevés köze van a gazdálkodáshoz, de annál több az agrárrítusokhoz. A szerző, Ibn Vasidzsa állítása szerint egy szinte már őseredeti kháldeai forrásból dolgozott.¹⁵ Modern kritikuskaink úgy döntöttek, hogy kétes eredetű koholmány, egy úgynevezett hamisítvány. Valóban, lehet bármi egyéb, de eredeti tényleg nem. Az efféle műveket hagyományos anyagból alkotják meg. Maimonidész érdemesnek ítélte arra, hogy hosszan idézzon belőle, Chwolson és Liebrecht pedig elemezték, összevetve An-Nadim beszámolójával a harrániai Tammúz-ünnepéről, melyet július hónapban tartottak és el-Būqatnak, a „*síró nőknek*” nevezték.¹⁶ Először egy Liebrecht által vizsgált szöveget idézünk:¹⁷

Azt mondják, hogy egyszer a Sakaîn (angyalok) és az istenek képmásai siratták Janbūshâdot, éppen úgy, ahogy korábban az Összes Sakaîn siratta Tammúzt. A történet szerint az istenek képmásai összegyűltek a föld minden sarkából a Nap templomában, az ég és föld között függő nagy arany képmás körül. A Nap legfőbb képmása a templom közepén volt, körülvéve a mindenfelől érkezett Nap-képmásokkal, továbbá a Hold képmásaival, aztán a

¹⁵ Valójában ő (és mások) szerint a könyvet három (vagy több) szerző írta, név szerint Ssagrît, Janbūshâd és Qutâmâ. Az első Szaturnusz 7000 évének hetedik ezredében élt – melyet a Holddal együtt uralt-a második ugyanezen évezred végén, a harmadik megjelenésekor pedig 4000 év telt el a Nap 7000 éves ciklusából; tehát a könyv megkezdése és befejezése között 18 000 szoláris év telt el (Maqrizi szerint). Lásd D. Chwolson, *Die Ssabier und der Ssabismus* (1856), vol. 1, pp. 705f. (vö. p. 822 a Janbūshâd által használt különleges ábécét illetően). Tehát egy újabb „*Tris-megistos*” áll előttünk, három-íjfű időben nagy, nemcsak „*háromszor*”. Lényeges itt az idő. Hermész háromszor ismétlődik történelmileg.

¹⁶ Chwolson, vol. 2, pp. 27f, 207, 209.

¹⁷ *Zur Volkskunde*, pp. 251f.

*Mars, aztán a Merkúr, a Jupiter, a Vénusz s végül a Szaturnusz képmásaival.*¹⁸

Chwolson szövege így folytatódik:

Ez a halvány (mely a föld és ég között függött) e ponton leesett, és kezdte siratni Tammúzt, és elmondani bánatainak történetét. Aztán az összes halvány zokogott és siránkozott egész éjjel; de a Hajnalcsillag fölkeltével elrepültek, és visszatértek saját templomaikba a világ különböző sarkaira.

Ez az a történet, mely Liebrecht szerint megismétlődött a templomokban az imák után, még több zokogással és siránkozással. Ilyen tehát az archaikus háttér: kapcsolatos a bolygóistenségekkel, a nagy harráni kultusszal. Közülük kettő válik ki, szinte *ex aequo*: Tammúz és Janbûshâd. Viszont ez utóbbi nem más, mint a Firdausí-mű Dzsamsid-szereplője.¹⁹ Láttuk korábban (p. 129.), hogy Dzsamsiel az avesztában Yima xsaeta, mely névből a latin Szaturnusz eredt. Akkor viszont nem lehet kétség, hogy mindez Szaturnuszról/Kronoszról szól, Jimáról (indiai Yama), az Aranykor uralkodójáról. A Kronosz elmúlása fölötti siránkozás még Görögországban is helyénvaló lett volna,²⁰ mivel őt detronizálta Zeusz, s lépett örökébe.

¹⁸ Vegyük észre, hogy a bolygókat nem a periódusaik csillagászati rendjében sorolták föl, hanem a heptagram rendje szerint, mely a hét napjait írja le.

¹⁹ Lásd Liebrecht, p. 251n: „*A babiloni Izdubar [= Gilgames] neve Ibn Vasidza 'A nabatíjei mezőgazdaság könyve' című művében »Janla-Shad« (Janbûshâd), azaz Dzsamsid ...így vélekedik Rawlinson az Athenaeumban, 1872. december 7.*”

²⁰ Vö. Plutarkhosz beszámolóját (*Isis and Osiris* 363E) Egyiptomról: „*Van egy vallásos sirató, melyet Cronus fölött énekelnek. Ezzel siratják azt, aki a bal oldali régiókban született, s a jobb oldali régiókban semmisül meg; ugyanis az egyiptomiak hite szerint a keleti régiók képviselik a világ arcát, az északiak a jobb oldalán vannak, a déliek pedig a balon. Ezért természetesen a Nilusról, mely délről ered s északon nyeli el a tenger, azt mondják, hogy bal oldalon van a születése, jobb oldalon pedig a megsemmisülése.*” Mivel Kronosz a „galaktikus idők” uralkodója volt (Géb Nút „belsejében”), ennek több értelme van, mint amennyi látszik. Lásd még a XIII. fejezetet: „*Az időről és a folyókról*”.

De ki volt Tammúz? Az évszakkal meghaló gabonaisten, a fálusi Adonisz aligha illene be egy ilyen fennkölt társaságba. Nyilvánvalóan és mindenekelőtt csillagászati jelentőségű alak. Termékenységi rítusairól annyi mindent összeírtak, hogy idő kellett hozzá, míg rátaláltunk a Cumont által megadott valódi időpontra.²¹ Az Adonisz-Tammúz fölötti siránkozás nem egyszerűen „nyár végén” volt: a július 19-ről 20-ára virradó éjszakán zajlott le, mely időpont jelölte az egyiptomi év kezdetét, és meghatározó jelentősége megmaradt a Julianus-féle naptárban is. 3000 éven át jelölte a Szíriusz nappal együtt történő (heliakus) fölkelését.

Tammúz rendkívül időtálló volt, hiszen már Sumerban Dumuzi néven a nyár közepi siratások tárgya. Láttuk, hogy Enki fiaként imádták, aki a sumer Kronosz volt. Kultusza Harránban folytatódott egészen a XIII. századig jóval azután, hogy a mohamedán vallás beolvasztotta a szabin népeiséget. A bagdadi kalifa kifejezett nemtetszése ellenére szórványosan, de erőteljesen föl-föltámadt az Örményországtól Quzistanig terjedő térségben.²² Mint említettük, az ünnepség neve el-Büqat, „a síró asszonyok” volt. És különösen azt az istent siratták, akit igen kegyetlen módon ölték meg, éppúgy mint Árpa Jankót a már idézett versben:²³

*Bősz láng aszalta, perzselő,
a csontja velejét;
s két kő közt porrá zúzta egy molnár,
a fő pribék.*

Miféle örlésről lehetett szó? A köztudatban a sirató feltétlenül egy Adonisznak (az Úrnak) is nevezett gabonaisten halálára utalt, akit vadkan ölt meg, de a mezőgazdasággal szemben az égi

²¹ „Adonis et Sirius”, *Extrait des Mélanges Glotz*, vol. I, (1932), pp. 257-64. Az Adonia különböző időpontjaira nézve azonban lásd F. K. Movers, *Die Phönizier* (1841), vol. I, pp. 195-218, f leg 205.

²² Lásd Liebrecht, *Gervasius von Tilbury*, pp. 180-82; *Zur Volkskunde.*, pp. 253ff.; V. Robertson Smith, *The Religion of the Semites* (1957), p. 412 („a Dzsinnnek királyának” és „Uncúd-nak, a Szőlőfürt fiának” siratása).

²³ A dolog először Félix Liebrechtet emlékeztette Árpa Jankóra.

mozzanatok uralkodnak, és ősiőbbek is azoknál; annál is inkább, hogy ez a bizonyos „*vadkan*” – Mars volt.²⁴

Ezen az összecsomózott történeten bizony van mit kibogozni. A munkát jelentősen gátolja a tömérdek úgynevezett „*azonosítás*”, melyeket magától értetődőknek tekintettek azon tudósaink, akik bámulatos ügybuzgalommal cenzúrázták ki az idő dimenzióját az egész mitológiából. Igazából most még azt sem tudjuk, hogy Tammúz kicsoda.²⁵ Majdnem olyan, mintha egy rang lenne, ahogyan „*Hórusz*” is az volt. Kétséges az „*azonossága*” – a szó mai értelmében véve – Adonisszal, Ozirisszal,²⁶ Attisszal, Balderrel²⁷ és másokkal. A „*Nabatijej mezőgazdaság könyve*” nem hagy kétséget afelől, hogy valóban siratták Tammúzt és Janbûshâd/Dzsamsídot. Az egyiptomiak siratót énekeltek Kronosz és Manerosz fölött²⁸ (*Herodotus* 2.79). Végül is Tammúz nem az egyetlen csillag, melynek bukását hozta a precessziós mozgás. (És vajon Fródi király nem Freyr másolata volt-e, Kai Khuszrau pedig Dzsamsídé, ahogyan Apisz volt Ptah [az egyiptomi Szaturnusz-Héphaisztosz] dublórje, Mnevisz pedig Ráé?)

Messzire kerültünk a Nagy Pántol, és még nem világos, ki-nek vagy minek kellett elhunynia Tiberius idejében, azaz melyik

²⁴ Lásd Nonnosz 41.208ff, ahol Aphroditéről mondja: „*Mivel látnok volt, tudta, hogy fűrészes agyarú, halálos mérget fröcskölő vadkan képében Arész fogja Adónisz végétét megszőni féltékeny örületében.*” Vö. a többi forrásra nézve, Movers, vol. 1, pp. 122ff.

²⁵ Tényleg csak a legszükségesebb ismeretek: Tammúz = Szaturnusz (Jeremiás in Roscher s.v. Sterne, col. 1443); Tammúz = Mars (W.G. Baudissin, „*Adonis und Esmun* [1911], p. 117. ahol Barhebraeus Krónikáját idézi). A „*Tammúznak*” Mezopotámiában adott, hallatlan számú nevet illetően lásd M. Witzel, *Tammuz-Liturgien* (1935). Az „*Ég Sárkánya*” (Usun-gal-an-na) = Szín (a Hold) nevet illetően lásd K. Tallqvist, *Akkadische Götterepitheta* (1938), p. 482; lásd még p. 464, ahol Tammúz = „*Mutterschaftsbild*” „*anyajuh-képmás*”.

²⁶ Megjegyzésre érdemes, hogy ami Oziriszt illeti, az ő halálát „*azok a pánok és szatírok*” jelentették be, „*akik Hemmisz (Panopolisz) körzetében laktak, s ezért a mai napig pániknak nevezik a tömeg hirtelen zavarát és döbbenét*” (Plutarkhosz, *Isis and Osiris*, c. 14. 356D)

²⁷ Észak összes istenei összegyűltek, igazi „*nabatijci*” módon, hogy gyászolják Balder halálát.

²⁸ Mi azonban nem foglalkozunk Linosz, Manerosz, Memnon, Bormosz stb. esetével. Lásd Movers, vol. 1, p. 244.

„Pánnak”. Creuzer egyenesen azt állította,²⁹ hogy Szíriuszról van szó – és Creuzer bármely fölvetése máig nagy súllyal esik a latba – az égbolt első csillagáról, és az archaikus csillagászat fő alakjáról. Arisztotelész pedig azt mondja (*Rhet.* 2.24, 1401 a), hogy ha körül akarunk írni egy „kutyát”, szabad használni a „*Kutyacsillagot*” (Szíriusz) vagy Pánt, mert Pindaros az azt mondja róla, hogy „*a Nagy Istennő alakváltoztatásra képes kutyája*” (*0 makar, honte megalas theou kynas pantodapon kaleousin Olympioi*).³⁰ De ez több, mint elég egyelőre. Külön kötetet töltene meg Szíriusz jelentőségének vizsgálata, mint a bolygók vezetője, úgyszólván a nyolcadik bolygó,³¹ és Páné, mint táncmesteré (*choreutés*), valamint az igazi *koszmokratoré*, aki a „*három világ*”³² felett uralkodik.

Az a lényeg, hogy Szíriusz rendkívüli szerepe nem ostoba római főpapok fantáziájának terméke, hanem csillagászati tény. Egyiptom egész 3000 éves története alatt a Szíriusz minden negyedik évben a Julianus-naptár szerinti július 20-án kelt föl. Más szóval, a Szíriuszra nem volt hatással a precesszió, ami bizonyára arra a meggyőződésre vezetett, hogy a Szíriusz több, mint csupán

²⁹ *Symbolik un Mythologie der Alten Völker* (1842), vol. 4, pp. 65ff.

³⁰ *Lásd még Platónt, Kratüloszt* 408B: *tón Paiaia tou Hermou cinai hyon diphýē echei tó eikos*.

³¹ Creuzer Pán-Szíriuszt tekinti Esmun/Smunnak, „*a nyolcadiknak*”, Hemmisz főistenének.

³² Vö. a Panhoz címzett orfikus himnuszt (no. 11; lásd még a 34.25 himnuszt): *Pana kalō kráteron, nomion, kosmoio to sympan / ouranon ēde thalassan ide chthona pambasileian / kai pyr athanaton ... Echous phile ... pantophýēs, genetōr pantōn, polyōnyme daimon / kosmokrator...* Ami Ékhó iránti szerelmét illeti, Macrobius a szférák harmóniájaként magyarázza (*Sat.* 7.22.7): *quod significat harmoniam caeli, quae soli amica est, quasi sphaerarum omnium de quibus nascitur moderatori, nec tamen polest nostris unquam sensibus deprehendi*. De hát Macrobius volt az első a „*naptól megszállott*” mítoszkatatók között, aki a Napnak tekintette Szaturnuszt és Jupitert, és mindenki mást, beleértve Pánt. A szférák harmóniája nem maga a visszhang, hanem a hétágú síp – Pán készíti a nádból, amellyé szeretett Ékhója változott – és a pánsíp hét nádszála valóban a hét bolygó, ahol a legrövidebb jelzi a Holdat, a leghosszabb pedig Szaturnuszt. (Érdemes fölfigyelni arra, hogy Kínában a visszhangot az árnyék akusztikus párjaként értelmezték, úgy hogy a világ középpontjában álló oszlop vagy fa, a kien-mu alatt nincsen se visszhang, se árnyék.)

az állócsillagok egyike, így amikor a Szíriusz bukott, meghalt a Nagy Pán.

Persze nem Creuzer kiváltsága volt az, hogy Egyiptomból vezesse le a Pánhoz fűződő képzeteket, mint ahogy mi sem találunk ki másoktól független levezetést. W. H. Roscher vállalta ezt a feladatot „*A Nagy Pán halálának legendája*” című tanulmányában,³³ meggyőződve arról, hogy a mítosz nem érthető meg görög eszmék és nézetek révén, annál kevésbé, mert Hérodotosz (2.145) az alábbiakról értesít bennünket:

„Görögországban a legfiatalabb isteneknek Héraklést, Dionüszost és Pánt vélik; viszont Egyiptomban Pán igen ősi, s egyike a „nyolc istennek”, akik a többiek előtt léteztek,³⁴ Héraklész egyike a „tizenkettőnek”, akik később jelentek meg, Dionüszosz pedig a harmadik rendhez tartozik, akik a tizenkettőből származtak. Már említettem az időtartamot, mely egyiptomi számítás szerint eltelt Héraklész megjelenése és Amasis uralma között; Pánt még ősibbnek tartják, de még Dionüszosz is, a legifjabb a három közül, mint mondják, 15.000 évvel Amasis előtt tűnt föl. Állítják, hogy egészen bizonyosak ezen időpontok felől, mert az idő múlásáról mindig nagyon pontos följegyzéseket vezettek. De Dionüszosz születésétől, aki Kadmosz lányának, Szemelének a fia, a mai napig csak egy kb. 1600 éves időszak van; Héraklésztől, Alkméné fiától kb. 900 év; Pántól, Pénélopé fiától pedig - 6 Pénélopé és Hermész fia a görögök feltételezése szerint - nem több, mint 800 év, ami rövidebb a trójai háború óta eltelt időnél.³⁵”

Ezeket a részleteket azért közöljük anélkül, hogy belekontárkodnánk, hogy felhívjuk a figyelmet az időszakokat jelző szerény

³³ „*Die Legende vom Tode des Grossen Pan*”, in: *Fleckeisens Jahrbücher für klassische Philologie* (1892), pp. 465-77. Utalva a „páni” elemre Mannhardtnak a Fanggenről szóló történeteiben, Roscher „*véletlenszerűen hasonló motívumnak*” nyilvánítja.

³⁴ *Archaiotatos kai tōn oktōn tōn pōrtōn legoumenōn theōn*

³⁵ Vö. A. Wiedemann, *Herodots zweites Buch* (1890), pp. 515-18.

számokra; aki ezeket történelmi periódusoknak veszi,³⁶ előre föltételez valamiféle különleges egyiptomi (babiloni, indiai stb.) gondolkodásmódot, valójában egy olyan emberi természetet, mely alapvetően különbözik a miénktől – elfelejtve, hogy mindnyájan ugyanahhoz a fajhoz, a homo sapienshez tartozunk.

³⁶ Lásd J. Marsham, *Canon chronicus Aegypticus, Ebraicus, Graecus* (1672), p. 9: „*Immensa Aegyptiorum chronologica astronomica est, neque res gestas sed motus coelestes designat!*” Lásd még Ideler, *Beobachtungen* (1806), p. 93. Az értelmes XVII. századtól eltekintve, figyelemre méltó, hogy még a XIX. század elején is milyen fejletlen volt a „*haladásba*” vetett (tév)hit.

XXII. FEJEZET: Kaland és keresés

Első lejegyzett változatában a Gilgames-eposz a sumer időkre nyúlik vissza.¹ Különböző variánsokban adták elő a hurriták, hettiták, babiloniak és asszírok. Még a legjobb kritikai kiadásokban is nagy hézagok vannak, sok tábla helyrehozhatatlanul károsodott, és e kedvezőtlen körülményekhez még hozzá kell tennünk számos szakértő erőfeszítéseit, amelyek nem segítették a dolgok tisztázását.

A történetet sokszor elmesélték már, és fő vonalaiban eléggé megállapodottnak látszik, mint a világirodalom egyik nagy öröksége. Bár ez a látszat megtévesztő – hihetetlenül csúszos az út, mely e szövegeken átvezet – mégis legjobb lesz egyelőre névértékben meghagyni, s csak rövid vázlatát adni az elfogadott struktúrának a Heidel-féle változatot követve. Ezután lehet majd megvizsgálni a szöveg bizonyos nehéz részeit, melyek esetleg az egész struktúrát felboríthatják.

Gilgames állítólag Uruk (vagy Erech) első királyainak egyike volt. Mesés születésének körülményei révén kétharmad részben isten, egyharmad részben ember, minek folytán ő – a mezopotámiai hatvanas számrendszer értelmében – 60 (= Anu) kétharmada = 40, az Enki-Eára jellemző szám; ebből erednek ez utóbbinak olyan nevei, mint Shanabi (= 2/3, mármint a hatvané), és Nimin (sumerül = 40).² Bárhogyan is van, megtudjuk róla, hogy pompában és kicsapongásban él, és igen terhére van az embereknek, míg az istenek végre megkönnyebbülést hoznak népének azzal, hogy fölnevelnek egy emberi lényt, az ő ikrét vagy mását,³ aki szembeállhat vele. Ez Enkidu, a Vadon embere, egyfajta farkasgyermek, aki olyan egyszerű jellem, mint állatbarátai, a természet bol-

¹ Lásd például S. N. Kramer, „A Gilgames-eposz és sumer forrása”, JAOS 64 (1944), p.1 1: „a költemény – lényegében a ma ismert formájában – már a Kr. e. második évezred első felében közismert volt.”

² E. Weidner; RLA, vol. 2, p. 379.

³ Valójában Aruru istennő „Anu mására” alkotja meg, szó szerint: „Anu zikruját foganá az ő szívében”. De azt is mondják Enkiduról, hogy „hajszára” hasonlít Gilgameshez. Lásd A. L. Oppenheim „Mezopotámiai mitológia”, *Onentalia* 17 (1948), pp. 24, 28.

dog gyermeke, akinek egész teste szőrös, és hatalmas erejű. Egy kéjnéjt küldenek ki elcsábítására; általa megismeri a szerelmet, az emberek szokásait, és a városba csábul (lásd 24. függelék).

Első találkozása Gilgamesssel heves ütközet, mely megrengeti a közösségi házat és valószínűleg megrongálja a kapufélfát (lásd 25. függelék), míg a királynak sikerül legyőznie Enkidut, s úgy dönt, hogy méltó a barát és játszótárs szerepére.

Közös expedíciót terveznek a nagy Erdőbe, hogy legyőzzék a szörnyű óriást, Huvavát vagy Humbabát,⁴ akit Enlil, az úgynevezett „viharisten” vagy „levegőisten” rendelt ki őrzésére. Valójában „Enlil kijelölte őt, hogy hétszeresen rémítse a halandókat... ordítása (olyan, mint) a viharos áradat, a szája tűz, lehelete halál!”⁵

Még ha magától értetődik is, hogy a sárkányokkal vagy óriásokkal vívott harcok valaha népszerű témákat szolgáltatottak, némely száraz tények ismerete e „szörnyel” kapcsolatban bizonyára nem fog ártani. „A szövegekben mindenütt istennek nevezik”⁶, és láthatóan megfelel Humba vagy Humban elámi istennek, aki a „a túlsúlyban lévő, az erős” címen osztozik a Mars és Jupiter bolygókkal, valamint a Procyonnal (alpha Canis Minoris). Szerepel ezenkívül egy csillaglistán, neve előtt a csillagokat jelző ^{mul} (babiloni ^{kakkali}) determinánssal, mint ^{mul}Humba (lásd 26. függelék). A Procyonnal való azonosítás bizonyulhat majd annak a perdöntő érvek, mely a sumer változatot összebékíti az összes többivel.

Sajnálatos módon az ősi szövegek attól még nem válnak világosabbá, hogy csöndben hagyjuk a furcsán hangzó részleteket; így hát hasznos lesz megemlíteni, hogy Humbaba valamiféle „belek istene”. Sőt mi több, a feje vagy arca belekből van megalakotva, és Langdon felhívja a figyelmet (MAR 5. 254) arra, hogy „e szörnyetegnek az arcát... egyetlen tekervényes vonallal rajzol-

⁴ Huvava az ó-babiloni és hettita változatokban, Humbaba pedig az asszír változatban.

⁵ Tabl 3, 136f. Heidel ford. p. 35.

⁶ Langdon, *Semitic Mythology* (1931), p. 253. Lásd még F. Hommel, *Etimologia und Geographie des Alten Orients* (1926), pp. 35, 42, ahol azt állítja, hogy *hum* jelentése „teremtő”, és Humbabáról (= Hüm, aki az atya) úgy beszél, mint a „paradicsomi cédrus őrzőjéről”.

ják meg, a szemeket kivéve”. Továbbá Böhl a labirintus babiloni eredetéről szóló tanulmányában⁷ rámutatott a belső részekről alkotott babiloni képzetre, mint egy labirintusszerű „*belek várára*”.

Hát ennyit Humbaba „*személyérő*”, aki szemmel láthatóan nem valami primitív szörny, már annál is kevésbé, hogy csúf arca meglepően hasonlít Tlaloknak, az aztékok úgynevezett „*esőistennek*” vonásaira, akinek az abrázata két kígyóból van megalkotva. Az elsietett azonosítások nem vezethetnek jóra,⁸ és a „*Humbaba-ese*” még részlegesen sincs megoldva, a sok erőfeszítés ellenére sem.

Történetünkben csak annyit lehet megállapítani, hogy a hősök elérték a cédruserdőt, melynek kiterjedése „*tízezer dupla óra*” (tegyük fel, 70.000 mérföld), és levágták Humbaba fejét, miután kidöntötték az alighanem legnagyobb cédrust, melyet Enlil Humbaba őrizetére bízott, de tettüket csak Samas-Héliosz hathatós segítségével végezheték be, „*aki nagy vihart küld, hogy elváltssa a szörnyeteget és kiszolgáltassa nekik.*”

Urukba visszatérve Gilgames hajat mos és ünnepi ruhát ölt. Amikor tiaráját is fölteszi, Istár szerelemistennőt (sumerul Inanna) elbűvöli a szépsége, s arra kéri, vegye őt feleségül. Gilgames azonban elutasítja, megvető szavakkal emlékeztetve rá, mi történt előző partnereivel, köztük a boldogtalan Tammúzzal, akit később Adonisz néven ismerünk.

Nem szokatlan dolog, hogy a hős visszautasítja egy istennő szerelmét és az általa följánlott káprázatos ajándékokat. De minden ilyen esetben csak két mennyei személyiség jöhet szóba jelöltként erre a szerepre: a Vénusz bolygó, és Szíriusz, alias Szóthisz, aki kéjnlő hírében áll. Ismerjük az ugariti Akhat törté-

⁷ F. M. Böhl, „*Zum babylonischen Ursprung des Labyrinths*”, in: *Festschrift Deimel* (1935), pp. 6-23.

⁸ Hommel, *Ethnologie und Geographie*, p. 35, egy elámi csillagjegyzékkel foglalkozva, írja: „*Amman-ka-sibar (melynek eredete Chumban-uk-sinarra... azaz Chumban, a villámcsapás királya?...) = Ninib—Mars*” (a „*bolt*” angol szó a „*villámcsapás*” mellett jelent még retest és nyilvesszőt is – a Ford.). Megkockáztatnánk azt az előzetes sejtést, hogy Procyont leszámítva, Merkúr mellett szól a legtöbb érv, a második jelölt pedig Jupiter; ez utóbbi azonban sohasem tűnne igazán meggyőzőnek, mint a belek ura – de más külső bolygó sem. Ugyanis pályájuk nem tesz lehetővé ilyen képzeteket, Vénusz pedig túlságosan szabályosan viselkedik ehhez a szerephez

netét, aki gunyoros göggel utasítja el Anatot;⁹ Picusét, aki kereken elutasítja Kirké ajánlatát, mire a haragos istennő harkállyá változtatja; végül ott van Ardzsuna – „*Indrából egy rész*” – aki nemet mondott a mennyei Urvasinak, úgy tekintve őt, mint „*népemnek szülője és számomra a hódolat tárgya... és úgy illik, hogy te fiadként oltalmaz engem.*”¹⁰ Aztán ott van a tahiti Tafaki (maori: Tawhaki), aki öt fivérével elment udvarolni egy alvilági hercegnőnek. Próbatételként a kérőknek „*megparancsolták, hogy gyökerestől húzzanak ki egy ava-fát, melyet egy démon birtokolt, s amely halálát okozta mindazoknak, akik előttük megkísérelték háborgatni*”. Három fivért a démon felfalt; Tafaki fölélesztette őket, majd nagy örömmel mondott le a hercegnő kezéről.¹¹ (Ava = Kava, s a „*második legjobb helyettesítőjét*” jelöli Amritának, a halhatatlanság italának, mely az, istenek tulajdona; mitológiai szempontból a polinéziai Káva majdnem pontos hasonmása a védikus irodalomból ismert Szórnának; még a „*Káva-szűrő*” szerepe is ősi indiai emlékképeket kelt; és ahogy az már illik a halhatatlanság vélt italához, el is lopja, Maui vagy Kaulu, pontosan úgy, mint Indiában, az *Eddában* vagy másutt.)

Időközben a megcsúfolt Istár dühödten az égbe emelkedik, s Anutól kicsikarja ígéretét, hogy őt megbosszulandó, leküldi az Ég Bikáját.¹² A Bika alászáll, ijesztő látványt nyújtva. Első horkantá-

⁹ Lásd C. H. Gordon, *Ugaritic Literature* (1949), pp. 84-103. „*Akhat legendája*” már csak azért is idetartozik, mert itt az istennő csakis a Deus Faber által készített és Akhat birtokában lévő „*íjat*” akarja, és mindent megígér, a halhatatlanságot is beleértve, ha az ifjú hajlandó átadni a ^{mul}BÁNT, e sorsdöntő nevű tárgyat. Erre az újra vonatkozóan lásd fentebb, p. 187f.

¹⁰ Mbh. 3.45-46. Urvasi istennő, „*haragtól reszketve*” arra ítélte a hőst, hogy idejét „*nők között*” töltsen „*anélkül, hogy észrevennék, és táncosként, és férfiaságától megfosztva, megvetett eunuchként.*” Már csak azért is dühöngött, mert mielőtt ténylegesen meglátogatta volna Ardzsunát, előkészületül „*intellektuálisan már játszadozott vele egy széles és pompás ágyon, melyet mennyei lepedők takartak*”. Urvasi átkát Ardzsunának a pándavák száműzetésének tizenharmadik évében kellett elszenvednie, de ennek az évnek a lejártával visszanyerte hatalmát.

¹¹ T. Henry, *Ancient Tahiti* (1928), p. 561f.

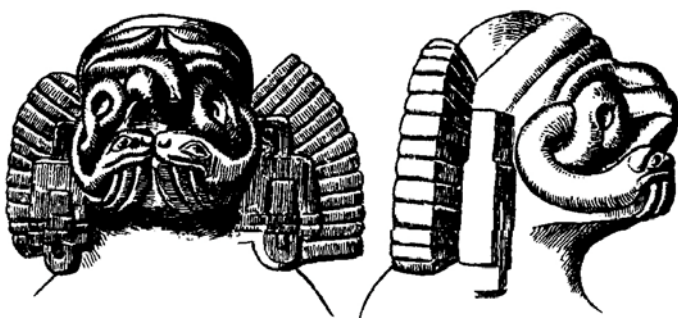
¹² Az ugariti Anat, miután Akhat megfeddte, szintén az apjához megy, bosszúállást kérve, s megy „*az 'Il felé, a két mélység két folyójának / medrénél (az áramlásaik közepén)*” (Gordon, p. 91), Ginsberg fordításában (ANET,

sával lever száz harcost. De a két hős szembeszáll vele. Enkidu a farkánál fogva ragadja meg, így Gilgames mint *espada* be tud lépni a szarvak közé, hogy megölje az állatot. A város kézműve-sei megcsodálják a szarvak méretét: „*harminc font volt lazúrkő tartalmuk*”. (Mint láttuk, a lazúr volt a Sztüx folyó szent színe. Mexikóban ennek a türkiz felel meg.)

25. ábra E terrakotta maszk Humbaba/Huwava csúf arcát mutatja aki a Gilgames és Enkidu által kidöntött cédrus őrzője. Megkapja a "*belek várának Istene*" címet s ebből meg a képekből egyes kutatók arra következtetnek, hogy Humbaba volt a labirintus lakója és ura, Minotaurusz elődje

p.152): „*El, a két óceán folyamának forrása felé, a felső folyásvidékeik közepén*”).

26. ábra Humbaba arcához hasonlóan riasztóak Tlaloknak, a mexikói úgynevezett „esőistennek” a vonásai. Ugyanakkor azonban, sokatmondóak is: a két kígyóból szerkesztett Tlalok-fej, mondhatni Hermész/Merkúr pálcáját képviseli

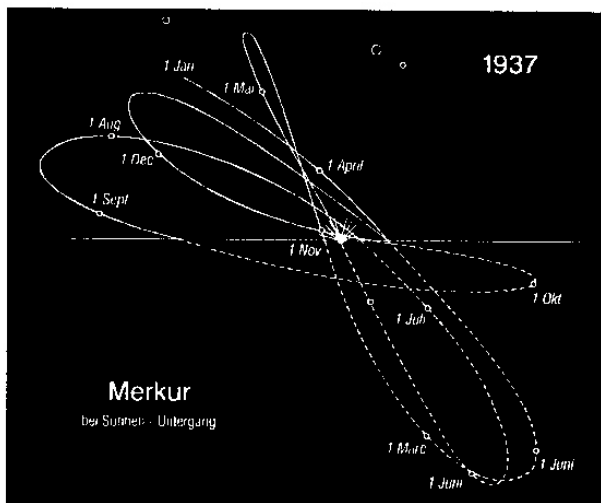
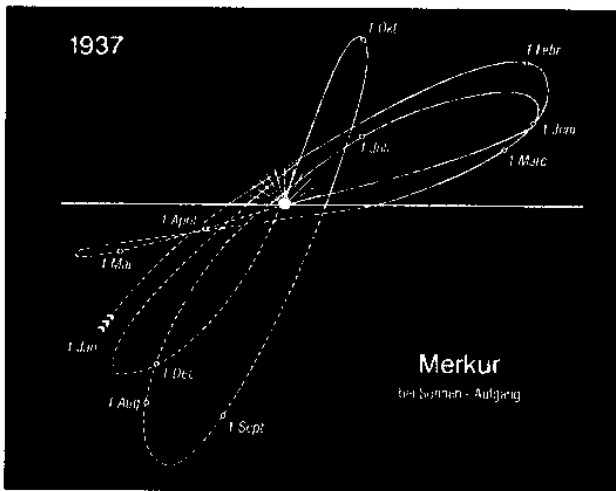
Ekkor Istár jelenik meg Uruk falain, s megátkozza az Őt megcsúfoló két hőst. Enkidu azonban kitépi az Égi Bika jobb combját, s az istennő arcába vágja durva sértések kíséretében (lásd 27. függelék). Úgy látszik, azokban a körökben ez hozzátartozik az elfogadott eljáráshoz: ugyanezt tette Szuszanoo Amateraszu napistennővel, és Odin, a Rémmel azzal az emberrel, aki feltartóztatta.

Most az következik, hogy a nép diadalt ül és örvendezik. De az istenek már eldöntötték, hogy Enkidunak meg kell halnia, s erre komor álom figyelmezteti, miután betegen ágyának dől.¹³

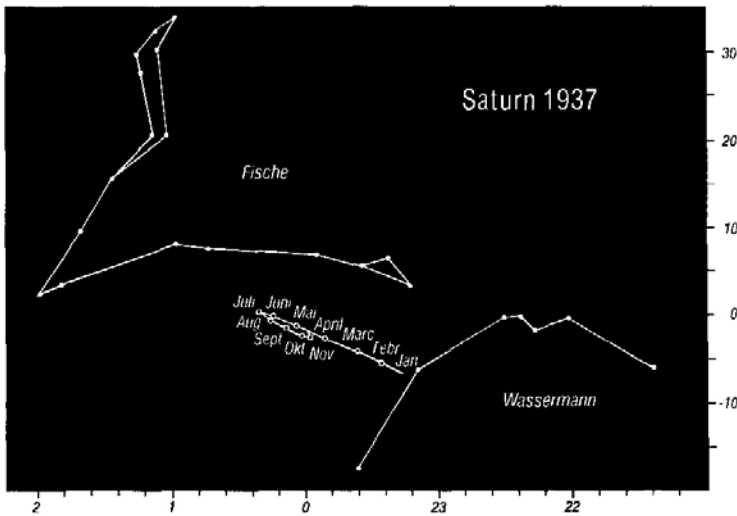
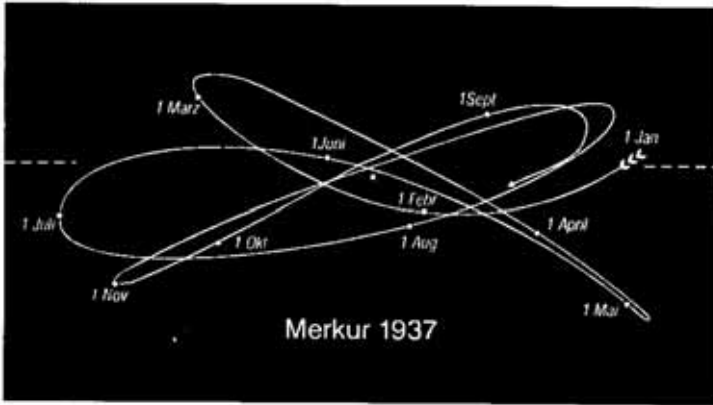
Az eposz felépítése eddig eléggé kezdetleges volt, és fölösleges ismétlésekkel teli, de ezen a ponton igazi költészetté válik. Gilgamesnek a barátja halála fölött érzett keserősége és féltelme megrendítőbb jelenet, mint az, amelyben Gautama herceg „fölfedezi” a halandóságot.¹⁴

¹³ Itt gyakran utalnak Mózes I 49.5-7 sorokra – a bikát megcsonkító Simeon és Lévi „ikrekre” – de itt egyáltalán nem foglalkozhatunk a 49. résszel, mely meg van tüzdelve a letűnt tudásra való utalásokkal.

¹⁴ A „fölfedezi” szót bezáró idézőjelek övintézkedésnek tekintendők, ami igen tanácsos ezekben az Euhemerosz tanai által uralt mai időkben; az idevágó modellértékű esetek közül a legépületesebbet Diakonoffnak a GE Böhl-féle fordításáról írott kritikái tanulmányában találtuk meg (lásd alább): „F. M. Th. de Liagre Boehl osztja A. Schottnak azt a véleményét, hogy az emberi

halandóság kérdése eredetileg Shulgi uralma alatt merült föl (= a Harmadik Ur-időszak, Kr. e. 2400 és 2350 között, T. Jacobsen szerint: *The Sumerian King List* [1939], II. táblázat). Ez a szó; „eredetileg” önmagában is mutatja, mi történik az orientalistákkal, amikor már hatalmukba kerítették őket az evolúciós elmélet üres frázisai.

27. ábra A Merkúr bolygó mozgását szemléltető 3-5 ábrákból világossá válik, hogy a kígyós Pálca, Tiolok arca és a "belek istene" képzet miért mutat egyértelműen a Merkúrra, a (Vénusszal együtt) al-sőbbrendű bolygók egyikére, melyek közelebb vannak a Naphoz, mint a mi Föld bolygónk; még világosabbá válik, ha egy szoláris éven belül vetjük össze Merkúr sebességének ábrázolásait az egyik felsőbbrendű bolygóiéval (6 ábra) A Szaturnusznak harminc évig tart, míg megfordul a Nap körül s visszatér ugyanahhoz az állócsillaghoz; a Merkúrnak ugyanez nyolcvanhét napba kerül (valóságos keringési idő; a szinodikus pedig 115 nap)

28. ábra Szelket vagy Szelket egyiptomi istennő.

30. ábra A maya Codex Tro-Cortesianusban újra találkozunk a "*skorpió-farkú idős istennővel*", bár a grafikus hagyomány igen eltérő Nicaraguában és Hondurasban a "*Tejút végében lakó Skorpió Anyát*" sokkeblűnek írják le.

„FigyeljeteK rám, oh ti idősek, [és hallgassatok meg] en-
gem!

Most barátomért, Enk[idu]ért zokogok,
Keservesen sírok, mint egy sirató asszony
[Barátom], [öcsé]m (?),¹⁵ aki űzte
a nyílt térségek vadszamarát [és] a pusztai párducot.
Aki megragadta és [megölte] az égi bikát;
Aki megdöntötte Humbabát, aki a [cédrus] erdőben [la-
kott] –!

Hát miféle álom ez, ami hatalmába kerített [téged]?
Sötétbe borultál és nem hallasz [engem].
De nem emeli föl [a szemét].
Megérintette a szívét, de az már nem vert.
Ezután elfátyolozta barát[ját], mint egy menyasszonyt [...]
Hangját megemelte, mint egy oroszlán
Mint egy nőstényoroszlán, kitől elvették kölyke[it]...

„Ha meghalok, nem olyan leszek, mint Enkidu?
Bánat ülte meg a szívemet
Félek a haláltól és a sivatagban kóborlók...
[Elérte őt az emberiség sorsa]
Hat nap és két éjjel zokogtam fölötte
Míg a férgek kikezdték az arcát.
Hogyan hallgathatnék? Hogyan nyugodhatnék?
A barátom, akit szerettem, megtért az agyaghoz.”¹⁶

Gilgamesből hiányzik a Buddha Úréhoz hasonló metafizikus hajlam. Elindul nagy útjára, hogy megtalálja Utnapistimet, a Távolit, aki „a folyók torkolatában lakik”, és aki talán meg tudja neki mondani, hogyan érheti el a halhatatlanságot. Elérkezik a Masu („Ikrek”) hegy hágójához, „melynek csúcsai olyan magasra érnek, mint az ég partjai – melynek törzse leér az alvilágba – a Skorpió-emberek vigyázzák kapuját – azok, akiknek sugárzása ijesztő és

¹⁵ Lásd 28. függelék.

¹⁶ Tabl. 8, col. 2; Tabl. 9, col. 1, 3-5 (Heidel, pp. 62-64); Tabl. 10, col. 2, 5-7, 11-12 (Heidel, p. 73).

tekintete halál – akiknek rémítő ragyogása¹⁷ elnyomja a hegyeket – akik napkelte és napnyugta idején vigyázzák a napot¹⁸.

A hőst „félelem és csüggedés” fogja el, de míg kérelmét előadja, a Skorpió-emberek felismerik részben isteni természetét. Figyelmeztetik, hogy útja olyan sötétségben vezet, melyen még senki sem jutott át, de kinyitják előtte a kaput.

„A nap útját követve [ment ő?] – sűrű a sötét[ség és nincs fény]” (Tabl. 9, col.4, 46). Az első, a második, majd a harmadik és így tovább a tizenkettedik dupla óra egymást követő szakaszait sötétségben teszi meg. Végre fénybe jut. drágaköveket – karneolt és lazúrkövet – termo kertben találja magát, ahol Szidurival, az istenek kocsmárosnőjével találkozik, „aki a tenger szélén lakik”.

A szigorú filológusok, az egzakt „igazság” szolgálóinak szeme előtt az ember alig meri értelmezni ezt a kissé szürrealista színezetű, állítólagos „földrajzi” részletet. Itt áll előttünk egy teljességgel isteni csaplórosnő a tenger szélén, akinek sok nyelven sok neve van. Pultja biztosan olyan hosszú, mint az a híres sanghái, mert polcain nemcsak bort és sört tart, hanem nagyon idegenszerű és már nem divatos italokat sokféle kultúrából, mint pl. mézbor, szóma, szura {pálinkaféle}, káva, agávébor, meskál, ginzengoktél. Röviden szólva, mindenholnan beszerezte a rituális részegítő italokat, megvigasztalando a csüggedt lelkeket, akiktől megtagadták a halhatatlanság italát. Végül is akár *Léthé*-nek is nevezhetjük ezeket az italokat (lásd 29. függelék).

Komoly fordítók arra a következtetésre jutottak, hogy a „tenger”, melynek szélén a csaplórosnő lakik, biztosan a Földközi-tenger, de az örményországi hegyek is kaptak néhány szavazatot. A hős útvonala azonban ehelyett égi tájra utal, a Skorpió-embereket pedig természetesen a Skorpió csillagkép körül kell

¹⁷ Az a szó, melyet Heidel „rémítő ragyogásnak”, Speiser (ANET) pedig „dicsfénynek” fordít, nem más, mint *melammu*, a babiloni megfelelője az iráni *hvarnának*, az úgynevezett „dicsőségnek”, melynek kedvéért Afrászijáb, a gonosz nagybácsi oly hiába merült le, merthogy az Kai Kliuszraue volt.

¹⁸ Hogy a Masu-hegy(ek) tesz így „mindennap”, ahogyan Heidel, Speiser és mások fordítják, nyilvánvaló tévedés. Még ha a békesség kedvéért el is fogadjuk itt egy földi hegy képzetét, a Napnak nem szokása mindennap ugyanazon a helyen fölkelni, és ennek belátásához nem szükséges mélyebb csillagászati tudás.

keresni. Annál is inkább, mert a lambda ypsilon Scorpii csillagokat a babiloni masu-csillagképek közé számítják, s a lambda-ypsilon ikerpár fontos szerepet játszik az úgynevezett babiloni Teremtés-eposzban, mint Marduk fegyvere.

Bárhogyan is van, Sziduri, aki bizonyára szorosan kapcsolódik az *Eddában* Égírhez és Ranhoz és különös „*Bierstubéjühöz*”, valamint Gertrúd apácához, akinek kocsmájában töltötték a lelkek a halál utáni első éjszakát (lásd fentebb, p. 182, n. 9), megszánja a lerongyolódott Gilgamest, meghallgatja fájdalmas történetét, de azt tanácsolja neki, hogy térjen haza és használja ki az életet. Még Samas is megjelenik, és így szól: „*Azt az életet, amit te keresel, nem fogod megtalálni.*” De Gilgames továbbra is fél az örök álomtól: „*Hadd lássa szemem a napot, hogy beteljek a fénnel.*”¹⁹ Ragaszkodik ahhoz, hogy mutassák meg neki az Utnapistimhez vezető utat. Sziduri figyelmezteti: „*Gilgames, itt soha nem volt átkelőhely és bárki, aki a régi időktől kezdve el is jutott idáig, nem tudott átkelni a tengeren, [de] Samason kívül ki kel át [rajta]? Nehéz az átkelés helye... És mélyek a halál vizei, melyek elzárják az odavezető utat.*” Arra is figyelmezteti, hogy a halál vizeinél „*ott van Ursanábi, Utnapistim hajósa. Arcoddal őreá figyelj.*”²⁰

Sziduri-Szabitu „*a tenger trónján*” (*kussu tamtim*) ül, és W. F. Albright,²¹ – átvéve P. Jensen egyik gondolatát – gondosan Összehasonlítja Szidurit és Kalüpszót, akinek Ogügié nevű szigetét Homérosz „*a Tenger Köldökének*” (*omphalos thalasses*) nevezte. Albright továbbá rámutat „*Ishara tamtim hasonló alakjára*”: a tenger Isarája, a Skorpió csillagkép istennője,²² aki megfelel az egyiptomi Skorpió-istennőnek, Szelketnek, valamint „*Skorpió Anyának... aki a Tejút végén lakik, ahol a holtak lelkeit fogadja, s tőle – akit sokkeblű, gyermekeket szoptató anyának ábrázolnak – származnak az újszülöttek lelkei*”. Az utoljára említett

¹⁹ Ó-babiloni változat, Tabl. 10, col. 1, 8, 13 (Heidel, p. 69).

²⁰ Asszír változat, Tabl. 10, col. 2,21-28 (Heidel, p. 74). *Shanabi* jelentése 40, tehát Ursanábi olyasmint jelent, hogy „*a negyvenhez tartozó*”; Hommel fordításában „*a negyvennek a papja*”.

²¹ W. F. Albright, „*Az élet és bölcsesség istennője*”, *AJSL* 36 (1919-20), pp. 258-94.

²² Lásd 30. függelék. Az istennő nevének ejtése: Is-khara.

„*Skorpió Anya*” az ősi Nicaragua és Honduras törvényes lakója,²³ leszármazottja a maják „*skorpiófarkú idősz istennőjének*”.²⁴

E ponton újra tanúi lehetünk a tudósok közötti kommunikáció csüggesztő leépülésének. Az orientalisták, akik Gilgames történetét „*rendes eposznak*” tekintették, kezdik a nyomait keresni a Közel-Kelet fizikai tájképében, figyelmen kívül hagyva más, ugyanennyire művelt tudósok, a menybolt szakértőinek kutatásait, akiknek jól előkészített és elrendezett szerszámkészletei régóta rendelkezésre állnak a kereséshez. Az ember csodálkozva kérdezi, vajon a szövegek rekonstruálásába temetkező orientalisták egyáltalán hallották-e Boll, Gundel és más hasonló kutatók nevét? Valószínűleg nem, mert szót sem ejtenek róluk. Akárhogyan is, célszerű lesz újra megemlíteni két, Franz Boll által összeállított értékes szerszámkészletet,²⁵ melyekben bemutatja a „*Hadész*”, az „*Akherusziasz-tó*” és a „*révész*” csillagképekre vonatkozó teljes hagyományt, az itt szükségesnél sokkal több részlettel, ahogyan azok megőrződtek az asztrológiai hagyományban. E toposzokat együtt találjuk meg a Tejút és a nappálya déli kereszteződésénél, a Skorpió és a Nyilas között. Boll rámutat arra, hogy a Skorpió-emberek helyett²⁶ Vergilius (*Aeneis* 6.286) és Dante a Nyilast képviselő kentaurokat állított föl az alvilág bejáratánál.

²³ n H. B. Alexander, *Latin American Mythology* (1920), p. 185.

²⁴ A közép-amerikai sokkeblű Skorpió Anya összhangban van az ókori Róma gazdálkodói naptárával, mely a Skorpiót Diánának tulajdonítja (lásd F. Boll, *Sphaera* [1903], p. 473; W. Gundel, RE s.v. Scorpius, p. 602). Továbbra sem világos azonban, mi készítette Athanasius Kirchert arra, hogy az ephészosziak sokkeblű Diánáját a Vízöntőbe helyezze, s ráadásul ezt az égi térséget „*Regnum Canubicumnak*” nevezze.

²⁵ *Sphaera*, pp.19f., 28, 48, 173, 246-51; *Aus der Offenbarung Johannis* (1914), pp. 71ff., 143. Lásd még W. Gundel, *Neue Astrologische Texte des Hermes Trismegistos* (1936), főleg a 235ff. (a 207. oldalon a Nyilas helyett a Centaurusra szavaz, mint az alvilág őrére).

²⁶ II. Henrik koronázási palástjába ezt. szőtték bele: *Scorpio dum oritur, mortalitas ginnitur* (= *gignitur*). E. Maass, *Commentariorum in Aratum Reliquiae* (1898), p. 602; R. Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt* (1910), p. 13; Boll, 4u5 *dér Offenbarung*, p. 72. Utalhatunk még Phaethón aláhullásának Ovidius általi leírására, mely szerint Hélios fia Skorpió közeledtére vesztette el önuralmát és engedte el a gyeplőt, továbbá Ozirisz halálára Athyr 17-én, vagyis abban a hónapban, amikor a Nap a Skorpión haladt át (Plutarkhosz, *De Is. Ós.*, t. 13, 356c).

És most térjünk vissza a kereséshez: Gilgames Ursanábi előtt áll arra számítva, hogy átszállítják a halál vizein. A hajós azonban vonakodik: a „*kő-képmásokat*” Gilgames törte össze (lásd 31. függelék). De végül utasítja a zarándokot, hogy vágjon ki 120 póznát, egyenként hatvan könyök (harminc yard) hosszút. Ezeket fölhasználva kell a hajót hajtania úgy, hogy a keze ne érje a halál vizeit. Végül eléri a túlpártot; ott van Utnapistim, a Távoli. A hős megdöbben: „*Elnézlek téged, külsőre nem vagy más, olyan vagy, mint én. De szívemben úgy láttalak téged, mint aki tökéletesen harcra kész; (de) te (tétlenül) fekszel az oldal(ad)on, (vagy) a hátadon; (mondd), hogy léphettél az istenek közé és szereztél (örök) életet?*”²⁷

Ahhoz azonban elég fürge Utnapistim, hogy elmesélje az Özönvíz történetét. Elmondja, hogyan figyelmeztette őt Enki-Ea Enlil döntésére, hogy eltörli az emberiséget, s utasította őt a bárka megépítésére anélkül, hogy másoknak szólna a küszöbön álló veszélyről. „*Tehát azt fogod nekik mondani: le[megyek] az apszúba, és Eával fogok lakni, az én uram(mal).*” Nagy gonddal írja le a hajó építését és tömitését, a hat fedélzetet; *1-iku* (acre, azaz 4047 m²) a padlótér, ugyanennyi mindegyik oldala, tökéletes kocka alakúra, ahogyan Ea utasította. Ez az „*1-iku*” mérték a Pegasus-négyszög neve, továbbá a babiloni Marduk-templom neve, amint ezt a babiloni újévi szertartásból tudjuk: „*Iku-csillag, Észagila, ég és föld képmása.*”²⁸ – Samas tudatta Utnapistimmal, mikor szálljon a hajóra és csukja be az ajtót. Ekkor megnyílnak az ég zuhatagjai, „*Irragál [= Nergál] kirántja az árbocokat (lásd 32. függelék); Ninurta jön (és) összedönti a gátakat; az Anunnakik*²⁹ föl-

²⁷ Tabl. 11, 3-7 (Heidel, p. 80).

²⁸ A. Sachs ford. ANET, p. 332, 11. 275ff. A Pegasus Négyszögét illetően lásd B. L. van der Waerden, „*A harminchat csillag*”, JNES 8 (1949), pp. 13-15; C. Bezold. A. Kopff és F. Boll, *Zenit- und Aequatorialgestirne am babylonischen Fixsternhimmel* (1913), p. 11.

²⁹ Az „*ahvilág*” ezen isteni lényeit („*fenti*” megfelelőik az Igitik) írták A-nun-nanun^{ki} alakban is (Deimel, PB, pp. 57f.), azaz NUN^{ki}—Eriduhoz (tanopushoz) tartoznak, Enki-Ea székhelyéhez. Az Anunna sumer név értelmezése „*(Istenek akik) a 'Herceg' magja*”, A. Falkenstein szerint (*Die Anunna in der sumerischen Überlieferung*”, in: *Festschrift Landsberger* [1965], pp. 128ff), Lásd még D. O. Edzard, „*Die Mythologie der Sumerer und Akkader*”, in: *Wörterbuch der Mythologie*, vol. 1, p. 42: „*Die*

emelték fáklyá(i)kat, megvilágítva a földet ragyogásukkal; Adad őrjöngése elért az égig (és) sötétbe borított mindent, ami világos volt.³⁰ Elmenekültek (és) fölemelkedtek Anu egébe; Az istenek lapultak, mint a kutyák, és összekuporodtak félelmükben (?)³¹ Istár kiáltozott, mint vajúdó asszony; az is[tenek] széphangú asszonya siránkozott... »Hogyan is rendelhettem (ilyen) gonosz-ságot az istenek gyülekezetében! Hogyan is rendelhettem háborút népem elpusztítására, Hiszen én vagyok szülője (e) népnek...« Az Anunnaki-istenek vele zokogtak; Az istenek görnyedten ültek (és) zokogtak.”

A történet vége majdnem pontosan olyan, mint Noé földetérése a hegyen, kivéve, hogy Noé hollót küld ki, majd kétszer a galambot, míg Utnapistim galambot, fecskét és hollót repít fel.³²

Míg Enlil dühöngött, amiért egy család mégis megmenekült, Enki-En, „*aki egyedül ért minden dolgot*” (77.176), felelősségre vonta: „*Hogyan, ó hogyan idézhatted elő meggondolás nélkül (ezt az) özönvizet?*” Keményen hozzátette, hogy Enlil büntethette volna csak a vétkeseket, megkímélve az ártatlanokat. E megjegyzésén aztán a jámbor bibliamagyarázók a mai napig töprenghetnek. Ezután Enlil megenyhülten a bárkához lépett. Utnapistim-nek és

‘fürstlichen’ Samens [sind]”, ahol is a „Herceg” (NUN) – Enki-Ea Eriduból. A NUN = „Herceg” jelentést illetően, mely T. Jacobsen meghatározása szerint „*csakis tiszteleten alapuló tekintély, mely a vitás ügyeket erő alkalmazása nélkül rendezi el*”, Falkenstein udvariasan megemlíti: „*Ganz abweichend K. Oberhuber: Der numinose Begriff ME im Sumerischen, S.6f.*” E munkának (Innsbruck 1963, *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 17*) már a címe is jelzi a benne kifejtett hajmeresztő tételeket a ME, NUN és más terminusokat illetően

³⁰ Speiser, ANET, p. 94, n. 207, megjegyzi: „*A suharratu kifejezés... nem ‘örjöngést’ jelent, hanem ‘teljes csöndet, zavart, elképedést’*”, és a 77.105-106 sorokat így fordítja: „*Az Adad miatti döbbenet eléri az eget, Aki feketévé tett mindent, ami világos volt.*”

³¹ Speiser: „*Az istenek lapultak, mint a kutyák, a külső falhoz kuporodva*” (11. 11.5).

³² Az ember általában hajlamos lekicsinyelni az olyan elemeket, mint a madarak kiküldése, a megnevezett fajokról nem is szólva, pedig A. R. Rooth alapos tanulmányából figyelemre méltó dolgokat tanulhatunk: *The Raven and the Carcass: An Investigation of a Motif in the Deluge Myth in Europe, Asia and North America* 1962

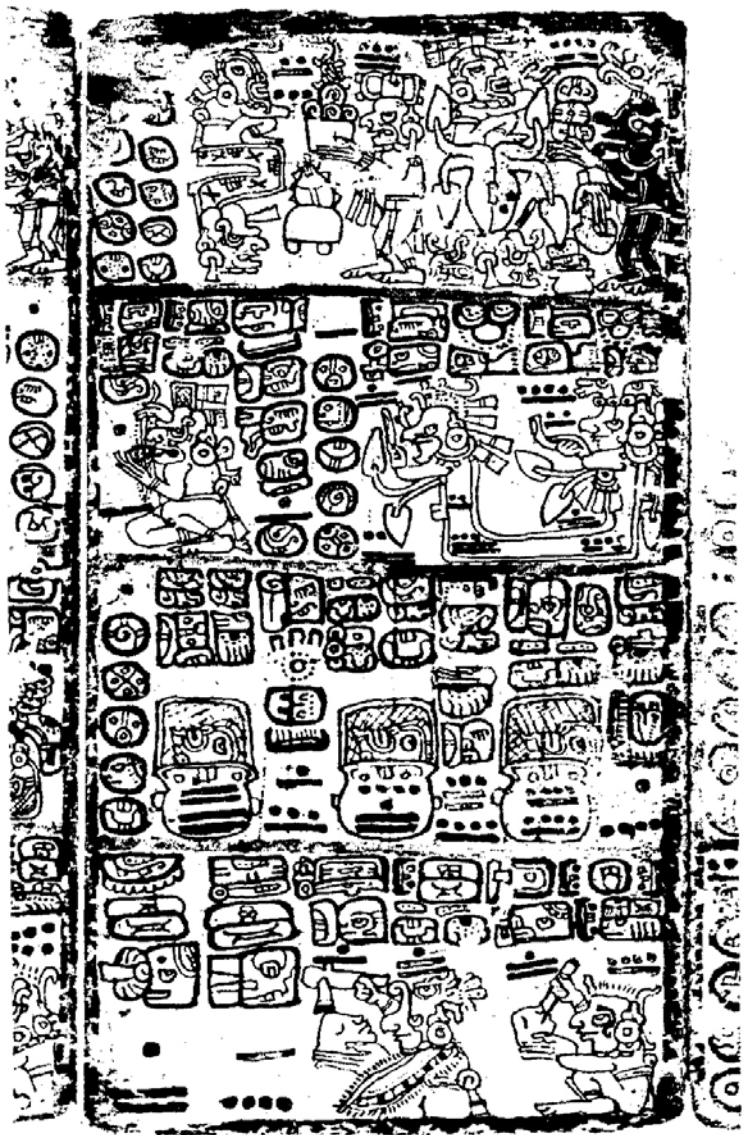
feleségének megadta, „*hogy olyanok legyenek, mint mi, istenek. A távolban, a folyók torkolatánál lakozzék Utnapistim*” (77.194-95).

31. ábra A mezopotámiai pecséthenger felső részén az "Isten-Csónak" látható; az alsó részén zikkurat építése folyik, s ennek az az értelmezése, hogy a csónak hozza el a *met* Eridu-Canopustól, a teremtés mértékétől

32. ábra Az „*Isten-Csónakot*” körülveszi a félhold, három különálló csillag és csillagképek, melyek közül fölismerhető a Skorpió, az Eke (= ^{mul}APIN, Triangulum), és talán az Oroszlón közvetlenül a csónak nyomában; fölötte a korszó valószínűleg a Vízöntőt jelenti.

33. ábra Nyilvánvalóan ugyanazon alak fordul elő a maja Codex Tro-Cortesianusban is, lásd a második sort.

34. ábra Az „Isten-Csónak” megfelelő környezetben egy arab éggömbön, melyet Tabarī készített (a Hidzsra 684 évében) 'Abd ar Rahman as Sufi csillagkatalógusa alapján A Suhayl (Canopus) nevet e megszemélyesített csónak, azaz Argo evezője alatt olvashatjuk, egészen közel az égi Déli-sarkhoz.

„De ami téged illet”, fejezi be az öregember a történetet (77.1971T.) Gilgameshez fordulva, „ki fogja neked összehívni az isteneket, hogy megtaláld az életet, amit keresel? Rajta, ne aludj hat nap és hét éjjel.”

Rábukkanunk itt egy finom célzásra attól, „Akinék Hosszúra Nyúltak Napjai” (sumerul Ziuszudra, Berószosznál: Ksziszutrosz), más néven Atram-Haszisz, „az áradó bölcsesség”, így hangzik: „Ifjú ember, elérteztél arra a földre, ahol megállt az idő,

és a nekünk megadott halhatatlanság abban áll, hogy öntudatunknál maradva részesülünk az igazságból, miközben nem vagyunk egészen ébren. Próbáld meg te is.” De Gilgamesnek nem megy a dolog. „Amint ül (ott) a hátsóján, viharként ráfúj az álom.” (77.200ff.)

Elképzeljük, miként magyarázna el Atram-Haszisz/Utnapistim bizonyos lényeges dolgokat, míg Gilgames alszik. Az Áradó Bölcsesség rámutatna „hasonmására”, a Plutarkhosz leírása szerint³³ az Ogügié-sziget aranyos barlangjában alvó Kronoszra, aki közben folyamatosan adja át szeretett fiának, Zeusznak „az egész teremtés összes mértékét”, mint Procius leírja.³⁴ Az Áradó Bölcsesség könnyedén utalna időben³⁵ és földrajzi térben messzire eső szereplőkre, amire csak ő jogosult – például Kiho-tumura, a Tuamo tű-szigetek teremtő istenére; Kiho-tumu „a mindenek forrása”, aki arccal lefelé fordulva alszik a „Nagy és Elérhetetlen Havaikiben”, mégis intézkedik, ha az „igazgatás” túllép az általa adott „törvényeken” és mértékeken. Utnapistim szeretetteljes szavakkal intené századunk gyermekeit, hogy vegyék észre Ptah és Ozirisz isteni múmiáit – Ozirisz mint az *Argó* hajó *strategosa* – és kezdjenek általában gondolkodni az istenek múmiáiról, az *Argó* fedélzetén lévő epheszoszi Hét Alvó képzetéről, a *Liber Hermelis Trismegistiben* található adatokról a Szaturnuszhoz tartozó releváns fokokat illetően (Taurusban, amikor a Hajótól délre eső szélességekkel foglalkozik), melyek jelentése: „*continua verō*

³³ *De fcie in orbe lunae* 941 A.

³⁴ Lásd frg. no. 55, *Orphicorum Fragmenta*, szerk. O. Kern (1963).

³⁵ A legősibb és legsajátságosabb jellegzetességeknek van valami nyugtalanító tehetségük a fennmaradáshoz és a váratlan helyeken való felbukkanáshoz. R. S. Loomis írja (*Arthurian Literature in the Middle Ages* [1959], pp. 70-71): „Arthur továbbéléséről létezik egy egyedülálló verzió, melyre 1190 körül utalt Viterbói Gotfrid, Rótszakállú Frigyes titkára. Merlin azt jósolja, hogy bár a király belepusztul sebeibe, mégsem fog teljesen elpusztulni, hanem megőrződik a tenger mélyén, és örökre fog uralkodni, mint azelőtt.” De honnan szerezhette meg a „helyes” verziót Kékszakállú Frigyesnek a titkára, egy olyan uralkodóé, aki maga is útban volt azon hely felé, ahol a lejárt korszakok és uralkodók alszanak? (Továbbá azt is szeretnénk tudni, hogy Pierre Plantard régész [idézi Gérard de Sède, *Les Templiers sont parmi nom* (1962), p. 280] honnan szerezte ezt az értesülést: „*Canopus, l'oeuil sublime de l'architecte, qui s'ouvre tous les 70 ans pour contempler l'Univers.*”)

delectatio, diminutio substantiae, remissio malorum”. Atram-Haszisz beszélne a kínai „égi Déli-sark ősi Halhatatlanjáról”, a hegyi barlangokban alvó számtalan császárról (lásd 35. függelék) – és az órák úgy szaladnának, mint másodpercek, de tudni kell, hogy Utnapistim, félig álmodozva, félig tanítva, fél szemét mindig az alvó „hősön” tartotta. Ezt mondja a feleségének: „Ez az az erős ember, aki örök életet szeretne?” Aztán a hetedik napon fölébreszti a férfit, s a riadt Gilgames így felel: „Alig borult rám az álom, amikor te hirtelen megérintettél és fölkelteztél.”

Les jeux sont faits. Gilgamesnek adnak egy öltözet ruhát és hazaküldik; Ursanábi, a hajós utasítást kap, hogy kísérje el, és nyilvánvalóan ő többé nem térhet vissza pl. *naratiba*, a folyók torkolatához. De az utolsó percben Utnapistimhez így szól a felesége: „Gilgames eljött idáig, nagyon kifáradt, megerőltette magát. Mit fogsz neki adni (amivel) visszatérhet hazájába?” Utnapistimben részvét ébred, és így szól a höshöz:

„Gilgames, föltárok (neked) egy rejtett dolgot... Van egy tövises növény... Mint a rózsza (?) tövise(i) megsz(úrják a kezed). Ha kezeddal megszerzed e növényt, (új életet fogsz találni)” (77.264-70).

Az „új élet” megtévesztően hangzik, és Speiser hozzáteszi: „Vegyük észre, hogy fiatalítási folyamatról van szó, nem halhatatlanságról.”³⁶

E növény megszerzéséhez, mely a jelek szerint az Apszúba vezető alagútban nő, amit a hősnek kell megnyitni, Gilgames mélyre merül, kövekkel terhelve magát. De miközben a hajóssal hazafelé utazik, és megáll fürödni egy kútban, a vízből egy kígyó (szó szerint földi-oroszlán) jön fel, elragadja a növényt, majd a vízbe visszatérve, levedli bőrét. Ezzel az utolsó remény is elvesztett – legalábbis a fordításokból így látszik.

Mivel most nem kézikönyvet írunk a Gilgames-eposzhoz, a növény, a lemerülés és a kútban való sorsdöntő fürdés ügyét ennyiben hagyjuk – bár mindegyik benne szereplő szó csapdát rejt (lásd 34. függelék) – azért, hogy eljussunk a számunkra különösen fontos ponthoz.

³⁶ Speiser, p. 96, n. 227.

A parton hátrahagyva a hajót, Gilgames és a hajós még 50 dupla órát mentek gyalog hazafelé.

Amikor megérkeztek Urukba, a várost körülvevő falhoz, Gilgames így szólt Ursanábihoz, a hajóshoz: „Ursanábi, hágj föl Uruk falaira (és járd körül); vizsgálj meg az alapteraszt és ellenőrizd a falakat, hogy a falazat nem égetett téglákból van-e, és hogy nem a hét bölcs férfi rakta-e le az alapjait!” (II. 301-305).

De még az eposz kezdetén (Tabl. I, 19) megtudtuk, hogy „a hét bölcs” rakta le a fallal körülvett Uruk alapjait. Ezzel a kör bezárt.

De mit jelent mindez? Miért éppen Ursanábit kérik meg Uruk fölmérésére, melyet – a szabálynak megfelelően – hét fal vesz körül? És mi köze lehet a Hét Bölcsnek Gilgames városának az alapjaihoz?

Nézzük az utóbbi kérdést először: a Hét Bölcs a Nagy Göncöl hét csillaga, az indiai Szaptarsi, a Hét Risi.³⁷ A napfordulós kör, melyet a „*Hét Risi Vonalának*” neveztek, sok évezred alatt sorra áthaladt ezeken a csillagokon (kezdve zétával Kr. e. 4000 körül): és e körnek a létesítését „nemzetközileg” úgy fejezik ki, hogy „*fölfüggeszteni az eget*” – a babiloniak a Nagy Göncölt az „*ég kötelékének*”, az „*ég anyai kötelékének*” nevezték, a görögök pedig az „*Omphaloessa*” kifejezést használták.

Következő kérdés: miért a „*folyók összefolyásának vidéké-ről*” (ezt jelenti a *pī naratī* kifejezés) származó hajósnak a dolga Uruk méreteit ellenőrizni? Megállapítást nyert, hogy a hajós neve a „*40-nek vagy 2/3-nak a szolgája (vagy papja)*”³⁸, minek okán ő egy „*darabja*” – de jelölhetjük más szóval is – Enki-Eának, akit Sanábinak = kétharmadnak hívnak (60-nak a 2/3-a = 40). Enki lakhelye Eriduban, a folyók összefolyásánál van, mely ^{mul}NUN^{ki} =

³⁷ És pontosan ahogy az indiai szövegeknek sok mondandójuk van a Hét Risiről és *Arundati* nővérükről (és feleségükről), ugyanúgy beszélnek a mezopotámiaiak a „*Szeber-turól és Narundi nővérükről*” (lásd II. Zimmern, „*Die sieben Weisen Babyloniens*”, ZA 55 [1 023], p. 153; Edzard, vol. I, p.55; H. és J. Lewy, „*A hét eredete*”, HUCA 77 [1942-43], p.44). *Arundati* = Alcor az apró csillag zeta Ursae Maioris mellett.

³⁸ Lásd még Langdon, p. 213.

Canopus, a menek, vagyis a szabványoknak és mértékeknek a székhelye. Tehát onnan kell ezeket a meneket beszerezni. Ursanábit azonban a jelek szerint szoros családi kötelékek is kötik Enki-Eához, voltaképpen a veje, Nanse férje.³⁹

Számos szövegből és feliratból tudjuk, hogy Enki-Ea, az Apszú ura volt a felelős a „*templomok*” alaprajzáért, legyenek akár égiek, akár földiek. Aki pedig ténylegesen megrajzolta a terveket Eridu „*szent íróvesszejével*”, az Nanse volt, Enki leánya. És neki, a hajós Ursanábi feleségének „*volt szentelve a hajó szentséges tatja*”.⁴⁰

Tekintettel arra, hogy Argó csak a tatból áll, hogy Eridu-Canopus az Argó kormánylapátját jelzi, joggal következtethetünk arra, hogy az Ursanábit személyesen magával cipelő Gilgames előzőleg megszerezte „*a met Eridutól*”. Legalábbis ezt a szakki-fejezést használja a sumer „*nyelvjárás*”⁴¹ a mítoszok nemzetközi szaknyelvében a megfelelő terminus technicus „*megmérni a tenger mélységét*”. (Odüsszeusz, a Gilgamesnél haladottabb s ennek megfelelően jóval szerényebb hős, nem is vett át Teiresziáasztól semmi evezőszerű dolgot, csak azt a tanácsot, hogy majd egyszer evezőt kell vállára vennie, s addig menni vele a szárazföld belsejébe, míg olyan emberekre talál, akik sohasem láttak hajót, és nem is hallottak ilyenről, vö. 35. függelék).

Azt, hogy Gilgames „*fölméri*” a világot, nyíltan kifejeződik egyik szövegünkben. (A dolgot még élvezetesebbé teszi az, hogy a fordító önkéntelenül mondja ki ezt az igazságot, hiszen ő csak azt akarta kifejezni, „*hogy ő látott mindent*” [az angol „*survey*”

³⁹ T Jacobsen, „*Parerga Sumerologica*”, JNES2 (1943), pp. 117f. Lásd még Edward, p. 109.

⁴⁰ *Gudca Cylinder A XIV* in: A. Falkenstein és W. von Soden, *Sumerische und Akkadische Hymnen* (1953), p. 152; lásd még F. Hömmel, *Die Schwur-Göttin Esch-Ghanna und ihr Kreis* (1912), p. 57.

⁴¹ Lásd például S. Kramer, *Sumerian Mythology* (1944), pp. 64-88; *Enmerkar and the Lord of Aratta* (1952), p. 11. Erős hajlandóságot érzünk ahhoz, hogy a számos pecséthengeren szereplő és sokat tárgyalt „*Isten-Csónakol*” (*Dieu Bateau*) azzal gyanúsítsuk, hogy „*met hozzák Eriduból*”, különösen amikor a pecsétek alaprajzot ábrázolnak, vagy lépcsőzetes tornyot építés közben. Lásd P. Amiét, *La Glyptique Mesopotamienne Archaique* (1961), pp. 177-86, 106-109 képtáblák; H. Frankfort, *Cylinder Seals* (1939), pp. 67-70, XIV. XV XIX képtáblák.

ige jelentései: 1. fölmér; 2. végigpillant, megszemlél – a Ford.]). A Lambert által idézett fohász így hangzik:

*Gilgames, legfőbb király, az Anunnakik bírója,
Megfontolt herceg, a népek ...jé,
Aki fölméred a világ térségeit, az alvilág intézője, az alant
(lakók) ura,
Bíró vagy és istenhez hasonló az előrelátásod.
Megállsz az alvilágban, és meghozod a végső döntést.
Ítéleted nem változtatható, és megnyilatkozásod nem ha-
nyagolható el.
Kikérdezel, vizsgálsz, ítélsz, megfigyelsz és kiigazítasz.
Samas bízta rád az ítélet és döntés meghozatalát.
Jelenlétedben királyok, régensek és hercegek meghajolnak.
Megfigyeled a rájuk vonatkozó jeleket és meghozod a dön-
tést.⁴²*

Magától értetődik, hogy sem ez a világos utalás, sem a korábbiak nem teszik a legcsekélyebb benyomást sem azokra, akik egyszer s mindenkorra Euhemerosz követőivé váltak. Bármely, előítéletlőtől mentes kutató legalább néhány percig eltöprengene azon a megnyitott vízi alagúton vagy a kúton, melyben a „hős” fürdött, főleg miután tudomást szerez egy szintén Lambert által idézett és kútásással foglalkozó szövegről (p. 43), ahol „*utasítás hangzik el, hogy ki kell ejteni »a Gilgames kútja« szavakat..., a kút ásása közben. Minthogy a víz elérésekor azt italáldozatként be kell mutatni Samasnak, az Anunnakiknek és más ismert szellemeknek, a kút az alvilággal való összeköttetésként fogható fel*” (lásd 36. függelék).

Nyilvánvalónak látszik, hogy a Gilgamesre vonatkozó adatokat, melyek egyelőre össze nem illőknek látszanak, közös nevezőre kell hozni. Ez azonban csak akkor történhet meg, ha a szakértők lemondanak számos berögződött előítéletükről, és elhatározzák az egész eset újra vizsgálatát.

⁴² In: *Gilgamesh et sa légende* (1960), p. 40. Vö. E. Ebeling, *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier* (1931). p. 127: „*der die Welträume überschaut*”.

Addig is érdemes fölfigyelnünk az olyasféle ismeretekre, melyeket Sztrabón közöl (16.1.5) Bél síremlékéről Etemenankiban, a Babilon Tornyában, és ügyelni azokra a talányos mezopotámiai szövegekre, melyekben istenek elvágják egymás nyakát és kitépik egymás szemét. Hálás feladat lenne megvizsgálni Anu és Marduk síremlékeit,⁴³ tekintetbe venni az Abaton alapvető szerepét Philaeben, Ozirisz sírjánál,⁴⁴ de általában is az isteni sírboltokét. Itt az alapvető nehézség, melyet le kell győznünk, a saját tudatlanságunk a „síremlék” szakkifejezés konkrét jelentését illetően, akár a delphoi Omphalossal van dolgunk, Püthon sírjával,⁴⁵ a „táncoló Müriné sírhalmával” (Iliász 2.814), vagy Lüg Lamfhada nevelőanyjának sírhalmával, mely körül a Taillte-játékokat mutatták be, akár sok mással. Nem tudunk szabadulni a gyanútól, hogy „Uruk” a holtak „új” birodalmát jelenti, és hogy Gilgamesznek a sorsa „megnyitni az utat” ehhez az új lakhelyhez, királyává és a holtak bírójává válni, mint Ozirisz, de Jáma is, akiről ezt írja a Rigvéda (10.14.1-2): (1) „Előtte, aki a nagy folyók útját követte, és aki fölfedezte sokak számára az utat, Vivaszvat Fia, a népek összegyűjtője – Jáma király előtt tisztelgünk áldozattal. (2) Jáma

⁴³ Ebeling, pp. 25f., 39; lásd még G. Meier, „Ein Kommentar zu einer Selbstprädikation des Marduk aus Assur”, ZA 47 (1942), pp. 241-48; H. Zimmern, „Zum babylonischen Neufahrtsfest”, BVS GW 58 (1906), pp. 127-36; S. A. Pallis, *The Babiloman Akitu Festiwl* (1926), pp. 105-108, 200-43.

⁴⁴ A Shahakai Felirattól eltekintve, melynek vége rendkívüli fontosságú, a legfőbb egyiptomi esküt a „Philae-ben nyugvó Ozirisz” mellett tették, mint Diodorustól tudjuk; a görög istenek legünnepélyesebb esküiket a Sztüx vizére tették. Emlékszünk, hogy Vergilius szerint a Sztüx látja az égi Déli-sarkot, és Zeusz hívei Kronosz megtámadása előtt az Ara mellett tették esküt. „Eskü-csillagok” is találhatóak eléggé rendszeresen, a déli circumpoláris csillagképek között. Ami a Gilgamesre való esküvést illeti, lásd Ebeling, p. 127. Vö. Pallis (*Akitu Festival*, p. 238), aki összehasonlítja az abüdoszi „Ozirisz-misztériumokat” a „halott” Marduk köré szerveződő babiloni újévi fesztívalal, aki a szertartások alatt „Tiámat közepén” ül

⁴⁵ Az *Omphalos* azon szavak egyike, melyeket könnyű kimondani, de nehéz „elképzelní”. Mégis a középkorban Jeruzsálemet a Szent Sírral a föld Omphalosának fogták föl, Ádám sírját pedig a golgotái kereszt alá helyezték el, „a föld közepén”. (Lásd például *Vita Adae et Evae*, in: F. Kampers, *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Holze des Kreuzes Christi* (1897), pp. 23, 106f.; W.H. Roscher, *Omphalos* (1913), pp. 24-28.

*fedezte föl először az utat; ez a járt út nem vehető el tőlünk; azon az úton, melyen ősapáink jártak, amikor elhagytak minket, azon az úton követik majd nyomát a később születettek.*⁴⁶

Magától értetődik, hogy sem Jáma, sem Gilgames útját nem szánták eredetileg az örökkévalóságnak. A *met* újra meg újra el kell hozni Eriduból, illetve meg kell mérni a Tenger Mélységét, és újra meg újra föl kell *„függeszteni”* az eget a „*Hét Risi Vonala*” segítségével – a precesszió, a hátrafelé mozgás hatalmas órája nem állhat meg. Ami viszont megállt, az a dolgok megértésére irányuló erőfeszítés a mitikus nyelv örökösei körében, akik tudatlanságukban nem igazították hozzá ezt a nyelvezetet a hátrálással elhagyott helyzetekhez. Fontolgatás nélkül a mozgóképet állóképek sorára redukálták, az összetett mozgásdiagramot konvencionális plakátokba vetítették ki, s ezzel az intézkedéssel lerombolták a gondosan megalkotott rendszer minden értelmét.⁴⁷

Ezt ugyan el lehetne intézni azzal, hogy kisszerű tragédia, de hát ez pontosan egyike azon „*progresszív intézkedéseknek*”, melyek erőszakosan megtörik a hagyomány folytonosságát. Bizonyára számos ilyen hirtelenjében és vaktában tett „*stílusjavítás*” volt már eddig is – egyébként teljességgel érthetetlen volna, miért áll legősibb szövegeink mindegyike „*széljegyzetektől*”, melyek valamelyik „*özönvíz előtti*” „*Hétpecsétes könyvet*” értelmezik. Az imént említett, lefitymált tragédia esetében,⁴⁸ melynek eredete ha-

⁴⁶ Vö. *Atharvu-véda* 18.1.50 (Whitney ford.): „*Jáma talált először számunkra ösvényt, amely nem egy elbitorolható legelő; ahol korábbi Atyáink előre mentek, ott (mennek) a (tőlük) születettek, saját útjaikon.*”

⁴⁷ Korunkban, melyre a bűnnel határos nemtörődomség jellemző, még azt sem fogják észrevenni, hogy a nem túl távoli jövőben a tengerbe fullad az Oroszlán, amikor eljut az őszi napéjegyenlőséghez: az Oroszlán csillagképet, a forró síkságok vitathatatlan „*királyát*”, akkor alkották meg, amikor Ófelsége az állatöv ura vezérelte a nyári napfordulót, a napút legmagasabb és legforróbb pontját; és ki fog azzal törődni, hogy a szánnivaló Vizöntőnek nem lesz mit locsolnia a korszóból, miután megérkezett a tavaszi napéj-egyenlőséghez – de hát törődött bárki is szegény partra vetett Halakkal a Halak korszakát megnyitó Krisztus ideje óta? Az ő címét, mint „*Halakat*”, azaz görög *lethys*, hivatalosan úgy magyarázzák, mint a „*Jésous Chreistos Theou Yios Sotēr*” – Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó első betűit.

⁴⁸ Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, lehetségesnek tartjuk, hogy éppen ez a „*csillagképekről*” a „*jegyekre*” történő váltás, és általánosabban annak

nyagság és feledékenység, az utolsó csapás azt a hagyományt érte, mely „*minket*”, az emberiséget egységbe szervezte. (

És ha nem állna rendelkezésünkre Platón *Timaiosza*, teljeséggel reménytelen feladat volna megérteni, mi tette szükségessé azokban az „*archaikus*” időkben azt, hogy nagy gonddal figyeljék a hatalmas kozmikus órát. Bizonyosan Platón maga is az értelmiségi szokásos útján indult el – a gondolatától az irodalom felé haladva, az irodalomtól a filológiához, mielőtt kikötött volna a nagy semmibe; de szeretnénk kihangsúlyozni, hogy ez a hivatalos „*trend*” nem tántoríthat el bennünket, a feltétlen tisztelettől.

Jelen esszénk sok fejezetet szentelhetne a *Timaiosziak*, annak a „*toposznak*”, melyből a kozmológikus gondolkodás összes „*folyama*” ered, s ahova vissza is tér, és sok további fejezetet a *Phaidrosznak* és *Polüikosznak*, az *Epinomisznak* (melyet a „*Pseudo-*”, címkével sikerült a „*Tartaroszba sülyeszteni*”), de rövidre kell fognunk a szót. Nem vizsgáljuk magát a „*teremtést*”, mely Timaiosz szerint egy planetárium készítéséhez hasonlít – és pontosan ez teszi ezt a teremtést oly nehezen érthetővé a nem matematikus számára. De itt nélkülözni tudjuk. Hanem ami számít: amikor a timaioszi Demiurgosz megalkotta a „*keretet*”, *szfiambhát*, melyet az egyenlítő és az ekliptika ural – Platón szóhasználatában „*az Azonos*” és „*a Különböző*” – s amely egy C-et képvisel (ejtsd Khi, írj C), s amikor a harmonikus arányoknak megfelelően beszabályozta a bolygók pályáit, „*lelkeket*” készített, Előállításukhoz ugyanazokat az összetevőket használta föl, mint az Univerzum Lelkének elkészítéséhez, az összetevők azonban

„*már nem voltak olyan tiszták, mint korábban*”. A Demiurgosz „*a csillagokkal azonos számú lelket készített (psychas isarithmous tois astrois), majd szétszította őket, mindegyik lelket az ő egyéni csillagához*”.

a csillagászati nyelvnek a trónra emelése, melyet egyedül ismernek el „*tudományosnak*” a kortárs történészek, vagyis a „*pozicionális csillagászat*” terminológiájáé, szakította meg a homéroszi hagyományt; a görögök egész nap Homéroszt idézték, értelmezték őt és törték a fejüket a részletek jelenésén: terminológiája már régóta halott volt.)

...s mintegy kocsira ültetve, megmutatta nekik a minden-ség természetét és elmondta nekik a sors törvényeit (nomous tous heimarmenous), hogy első megszületésük egyformára legyen berendezve mindnyájuknak, hogy általa egyik se rövidüljön meg, s így, ha majd mindegyiküket az időknek egy-egy megfelelő szerszámára szórja szét, ők legyenek a legistenfölbbek az élők között; s minthogy kettős az emberi természet, az erősebb nem olyan legyen, amit később férfinak neveznek...

S aki jól élt a neki kiszabott életben, visszatérve a vele társult csillagon lévő lakásába, boldog és ahhoz hasonló életben lesz része; de ha elvétí ezt, akkor nőnek természetét ölti magára a második születésekor, s ha ekkor sem hagy fel hitványságával, akkor – romlottságának fajtája szerint – jellemének hasonlatossága alapján változik át valami ilyen természetű állattá, és meg nem szabadul különféle szenvedéseitől, míg csak a benne lévő Azonos és Hasonló körforgása magával nem ragadja, s így azt a sokféle zavaros, értelmetlen tömeget, amely később nőtt hozzá tűzből, vízből, levegőből és földből, értelmével le nem győzi, s így eredeti legjobb állapotát újból el nem éri.

S miután mindezeket a törvényeket megállapította számukra, hogy ne lehessen őt okolni amazok későbbi hitványságáért, elvetette a lelkeket részben a Földre, részben a Holdra, részben az Idő többi eszközeire... (Timaiosz 41K-42D, Kövendi Dénes ford.)

Szükségtelen dolog hiábavaló vitába bocsátkozni a Demiurgosz tisztességét, illetve azon állítását illetően, hogy az első megtestesüléskor minden léleknek egyforma esélye volt. Az, hogy az istennek ártatlannak kell lennie, az ember viszont bűnös, amúgy sem olyan téma, amit érdemes Platónnál megvitatni. Valójában ez pontosan az a hipotézis, melyen a keresztény vallás egész építménye nyugszik, de az ítélőképességünké is.

Akárhogyan is, a hiba nélkül való Demiurgosz elvetette a lelkeket, az állócsillagokkal azonos számban, az „*idők egy-egy megfelelő szerszámára*” (azaz a bolygókra), melyek közé Timaiosz a Földet is számítja.

Mit jelenthet ez? Timaiosz arra a régi rendszerre utal, melyben összekapcsolják a csillagközösség álló és barangoló tagjait – és itt nemcsak a bolygók állatövi „*házairól*” és „*erőbenléteiről*” van szó, hanem általában az állócsillagokról. Ismerjük ezt a megközelítést ékírásos asztrológiai táblákról, melyek nagyszámú állítást tartalmaznak az egyes bolygók álló képviselőiről és megfordítva. De nem eléggé ahhoz, hogy megmagyarázhassuk e bonyolult rendszer szabályait. Ernst Weidnerrel szólva: „*Bárhogyan is van, egy igen bonyolult rendszerrel van dolgunk. Talán csak a teljes anyag újbóli összegyűjtése és átnézése segíthet a meglévő rejtélyek megoldásában.*”⁴⁹ Ptolemaiosz föl jegyzi az állócsillagok bolygótermészetét *Telrabibliuszában* (7.9 „*Az állócsillagok hatalmáról*”, és így tett az összes ókori és középkori asztrológus is. Tegyük hozzá, az indiai és mexikói csillagjósok is. (Lásd fentebb, p. 138. a Mars és a Fiastyúk azon kiváltságáról, hogy egymást képviselheték, Babilonban és Indiában.

Ezután a lelkeket kiemelték állócsillagaikból, és áthelyezték a megfelelő bolygó-képviselésekbe, mindezt szabályok és előírások szerint. Majd a Demiurgosz visszavonult – átalakulva a „*Deus otiosus*” néven ismert szereplővé – és működni kezdett az Időgép.

Timaiosz-fordításában és a hozzáfűzött magyarázatokban Cornford ezt mondja (p. 146): „*A mítosz mechanizmusából természetyszerűen adódik a feltételezés, hogy a lelkek első nemzedékét a Földön vetették el, a többiek pedig testetlenül várnak sorukra a bolygóknak.*”

Minden Cornford iránti tiszteletünk mellett meg kell mondanunk, hogy ez így nem fog működni, és hogy „*természetyszerű*” föltevések nem engedhetők meg. A Timaioszban szereplő Demiurgosz túlságosan is rendszerező elme ahhoz, hogy ilyen megoldást

⁴⁹ RLA3 pp. 81 f. Vö. Bezold in: *Hall, Antike Beobachtung farbiger Sterne* (1916), pp. 102-25 (táblázat, p. 138); A. Jeremiás, HAOG (1929), pp. 200ff.

lehetővé tegyen. Ellenkezőleg: az látszik ésszerűnek – ha gondosan megfigyeljük, hogyan hígítja a kézműves isten fokozatosan és rendszeresen a Létezésből, Azonosságból és Különbözőségből álló eredeti keveréket a *Timaiosz* 35-ben leírtak szerint – hogy már most valamely új elvet, valamely új „*dimenziót*” kell bevezetni.

Az örökkévalóság az egységben lakozik, a rendszeren „*kívül*”, a legmagasabb és legtávolabbi ponton. Belül viszont örökkévaló mása, az Idő mozog a számoknak engedelmeskedve, egyfelől az állócsillagok szférájának napi forgása révén az „*Azonos*”: az égi egyenlítő szerint, másfelől az idő eszközei, a bolygók révén, melyek az ellenkező irányban mozognak a „*Különböző*”, vagyis a nappálya mentén. Együttesen tekintve ők képviselik a „*nyolc*” mozgást. A következő lépésben azonban, a bolygóktól az élő teremtményekig haladva a számoknak engedelmeskedő mozgást ki kell zárni. Egy alapvetően eltérő minőség, a nemzés általi „*mozgás*” fog a helyébe lépni (Platón nagy bánatára).

A bolygók, jóllehet „*különbözők*” az egységben lakozó örökkévalóságtól és a csillagképek gömbjének szabályos mozgásától, legalább „*önmaguk*” maradhatnak, és szám szerint heten. Az ember lelke azonban nemcsak újra meg újra megtestesül, hanem egyre tovább és tovább osztódik, mivel az emberiség szaporodik, ahogyan a mag is, melyhez az embert oly gyakran hasonlítják. Ezt a hasonlatot – melyet a termékenységi kultuszok megszállottjai lépten-nyomon félreértelmeznek – igen komolyan és betű szerint kell venni. A Demiurgosz nem teremtette meg a jövő teljes egészében megszületendő összes ember egyéni lelkeit, hanem csak az első őseit a népeknek, dinasztiaiknak stb., vagyis az „*emberiség magvát*”, mely sokszorozódik, és az Idő Malmában lisztszerű porrá őrlődik. Az „*Állócsillagokban lakó Lelkek*” képze, melyekről a halandó élet kiindult, és amelyekbe a kivételesen erényes, „*egyszer fölsszabadított lelkek*” bármikor visszatérhetnek, míg a malmából kikerült átlagos „*lisztnék*” türelmesen kell várnia az utolsó napig, amikor remélhetőleg ő is ezt teheti – e képzet nemcsak alapvető fontosságú összetevője az archaikus világrendnek, de bizonyos mértékig megmagyarázza a régiek szinte már megszállott érdeklődését a korábbi évezredek meghatározó égi események iránt.

Bár még a mi időnkben is a legtöbb gyermeket arra intik, hogy rendesen viselkedjen, különben nem lesz esélye az égbe jutni, a keresztények valójában fölszámolták a timaioszi rendszert. Eretnökségként bélyegezték meg Origenész véleményét, mely szerint az utolsó ítélet után a fölélesztett lelkeknek éteri és gömb alakú testük lesz (*aithenon te kai sphairoeides*). Ez az alapvető fogalom sok nyelven fejeződött ki azóta a „*Magas Civilizációk Övezetében*”. Az ezt kifejező képvilág néha összetéveszthetetlen, néha azonban annyira kétértelmű, hogy teljesen félrevezeti a mai értelmezőket, mint pl. amikor a népesség csillageredetű „*magva*” a „*totem*” címszó alatt kerül elénk. Az összetéveszthetetlen típushoz tartozik az a rabbinikus hagyomány, mely szerint Ádámban foglaltatik benn Izrael 60.000 lelke oly módon, mintha ennyi szálat sodortak volna össze egy gyertya kanócában; annál is inkább, mert még hozzáteszik: „*Dávid Fia*” (a Messiás) csak akkor fog eljönni, amikor véget ér az összes lélek, amely megvolt az első ember testében.⁵⁰ Ugyanígy félreérthetetlen a Nagy Síkságon élő szkidipóni indiánoknak az „*utolsó nappal*” foglalkozó mítosz: „*Az Összes dolgoknak véget vető parancsot az Északi Csillag adja ki, és a Déli Csillag fogja végrehajtani a parancsokat. A mi népünket a csillagok alkották meg. Amikor eljön az idő, hogy az összes dolog véget érjen, népünk kis csillagokká változik és elrepül a Déli Csillagra, ahová tartozik.*”⁵¹

Amint az Indiáról szóló fejezetben említettük (p. 69.), a *Mahábhárata* beszámol arról, hogyan küzdöttek fel magukat a pándavák a magas hegyre és tűntek el a végén, és hogyan ragadtatott az égbe testileg Judhisthira. Bár ők planetáris „*hősök*” voltak, annak a megszővegezése, ahogyan elérte őket a vég, sokat mondhat nekünk a pusztán emberi lényekre vonatkozóan is. Az említett hősök az istenek „*részei*”, s amikor a harmadik világ befejeződik és elkezdődik a Káli Juga – nem kezdődhetett meg „*ameddig Krisna szent lábának talpa érintette a földet*” – e „*részek*” újraegyesülnek az istennel, melyekhez tartoznak. Krisna

⁵⁰ J. A. Kisenmenger, *Entdecktes Judenthum* (1711), vol. 2, p. 16 (*Emek hamelech*).

⁵¹ H.B. Alexander, *North American Mythology* (1910), p. 117.

visszatér Visnuba, Judhithira Dharmába, Ardzsunát felszívja Indra, Balarámát a Sesa-kígyó és így tovább.

Ennyi példa elég is lesz. Jól szemléltetik azt, hogy a *Timaios*, és hozzá hasonlóan a legtöbb platóni mítosz mintegy fényszóróként működve, ragyogóan bevilágítja a „*magas mitológia*” egészét. Platón nem *találta föl* a mítoszait, hanem a *megfelelő* keretek között használta fel őket – helyenként ironikusan – anélkül, hogy pontos jelentésüket kifecsegte volna: aki jogosult az idevágó terminológia ismeretére, úgysis meg fogja érteni. A „*liszttel*” végül is nem sokat törődött.

Ami korunkban élve, amikor a sajtó elől semmi sincs elrejtve, és amikor minden nehéz tudományt „megkönnyítenek” számkra, nem vagyunk valami kedvező helyzetben ahhoz, hogy elképzelhessük az archaikus tudást körülvevő szigorú titoktartást. Valójában annyira rossz helyzetben vagyunk, hogy ennek pusztá tényét is gyakran ostoba legendának tekintik. Messzemenően nem az. A tudomány fenntartott tudásként való kezelésének szükségét maga Kopernikusz szögezi le ünnepélyesen a *Revolutions of Celestial Orbs* című halhatatlan művében. Lévén a pitagoreusi rendszer híve olaszországi diákévei óta, elismeri az Iskola nagy nevéitől, mint Philolaosz és Hiketasz, kapott ihletet, s amit a klasszikusoktól tanult, akik – mint mondja – bátorságot öntöttek belé ahhoz, hogy szembeszegüljön az ő idejében felkapott filozófiai eszmékkel. „*Mit sem törődöm – írja a pápának szóló ajánlásában – azokkal, akik – beleértve az egyházi doktorokat –, divatos előítéleteket ismételtetnek. A matematika a matematikusoknak való...*” Az ókori mesterek tekintélye adta meg neki az önálló ítélőképességet ahhoz, hogy fölfedezze a nap központi szerepét a bolygórendszer centrumában. Félénk és tartózkodó tudósként erre a nagy hagyományra hivatkozik, melyet még Galilei idejében is „*pitagoreusi meggyőződésnek*” neveztek, hogy kidolgozza széles körben forradalminak és felforgatónak nevezett elméletét. És ha idős koráig nem szánta rá magát a közzétételre, ennek nem az üldöztetéstől való félelem volt az oka, hanem mélyen gyökerező irtózása attól, hogy a témával felelőtlenül játszadozzon a közvélemény. Az első könyvben idéz az ókori adeptusok közötti egyik „*levelezésből*”, mely valószínűleg ókori utánpótlás, de jól mutatja gondolkodásmódjukat: „*Hasznos lesz emlékezni a Mester tanítá-*

saira, és nem közölni a filozófia adományait olyanokkal, akik még csak nem is álmodtak a lélek megtisztulásáról. Ami pedig azokat illeti, akik e tanokat rossz sorrendben és előkészület nélkül adják át, ők ahhoz az emberhez hasonlatosak, aki tiszta vizet önt a sáros vízgyűjtőbe; csak fölkeveri a sarat, a tiszta vizet pedig elveszti.”

A jövő filozófiai nyelvét megalkotó Platón még beszélt az archaikus nyelvet, mint egy élő „rozettai kő”. És ennek megfelelően – bármily furcsán hangzik is a klasszika-filológia szakértőinek – hosszú tapasztalatunk igazolta a következő módszertani alapszabályt: bármely olyan képlet, mely előkerül a mítoszokban Izlandtól Kínán át a Kolumbusz előtti Amerikáig, és van rá platóni hivatkozásunk, az már „rogyadozik a kortól”, hiteles érvényűnek és általános ismertségűnek fogadható el. Akkor ez a képlet az eszméknek abból a „proto-pitagoreusi” pénzverdéből származik, valahol a Termékeny Félhold térségében, ahol egykor a szaknyelv terminusait verték, és adták át a pitagoreusoknak (és sok más ügyfélnek, magától értetődően). Elismerjük, hogy furcsa szabály, de nekünk bevált. Bevált még azelőtt, hogy eldöntöttük: Platón választjuk meg legfelsőbb fellebbviteli bírónak az összehasonlító mitológia kétes eseteiben, például amikor H. Baumann⁵² Platón Szümposziójának mítoszában (melyet ott Arisztophanész mond el) megtalálta azt a kulcsot, mely megnyitja a kettős nemű istenekkel, kettős nemű lelkekkel stb. foglalkozó ezer és egy mítosz ajtaját.

Platón tudta – és okunk van föltételezni, hogy Eudoxosz is tudta – hogy a mítoszi nyelv elvben ugyanolyan könyörtelenül általánosít, mint a mai műszaki stílus. Ahogyan Platón használja azt, s a jelenségek, melyeket inkább a mítosz nyelvén fejez ki, a tökéletes megértésről tanúskodnak. Láthatóan nincs más módszer a mítoszon kívül, mellyel sikeresen lehetne a struktúráról beszélni (újra felidézzük Kiplinget, ahogyan kezelte a problémát az „önmagára talált hajó” történetének elmesélésével – lásd fentebb, p. 44f.). A „trükk” a következő: először leírjuk a fordítottját annak, ami valóságként ismert, azt állítva, hogy valamikor régen a dolgok így és így álltak, s igen különös módon alakultak, de azután

⁵² *Das Doppelte Geschlecht. Ethnologische Studien zur Bisexualität in Mythos and Ritus* (1955).

az történt, hogy... Csak a végkifejlet számít, az elbeszélte történések eredménye. Általában nem szokták észrevenni, hogy ez a megfogalmazás csak szakmai fogás, és a régi mitográfusokat azal vádolják, hogy azt „hitték”: az előző korokban minden a feje tetején állt (lásd fentebb, p. 260, n. 14 a szánnivaló mezopotámiaiakról, akik a Gilgames-eposz megírása előtt nem voltak tudatában halandó voltuknak).

Lévén tényleges nyelv, a mítoszi idióma magával hozza a költészet megjelenését. Minden klasszika-filológusnak el kell ismernie például, hogy Huginusz és a hozzá hasonlók meglehetősen hűséggel számolnak be a mitikus cselekményekről, „jó nyelvvellyességgel” megírt 3-10 sorban, mely nemigen hangzik érdekesebbnek, mint az átlagos tartalmi kivonatok, míg ugyanez a határozó nyelv Aiszkhülosz kezében a mai napig lélekemelő. De bármily nagy is a különbség költői rang tekintetében a mitográfusok között, a terminológiát mint olyat jóval azelőtt alkották meg, hogy színre léptek a számunkra ismerős csengésű névvel rendelkező költők. Ez a szó: „terminológia” azonban túl szárazon és pontatlanul hangzik, mert az említett verdéből határozott körvonalú típusok is kerültek ki – melyek például gyermekeink játékaiban maradtak fenn, vagy sakkfiguráinkban és kártyáinkon – a számukra kijelölt kalandokkal együtt. És ez a beszélt képvilág túlélte birodalmak emelkedését és bukását, folyton alkalmazkodva az új kultúrákhoz és környezetekhez.

E nyelv fő érdemének beépített kétértelmősége bizonyult. A mítoszt lehetett a tényszerű tudás továbbadásának eszközeként használni attól függetlenül, mennyire láttak bele a történeteket, meséket stb. ténylegesen előadó emberek. Továbbá az ősi időkben ez lehetővé tette azt, hogy az archaikus „agytröszti” tagjai „szakmai megbeszélést folytassanak” akár a laikusok jelenlétében is: gyakorlatilag nem állt fenn a veszélye annak, hogy valamit kifecsegnék.

És most egy kis időre visszatérve a „Kaland és keresés” témájához, ki kell emelnünk, hogy természetesen örömteli dolog az, hogy ékírási táblák állnak rendelkezésünkre, továbbá igen megnyugtató az, hogy a szakértők tudnak olvasni az ókori Közel-Kelet különböző nyelvein; de Gilgames, és törekvése a halhatatlanságra nem volt ismeretlen az ékírás megfejtése előtti időkben

sem. Éppen a mitikus terminológia említett érdemének eredménye, hogy a mesélő tudásától függetlenül adódik tovább. (Ennek az eljárásnak a nyilvánvaló hátránya az, hogy a kétértelműség is tovább él; kortárs szakértőink ugyanolyan simán ki vannak zárva a párbeszédből, mint a régi idők laikusai.) Így ha még föltételezzük is, hogy Platón az utolsók között volt, akik még valóban értették a szaknyelvet, „a történetek” fennmaradtak, elég gyakran a hiteles régi megfogalmazásban. Eszerint megfigyelhetjük, hogyan öltötte magára a „*Sándor-regény*” hőse, a maga részéről vitathatatlan történelmi személyiség, Gilgames fölszerelését, ugyanakkor levette magáról a racionális történelem egész fejezeteit.

Nagy Sándornak meg kellett mérnie a tenger mélységét, sasok vitték fel őt az égbe, és a leghihetlenebb „*tengereket*” járta be a halhatatlanság vize után kutatva. Arra számítva, hogy a Paradicsomban leli meg, felhajózott a Níluson, vagy a Gangeszen – de miért ismételnék el itt az Eridanusról szóló fejezetet? Gilgames hű másolataként Nagy Sándor elhajózott a bűvös helyre, ahol az összes vizek erednek, és ahová visszatérnek. És ha Gilgamest állítólag egy kígyó („*földi-oroszlán*”) fosztotta meg az ifjúságot hozó fűtől, a legenda Nagy Sándorát akaratlanul egy hal csapja be – egy közönséges sózott hal, amit útravalóként vitt magával. Viszont tudatosan árulja őt el Andreas, a szakács (Pseudo-Kalliszthenész szerint), aki észrevette a patakba esett és ott feléledő halat, sőt maga is ivott a vízből anélkül, hogy Nagy Sándornak szólt volna fölfedezéséről. Jogos fölháborodásában a király a tengerbe dobatta a csalót, malomkövel a nyaka körül, amivel hatékonyan elejét vette annak, hogy a szakács kiélvezhesse halhatatlanságát.

A Nagy Sándorhoz fűződő sok történetben előforduló jelentős eltérések miatt csak felszínes megjegyzésekre szorítkozhatunk, de ezek Gilgamesre is állnak, akit szükségszerűen homályban hagyunk – jórészt mesterséges homályban. Tudunk körvonalazni néhány kérdést, melyek kibillenthetik stagnáló helyzetéből a Gilgames-problémát. Továbbá van egy olyan részlet, mely a Gilgamest illetően már megfogalmazott tétel (p. 272f.) irányában mutat.

A történet szerint Nagy Sándor kikérdezi a szarapiszi jóst Egyiptomban, ahogyan Gilgames is kikérdezte Utnapistimet.

Szarapisz kerülő választ ad a Nagy Sándornak kijelölt élettartamra vonatkozóan, viszont rámutat Alexandria alapítására és bejelentéssel, hogy a király megmarad e városban „*holtan és nem holtan*”, mivel Alexandria lesz a sírboltja. Más változatban Szarapisz ezt mondja: „*De haláloed után az istenek közé helyeztetel, és sokaktól részesülsz majd imádatban és áldozatokban, amikor már meghaltál, és mégsem haltál meg. Mert síremléked az a város lesz, melyet most alapítasz.*”⁵³ (

A groteszk szőrnyeteg, Huvava lehetne a mutató. Bármilyen megközelítést választunk is, fontolóra kell venni Huvava kapcsolatát Procyonnal, Jupiterrel és/vagy Merkúrral,⁵⁴ annál is inkább, mert a jelek szerint hurrita töredékekben a költeményt „*Huvava eposza*” néven ismerik.⁵⁵ És e megfontoláson túl figyelmet kell fordítani a Rák babiloni nevére, mégpedig: Nangar(u), „*az Ács*”. Ez lényeges dolog, mert a Gilgames-eposz csak sumerul fennma-

⁵³ Franz Kampers, *Alexander dér Grosse* (1901), p. 93f.

Szarapisz nevének származtatása Enki-Ea „*Sar apsi*” nevéből, amint C.F. Lehmann-Haupt javasolta (lásd még A. Jeremiás in: Roscher s.v. Oannes, 3.590) ésszerűnek látszik; annál is inkább, mert nem zárja ki a Szarapisz és Apisz közötti kapcsolatot, lévén hogy Ápisz címe „*Ptah másolata*”. Véletlenül került kezünkbe a bizonyíték egyik eléggé sokatmondó szála, mely az etiópiai Sándor-regény Budge-féle fordításában található (London, 1896, p. 9): „*Amikor Nectanebus, Egyiptom királya és Nagy Sándor apja Makedóniába menekült, Egyiptom férfiai megkérték istenüket, mondja el nekik, mi történt a királyukkal.*” Ez áll az etióp szövegben, és Budge hozzáteszi: „*Meusel szövegében az istennek a neve, akit megkérnek, »Héphaisztosz, az istenek fájának vezetője«, a Müllerében pedig azt mondják róla, hogy Serapeumban lakik.*”

Az Ea-sar apsi, Ptah-Héphaisztosz, „*ő, aki a falától délre van*”, „*a harmincéves időszak ura*” nevek közös nevezője a Szaturnusz bolygó, és az is marad. Bevalljuk, hogy ezt már korábban is tudtuk, de szeretnénk kiemelni, hogy a regénynek azok a lenézett „*kései*” hagyományai hasznos „*konzerváló dobozoknak*” bizonyulnak; vagyis ha a regényben Szarapisz kerül a folyók egybetorkollási helyéről származó Utnapistim helyére, akkor bizonyosra vehetjük, hogy létezett egy érvényes egyenlet, melyet valahol leírtak, és amelyet ismertek a szöveg különböző szerkesztői – akik mind szoros kapcsolatban álltak valamely „*Wagnerrel*”, de ellenséges viszonyban bármely potenciális „*Fausttal*”.)

⁵⁴ figyelemre méltó, hogy a Tuamotu-szigeti „*Hiro*t Procyonnak is mondják” (M.W. Makemson, *The Morning Star Rises* [1941], p. 270). Hiro (maori: Whiro) a főtolvaj, összetéveszthetetlen merkúri jellem.

⁵⁵ H. Otten, in: *Gilgamesh et sa légende* (1958), p. 140.

radt tizenkettedik tábláján Gilgames keserűen panaszolja, hogy elvesztette *pukkuját* és *mikkuját*, ahelyett hogy „*az ács házában*”⁵⁶ hagyta volna őket, ahol láthatóan biztonságban lettek volna.⁵⁷

Bárki olvassa is az eposzt különféle fordításokban, aligha fogja a figyelmét elkerülni a „*kerítésre*” és/vagy „*kapufélfára*”, vagy ajtótokra való utalások egy olyan valószínűtlen helyen, mint Huvava cédrusokból álító nagy „*erdeje*”. És miért ne próbálnánk itt megkeresni „*Góg és Magóg körülzárását*”, melyet Nagy Sándor vitt végbe, s amelyről még beszámol a Korán 18. szúrája – ugyanaz, amely a Mózes elemózsiájául készített hal életrekelésével foglalkozik a „*folyók egybetorkollásánál*”? Ez a „*körülzárás*” nagy témája a középkori folklórnak, s ijesztő időszerűséget kölcsönzött neki a mongol hódítások váratlan jelentkezése. A történet úgy szól, hogy Nagy Sándor vaskapukat épített a hegyi hágókon azért, hogy a hunok szörnyűséges fajzatját, mely szétrajzott a kelet határtalan síkságain, félelemben tartsák a hágókról felharsanó trombiták, hírt adva egy látszólag halhatatlan hódítóról, a hágókat őrző „*kétszarvú*” hősről. De a trombiták hirtelen elhallgattak, s egy törpe a hordából megkockáztatván az átkelést, a kaput őrizetlenül találta. A trombiták pedig csupán eolhárfák voltak, melyeket elnémított a bennük fészket rakó bagolycsapat.⁵⁸

Góg és Magóg ókori története, melyet az arab hagyományból támasztottak fel, olyan döntő szerepet játszik a Sándor-regényben, hogy bizvást elfogadhatjuk a képlet ösiségét: valójában eposzunkban is elő kellene fordulnia. Tekintettel arra, hogy Gilgames láthatóan megnyit egy új átjárót, az előzőt be kell csukni. Ez tör-

⁵⁶ A gondos kutató legyen tudatában az útját kísérő számos csapdának, például annak a pajkos szokásnak, hogy összecserélik a Skorpiót és a Rákot (Cicero mindkét csillagképet nepának hívja), aminek az lehet az oka, hogy hasonlít egymáshoz a skorpió és a szárazföldi tarisznyarák (*Gecarcinus ruricola*).

⁵⁷ *Apukku* és *mikku* (lásd alább, p. 397.) „*egy kislány sírására vesznek el*” (C. J. Gadd, „*A Gilgames-eposz*”, RA 30 p. 132): ez kissé valószínűtlennek hangzik. Ha valami, hát a nevetés rombolja le a régi világkorszakot és vezet be az újat. Maui azért veszítette el halhatatlanságát, mert útítársai nevettek, amikor a Nagy-Éjszaka-Hina „*halál-háza*” mellett haladt el.)

⁵⁸ Vö. egy alapos vizsgálat: A. R. Anderson, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations* (1932). A történet egyik korai változata a sokat utazó ferences rendi baráttól, Ricoldo da Montecrocétól származik.

tént Odüsszeusz esetében is; miután megérkezett Ithakába a Poszeidóonnal kötendő új szövetség feltételeivel, a szegény phaiákoknak végük volt. Szkhéria nem volt többé. Miután ez az állomás bezárult, a földből kinövő hegyek torlaszolja el Nauszikaa gyönyörű szigetét, mely azontúl „*tiltott föld*” lett az utazók számára. Meglepő párhuzamokra bukkanunk Közép-Polinéziában: amikor az ifjabb Maui ellopta a tüzet az „*öreg Mámától*” (Mauike, Mahuike stb.) az alvilágban, az általa használt átjárót attól a naptól fogva lezárták. Ez főleg azért nevezetes, mert „*Maui Tiki üregén át ereszkedett le Mauike otthonába a tüzet keresve*”. Tiki (Ti’i) volt az „*első ember*”, és „*Tiki ürege volt az útvonal, melyen a lelkek lejuthattak (H)Avaikibe.*” így a lelkeknek másik útvonalat kellett keresni, „*miután ez az üreg bezárult*”,⁵⁹ vagyis miután az ifjú Maui bevégezte a tűz ellopását.

A tűz fogalma különféle megjelenési formákban jelen értekezés egyik visszatérő témája. Prométheuszhoz hasonlóan Gilgames is szoros kapcsolatban áll vele. Tehát rajtuk keresztül közelíthető meg legjobban a tűz elve, illetve előállításának vagy megszerzésének módja.

⁵⁹ W. W. Gill, *Myths and Songs from the South Pacific* (1876), p. 57; vö. R.W. Williamson, *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia* (1924), vol. 2, p. 252 (Déli-szigetek, Szamoa).

XXIII. FEJEZET: Gilgames és Prométheusz

*„...quand les esprits bienheureux
Dans la Voie de Laict auront fait
nouveaux feux...”*

Agrippa d’Aubigné

Valóban kulcsszó a tűz, és külön vizsgálatot érdemel. Egyelőre azonban nem lényeges, hogy megértsünk mindent a különféle szabványokkal és mértékekkel, szabályokkal és előírásokkal kapcsolatban, melyeket be kell szerezniük az „*új utak*” megnyitására hivatott hősöknek és isteneknek. Itt figyelmen kívül hagyhatjuk a különböző „*kincsek*” természetét és mibenlétét, hívják őket bár „*evezőnek*” vagy „*révésznek*”, „*hvarna-melammunak*”, „*aranygyapjúnak*” vagy „*tűznek*”. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ezek a terminusok ugyanannak a dolognak különböző nevei, hanem azt, hogy velük azonosíthatók a struktúra egyes részei.¹

Hasznos lesz átismételni a struktúra alapeszméit, ahogyan a görög előzményeken át követtük őket. Eléggé ártatlan módon egy hajó szerkezetével kezdődött (lásd fentebb, pp. 218f.), ahogyan maga a görögség is, és végül a *súambhának* nevezett elképesztő „*világ-fával*” fejeződött be, melyet talán még Platón is kezelhetetlennek tartott volna. Végző soron azonban e struktúra nem áll másból, mint a nagy napfordulás és napéj-egyenlőségi körökből, még ha körülzsongja is a több évszázados hindu bőbeszédűség.

A másik szem előtt tartandó dolog a Gilgameshez hasonló „*úttörők*” és „*útkeresők*” kozmológiai jelentősége. Ők hozzák el a sokféle mértéket abból a titokzatos központból, melyet Canopus-

¹ *A Feng Shen Yen I* (azaz „*Népszerű leírás az isteni rangra emeltetésről*”) című kínai regénynek – mely a Shang-dinasztia végével és a Chou-dinasztia elejével foglalkozó „*historiográfia*” álarcában fantasztikus leírást ad a világek közötti nagyméretű válságról – már a felszínes tanulmányozása is feltárja a figyelmes olvasónak a régi kozmikus szerepkörökért felelős „*új istenségek*” számát, akiket az új kezdőpontban ki kell jelölni, kezdve 365 istennel, 28 új holdházzal stb.

nak vagy Eridunak, vagy „Rita székhelyének” neveznek. Az általános képletet két kaland ismertetésével szemléltetjük.

Az Arany gyapjúval a fedélzeten utazó argonauták nem kerülhették meg a Szümplégadészt, az összecsapódó sziklákat. Ha itt valaha egy hajó a legénységével sértetlenül áthalad² – ahogyan az „áldottak” (*makaroi*) sok idővel azelőtt eldöntötték – a Szümplégadász a helyükön maradnak, a sziklák többé nem csapódnak össze.³ Ezután „*elfogadva az álló föld újszerű törvényeit*”, „*könnyű átjárás*” kell „*engedniük minden hajónak, miután már megismerték a vereséget*”.⁴ Ez azonban csak egyetlen állomása az Aranygyapjút (egy kosét) szállító Argonauták „*úttörő utazásának*”, melyre minden valószínűség szerint a Kos világekorszakának bevezetése céljából vállalkoztak,⁵ de egyúttal igen jól szemlélteti mostani témánkat, nevezetesen „*az újszerű törvényeket*”.

Egy másik, valójában kulcsfontosságú példája az Út Megnyitásának a brit columbiai katolok indiánoktól származik.⁶ Hivatnánk mitológiai zsebenciklopédiának is:

Egy embernek volt egy lánya, akinek a birtokában egy csodálatos íj és nyíl volt, amellyel mindent le tudott löni, amit csak akart. De a leány lusta volt, és folyton aludt. Az apja haragudott ezért, s így szólt: „Ne aludj állandó-

² A Szümplégadász azonban leszelték a hajótát disztiményét (*aphlastoio akra korymba*), ahol a felfogás szerint, a hajó „*lelke*” lakott. Még nem tudjuk azonban ennek a jellegzetességnek a pontos jelentését. Vö. H. Diels, „*Das Aphlaston der antiken Schiffe*”, in: *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* (1915), pp. 61-80. Ki kell hangsúlyozni, hogy a széles körben elterjedt vélekedés ellenére a *planktai* és a *symplegadei*, nem azonosak.

³ Apollóniosz Rhodiosz, *Argonautica* 2.592-606; Pindaros, *Pyth.* 4.210: „*de a félisteneknek az az útja halálba merevítette őket*”.

⁴ Claudianus 26.8-11.

⁵ Lásd az Első Vatikáni Mitográfus (c.24, szerk. Bódé, vol. I, p. 9), mely azt állítja „*Pelias vel Peleusról*”, hogy azért küldte Iaszónt Kolkhiszba, „*ut inde detullisset pellem auream, in qua Juppiter in caelum ascendit*”, azaz hogy elhozza az Arany gyapjút, melyben Jupiter az égbe emelkedik. Lásd még A. B. Cook, „*Az európai Ég-isten*”, *Folk-Lore* 15, (1904), pp. 27 lf., mely hasonló adatokat közöl.

⁶ F. Boas, *Indianische Sagen von der Nord-Pazifischen Küste Amerikas* (1895), pp. 80f. Vö. Frazer, *Myths of the Origin of Fire* (1930), pp. 164f.; továbbá L. Frobenius, *The Childhood of Man* (1900), pp. 395f.

an, hanem fogd az íjadat és lőj az óceán köldökébe, hogy tűzhöz juthassunk.”

Az óceán köldöke egy hatalmas örvény volt, melyben tűzcsiholáshoz való botok sodródtak. Abban az időben az embereknek még nélkülözniük kellett a tüzet. A leány megragadta íját, belelőtt az óceán köldökébe, és a tűzdörzsölés eszközei kivetődtek a partra.

Ekkor megörült az öregember. Nagy tüzet gyűjtött, és mivel magának akarta megtartani, olyan házat épített, melynek ajtaja állkapcsok módjára működött és csattogott föl-le, mindenkit megölve, aki be akart jutni. De az emberek tudták, hogy ő a tűz birtokosa, a szarvas pedig elhatározta, hogy ellopja számukra. Gyantás fát kerített, fölhasogatta, és a szilánkokat a szőre köze dugta. Ezután két csónakot egymás mellé kötözött, deszkákkal befedte őket, s ezeken táncolva és énekelve érkezett az öreg házához. Ezt énekelte: „Oh, megyek és elhozom a tüzet.” Az öregember lánya meghallotta énekét, és így szól apjához: „Oh, engedd be az idegent, olyan szépen énekel és táncol.”

A szarvas kikötött és az ajtóhoz közeledett, táncolva és énekelve, s közben az ajtóhoz pattant, és úgy tett, mintha be akarna lépni a házba. Az ajtószárnyak összecsapódtak, de őt nem is érintették. Amikor pedig újra szétnyíltak, a szarvas gyorsan beugrott a házba. Itt leült a tűzhöz, mintha szárítkozni akarna, és tovább énekel. Ugyanakkor fejét a tűz fölé hajtotta, úgyhogy egészen bekormozódott, s végül tüzet fogtak a szőrébe dugdosott szilánkok. Ekkor kiugrott a házból, elfutott, s így elhozta az embereknek a tüzet.

Ilyen a Prométheusz-történet katloltk nyelven és felfogásban. De ennél többről van szó. Ugyanis a szarvas régóta Kronoszt képviseli. A hindu hagyományban ő Jáma, akivel korábban Jáma Agasztja néven találkoztunk, és aki „a nagy folyók irányát követ-

ve, sokak számára fölfedezte az utat”. Ez a szarvas az archaikus világban messze földön elterjedt, mindenütt ugyanazokkal a mellékjelentésekkel. És ő az archaikus Prométheusz-Kronosz, „te aki mindent elpusztítasz, de újrateremtet az Aeon korlátlan rendeléséből, fortélyos elméjű, a nemzés kezdeményezője, te görbe szándékú, tiszteletreméltó Prométheusz”. Görögül *semne Prometheus*. Nem lehet semmi kétségünk. A Kronoszhoz intézett orfikus fohász, melyet munkánk elején a 41. oldalon idéztünk, „*tiszteletre méltóként*” határozza meg, és összekapcsolja Kronosznak, a Titánnak a nevével, de ott nem folytattuk az idézetet Prométheusz kellemetlen nevével, hogy ne kuszáljuk össze a fonalakat. A dolgok fölösleges túlbonyolításának elkerülésére, a Prométheusz nevet eddig takarékosan használtuk. Ugyanis rendkívül összetett implexumot idéz meg. Az utalást szolgáló Szophoklész-kommentátor, Polemont és Lüsimumhidész idézve, akiknek a művei mára már elvesztek, így magyarázza: „*Prométheusz volt az első és az idősebb, aki a jobb kezében tartotta a jogart, Héphaisztosz viszont későbbi és második.*”⁷

Ezek a görög mitológia föld alatti területei, melyeket alig méltatott figyelemre Frazer és Hamson iskolája, miközben a történelem előtti kultuszokat és szimbólumokat keresték a klasszikus világban. Pedig itt az ősi görög mítosz teljes fényben bukkan eléink, csodálatosan megőrzött állapotban, az amerikai indián törzsek között. A meseszövének már maga a természetellenes volta mulatja, hogyan csúsztattak lépéseket egymásba teleszkópszerűen, vagy hagytak ki teljesen a korszakok folyamán. Az egyik pillanatban az Örvény emelkedik ki, mint Pramantha és Teszkatlipoka tűzgyújtó pálcáinak hordozója. De hát miért lennének az örvényben? A mítosznak megvan a saját gyorsírásszerű logikája, mellyel az úszó tűzcsiholó botokat a kozmikus forgataghoz köti. És ez a logika továbbra is összekapcsolja az alapvető témákat, az égi királyság íját és nyilvesszójét, a Szíriuszra, *Stella marisra* beírányzott (vagy ott végződő) íját és nyilat (vesd össze az Orendelről szóló 2. függeléssel).

A szarvas éneke és tánca szövevényesen kapcsolódik össze egy proto-pitagoreusi témával. Ez a téma teljes kifejtésben meg-

⁷ Schol. Soph. O. C. 56 (Mayer, *Giganten und Titanen*, p. 05).

jelenik egy újabb, Észak-nyugatról származó mesében. A Harkály Fia, mielőtt kilőné nyilát, egy dalt próbálgat, s amint eltalálja a megfelelő hangot, a kirepülő nyilak egymásba kapcsolódnak, míg egy égbe vezető híd képződik belőlük; Sir James Frazer maga azonosította ezt a témát az Olümposz megmászásával a gigantomak – hiában. De ennél is többről van szó. Bár nyíltan nem mondják ki, hogy az „összezsapódó ajtószárnyak” (a hátráló nap-ég-egyenlőségi pontok) a tűz régi birtokosának házában többé nem csapódtak össze, a szarvas bizonyosan új átjárót nyitott az-za, hogy az előre megjelölt időpontban átjutott az ajtón, a „tűz” után kutatva.

E nagy témákkal űzött ünnepélyes játékban nem sok hely maradt a találékonyosság és változatosság számára, bár a képzelet mégis fenntartott magának némi szabadságot, így például kísértést érzünk arra, hogy a puszta képzeletjátékát lássuk az Öregember Leányának haszontalan lustálkodásában. De nem több-e puszta képzeletnél, ha fölfedezzük benne Istár prototípusát, akiről azt mondtuk (lásd fentebb, p. 187.), hogy „fölkoveri az *apszút Ea előtt*”? Mivel az íjász hölgy ritka fajta, érdemes megfontolni, mit mond a nagy babiloni csillagászati szöveg, az úgynevezett „^{mul} *APIN Sorozat*” (= Ekecsillag Sorozat, az Eke-csillag pedig a Triangulum): „*Az íj-csillag az elámi Istár, Enlil lánya.*” Említetjük az Íj csillagképet, melyet az Argó és a Canis Maior csillagai-ból alkottak meg, melyben Szíriusz a „*Nyíl-csillag*” (lásd fentebb, p. 188, valamint az ábrát, p. 189.). Nem kevésbé fontos az sem, hogy az egyiptomi isteni íjásznő, Szatit, nyilát a Szíriuszra szegzi, amint a denderai kerek zodiákuson látható.

Ha az ember fölfedez egy rövid mesét, mely csodás módon nagy mítoszokat foglal össze néhány szóban, gyanakodni kezd, hogy ezek a mesék csupán töredékei a szóban előadott hosszú és szövevényes regéknek, melyek órákig lekötötték a hallgatóság figyelmét; *hogy* valójában olyasmit képviselnek, mint „*Apollodorosz*” vagy „*Hüginosz*”, akik a lényeges információt rövid kivonatokban adták tovább. Csakhogy ezek mögött ott állott egy teljesen kialakult és erőteljes irodalmi tradíció, a görög költőkkel együtt, akik a képzeteket hús-vér formákkal töltötték ki, míg az olyan írástudatlan újkőkori nép esetében, mint a katolok indiánok, a jelek szerint csak a puszta csontváz, valamiféle „*Hygini Fabu-*

lái” maradt fenn, hacsak föl nem tételezzük, hogy az adatközlők eltitkolták a néprajzosok előtt a teljesebb változatokat. (Egyik kollégánk mesélt egyszer a tibeti regösről, akit felkértek Bogda Geszer kán történetének előadására, és aki visszakérdezett, hogy a rövidebb vagy a hosszabb változatot adja elő: a hosszabb változat megfelelő előadása heteket venne igénybe.)

Már korábban leszögeztük, és most meg kell ismételnünk, hogy a „*tüzet*” úgy fogták fel, mint az egyik égi pólustól, a másikig nyúló hatalmas kört, és hogy a tüzet sodró-fűrő mozgással gyújtó pálcikák a *szkambhához* tartoznak (*Atharvavéda* 70.8.22), mint a struktúra lényegi részei. Azon dolgok közül, melyek segítségével a „*tűzben*” felismerhetjük a *napj-egyenlőségi pontokon átmenő kört*, csak azt az egyetlen tényt említjük itt meg, hogy az aztékok Castort és Polluxot (alpha béta Geminorum) tartották az első tűzgyújtó pálcáknak, melyekből az emberiség megtanulta a dörzsöléssel (sodrogatással) történő tűzgyújtást. Ezt Sahagúntól tudjuk.⁸ Tekintettel arra, hogy az aranykori napj-egyenlőségi kör az Ikrekben (és a Nyilason) haladt át, az ikrekbeli tűzgyújtó pálcák jól rímelnek egy mongol menyegzői ima azon sorára, mely szerint: „*A tűz akkor született, amikor az Ég és Föld szétváltak;*”⁹ más szóval, a nappálya és az egyenlítő szétválása előtt nem volt „*tűz*”, mivel az elsőt az Ikrek uralta Aranykorban gyújtották meg.

Még nincs bizonyosságunk arra nézve, hogy vannak-e rögzített szabályok, mely szerint az egyik tüzet északról, a másikat délről kell hozni; mindkét módszert alkalmazzák. A finnek például kitartanak amellett, hogy a tűz „*bölcsője az ég köldökén*” van, ahonnan hét vagy kilenc égen át száguld a tengerbe, annak is a fenekére.¹⁰ Teszkatlipoka is állítólag ott ül az égi Északi-sarkon,

⁸ *Florentine Codex* (Anderson és Dibble ford.), vol. 7, p. 60. Lásd R. Simeon, *Dictionnaire de la Langue Nahuatl* (1885) s.v. „*mamalhuatzli: Les Gemcaux, constellation*”, aki azonban nem említi, hogy Sahagún azonosítása szerint *mamalhuatzli* = „*astijellos*”, azaz tűzgyújtó pálcák. Továbbá a tasmánok is Castornak és Polluxnak tartoztak hálával az első tüzért (lásd J. G. Frazer, *Myths of the Origin of Fire*. [1930], pp. 3f.

⁹ U. Holmberg, *Die Religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* (1938), p. 99.

¹⁰ K. Krohn, *Magische Ursprungsrunen der Finnen* (1924), p. 115.

miközben tüzet sodorint a 2-Nád évében az özönvíz után. Mezo-
potámia úgynevezett tűzistenéről pedig ezt mondják:

*Gibil, a magasztalt hős, akit Ea szörnyű ragyogással [= melammu] díszített fel, aki a tiszta apszúban nőtt fel, akit Eriduban, a sorsok(at meghatározó) helyen készítenek kiapadhatatlanul, akinek tiszta fénye eléri az eget – fényes nyelve villámként csap fel; Gibil fénye fölragyog, mint a nap.*¹¹

Gibilt hívják még röviden „hősnek, az Apszú gyermekének” is. Ha a „szörnyű ragyogással” – melammu/hvarna – díszített tűz Eriduban készül, akkor szabad arra következtetnünk, hogy onnan is kell beszerezni, mint ahogy a rigvédai Agni-Mátarisvant, az Agnik, „tüzek” közül az egyiket, a „folyók összefolyásánál” kellett keresni (lásd 38. függelék).

De akár „fentről”, származik a „tűz”, akár „lentől”, azokat az isteni vágy félisteni (esetleg kétharmad részben isteni, mint Gilgames) lényeket, akik elhozzák e két toposz valamelyikéről, közös szerepkörükéről kell elnevezni, mint például Mexikóban, ahol Kecalkoatl másik neve „*Ce acatl*” = 1-Nád,¹² Teszkatlipokáé pedig „*Omacatl (Ome acatl)*” = 2-Nád. Ugyanilyen módon nevezhetnénk el az Óvilág hőseit: „*1-Narthex*”, „*2-Narthex*”, és így tovább, a „*nádról*”, melyben az ellopott tüzet hozta a titánok leg-híresebbike, Prométheusz, aki egy „*rész*” Szaturnuszból.

Anélkül, hogy részt vennénk a Gilgames név értelmezése körüli heves vitában – ^dGIS.GIN.MEZ/MAS, és egyéb formákban is szerepel – megemlíthetjük, hogy GIZ jelentése „(élő)fa”, MEZ/MAS pedig egy bizonyos fajta fa,¹³ és hogy vannak érvek amellet, hogy hősünket igazi Prométheusznak tekintsük.

¹¹ W. F. Albright, „*A folyók torkolata*”, *AJSL* 35 (1919), p. 165; lásd meg K. Tallqvist, *Akkadische Götterepitheta* (1939), p. 313.

¹² *Acatl/Nád* jelöli valóban a nyílvesztőt, a tűzcsiholó eszköz sodró pálcáját és a „*bírói hatalom szimbólumai*”. Lásd E. Seler, *Gesammelte Abhandlungen* (1960-61), vol. 2, pp. 996, 1102; vol. 4, p. 224.

¹³ Lásd R. Labat, *Manuel d'Épigraphie Akkadienne* (4. kiad., 1963), nos. 296. 314; továbbá F. *Delitzsch Assyrisches Handwörterbuch* (1896), p. 420 s.v. *miskannu*; Tallqvist, s.v. *Gilgamesh*. Albright *Gilgamest „fáklyát termékenyítő hősnek”* nevezi (*JAOS* 40. p. 318).

Itt érdemes futólag megemlíteni egy szöveget, mely R Gössmann új fordításában és szerkesztésében jelent meg: *az Era-Epos*. Egy hátborzongató költemény, melynek döbbenetes erőszakossága szinte minden szavában megnyilvánul, lévén hogy a halál istenének, Érának (Irra alakban is) van szentelve, aki Nergálnak egy része. Témája teljesen mitologikus, a világ végével foglalkozik olyan stílusban, mely az *Eddának* is díszére válna, és megint az összes özönvíznek véget vető özönvízzel foglalkozik a Mózes első könyvének komor szellemében. De itt is összetéveszthetetlenül fölragyog valami, ami elkerülte a Teremtés Könyve magyarázóinak figyelmét. Méghozzá olyan mértékben került el, hogy még napjainkban is némely jó szándékú fundamentalisták kérelmezték azt, hogy az Ararát hegyén a Bárka maradványai után kutassanak. A szovjet hatóságok kereken elutasították a kérelmet, arra gyanakodva, hogy a CIA akar kémkedni ezzel az ürüggyel. Úgy vélték, senki sem lehet ennyire egy ügyű. Az együgyűség nyilván vonatkozik a sumerológiai intézetek kutatóira is, akik Eridut a Perzsa-öbölben keresték, Sziduri, az isteni csaplórosnő lakhelyét pedig a Földközi-tengerpartján. Holott nyilvánvaló, hogy az Era-eposzban leírt Özönvíz eseményei, a színes nyelvezet ellenére, a déli égbolt eseményeire vonatkoznak, és semmi másra.

Világossá válik, hogy Gilgames egyetlen kalandjának sincs – bármily földies stílusban fogalmazták is – elgondolható megfelelője a földön. A-tól Z-ig mindegyik csillagászati fogantatású – mint ahogy Era dühöngése sem vonatkoztatható valamely meteorológiai „*Vihar Úrra*”, hanem olyan eseményekre, melyeket a csillagképek között lejátszódóknak képzeltek el. Sumer és Babilon szerzői úgy írják le az Özönvíz hajmeresztő katasztrófáit, hogy még csak nem is gondolnak földi eseményekre. Képzletük, számításaik és gondolkodásuk teljességgel a csillagok világához tartozik. Az a képességük, hogy mentálisan teljesen más szintre helyezzenek át dolgokat (vagy magukat), mára teljesen elveszett számunkra, akik végérvényesen sárba ragadt földi lények lettünk, akik csak „*primitív*” képekre és tapasztalatokra tudnak gondolni – ami egyébként megmagyarázza az elbeszélés erőteljes stílusát és az emberi síkra való kivetítését. Valahogy olyan, mintha fajunk mutánsai lennének. Mindenesetre meghaladják a mai érett, kortárs

intellektusok felfogóképességét, akik szépen alkalmazkodtak a Desmond Morris-féle Csupasz Majom általuk beállított szellemi színvonalához.

Amikor most e fantomokat nyugodni küldjük, azt vesszük észre, hogy tökéletesen ismeretlen ősökkel foglalkozunk, akiknek bibliai dühét és szenvedélyeit egy teljesen új összefüggésben kell értelmezni. A bolygók bizonyosan továbbra is szomszédaink: Mars, aki Era és Nergál, csupán néhány fénypercnyire van, Marduk-Jupiter durván nyolc perc, Szaturnusz egy óra. De mind egyformán elvesztek a kozmikus térben, optikai létük, mint a kísérteteké, egyformán megfoghatatlan, egyformán erőteljesek vagy erőtlenek a jelenkori fizika mércéje szerint, *egyformán* és félelmetesen jelenvalók *azon ősi*, másféle mércék szerint.

Erát szigorúan megfeddi Jupiter/Marduk, amiért kiküldte fegyvereit mindannak elpusztítására, ami az Özönvíz után még megmaradt (egyszer Ea is beszélt ugyanilyen stílusban Enlillel a korábbi özönvíz után), de Marduk megmentett hét bölcsét (*ummáni*), oly módon, hogy leszállította őket az Apszúba vagy a szakadékba (az „*apszú*” mássalhangzó-képlete hasonlít a görög eredetű angol „*abyss*” [= szakadék, mélység] szóéhoz – a Ford.), illetve a becses *mes*-fákhoz, helyük felcserélésével. „*E munka okán, óh hős, melynek elvégzését megparancsoltad, hol van a mes-fa, az istenek húsa, királyok dísze?*” „*A mesu-fának*”, mondja Marduk, „*a gyökerei a széles tengerben voltak, az Arallu mélységeiben, a csúcsa pedig a magas égig ért.*” Megkérdezi Erát, hol vannak a lazúrkövek, a művészetek istenei és az Apszú hét bölcsé. Akár azt is megkérdezhetné, hol van maga Gilgames, ez a csalóka módon emberi hős, aki egy túlvilági dimenziójú *mes*-fából most jelzőfényé vált. Ilyen a hősök sorsa, akiket Amlodhitól kezdve követtünk, akár egy szál narthexben rejtőző szikraként jelennek meg, mint Prométheusz, akár a szarvas szőrébe dugott faforgácsok tűzében, akár pedig egy, a Canopus-Eriduból eredő sugárrá válnak. A déli óceán mélyébe veszve, meg tudták adni Ősapáinknak a tenger mélységét, ma pedig rájuk hangolódik bolygóközi repüléseket *végző* rakétáink irányítási rendszere; megmaradtak azon fénypontoknak, – köröknek és – geometriáknak, melyek vezetik útján az emberiséget a múltban és jövőben.

És így a jelen körülmények között beteljesületlenül kell hagynunk Era komor jóslatát, minthogy az egy eljövendő világkorszakra vonatkozik:

*Nyisd meg az utat, hogy elindulhassak rajta,
A napok véget értek, a kijelölt idő lejárt,*

De a jóslatot kíséri a legvilágosabb kijelentés, mely a precessziót illetően valaha is elhangzott ember vagy isten szájából. Marduk mondja:

*Amikor fölláttam helyemről, s hagytam betörni az árt,
akkor kikökkent ítélete Földnek és Égnek...*

*Az istenek, akik remegtek, az ég csillagai –
helyzetük megváltozott, és én nem állítottam vissza.*

UTÓSZÓ: Az elvesztett kincs

írta: Giorgio de Santillana

...míg valószínűleg mindegyik művészetet és mindegyik tudományt gyakran a lehetőség határáig fejlesztették, majd az újra elenyészett, e vélemények azonban másokkal együtt megőrződtek a mai napig, mint az ősi kincs reliktumai (leipsana).

ARISZTOTELÉSZ, Metafizika Lambda Könyv 1074B.

I

Miközben haladtunk¹ jelen értekezés végkifejlete felé, valamely véletlen, váratlan esemény vagy jó szándék ráirányította figyelmünket egy olyan szerző művére, aki annak idején vezetőnk volt, amikor először próbáltuk megérteni az ember ősi tudatformáit. Cassirer munkája volt ez a mitikus gondolkodásról. És a reneszánsz filozófia nagy történetírójának kijáró minden tiszteletünk mellett, teljesen meg voltunk döbbenve. Végigolvastuk a meggyőző erejű, kristálytiszta prózát, ahogyan végigköveti a fogalom fokozatos fejlődését a vad és faragatlan kezdetektől a kanti tudatosság magaslatáig. Újra megbámultuk a nagy tudósok és kutatók – Humboldt, Max Müller, Usener és Wissowa, Frazer és Cumont és még sok más – ünnepélyes menetét, a lenyűgöző csatarendet, amelyben filológia, néprajz, vallástörténet, régészet, és nem kevésbé a filozófia, szép elrendezésben bemutatják előmenetelük szolid eredményeit, hogy végül a mai kultúrtörténet megrostálja és megmagyarázza őket. Amikor aztán elgondoltuk,

¹ Könyvünkben a többes szám első személyt a lehető legritkábban használtuk, mert oly nehéz kitalálni, hogy pontosan mit jelent egyes előfordulásaiban. A következő oldalakon a *mi* névmás szükségszerűen gyakran fordul elő, és kizárólag miránk, a szerzőkre vonatkozik.

hogy itt van együtt az az anyag, mely a jövő mamutegyetemein fogja szolgáltatni haladó fokú, áttekintő jellegű kollégiumok tantervét, és megépíteni a csillogó gépezetet, mely elektronikusan nyomtatott és audio-vizuális formában ontja majd az „*Általános társadalomtudományi bevezető a tömegek számára*” című tárgy tananyagait, hirtelen felötlött bennünk annak a fáradhatatlan, odaadó és nevetséges párosnak – a *Bouvard et Pécuchet*-nek – kísértő emléke. Persze Flaubert könyörtelen iróniájának nincs helye Cassirer esetében, de ugyanaz a génusz, mely megalkotta a Madame Bovaryt, itt most hirtelen fölmutatta nekünk bizonyos eljövendő dolgoknak az alakját. Egy nemes vállalkozás lett kudarcra ítélve, sőt – ami még rosszabb – már ki is jelölve fölvetelre a *Dictionnaire des Idées Reçues* következő kiadásának címszavai közé. Világos volt, hogy mi a közös Flaubert kis fellengzős, autodidakta szereplőiben és a nagyképű kultúrtörténészben: az intellektuális gőg, mely a Haladás magasából ítélkezve az archaikus múlt megannyi évszázadát teleszkópszerűen tolja össze szellemtelen, primitív gagyogássá, melyet a ma körülöttünk élő „*primitív népekkel*” való analógia révén lehet megérteni. Holott ennek a primitívségnek a túlnyomó része a szemlélő tekintetéből süt ránk. A Griaule-hoz hasonló képzett megfigyelők nem mindennapi éleslátására volt szükség, hogy egyszerre föltáruljon a gondolatok olyan univerzuma, mely rejtve maradt a modern Afrika-kutatók nemzedékei előtt.

Ernst Cassirer nagy érdeme abban áll, hogy a múltból kiindulva követi nyomon a „*szimbolikus formák*” létét a történelmi kultúrák közepette. Ki más lett volna képes fölismerni az archaikus mítosz jellegzetességeit? És mégis, a leereszkedő magatartás őt is elvakította. Megbéklyózta gondolkodását az evolúció, már a mi saját múltunk ragyogó biológiai eszméje, melyet sikerült egyetemesen pufogó közhellyé zülleszteni. Meglátásait nem tudta végigvinni a végzetes zűrzavar miatt, mely a biológiai idő – az evolúciós idő, és az emberiség ideje között támadt. Az ember ideje, melyben a gondolkodó elme életét élte s éli, évtízezredekre nyúlik vissza, de ez nem azonos a biológiai idővel. Jelen szövegben újra meg újra föl hívtuk a *figyelmet* erre a zűrzavarra, mely mára állandósult, s így még riasztóbbá vált. Ha Cassirer eszméje a mitikus gondolkodásról már elavult, mint ahogyan a forrásai is,

arra kell számítanunk, hogy a jövő egyetemlein bevezetendő áttekintő jellegű kurzusok még tovább mennek ebben az irányban, kiegészítve a szociálpszichológiával és szociálanropológiával, míg végül a múlt minden nyomát sikerül eltörölni. A tömegeknek ezután már csak olyan közhelyekből álló kultúrája lesz, melyeket a legutóbbi két évszázadnyi történelem általános eszméinek talaján tenyésztettek ki. Még Cassirert is, aki fel tudta ismerni nyelv és gondolkodás kapcsolatait a modern tudományban, cserbenhagyta tehetsége, amikor kritikátlanul elfogadta a hittérítők leglaposabb beszámolóit, korának szakértőitől pedig a nyilvánvaló tényekkel kapcsolatos legnaivabb intuíciókat is. Hát ettől lett a munkássága „*passé*”; az intellektuális gőg bűnéért fizetni kell. Már akkor, amikor azonosságot próbált meg fölláttani a nem racionálisan alapuló szimbolizmus és a „*primitívség*” között, elvágta magát a kanti szintézis lehetőségétől.

Hol van már a tavalyi hó? *Myth and Language* című művének legelejére egy furcsa kétértelműség kerül be, nem szándékosan, Platónnak a *Phaid*-rajzból vett szavaival, melyekkel megcsipkedi a vájtfulúeket a mítoszokkal és „*mitológémákkal*” végzett intellektuális gyakorlataik miatt. Cassirer professzor nyilván fölébe akar kerekedni az olvasónak, és tanítómesteri tekintélyével emlékeztetni arra, hogy helyénvaló a józan gondolkodás még egy ilyen „rusztikus tudomány” esetében is. Csak nem azt szeretné, hogy az emberek elfeledkezzenek a *Timaioszról*? Ugyanis e művében, az utolsó dialógusok között, Platón komolyan és ünnepélyesen foglalkozik a legelső és a legutolsó dolgokkal, a világ-egyetemmel és a lélek sorsával. És mégis a *Timaiosz* nyíltan, kifejezetten egyetlen nagy mítosz, és semmi más. Akkor tehát „*komolytalan*”, ahogyan – látszólag visszaszóló módon – Platón szeretné némely tudósokkal elhitetni? És az illetők be is sétáltak a csapdába. Mert Platón nemcsak belevette e művébe az egész tudományt, aminek birtokába juthatott, hanem nagy horderejű fenntartott tudást is bízott rá, melyet archaikus őseitől kapott, az olvasót pedig józanan figyelmezteti, hogy ne vegye túl komolyan, de még a magas kultúra termékének sem, hanem értse meg, ha tudja. Tudósaink már úgymint reménytelen kuszaságba keveredtek, és az Isten segítsen rajtuk.

Az egyszerű kiút az lenne, ha az ember beismerné, hogy a mítoszok nem a felelőtlen fantázia szülöttei, de nem is a komoly pszichológia tárgyai vagy más effélék. A mítosz valami „*egészen más*”, és nyitott szemmel kell vizsgálni. Jelen esszénkben éppen így próbáltunk cselekedni.

II.

*Wandelt sich schnell auch die Welt
Wie Wolkengestalten,
Alles Vollendete fällt
Heim zum Uralten.*²

R.M. RILKE, *Sonette an Orpheus*

Ahhoz, hogy fogódzókat találjon, az ember visszamehet egy időre két modern személyiség gondolataihoz: Tolsztoj, az utolsó nagy elbeszélő, és Simoné Weil, a kereszténység utolsó nagy szentje, még ha gnosztikus is. Idős korában Tolsztojt az a kérdés gyötörte, vajon van-e mód arra, hogy értelmet fedezzünk fel a történelem eseményeiben, már ahogyan ő látta azokat. Elkeseredetten jutott arra a következtetésre, hogy semmiféle értelmük nincs, bármivel hozakodnak is elő a filozófusok, az úgynevezett történelemcsinálók pedig csupán a sorsjátékszerői. A háború valósága az ésszerűségnek még a látszatát is lerombolta, szörnyű zűrzavart hagyva maga után. A modern tudatnak már a pusztá eseményekkel kell szembesülnie, melyekből csak pragmatikus következtetések vonhatók le, kiindulva abból, *amit fait accompli*-ként ismerünk meg.

És itt talán az egyik tolsztoji paradoxonnal kerülünk szembe, melyet majdnem túlhajtott az elviselhetőség határán. Emlékezetes és kétségbeesett levelében, melyet 1908-ban írt Gandhinak, az akkor még ismeretlen ügyvédnek, ezzel elindítva őt az erőszakmentesség, *satyagraha*, hirdetésének az útján, Tolsztoj elítéli az erőszak különféle formáit, a gyilkosságot és csalást, melyeken a társadalom alapszik, s amelyek egészében áthatják az oktatást és az osztálykülönbségeket.

² Oly gyorsan változik ám a világ / Mint alakzatok a felhőkben / Csak ami beteljesült ring / Az időtlen ösiségben.

Ebbe beleértette az összes hivatalos vallást is.

S ezután a tudományra mutatott, mint főbűnösre, mert az embert erőszakra tanítja önmagával és lényegében a természettel szemben. Tolsztoj persze itt a *szcientizmus* hatalmaskodó természetére, szívtelen és értetlen tanaira gondol. Sohasem jutott volna eszébe, hogy a voltaképpeni tudomány valami egészen más is lehet, nem olyan, amelyre a tiszta kutatás és a derűs szenvedélymentesség jellemző. Ma azt mondanánk, hogy a technika a bűnös. De újjával félreérthetetlenül a „*tömegeknek szóló tudomány*” modern, vulgarizált fogalmára és fogyasztói társadalmunkra mutat. Ezzel Tolsztoj egyvalamit tud szembeszegezni: a tiszta és egyszerű keresztényi szeretetet, mint amely teljességgel belülről fakadó, természetes és ellenállhatatlan vonzerejű. Mondhatnánk, eltekintve Tolsztojtól és megvilágosodásaitól, hogy az élet és a spontaneitás tiszteletét hirdeti, szent tartózkodást magának a kozmosznak az útjaival szemben, mely a lelkiismerettel bíró lények közösségében testesül meg. Talán ő is elfelejtkezett saját törekvéséről a harmónia felé, mely a *Háború és béke* szerzőjét megteszi a nagy K'wei, a „*Zene egyedülálló Mestere*” jogos örökösének az Irodalom új Birodalmában. Ez is fenntartott tudás, és messze esik az „*átlagemberről*” alkotott kliséinktől, hiszen Krisztus azokhoz szólt, „*akiknek van füle a hallásra*”.

A II. világháború forгатagában eltűnt Simoné Weil úgy vélte, hogy visszamenőleges választ talált a görögségben, magában Homéroszban, akit azelőtt Görögország Tanítójának neveztek. Az *Iliászt* az „*Erő Költeményének*” nevezte, mert az Erőt állítja az emberi történelem középpontjába, az emberi állapot nagy hatású és tiszta tükrét – melyhez semmiféle enyhítő zagyvaság sem társul. Halál a legyőzötteknek, dicsőség a győzteseknek – ez az egyenlet két oldala. A görög gondolkodás fő témája: a szigorúan geometriai értelemben vett vezeklés, ami az erővel való visszaéléssel jár. Megvolt ez mindenhol, ahová csak eljutott a görög eszmeiség. És a nyugati ember, a judeo-keresztény hagyomány örököse mégis elveszítette, olyannyira, hogy egyetlen nyugati nyelvben sem található ezt kifejező szó. A határ, mérték, összemérhetőség fogalmai, melyek a bölcsek gondolatait vezérelték, csak a görög tudományban maradtak fenn, és a tragédiák katarziséban. Úgy tűnt, ez jelöli ki az értelem határvonalát. Különös

igazság, jegyzi meg Simoné Weil, hogy manapság az emberek csak az anyaghoz való viszonyukban tudnak geometerek lenni. Pedig tudjuk, hogy Platónnak a Jóról tartott híres, de elveszett előadása mértani bemutatón alapult. Görögországban ez a kezdetektől fogva így volt. Nemcsak a kozmosznak Anaximandrosz által kidolgozott etikai statikája, hanem az egész pitagoreusi elmélet e három matematikai tudományon alapult: szám, zene, csillagászat. Itt rejlett az igazság szilárd magja, melyen a Jó alapulhat, a többi pedig a mérnökökre tartozott. Még Thuküdidésznél is van egyfajta *reductio ad absurdum*. És ez azt mutatja, hogy még ha nem is voltak a görögök kevésbé nyomorultak az életben, mint mi, megmaradt nekik az eposzok nagy eszméje: nem gyűlöljük az ellenséget, nem vetjük meg az áldozatot. A kozmosz mértékei föltárták a tényeket. Az Erőt és Szükségszerűséget egy rend részeiként kell felfogni. A döntő szó máig az, amit a *Timaios*szban olvasunk: „...az Ész uralkodott a Szükségszerűség felett azzal, hogy rávette: tegyék a lehető legjobba a keletkezők java részét;...” (48A). Itt egy nagy gondolatot találunk. Eddig mehet el az emberi elme úgy, hogy még képes értelmet látni a valóságban. Ezt fogadták el a görögök a gondolat határvonalaként. Bármilyen eredeti volt is az elméjük, azt mondhatjuk, hogy az archaikus Mértékek örökléséből épült fel – elpusztíthatatlanul – ősi hagyatékuk.

Az ember túllépett ezen, és a matematika csodálatos hatalmát az anyag legyőzésére fordította, mélységben az atommagig, távol-ságban a külső galaktikus ködökig. De pontosan úgy áll a dolog, ahogyan Simoné Weil megjegyezte: az ember csak az anyagot illetően tud geometerré válni. A többit az eseményekre és valószínűségekre kell hagynia, a por és hamu fizikájára. Kénytelen megbámulni azt, ami saját rendjén belül a gondolat tagadása, a *faits accomplies*. E mértan következményeit még csak vizsgálni sem meri; aggodalmaskodva tapogatózik olyan végzetterhes, de szükségszerű következmények körül, mint „információ” és „tűlfegyverkezés”; ezekből a szeme láttára lesznek *faits accomplies*. A múlt történelmi aspektusa nem teszi lehetővé az elmélkedést. De amikor ellentét által próbálja meg felépíteni tapasztalatát az igazról, azt látja, hogy az igazság nem egyezik a folyamatosságba vetett ősi hitével. A tudományos előrejelzés eltávolodik a szubatom

szinten az „*azonnali katasztrófáktól*”, szembeszegül a cáfolhatóság örökös fölmerülésével. Mindaz, ami hiteles művészi kifejezés, kontextusától megfosztva belevegyül a stílusok, válaszok, történesek és felfedezések nem szűnő változatosságába; az Időből a Most számunkra még csak nem is a mutatós jelen, hanem a pillanatnak is csak töredéke.

III.

*A történelem egy lidércnyomás,
melyből szeretnék fölébredni.*

Jamks Joyce, Ulysses

Jelen világunkkal ellentétben, az archaikus múlt sok mindent hozhat fel a maga mentségére. Magasrendű, és köztudomásúan magas művészi színvonalú kultúrán alapult, melynek megvolt a tudományos háttere is. Ő hozta magával az első ipari forradalmat, mely aztán az úgynevezett klasszikus ókor alapja lett évezredekre kihatóan. Ugyanakkor tovább élt és virágzott, de hagyta élni a világot. Az emberek szívesen figyelmen kívül hagyják ezt az archaikus tudományt, mert helytelen volt a kiindulópontja, és számos helytelen következtetést vont le, a történészek azonban tudják, hogy valaminek a hibás volta nem lehet érvényességének próbaköve, s valamely érvelési vonal tudományosan fontos lehet, függetlenül a végeredményektől. Elődeink világképüket a ma geocentrikusnak nevezett képzetből építették fel, s az emberi lélek sorsáról szóló elmélkedésekkel fejezték be, egy olyan kozmoszban, melyben összefonódik a jelenlegi földrajz és az égről szóló tudomány. És ami talán még ennél is rosszabb, hogy olyan időfogalomra építették, mely teljességgel különbözik a mai metrikus, lineáris és monoton időfogalomtól. Univerzumuknak talán semmi köze sem volt a mienkhez, minthogy a csillagok látszólagos forgásából, a tiszta kinematikából vezették le. Sok nagy tudósnak jelentős szellemi erőfeszítésébe került, hogy visszahelyezze magát abba a perspektívába. Az eredmények döbbenetesen gyümölcsözőek voltak. Elődeink ugyanis nemcsak struktúrává építették ki az időt, *ciklikus idővé*, hanem ezzel együtt járt a Számnak, a dolgok titkának kreatív képzelete. Amikor kimondták, hogy „*a dol-*

gok – számok”, egyetlen hatalmas ívben fogták át a csillagászati és matematikai képzetek teljes terét, melyből majd az igazi tudomány születik meg. Azok az ismeretlen géniuszok indították útjára a modern gondolkodást, és lerövidítették evolúcióját. De képzeitek legalább olyan bonyolultak voltak, mint amilyenekké majd a mieink váltak.

A Kozmológiai Idő, Platón kifejezésével a „*csillagok tánca*”, nem pusztá szögmérték volt, üres tartály, amivé mára vált: az úgynevezett történelem tartályává, vagyis ijesztő és értelmetlen meglepetéseké, melyeket az, emberek – beletörődve a dologba – *fait accompli*nak neveznek. Eléggé nagyhatalmúnak érezték ahhoz, hogy rendíthetetlenül kordában tartsa az eseményeket, amint saját sorrendjéhez alakította őket egy kozmikus sokdimenziós térben, melyben egymáshoz szólhatott múlt és jövő, örvény örvényt hívta elő. A fenséges mérték sokféleképpen ismételte és visszhangozta a struktúrát, s megadta az Időnek az ütemezést, a kérlelhetetlen döntéseket, melyek révén valamely pillanat „*esedéksé vált*”.

Ezek az egymásba kapcsolódó Mértékek olyan, mindent felülmúló méltósággal voltak felruházva, hogy megalapozhatták a valóságot, amit az egész modern fizika sem tud elérni; ugyanis a fizikától eltérően közvetíteni tudták az első képzetet arról, „*ami várható*”, és az, amit a gyújtópontba állítottak, az ellentét révén szinte múlt és jövő keveréke lett, így az Idő lényegében jóslatszerűvé vált. Úgyszólván megmutatta és kinyilatkoztatta a dolgokat; ráhangolta az embereket a bekövetkezendőkre, ahogyan majd később a kórus teszi a görög tragédiákban. Bármilyen képzetet alakított is ki magáról az ember, az előtte kibontakozó szakralizált esemény megövtá őt attól, hogy „*egy árnyék álma*” legyen.

Értekezésünk folyamán több ízben hangsúlyoztuk, mennyire hiábavaló bármely kísérlet, hogy „*képet*” adjon az archaikus kozmoszról, még akkor is, ha ez olyan kép lenne, melyet Rembrandt rajzolt a Beavatottnak megjelent kabbalisztikus vízióról, vagy amelyet Faust pillantott meg a Föld Szellemének jelében. Még mágikus képletként is egy megoldhatatlan bonyolultságú struktúra lenne. Még rosszabbul jártak a mi saját tudós elődeink, amikor mechanikailag elképzelt modellel próbálkoztak, talán valami planetáriumfélével, amelyet például Platón javasol az ő incselkedő

stílusában és pléhpofával – korongokkal, orsókkal, szövőszékekkel és oszlopokkal. Egy igazi modell csakugyan segíthetne, teszi hozzá szemrebbenés nélkül, de az ember rájön, hogy ez annyiba kerülne, mint egy Zeiss Planetárium, mely ugyan hűen tükrözné a mennyei hatalmak kinematikai szigorát, de az ezt mozgató lelkület iránt vakon működne – és a platóni gépezet azonnal ellentmondásokká foszlik szét, hiszen egyáltalán nem „igazi” modell. Platón sohasem enged „komolytalanságából”, mely számára elvi kérdés, olyan magatartás, mely a rejtélyt békén hagyja, miközben az értelmet a határáig követi. Egy másik, múltból javasolt kép, mely még a bolygómodelleknél is idősebb: a „szövet”, melyet az égben szőnek az Idő zümmögő szövőszékén dolgozó hatalmak, mint Goethe mondja, amint szövik az Istenség élő palástját. De ahogy az összes többi képben is, az igazi kifejezések az élet és a harmónia, mégpedig sok harmónia, amelyeneket a pitagoreusok kutattak folyton. Ami „rekonstrukciónk”, akármilyen legyen is, annyira közelítheti meg a harmóniát, mint a macskánk, amikor teljes hosszúságában kinyújtózik a billentyűzetten. Könyörtelen bukásra volt ítélve Kepler örült kísérlete, hogy lejegyezze a „*Szférák Harmóniájának*” hangjegyeit, hogy a valódi törvényszerűséget kifejezze: azt, amit Platón Lakhészisz dalának nevezett.

Az emberek már megtanulták gondolkodás nélkül tisztelni. Még ma is, amikor karácsonyt ünnepeljük, pontosan ennek a ciklikus időnek a páratlan adottságát idézzük meg – azt az adottságát, hogy nem történelmi idő; azt, hogy az időtlenségbe nyit utat, azon erényét, hogy teljes egészében jelenvalóvá tud lenni, terhesen a múltból származó ősi hangokkal, jóslatokkal és rítusokkal. A benne még megmaradt őszinteséggel az ember megidézi az ősi bűnök bocsánatát, a Lélek újjászületését éppen úgy, ahogy sok ezer évvel ezelőtt tette. Ehhez az Időhöz könyörög megújult erőért, hogy ki tudjon tartani az érzéketlen valósággal szemben – és továbbra is arra kéri gyermekeit, hogy segítsenek hitetlenségén.

Az igazi történelem a mítoszokhoz igazodik; erői mítikus erők. Mint Voltaire hűvösen megjegyezte, a dolog azon múlik, melyik mítoszt választja az ember.

A Forradalmak név a csillagászati tudás és mítosz igazi szakifejezése: az, ami mindig visszatér ugyanarra a pontra (az angol „*revolution*” jelentései: (kör)forgás, fordulat(szám), forradalom –

a Ford.). De valami módon egyértelműen a Nagy Változás eszméjével azonosult. És mihelyt elkezdtek félreérteni, elindította a Történelmet a visszafordíthatatlan változások útján. De a közepkorban még benne volt a meghatározatlan Eredethez való visszatérés ígérete, az Aranykorhoz, amikor Ádám ásott és Éva font, vagy keresztényibb fogalmakkal, amikor az Úr még a földön járt. Flórai Joakim (1200 körül) még annak a Nagy Változásnak a prófétája volt, mely az ősi jóvendölések beteljesülése leend. Az Atya és a Fiú korszaka után az emberek arra számítottak, hogy rögtön a Szentlélek korszaka következik, amikor minden ember testvér lesz - *nagy* forradalmi pillanat, melyhez a szikrát Szent Ferenc rendje szolgáltatta. Még tovább élt a Felvilágosodás összezsugorodott horizontján, mely úgy fordult vissza a görögökhöz és rómaiakhoz, mint félistenekhez. És ez az álom már azokban a klaszszikus időkben is élt, az álom a visszatérésről, messze az időben, a Csodálatos Gyermekek születéséhez. Sőt még azon is túl, a kozmikus alakzatok tisztább eszméjéhez, amilyenek akkor voltak, amikor az idő még nem jött mozgásba. Erről szól a *Timaiosz*.

E képzet mindig jelen volt. Az Apokalipszisokban és Kozmogóniákban, a védikus költeményekben az időt mesterségesen és szándékosan összezavarják elemekké, holdállomásokká, protosakká azért, hogy visszaállítsák a látást, méghozzá a profetikuss vagy szibillai látást. Az elemeknek ebből a megfontolt Összekeveréséből származott az ábécé. Csodás hódítás, akárcsak a vasgyártás, és fájdalmas ajándék az emberiség számára, ahogy Hésziodosz mondaná. Semmi kétség, hogy génius alkotáásával van dolgunk, még akkor is, ha csak felvillanások voltak a nagy sötétségben, melyek módot találtak arra, hogy állandósítsák és terjesszék magukat.

Magától értetődik, hogy az archaikus korok tényleges krónikája tele van „*barbár*” eseményekkel. Meghaladja a képzeletünket, amit pusztítás és szét-szórás címén elértek az olyan népvándorlások, mint a kimmereké, mongoloké, és a tenger Népeié. Az ember ezt primitív életformának nevezi, és élénk észjárásával már fel is veti a kiirtást a szó biológiai értelmében, elfelejtve, mit mond a biológia az állati törzsek közötti valódi konfliktusokról. Csak az ember, még pontosabban a modern ember ismeri a totális gyilkolás művészetét, annak gyors és lassú válfaját egyaránt. De a

történelemtől mentes, helyette mítosszal átítatott archaikus kultúrák nem látták az eseményekben a *fait accompli* okozta meglepetést, mely megdöbbenő és megrázó az elme számára, ahogyan számunkra Auschwitz. A mitikus tapasztalatnak megvan a maga módszere a katasztrófa felfogására. Az emberek képesek voltak a dolgok emelkedettebb szemléletére; az elbeszélés epikává változott.

A Nibelungok Bukásának nagy eposza a maga módján tükrözi Attilának és hunjainak, az „*Isten Ostorának*” invázióját. Lehet, hogy a hivatalos történelem szerint a mongol hordák eltűnnek a Catalaunumnál aratott római győzelemmel, de a legenda Attilája, Góg és Magóg népének vezére lenyűgözőbb marad, még akkor is, amikor csendben távozik a színről, mint Dzsingisz kán vagy Tamerlán az ő történelmi hódításaikkal és koponyahegyeikkel együtt. Nem cselekszik sokat, ő a tipikus mítoszi uralkodó. Theodorikhoz, Arthurhoz, Kai Khuszrauhoz hasonlóan ő a sakkjátszmában a mozdulatlanul álló király, aki körül mozognak a figurák. A germán harcosokat a végén Nemeszisz pusztítja el. Attila, „*Etsel király*” is szenved, anélkül azonban, hogy elveszítené a hódító tekintélyét. Gyermeke Hagen kezétől hal meg, aki a vétkes fajzat utolsó tagja, s akit mint foglyot a feldühödött anya vág le, őt viszont Hildebrand pusztítja el, megbékélve a hódítóval, aki katarzisban oldja fel a drámát. Attila a hun, és Theodorik a gót, akik a történetben szövetségesesek, együtt zokognak a nagy hősök halálán. Nem marad sem gyűlölet, sem rémület, legfeljebb az, amit a Végzet műve láttán érzünk.

Trója utolsó, mészárlásba fulladó éjszakájából az élő mítoszban nem marad más, mint a néhány túlélő menekülése új partok felé. Ott sorra mitikus alapító hősökké válnak, akikért versengenek a nyugat nagyvárosai, így kezeli a mítosz saját hőseit, és úgy érzi az ember, hogy a végén még Nemeszisz is fölzárkózik a Római Birodalomhoz. A homéroszi eposz higgadt szellemisége vezette el az ókori elmét egészen a klasszikus világ végéig, mely már megtisztult a nehezteléstől és gyűlölettől, de sehol sem olyan megkapóan, mint Vergilius megrázó fohászában, mely az utolsó ítélet vízióját adja egy olyan időpontban, amikor Róma örökké fennállónak képzelte magát: „*Kérünk, istenek, könyörüljetek. Nem vezekeltünk-e eleget Trója esküszegése miatt?*” *Iam satis luimus*

Laomedontea periuria Troiae... De nem lehet teljesmértvű vezeklés a ciklusok és megaciklusok nem szűnő ritmusán belül, mely a mitikus képzelet élő dialektikáját építi fel. A győzelmek és felfordulások, melyek Nagy Sándorral átalakították a világot, biztosan fontosabbak voltak, mint az Uruk legendás királyának tulajdonított bármely hőstett; de az utóbbinak a túlvilági ragyogása rávetült a makedóniaira, s a hagyomány belekényszerítette egy újabb Gilgames szerepébe, aki még mindig fel akarja fedezni és meghódítani az egész földet, vizet és levegőt, le egészen a világ végéig s még azon is túl, továbbra is hiába keresve a halhatatlan életet. A megállapodott mítosz alakító képessége megteremtette azon történelmi epizódokat, melyekre szüksége volt a szerep felvállalásához, és túl is ment rajta, hogy megalkossa a „*kétszarvú*” félisten, Dhul-Karnein alakját, aki bronzból emelt falat a keletről jövő pusztítás útjába, Góg és Magóg veszedelme ellen – olyan történet, melyet a római birodalom még későbbi dicsőségében sem utánozhatott. Ugyanis ez a fajta idő hajlamos arra, hogy az időtlenség formáiba tűnjön el.

Térjünk most vissza Dante Odüsszeuszának csodás kalandjához, amikor a végén áthajózik a Gibraltári-szoroson:

*A far keletre és az evezőket
bolond repülés szárnyaivá tettük,
s vitorláink mind balfelé verődtek.*

Tehát, ha a „*far keletre*”, akkor az orr egyenesen nyugatra, és mindig „*balfelé*” halad. Más szóval úgy tűnik, mintha Afrikát akarná körülhajózni, de nem úgy mint Kolumbusz, hanem mint Vasco da Gama, Indiába menve. „*Bolond repülésének*” általános iránya valójában dél, át az Egyenlítőn, aztán a Baktérítőn, ahogyan Homérosznál tette Kirké iránymutatásai szerint: „*kövesd az északi szelet*”. Továbbra is meg akarja „*tapasztalni a Napon túl az embernélküli világot*.” De Dante rendszerében nyilvánvalóan az antipólusok felé halad, ami nagyjából az ismeretlen Déli-tengereket jelenti:

*Új ég, új csillag ragyogott felettünk,
hajolt az ég; a mi egünk lebújva*

*a tenger alá, már egészen eltűnt.
Ötször csempült meg, ötször telt meg újra,
új világgal a holdvilágnak alja,
mióta beléptünk a vészes útra,
mikor ím egy hegy tűnt élőkbe, barna
a messzeségtől, s oly magasra nyúlott,
milyet sem élve nem láttam, se halva.
Örültünk, de örömünk gyászba múltott...*

(Babits Mihály ford.)

mert amint már tudjuk (lásd XIV fejezet, „Az örvény”), ez volt a Purgatórium hegye, mely el volt zárva az élők előtt. Ezért a Gondviselés örvényt rendelt, mely elnyelte a hajót legénységével együtt, s a dolog így bevégeződött.

Mi volt Kolombusz fölfedezése? Ennél nem sokkal több.

Dante leírása nem volt kitalálás; saját korának szövegeiből származott, és meg is találjuk teljes egészében lemásolva, Kolombusz saját kivonatai és jegyzetei között, melyeket a spanyolországi várakozás éveiben készített kedvenc olvasmányaiából: „...ily könyvek üres lapszélére rajzolt / Ravasz fény jelekhez...”³.

Még mindig az Éden földjét írják le.

*Szárazföldi és tengeri úton messze esik lakható földünk-
től; oly magas, hogy érinti az alsó szférákat, és az Özön-
víz sohasem ért el odáig... A vizek, melyek e nagyon ma-
gas hegyről folynak alá, óriási tavat alkotnak. E vizek
esése pedig olyan zajt csap, hogy a lakosok már süketen
születnek. Ebből a tóból, mint közös forrásból ered a Pa-
radicsom négy folyója: Physon vagyis Gangesz, Gyon
vagyis Nilus, Tigris és Euphrates... Van egy forrás a Pa-
radicsomban, mely az örömök kertjét öntözi, és szétoszlik
a négy folyóban. Izidor, Damaszkuszi János, Béda,
Sztrabón és Péter Comestor... Plinius és Solinus,
továbbá Türoszi Marinusnak Ptolemaioszhoz fűzött ja-
vításai mutatják, hogy kedvező széllel át lehet kelni a
tengeren néhány nap alatt, elhaladva per deorsum*

³ Shakespeare, *Lucretia meggyalázása* (Kálnoky László ford.)

Africae, Afrika háta mentén ... mert a föld Spanyolországtól az Indiáig több mint 180°-ra nyúlik. És a bizonyíték az, hogy Ezra szerint a földgolyó 6/7 része szárazföld, Ambrosius és Augustinus pedig Ezrát prófétának tartja... ennyi fok pedig egyenlő 52 2/3 római mérfölddel...

Kolumbusz forrásait jól ismerjük, az egyik például Pierre d'Ailly híres *Imago Mundi* című műve a XIV századból, a másik pedig a XV-ből a *Historia Rerum ubicumque gestarum* Aeneas Sylvius-tól. Pierre d'Ailly még jobban különbözik Ptolemaiosztól azzal, hogy elrontotta égi koordinátáit, míg Aeneas Sylvius nem több pusztá kompilációnál, egy halovány *miroir historial*; s mégis inkább ezekbe a könyvekbe helyezte bizodalját Kolumbusz, mint térképeibe, és joggal. Még Toscanelli sem tesz többet Martiushoz, írott híres levelében, mint felhívja figyelmét a Marco Póló által leírt Cipangóra (Japánra), és ezermérföldnyire keletre helyezi, amivel legalább felbátorította a magányos genovait, aki soha még csak nem is gyanította a Csendes-óceán létezését, és Cipango arányló házait kerestette vele Kuba fölfedezése közben. Képzletbeli földje, saját Szent-Brandaen-szigete, elgondolása szerint bizonyára valahol a Kanári-szigetek és Prester John birodalma között terült el, „*Afrika háta*” mentén, s ez elegendő ösztönzés volt számára ahhoz, hogy fölfedezze Amerikát, vagy inkább kitalálja saját mitikus lelkesedéséből, mely továbbra is az Édenkertre és csalóányaira irányult. Ami a „*kozmoográfus*” Toscanellit illeti, a mozgatórugó nem annyira Kínával kapcsolatos földrajzi szakértelme volt, mint inkább az új világekorszakra vonatkozó jövendölése. Kolombusz és Toscanelli világos és nagyon korszerű szándéka az volt, hogy „*nyugat felé keressék keletet*”; de mit jelentett ez? Az egyik szaktekintély bizonygatta, hogy Aryim, *umbilicus maris*, bárhol legyen is, nem „*a lakható föld közepén*” volt, hanem távolabb, még 90°-kal odébb. Egy másik szerint a távolság Spanyolország és India keleti széle között „*nem volt nagy*”. Amikor már az Atlanti-óceánon hajózott, Kolumbusznak a Gilgamestől Nagy Sándorig ívelő időtlen mítoszokba vetett hitére kellett támaszkodnia. Persze ott volt nála az iránytű, de kozmoográfijából eltűnt az egeknek már a képzele is; és mint elő-

deinek az Odüsszeiában és a középkorban, a Boldogok Szigeteit kellett folyton keresnie.

*Lehet, hogy megtaláljuk a Boldog Szigeteket,
és találkozunk a nagy Akhillésszel, akit ismertünk...*

Fölfedezéséhez végül is bámulatos navigációs ügyessége vezette el, melynek révén át tudta vészelné a napjegy-egyenlőségi viharokat, és egyetlen hajót sem vesztett, miközben vezetgette gyors vitorlásait a Nyugat-indiai-szigetek közötti fortélyos csatornákon. Amerika volt a jutalom Paolo Toscanelli⁴ és Kolumbusz Kristóf archaikus hitéért.

A mítosznak a történelemhez való viszonya valóban nagyon fontos, de az egyiknek a másikra gyakorolt hatása sokszor ellentétes azzal, ahogyan a legtöbb demitizáló szeretné értelmezni. Éden jól ismert csalóánya, melynek dalát Kolumbusz – saját leírása szerint – hallotta, amikor kikötött a Watling-szigeten, csak egy a szembeötlő ellenpéldák közül. De sokkal több van. A mítoszok hatással voltak az olyan nagy keleti hódítók geopolitikájára, mint Tamerlán és II. Mohammed. E két férfi – mindkettő a tettek embere, méghozzá a döntő tetteké – egyáltalán nem volt műveletlen. Két nyelv és kultúra állt rendelkezésükre, török és perzsa, és kutató elméjük szívesen időzött a nyugat felé irányuló nagy kalandok tervein. És bár megszállottan el akarták pusztítani Rum (Róma) birodalmát, bizonyítható (von Hammer révén), hogy még csak nem is hallottak Cézárról és nagy utódairól. Történelmi tájékozottságuk nem ment túl a „Sándor-regény” perzsa változatán; tehát újra Gilgames áll előttünk, mint elsődleges forrás. Az összehasonlítás pedig teljesen az ő javukra dől el. Míg Európa potentátjai szánalmas perpatvarokban éltek ki magukat, szétforgácsolva lehetőségeiket, sőt szövetséget keresve a törökkel, egyedül a nagybeteg és már haldokló Aeneas Sylvius pápa találta meg az alkalomhoz illő szavakat: „A barbárok legvilkolták Konsztantinosz utódját népével együtt, megszenteltelenítették az Úr templomait, feldöntötték az oltárokat, disznók elé vetették a mártírok

⁴ Giorgio de Santillana, „Paolo Toscanelli és barátai”, in: *Reflections on Men and Ideas* (1968), pp. 33-47.

relikviáit, megölték a papokat, megerőszakolták asszonyaikat és leányaikat, még az Istennek szentelt szüzeket is; táborukon végighurcolták megfeszített Megváltónk képmását, azt kiáltva: »ott megy a keresztények Istene«, mocsokkal és köpeteikkel szennyezve be – mi azonban nem törődünk semmivel.» Csakugyan ez volt a végső tragédiája a kereszténységnek, mely először nyugaton, aztán keleten is eltűnt. Akkor viszont csak a győztes szultán találta meg az alkalomhoz illő szavakat. „*A világ ura*” – írja krónikása, Turszum bég – szellemként szárnyalt föl, az Aya Szofia csúcsára; Figyelte az eljövendő romlás jeleit, és elégikus gondolatai támadtak: „*A pók tölti be az éjjeliőr szerepét Khuszrau kupolájának oszlopcsarnokában. A bagoly szólaltatja meg a lélekkharangot Afrászijáb palotájában. Ilyen a világ, és arra ítéltetett, hogy véget érjen.*”

IV.

Milyen időtartamot ölelt fel az archaikus világ az itt vázolt kereteken belül? Kezdeteit már elhelyeztük a neolitikumban pontos múltbéli határok kitűzése nélkül; döntsék el a történelem előtti kor régészei. A csillagászati rendszer az Aranykort, a szaturnuszi érárt már mitikusként fogja fel, a szó valódi értelmében, így azt mondhatja az ember, hogy Kr. e. 4000 körül öltött alakot,⁵ és átnyúlt az őstörténetembe, és még azon túl.⁶ Az az ijesztő tartalmi veszteség, melyet a hagyomány a görögség középkorában szenvedett el (ugyanez történt Egyiptomban is a Középső-Birodalmat megelőzően), csaknem teljes szakítást teremtett azzal, amit mi klasszikus antikvitásnak nevezünk, de azért maradt annyi, hogy folytonosságot biztosítson azokkal az ősökkel, akiket Platón és Arisztotelész szívesen neveztek „*Istenekhez közel álló embereknek*”, s akikről egészen a mi reneszánszunkig így gondolkodtak. Platón filozófiájában az Archaikus Idő érintetlen maradt, háttározottan úgy értelmeződött, mint ami „*teljesen különbözik*” a kiterjedéstől, teljesen összeférhetetlen azzal, amit Parmenidész

⁵ Lásd W. Hartner, „*A csillagképek legkorábbi története a Közel-Keleten, és az Oroszlán—Bika küzdelem motívuma*”, JNES 24 (1965), pp. 1-16, 16 képtáblával.

⁶ De nem tudhatjuk. Ezek az emberek tudtak visszafelé is, meg előre is számolni.

már felfogott a Kinyilatkoztatásában, s amit Démokritosz hűvös elméletekbe foglalt. De az archaikus idő a világegyetem, ahhoz hasonlóan körkörös és meghatározott. Ez lényeges része definíciójának, s az is marad a klasszikus antikvitás folyamán, mely nem hitt a haladásban, csak az örökös visszatérésekben. Abban a világban a Tér volt az, ami önmagában véve határozatlanságot és összefüggéstelenséget hozott magával. Végző soron Platónnál a tér a Nemlét természetével azonosult; Platón a teret a „*gyűjtő-edénynek*” hívta. Ez a képzet, mely oly zavarba ejtő számunkra, akik térben gondolkodunk, és a valóságot, mint Bergson mondta, térben meghúzott, pontozott vonalak mentén szabdaljuk fel, Platón számára bizonyára könnyen adódó és természetes következmény volt. Ő azt az elgondolást örökölte, hogy a valóság, vagy inkább lét, mindenekelőtt Időben definiálható. A Tér volt az, ami zűrzavart hozott magával, sokféleséget, a Renddel szembeni ellenállást, amit Platón az „*engedetlen*” és „*szabálytalan*” jelzőkkel illetett, melyek szembeszegülnek az elmével. Úgy látszik, kezdetben a tér még a Teremtő Demiurgosz elméjének is ellenállt, ugyanis az őseredeti káosszal ajándékozta meg őt, valamiféle idegen testtel, mely kezelhetetlenül *plemmelős kai atakteös*, szervezetlen és mindenféle ritmust nélkülöző. Még a Demiurgosz is csak küszködve tud neki formát adni, saját hatókörén belül.

Mikor ért véget az archaikus világ? Sok tanúbizonyságunk van a riasztó váltásról. Plutarkhosz, az igazi pogány, Kr. u. 60 körül eltöprengett azon, hogy „*miért szüntették be a jóshelyek a válszadást*”. Ebből az alkalomból mesélte el a tenger felől hallott hang történetét, mely közölte a kormányossal, hogy „*a Nagy Pán halott*”. Amikor ezt egy korábbi alkalommal elmondtuk (lásd fentebb, XXI. fejezet, p. 243.), megjegyeztük, hogy Tiberius császár szakértőinek döntése szerint ez csak a 3. számú Pán lehetett. Tehát egy újabb világkorszak volt elmúlóban, a hozzátartozó istenekkel együtt. A hagyományt ismerők számára ez valóban egy újabb jele volt a Kos világhónap elmúlásának és a Halak-korszak eljövételének. Történelmileg a keresztény fordulat beköszöntéseként ismerjük, melyet oly sokféleképp jelöl a Halak jegye. Hivatalosan a váltás valószínűleg Theodosius Kr. u. 390. évi ediktumával ment végbe. Oly nagyarányú változások álltak a küszöbön, hogy még Plutarkhosz is elvesztette volna tájékozódó képességét.

Lejárt a Párkák, a Végzetet élő istennők kora; Lakhészis dala elnémult. Néhány száz év múltán mintha már új csillagok ragyogtak volna a klasszikus kultúrában felnőtt emberek feje fölött. Az új istenek keletről való bevezetése feltétlenül előmozdította a római elit gyors megtérését, ami a keresztények számára önmagában is csodának tűnt. A jóslatok és előjelek részét alkották a körkörös Idő szövetének, azt a szibillai nyelvet felhasználva, mely folyamatosan szivárványívet képezett a múlt és a jövő között.

Mint majd a későbbi fejlemények mutatják, a ciklikus idő nagy hálója helyrehozhatatlan károsodást szenvedett az Inkarnáció tanától, de még nem pattant szét azonnal. Még hosszú ideig a keresztényeknek a Második Eljövételbe vetett hite összetartotta az időt. De amikor elfogadottá vált, hogy Krisztus eljövele a túlvilágról ebbe a világba az időt abszolút „*azelőttre*” és „*azutánra*” vágta szét, hogy nem megismételhető, egyedülálló esemény volt, akkor a tartam egyszerű kiterjedéssé vált, az utolsó ítéletre való várakozássá, mely egyre inkább a hit viszontagságaitól függött.

Egyszer megkíséreltem meghatározni a művészi tapasztalat bizonyosága alapján azt az időszakot, amikor a valóság időkereteit kezdték a háromdimenziós térben érzékelni és leírni.⁷ Fölvettem, hogy a tudományos forradalom első jele egybeesett a perspektíva XV századi fölfedezésével. Úgyszólván lopva érkezett, származási helye a nagy művészek és műszakiak (a művész akkor kézművest jelentett) elméje. Jól látható, hogy a reneszánsz végére lett az idő és tér azzá, amit ma értünk e fogalmakon.

Newton elgondolása szerint az univerzum váza abszolút térből és időből épül fel. Ez a gondolkodásmód természetessé vált, és Einsteinig nem is merültek föl új és nagyobb nehézségek, melyek ellenálltak volna a képzelő-erőnek. Végre tudnunk kellene már értékelni az archaikus szemlélet isteni egyszerűségét, mellyel az időt tekintette az *egyetlen* struktúrának, még azon a szörnyű áron is, hogy ezzel az egész kozmoszból egy „*buborék-univerzum*” lett. Nagy horderejű választás volt, mely az emberi lét gyökeréig hatolt. Megszabta az arisztotelészi elmélet, és megszabta a keresztény gondolkodás útját. Még Kopernikust és Keplert is

⁷ G. de Santillana, „*A művészetek szerepe a reneszánsz tudományosságában*”, in: *Reflections on Men and Ideas* (1968), pp. 137-60.

korlátok között tartotta; mindketten visszahőköltek a határtalanságtól. És éppen ezért tartjuk Arisztarkhoszt, Brúnót és Galileit nem egyszerűen merész általánosítóknak vagy a szabályosságok kutatóinak, hanem emberfölötti bátorsággal megáldott lelkeknek.

Arisztarkhosz magányos volt, akiről a maga idejében még a függetlenül gondolkodó Arkhimédész sem vett tudomást. A kétezer évvel később jelentkező Brúnó nem annyira gondolkodó volt, mint az univerzummal azonos Isten végtelenségének ihletett hirdetője. Galilei igazi természettudós volt, akinek képzeletét még eléggé uralta az ő kozmoszához megkövetelt körkörösség, s így nem merete megfogalmazni az egyenes vonalú tehetetlenség elvét, mely pedig már jelen volt gondolkodásában. Szenvedéllyel ragaszkodott a körkörös kozmoszhoz. Számára a kör a Létezés metaforája volt, melyet még elfogadhatatlan epiciklusok árán is kész volt elfogadni. Bármennyire alátámasztotta is a tökéletes körkörösséget józan és prózai érvekkel, számára az mindenekelőtt „szimbolikus forma” volt, hasonlóan Dzsamsíd hétgyűrűs kelyhéhez, Koridwen bűvös üstjéhez és Stonehenge kőköröihez. A világ „elhangolása”, a kozmosz felbomlása majd csak Descartes-tal érkezik el.

A maja csillagászokat illetően korábban azt mondtuk, hogy kizárólag a kapcsolódások számítottak. Az Ősi világegyetemben a dolgok mind egymás jelei és azonosítói voltak, a hologramba beírva, mely csak finom intuícióval, ráérzéssel fejthető fel. Ez volt még a pitagoreusok filozófiája is, és ez uralja az egész klasszikus nyelvezetet, mely élesen megkülönböztetendő a mai nyelvhasználattól. Igen érzékenyen mutatott rá erre egy mai kritikus, Roland Barthes, *Le degré zero de l'Écriture* című munkájában. „A klasszikus nyelv gazdaságossága”, írja, „racionális, ami azt jelenti, hogy benne a szavak a lehetőség határáig el vannak vonatkoztatva az összefüggések érdekében... Egyetlen szónak sincs önmagában fajsúlya, és alig mondhatjuk egy dolog jelének, hanem inkább egy kapcsolat kifejező eszközének.” Ma egy modern vers célja nem az, hogy meghatározzon vagy minősítsen a hagyomány által már jóváhagyott viszonyokat; az olvasó úgy érzi, mintha kiragadták volna a klasszikus newtoni fizika világából, át a szubatomi részecskék véletlenszerű világába, melyben a valószínűségelmélet uralkodik. Ennek a kezdeteit már lehetett érezni Cé-

zanne, Rimbaud, Mallarmé műveiben. A „szavak robbanásáról” van szó, és a formákéról, fölszabadított szavak, önállósult formák robbanásáról – melyek összefüggéstelenek és mágikusak, melyeket már nem tart kordában és nem szervez a „semleges jelek” sorozata. Az új költői nyelv meg-megszakított folyama, jegyzi meg Barthes, „egy összefüggéstelen Természetet vezet be, mely csak részenként tárható fel.” A természetből „töredezett tér lesz, mely magányos és szörnyűséges tárgyakkól áll, hiszen a közöttük lévő kapcsolatok már csak potenciálisak.” Sőt mi több: önkényesek. Föltehetően olyan természetűek, mint az ókori *portentum*. Az ilyen kapcsolatokból leszűrhető egyetlen jelentés az, hogy egy-neműek az őket létrehozó elmével. Az elme pedig lemondott, vagy apokaliptikus rémületben húzódik össze. A művészetekben az Amorfizmusról hallunk, vagy a „forma széteséséről”, az „összefüggéstelenség diadaláról” a konkrét költészetben és a kortárs zenében. Az új szintézisek pedig, ha még egyáltalán lehetségesek, a láthatáron túl rejlenek.

Véggövetkeztetés

*Honneur des Hommes, saint
Langage Discours prophétique at
paré...*

VALÉRY, La Pythie

A sok választható téma egyikéből kiinduló, sajátosságos első felderítő utunk hosszú és kanyargós utat tett meg föltáratlan terepen, Hamlet alakjának első megjelenítése óta. Elemzésünkben a mítoszok hatalmas területeit érintettük, melyek értékét korábbi fölfedezések már valószínűsítették. Alig vettünk mintát a kelta hagyomány, Egyiptom, Kína, a törzsi vagy megalitikus India, és Óceánia kincseiből. Szigorú formai követelmények gondos, inductív alkalmazásával azonban mégis sikerült kimutatnunk a magas civilizációk övezetében egy nyilvánvalóan összefüggő, írásbeliség előtti „kódnyelv” maradványait. Nem szükséges magyarázkodni azért, hogy követtük az okfejtés fonalát, amerre vezetett bennünket, de nagyon reméljük, hogy a feltárt tényeknek végül is elegendő önkorrekciós hatása lesz esszénk elkerülhetetlen hibáinak kijavításához.

Milyen lehetett a kezdeti nyelvi univerzum, a távoli múlt szétdarabolt és összefüggéstelen nyelveiből, földhözragadt zsargonjaiból és közölhetetlen tapasztalataiból álló érzéketlen halmaz, melyből váratlan szerencse révén megszületett a tudományosan gondolkodó ember? Nyilvánvaló, hogy az ember összpontosító képessége, hogy kiemeljen bizonyos elérhetetlen objektumokat a mindenségben, bizonyára felülkerekedett lelkének zavarain és félelmein. Voltak egyes kivételes tehetségű emberek, akik észrevették, hogy ott fenn a sötétben bizonyos csodás fénypontok megszámlálhatók, nyomon követhetők és elnevezhetők. A veleszületett tudás, mely még a vándormadarakat is irányítja, vezethette el őket a felismeréshez, hogy az eget Isten dicsőségéről vallanak – sőt el is beszélnek azt –, majd ahhoz a követtetéshez, hogy a Létezés titka ott tárult ki a szemük előtt.

A későbbi korok számára már érthetetlen, különös eszmék jelentették az értelem kezdeteit, melyekből az idők folyamán egy *koine* vagy *lingua franca* alakult ki, az egész földre kiterjedően. Ez a közös nyelv figyelmen kívül hagyta a helyi hiedelmeket és kultuszokat. A számokra figyelt, mozgásokra, mértékekre, általános keretekre, képletekre, a számok szerkezetére, a mértanra. Így tett annak ellenére, hogy feltalálóinak nem volt egymással megosztható tapasztalata napi életük eseményein kívül, sem pedig közlésre szolgáló képnylve a természet törvényszerűségeinek megfigyelésén kívül.

A rendezett kifejezés, azaz törvényekkel vagy szabályokkal összhangban álló kifejezés, megelőzi a rendezett gondolkodást. Ezt követően a történetek spontán megalkotása akkor következik be, amikor már elegendő közvetlen tapasztalat gyűlt össze, melyből meríteni lehetett. Például a történelem előtti „szaknyelv”, mely csak nyelvtani vagy természetes értelemben vett törvényszerűséget fejezett ki, úgy kezdődhetett, hogy a legősibb technikából származó szakszavakat használták fel. Később a tapasztalat gyarapodásával, ugyanezen szakszavakat fölhasználva ugyanezt a szaknyelvet ki lehetett terjeszteni az alkímiára és más területek képvilágára is. Formailag ennek eredményei csupán más alakban jelentkező mesék volnának, de terminológiájuk okán olyan rendező és megnevező képességgel rendelkeznének, mely igen széles körben sugározná szét impulzusokat. Végző soron létrehozhattak egy jelkódot, melynek révén az Ursa csillagai ökörfogattá váltak, és így tovább.

Most már tudjuk, hogy a századok során az asztrológia nyújtott az embernek folyamatosan használható *lingua francát*. De azt is lényeges fölismernünk, hogy az elején a csillagfejtés feltételezte a csillagászatot. E két égi fogalom egymásra hatása révén az írásbeliség előtti tudás közös elemei egy fura bestiáriumban összegződtek, melynek rendszertana azóta eltűnt. Mivel a rendszer maradványai – a nyelvek és kultúrák sodrában hanyódva – az egész világon szétszóródtak, rendkívül nehéz azonosítani az eredeti témákat, melyek oly sok és nagyarányú változáson mentek át.

A *Védák* nyelvezete például, amely kápráztató mennyiségű metafizikát helyez át a himnuszok szintjére, olyannyira távol esik

a mitikus gondolkodás egyéb vetületeitől, mint amennyire maguk az Ursa csillagai azon versszakoktól, melyeket a *Védák* szerint éppen e csillagok írtak, mint Tanítómesterek. E versszakokban az átlényegüléshez vezető út képzete, a képvilág abszurdítása és buja gazdagsága bizonyosan összezavarja a nyugati elmét, és messzire téríti a csillagászati eredet kérdésétől, valamilyen misztikus dialektika felé.

És mégis az eredeti eszme, mely ugyanazokból a magokból sarjadt, mint a *Védák*, tovább élt és működött a sötétben, gyökeket és kacsokat küldve a mélybe, míg szárbá szökkent a növény a fényben, különböző eggek alatt. A világ másik oldalán fölfedeztettük az elme igen hasonló útját, bár egyetlen olyan nyelvi támpontot sem tartalmazott, melyet egy Filológus jóváhagyhatna. Igen-igen halvány utalások alapján a proto-pitagoreusi gondolkodás lépcsői tárultak föl Kircher és Dupuis természetfölötti érzékenységgel megáldott elméi előtt. Kirajzolódott egy elkerülhetetlen folyamat, mely csillagászati jelenségektől haladt afelé, ami ezeken túl van. És talán a végén, mint Proclus fölvetette, ez a sor elvezet a szavaktól a számokig, sőt majd a szám fogalmán túl is egy olyan világba, ahol már maga a szám is megszűnt létezni, és már csak önmagukat elgondoló gondolatformák vannak. Ezzel a haladási iránnyal az archaikus elme – a felső világ felé törekvésével, melyet a számok támogattak – újra kapcsolatot létesített két teljesen külön világ között.

Az elvont formák ezen ismeretlen világának jellege zenei szimbólumok segítségével is érzékeltethető, amint korábban már megkíséreltük. Bachnak *A fuga művészete* című műve befejezetlen maradt. Meglévő szimetriái éppen csak utalnak arra, mivé lehetett volna, ráadásul a mű nem is olyan, amilyen állapotban Bach félbehagyta. Ugyanis a klisék elvesztek, és részben megsemmisültek. Aztán újra megkerültek, de csak megközelítőleg lehetett őket sorba rakni. De még ha ebben az állapotában szemléljük is az alkotást, csak arra következtethetünk, hogy valamikor az egészen élt a terve Bach elméjében.

Ugyanígy az archaikus kozmológia különös hologramja is bizonyára létezett átgondolt tervként, kiteljesedve legalább néhány elmében, alighanem még a sumer időszakban is, amikor az írás féltékenyen őrzött monopóliuma volt az írástudók osztálya-

nak. Az ilyen elme egy jegyzőkönyvvezetőé lehetett, aki azonban nem az élőszó – még kevésbé az élő gondolat – lejegyzője volt. A terv legnagyobb részét soha nem jegyezték le. Csak töredékei jutnak el hozzánk szokatlan, tétova módon, alig jelezhetően, mint például Ogotemmêlinek, Griaule százesztendőös vak tanítójának bölcsességében és vázlataiban. A lascaux-i mágikus rajzokon, vagy az amerikai indián mesékben, titokzatos egyetértést észlelünk az emberek és más élőlények között, mely képzeletünket messze meghaladó, és mai analízáló hajlamainktól végtelenül távol eső összefüggésekről tanúskodik.

„*Mostantól kezdve* – mondta Nap Atya búslakodva bukott gyermeke, Phaethón fölött – *te leszel a Vidramenyét*”. Milyen jelentése lehet ennek a mi számunkra? Ahhoz, hogy ilyen megértés legyen ember és ember, valamint egyéb élő teremtmények között, olyanfajta segítségre lenne szükségünk, ami Arthur királynak kéznél volt: „*Gwryr, Nyelvek Tolmácsa, helyénvaló, hogy te kísérel bennünket kereső utunkon. Az Összes nyelvet bírod, beszélni tudod az emberek összes nyelvét, de még néhány madárét és emlősállatét is.*” Ezt a képességet tulajdonították Merlinnek és Gwyonnak is, a kozmológiai bölcsesség e mestereinek, kiknek neveitől visszhangzanak a középkori legendák. Általánosságban, a legendák mindenféle kommunikációt ilyen hatókörrel képzeltek el, nem pedig az ezópusi mesék lapos, földhözragadt szintjén.

Könyvünk jórészt csillageredetű állatsereglet népesíti be, amely rendkívüli jelentőségű szereplőkből áll. Az állati létformák széles skálája vonult fel, kezdve a szőrös Ikrekké változott Halakkal a kutyaszerű teremtmények nevezetes soráig, melyek Írországtól Yucatánig előfordulnak a világon. Mindezen állatok nagyon fontosak voltak, és mindegyiknek alapvető szerepe volt a kozmológiai mítoszokban.

Például elő lehetne készíteni a *Róka-regénynek* igen informatív kiadását úgy, hogy teljes egészében egyiptomi és mezopotámiai szertartási iratokból származó reprodukciókkal illusztráljuk. Ugyanis valószínűleg ezek az iratok képviselik a nemzetközi beavatási nyelv utolsó formáját, melyet szándékosan úgy szerkesztettek meg, hogy egyaránt félreértse a gyanakvó hatóság és a tudatlan tömeg. Bárhogyan is van, ez a nyelv nagyszerűen megvéd az olyasféle visszaélésekkel szemben, amelyekről Platón be-

szél meglepő komolysággal a *Phaidroszban* (274D-275B). A szóban forgó helyen Thot/Hermész igen büszkélkedik, amiért föltalálta a betűket, s azt állítja, hogy az ábécé okosabbá fogja tenni az egyiptomiakat, és megjavítja emlékezetüket. Platónnál így szól hozzá Thamus, „egész Egyiptom királya”:

„Ó, te ezermester Theuth, az egyik abban kiváló, hogy feltalálta a művészeteket, a másik viszont meg tudja ítélni, mennyiben járnak kárral és haszonnal azok számára, akik majd használják őket. Így most te is, mint az írás atyja jóindulatból épp az ellenkezőjét mondtad, mint ami a valódi hatása. Mert éppen feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni. Tehát nem az emlékezetnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszerét találtad fel. S a tudásnak is csak a látszatát, nem pedig valóságát nyújtod tanítványaidnak, mert sok mindenről hallva igazi tanítás nélkül azt hiszik majd, hogy sokat tudnak, pedig a valóságban általában tudatlanok és nehéz felfogásúak, hiszen bölcsek helyett látszólagos bölcsek lettek.”¹

(Kövendi Dénes ford.)

Ma, amikor Platón aggodalmai beigazolódtak, semmi sem maradt az ősi tudásból, csak reliktumok, töredékek és utalások,

¹ H. N. Fowler ford., LCL. A Jowett-féle fordítás szerint: „A szer, amit fölfedeztél, nem az emlékező képességet, hanem az emlékezést segíti, és a tanítványaidnak nem az igazságot nyújtod, hanem az igazságnak csak a látszatát” (*oukoun mnémēs áll’ hypomnéseo s pharmakon hēures; sophias de tois mathétais doxan, ouk alêtheian porizeis*). (Kövendi fordítása a Fowler-féle angol változathoz áll közelebb. – a Ford.)

melyek túléltek a korok nagymérvű koptató hatását. Az elveszett kincs egy része visszanyerhető a régészet segítségével; más része – például a maja csillagászat – pusztán matematikai találékonysággal; de a rendszer egészéről talán még sejtéseink sem lehetnek, mert az őt megalkotó és rendező elmék örökre eltűntek.

Ajánlás

*Harmóniából, égi harmóniából
Épültek e világ keretei:
Amikor a természetet még a csikorgó
Atomok halma takarta,
És fejét még föl nem emelhette,
Fönt a magasból szólt a dallamos hang,
„Ébredjetek, holtnál is holtabbak!”
Ekkor a hideg, a meleg, a nedves és a száraz
Sorban mind a helyére ugrik,
S enged a Zene hatalmának.
Harmóniából, égi harmóniából
Épültek e világ keretei:
Egyik harmóniától a másikig
A hangjegyek teljes skáláját bejárták,
S az összhang teljét az Emberben érte el...
Mintegy a szent dalok hatalmából
Mozgásba jöttek a szférák,
S zengték a Teremtő dicséretét
A Boldogoknak odafönt;
Amikor az utolsó szörnyű óra
Porló parádénkat fölemésztí,
Megszólal odafönt a trombita,
Éljenek a holtak, haljanak az élők,
S hangolja le a Zene a mennyeket.’*

Dreyden: „Dal Szent cecilia napjára”

Függelék

I. FÜGGELÉK

Ez idáig az efféle megfigyelések egyetlen mestere Marcel Griaule volt (megh. 1956), de a tanítványok impozáns seregét hagyta maga után. Valójában átértelmezték az afrikanisztikát azáltal, hogy kimutatták: ilyen rendszerek ma is léteznek a dognoknál, akiket Griaule fedezett föl a szó valódi értelmében.

Mint Germaine Dieterlen írja:

„A legapróbb mindennapi tárgy is föltárhatja egy összetett kozmogónia tudatos képzetét... így például a külsőre oly szegényes afrikai eljárások, mint a gazdálkodás, szövés és a kovácmesterség eljárásai, sokrétű, rejtett jelentéstartalommal bírnak... Már pusztán egy csirkének a feláldozása, amikor a szükséges és hatékony szertartásos mozdulatok kíséretében történik, az eseményt átélők gondolkodásában olyan értelmezést idéz föl, mely eredeti és egyszersmind összefügg a világegyetem eredetével és működésével.”

„Az afrikaiaknak – folytatja –, akikkel a Felső-Niger vidékén együtt dolgoztunk, több ezer jelből álló rendszereik vannak, saját csillagászati és naptárkészítési rendszereik, számítási módszereik, kiterjedt anatómiai és élettani ismereteik, valamint rendszeres gyógyszertanuk. A társadalmi szerveződésük háttérében álló elvek a természet számos megnyilvánulását felölelő osztályozásokban öltönek testet. És ezek egy olyan rendszert alkotnak, amelyben például a növények, rovarok, szövetek, játékok és rítusok be vannak sorolva továbbosztható kategóriákba, számszerűen kifejezve és kölcsönös összefüggésekbe állítva. Ugyanezen elveken nyugszik a törzsfők politikai és vallási tekintélye, a családrendszer és a törvénykezési jogok, melyek figyelemre méltóan tükröződnek a rokoni kapcsolatokban és a házasságokban. Voltaképpen az

*egyének mindennapi életéveljáró összes tevékenység
végső soron ezeken alapul.”¹*

Magától értetődően nem kell egyetértenünk a szerző azon véleményével, hogy a mande népek föltalálták „*saját csillagásza-
ti... rendszereiket...*”

¹ Bevezetés, Marcel Griaule, *Conversations with Ogotemméli* (1965), p. xiv.

2. FÜGGELÉK

Saxo Amlethusának apja *Horvandillus* volt; a nevet írják Orendel, Erentel, Earendel, Oervandill, Aurvandil alakokban is, őt magát pedig a *Hdden-buch* függeléke a valaha született legelső hősnek nyilvánítja. Jacob Grimm foglalja össze a róla fennmaradt kevés adatot:¹

Tengeri úton hajótörést szenved, menedékre talál egy Eisen nevű halászgazdánál,² kiérdemli gazdájának varrás nélküli kabátját, később pedig elnyeri frau Breide, a legszebb nő kezét. A mese egész szövege az Odüsszeuszra emlékezteti az embert: a hajótörött férfi egy deszkába kapaszkodik, gödröt ás magának, ágat tart maga elé; még a varrás nélküli kabátot is összevethetjük Ino fátylával, a halászt a kondással, Breide kisasszony lovagjai lennének Pénélopé kérői, és itt is gyakran küldenek angyalokat, Zeusz küldönceihez hasonlóan. Sok minden azonban másként fordul, inkább germán mintára, és új mozzanatok is szerepelnek, például csupasz kard helyezése az újdonsült pár közé, melyről a görög történet nem tud. A hős nevét már ófelnémet iratokban is megtaláljuk: Orendil..., Orentil... s van egy Orendelsal – ma Orendensall – nevű falu Hohenlohében... De az Eddában van egy másik mítosz, melyre már utaltunk a Thor fejében lévő kőről szólva. Groa már buzgón tanulja a ráolvasást, amikor Thorr, hogy viszonzza neki a küszöbön álló kezelést, közli az örömteli hírt, miszerint az északon fekvő Jotunheimből jövet, a hátán egy kosárban elhozta férjét, a merész Örvandillt; még hozzáteszi jelzésekppen, hogy mivel Örvandill nagylábujja kilógott a kosárból és megfagyott, ő letörte, felhajtotta az égre, ahol csillag

¹ TM, pp. 374f. Lásd még K. Simrock, *Der ungenährte Rock oder König Orendel* (1845), p. ix.

² Írják Ise vagy Eise alakban is, és Simrock az Isis névből származtatja; figyelembe véve, hogy a halász szerény otthonának hét tornya van, és 800 halász szolgál neki, Ise/Eisen inkább hasonlít az Arthur-mondakör Halászkirályához.

lett belőle Örvandilstâ néven. De Groa a jó hír fölötti örömeiben elfelejtette a varázsigt, ezért aztán a kő nem is került ki az isten fejéből (Snorri: Skaldskap. 17).

Powell³ viszont Orionhoz hasonlítja a hőst okos magyarázatában:

Orwandel (Orionnak, a Vadásznak az analógja) történetét főleg a Próza-Eddából kell összegyűjteni. Vadász volt, elég nagy termetű és bátor ahhoz, hogy óriásokkal is megbirkózzon. Thornak volt a barátja, Groa felesége, Swipdag apja, az óriás Coller és a szörnyeteg Scla ellensége. Születésének és megvakításának története láthatóan hiányzik a teuton legendákból, ha föl nem tételezzük, hogy Robin Hood kivézetése, amíg már nem látott, a hitszegő főnökasszony által, volna az utolsó maradványa a nagy íjász haláláról szóló történetnek. Dr. Rydberg őt és rokonait a három, nagy tetteket végrehajtó férfi másainak tartja: Egil az íjász, Weyland a kovács, és Finn a hárfás, Őket viszont a három őseredeti művész, Iwaldi fiai másainak, akiknek történetét a Próza-Edda meséli el.

Nem ismeretes, melyik csillag vagy csillagkép lehetett Örvandils-tâ. Eltekintve az olyan szélsőséges képzetektől, hogy az egész Orion az ő lábujja volt,⁴ – a Rigellel (béta Orionis) való azonossága már szóba jöhet – még Reuter is próbálja meggyőzni magát, hogy a Corona Borealis „hasonlít egy lábujjhoz”,⁵ mert nem tudott megszabadulni a mítosz szezonális értelmezésének béklyóitól, és Ludwig Uhland romantikus tekintélyét sem merte kétségbe vonni, akitől az a dogma származik, hogy Thor a tavasz jelét vitte kosarában; ennek megfelelően olyan csillagképet kellett találni, mely hírül adhatta a tavaszt, s az Arcturus és Corona között ingadozó Reuter az utóbbit választotta.

Hamlet apjához azonban nem csupán a lábujja szolgáltatja a kozmikus hátteret: a *Cynewulf's Christ* hősünknek szenteli néhány sorát:

³ Saxo művének Elton-féle fordításához írott bevezetőjében, p. cxxiii.

⁴ R. H. Allen, *Star Names* (1963), p. 310.

⁵ *Germanische. Himmelskunde* (1934), p. 255.

*Üdv Earendel, angyalok közt a legragyogóbb,
kit az emberek közé küldtek e középső földre!
Te vagy a Nap igazi fénylése,
sütsz a csillagok fölött, és magadból
örökre bevilágítod az idő egész árját.*⁶

A szakértők nem értenek egyet, hogy itt Earendel vajon Krisztusra utal, vagy Máriára, és hogy Vénuszról mint Hajnalcsillagról van-e szó; önként kínálkozó azonosítás, mivel az ókori szómagyarázatok Earendelt a „*Jubar*” szóval adják vissza,⁷ márpedig Jubart általánosan elfogadják Vénusz neveként abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a „*Hajnalcsillag*” minden egyes alkalommal Vénuszt jelenti, ami természetesen félrevezető: Hajnalcsillagként szerepelhet a Nappal kelő bármelyik csillag, konstelláció vagy bolygó. A *juba*, szó szerint „*bármely állat sörénye*”, és *jubar*, „*fénykéve, sugárzás*” szavakat illetően emlékeztetünk Varró világos kijelentésére: „*iuba dicitur stella Lucifer*.”⁸ Mindazonáltal számos szakértő ellene van az Orendel/Earendel – Vénusz egyenletnek.⁹ Gollancz tartózkodik a pontos azonosításoktól, viszont beszerzi a föllelhető második adatot az *Earendel* szót illetően:

Az angolszász szómagyarázatokban „earendel”... vagy „oerendil” értelmezése jubar, de a „hajnal” vagy „hajnalcsillag” jobb fordítás lenne, ugyanis az óangol irodalom egyetlen másik, számunkra ismert idevágó részletében, azaz a Blickling Homiliesben (p. 163, I. 3) ez áll: „Nu seo Cristes gebyrd at his aeriste, se niwa eorendel Sanctus Johannes; and nu se Icoma thaere sothan sunnan God selfa cuman wille”; azaz, És most

⁶ Lásd TM, p. 375; I. Gollancz, *Hamlet in Iceland* (1898), p. xxxvii; Reuter, p. 256.

⁷ O jubar, angelorum splendidissime... Lásd R. Heinzel, *Über das Gedicht von König Orendel* (1892), p. 15.

⁸ Lásd W. Gundel, *De stellarum appellatione et religione Romana* (1907), p. 106; Reuter, pp. 265, 295ff.

⁹ Pl. A. Scherer, *Gestirnnamen* (1953), pp. 79-81.

Krisztus születése az ő megjelenésekor (volt), az új napkelte (vagy hajnal) pedig Keresztelő János volt. És most az igazi Nap ragyogása, maga Isten fog eljönni.¹⁰

Úgy látszik, hogy Orendel/Earendel az első azok között, amelyek bejelentenek valamilyen „eljövetelt”, hasonlóan az *Odiüsszeiának* azzal a részletével (13.93L), mely Octüsszeusznak Ithakába való megérkezésével foglalkozik: „*Hát hogy a legragyogóbb csillag (ostēr phaantatos) fölűnt, mely az éjből / jó ködből születő Hajnal hírével az égre, / már közelébe került a szigetnek a tengeri bárka.*” Ez esetleg jelölheti a Vénuszt, de szólnak érvek a Szíriusz, a legragyogóbb állócsillag mellett is, mint később látni fogjuk.

Elemzések tárgya volt a név etimológiája is, és mivel Orendel azonossága esetleg a szó eredetétől függ, legalább felszínesen meg kell vizsgálnunk a kérdést. Jacob Grimm nyíltan bevallotta;

Csakhogy kételyeim vannak a szó helyesírását és értelmezését illetően: az ófelnémet őrentil egy angolszász earendel alakot tételez föl, és mindkettő óskandináv aurvendill, eyrvendill alakokat; de ha egy óskandináv örvendill alakból indulunk ki, akkor angolszász earendel, ófelnémet erentil látszik inkább elfogadhatónak. Az összetétel utóbbi tagja nyilván tartalmazza az entil = wentil szót.¹¹ Az első rész vagy őra, eäre (auris), vagy pedig óskand. ör; gén. örvar (sagitta). Mármost, mivel Saxo Grammaticus egyik történetében... szerepel egy Horvendilus filius Gervendili, az ófelnémetben pedig egy Kérwentil... és Gërentil név..., és mivel geir (hasta) jobban megfelel az ör, mint az eyra (auris) alaknak, a második értelmezéshez már beleegyezésünket adhatjuk; a teljes legenda megtekintésével magyarázatot kapnánk a

¹⁰ Gollancz, p.xxxviii.

¹¹ Egy lábjegyzetben Grimm fölteszi a kérdést (bár tudnánk rá a választ!): „*Vajon honnan vette Matthesius [in: Frisch 2, 439^a] azt, hogy »Pán a pogányok Wendelje és vezető dudása»? Uthalhar-e a szó a furulyázó félisten metamorfózisaira? Boszorkányperekben Wen-del az ördög egyik neve, Mones anz. 8, 124.*”

név jelentésére. Úgy vélem, Orentil apja is figyelmet érdemel: Eigil egy újabb régi és homályos név... Vajon lehetséges az, hogy Orentil vándorlásainak története oly régi már közöttünk, hogy Orentil és Trier-i Eigil alakjaiban azt az Ulisseszt és Láertészt kell látnunk, akiket Tacitus a mi Rajnánk mellé helyez? A nevekben nincs semmi közös.

Scherer (p. 179) röviden ennyit mond: „*Earendel nem tartozhat sem az áusős 'hajnal', sem az óangol ear 'fűl' (Ähre) szavakhoz, hanem az óangol ae, éar m. 'hullám, tenger', óskand. aurr 'páráság' szavakhoz.*” Gollancz, aki hajlamos Earendelt az Eastern (= keleti) szóval összekapcsolni (*ushas, eos, aurora*, stb.), említ ismertebb levezetéseket, köztük újra *aurr* „*nedvesség*”, aztán az „*égni*” jelentés görög tőből, *euo*, latin *uro*, Vesuvius stb. Számunkra perdöntőnek az ör = arrow(= nyíl) levezetés látszik, melyet Grimm vetett föl, s Uhland, akinek magyarázata szerint Orendel = az, „*aki a nyíllal bánik*” (szemben Gerentil nagyapával, akinek eszköze *ager* = gerely), Simrock véleménye szerint pedig maga az „*Earendel Jubar*” szómagyarázat Earendelt kifejezetten „*fénykévéként*” (vagy „*sugárként*”) jelöli meg, „*mely még a középfelületben és az olaszban is 'nyilat' jelent*”.¹²

Simrock tovább ment. Figyelembe véve azt, hogy a *Heldenbuch*-ban Orendel írásmódja *Erendelle*, egy másik helyen pedig *Ernthelle*, valószínűnek tartja, hogy „*Ern*” mint díszítő jelző kiesett,¹³ amiből is arra következtet, hogy a fia fejről az almát lelövő *Tell* történetét egykor magáról Orendel-ről mesélték. Elégé biztosnak látszik, hogy a történelmi (?) *Tell* nem volt e híres lövésnek sem feltalálója, sem kivitelezője. Grimm helytálló megállapítása szerint:

Tell legendája nem valós eseményt mond el, mégis, kiagyalás vagy hazudozás nélkül, hiteles mítoszként újra

¹² *Handbuch der Deutschen Mythologie* (1869), § 82, p. 233.

¹³ *Ibid.* Lásd még Simrock, *Die Quellen des Shakespeare* (1870), pp. 1291': „*Dies ward aber wohl in Tell gekürzt, weil man die erste Silbe für jenes vor Namen stehende ‚Ehren‘ ansah, das nach dem d. Wörterb, III 52 aus ‚Herr‘ erwachsen, hald für ein Epithetern ornans angesehen wurde.*”

*föltámadt Svájc kebelében, hogy felékesítsen egy egyezséget, mely a nemzet legbenső lényegét ragadta meg.*¹⁴

Sehol sem létezik olyan nyíl, mely versenghetne a Szíriusszal mitikus jelentőség tekintetében. Sumerből ismerjük ^{mul}KAK.SI.DI – „Nyíl-csillag” –néven, az ősi Iránból „Tistrja”, a nyíl – abból az íjból lőtték ki, melyet Argó és Canis Maior csillagai alkotnak (sumerul ^{mul}BAN). Pontosan ugyanez az íj található meg a kínai éggömbön, csak ott rövidebb a nyíl, és a Szíriuszt, az égi Sakált *veszi célba*, míg ugyanaz az egyiptomi nyíl a Szóthisz-tehén fején lévő csillagot célozza meg, amint az úgynevezett denderai „*kerek zodiákus*” ábrázolja, s ez megint Szíriusz. Indiában Szíriusz maga az íjász (Tisja), nyilát pedig Orion övének csillagai alkotják. És mindnyájukról sokféle legendát mesélnek, így „*Earendel, angyalok közt a legragyogóbb*” nagyon is jelölheti az állócsillagok legfényesebbikét, a Szíriuszt.

Ezt még az olyan származtatás sem zárja ki, mint *aurr* = nedvesség, *ear* = tenger – éppen ellenkezőleg. A babiloni újévi szerzetésben ez áll: „*Nyíl-csillag, aki méri a tenger mélységét*”; az *Aveszta* szerint: „*Tistrja, ki által számlálatnak a vizek*”. És ahogy Tistrja, „*a Nyíl*” figyel a Vorukasa-tavat (lásd fentebb, p. 187f.) úgy a teuton Egil is őrzője Hvergelmernek, az Örvénynek, és Elivagarnak, melytől délre „*fekszik az isteneknek az „outgard’-ja, „saeter’-e, melyen vitéz Őrizők laknak – a Thorsdrapa, 8-ban a nevük snotrir vikinger – akiket esküjük kötelez az istenek szolgálatára. Vezetőjük Egil, a leghíresebb íjász a mitológiában. E tisztében Orvendelnek is hívják (aki a nyíllal foglalatoskodik).*”¹⁵

Nem szeretnénk túl hosszadalmasán tárgyalni Szíriuszt, a Nyilat, őrzői és a „*tenger mélységét megmérő*” szerepkörében; az eddig felsorolt néhány utalás elég ahhoz, hogy jelezze, milyen szinten kell keresnünk Hamlet atyját.

Mivel azonban sohasem tudunk ellenállni a kísértésnek, hogy szép költeményekből idézzünk, meg kell vallanunk azt a gyanúkat, hogy a „*Stella Maris*” szintén Szíriusz. Eleget tudunk Ízisz/Szíriuszról, mint a hajósok őrző istenségéről, akihez a

¹⁴ TM 3, p. xxxiv.

¹⁵ V. Rydberg, *Teutonic Mythology* (1907), pp. 424ff., 968ff.

„*carra navalis*” tartozik, és vajon nem „*Máriát vagy Krisztust*” köszöntötték így: „*Üdv Earendel*”? Ugyanilyen módon, az „*in An-nunciatione Beatea Mariae*” című himnusz e sorokkal kezdődik:

*Ave, maris stella
Dei mater alma
atque semper virgo
felix caeli porta
Sumens illud ave
Gabrielis ore
funda nos in pace.
mutans nomen Evae.*

És van egy másik himnusz, melyet a római katolikus breviárium szerint a kompléta után énekeltek advent és karácsony idején, s amelyet Reichenauai Herimannus Contractusnak (megh. 1054) tulajdonítanak, aki a jelek szerint nyomorékként élt és halt meg kolostorában:

*Alma redemptoris mater, quae pervia caeli
porta manes et Stella, maris, succurre cadenti,
surgere qui curat, populo, tu quae genuisti
(natura mirante) tuum sanctum genitorem,
Virgo prius et posterius, Gabrielis ab ore
sumens illud Ave, peccatorem miserere.*

„*Azt kíséreltem meg kifejteni, – mondja a himnusz magyarázója*¹⁶ –, *hogy ennek az elbűvölő középkori imának és himnusznak a vonzereje láthatóan jórészt a szándékolt kétértelműségből ered, a jelentés különböző szintjeiből, a mögöttes képvilágból... A »tápláló anyát« talán úgy ábrázolja, mint valamely csillagképet az égben, vagy talán a Hajnalcsillagként, mely vezeti a tengeren járókat. Olyan ő, mint egy égi átjáró, mindig átjárható és mindig hozzáférhető... Az esésnek és emelkedésnek most (az állandóan*

¹⁶ H. Musurillo, S. J., „*Az Alma Redemptoris középkori himnusz*”, *Classical Journal* 52 (1957), pp. 171-74.

aláhulló bűnösökön kívül) talán vannak további mellékjelentései: az emelkedő és alászálló égitestek, a tengeren emelkedő és lebukó hajók, s végül a totyogó kisgyermek, akik anyjuk segítségét igénylik a járáshoz... A költemény... nagyon megrázó, és nézetem szerint hatása az első három sor finoman rajzolt képeiből származik... Azon földi ember teljes helyzetének jelképét, verbális ikonját nyújtják nekünk, aki küzd, hogy eljusson a csillagokba, akinek erős, ugyanakkor szerető túlvilági erőre van szüksége.”

3. FÜGGELÉK

Nos, eltekintve attól a körülménytől, hogy a Kai Khuszrau, Énokh és Kecalkoatl követőinek tulajdonított hó általi eltemetetés aligha tekinthető „nyilvánvaló” mozzanatnak, Kecalkoatl úti-társainak sorsa elősegítheti a dolog megértését; pontosabban az a toposz, ahol az esemény föltehetően lejátszódott. A mexikói mítosz „öt hegye”, a nekik megfelelő istenek – a *Tepictoton*¹ – a jelek szerint az Öt Uayebet képviselik(= maja; az aztékoknál; Nemontemi), az Epagomenát, azokat a napokat, melyeket Merkúr nyert el a Holdtól dámajátékban, hogy Rhea/Nutot az „éven kívül eső” napokhoz segítse, amikor majd megszüllheti az öt bolygót. Valójában az istenek ruhájáról és emblémáiról szóló fejezetében Sahagún a lista végére teszi a „hegy-isteneket”.²

Érdemes megemlíteni még két ismertetőjegyet, melyet Kecalkoatl megoszt óvilági fivéreivel: Kecalkoatl és Uemak – Kai Khaószhoz és Kai Khuszrauhoz hasonlóan – állítólag együtt uralkodtak, és Kecalkoatlot azzal vádolják, hogy vérfertőző kapcsolatba lépett a nővérel, akárcsak Hamlet, Kullervo, Jáma, és még hozzávehetjük Arthur királyt.³

¹ Lásd E. Seler, *Gesammelte Abhandlungen*, vol. 2, p. 507, ahol a *Tepictoton* azték rajza látható.

² Lásd T. S. Barlhel, „*Einige Ordnungsprinzipien im Aztekischen Pantheon*”, *Paideumn* 10 (1964), pp. 801., 83. E dolgozatában Barlhel elég meggyőző módon mutatja ki a dekanátusok meglétét a mexikói csillagászatban.

³ Lásd W. Krickeberg, „*Mexikanisch-peruanische Parallelen*”, in: *Festschrift P. W. Schmidt* (1928), p. 388.

4. FÜGGELÉK

Még egy kissé korán van ahhoz, hogy „*Kamsza nagybácsival*” foglalkozzunk, aki a szótárírók szerint „*múra-deva*”, vagyis állítólag a „*gyökerek tisztelője*” (müla/müra = gyökér). *Kleine Beiträge* című munkájában (p. 11) Jarl Charpentier komolyan szeretné tényként elfogadtatni azt, „*hogy a hódító árják ellen harcoló indiai bennszülöttek között voltak ilyenek*”, nevezetesen „*gyökerek tisztelői*” (valamint férgek tisztelői is). Bár nem vonjuk kétségbe, hogy a homo sapiens képes bármilyen „*hiedelemre*”, nem látunk nyomós érvet Charpentier nézetének elfogadására, Müla/müra, a „*gyökér*”, az egyik naksatra, meséssel körülszótt holdház: Skorpió farka, melyet Marduk fegyverként használ a „*babiloni Tereptés Könyvében*”, a polinéziai Maui pedig halászhorogként; a koptoknál ez a „*statio translationis Caniculae... unde et Siöt vocatur*”, azaz a holdállomások kopt táblázatában lambda ypsilon Scorpíi pontos ellentéte Szíriusz/Szóthis/nak, amint erről Athanasius Kircher tájékoztat, míg az indiai táblázatokban a vele pontosan szembenálló szerepét Betelgeuse kapja, akin „*Rúdra, a pusztító íjász uralkodik*”. Bár itt nem vizsgálhatjuk tovább ezeket, vagy a hozzájuk hasonló történeteket, mégis helyénvalónak ítéltük legalább megemlíteni a „*Kamsza nagybácsihoz*” hasonló szereplőkkel kapcsolatban fölmerülő konkrét problémákat ahelyett, hogy a „*gyökerek tiszteletével*” vádolnánk meg egy igazi aszurát.

5. FÜGGELÉK

*Sem Snaebjoern krad:
Hvatt kveda hraera Grotta
hergrimmastan skerja
ut fyrir jardar skauti
Eyludrs niu brudir;
thaer er, lungs, fyrir laungu
lid-meldr, skipa hlidar
baugskerdir ristr bardi
bol, Amloda mólu
Her er kallat hafit Amloda Kvern.*

Gollancz (*Hamlet in Iceland, p. xi*) saját fordítását visszaültette óskandináv nyelvre, hogy össze lehessen hasonlítani az eredetit a – *nolens volens értelmző* – fordítással. A visszaültetett változat így hangzik: *kveda niu brudir eyludrs hraera hvatt hergrimmastan skerja grotta üt fyrir jardar skauti, thaer er fyrir longu mohi Amloda lid-meldr; baugskerdir ristr skipa hlidar bol lungs bardi. A szövegrészlet Elton-féle fordítása:*

„Az emberek azt mondják, hogy a sziget-malom (az óceán) kilenc szüze keményen dolgozik a seregeket faló kézimalomban (a tengerben), kint a föld szélén túl; igen, hosszú korszakok óta örölnek Amlodi hombárjában (a tengerben).”¹

Rydberg szintén lefordította:

„Azt mondják, hogy Eyludr kilenc asszonya nagy erővel forgatja az ember számára veszélyes szikla-Grottit kint a föld széléhez közel, és hogy azok az asszonyok sokáig örölték Amlode lid-örleményét.”²

A szöveg fortélyai és csapdái ellenére Gollancz megpróbálja megoldani az ügyet; valójában túlzott erőfeszítéseket tesz (p. xxxvi): „A ‘Sziget-malomnak’ fordított ey-ludr összetétel tekint-

¹ Saxo Grammaticus, *Danish History, p. 402.*

² *Teutonic Mythology, § 80, p. 568.*

hető a Kilenc Szűz apja szinonimájaként. Ludr egész pontosan ,a négyyszögletes rekesz, melyben az alsó és felső őrlőkövek nyugszanak', tehát maga a (kézi)malom."

Szeretnénk ezzel összevetni O. S. Reuter magyarázatát: „*ludr = Mühlengebälk (dän. Luur = das Gerüst zu einer Handmühle)*” (Germanische Himmelskunde, p. 239; mellékeli a malom rajzát is). A 242. oldal lábjegyzetében a Skaldskap. 25 sorait így fordítja: „*Neun Schärenbräute rühren den Grotti des Inselmühlkastens (eyludr) draussen an der Erde Ecke (ut fyrir jardar skauti)*”, hozzátéve: „*Das (kosmische?) Weltmeer ist als ‚Hamlets Mühle‘ gesehen.*” Ő legalább gondolt a „kozmoszra”, még ha zárójelben és kérdőjellel is – Rydberg az egyetlen, aki teljes mértékben megértette ezt a dolgot.

„*Ey-ludr*”, folytatja Gollancz, „*a ‚sziget-malom‘, vagyis ‚a szigetek őrlője‘, az Óceán-malom, a tenger, a tengeristen, és végső soron Egir. ‚Égir lányai‘ az óceán háborgó hullámai; ők hajtják Grottit, az ‚őrlőt‘, a nagy Óceán-malmot (melynek neve itt ‚skarja grotti‘, a kőszirtek – a tengerből kiemelkedő magányos sziklák – őrlője), ‚a föld szélén túl‘, vagy inkább ‚ama hegyfokkal szemközt‘. Az ‚ut fyrir jardar skauti‘ szavak ez, utóbbi jelentése illik leginkább a szövegbe, amennyiben Snaebjörn egy bizonyos örvényre utal.*” Non liquet: sem Égir = eyludr, sem pedig a kilenc szűz = hullámok, akár háborognak, akár nem.

Az ‘ama hegyfokkal szemközt’ fordítást illetően, mely oly költőien és bizonytalanul hangzik, lásd J. de Vries:³ skaut n. Ecke, Zipfel, Schoss, Kopftuch, eig. „*etwas Hervorragendes*”... Dazu skauti m. „*Tuch zum Einhüllen*”, ae. sceata „*Ecke, Schoss, Segelschote*”. fyr praep. praef. „*vor*”, durch, wegen, trotz, für... – lat. prae „*voran, voraus*”, lat. prior „*der frühere*” mely azonban vagy semmit nem mond nekünk, vagy, ha a „*korábbi*” szót vesszük a helyes fordításnak, egyetlen szóval mondja el az egész „*történetet*”; ugyanolyan módon, ahogyan az a pusztá tény, hogy Herkules oszlopait „*fyr*” Briareósz, még korábban pedig Kronosz oszlopainak nevezték.

Maradunk azonban Gollancznál még néhány sor erejéig.

³ *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch* (1961).

„Az igazi nehézség – mondja ő – a Snaebjoern-mű Snorri-féle kivonatában... az utolsó sorban található; a szavak elrendezése zavaros, a legfontosabb kifejezés értelmezése rendkívül kétséges. ‘Lid-meldr’ különösen sok gondot okozott a kommentátoroknak: a mai Izlandban már elavult ‘meldr’ jelentése ‘liszt vagy gabona a malomban’; a ‘lid’ szó azonban csakugyan súlyos probléma. Vagy a semleges nemű ‘lid’ főnév, melynek jelentései ‘sereg, nép, emberek vagy hajó’, de lehet a hímnemű ‘lidr’ főnév = ‘test része/izülete’. A Corpus Poeticum Boreale szerkesztőinek olvasatában ‘meldr-lid’ a ‘lisztetedény’ szót adja vissza, fordításuk: ‘akik a távoli korokban örölték Amlodi lisztetedényeit = az óceánt’; csakhogy, mala, ‘örölni’, aligha lehet szinonimája a korábbi sorokban előforduló ‘hraera’, ‘mozdítani’ igének, és nincs sok értelme annak, hogy a hullámok örlik az óceánt. Ennélfogva nincs okunk előnyben részesíteni a meldr-lid alakot a lid-meldr alakkal szemben, mely talán jelenthet ‘hajó-örleményt’ (tenger-örleményt), ez pedig összevethető az Edda-béli ‘graedis meldr’, azaz tengerliszt kifejezéssel, a tengerparti homokra alkalmazott költői szóképpel. Rydberg (*Teutonic Mythology* [1907], pp. 570ff-pp. 388-92 az 1889. évi kiadásban), arra gondolva, hogy a mítosz kapcsolódik az Ymer-utód Bergelmer sorsához, akit a Vafþrúdnismal egyik sorának öleletes értelmezése szerint „a malomkő alá fektettek”, azzal az elmélettel hozakodott elő, hogy ‘lid-meldr’ jelentése ‘testrészt-örlemény’. E nézet szerint Amlodhi malmában az őskor óriásainak tagjai alakulnak át liszté... Snorri nem segít ki bennünket. A Snaebjoern e sorát követő megjegyzés csak annyit tesz hozzá, hogy itt a tengert ‘Amlodhi kézimalmának’ hívják.”

Egy lábjegyzetben Gollancz hozzáfűzi, hogy valamely más kéziratban egy ilyen változatot talált: „Itt a tengert, Amlodi lisztjének’ hívják” (Amloda melldur), majd levonja a következtetést: „Nem találunk egyértelmű magyarázatot a korai északi költeményekben vagy szagákban. ‘Hamlet malma’ szinte bármit jelent-

het.” A helyzet azért nem ennyire rossz. Továbbá az alább idézendő négy sorban maga Gollancz is észrevett (p. xvii, lábjegyzet) további szóképeket, melyeket Snaebjörnnek tulajdonít: „*A sziget-malomból patakszik az árvíz-istennő nővéreinek (azaz a tenger hullámainak) vére, úgy hogy kiárad a föld megdöntőjéből: az örvény fölerősödik.*”

*svad or fitjar fjoetra
flods asynju bolde
(roest byrjask roemm) systra
rytr, eymylver snyter.*

Amihez még hozzáteszi; „Egyetlen más drottkvoett versszakban sem fordul elő eymylver: vő. föntebb eyeludr.”

6. FÜGGELÉK

Azért nem lehet olyan könnyen letudni Mysing ügyét, ahogyan a szakemberek beállítják, pl. azzal, hogy nevének az „*egér-szürke*” értelmet adjuk, az, ugyanilyen mértékben lehetséges „*egér fia*” helyett. Olrik javaslata (pp. 459f.) az, hogy közvetlenül azonosítsuk „*Mysing királyt, aki megölte Frith-Frothit, és a tehénet, amely halálra sújtotta Frothit, a Békeszeretőt ...Mysing király csupán racionalizált magyarázata az ősi szörnyetegnek.*” (Fródi-nak tengeri tehén általi halálát illetően lásd még E. Herrmannak Saxóhoz fűzött kommentárját, pp. 380-84. Ez a „*tehén*” – Izlandon megmaradnak a zoológia keretein belül, mert ott szarvas – Saxo szerint boszorkány volt, akit átdöftek Fródi katonái. Ezek után Fródi halálát három évig titokban tartották, ugyanúgy, ahogy Snorri meséli Freyről Heimskringla című művében.)

A. H. Krappe, aki jobb megfigyelő, Mysing és Apollón Szminteusz, a régi „*egéristen*” között végez összehasonlítást (ARW 33 [1936], pp. 40-56). Ő azonban csak arra a – tagadhatatlan – összefüggésre gondolt, mely az egerek, patkányok és a pestis között áll fenn, s így Szminteusz bevonása nem nagyon segíti elő Mysing alakjának megértését. Ez a helyzet megváltozott Henri Grégoire, R. Goossens és M. Mathieu Asklepios, Apollon Smintheus et Rudra (*Études sur le dieu à la taupe et le dieu au rat dans la Grèce et dans l'Inde*) című munkájának közzétételével, bár még csak nem is említik Mysingünket, viszont zengik Meillet dicséretét (p. 157), „...*d'avoir fait des-cendre la mythologie du ciel sur la terre*”; Rudrának és Ganesa patkányának bevonásával az egérlegenda sokkal mélyebb hátteret nyer (Gáncsának egyébként azért van elefántfeje, mert a Szaturnusz bolygó, akit nem hívtak meg az újszülött „*keresztelőjére*”, gonosz tekintetével elhamvasztotta a csecsemő fejét, melyet sikeresen pótoltak egy elefántfejjel). Mindazonáltal az egéristenség azonosságát és szerepkörét aligha fogjuk tudni tisztázni, ha nem vesszük figyelembe (1) „*a szárnyakkal feldíszített, hosszú farkú Müs Parikot; a Nap saját sugaraihoz: béklyózta őt, hogy ne tehessen kárt; ha kiszabadul, sok gonoszat művel a világon, amíg újra elfogják, miután kiegyezett a Nappal*”; e talányos szárnyas egér az iráni Bundahishnben ismertetett világhoroszkópból származik (V fejezet, A. Anklesaria

ford., p. 63); (2) az élénk színekkel megrajzolt polinéziai mítoszokat, melyek a „*Makalii hálói*” – Hyádok és Plejádok – szétrágó patkánnyal foglalkoznak; azért tehetette meg büntetlenül, mert ő Makalii tulajdon nővére; (3) Cil Coed fia, Llwyd, egernek öltözött harcosait, „*akik elvarázsolták Dyfed hét faluját... hogy megboszuszulják Clud fia Gwawlt*” a Mabinogi harmadik ágában. Persze vannak még egyéb idevágó tételek is, de most ennyiben kell hagynunk a dolgot.

7. FÜGGELÉK

Szeretnénk rámutatni, hogy nem ismeretlenek előttünk a Snorri történetéről Genzmer, Olrik és mások által kinyilvánított nagyképű ítéletek. Nézeteik így foglalhatók össze: „Grotti és Mysing történetében az utolsó rész témája: »Hogyan lett sós a tenger?« Ez egy másik motívum, mely semmi kapcsolatban nincs Frothi békéjével.”¹ Genzmer még pökhendibb módon fogalmaz. A malom Mysing általi elszállítása és a só őrlése a fedélzeten „*die Anschweissung einer zweiten selbständigen Sage; der grossartig einfache, ahnungsvolle Schluss unserer Dichtung wird durch ein solches Anhängsel tödlich geschädigt.*”²

Helyénvalóbb lenne kimondani, hogy a mítoszt nem Snorri, hanem modern szakértőink „károsították meg végzetesen”. Amikor majd Kronosz kis sómalmához érünk, az olvasó jobban megérti a cselekményt. Olriknál azonban találunk (pp. 457f.) néhány érdekes maradványt:

1895-ben dr. Jákob Jakobsent, a Nyugati-szigeteken beszélt ősi norn nyelv maradványainak gyűjtőjét arról tájékoztatta egy idős shetlandi, akinek a szülei az Orkney-szigetekről (Ronaldsey) származtak, hogy e szigetek legészakabbikához közel van egy örvény, melyet „a Swelki”-nek neveznek (vagyis, mint Snorrinál a svelgr, „tenger-malom, ahol a vizek a malomkő nyílásán zuhognak át”). Azon a helyen egy malom állt a tenger fenekén, és sót őrölt, és hozzá kapcsolódott Grotti-Fenni és Grotti-Menni legendája. Az Orkney-szige-teken (Dél-Ronaldsey) végzett későbbi kutatások során értesült egy sót őrlő tengeri malomról a Pentland-szorosban. 1909-ben A. W. Johnstone úrnak elmondta egy Fair-szigeti hölgy, hogy Grotti Finnie és Lucky Minnie jólismert a szülőföldjén, s gyakran kéri őket, hogy ijesszenek rá a rossz gyermekekre. Bár azon a vidéken a legenda töredékes állapotban van, s csak összefüggéstelen maradvá-

¹ A. Olrik, *The Heroic legends of Denmark* (1919), p. 460.

² *Edda, F. Genzmer ford.* (1922). *Thule I*, p. 181.

nyai léteznek, a szóbeli hagyomány szívóssága mégis mutatja, milyen mélyen gyökerezik a legenda e szigeteken. Az Orkney-szigeteken kívül a hagyomány nem tud sem Mysingről, sem Sómalmáról, kivéve az Edda énekeit, melyek maguk is a nyugati származás bélyegét viselik.

8. FÜGGELÉK

A Vafthrudnismal 35 Gering fordításában így hangzik: „*Ungezählte Winter vor der Schöpfung / geschah Bergelmirs geburt. / Als frühestes weiss ich, dass der erfahrene Riese / Im Boote geborgen ward.*” Simrock hasonlóan adja vissza, és megjegyzi (Hdb. Dt. Myth., § 9): „*Das dunkle Wort ludr für Boot zu nehmen, sind wir sowohl durch den Zusammenhang als durch die Mythenvergleichung berechtigt.*”

R. B. Anderson (The Younger Edda [1880], pp. 60f.) a Snorri által idézett versszakot (Gylf. 7) a következőképpen fordítja: „*Számtalan téllal / A föld megalkotása előtt, / Született Bergelmer. / Az első, amire emlékszem, / Ahogy a furfangos óriás / Bárkájában (ládájában) biztonságban feküdt.*” („*Temérdek téllal / e formált föld előtt / eljött bömbölő Bergelmir; / ahogy a bölcs óriást / liztes ládába tették: / ez elmém első emléke.*” – Tandori Dezső ford.)

Neckel és Niedner (Die Jüngere Edda, pp. 54f.) azt állítják, hogy Bergelmer és felesége „*stieg auf seinen Mühlkasten und rettete sich so*”. A fenti sorokat az alábbiakban adják vissza: „*Als frühestes weiss ich, dass der vielkluge Riese in die Höhe gehoben ward*”, egy lábjegyzetben hozzátéve: „*Das oben mit ‚Mahlkasten‘ wiedergegebene Wort übersetzt man gewöhnlich mit ‚Boot‘ oder auch mit ‚Wiege‘, ohne Begründung und gegen den Wortlaut der Prosa. Gegen den gewöhnlichen Wortsinn ‚Mahlkasten‘ (Mühlstein-behälter auf Pfosten) spricht nichts. Freifich kennen wir den angedeuteten Vorgang des Näheren nicht und wissen daher auch nicht, warum der Riese gehoben (‘gelegt’) werden musste, und wer ihn aufhob.*”

A baljós ludr szó újra előfordul a Helgakvida Hundingsbana II, 2-4-ben, ahol Helge – menedéket keresve Hunding király elől – nőnek álcázva magát egy malomban dolgozik, és csaknem tönkreteszi a ludrot.

Egyetértésben azon mítoszkatatókkal, akik a „hajó” jelentést védik a Vafthrudnismal 35-ben, amire az összehasonlító mitológia miatt érzik magukat feljogosítva (lásd a Simrocktól főntebb idézett szavakat), és akikkel egyébként nyíltan harcol, Rydberg fenntartja azt az elképzelést, hogy a Bárka – hajó (az an-

gol „*ark*” egyaránt jelent „*bárkát*” és „*ládát, szekrényt*” – a Ford.)
Később ki fog derülni, hogy ez az általános képzet helytelen.

9. FÜGGELÉK

Tulajdonképpen Simrock már megkockáztatta (*Handbuch der Deutsche Mythologie*, pp. 240f.), hogy Fengöt (Amlethus gonosz nagybátyját) mint „*az őrlést*”, Amlethust pedig mint „*a gabonát*” értelmezze; „*wo selbst der Name mit Amelmehl [görög amylon], Stärkemehl, Kraftmehl übereinstimmt.*” Még arra a lehetőségre is gondolt (bár merésznek – „*gewagt*” – tartotta a gondolatot), hogy Thidrek klánjának családnevét, vagyis az Amelunge nevet, az „*Amelmehl*”-ből származtassa. Nem fogunk időzni azon a furcsa adaton, melyet Athenaeus közöl (Deipnosophistai 3.114f.) „*Akhillésről, vagyis finomra őrlt árpáról*” (vö. Theophr. 8.4.2. Aristoph. Eq. 819: Akhillész-lepény), vagy a Níngis-zida vezetéknevén, mégpedig Zid-zi „*Élet Lisztje*” (K. Tallqvist, *Akkadische Götterepitheta*, p. 406; vö. Riemschneider, Augengott, p. 133), és csak azon rász-samrai szövegekre utalunk, ahol Anat asszony megőrölte Motot. (Lásd C. Gordon, *Ugaritic Literature*, p.45.) H. L. Ginsberg (ANET, p. 140) fordítása az I AB, col. II szakaszból:

*Megragadja az isteni Motot
Kardokkal széthasítja
Szórolapáttal megrostálja
Tűzzel megégeti
Kézimalommal megőröli.
A szántóföldön elveti.
Madarak eszik maradványait
Elfogyasztják tagjait
Röpdösve egyik maradványról a másikra.*

Meglepett hangú lábjegyzetben hozzáteszi: „*De valahogyan Mot teljes mivoltában életre kel col. VI-ban, Baal pedig még előbb.*” De nem létezik semmi olyasmi, ami eléggé meglepő lenne ahhoz, hogy megingassa szakértőinknek a „*khtonikus*” istenségekbe vetett szilárd hitét.

10. FÜGGELÉK

Az első ír hárfát illetően lásd Eugene O'Curry, *On the Manners and Customs of the Ancient Irish*, vol. 3 (1873), pp. 236f.; lásd még Rudolf Thurneysen,

Die irische Helden- und Königssage bis zum 17. Jahrhundert (1921), pp. 264f.

Élt egyszer egy házaspár... És az asszonyban gyűlölet ébredt férje iránt, és menekült előle erdőkön és pusztákon át; az viszont állandóan követte őt. És egy nap az asszony a Camas-tenger partjára érkezett,... a parton bálnacsontvázat talált, hallgatta a bálna inai között átfújó szél hangját, s a hangoktól álomba merült. A férje pedig követte, és felismerte, hogy feleségére e hangoktól szállt rá az álom. Akkor bement az erdőbe, és elkészítette egy Cruit formáját,¹ aztán belehelyezte a bálna inait húroknak; és ez volt a valaha készített első Cruit.

Így folytatódik Marbhan legendája a zeneszerszámok és költészet kezdeteiről:

És Lamec Bigamasnak két fia volt, neveik Jubal és Tubal Cain. Az egyik fiú kovács volt, mégpedig a Jubal nevű; és egy nap a kovácsműhelyben két pöröly hangjából (az üllőn) fölfedezte, hogy azonos hosszúságú verssorokban (vagy hangjegyekben) szóltak, s ebből az alkalomból egy költeményt szerzett, és ez volt a valaha szerzett első költemény.

A legenda ezután elmondja, hogy a timpan – egy másik húros hangszer, mely különbözik a cruittól – neve miért volt Timpan Naimh (vagy a szentek timpanja), mert „amikor Noé, Láamekh fia bement a Bárkába, sok zeneszerszámot vitt magával, köztük egy timpant, mely az egyik fiáé volt, aki tudott rajta játszani”. Amikor végül elhagyták a bárkát, Noé sürgette fiát, hogy saját nevééről nevezze el az eszközt, mert csak ilyen feltétellel adja át neki. „így

¹ „A Cruit szó... betű szerint hegyes, magas mellet jelent, amilyen a libának, gémnek vagy pólingnak van” (O'Curry, *loc.cit.*).

attól az időtől kezdve Noé timpanja a neve; tehát nem ahogyan ti, tudatlan timpanjátékosok hívjátok, hanem a szentek timpanja.”

Számos okunk van e legenda ismertetésére; először is, mert azonnal eszünkbe juttatta, akárcsak O'Currynek (p. 237), „*Pitagoraszt, aki a húrrezgések zenei hatását állítólag úgy fedezte föl, hogy megfigyelte az üllőt érő különféle ütések hangját, bár az ír legenda... láthatóan nem annyira a zene dallamára, mint inkább a ritmusára vonatkozik.*” Másodszor, mert itt újra értesülünk két, időben egymást követő húros hangszerről, melyeket egymástól, mondhatni, egy özönvíz választ el; Väinämöinen elvesztette kanteléjét, amikor útban volt a Szampót ellopni, és később újat kellett készítenie fából. Ezeket a hagyományokat egyszer majd alaposan össze kell vetni a Görögországban készített különféle lantokkal; tudunk egyről, melyet Apollón tört össze, állítólag vezeklési rohamában, miután megnyúzta Marszüászt; Hermész viszont készített egy újat, és Apollónnak ajándékozta; az északi vizeken a csuka és bálna helyettesíthette a görög mítoszok teknőcét. Arról is tudunk, hogy a Fiastyúk, melyet az orfikusok a Múzsák Lantjának neveztek, egymás mellett létezett a Lant csillagképpel. Michael Scotus pedig tudott egy teknőcről, mely az Argó hajó orrdíszeként szerepelt, és „amelyből az égi lant készült”.² De szeretnénk abbahagyni, még mielőtt két tűz közé kerülnénk, bár ez a teknőc a jelek szerint pontosan ott helyezkedik el, ahol lennie „*kell*”, figyelembe véve azt, hogy az ő hátán valósult meg az Amritamanthana. Erről a jelentékeny és titokzatos emberről, Michael Scotusról pedig még fogunk hallani (lásd p. 226.)

A különböző hagyományok úgy foglalhatók össze, hogy az új világekorszakban új zeneszerszámokra, új húrokra, vagy mint Odüsszeusz esetében, új húr feszítő csavarra van szükség: „*a szférák új harmóniájára*”. (Megjegyzendő, hogy a peg szó az angolban „*húr feszítő csavar*on” kívül jelent még „*dugót*”, „*a bűgő-*

² Testudo eius (navis) est prope quasi prora navis... de qua testudine facta est lyra caeli. *VÖ. F. Boll, Spkaera, p. 447.*

csiga vasvégét” és „teknősbéka szigonyozására való szerszámot”.
– a Ford.).

11. FÜGGELÉK

A Kájánidákról szóló művében Christensen¹ ezt írja: „*La tradition nationale fait grand cas du forgeron Kâvag, qui s'insurgeait contre l'usurpateur Dahâg (le Dahâka des Yashts) et hissait son tablier de cuir sur une lance, ce qui fut l'origine du drapeau de l'empire sassanide, appelé drafš ê kâvyân, 'drapeau de Kâvag'. Cetté légende, née d'un malentendu, la vraie signifkation du nom de drafš ê kâvyân étant 'le drapeau royal', est inconnue dans la tradition religieuse.*”

Ilyen megállapításokkal aztán valóban hatékonyan lezárhatók a lényegi kérdések megoldásához vezető utak, már nem is számítva azt a „szerény” inszinuációt, hogy Firdauszí a Sáhname egész fejezeteit „malentendus”-ból szövögette. Kâvag kovács történetét – írják Káve,² Káva alakban is – Firdauszí a Dahák ezeréves uralmával foglalkozó könyvben mondja el; a sátáni zsarnok vállából két kígyó nőtt ki,³ melyeket naponta két ifjú agyvelejével kellett etetni. A sorstól kijelölt sárkányölő és régen várt szabadító, Firédûn – aveszta Thraétaona – Kai Khuszrau valódi elődje, akit csecsemőkorában megmentettek Dahák csapdaitól és elrejtettek a hegyekben. Amikor az ördögi Dahák Káve utolsó fiának feláldozását követeli – tizenhét fiát már felfalták a sárkányfők – a kovács forradalmat robbant ki Firédûn nevében:

*S a bőrkötényt, mellyel ma minden kovács
a lábát takarja, hajó kalapács
dobog-sujt kezében, dzsidára tüze;
és porfelleget áradt a térség fölé.
Kiáltozva járt föl-le lándzsásan ő:*

¹ A. Christensen, *Les Kayanides (1932)*, p. 43.

² F. Justi, *Iranisches Namenbuch (1895)*, p. 160. *A Királyok könyve legújabb fordításában (Firdousi: Das Königsbuch [1967] – eddig csak az első rész 1-5 könyve jelent meg)*, H. Kanus-Credé nagy merészen Káve kovácsot az „awestisch Kawâta” alakjával azonosítja, vagyis az első iráni uralkodóval, Kai Kobáddal.

³ *A két további kígyófejjel ellátott Dahák ugyanaz, mint a hatszemű, háromfejű tomboló Dásza a RV 70.99.6-ban: Visvarúpa, Tvashtar Fia és „Schwesterohn der Asuva”; vö. Mbh. J2.343 (Roy ford., vol. 10, p.572).*

„Hej, sok jó derék ember, istenhivő.’.
Firédün felé kell sietnünk, mivel
a fensége árnyán szívünk megpihen.”
S kitudván, Firédün hol él, ment felé,
nyakát húzva vattába, járult elé.
A hős sáh-fi, látván a bőrszallagot
a lándzsán, tekint benne jócsillagot;
és rumi brokáttal diszítette, tett
arányló alapjára dús ékkövet;
szegélyére zöld, vérszín és ibolya
rajtot, s így nevezte: Kávé zászlaja.
S e naptól, ki lép trónra, minden király,
s fejékkül fölékül, e rég nyert silány
kovács bőrkötényre új ékszert teszen,
brokát új került rá eképp s új selyem,
s Nagy értékű új drágakő garmada,
s ez így lett a „Kávé sugárcsillaga”,
mely éjben, sötétben süttött, mint a nap,
s a föld bús szívében reménység fakadt.

(Devecseri Gábor ford.)

Ha mármost csupán a „királyi” zászló szorul magyarázatra, miért találna ki Firdauszi (illetve forrásai) egy Kávé (Kavag, Káva) nevű kovácsot, ha nem volna semmiféle kapcsolat a királyság és a kovács között? Még ha figyelmen kívül hagyjuk is a nagy kovács, mint a hős nevelőapja és tanítója, széleskörben elterjedt motívumát,⁴ valamint a mitikus kínai császári kovácsokat, továbbá Alföldi cikkének teljes anyagát a kovácsra, mint tiszteletbeli címre vonatkozóan a mongolok és törökök királyai körében:⁵ a bennünket legjobban érdeklő iráni királydinasztiának, a Kájánidáknak már a neve is a Kami Kawi szóalakból származtat-

⁴ Hogy csak Mimir, Régin, Gobann alakjait említsük. Egyébként Kávé Fia, Karna, aki a forradalomnak köszönhetően életben marad, híres lovag lett Firédün alatt, miként Wittige/Wittich, Wayland kovács fiából Thidrek erős kísérfője vált.

⁵ Vö. a török hagyományt illetően R. Hartmann, „Ergeneqon”, in: Festschrift Jacob (1932). pp. 68-79.

ható.⁶ A Kávé-vonal legtipikusabb sahja Kai Káósz, akinek már a neve is kétszer tartalmazza a tárgyalt szót, a „*Kavi Kavi-Uszan*”, aki nem választható el a Rigvéda és a Mahábhárata Kavi Usza (vagy Uszanasz Kavja) alakjától,⁷ aki a Deus Faber számos döntő ismertetőjegyet hordozza. Nemcsak azt mondják róla, hogy ő kovácsolta Indra fegyverét⁸ – Tvastar helyett – és szómát adott Indrának, aki egyébként ellopta (vagy éppen megitta) a szómát „*Tvastar Házában*” (pi. RV 3.48.2f.), hanem azt is megtudjuk, hogy az aszurák és dévák között a „*három világer*” szünet nélkül folytatódó háborúk egyikében az aszurák Kavja Usanaszt választották meg „*papjuknak*” vagy „*küldöncüknek*”,⁹ a dévák pedig Brihaszpatit (vág) Vrihaszpatit, azaz Jupitert; a Taittiriya Sanhitában Agni néven). Mindkét oldalon sok harcost ölnek meg, de – mint a Mahábhárata elmondja – „*a nyílt-eszű Vrihaszpati nem tudta feléleszteni őket, mert nem ismerte a Szandzsi-vani (újjáélesztés) nevű tudományt, melyet a nagy energiával megáldott Kavja oly jól ismert. Az istenek ezért nagy szomorúságba estek.*”¹⁰ A Bun-dahishn viszont a következőkről számol be a 32.

⁶ A kavi szót illetően lásd H. Lömmel, *Die Yashts des Awesta* (1927), pp. 171f.; E. Herzfeld, *Zoroaster and His World* (1947), pp. 100-109.

⁷ Lásd Lömmel cikkét, „*Kavy Ucan*”, in: *Mélanges linguistiques offerts à Oiarles Bally* (1939), pp. 210f.; C. Bartholomae (*Altiranisches Wörterbuch* [1904], col. 405) vallomása, miszerint „*képtelen összefüggést találni*” az iráni Kavi Uszan és a rig-védai Kavi Usa között, kétségtelenül az egyik legvaskosabb tétel a filológiai aljasságok gyűjteményében. „*Falls meine Etymologie richtig ist, entfällt auch die Namensähnlichkeit.*” Még van képe hasonlóságnak nevezni! Értekezésünk során ki fog derülni, hogy az Uszan névre adott származtatási javaslata: „*usa- m. (1) Quelle, Brunnen; (2) Abfluss, Leck...*” egyáltalán nem akadályozza Kavi Uszan megértését. Kronoszt is származtatták a görög krounós, azaz „*forrás*”, „*eredet*” szóból (lásd Eisler, *Weltenmantel*, pp. 378₂, 385₀, ami emlékeztet bennünket a tengerre vonatkozó pitagoreusi képletre: „*Kronou dakryon, Kronosz könyve*”).

⁸ RV 7.51.10; 121.12; 5.34.2. Különösen a Susna-mítosz, melyben K. U. Tvastar t helyettesíti

⁹ *Taittiriya Sanhita* 2.5.8 (Keith ford., vol. 1, p. 198).

¹⁰ Mbh. 7.76 (Roy ford., vol. 7, p.185). Kavja Usanasz e szerepkörét illetően lásd Geldner in: R. Pischel és K.E Geldner, *Vedische Studien*, vol. 2, (1897), pp.166-70; a „*gonosz Dánavák*” birtokában lévő, életet megújító tóra vagy kútra vonatkozóan lásd Mbh. 5.33 (Roy ford., vol. 7, p. 83). Írorszában a Tuatha de Danann képesek voltak föléleszteni a megölteket (a

fejezet – melynek tárgya „a paloták, melyeket a Kajánok emeltek dicsőséggel, melyeket csodásaknak és meséseknek neveznek”¹¹ – 11, szakaszában; „Kai Usz palotáiról mondják: »Az egyik aranyból volt, melyben ő lakott, kettő üvegből volt, melyek az istállóí voltak, kettő pedig acélból, melyekben a nyája volt; onnan eredtek az összes ízek, és a halhatatlanságot adó vizek forrásai, melyekkel leküzdhető az öregség – vagyis, amikor egy elaggott ember belép ezen a kapun, tizenöt éves ifjúként jön ki a másikon – és amelyek eloszlatják a halált is.«” Firdauszi szerint Kai Káósznak volt olyan balzsama, mellyel visszadhatta volna Szuhráb életét, de nem adta oda Szuhráb apjának, Rusztemnek, aki pedig könyörgött az ajándékért.¹² Amire Lömmel megjegyzi (*Mélanges Bally*, p. 212): „Und das ist der hässlichste Zug im Bilde des Kay Káus, dass er die Herausgabe des Wunderheilmittels verweigert, da Rostem und Sohrab, wenn beide am Leben wären, vereint ihm zu mächtig wären.” Elég ostoba időtöltés „csúf vonások” után kutatni a Demiurgosz „jellemében”, még akkor is, ha sahnak öltözve kerül elénk,

E néhány utalás legyen elég egyelőre; elég nagy baj, hogy a „bizonyítás” terhe az értelem védelmezőire hárul elbutult századunkban, míg akiknek értelmetlenség és „malentendus” töltik meg a fejét, azoknak a legképtele-nebb állításokért sem kell felelniük. Más szóval: még ha a Káve/Kavag nevű egyén Firdauszi találmánya lenne is, a Deus Faber és a Mennyei Kovács eszméje, mint a királyság adományozója és őrzője,¹³ az „élet vizének” eredeti és jogos birtokosa,¹⁴ már egyáltalán nem véletlen képzel-

második mag-turedi csatában), a fomoiriak azonban nem voltak erre képesek.

¹¹ *Zand-Akâsîh: Iranian or Greater Bundahishn*, B. T. Anklesaria ford. (1956), p. 271; vö. Christensen, p. 74.

¹² Ugyanilyen módon Lúg – aki a Tuatha de Danann erőssége és szíve, ahogyan Krisna a pándavaké – megtagadja Tuirilltől az újjáélesztő hatással rendelkező sertésbört, aki ezzel feltámaszthatta volna három fiát, Briant, Juchairt és Jucharbát.

¹³ Hogy elismételjük: a „Triakontaeterisz” ura, vagyis a harmincéves időszak, az egyiptomi és perzsa „királyi jubileumé” (Szaturnusz sziderikus körülfordulása): Ptah-Héphisztoz.

¹⁴ Még az öt helyettesítő mámorító italról: szórna Tvastarhoz tartozott; az ír Goibniu főzte a sört, mely halhatatlanná tette a Tuathu de Danannt, és

mény,¹⁵ és „*Káve zászlajának*”, a kovács kötényének értelmét és jelentőségét Kínától Írorszáig mindenütt értették volna.

ugyanezt a szerepet töltötte be Kurdidogon kaukázusi kovács söre is. Amikor a sumer Inanna majdnem odaveszett az alvilágban, Enki adta különcceinek az életadó folyadékot, hogy azzal hintsék meg az istennőt. És utoljára, de nem utolsósorban, „*az Élő Vizek*” Tané/Kanéhoz, a polinéziai Deus Faberhez tartoznak.

¹⁵ Amikor Leó Frobeniust megvádolták – előfordult néhányszor –, hogy hagyta magát becsapni afrikai adatközlőktől, akik „*kitaláltak*” számos tündérmesét, melyek nem „*igazak*”, jóindulatúan mosolygott, s utalt arra, amit így nevezett: „*stilgerechte Phantasie*”.

12. FÜGGELÉK

Kiemelendő, hogy a filológusok ellenkezése a Khronosz és Kronosz közötti „lényegi” összefüggés elismerésével szemben azon a szilárd hiedelmen alapul, hogy Szaturnusz „istennek” semmi köze a Szaturnusz bolygóhoz, továbbá azon az előítéleten, hogy a klasszika-filológia tudósának nincs mit tanulnia zavaros indiai szövegekből. Ha nem így állna a dolog, már belebotlottak volna a Kála névbe, azaz Khronoszba, lévén egyik neve Jámának, azaz Kronosznak, alias Szaturnusz bolygónak.

Az indiaiak csakugyan többet írtak Káláról, az irániak pedig Zurvanról, mint a görögök Khronoszról, de minthogy a lefordított védák olyanok, amilyenek, nem állíthatjuk, hogy az idevágó szövegek világosan érthetőek, sem pedig azt, hogy a tudós értelmezéseknek különösebb tisztázó szerepük lenne, lévén hogy a szakértők – mint általában – itt is abból indultak ki, hogy az „asztrológia” csakis „kései” fejlemény lehet.

Az „azonosításokkal” való dobálózás véleményünk szerint sehová sem vezet, ezért nem szándékunk a dolgokat leegyszerűsíteni annak egyszer s mindenkorra történő leszögezésével, hogy Kála/Khronosz pontosan ugyanaz, mint Jáma/Kronosz/Szaturnusz. Egyelőre éppen elegendő elismerni Kronosz/Szaturnuszt *auctor temporumként*,¹ valamint tekintetbe venni azon indiai képzeteket, melyek szerint Jámát gyakran nevezik Kálának; más szövegekben ő Kála parancsnoka (Kála viszont Mritju, a halál parancsnoka).²

Kála félreérthetetlen szerepet játszik a *Rigvéda 164-ben* is, de az *Atharvavéda* két teljes himnuszt szentel ennek az „istennek” (79.53 és 79.54), és érdemes idézni Eisler megállapítását (*Weltenmantel*, p. 499): „Zu dieser Kala-Lehres des Atharvaveda ist später nichts mehr dazugekommen; die jüngere Quellen führen nur die Vorstellungen weiter aus.”

¹ Szerintünk nem „véletlen”, hogy az idő kezdeményezőjének neve X betűvel kezdődik, amely betű Platón Timaioszában a nappálya ferdeségét jelöli.

² Lásd J. Scheftelowitz, *Die Zeit als Schicksalsgottheit in der indischen und iranischen Religion* (1929), pp. 18ff. Lásd még Burgess (*Surya Siddhanta*, p. 5), aki így általánosít: „A hinduk számára, mint ahogy számunkra is, az Idő – metaforikus értelemben – minden dolgok nagy pusztítója; s mint ilyet, a halállal azonosítják, és Jámával, a holtak uralkodójával.”

Közlünk néhány versszakot a Kálának szentelt két himnusz-
ból, a számos jegyzet és más fordításokkal való összevetés nélkül,
ahogyan Bloomfield és Whitney tárgyalja (*Atharva Veda*,
Bloomfield ford. [1964], pp. 224f.):

19.53:

- (1) Az idő, a paripa, hét gyepelővel (sugárral) száguld, ezerszemű,
kortalan, magban gazdag. A látók, szent gondolatokat gon-
dolva, fölülnek rá, az összes lények (világok) a kerekei.
- (2) Hét kerékkel halad ez az idő, hét kerékgya van, halhatatlan-
ság a tengelye. Elhozza ide mindezen lényeket (világokat).
Az idő, az első isten, most továbbsiet.
- (3) Teli korsót helyeztek rá az Időre; valóban, sok formában léte-
zőnek látjuk őt. Elviszi mindezen lényeket (világokat); Idő-
nek hívják őt a legmagasabb égben.
- (4) Bizonyosan elhozta ide az összes lényeket (világokat); bizo-
nyosan felölelte az összes lényeket (világokat). Lévé az ap-
juk, a fiukká vált; bizony nincs nála magasabb erő.
- (5) Az Idő nemzette ama eget, az Idő (nemzette) ezeket a földeket
is. Az Időtől sürgetve kiterjed az, ami volt, s ami lesz.
- (6) Az Idő teremtette a földet, az Időben éget a nap. Az Időben
vannak az, összes lények, az Időben néz körül a szem...
- (8) ... Az Idő mindennek az ura, ő volt Pradzsápati apja.
- (9) Ő ösztökélte létre ezt (a világegyetemet), ő nemzette azt, s
rajta alapult ez (a világegyetem). Valóban, az Idő, miután a
brahmává (szellemi emelkedettséggé) vált, támogatja
Paramestint (a legmagasabb urat).
- (10) Az Idő teremtette a teremtményeket (pradzsá), és az Idő kez-
detben (teremtette) a teremtmények urát (Pradzsápatit), az
önmagától létező Kasjapa és a tapasz (teremtő hév) az Időtől
születtek.

19.54:

- (1) Az Időből emelkedtek ki a vizek, az Időből a brahma (szellemi
emelkedettség), a tapasz (teremtő hév), a (tér) körzetei
(emelkedtek ki). Az Idő által kél a nap, s az Időben nyugszik
le újra.

- (2) Az Idő által fúj a szél, az Idő által (létezik) a nagy föld; a nagy ég Időben van rögzítve. Az Időben teremtette egykor a fiú (pradzšapati) azt, ami volt, és ami lesz.
- (3) Időből emelkedett ki a Rks (= a Rigvéda), a Jadzsusz (= a Jadzsur-véda) az Időből született; az Idő tárta elő az áldozatot, az isteneknek járó romol-hatatlan részt.
- (4) Időn alapulnak a gandharvák³ és apszarák, Időn (alapulnak) a világok, s Időben uralkodik az egeken ez az Angirasz és Atharván.
- (5) Miután meghódította ezt a világot és a legmagasabb világot, és a szent (tisza) világokat (és) azok szent részlegeit; miután a brahma révén meghódította az összes világot, az Idő, a legmagasabb isten, valóban továbbsiet.

Ahol egyaránt olvashatunk „*lényekről*” és „*világokról*”, ott a szanszkrit szó *bhuvana*, a *bhū* – gyökből (= *görög phyō-*), mely megkülönböztetendő a *as-* gyöktől, mivel *bhū* – jelentése „*lenni*” az állandó változás, „*létesülés és elmúlás*” értelmében, míg *as-* jelenti a változatlan, időtlen létezést az „*idő planetáris eszközein túl*” – az *organa chronou* Platón *Timaioszában*. Platón azonnal megértette volna a *bhū* - és *as-* igék közötti különbséget, és igen-csak megtapsolta volna Vali, a daitják legyőzött királyának megnyilatkozását:⁴

„Ó Indra! Miért kérkedsz annyit? Minden személyt gyakorlatilag Kála ösztönöz, amikor összecsapásban vesz részt. A hősöknek, dicsőség, győzelem, vereség és halál-fokozatosan mind elmúlik. Ezért figyelik a bölcsek ezt a világegyetemet, amint Kála irányítja, ezért ők nem is húslakodnak, és nem is ujjonganak örömeikben.”

De nem nagyon lehet „*primitív hiedelmekre*” következtetni az olyan állításokból sem, hogy „*sok ezer Indrát és más istenséget*

³ Lásd A. Weber (*Die Vedischen Nachrichten über die Nakshatras*, Pt. 2, p. 278, 11. 3) a gandharvákra, melyek a 360 napos „év” napjait képviselik a *Bhagavata Purana* 4.29.21 szerint (Sanyal ford., vol. 2, p. 145); az indiaiak egyidejűleg az „év” több típusával számoltak, s ugyanígy tettek a maják is.

⁴ *Bhagavata Purana* 8.11 (Sanyal ford., vol. 3, p. 126).

győzött már *le Kála a világekorszakok során*”.⁵ De klasszika-filológusaink általában szívesen hallgatnak Anaximandrosz legtöbbet mondó kijelentéséről, melyet Ciceró hagyott ránk (*De Natura Deorum* 1.25): „Anaximandrosznak az a véleménye, hogy az istenek a felkelés és lenyugvás hosszú intervallumaiban születnek, és hogy ők megszámlálhatatlan világok (vagy a – sokat vitatott – megszámlálhatatlan világok. Anaximandri autem opinio est, *nativos esse deos longis intervallis orientis occidentisque eosque innumerabiles esse mundos*)”; amikor pedig nem hallgatnak róla, akkor azt állítják, hogy „sokkal természetesebb” dolog ezeket az intervallumokat térben, mintsem időben érteni (Burnet), amivel aztán sikerül lezárniuk a megértéshez vezető összes utat.

Hát egyelőre ennyit: az iráni Zurvan komolyabb tárgyalása szétvetné e mű kereteit; nem hisszük azonban, hogy Zurvan/Khronosz valamilyen „zoroaszteri dilemmát” képviselne; a dolgot így megfogalmazni (mint Zaehner) újabb hiba; nem a „hiedelmek” és „vallások” járnak körbe és küzdenek egymással szünet nélkül, hanem az égi helyzet változik meg.

⁵ Idézi Eisler, *Weltenmantel*, p. 501. Amit a szerző mond (pp. 385f.) az „*antropomorf, igen primitív empátiákról*” (?Einfühlungen), Ouranosz, Gë, Hélios és Szeléné alakjaival kapcsolatban, melyek állítólag mérföldekre esnek „*az örök Időről alkotott, nagymértékben elvont fogalmak lépcsőfokától*”, nemcsak *contradictio in adjecto*, hanem egyszerűen meggondolatlanság.

13. FÜGGELÉK

*Mondják, az angyaloknak így parancsolt:
döntsék a Földnek sarkait a Nap
tengelyétől több mint húsz fokra! Ők
ferdére lökték a közép-golyót
nyúggel-bajjal. Mások szerint parancsolt
a Napnak, hogy fordítsa gyeplejét
egyenlő távra a Nap-ég-egyen-úttól,...*

*... Örök tavasz
mosolygana a Földre sok virággal,
egyenlő nappal-éjjel, a sarkövet
kivéve; ott sugároznék a Nap
ég nélkül, mert ha a Nap alatt körözne,
hogy távolságát egyenlítve mindig
szemünk előtt volna a látkörön,
kelet-nyugat se volna, óvva volna
hótól hideg Estoti-föld s a déli
Magellán-fok – az almaízlelés
nyomán azonban elfordult a Nap
rendelt körútjáról, miként Thyestes
ebédjétől. Mert ez történt – különben
el nem kerülte volna a büntelen Föld
jobban mint most, a tikkasztó hevet
s szúrós fagyot.*

MILTON, Elveszett paradicsom 10 (Jánosz István ford.)

14. FÜGGELÉK

Mundilfoeri (Mundel-fere) név számos kérdést vet föl, és semmit sem nyerünk az olyan kibúvókkal, mint de Vries közlése (*Altnord. Etym. Wb.*, p. 395): „*Mundilferi*. A Hold apjának neve ... *Mundill*. Legendás alak neve.”

Ami a *mund* nőnemű főnevet illeti, jelentése „*kéz*” (Cleasby – Vigfusson, s.v.), de *mund* felöleli a pártfogás, védelem fogalmát is (vö. német *Vormund*). Semleges főnévként *mund* jelentése „időpont, hangulat, kedv, mérték, a megfelelő idő” (de Vries, *loc. cit.*).

Mundill (Mundell) valóban egy ismeretlen „*legendás alak*”; szeretnénk tudni, mit jelent pontosan a név, de szakértőink nem segítenek. Van azért egy apró, bár ígéretes utalás: Eddakommentárjaiban (vol. I, p.168) Gering megjegyezte: „*A név újra előfordul a saekonunga heiti között, Sn. E. II, 154.*” A *heiti* olyasféle megnevezés (Neckel fordításában „*Fürnamen*”), melyet a szkaldok a *kenningar* (körülrások) mellett használtak; a „*tengerkirályok heitijének*” listája megtalálható a Snorri-féle *Edda* részét képező *Harmadik nyelvtani értekezésben* (melyet Snorri unokaöccsének, Olafnak tulajdonítanak), és a huszonnégy *heiti* között a 11. számú *Mysingr*, a 15. számú pedig *Mundill*.¹ Aki ismeri a kozmikus szereplőknek adott sok-sok nevet – az egyes nevek időrendileg változnak – a babiloni, indiai, kínai stb. csillagászatban, aligha fog bedőlni annak az, elképzelésnek, hogy ezek a *haiti*: történelmi királyok nevei voltak.² Nem fogjuk itt részletesen kidolgozni azokat a következményeket, melyek Mysing és Mundill alakjának (és még huszonnégy *heiti*-nek) azonos kozmikus szerepkör képviselőiként való értelmezéséből erednek: aki szemmel tartja a különböző gázlókat, révészeket, kormányosokat, megszemélyesített isteni hajókat és mélytengeri királyokat, akik útját keresztezik jelen értekezés olvastán, végül maga is kimunkálhatja

¹ *Den tredje og fjaerde grammatiske afhandling i Snorres Edda*, Björn Magnússon Olson szerk. (1884), III.15 {vol. 2, pp. 154L}.

² Olson, aki nyilván megrögzött euhemerista, lábjegyzetben közölte: „*Hoc versu memoriali viginti quatuor nomina archipiratorum sive regulatorum maritimorum continetur.*”

saját megoldásait. Ami a *fere* szót illeti (a Mundelfére összetételben), Gering bizonyos abban, hogy ez ugyanaz, a szó, mint az ófelnémet *ferjo*, középfelnémet *verge*, azaz révész, s így a név jelentése „Mundell révésze”. Gering hivatkozik Finnül Johnssonra, aki a név *mund* elemét „*idő*” jelentésben vette, „és a nevet, melyet ő a hold nevének tekintett, úgy magyarázta, mint *den der bewaeger sig efter bestemte tider*”, vagyis az, aki meghatározott idők szerint halad, mondjuk menetrendje (vagy órarendje, határ-időnaplója) szerint.

Egyáltalán nincs okunk arra, hogy a Mundilföri alakot „*eredetileg*” a hold nevének tartsuk, minthogy ez az égi világító nem az egyetlen, kezünk ügyébe eső időmérő entitás. A Vafthrudnismal 23. versszaka mondja a Napról és Holdról, *Mundilföri gyermekeiről, hogy körbejárnak az égen, és „embernek időt mérnek”*³ (Tandori Dezső ford.).

„*Az Idő Révészének*” már volna valamelyes értelme, de még mindig nem látjuk világosan „*magának*” Mundillnak az alakját. Ugyanez, áll Simrock – meglehetősen fantáziáról tanúskodó – Mundillberi = „*Achschwinger*”⁴ azaz „*tengelyt billentő*”, megféleltetésére, bár neki legalább eszébe jutott egy értelmes jelentés, sőt talán tudtán kívül ráhibázott a dologra. Ernst Krause is törte a fejét, szerényen kérve a szakértőket, vizsgálják meg e *mundil* kapcsolatát a latin *mundus* szóval.⁴ Nem szándékozunk komolyabban beleártani magunkat ebbe az ügybe, annál kevésbé, mert „*a világnak*” fordított *mundus* teljességgel üres és jelentéktelen szavá lett, és csüggesztő dolog figyelni a haladás híveinek igyekezeteit, melyek legfrissebb „*eredményei*” a latin *mundus* vonatkozásán: (1) „*dísz*”, (2) „*női ékszer*”,⁵ de anélkül hogy említene a görög *kosmos* szót, mely szintén jelenti azt, hogy „*díszíteni*”, de nem „*eredetileg*” és nem lényegileg; rendet felállítani – különösen abban az értelemben, hogy hadsereget felsorakoztatni – ez a *kosmos* jelentése, ahonnan a kozmosz ered.

³ Gering, loc.cit.: „*himen hverfa ... ‘den Himmel umkreisen’ ... aldóm at ártale, ‘um den Menschen die Zeitrechnung zu ermöglichen’. Daher führt auch der Mond den Namen ártale ‘Zeitberechner’.*”

⁴ *Tuisko-Land* (1891), p. 326; lásd meg p. 321.

⁵ Azaz (1) „*Schmuck*”. (2) „*Putz der Frauen*”; lásd Walde – Hoffmann, *Lat. Elym. Wh.*, vol.2, pp. 126f.

A szóban forgó szavakat azon általános, objektív jelentés révén szeretnénk megközelíteni, mely alapját képezi *a. manth, math* gyökből létrejött szóképek kiterjedt családjának; ebből ered a Mandara (hegy) is, a latin *mentula* (pénisz), továbbá *möndull* szavunk,⁶ mely föltehetően helyettesítette a régebbi *mandull* alakot. Igaz, hogy *mandull/möndull* még nem *mundill, mundus* pedig nem azonos *mandalával*, mégis az egész szóbokor a *mnt/mnd* képlethez szilárdan kötődő központi képzetten alapul, s e mássalhangzók mindenütt egyfajta örvénylő, sodorgató mozgást fejeznek ki. Itt aztán valóban a félreértések valódi dzsungelével állunk szemben, ami annál áthatolhatatlanabbá válik, minél közelebről vizsgáljuk a hivatásosak „*ars interpretandi*”-ját. Mégis próbáljunk valamelyes megértéshez jutni azzal, hogy fölfedjük a többékevésbé „*tudatalatti*” baklövéseket, melyeket a *manth* gyökkel foglalkozó értelmezők elkövettek; ez az indiai Amrithamawthiana lényege és központja, az „*ambrózia köpülése*”, vagyis a Tejóceán köpülése, az Amrita/Ambrózia, a halhatatlanság italának megszerzése érdekében. Egyfajta esettörténetről van szó, az „*esei*” pedig az, hogy a *manth, math* gyöknek két alapvetően különböző (és ezenkívül még néhány) jelentése van, melyekre nézve idézzük Macdonell szanszkrit szótárát (p. 218): „*manth-á köpülés, ölés, kevert ital (= a szóma-keverék); mantha-ka m. köpülő bot; manthana, tűz gerjesztése dörzsölés által.*” A 214. oldalon s.v. *manth, math*: „*örvénylő sodrásba hoz (agnim), dörzsöl (tűzcsiholó pálcát), köpül, ráz, föl- vagy megkever, sújt, zúz, károsít, pusztít, ... mathita megzavart, ... lever vagy letép, ... gyökerestől kiránt, kiirt, megöl, elpusztít, ... lever vagy letép, elvonszol.*”⁷

Eddig rendben is volna. De miért ismétlődnek kitartóan az olyan félrevezető igék, mint „*leverés*” vagy „*letépés*” stb.? Vajon nem hallottunk Fenjáról és Menjáról, akik „*váratlan hadat öröltek ki*” Fródi ellen, azaz Mysinget? És ez nem elszigetelt eset. Ismerünk például egy rendkívüli módon idevágó hettita imát a ninivei

⁶ Vö. A. Kuhn (*Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks* [1886], p. 116), ahol Aufrechtre hivatkozik: „*möndull m., axis rorarum, cotis rotatilis et sitnilium instrumentorum*”; *ibid.* 2. lábjegyzet, melyben Egilsont. idézi: „*möndull m. lignum teres, quo mola trusatilis circum-agitur, mobile, molucrum; möndultré m. manubrium ligneum, quo mola versatur.*”

⁷ Lásd még H. Grassmann, *Wörterbuch zum Rig-Veda* (1955), col. 976f.

Istárhoz, melyben arra kéri, hogy „*örölje (köszörülje v. dörzsölje) le az ellenségről férfiaságukat, hatalmukat és egészségüket*”⁸ – a hettiták az indoeurópai nyelvcsalád igen tiszteletre méltó tagjai. Amikor a mítoszok hősei valamit elnyernek, vagy valamit elveszítenek – béke, arany, egészség, férfiaság vagy bármi más – az *kiörlődik* számukra, vagy leörlődik (köszörülődik v. dörzsölődik), amikor s a mögöttes kép a *mola trusatilis*; illetve kisodorodik számukra, vagy lesodorodik róluk, amikor a kozmosz mozgását *alternatív* mozgásként fogják fel, mint az indiai köpülő esetében. Elegendő okunk van arra, hogy az alternatív mozgást tartsuk a régebbi képzetnek, de ez itt és most nem is lényeges; lényeges viszont az általános képzet, melyet a *manth/math* gyök által létrehozott sokféle szó fejez ki, hogy minden esemény az égi malom vagy köpülő körkörös mozgásának (legyen akár „*igazi*” vagy váltakozó, vö. 17. függelék) tulajdonítható⁹, vagyis a bolygószférák és az állócsillagok szférája kombinált mozgásainak.

Abban a pillanatban, amint a malmot és a köpülőt égi gépezetként fogjuk fel, a „*sodorni*” versus „*kirabolni, elpusztítani*” által képviselt buktató jelentéktelenné válik, és ez nagyon fontos, mert segít tisztázni a nagy hévvel vitatott Prométheusz jóraival nevét.

Adalbert Kuhn, aki bizonyára jelentős tudós, nagy terjedelemben foglalkozott a *manth* gyökkel, a Mandara-heggyel, az aszúrák és dévák által a Tejóceán köpülésére használt köpülő botokkal, és komoly erőfeszítésekkel próbálta összeházasítani ezt a *manthanát* a görög *manthano*, „*tanulni*” szóval, szembesítve ben-

⁸ Lásd L. Wohleb, „*Die altrömische und hethitische evocatio*”, in ARW 25 (1927), p. 209, n.5: „*Ferner mahle den Männern (nämlich des feindlichen Landes) Mannheit, Geschlechtskraft (?) Gesundheit weg; (ihre) Schwerter, Bogen, Pfeile, Dolch(e) nimm und bringe sie ins Land Chatti.*”

⁹ Alig érinthetjük az Amlodhi-féle *kvern* szócsaládot; legyen elég rámutatnunk arra, hogy *quairnus* jelentése a gót nyelvben „*malomkő, malom*”, míg óskandináv *kirna* a köpülő. Jacob Grimm (*Geschichte der deutschen Sprache* [1848], p. 47) szerette volna levezetni a *quairnus* szót a žarna, žrno, litván *girna*, lett *dsirnis* = kukorica, mag, bél, szóalakokból, de innen a jelek szerint nem vezet út az angol *churn* (= köpülő) és *kirna*, az óskandináv köpülő felé. Kuhn (p. 104) felhívja a figyelmet a szanszkrit *cūrna*, *örölt por*, *szóra*, melyet a Petersburger Wb. a *carv*, *összezúz*, *megrág*, szóalakból eredeztet

nünket igen furcsa véleményével arról, hogy mi a „természetes”.
Idézünk tőle (pp. 15ff):

Mit der bisher entwickelten Bedeutung der Wurzel manth hat sich aber schon in den Veden die aus dem Verfahren natürlich sich entwickelnde Vorstellung des Abreissens, Anschneidens, Raubens entwickelt und aus dieser ist die Bedeutung des Griech. manthano hervorgegangen, welches demnach als ein an sich reissen, sich aneignen des fremden Wissens erscheint. Betrachten wir nun den Namen des Prometheus in diesem Zusammenhang, so wird wohl die Annahme, dass sich aus dem Feuer entzündenden Rauber der vorbedächtige Titane erst auf griechischem Boden entwickelt habe, hinlänglich gerechtfertigt erscheinen und zugleich klar werden, dass diese Abstraktion erst aus der sinnlichen Vorstellung des Feuerreibers hervorgegangen sein könne. Was die Etymologie des Wortes betrifft, so hat auch Pott ... dasselbe auf manthano in der Bedeutung von mens provida, providentia zurückgeführt..., aber er hätte, sobald er das tat, das Sanskritverbum nicht unberücksichtigt lassen sollen... Ich halte daher an der schon früher ausgesprochenen Erklärung fest, nach welcher Prometheus aus dem Begriff von pramātha, Raub, hervorgegangen ist, so dass es einem voraussetzenden Skr. pramāthyus, der Räuberische, Raub liebende, entspricht, wobei jedoch wohl auch jener oben besprochene pramantha – vagvis a függőleges álló sodró fűró pálcá – auf die Bildung des Wortes mit eingewirkt hat, zumal Pott auch noch einen Zeus Promantheus... aus Lycophron 537 nachweist, so dass in dem Namen auch der Feueranzündende zugleich mit ausgedrückt ware.

Magától értetődően nem tartjuk sem „természetesnek”, sem „nyilvánvalónak” a tanulásnak a rablásból, vagy az előrelátásnak a tanulásból való „kifejlődését”: Prométheusz-pramantha (Lycophronnál Promantheus) új tüzet gerjesztett, új helyen, az ekliptika

és az egyenlítő új keresztződésénél; de az „isteneknek” nem tett a dolog (erről lásd később).

Mármost, mivel *pramantha*, alias tűzgyújtó pálca, az ismert pajzán mellékértelemmel bír, továbbá a termékenység-hívők táborára már ott várakozik a sarkon túl, klasszika-filológusaink kemény csatákat vívtak Kulin javaslata ellen, a nemes Prométheusz érdekében, akit mégsem lehet csak úgy tűzgyújtó pálcának, netán fascinumnak megtenni. Érzelmektől fűtött klasszicistáink győztesen maradtak a porondon egészen a legutóbbi időkgig, amikor is a legújabb hírekről értesülünk Mayrhoiertől,¹⁰ aki egyértelműen leszögezi: „*manth, .quirlen’ ist etymologisch von math-, mathnáti, .rauben’ (offen-bar ’asallos) verschieden.*” Miután foglal kozik a szavak különféle, számunkra már ismert jelentéseivel, így folytatja: „*An ausserindischen Nachweisen der Vorstufe von ai math- ’rauben’ ...besteht vorerst nur die vorsichtig ausgesprochene, aber sehr glaubhafte Zusammenstellung von ai. pra- math- mit griech. Prometheus, dor. Promatheús (Narten).*”

Pontosan ezt jelenti manapság a „*haladás*”: vadonatújként találják elének „*az óvatosan megfogalmazott, de nagyon hihető kapcsolatot a szanszkrit pramath és a görög Prométheusz között*” 1963-ban, amikor a Kuhn-mű második kiadása 1886-ban jelent meg. Nem óhajtunk időzni a *manth-* és *math-* gyökök állítólagos „*etimológiai különbségén*”: ha a filológusok nem értenek valamit, különböző gyököket találnak ki, melyek a későbbi időkben állítólag „*összekeveredtek*”, mint esetünkben *manth-* és *math-* „*a Védák utáni időkben*”.¹¹

Prométheusz nagyon is „*pramantha*” volt, ahogy Kecalkoatl, Teszkatlipoka, a négy Agni, és még sokan mások, akik sodorgattak vagy köpültek a „*Mandara-heggyel*” vagy Möndullal: de hát miért is ne hívhatnánk Mundil-foerinek, a tengely-billegetőnek? Vannak altaji történeteink arról, hogy az egyik vagy másik

¹⁰ *Kurzgefasstes Etymol. Wörterbuch des Altindischen*, vol. 2 (1963), pp. 567f., 578ff.

¹¹ Az idevágó esetek közül a legelképezhetőbb a görög *lyk* gyöké, melyet a szakértők mindenáron két különböző gyökként kezelnek, mégpedig *lyk* = lény, és *lyk* = farkas, és eszükbe sem jut Pitagorasz egyik tanítása, mely szerint: „*A bolygók Perszephone kutyái*”; az összes mitikus kutyafélének nagyon is sok köze van a fényhez.

Mundilfoeri „nemzi” a Napot és Holdat. Unó Holberg írja (*Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* [1938], pp. 22, 63, 89f.):

*A kalmükök mítoszaiban a világhegy – Szumeru, Meru, alias Manchira – a teremtés eszközeként jelenik meg. A világ akkor keletkezett, amikor négy hatalmas isten megragadta a Szumeru-hegyet, és körbe-körbe forgatta az őseredeti tengerben, ahogyan a kalmük nő forgatja a köpülőbotot vajkészítés közben. A nagy erővel fölkevert tengerből származott többek között a Nap, Hold és csillagok. Kétségkívül ugyanez a jelentése a döbötök legendájának, mely szerint hajdanában, amikor a Nap és a Hold nem létezett, valamilyen lény kezdte kavarni az őseredeti óceánt egy 1250 mérföld hosszúságú póznával, ezzel létrehozva a Napot és a Holdat. Hasonló teremtést ír le egy mongol mítosz, melyben az égből érkező lény – föltehetően egy láma volt, lásd Holberg, *Finno-Ugric Mythology*, p. 328 – addig keveri az őseredeti tengert, amíg a folyadék egy része megszilárdul.*

Ezek a „teremtés-történetek” többé-kevésbé megkopott maradványai az Amrithamanthának, „a semmivel össze nem mérhető köpülőnek”, melynek során egyik csillagkép a másik után emelkedett ki a vadul kavart Tej óceánból.¹² És ugyanez áll arra a „teremtésre”, melyet Japánban műveltek „a világ szülői”, akik a mennyei hídon állva a mennyei ékkő lándzsával keverték az ősoceánt, amíg egyes részei megszilárdultak és szigetekké váltak. Az Amrithamanthana Görögországban is fennmaradt, az *Iliász* VIII. énekének elején, továbbá Platón Államférfijának mítoszában, Plutarkhosz pedig Egyiptomban fedezte föl: de ez a téma egy külön könyvet érdemelne. Itt a fő dolgunk az volt, hogy az olyan szereplőket, mint Mundilfoeri, valamely túlélő láma, vagy Visnu

¹² Aki a csak szórakoztató értékű maradványokat gyűjtögeti, annak tetszeni fog az alábbi svájci mese (Grimm, TM, p.697): „Az aranykorban, amikor a patakokat és tavakat tej töltötte meg, egy juhász felborult a csónakjával és megfulladt; a hosszú ideig keresett holttest végül felbukkant a habos tejszínben, amikor köpültek; egy üregben temették el, melyet méhek készítettek városkapu méretű lépekből.”

Csakravartin, elhelyezzünk a kozmológiai színen, ahol „*teremtési*” eljárásaik végre értelmet nyernek.

15. FÜGGELÉK

Ami a Sarkcsillag elmozdítását illeti, a legkeményebb változatot a lappok mondják el:

Amikor az utolsó napon Arcturus (alpha Bootis, akit ijásznak tartanak, Ursa Maior pedig az ija) lelövi nyílóval az Északi Szöget, az ég lezuhan, összezúzza a földet és mindent lángba borít.¹

Más legendák inkább a cirkumpoláris csillagok sorsával foglalkoznak, de az eredmény azonos:

A szibériai kirgizek a Kis Göncölnek a Sarkcsillaghoz legközelebb eső, és ívet formázó három csillagát „kötélnek” nevezik, melyhez a csillagkép két nagyobb csillaga, a két ló hozzá van kötve. Az egyik ló fehér, a másik késszürke. A Nagy Göncöl hét csillagát a hét örneket nevezik, akiknek feladata megvédeni a lovakat az ólálkodó farkastól. Ha egyszer a farkasnak sikerül megölnie a lovakat, eljön a világ vége. Más történetekben a Nagy Göncöl csillagai: a „hét farkas”, akik üldözik azokat a lovakat. Közvetlenül a világ vége előtt sikerül elfogniuk őket. Egyesek úgy képzelik, hogy a Nagy Göncöl is a Sarkcsillaghoz van kötve. Ha egyszer ezek a kötélekek mind elszakadnak, nagy fölfordulás lesz az égen.²

A délorosz folklór szerint a Kis Göncölhöz egy kutya van kötve, aki folyton át akarja harapni a béklyót; amikor ez sikerül neki, eljön a világ vége.

Mások szerint a Nagy Göncöl egy fölszerszámozott lófogatóból áll; minden éjjel egy fekete kutya rágja a lószerszámot azért, hogy elpusztítsa a világot, de nem érheti el

¹ U. Holmberg, *Finno-Ugric and Siberian Mythology* (1964), p. 221. Lásd J. Túri rajzát, *Das Buchdes Lappen Turi* (1912), XIV képtábla: Arcturus = Favtna, Poláris/Északi Szög = Boajenaste vagy Bohinavlle.

² Holmberg, p.425; vö. Holmberg, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* (1938), p. 40.

*célját; hajnalban, amikor egy forráshoz fut inni, a lószerszám magától megújul.*³

Igen furcsa és láthatóan ősrégi történetet mesélnek a szkidi-póni indiánok a világ végéről és kezdetéről.⁴

Különféle előjelek fogják megelőzni: a hold vörösre válik, a nap pedig meghal az égen. Az Északi Csillag az a hatalom, mely felügyelni fog a dolgok végezetekor, ahogyan a Fényes Esti Csillag uralkodott az élet kezdetén.

A Hajnalcsillag, az ég küldönce, aki föltárta a sors titkait az embereknek, azt mondta, hogy kezdetben, az első nagy tanácsban, mely kijelölte a csillagnépességnek az állomásait, ketten közülük megbetegedtek. Egyikük idős volt, a másik fiatal. Hordágyakra fektették őket, melyeket csillagok vittek (Ursa Maior és Ursa Minor),⁵ és a két hordágyat az Északi Csillaghoz kötötték. Mármost a Déli Csillag, a Szellem-csillag vagy a Halál csillaga egyre följebb és följebb jön az égen, egyre közelebb az Északi Csillaghoz, és amikor közeledik az ideje annak, hogy az élet véget érjen, a Halál-csillag annyira megközelíti az Északi Csillagot, hogy elfogja a hordágyat szállító csillagokat, s ezzel halált hoz azokra a személyekre, akik betegen fekszenek asztrális fekhelyeiken. Az Északi

³ A. Olrik, *Ragnarök* (1919), pp. 309f. A szerző úgy véli, hogy ez „ein neues Motiv, dass der Hund am Himmel angebracht ist und mit den Sternbildern zu tun hat. Sonst haben wir die Hunde in einem Berg am Ende der Welt ...”

⁴ H. B. Alexander, *North American Mythology* (1916), pp. 116f.

⁵ A szíui szerint Ursa Maior egy koporsó, melyet gyászolók kísérnek. Ez a kép nem túlzottan „nyilvánvaló”, ezért van jelentősége annak, hogy Ursa az araboknál *banat na'sh*, azaz a ravatal és leányai; a ravatalt a kocsi szekrénye, *El-na'sh* alkotja, az Ursa Maior nyele pedig a leányokat. Lásd Ideler, *Sternnamen*, pp. 19f. Kunitzsch, *Arabische Sternnamen in Európa*, p. 149, no. 71, hozzáteszi, hogy Athanasius Kircher szerint a kereszténnyé vált arabok e csillagképben Lázár koporsóját ismerték fel, melyet a gyászolók – Mirjam, Márta és cselédjük (*al-ama*) – követnek. Lásd még Henninger, ZFE 79, p. 81. Az iszlám hatása miatt a csillagkép neve *bintang al'nash*, a ravatal csillaga lett a dél-szumátrai Minangkabau népe körében. (Lásd H. Werner, „Die Verstümmung des Osiris-Mythos”, IAFE76 [1954], p. 154.

Csillag ezután eltűnik és eltávozik, és a Déli Csillag veszi birtokába a földet és népét. Az összes dolgoknak véget vető parancsot az Északi Csillag adja ki, és a Déli Csillag fogja végrehajtani a parancsokat. A mi népünket a csillagok alkották meg. Amikor eljön az idő, hogy az összes dolog véget érjen, népünk kis csillagokká változik és elrepül a Déli Csillagra, ahová tartozik.”

Hogy visszatérjünk ismerősebb tájakra, Proclus arról tudósít bennünket, hogy a Róka-csillag folyton rágja az eget és földet összetartó járomnak a szíját; a német folklórból hozzátehetjük, hogy amikor a rókának ez sikerül, akkor vége lesz a világnak.⁶ E róka-csillag nem más, mint Alcor,⁷ a kis *g* csillag zeta Ursae Maioris mellett (Indiában Arundati, a hét risi – alpha—eta Ursae – közös felesége; lásd p. 258. Arundatiról, és az elámi Narundiról, Sibitti, a „*Hetek*” nővéréről), melyet így ismernek a babiloni idők óta.⁸

Ugyanez a csillag keresztezi megint az utunkat az Aratushoz fűzött magyarázatokban,⁹ – ahonnan megtudjuk, hogy Elektra, Dardanosz anyja hagyta ott plejádokbeli állomáshelyét Ilion el-este miatti elkeseredésében, és visszavonult „*a rúd második csillaga fölé... mások 'rókának' hívják ezt a csillagot.*” Ez az apró adat két dolgot mutathat meg az olvasónak: (1) Trója el-este valóban egy világkorszak végét jelentette. (Egyelőre föltesszük, hogy a Plejádok korának végéről van szó; erre a sok közül egyik

⁶ Proklos ad Hesiod, opp. 382) Boll és Gundel, in Roscher s.v. Sternbilder, col. 876.

⁷ Az Alcor nevet és a hozzá fűződő hagyományt illetően, lásd Kunitzsch, pp. 125f.

⁸ Lásd F. X. Kugler, S. J., *Ergänzungsheft zum I. u. 2 Buch* (1935), pp. 55f.; E. F. Gössmann, *Planetarium Babylonicum*: „*A szekér rúdjánál lévő csillag a róka-csillag: Era, a nagyhatalmú az istenek között. Az asztrológiai szóhasználatban mindenkéltől a Mars/Nergal bolygó képviselése.*” Lásd még E. F. Weidner, *Handbuch Babyl. Astr.* (1915), p. 141; E. Burrows, S. J., „*A Szekér csillagkép és az újabb régészeti kutatások*”, in: *Festschrift Deimel* (1935), pp. 34, 36. Az említett Nergal, vagyis Mars, akihez Alcor „*tartozik*” a ^{mul}APIN Sorozatban, indítja el az első özönvizet, mint Utnapistimtől tudjuk – lásd p. 264f. – Era név alatt sikerül neki egy újat elkezdni, az Era-Epos szerint.

⁹ 257; E. Maass, *Commentariorum in Aratum Reliquiae* (1898), p. 391, 11. 3ff.

okunk, hogy Nonnosz szerint Dardanosz a harmadik özönvíz után érkezett Trójába.); (2) Trója el-pusztítójának, Akhillésznek a pajzsán szereplő Ursa Maior és Plejádok ábrázolásnak pontos jelentése van, és egyáltalán nem Homérosz nagyfokú tudatlanságáról tanúskodnak, vagyis hogy csak e két csillagképet ismerte volna, ahogy szakértőink szeretnék velünk elhitetni. Valójában túl sok hagyományban kapcsolódik össze Ursa és a Plejádok valamiféle katasztrófával ahhoz, hogy szemet hunyjunk fölötte. A sok közül hadd említsünk egyetlen példát a későbbi zsidó legendákból, a Noé-féle özönvíz rendkívül fantáziadús leírását, melyet Frazer idéz:¹⁰

Nos, az özönvizet az égből eredő hímnemű vizek okozták, a földből eredő nőnemű vizekkel találkozva. Azokat a lyukakat az égen, melyeken át a felső vizek megszöktek, Isten hozta létre, amikor csillagokat emelt ki a Plejádokból; és hogy megállítsa az áradatot, Istennek később be kellett tömnie a két lyukat a Medve csillagképtől kölcsönzött csillagokkal. Ezért szalad a Medve a mai napig a Plejádok után; vissza akarja kapni a gyermekeit, de nem fogja őket visszakapni, csak az Utolsó ítélet után.

¹⁰ *Folk-Lore in the Old Testament* (1918), vol. 1, pp. 143f.

16. FÜGGELÉK

Hallinskidire vonatkozóan lásd Reuter, p. 237; Simrock, *Handbuch*, p. 277; Gering (*az Edda* fordítása, p. 320): „*gebogene Schneeschuhe habend*”. Much (in: *Festschrift Heinzel*, p. 259), a -*skidi* alakot összekötve a kelta skéto, skéda (angol: felkarsont, lapocka) szavakkal és a *halié* = kő jelentést véve, megkockáztat egy ilyen rekonstrukciót: „*ő, akinek kővállá van... ami egy olyasféle történetet tételezne föl, mint amely Pelopszról és elefántcsont válláról szól.*”

Ami pedig a *mjötvidr* szót illeti, A. V. Ström fordítása a megfelelő részletről (A völva jövendölése 2):¹

*Ich erinnere mich neun Welten
Neun im Baume (oder neun Heime),
des ruhmvollen Massbaums unter der Erde.*

(...látok kilenc világot, / lent kilenc ágát/ fenséges mérv-fának, / föld vak mélyén. – Tandori Dezső ford.) És idézi Hallberg kijelentését: „*Der Baum selbst ist das Mass für die Existenz der umgebenden Welt – in der Zeit.*”² Az utolsó megjegyzés magától értetődik, a mitikus mértékek általában időmértékek, de ez a tény oly ritkán kap elismerést, hogy ezt a fehér hollót lelkesen üdvözlünk kell. A „*föld alatt történő betájolás*” a világ (láthatatlan) déli részére utal, mint később ki fog derülni. Amivel nem azt akarjuk mondani, hogy megértettük e „*mérv-fa*” talányos képét.

Mármost Heimdal és Löki, lévén örökös ellenségek, Ragnaröknél megölik egymást, de Heimdal halála egy igen furcsa fegyver, egy „*fej*” által történik. Snorri javaslata a *Skaldskaparmal 8-ban* (lásd még 69) egy bizonytalan értelmű

¹ „*Indogermanisches in der Volüspa*”, *Numen* 14 (1967), pp. 173.

² Hogy az egyébként kitérő cikkbe a szerző miért erőszakol bele „*ekszztatikus víziókat*”, érthetetlen marad, ha csak nem akarunk „*ekszztatikus vízióknak*” minősíteni minden, a csillagászati helyzetről szóló beszámolót, ami valódi miötvidr lesz annak a hatalmas szakadéknak a megmérésére, mely jelenkorban támadt a természettudományok és a humaniorák között.

kenning: „*Heimdal feje a kard, vagy pedig a kard Heimdal feje*”,³ illetve megtudjuk, hogy a kard neve „*miötudr Heimdaler*” volt, ez pedig Jacob Grimm szerint⁴ „*a mérő (sector, messor)*”. Így hát Heimdal egy kard segítségével mér – netán őt mérik? – mely ugyanakkor állítólag a saját feje. Ohlmark⁵ a kardot a Napnak nyilvánította – ami üdvözlendő váltás, ugyanis nála minden és mindenki Hold – csakhogy: bár a mérőeszköz, legyen az „*aranykötél*” vagy valami más, rendszerint tényleg a Nap (lásd fentebb, p. 136, n. 9 Varunáról, és p. 216. Theaitéosz 153C-ről [az utóbbi Platontól]), az a gyanúnk, hogy Heimdal fejének/kardjának esete bonyolultabb, és megoldásához sokkal többet kellene tudnunk Lokiról.

³ *Heimdalur hoefut heitir sverdh*; vö. Simrock, *Handbuch*, pp. 272f.

⁴ TM, p. 22 (lásd még p. 1290); az angol fordításban „*a farkasfej, mellyel Heimdalt megölték*”, csakhogy az eredetiben (*Deutsche Mythologie*, p. 15) nem szerepel farkas.

⁵ *Heimdalls Horn* (1937), p. 151.

17. FÜGGELÉK

Mielőtt hebehurgya kritikusok szemünkre vetnék – valószínűleg így fogalmaznák meg – „a műszaki tudás teljes hiányát”, sietve leszögezzük, hogy az idevágó kutatások nem annyira ismeretlenek számunkra, amennyire ők feltételezni szeretnék.¹ Curwen idézhetné világos látásmódról tanúskodó mondatát:

*Szerencsére lassan kiemelkedünk a témát illető üdvözült tudatlanságunk állapotából, mely lehetővé tett olyan anakronizmusokat, mint Décamps jólismert képe a „Börtönben őrlő Sámsonról”, melyen Sámson hatalmas malomkövet forgat egy járgányhajtó rúdhoz hasonló hosszú kar segítségével, amilyent római rabszolgák használtak ezer évvel később.*²

Valóban, „számos okunk van kétségbe vonni azt az általános hiedelmet, hogy az őrlőmalmokban forgó mozgás történt”, mint Moritz írja (p. 53). És míg Forbes (*Studies in Ancient Technology*, vol. 3, p. 155, n. 3) szavazata a „forgómozgással hajtott kézimalmok ...az asszír időkben” mellett szól, Lynn White (p. 108) véleménye: „Bár ez a nagy mola versatilis folyamatos forgómozgással működött, és persze a vízimalom is, mely a Kr. e. első században jelenik meg, egyáltalán nem világos, milyen korán hajtották a kézimalmokat ilyen mozgással”, ami feltétlenül igaz. Kétségtelenül valódi forgómozgást használtak a fazekaskoronghoz, ami azért is lényeges, mert szintén a kozmológiai eszköztár része, pl. Ptah és Khnum kezében. Döntő fontosságú még a köedények kifűréséhez használt ó-egyiptomi szerszám is, melynek

¹ Hogy csak egy néhány hasznos címer, említsünk: Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, vol. 4, Pt. II, (19G5); Gordon Childe fejezete a „Forgómozgásról” in: Singer et al., szerk., *A History of Technology*, vol. 1, pp. 187ff.; Hugó Theodor Horwitz, „Die Drehbewegung in ihrer Bedeutung für die Entwicklung der materiellen Kultur”, *Anthropos* 28 (193.1), 29 (1934); John Storck és Walter Dorwin Teague, *Flour for Man's Bread: A History of Milling* (1952); Lynn White, *Medieval Technology and Social Change*, (1962) – ez a cím alig árul el valamit a tartalomról!

² „Kézimalmok”, *Antiquity* 11 (1937), pp. 133f. Lásd még L. A. Moritz, *Grain-Mills and Flour in Classical Antiquity* (1958), p. 12 - szerinte középkori malomról van szó.

talán csuklós karja volt, de a technikatörténészek között nincs egyetértés e készülék valódi természetét illetően. Ennek és a malmoknak az esetében a hangsúly a „valódi” forgómozgáson van, ugyanis kétféle forgómozgás van, és Gordon Childe ír is (Singer, p.187) a különbségről *„a folyamatos, valódi és teljes forgómozgás, illetve a részleges vagy szakaszos forgómozgás között. A valódi forgómozgásnál az eszköz forgó részének szabadon kell forognia ugyanabban az irányban, korlátlanul. Számos olyan eljárás van azonban, melyekben az eszköz részleges forgást végez, mint például a kézi fűrész. Sőt vannak olyan gépek, mint a pergő-furdancs, és a kézieszterga egy fajtája, melyek a forgó rész csak korlátozott számú fordulatát teszik lehetővé. A részleges forgómozgás e fajtáját sokkal régebben használja az ember, mint a valódi forgómozgást.”*

Nem szeretnénk figyelmen kívül hagyni White egyik lábjegyzetét (p. 109), melyben azt állítja, hogy Fenja és Menja Grottija *„kétségkívül”* váltakozó mozgással működő készülék volt. Lehet, hogy így volt, de nem érthetünk egyet a *„kétségkívül”* szó használatával; itt bizony megengedhetők a kételyek. Tartózkodni fogunk azonban ennek a kérdésnek és a hozzá hasonlóknak a vizsgálatától addig, amíg nem értjük pontosan és teljességében, hogyan képzelték el a *„Tejóceán köpülését”* Indiában és Egyiptomban, ahol a szakértők az égi köpülőt rendületlenül a *„két ország egyesítése jelképének”* nevezik, továbbá Homérosz és Plátón fennmaradt műveiben. Egyelőre komolyan azt gondoljuk, hogy a kozmológiai szóhasználatban a legrégebb műszaki eszköz a köpülő vagy fűrész (sodrópálca) volt, váltakozó mozgással egybekötve.

A lényeg a következő; az, hogy Sámson, Fenja és Menja lengőmozgással működő kézimalmot, vagy valódi forgómozgású malmot hajtott, kozmológiai kérdés, és aligha fogják technikatörténészek eldönteni. A dolog szemléltetése kedvéért vizsgáljuk meg a cseroki indiánok *„malmát”*, melyet említünk a Tejútról szóló fejezetben, ahol elmondjuk, hogy *„a délen lakó embereknek volt egy kukoricamalmuk”*, melyből állandóan lopták a darát; a tulajdonosok fölfedezték, hogy a tolvaj egy kutya, aki *„vonítva rohant északi otthona felé, futás közben kiszóródott szájából a dara, és fehér nyomot hagyott maga után ott, ahol a Tejutat látjuk,*

melyet a cserokik a mai napig úgy hívnak ... »Ahol a kutya futott.«” Kiegészítő jegyzeteiben (p. 443) Mooney így magyarázza: „Az eredeti változatban a malom valószínűleg famozsár volt, amelyet széles körben használtak a cserokik...” Nos, az „eredeti változatban”, ahogyan elmondták a cserokik, elhihetjük, hogy mozsárról beszéltek, de semmiképpen sem a valóban „eredeti” mítoszban. Ugyanis semmiféle módja nincs annak, hogy „primitív” mozsarakból (vagy őrlőkövekből) kozmológikus képvilág „fejlődjön ki”; más szavakkal, a cseroki mozsár egy „lefokozott” malom (akár lengőmozgású, akár nem).

A kozmikus gépezet (malom, fűrő vagy köpülő) korszakokat hoz létre, előidézi az „ég és föld szétválását”, stb. De ahogy szétterjedése közben a képzet szokatlan környezetbe kerül, különösen a trópusokra (ahol nincs gabona, ekével való szántás stb.), ott a malom (vagy köpülő) értelmezhetetlenné válik, az emlékezet azonban kitart valamilyen, élelmiszerek zúzására való eszköz mellett. És váratlanul több kontinensen is közlik velünk, hogy az Ég, mely egykor szorosan a Föld fölé borult, haragosan visszahúzódott, mert a mozsaraikkal dolgozó asszonyok a mozsártörőiket folyton nekiütötték az Ég testének. Teljesen képtelen elgondolás, melynek eredetét csak akkor ragadhatjuk meg, ha visszafelé követjük addig az igen bonyolult gépezetig, mely az elején (történelmileg, valamint „*sinngemass*”) még megvolt, és teljesen ártatlanul ilyen különös vadhajtásokat hozott létre.

Bár nem szívesen alkalmazunk szigorú természettudományos modelleket történelmi jelenségekre, most vissza fogunk élni az entrópia fogalmával: levezetni Grottit (az Amrithamanthanát stb.) azokból a teljesen ostoba nőalakokból, akik mozsártörőikkel folyton az „Égnek” ütköznek, ugyanolyan szintű ténykedés volna, mintha az eredeti szubsztanciákat vezetnénk le a véletlenszerűen vegyített gázok állapotából.

Ilyen kevés alapfogalmat közölhattünk most a műszaki problémára vonatkozóan. Ezeket a kérdéseket szándékosan tartjuk lakat alatt, és nem azért, mert még nem ismertük föl a dolog műszaki aspektusának rendkívüli fontosságát. Éppen ellenkezőleg, élünk a gyanúperrel, hogy szinte senki sem tudja elképzelni azokat az óriási nehézségeket, melyek a köpülővel, malommal és tűzgyújtó fűrővel kapcsolatban merülnek majd fel, ha megfelelő-

en akarjuk őket értelmezni, azaz olyan gépekként, melyekkel a régiek leírták az egymásba illeszkedő szférák mozgásait.

18. FÜGGELÉK

Vesd össze *Popol Vuh; The Sacred Book of the Ancient Quiché Maya* (D. Göetz és S. Morley törd., [1951], pp. 99-102). Ami Zipacna menekülését illeti, vesd össze a Frobenius által közölt eloszlási térképpel (*Paideuma I* [1938], p. 8, 3.térkép – „*Der Lausbub im Hauspfeiler*”).

A ledöntött oszlopok és házak teljes motívumát illetően, vesd össze Eduárd Stucken, *Astralmythen* (1896-1907): pp. 73f. Nebröd haláláról Cedrenus szerint, Káinéről Leó Grammaticus Chron. p. 8 szerint (Kain, hős legei Mōysēs, tēs oikias pesousēs ep’ auton eteleutēsen); pp. 329f. Szuszanoo esetéről; p. 348 a török Depe-Gözről; pp. 402f. Zipacnáról; ide még bele akarja venni a Jób 1.18-ban leírtakat is. A bolygók pusztá létét is érintő vaksága megakadályozta Stuckent a dolog mélyebb megértésében; így Jób könyvének említett szakaszára vonatkozóan ezt állítja: „*Auch hier ist die Orion-Gottheit (Satan-Ahriman), welche den Hauseinsturz verursacht, um die Plejaden-Gottheit (Hiob) zu züchtigen.*” E vaksága annál inkább meglepő, mert olvasta Eisenmenger terjedelmes művét – „*Entdecktes Judenthum*” (1711) – melyben észre kellett volna vennie a Mars bolygó azonoságát (amint a rabbinikus irodalom állítja) a paradicsomi kígyóval, Káinnal, Ézsauval, Góliáttal, Szamáellel, a Bünbakkal és még sok más alakkal.

19. FÜGGELÉK

A tengerben élő teremtményekről tekintélyes mennyiségű adat található Mansikka már említett, orosz varázsigékkel kapcsolatos kutatásában;¹ minthogy a gyűjtött anyaggal elvegyül a szerzőtői származó, meglehetősen erőszakos „*interpretáció christiana*”, szinte lehetetlen kiemelni a pusztá tényeket. Ennyit azért mondhatunk: a „*Kék Tenger*” közepén (vagy „*az egész föld közepén*”) található vagy *a*) egy sziget – neve többnyire *Buján*, ugyanabból a töből, amelyből a bója – „*az égi hatalom központja*”, melyen van egy fa vagy egy kő, vagy a kövön egy fa, néha a keresztfa, vagy maga „*Sión hegye*”;² vagy pedig *b*) a „*Fehér Oltárkő*”, amely „*tüzes*”, s a tenger köldökében fekszik, de nem támasztja alá sziget; e kő alatt van „*egy zöld tűz, az összes tüzek királya*”, vagy egy „*örökké égő, olthatatlan tűz*”, melyet „*a kő alatt kell megszerezni*” (Mansikka, p. 188 – nem tudjuk meg, milyen célra kell onnan elhozni a tüzet, a szöveg csak annyit mond: „*hogyan égjén*”). Néha azt mondják, hogy ezen a kövön – tekintet nélkül „*szent*” és „*Oltárkő*” voltára – volt „*magának az ördögnek a lakhelye*”;³ más ráolvasásokban kihangsúlyozódik, hogy ez a tűz „*perzseli és égeti az ördög elenyészett és tisztátalan hatalmát*” (azaz, „*die verfallene, unreine Macht des Teufels*”, ahol „*verfallen*” jelentése „*elenyészett*” vagy „*eljátszott*”). Amíg ez az olthatatlan tűz biztonságban van egy kő alatt, nem történhet semmi veszélyes dolog; ennek megfelelően, egy német varázsigé szerint (Mansikka, p. 37); „*Krisztus kertjében van égy kút, a kútban van egy kő, a kő alatt fekszik egy aranykígyó*”. Ez a kígyó lehet skorpió is, mint éppen most láttuk (3. lábjegyzet).

¹ *Über russische Zauberformeln* (1909), pp. 168-213: „*A tenger, a kő, Szűz Mária*”.

² Így azt mondják, hogy „*Sión hegyein, a fehér kövön áll az oszlop és Krisztus oltára*”, vagy „*egy oszlop a földtől az égig*”. Az egyik imában Krisztust így szólítják meg: „*Oh te halálos kőoszlop*” (*o, du tödliche Steinsäule*, Mansikka, p. 187).

³ Mansikka, p. 189; lásd még a varázsigét p.35f.: „*Es gibt ein heiliges Meer Ozean, in seiner Mitte liegt ein weisser Stein, aus dem weissen Stein kommt eine grimmige Schlange, der Skorpion, hervor ... In dem teuflischen Sumpf liegt der weisse Stein Latyr; auf dem weissen Stein Latyr aber sitzt der leibhaftige Teufel.*”

A mordvinok⁴ ismernek egy hosszú történetet Csam-paszról, az Istenről, aki ide-oda ringatózott egy kövön az ósíceánban, erősen gondolkodva azon, hogyan teremtsen meg a világot, s aztán hogyan uralkodjon rajta, miközben így panaszkodik: „*Nincs fivérem, se társam, akivel megbeszélhetném a dolgot.*” Dühösen a tengerbe köpött, a köpet nagy hegygé vált, amelyből a sátán emelkedett ki és társul ajánlkozott a megbeszéléshez. Csam-pasz leküldte újdonsült társát a tenger fenekére homokért, figyelmeztetve őt, hogy említse meg a nevét (mármint Istenét) a homok megérintése előtt. A sátán ezt elmulasztotta, ezért csúnyán megégették a tenger fenekéből kicsapó lángok; ez kétszer fordult elő, amikor is Csam-pasz figyelmeztette a sátánt, hogy ha a harmadik lemerülés alkalmával sem említi Isten nevét, a lángok teljesen el fogják őt emészteni. Gonosz társa ezúttal engedelmeskedett, és végre meghozta a teremtéshez szükséges homokot. De mivel nem tudta megtartóztatni magát a rossz tréfától, Isten elűzte őt, mondván: „*Menj el a tenger fenekére, a másvilágra, abban a tűzben, mely megégett, amikor büszkeségedben nem említetted teremted nevét. Ott ülj és szenvedj az örökkévalóságig.*”

Indiában, ahol az „örökkévalóság” szót nem alkalmazzák olyan meggondolatlanul, mint az európai legendákban, a *Harivamsa* a következőket mondja el nekünk a bölcs Aurva (azaz „*comból – uru – született*”) ivadékaról, Dowson közlésében:⁵

A bölcslet sürgették barátai, hogy nemzzen utódokat. Beleegyezett, de megjósolta, hogy ivadéka mások pusztítása árán fog élni. Ekkor combjából mindent elemésztő tüzet támasztott, mely nagy hangon így kiáltott: „Éhes vagyok; hadd emésszem el a világot...” A különböző vidékek hamarosan lángban álltak, amikor Brahma beavatkozott, hogy megmentsen, amit teremtett, Aurva fiának megfelelő lakhelyet és eltartást ígérve. Lakhelyként Badavá-mukhát, az óceán torkolatát jelölte ki; ugyanis Brahma az óceánban született és ott nyugszik, és ő meg az újonnan támasztott tűz fogják elpusztítani a világot

⁴ O. Dähnhardt. *Natursagen* (1907-1912), vol. 1, pp. 60-02.

⁵ . Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology* (8. kiad. 1953), pp. 32f.

mindegyik korszak végén, és felfalni az összes dolgot az idők végezetén az istenekkel, aszurákkal és ráksaszákkal együtt. Tehát az Aurva név tömören a tengeralatti tüzet jelenti. Egyéb nevei Badavanala és Sarnvarttaka. Lángként ábrázolják, lótejjel, és nevezik meg Kakadhwajának is, mert egy varjú képével díszített zászlót visz.

A *Mahábháratában*⁶ ezt a történetet Vasizstha risi mondja el (zeta Ursae Maioris), hogy megbékítse unokáját, aki ugyanígy késlekedés nélkül el akarta pusztítani az egész világot: „Azután, ő gyermek, haragjának tüzet Aurva Varuna lakába vetette.⁷ És az a tűz, mely elemésztí a nagy óceán vizeit, hasonló lett egy nagy lótejhez, melyet a Védákat jól ismerők Vadavamukhának neveznek. És abból a torkolatból kiáradva, fölemésztí a hatalmas óceán vizeit.”

Ez a tüzes lófej aztán a kíváncsiskodót egyenesen a *Mahábhárata* és a *Shatapatha Brahmana* útvesztőibe vezeti, ahol ezek szinte áthatolhatatlanná válnak, mivel Dadhjanycs risi talányos történetével foglalkoznak, akinek lófeje a Saryanávant tóban lakott, miután a „*madhu titkát*” (madhuvidyá; *madhu* = méhser) feltárta az asvinoknak (a Dioszkuroszoknak),⁸ és akinek a csontjaiból (mármint a lókoponya csontjaiból) Tvastri mennykövet kovácsolt Indrának, aki ezzel meg tudta ölni „*a 99 vritrát*”⁹ – ahogyan Sámson ölte a filiszteusokat a szamarállkapoccsal – míg Visnu ezt a fejet a *Védák* visszaszerzésére használta, ugyanis azokat két daitija elvitte, mialatt Visnu időigényes „*jóga-álmainak*” egyikét aludta. A *Védáktól* – azaz tulajdonképpen „*szemeitől*” – megfosztva, Brahma képtelen volt folytatni a teremtés művét, ezért könyörgött a világegyetem urának, hogy ébredjen föl. „*Brahma által dicsőítve, a jeles Purusa ... lerázta álmát, elhatá-*

⁶ Hlbh. I. 180-82 (Roy ford., vol. I, pp. 410-14).

⁷ „*A víz, melyből a világ eredetér vette*”, II. G. Jacobi szerint, *Mahábhárata* (1903), p. 20.

⁸ Vö. RV 7.116.12; SB 14.1.1.18-25 (Eggeling ford., vol. 3, pp. 444f.); Szaunaka *Bnhad Ofi'rt/íja* 3.16.25 (Macdonell ford., vol. 2, pp. 82-85).

⁹ Vö. RV 7.84.13; Mhh. 12.343 (Roy ford., vol. 10, p. 578). Az egész hagyományra nézve vesd össze K. Rönnow, „*Zur Erklärung des Pravargya, des Agnicayana und des Saulrānianī*”, in: *Le Monde Oriental* (1929), pp. 113-73; lásd meg A. Keith, „*Indiai mitológia*”, MAR 6 (1917), pp. 01, 64.

rozta a Védák visszaszerzését (a daitjaktól, akik erővel elragadták őket). Jóga-erejét fölhasználva, második alakot öltött ... Sugárzó lóléjet öltött, amely a Védák lakóhelye volt. Az égbolt, minden égitestével és csillagképével, fejkévé vált ... Miután felöltötte ezt a lófejjel felruházott alakot ... a világegyetem ura ott és akkor elűnt, és az alsó régiók felé haladt”¹⁰ – hogy sikeresen visszatérjen a Ke’ítákkal, és folytassa az alvást, magától értetődően.

Más szavakkal, a „lófej” éppolyan fontos „alakja” Visnunak, mint amilyen talányos, olyannyira, hogy a hagyomány „népszerűbb” vonala nem is nagyon vesz róla tudomást, holott a nagyeposz így beszél róla:

A régi napokban, amiért jót tett a világgal, Narajána [Visnu] a nagy Vadava-mukha risiként született újjá [lásd föltebb Aurva fiát, az óceán torkolatát, Vadava-mukhát]. Miközben szigorú önsanyargatást gyakorolt Meru kebelén, magához idézte az Óceánt. Az óceán azonban nem engedelmeskedett a hívásnak [a görög Okeanosznak sem volt szokása megjelenni, amikor Zeusz mindenkit gyűlésbe hívott]. Ezen feldühödve, a risi testének hevével oly sós ízűvé változtatta az Óceán vizét, amilyen az emberi izzadság. A risi továbbá ezt mondta: „Ettől kezdve a vized már nem lesz iható. Csak akkor lesz megint mézédés a vized, amikor a benned kószáló Lófej kiissza a vizedet.” – Ezen átok miatt sós ízűek az Óceán vizei a mai napig, és senki más nem iszik belőlük, csak a Lófej.”¹¹

Pratap Chandra Koy, a fordító egy lábjegyzetben hozzáteszi (p. 583), bár nem utal az eposz első könyvére:

A hindu szent iratok említik, hogy van egy hatalmas méretű Lófej, mely a tengerekben kószál. A szájából folyton lángoló tűz árad, mely felissza a tenger vizet. Állandóan dübörgő zajt kelt. Neve Vadnva-mukha. A belőle áradó tűz neve Vadava-nala. Az Óceán vize olyan, mint a tisztított vaj. A Lófej ezt úgy issza fel, ahogyan az áldozati

¹⁰ Mbh. 12.348 (Roy ford., vol. 10, p. 605).

¹¹ Mbh. 12.343 (Roy ford., vol. 10, p. 583).

tűz a ráöntött, tisztított vajból álló áldozati italt. A Vadava-tűz eredetét néha Urva, a Dzsamadagni törzséhez tartozó risi haragjának tulajdonítják. Ezért néha Auryja-tűznek is nevezik.

Az eddig idézett tekintélyek egyike sem tartotta érdemesnek megemlíteni e Vadava-mukha föltehető tartózkodási helyét. Csak amikor Macdonell művében (*Practical Sanskrit Dictionary*, p. 267) ellenőriztük a szót, tudtuk meg – pontosan előrejelzésünk szerint, bár Macdonell alighanem a földi Déli-sarkra gondol – hogy „*vadabā, f. = kanca; Vivasvat felesége, aki kanca képében lett az asvinok anyja ... vadaba-agni, m. tengeralatti tűz (föltehetően a Déli-sarkon helyezkedik el) ... vadaba-mukha, n. kanca-száj = a pokol bejárata a Déli-sarkon*”.

Nem valószínű, hogy e homályos mozzanatokat világos és összefüggő történeté fogjuk változtatni azáltal, hogy hébe-hóba alaposabban foglalkozunk Dadhjanycsal, akinek a neve állítólag „*tejsavanyítást*” jelent, és aki „*Agni létrehozója*”, illetve azáltal, hogy összehasonlítjuk a sok szereplőt, akiket az óceán kiívásával vádolnak: csak annyit remélhetünk, hogy ráirányítjuk a figyelmet a sok, észre sem vett konkrét probléma egyikére.

Fölmerülhet a gyanú, hogy talán azonosítani szeretnénk a tengert elnyelő lófejet az ugyanilyen szomjas Agasztja-Canopusszal,¹² csak azért, hogy leegyszerűsítsük a helyzetet; egyébként vannak tényezők, melyek ilyen megoldás felé csábítanak.¹³ De a ló Marsnak az állata, és a „*gyors lovakkal járó Apám Napát*

¹² Lásd fentebb p. 230. Vö. még Varāhamihīra, *The Brihad Sankita*, H. Kern ford., in: *JRAS* 5 (1871), p. 24. A maorik egy idevágó és igen sajátos legendáját illetően lásd *The Lore, of the Whare-wānanga*, S. Smith ford., in: *Mem. Polytesian Soc.* 3 (1913), pp. 156f., 164, és M. Makemson, *The Morning Star Rises: an Account of Polynesian Astronomy* (1941), p. 157, ahol összegzés található. Ebben Rangi-tamaku (vagyis az az ég, mely közvetlenül a látható cg fölött helyezkedik el) vizei túlhevültek és elpárologtak, úgy hogy az égi halak egész törzsének kellett elvándorolniuk; leereszkedtek a „*Pók Útján*”, ahol találkoztak a fölfelé tartó, apja megbosszulására induló Tavhakival.

¹³ Pl. Bizánci Stephanus említi Poszeidón-Canopus egyik templomát; lásd P Casanova, „*De quelqucs Légendes astronomiques Arabes*”, in: *BIFAO* 2 (1902), p. 11.

*ksatrija... ragadja el a hvarnát”, elrejtve azt a „mély tenger fenekén, a mély tó fenekén”¹⁴: a vizek (apám) „unokaöccse” (napát), és nem az eredeti (és legfőbb) ura az „óceán torkolatának”, aliaspi narátinik, „a vizek egybefolyásának”, azaz Canopusnak, melyet a régi tahitiaiak így neveztek: „az Ünnep, ahonnan a tenger árja ered” (T. Henry, *Ancient Tahiti*. [1928], p. 363). Sőt Aurva ijesztő fia „újonnan támasztott tűz”, mint hallottuk, Apám Napát pedig egyáltalán nem az egyetlen „Agni”; a *Rigvéda* négy „tűzről”, Agniről tud, melyeket az áldozati szertartás egymás után elemésztett. Nemigen juthatunk semmiféle érdemi meglátáshoz, ha továbbra is figyelmen kívül hagyjuk az egyetlen érvényes mitikus dimenziót: az időt.*

Mivel a lófejek nem kapcsolódnak egészen „természetes” módon a mély vizekhez, Jacob Grimm által gyűjtött történetekkel fejezhetnénk be (TM, pp. 597f):

A tavak nem tűrik, hogy mélységüket megmérjék. A Mumwehee-n, amikor a mélységmérők már kilenc háló összes zsinégét leeresztették egy nehezékkal anélkül, hogy feneket ért volna, tutajuk süllyedni kezdett, és csak a szárazföldre való gyors menekülés révén juthattak biztonságba ... Egy férfi csónakkal a Titisee közepére evezett, és már végtelen sok fonalat engedett ki a nehezék után, amikor borzalmas kiáltás hallatszott a hullámokból: „Mérj meg. s aztán felfallak!” Nagy ijedtségében a férfi elállt szándékától, s azóta senki sem merte megmér-

¹⁴ Jastok 79.51; lásd E. Herzfeld, *Zoroaster and His World* (1947), p. 571; az iráni elképzelésekkel össze kell vetni az Apám Napátnak szentelt rigvédabeli himnuszt (RV 2.25), ahol azt mondják róla, hogy „a vizekben ragyog”, olthatatlanul lángolva, a lovak hajtója (2.35.5: „*Er hat sich in den Gewässern – apsu – ausgestreckt*” ... 2.35.6: „*Dort ist der Geburtsort des Rosses und dieser Sonne*”).

ni a tó mélységét ... Van egy hasonló történet ... Huntsoe-ről, hogy néhányan megpróbálták megmérni a mélységet zsinórra erősített ekevassal, amikor a víz alól szellemhang szólt: „i maale vore vögge, vi skal maale jeres lägge!” Nagy rémületben húzták föl a zsinórt, de az ekevas helyett egy régi lókoponya függött rajta.

20. FÜGGELÉK

Az ilyen történetek egyáltalán nem tréfások, még ha ilyen benyomást keltenek is, amikor elénk kerülnek az eurázsiai folklórban. A „levegő” – csillagászati terminus a szó szoros értelmében, s ennél fogva „vallási” fogalom is. Így Eleazar b. Pedath rabbi (Kr. n. 270 körül) ezt hozza tudomásunkra: *„Als der Pharaoh aus Aegypten auszog, die israeliten zu verfolgen, erhoben sie ihre Augen gen Himmel und sahen den Engelsfürsten Ägyptens in der Luft fliegen.”*

„Ez pedig Egyiptom bukását jelenti”, teszi hozzá Bertholet, aki említi az esetet „Perzsia őrzőangyaláról” szóló cikkében (*Festschrift Pavry*, p. 38), kiindulva Ezsaiás 24.21-ből, és ennek rabbinikus értelmezéséből. Utal továbbá Chanina rabbi (Kr. u. 225 körül) kijelentésére: *„Nicht bestraft Gott eine Nation eher, als bis er zuvor ihren Engelsfürsten im Himmel bestraft hat”*, mellyel összeveti a Iz 24.21 versét: *„És lesz ama napon: meglátogatja az Úr a magasság seregét a magasságban, és a föld királyait a földön.”*

Ezeket az „őrzőangyalokat” előbb vagy utóbb azonosítani fogjuk, amennyiben ez még nem történt volna meg a régebbi irodalomban, melyet kortársaink „elavultnak” bélyegeznek; egyikük – Ezsau/Edom „angyal-ura”, akivel a Zóhár szerint Jákob birkózott (Teremtés 32.24-33) éppen a Mars bolygó.¹

¹ Lásd J. Eisenmengcr, *Entdecktes Judenthum I.* (1711), pp. 844-46; vö. *The Zohar*, 144a, 146a (H. Sperling és M. Simon ford. [1956], vol. 2, pp. 63, 701.): *„Mert Jákob legyőzte a kígyót elővigyázatossággal és fortéllyal, de főleg a bakkecske révén; és bár a kígyó és Szamáel ugyanazok, mégis Szamáelt más módon is legyőzte, ahogyan írva vagyon: és tusakodik vele vele egy férfiú, egész a hajnal feljöveteleig”* (Tér 32.24). Továbbá: *„Újabb áldást kapott [Jákob] attól az angyaltól, Ezsau törzsfőjétől.”* A. Jeremiás (ATAO, p. 324) úgy véli, hogy a birkózás „Nibirunál” történt, melyet itt ő

Az egész rendszer tényleges működését – például ezeket a büntetéseket először az „*égben*”, majd azt követően a „*földön*” – csak akkor fogjuk megérteni, ha Platón *Timaiosát* ugyanolyan komolyan vesszük, mint maga a pitagoreus Timaios, akit Platón úgy mutatott be, mint „*astronomikōtaton hēmōn*”, vagyis mint aki közülünk a leginkább csillagászati gondolkodású, és ha elfogadjuk minden további vizsgálódás alapjának. (Lásd alább a XXII. fejezetben e kozmikus rendszer felületes taglalását.)

a napfordulóval azonosít, de lásd a 39. függelékét. A csillag-szerepkört betöltő angyalokra nézve, lásd M. Knapp, *An-tiskia* (1927), pp. 33-36.

21. FÜGGELÉK

Az efféle nagyszabású események halk, de egész kellemes visszhangját találjuk egy ész történetben, mely az ágyát változtató Eim tórol szól (Grimm, TM, p. 599):

Partján vad és gonosz emberek éltek, akik sohasem kaszálták le az általa öntözött réteket, és nem vetették be az általa megtermékenyített földeket, hanem raboltak és gyilkoltak, úgyhogy fénylő hullámaikat beszennyezte a meggyilkoltak vére. A tó pedig gyászolt, majd egy este összehívta a halait, és velük együtt a levegőbe emelkedett. A nagy zaj hallatán a brigantik fölkiáltottak: „Az Eim elhagyta ágyát, gyűjtsük össze a halait és elrejtett kincsét.” De a halak eltűntek, és a tó fenekén csak kígyókat, békákat és szalamandereket találtak, melyek mindenfelől előkúsztak, és beszállásolták magukat a gazfickókhoz.

Az Eim közben egyre magasabbra emelkedett, és fehér felleként szállt a levegőben; a vadászok így szóltak az erdőben: „Mi ez a borongós időjárás fölöttünk?”, a csordások pedig így: „Milyen fehér hattyú röpül az égen?” Egész éjjel a csillagok között függött, reggel pedig az aratók észrevették, hogy süllyed, a fehér hattyúból fehér hajó lett, a hajóból pedig sodródó, sötét felhő. És a vízekből hang szállt feléjük: „Húzódjatok odébb az aratókkal, nálatok fogok lakni.” Szívélyesen fogadták, mert majd harmattal fogja öntözni földjeiket és rétejeiket; ő pedig egészen leereszkedett és elnyújtózott új fekhelyén. Az emberek rendbe tették az ágyát, gátakat építettek, és körbeültették facsemetékkal, hogy hűsítsék arcát. Földjeiket termékennyé tette, rétejeiket zölddé; az emberek pedig táncoltak körülötte, s az öregek megifjodtak az örömtől.

Egy lábjegyzetben Grimm idézi F. Thiersch véleményét a tórol;

Vajon nem lehet, hogy Eim ugyanaz, mint Embach (anya-patak, az emma-nyájból...) Dorpat közelében, melynek eredetéről a következőket mesélik? Amikor Isten megteremtette az eget és a földet, az állatoknak királyt akart küldeni, aki rendet tart közöttük; megparancsolta nekik, hogy fogadására ássanak egy széles és mély medret, hogy sétálhasson a partjain; a kiásott földből pedig hegy leend, s azon fog lakni a király. Minden állat munkához látott: a nyúl mérte ki a földet, a róka maga után húzott farkával jelölte ki a patak folyásirányát, s amikor befejezték a meder mélyítését, aranykelyhéből Isten vizet öntött bele.

Milyen szívós a hagyomány élete! És mennyire nyilvánvaló – itt csakugyan az – hogy többről van szó, mint egy folyó vagy tó medrének megváltoztatásáról; az, hogy a folyóknak megvan a saját módszerük új meder kiválasztására, ahelyett hogy halaikkal együtt a levegőben szállnának és a csillagok között függenének, olyan tény, mely őseink előtt aligha volt ismeretlen, akár észtek voltak, akár mások.

22. FÜGGELÉK

Indiában találunk egy erről fennmaradt emléket, bár eléggé megfakult, és láthatóan összekeveredik benne a szekér a hintóval. A *Sūrya-Siddhānta* megállapítja: „A Bikában a 17. fok, egy bolygó, melynek szélessége két foknál kissé nagyobb, délre, ketté fogja hasítani Rohini szekerét.”¹

Burgess szerint (p.214) Rohini (= Aldebaran) szekere „öt csillagot tartalmaz, melynek csoportosulásában a hindu képzelet egy szekér körvonalait vette ki”, vagyis a Hyádok, melyek epsilon delta gamma nü alpha Taurit tartalmazzák. Burgess így folytatja (p. 249): „A *Siddhanta* nem közli velünk, mi lesz a következménye ennek az eseménynek; ez inkább a csillagfejtés, mint a csillagátszat területéhez tartozik. A *Rincatantrából* idézzük (238-41. versszak) e következmények leírását, mely \&rahamihira asztrológiai műveiből származik:

Amikor a Szaturnusz kettéhasítja Rohini szekerét itt a világban, a Mádhava nem esik a földön 12 évig. Amikor Pradszápati csillagképének szekere kettéhasad, a föld úgy viselkedik, mint aki vetkezett, felszíne bizonyos értelemben beszóródik hamuval és csontokkal: a Kápálíka vezeklés.

Ha a Szaturnusz, Mars vagy a leszálló csomópont kettéhasítja Rohini szekerét, miért kell azt mondanom, hogy tengernyi baj közepette, pusztulás lesz a világ sorsa?

Amikor a hold megállapodik Rohini szekérének közepén, a férfiak céltalanul kóborolnak, hajlékuktól megfosztva, gyermekeik megfőzött húsát eszik, és napon égetett edényekből isszák a vizet.

Semmit sem tudunk arról, hogy az ősi hindu csillagfejtés e furcsa mozzanata milyen fogalmakon alapul.”

¹ *Sūrya-Siddhānta*, E. Burgess ford. (1860; újrány. 1935), 8.13, pp. 248f.

Úgy látszik, azok a rossz tapasztalatok, melyeket Szaturnusz szerzett Auriga járművével – akár béta zeta Tanri, akár a Hyádok – nyomot hagytak az indiai asztrológusok emlékezetében.

23. FÜGGELÉK

Lásd J. Kepler, „*De Stella Nova in Pede Serpentarii et qui sub ejus exor-tum de novo iniit Trigono Igneo*”, in: *Opera Omnia*, C. Frisch szerk. (1859), vol. 2, p. 636. Lásd még J. Kepler, „*De vero anno quo Aeternus Dei Filius humanum naturam... assumpsit*”, in: *Opera Omnia* (1863), vol. 4, pp. 346ff.

Keplert nem annyira a trigon egyik szögének állatöv körüli forgása érdekelte, mint inkább az az időtartam, melyre az együttállásoknak szükségük volt ahhoz, hogy áthaladjanak mind a négy „*elemen*”, de főleg a „*tüzes jegyű hármasságban*” bekövetkező együttállások közötti idő. Az állatöv az alábbi módon osztható fel a négy „*elemi*” trigonra vagy hármasságra:

Tűz; Kos, Oroszlán, Nyilas
Föld: Bika, Szűz, Bak
Levegő: Ikrek, Mérleg, Vízöntő
Víz: Rák, Skorpió, Halak

A Szaturnusz és Jupiter húszévenként bekövetkező „*nagy együttállása*” körülbelül 200 évig marad egy hármasságon belül; 800 év (pontosabban: 794 év) alatt halad át mind a négy „*elemen*”. Átlagosan 800 évvel számolva, mely az együttállásnak kellett ahhoz, hogy az egyik „*tüzes hármasságból*” a másikba jusson, Kepler így rekonstruálta a történelmet:

4000	Kr.e. Ádám	<i>Creatio mundi</i>
3200	Enoch	<i>Latrocinia, urbes, artes, tyrannis</i>
2400	Noah	<i>Diluvium</i>
1600	Moses	<i>Exitus és Aegypto. Lex</i>
800	Isaiah	<i>Aera Graecorum, Babyloniorum, Romanorum</i>
0	Christ	<i>Monarchia RomAna. Reformatio orbis</i>
800	Kr.u. Carolus Magnus	<i>Imperium Occidentis ét Saracenorum</i>
1600	Rudolphus II.	<i>Vita, facta et vota nostra, qui haec disserimus</i>

Ami a még távoli 2400. évet illeti, Kepler megjegyzi: „*Ubi tunc nos et modo florentissima nostra Germania? Et quinam successores nostri? An et memores nostri erunt? Siquidem mundus duraverit.*” („*Florentissima Germania*”: ezt még a harmincéves háború kezdete előtt írta.)

Vesd össze H. H. Kritzinger (*Der Stern der Weisen* [1911], pp. 35, 44, 59), aki hosszasan taglalja a „nagy együttállások” jelentőségét, hozzátéve: „*Ugyanezt a táblázatot közli pontosabb adatokkal Riccioli az Almagestum Nóvum című művében (Töm. I, 672-75), az alábbi sorokkal kezdve;*

*Ignea Triplicitas, coniunctio Maxima dicta
Saturniq. Jouisque, annis redit Octingentis.*”

Amit itt a húszévenként bekövetkező „*nagy együttállásnak*” nevez, a korábbi időkben, vagyis a szasszanida és arab asztrológiában, „*kis együttállásnak*” nevezték, mint E. S. Kennedy tudósításából kiderül:¹

Körülbelül 12 ilyen, kis együttállás után a következő együttállás belép a következő hármasságba. Ez az esemény, melyet elmozdulásnak vagy tranzitnak (intiqál al-mamarr) neveznek, középső együttállás néven is ismeretes... Négy középső együttállás révén a jelenség áthalad az összes hármasságon, s ezzel nagy együttállást alkot. De ahhoz, hogy a teljes ciklus újrakezdődjék egy bizonyos kiinduló jegyből, melyet a Baknak vesznek, három nagy együttállás szükséges, melyek együtt hatalmas együttállást képeznek.

Tehát a „*hatalmas együttállás*” megegyezik a Jupiter-Szturnusz együttállások – hatvan év (pontosabban: 59,6 év) alatt kialakuló – trigonja egyik szögének vagy sarkának a teljes állatöv körüli forgásával, mely 2400 év (illetőleg 2383 év) alatt megy végbe.

¹ *Zij-i Sháh, a Szasszanidák csillagászati kézikönyve, és a 'tranzit' (Mamarr) asztrológiai tana*, JAOS 78 (1958), p. 259.

Az egyik sajátos okát annak, hogy a 800 éves „nagy együttállást” hárommal kell szorozni, Oscar Marzel cikke² ismerteti: az archaikus „Gestalt-Astronomie” keretén belül a trigon egészének forgása „számított”. (Hinze a hatszöggel is foglalkozik, vagyis a Merkúr „Gestaltjával” – egy szöglet húszéves forgásával – továbbá a híres „Pentagramma Venerisszel”).

Ami a Szaturnusz-Jupiter együttállások Iránban és Indiában játszott szerepét illeti, lásd még D. Pingree („Csillagászat és csillagjóslás Indiában és Iránban”, ISIS 54 [1963], p. 244), továbbá B. L. van der Waerden hamarosan megjelenő dolgozatát „a Kr. e. 3102. évi együttállásról” – pontosan ez az együttállás jelenti be az Özönvizet a Mahábháratában. Állítólag a nagy együttállásoknak nem találni nyomát a hindu és hellenisztikus csillagjóslásban. Az asztrológia azonban nemcsak szövegekben található, melyek első pillantásra ilyeneként ismerhetők fel. Görögországtól eltekintve, ahol – Kronosz és Szaturnusz olümpiai birkózásán kívül – tudunk még a hatvanéves időközökben tartott Daidaliákról, az indiai vagy nyugat-szudáni hatvanéves ciklusokat aligha fogjuk megérteni, amíg tudósaink továbbra is tilalom alatt tartják a Szaturnusz-Jupiter együttállás trigonját; e betiltás egyébként logikus következménye annak, hogy kitartóan ellenzik Szaturnusznak és Jupiternek Szaturnuszként és Jupiterként való elismerését.

Minthogy a Kr. e. 6. évi döntő fontosságú együttállás (mely „megnyitotta” a jelenlegi Halak-korszakot) zeta Piscium közelében történt, némi meglepődéssel értesülünk Burgesstől (*Sūrya-Siddhānta*, p. 14) az alábbiakról-ahol a *nutáció* (libegésnek is nevezik) indiai fogalmát magyarázza el: „A tavaszpont nyugat és kelet felé libeg a zeta Piscinum közelében lévő rögzített ponttól, melyet a sziderikus szféra kezdetének tételezünk”, és ez a „libegés” huszonegy foknyira tér ki keleti és nyugati irányban ettől a

² Studien zum Verständnis der archaischen Astronomie”, in: *Symbolon. Jahrbuch für Symbolforschung* 5 (1966), pp. 162-219, főleg pp. 203ff.

fix ponttól. A 230. oldalon azt írja zeta Pisciumról, hogy „*hosszúsági fokban egybeesett a tavaszponttal Kr. u. 572-ben.*”

24. FÜGGELÉK

Eduárd Stucken (*Astralmythen*, pp. 190f.), később pedig F. W. Albright (JAOS 40, pp. 329f.) felhívta a figyelmet ugyanennek a módszernek az alkalmazására, amikor Risjaszringát, Vibhandaka (Kasjapa fia) és egy szarvasünő fiát, a Lomapada király által küldött kurtizán az utóbbinak a városába csalta, mert csak Risjaszringa jelenléte hozhat az országnak esőt. (Vesd össze H. Eüders, „*Die Sage von Rsyasrnga*”, in: *Philologica Indica* [1940], pp. 1-42; továbbá Lüders, „*Zur Sage von Rsyasrnga*”, *Philologica Indica*, pp. 43-73.)

A fő különbség a GE és a *Mahábhárata* 3.110-13-ban elmesélt történet (Roy ford., vol. 2, pp. 242-48) között az, hogy emitt Vibhandaka atyának „*a testét bontotta szőr egészen a körme hegyéig... és akinek élete tiszta volt, és vallásos meditációban telt el*”; és a fia az, akit elcsábítanak, aki a jelek szerint nem szőrös, viszont „*egy szarv volt e nemesszívű szent fején*”. Mindketten „*szentek*” voltak – azokban a „*dicső és távoli időkben*” az indiaiaknak szokása volt *tapaszt*, azaz „*aszketikus hői*” fejleszteni, mely – ha szabad így fogalmazni – a legmagasabb fokú kozmikus „*teljesítőképesség*” eszköze volt.

25. FÜGGELÉK

A *sīppu* szó jelentését még nem sikerült biztonsággal megállapítani. (Lásd W. Baumgartner, „*Untersuchungen zn den akkadischen Bauausdrücken*”, ZA 36 [1925], pp. 27, 63; A. Schott, „*Zu meiner Übersetzung des Gilgamesh-Epos*”, ZA 42 [1934], pp. 105f.) E küzdelem stílusát illetően, melyet Cyrus Gordon „*övbirkózásként*” jellemez (JNES 7, p. 264), lásd A. Oppenheim, Or. 17, pp. 29f. „*Megragadták egymást (övéknél), mint hozzáértők / birkóztak. / Lerombolták a kapufélfát / A fal remegett.*” Lásd még E. A. Speiser, „*Akkád mítoszok és eposzok*”, ANET, p. 78. Ez a kapufélfá egyáltalán nem *quantité négligeable*, mert hasonló „*tárgy*” kerül az utunkba a cédruserdő „*bejáratánál*” is, és a legördögibb dolgokat műveli szegény Enkidu-val. (Vesd össze J. Friedrich, „*Die hethitischen Bruchstücke des Gilgamesh-Epos*”, ZA39 [1929-30], pp. 48f., ahol a hettita töredékekkel foglalkozik; annyit legalább megállapított, hogy nem a reteszről van szó.)

Valójában ha a GE-ból indulhattunk volna ki, az eposz futólagos érintése helyett, a számos „*ajtó*” a „*félfáival*” vagy „*oszlopaival*”, valamint „*betétjeivel*” és „*küszöbjeivel*” ugyanolyan bénító hatást gyakorolt volna ránk, mint a Medúza szeme. Egyébként egy káros fordítás is elég ahhoz, hogy kővé meredjen az olvasó.

26. FÜGGELÉK

Lásd P Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), 99: „^{il}Dapinu, ‘a hatékony, az erős’, előneve Nuszkunak (*passim*), Nabunak, Marduknak ... Csillagistenként il Dapinu: Marduknak a csillaga, vagyis Jupiter, aki azonos (^dSUL.PA.E₃-mal ... ^{mul}UD.AL.TAR-ral... Mivel UD.AL.TAR jelentheti a Procyon állócsillagot is, ^{il}Dapinunak is kell ilyen jelentéssel bírnia (Jensen, ‘der Furchtbare, Gewaltige [= Humbaba]’, ZDMG 67, p. 517).” (Nuszku és Merkúr azonosságát illetően lásd H. és J. Lewy, „Nuszku Isten”, *Or* 17 [1948], pp. 146-59.) Lásd még Gössmann, 137. s.v. ^{mul}UD.AL.TAR: „I. Akkádul annyi mint umu dapinu... Jupiter teljes neve, II. Procyon. Úgy látszik, Procyont együtt kezelték Jupiter erőnlétével, a Rákkal.” Lásd még E. Weidner, *Handbuch der babylomschen Astronomie* (1915), p. 25. (Procyont, mint a Rák részét illetően lásd RLA 3, p. 77; az al. Lu5. kifejezést illetően, mely néha a Rák állatövi jegyre utal, egyébként Procyonra, lásd B. van der Waerden, „A harminchat csillag”, JNES 8 [1949], p. 21.) Langdon (*Semitic Mythology* [1931], p. 268) említi a Humbaba = Procyon azonosítást anélkül, hogy megadná a forrást, vagy egyáltalán törődne az ilyesmivel.

Ami a ^{mul} (illetve babiloni ^{kakkab}) determinánssal ellátott Humba nevet illeti, Weidner (RLA 2, p. 389) két jegyzék létéről tájékoztat bennünket, melyek témája a „7 astralen Enlil-Gottheiten”. Az 1. jegyzék a következő – Weidner szerint közöljük, mert most éppen nem lényeges kimutatni, hol helyesek azonosításai, hol nem: „Perseus a nippuri Enlil, g Ursae Maioris az enamillai Enlil, alpha Cassiopeiae a hurság-kalamai Enlil, Columba a ku-labai Enlil, Taurus az arattai Enlil, ^kHumba (= ?) a šuba(?) -elámi Enlil, Arc-turus a babiloni Enlil.” A 2. jegyzékből kimarad ^{mul}Humba (vesd össze még Weidner, *Handbuch*, pp. 58-60). Gössmann 188 kijelenti, F. Bollra és C. Be-zoldra hivatkozva (*Antike Beobachtungen farbiger Sterne* [1916], p. 121), hogy VAT 0418 III 3 szerint „^{mul}Humba helyettesíti ^{mul}APIN-t”. Az utóbbi, az „ekecsillagkép” – a Triangulum és gamma Andromedae együtt (lásd van der Waerden, JNES 8, p. 13).

Mármost igen érdekes Hüsing közlése (*Die einheimischen Quellen zur Ge-sckichte Elams* [1916], pp.1 1, 95), mely szerint „*Elám legfőbb istene... Huniban (Hanubani, Hámban – Umman, Imbi)*” föltehetően ugyanaz, mint Hanuman, a majomisten, Ráma ravasz tanácsadója (Hüsing is majomnak tartja Humbant), továbbá Charles Dupuis (*Origine de tous les cultes et toute les religions* [1795], vol. 3, p. 363) következő közlése: „*Dans l'explication des Fables Indiennes, nous avons toujours trouvé que Procyon étoit le fameux singe Hanuman. Il fixe le lever du Sagittaire, avec lequel le singe est en aspect (Kírcher: Oedipus 2 II, p. 201).*”

Figyelembe véve azt, hogy Procyont a Rák csillagai közé számolták, mely csillagképnek volt Nangar = Ács neve, a GE tisztán sumer eredetű 12. táblája talán teljesen új jelentőséget nyer. Ebben Gilgames sokat „*jajgat*” és „*siráncozik*” valamely tárgyak miatt, melyeket otthagyt (vagy nem hagyott ott), ahol talán biztonságban lettek volna: „*az Ács – nangar – házában*”. Procyontól, Jupiter és Merkúr állócsillag-képviselésétől eltekintve, ha majd Humbaba már megtisztult „*emberevő óriás*” hírnevétől, el fog jönni az ideje, hogy megvizsgáljuk Kombaboszt és hasonmásait az iráni és indiai mitológiában.¹ Az ifjú Kombabosz története, aki kasztrálta magát óvintézkedésül, amikor kijelölték „*Cézár felesége*” útitársának, eddig nem volt összevethető a céd-

¹ Lukianosz, „*De Dea Syria*”, in: *Lucian*, A. M. Harmon ford., vol. 4, cols. 19-27, LCL. Lukianosz azt állítja, hogy Kombabosz volt a *galloi* prototípusa, vagyis hogy példája nyomán a Nagy Istennő papjai kasztrálták magukat, és női ruhát öltöttek. Lásd még F. Liebrecht, *Des Gervasius von Tilbury Otia Imperialia* (1856), pp. 216f.; Ganschinitz, in: *RE II*, cols. 1132-39; E. Benveniste, „*La Légende de Kombabos*”, in: *Mélanges Syriens offerts à René Dussaud* (1939), pp. 249-58.

ruserdő „szörnyetegével”, bár a tudósok egyetértenek abban, hogy a Humbaba és Kombabosz nevek azonosak. Érdekes volna megvizsgálni, vajon a javasolt Humbaba = Merkúr egyenlet Kombaboszra is érvényes-e. F. K. Movers azonban arrafelé hajlott, hogy Kombaboszt Szatur-nusznak tekintse.²

² *Die Phönizier* (1841/1967), vol. I, pp. 154, 306-309, 680-89.

27. FÜGGELÉK

Lásd A. Oppenheim, „Mezopotámiai mitológia”, *Or.* 17 (1948), p. 40; „*Miután Enkidu feléje dobta ... azt, amit a dolog megszipításával a bika 'jobb combjának' neveznek, az istennő és hívei ősi rítusokat mutattak be a bika testrésze fölött.*”

Ez az állítás természetesen igaz, de sok mindent nem magyaráz meg – még azt sem kérdezi meg, miért éppen a jobb combról van szó (*imittu*; vö. H. Holma, *Die Namen der Körperteile im Assyrisch-Babylonischen* [1911], pp. 131f. A „*megszipítésre*” vonatkozóan lásd Holma, pp. 961.).

Mivel szakértőink egyhangúlag átsiklanak afölött, hogy a GE kifejezetten az égi bikáról beszél, érdemleges kérdéseket már nem is tudnak föltenni; azon meggyőződésüknek köszönhetően pedig, hogy kevés közös vonás van a mezopotámiaiak és egyiptomiak között, a „*bikacombot*” akkor sem veszik észre, amikor a szemük előtt van. Márpedig tényleg ott van: Maskhetit, a bika combját, vagyis Ursa Maiort ábrázolták a csillagászati mennyezeteken Szenmut és Szeti sírboltjaiban, a Ramesszeumban stb. Az altáji mitológiában Ursából szarvasláb lesz, Mexikóban pedig Teszkatlipoka elveszett „*lábfeje*”.

A csillagképeket bizonyos rendszer szerint nevezték el, és ha „*hiányos*” vagy megcsonkított szereplőkkel találkozunk közöttük, jogunk van indoklást kérni: pl. miért áll *az Argó* hajó csak tatból, a Pegasus miért csak egy fél ló, eltekintve attól, hogy a fején áll és szárnya van, miért áll Taurus csak a bika fejéből és mellső harmadából, míg a „*combja*” a circumpoláris körzetben forog körbe, így érdemes elgondolkodni azon, hogy a denderai kerek állatövön (római időszak) egy kost látunk a cirkumpoláris „*combon*” ülve, és még szabályosan hátra is néz, már ahogy az illik is egy állatövi Kos csillagképhez (lásd F. J. Lauth, *Zodiaques de Denderah* [1865], p. 44). Bénédite-re hivatkozva, G. A. Wainwright („*Egy csillagkép-páros*”, in: *Studies Presented to Fl. Griffith* [1932], p. 373) említést tesz egy Edfuból származó kosfej és comb együttesről, melyet „*Khnum mellső lábának*” neveznek (vö. *Monumenti dell’Egitto e della Nubia*, Ippolito Rosellini szerk. [1844], vol. 3, 24. képtábla).

28. FÜGGELÉK

A GE-ben Enkidu később jelenik meg az események színterén, mint Gilgames. Ez azért nem jogosít fel bennünket arra, hogy benne lássuk az „*ifjabb fivér*” prototípusát (lásd pl. W. Albright, „*Gilgames és Enkidu*”, JAOS 40 [1920], pp. 312, 318). Valójában az Ikrék szőrös partnere, a „*Kutya*”, az idősebbiknek a prototípusa, akit különféle módon túrnak ki elsőszülöttségi jogaiból. A szőrös Ézsau az, elsőszülött, ugyanígy Hono-szuszori no Mikoto (*Nihongi*, W.G. Aston ford. [újrany. 1960], pp. 92-108; K. Florenz, *Die his-torischen Quellen der Shinto-Religion* [1919], pp. 204-21), akinek – miután a japán „*Jákob*” megelőzte – ivadékaival együtt nyolcvan nemzedéken át kellett szolgálnia a császári palotában mint „*kutyák*”, bohócok, komédiások vagy örök; újévkor és a koronázási szertartás alatt ezeknek a Hajahitóknak háromszor kellett ugatniuk.

A dolog különösen nyilvánvalóvá válik Egyiptomban, ahol H. Keestől (*Der Götterglaube im Alten Ägypten* [1956], p.193, n.3) megtudjuk: „*wtw jelentése 'sakál' és 'a legidősebb'*”, és történetesen akkor tette e megjegyzést, amikor egy klasszikus csalási esetet vizsgált: amikor Géb/Kronosz Hóruszt nyilvánította a legidősebbnek, ezzel teljesen kirekesztve Széth/Tüphónt, amint a shabakai feliratban olvassuk. Valójában Géb azt állítja, hogy Hórusz = Upuaut, az Út Megnyitója, a felső-egyiptomi sakál vagy farkas. A „*Kutya—Iker*” problematika azonban olyan méretű és súlyú, hogy itt nem tárgyalható.

Az elválaszthatatlan „*ikrek*” különösen fontos és sokatmondó esetével találkozunk a cseroki mitológiában, ahol a mennydörgésfíúk neve „*Kis Emberek*”. Kezdetben csak az egyik fiúról hallunk, aki „*A Szerencsés Vadász*” és „*Kukorica*” szabályos házasságából születik, de hamarosan a folyóban „*megtalálja bátyját*”, akinek a neve „*ő-aki-vadon-nőtt fel*”. Ők ketten rendezik el a világot és az emberi életet olyannak, amilyen ma, tipikus példaként annak, amit a néprajzosok „*kultúrhérosznak*” neveznek. Lévéen teljesen hasonlóak Gilgameshez és Enkiduhoz, arra kérték őket, hogy hir-

dessenek „*ítéleteket*”, alias jóslatokat, miután végleg elhagyták a „*Földet*”.¹

¹ J. Mooney, „*A cserokik mítoszai*”, 19. ARBAE 1897-98 (1900), pp. 243-50.

29. FÜGGELÉK

Akár Léthének is nevezhetnénk, és meg lennénk elégedve az elnevezéssel, ha nem lenne oly sajnálatosan bizonytalan Léthé betájolása, különös tekintettel a lélek égi útvonálára. Minthogy a Tejút óriási, nem segít annak kimondása, hogy valamely galaktikus térségben kell keresnünk. Sőt még az sem világos, hogy pontosan mely alkalommal kellett a lelkeknek inni a feledékenység e folyamának vizéből; nem sokkal Hadészbe érkezésük után, vagy testet öltésük előtt, netán mindkét alkalommal? Bár annak föltételezése, hogy már a bejáratnál ittak belőle, megfosztaná jelentőségétől az alvilági törvénykezést, attól, hogy korábbi viselkedésüket jóval vagy rosszal viszonyozza, mégis mindkét nézetnek voltak hívei. (Lásd O. Gruppé, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* [1906], pp. 403-405, 1036-41. Gruppé idéz egy szöveget - p. 760, n. 8 – mely szerint az a lélek, mely még nem kelt át a Léthén, visszatér az élőket zaklatni.)

Az orfikus-pitagoreus hagyományt képviselő, legavatottabb tanúink szerint a Léthé az újjászületés előtti utolsó „állomás”; így vélekedik például Platón az Ér mítoszában (*Az állam* 10.614ff.), Vergilius az *Aeneis* hatodik könyvében (748-51), de csak Macrobius tesz úgy (*Commentary on the Dream of Scipio*, W. Stahl ford. [1952], /, 12.8), mintha ismerné az ital forrását: a Crater csillagkép, „*Bakkhusz kelyhe*”. Ennek ugyan nincs értelme,¹

¹ Macrobius „*uranográfiája*” ugyancsak zavarbaejtő. Azt állítja, hogy „*ameddig a lefelé tartó lelkek még a Rákban vannak, az istenek társaságában lévőknek tekinthetők, ezen a ponton ugyanis még nem hagyták el a Tejutat. De amikor leereszkedésük során elérték az Oroszlánt, ezzel beléptek további állapotuk első stádiumába ... Amikor a lélek alászáll arról a helyről, ahol az Állatöv és a Tejút keresztezik egymást, lefelé haladtában megnyúlik, és a gömbből, mely az egyetlen isteni forma, kúppá változik ...*” Főntebb (p. 213) már megjegyeztük, hogy amikor Macrobius a „*Rák Kapuját*” a Tejút és állatöv metszéspontjának nevezi, *jegyekről* beszél, s nem csillagképekről, így tesz akkor is, amikor „*Bakkhusz kelyhét*” – a Cratert – „*a Rák és Oroszlán közötti térségbe*” helyezi: Crater az Oroszlán cs Szüz „*között*” van, azaz délre esik ezektől a csillagképektől. Hogy a lelkek, akik a Tejút és az ekliptika e kereszteződésétől – vagyis a Bika és Ikrek között – jönnek „*lefelé*”, hogyan érik el a Léthé vizét a Oroszlántól és Szüztől délre eső

de bárhogy is van, nála a lelkek a Tejút és állatöv északi metszéspontján át ereszkednek le, a Skorpió és Nyilas közötti déli keresztződést tekintve bejáratnak, ami beleillik a Sphaera barbarica „*Hadész-csillagképeibe*”. Egyébként földgömbünk más részein is vettünk észre (lásd pp. 213f.) némi bizonytalanságot a be- és kijáratot illetően: Nicaraguában „*Skorpió Anya a Tejút végén*” fogadja a holtak lelkeit és ügyel a születendő csecsemőkre, míg a cseroki indiánok láthatóan a Tejút „*Északi Végér*” (Ikrek-Bika) tekintik bejáratnak, ahonnan a lelkek a Skorpió „*Szellemcsillagához*” vándorolnak. Nem közlik pontosan, vajon a lelkek a Tejutat követik-e egy teljes félkört megtéve, északnak vagy délnek fordulva, vagy pedig elindulnak az egyik irányban, és később ugyanazon az úton térnek vissza. A jelek szerint az utóbbi fejeződik ki a *Vishnu Puránában*, mely az „*Apák Újját*” a Canopustól északra, illetve a Nyilas és Skorpió három holdházától délre eső térségre korlátozza; az „*Istenek útja*” (*devayana*) északra halad el a Bika és Kos három holdállomásától, és délre a Hét Risitől, vagyis az Ursa Maiortól. A *Vishnu Purana* 2.8-ban (Wilson ford. [1961], p. 186) ezt olvassuk:

Agasztjától északra és a kecske vonalától (Ayavithi, vagyis a három említett naksatra a Skorpióban és Nyilasban) délre húzódik a Pitárok útja. Ott laknak a nagy risik, a Védák tiszteletének szóló tűzáldozat felajánlói, akiknek rendelésére a teremtés elkezdődött, és akik elvégezték a szolgáló papok feladatait: mert ahogyan a világok elpusztulnak és megújulnak, ők fektetik le az új viselkedési szabályokat és újra beiktatják a Védák félbeszakadt szertartását. Egymástól kölcsönösen leszármazva, előd támadva az utódtól és utód az elődtől a születések váltakozó egymásra következésében, ismételten megjelennek a különböző házakban és törzsekben, együtt az utódaikkal, vallásos gyakorlataikkal és beiktatott szertartásaikkal együtt, a nappályától délre lakozva, ameddig a hold és a csillagok fennállnak.

Craterben, örök rejtély marad számunkra. Macrohiusnak már nyilvánvalóan nem volt szokása az, égre nézni, s e tekintetben teljesen modern jellem.

Hasonló irányban mutathat Pausanias beszámolója is Trophóniosznak egy mély barlangban lévő jóshelyéről (9.39.8): a látogató először „*egymáshoz nagyon közel fekvő forrásokhoz ér.*² *Itt innia kell a feledékenység vizének nevezett vízből (Léthēs hydōr), hogy elfelejtsen mindent, amiről eddig gondolkodott, aztán pedig másféle vízből iszik, az emlékezet vizéből (hydōr mnemosynes), melynek hatására emlékezni fog mindarra, amit alászállása után látott.*” De ez még nem elég, mert a jóslat kinyilatkoztatása és a kérdezőnek a szakadékból való feljövetele után (9.39.13) „*őt újra kézenfogják a papok, és leültetik az emlékezet székének nevezett székre (epithronon mn.), és miközben ott ül, kikérdezik tőle mindazt, amit látott és tanult. Miután megtudtak mindent, rokonaira bízák őt. Ezek fölemelik, mivel bénult a félelemtől és nem tud sem magáról, sem környezetéről... Később azonban visszanyeri képességeit, sőt a nevetés képessége is visszatér hozzá.*”³

Az „*emlékezet székének*” is megvannak a másai: Apoilodórosz beszél (*Epit.* 7.24) a „*Feledékenység Székéről*”, melyhez Thészeusz és Pirithousz „*hozzánőttek, és köréjük csavarodó kígyók tartották fogva őket*”. Az, hogy tudunk Léthé „*házairól*” is (Plutarkhosz, *Consolatio ad Apollonium*, 15.fej., 110E, ahol egy ismeretlen költőt idéz), nem teszi a dolgot világosabbá. A piacenzai etruszk bronz májmodellen *letham*, a folyó, nagyjából egyenlő részekre osztja az alsó, egyébként üres oldalt – a Tejút láthatatlan déli íve lenne?

Tekintettel e sok zavarra és bizonytalanságra, tartózkodunk attól, hogy most rögtön akár a feledés, akár az emlékezés italának

² Ugyanígy helyezkednek el a nemi vágy és gyász folyói (Hedoné és Lype) Theopom-pusnál (*Philippikája* 8, könyvében), melyeket a mi folyóinkhoz hasonlított E. Rohde („*Zum griechischen Roman*”, Rh. Mus. 48 [1893], pp. 123f.). Polinéziában egymáshoz közel találjuk az „*élet vizét*” és a „*halál vizét*” (lásd R. Williamson, *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia* [1924], vol. 1, pp. 334, 344; vol. 2, pp. 169f.).

³ Rendkívül érdekes a számos Léthé nevű földi folyó, melyeket Gruppé említ (*Griechische Mythologie* [1906], p. 817): számos „*Fehér Szikla*” (*Leuketēs skopelos*) lábát mossák, melyek közül az egyik az *agelastos petr* a mosolytalan szikla nevet viseli.

nevezzük, bár könnyen lehet, hogy az egyik vagy a másik ott található Isara tamtim, alias Skorpió Anya polcán.

30. FÜGGELÉK

Lásd P Gössmann, *Planetarium Babylonicum* (1950), 94: „^{mul}GIR₂TAB ^dIshara tam-tim. Anton Deimel (*Pantheon Babylonicum* [1914], pp.148f.) szerint ^{mul}GIR.TAB csak béta delta alpha Scorpii: »Ishara est dea quaedam partus, quae relationem habet ad Gestin anna, Adad.«” Lásd még W. J. Hinke, *A New Boundary Stone of Nebuchadnezzar I. from Nippur* (1907), pp. 223, 243; A. Jeremiás, HAOG (1929), pp. 223, 385; F. Hommel, *Ethnologie und Geographie des Alten Orients* (1926), pp. 563, 770-74, 783; és D. O. Edzard, „*Die Mythologie der Sumerer und Akkader*”, in: *Wörterbuch der Mythologie*, vol. 7, p. 9.

Fölmerülhet ellenünk az ellentmondás vádja, hiszen a 2. függelékben Szíriuszt nyilvánítottuk a „*Tenger-csillagnak*”, itt viszont nyilvánvalóan Isara tamtim, Skorpió istennője jogosult erre a méltóságra. Nemcsak hogy tudatában vagyunk ennek a látszólagos „*ellentmondásnak*”, hanem azt reméljük, hogy a jövőben sikerül kibogozni a rejtélyt. Valóban titokzatos képlettel állunk szemben, de az eset nem reménytelen. Első számú támpontunk a #4 függelékben már említett kopt holdház jegyzékben található (vö. A. Kircher, *Oedipus Aegyptiacus* [1653], vol. 2, pt. 2, p. 246), ahol ez áll a huszadik holdházra, a Skorpió fullánkjára (lambda ypsilon Scorpii) vonatkozóan: „*Aggia, Sancta, Arabice al-Sa'ula* (azaz „*a fullánk*”); *statio translationis caniculae in coelum, unde et siot vocatur ... Longitudo huius stationis est a quarto Sagittarii usque ad decimum septimum eiusdem. Haec statio ab Aegyptiis quoque vocatur soleka sive Astrokyon... statio venationis.*” Eduard Stucken (*Der Ursprung des Alphabets und die Mondstationen* [1913], p. 7) a *soleka* kifejezést azonnal az egyiptomi Szelket/Szelket, a mezopotámiai Isara tamtim, azaz Skorpió istennővel azonosította. Akár megengedhető ez a nyelvészek szigorú törvényei értelmében, akár nem, olyan tény, melyet rendszeresen megtalálunk az egyiptomi csillagászati mennyezeten, ahol is Szelket a bikacomb (Ursa Maior) felett áll, vagyis rajta túl, ami azt jelenti, hogy szemközt áll figyelmünk állandó központjával: Szíriusszal/Szóthisszal. (Igen, tudatában vagyunk

azon körülménynek, hogy tizennégy fok nem jelent ideális szembenállást valamely csillaggal.) Második támpontunkat azok a történetek képezik, melyek az indiai *mura*, „a gyökér” (vagy a „gyökér kihúzója”) – megint lambda ypsilon Scorpii (vő. 4. és 39. függelékek) – köré szövődnek, s amelyeket össze kell kapcsolni a *mandmgórával* (Alraim) foglalkozó szörnyűséges történetek óceánjával: a híres gyökérrel, melyet csak *kutya* húzhat ki, s a tett bevégeztével rögtön el is pusztul. Harmadik számú támpontunk gondosan el van rejtve a Quecholli vadászünnephez kapcsolódó mexikói hagyományokban (*statio venationis*, Quecholli pedig nem választandó el a *hikuli*, vagyis a meskál [Lophophora] utáni „vadászattól”, melyben Huichol és Tarahumare vesz részt), mely ünnepen eljátsszak a tiltott virágokat kihúzó istenek nagy „aláhullását”, Tamoancsanban, „az alászállás házában”.

31. FÜGGELÉK

Ezek az ismeretlen tényezők, bár kulcsfontosságúak, egyelőre minden megfejtési kísérletnek ellenállnak. A Šu-ut abnē, „*kőből való*”, egy olyan „*kifejezés, mely ismétlődik, de nem nyer magyarázatot*” (S. Langdon, *Semitic Mythology* [1931], pp. 213f, 405). Alexander Heidel (*The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels* [1963], p. 74, n. 157) megjegyzi: „*A hettita változatban »két kőképmás« szerepel. E kőképmások talán bajelhárító hatású bálványok lehettek, melyek segítségével Ursanábi át tudott kelni a halál vizein.*” Speiser („*Akkád mítoszok és eposzok*”, ANET, p. 91, n. 173) szerint „*nyilvánvalóan rendkívüli tulajdonságokkal rendelkező kőalakok...*”

Ugyancsak Speiser szerint (asszír változat, Tabl. 10, col. 3, 37f, ANET, p. 92; vö. Heidel, p. 76) Ursanábi kijelenti: „*Kezeid, Gilgames, megakadályozták [az átkelést]: Te összetörted a Kőtárgyakat ...*”; ami aligha lehet helytálló, hiszen végül is átkelnek a vízen.

GE-fordításában F. M. Th. de Liagre Böhl merészen azt állította, hogy a „*kőtárgyak*” „*részei voltak a Sziduri kertjét övező kerítésnek*”, amiről I. M. Diakonoff (F. M. Th. Böhl és E. L. Matous GE-fordításáról”, *Bibliotheca Orientalis* 18 [1961], p. 65) megjegyezte: „*A sūt abnē*” nem állhat kapcsolatban Sziduri kertjével (valójában nem is történik említés ilyen kertről).”

Luckenbill (*AJSL*38 [1922], pp. 96-102) a jelek szerint horgonyokra szavazott (lásd *Gilgamesh et sa légende*, E Garelli szerk. [1958], p. 17, item 146). Szóban három évvel ezelőtt Florence Day „*mágneskövet*” javasolt. További, éles elmére valló javaslatokra nézve, lásd A. Salonen, *Die Wasserfahrzeuge in Babylonien* (1939), pp.131f.

Némiképp új fényt vet e tárgyakra a D. J. Wiseman által közölt újbabiloni töredék (*Gilgamesh et sa légende*, pp. 128-30), bár maga a szellő kijelenti, hogy az új olvasat (u šu-ut NA(4).MES) „*jelenleg nem nagyon segít e sokat vitatott kifejezés megértésében. A 35-41. sorok most lehetővé vált részleges helyreállításával azt látjuk, hogy e hasáb befejező része leírja, hogyan találkozott Gilgames Ursanábival és szere/te meg a csónakot felszerelésével együtt, a »halál vizein« való átkeléshez.*”

*Amikor Gilgames ezt meghallotta,
kezébe vette fejszójét,
kihúzta övéből a törst,
tovább kúszott és lement ...
lándzsaként hullott közékük ...
az erdő belsejében leült és ...
Ursanábi látta a tör villanását,
hallotta a fejszét és ...
Azután a fejére sújtott ... Gilgames
megragadta a szárnyakat ... a mellét
és a sütabne ...a csónak ...”*

Ami még bosszantóbb, nem csak ezek a kőből való dolgok jelentik az egyetlen zavaró tételt Ursanábi környezetében. Heidel egyszerűen kihagyja őket, és az asszír változat 29. sorát így adja vissza (Tabl. 10, col. 2, p.74): „*Nála vannak a kőképmások (?), az erdőben szed ...*”, és ennek megfelelően kezeli a col. 3, 38f. részt is, vagyis csak a kőtárgyakat említi. Speiser (ANET, p. 91) így folytatja a „*Kőtárgyak*” után: „*Az erdőben szed ('urnu'-kígyókat).*” A 3. hasámban pedig: „*Te összetörted a Kőtárgyakat, fölszedted (az 'urnu'-kígyókat). A Kőtárgyak eltörtek, az 'urnu' nincs (az erdőben).*” A 174. jegyzetben Speiser hivatkozik Landsbergerre (*Die Fauna des Alten Mesopotamien* [1934], p. 63), aki „*rámutat arra, hogy az urnu kígyót föltehetően régóta fogyasztják a hajósok. Mindenesetre bármi legyen is e kifejezés jelentése az adott összefüggésben, tulajdonságai olyan súlylal esnek a latba, mint a Kőtárgyakéi.*”

Először is helytelenítjük, hogy Ursanábiból hiányzik a „*méltányosság*”, már amennyiben helyes a fordítás: Sziduri jólismert tényként közli, hogy „*Ursanábi, akinél a kőtárgyak vannak, urnu-kígyókat gyűjt*” az erdőben; az viszont Gilgamest ugyanezzel vádolja meg, láthatóan helytelennek tartva e ténykedéseket! A második sorban B. Landsberger (*Fauna*, p. 63; vö. pp. 45f., 52, 60) az „*urnu-kígyó*” (esetleg még lehet „*a sárga [zöld] kígyó*”, muš. sig₇ sig₇) feltételesen a varánusszal azonosította, és úgy véli, hogy – mivel a vara-nuszokat ma is fogyasztják – az urnut azért szedték, hogy abból legyen a hajósok pecsenyéje. Lehetségesnek tart-

ja, hogy a későbbi időkben az „urnu” alatt a „szárazföldi krokodilust” (*Varanus arenarius*) értették. Ha viszont az urnuk a szokásos útravaló élelmiszerekhez tartoztak, akkor miért akadályozná ezeknek az állatoknak az összeszedése a halál vizein történő átkelést? Bár nem illik másokat bírálni – főleg olyan szintű tudóst, mint Landsberger – ha nincs pozitív ellenjavaslatunk, igényes művét olvasva egyre kevésbé értjük, hogyan téveszthette össze tényleges földi faunával ezeket az állatokat, főleg a kígyókat, ezeket az Anuhoz, Nergálhoz, Ningiszidához stb., tartozó hétfejű, egyszemű, egyszarvú teremtményeket.

32. FÜGGELÉK

Figyelembe véve, hogy a kiemelt oszlopok vagy jelzőkarók, kihúzott csapszegek, eltört tengelyek és kidöntött fák mint egy-fajta *basso ostinato* kísérték végig jelen vizsgálódásunkat, nem tudunk elsiklani e rendkívüli fontosságú oszlopok felett sem; figyelembe véve másrészt, hogy a technikai részletek nemigen nyújtanak kellemes olvasmányélményt, e példánnyal inkább a főszövegen kívül foglalkozunk, bár csakugyan lényegesnek ítéljük.

Annak a tárgynak a neve, melyet Irragal kiszakít, *tarkullu*, sumerul DIM.GÁL; fordításai „(horgony-)oszlop”, „hajóárbc”, „kikötő-oszlop” (Heidel), maga a „horgony”, sőt „kormánylapát” (Jensen).¹ Az Éra-eposzban, amikor Éra (= Irragal = Nergál) egy új katasztrófát jelent be, azzal fenyegetőzik, hogy ki fogja szakítani a tarkullut, hogy hagyja a hajót elsodródni, eltöri a kormánylapátot, hogy a hajó ne tudjon kikötni, és kiemeli az árbocot tartórékaival együtt.²

Találkozunk ezzel a szóval templomoknak adott nevekben is, amint erről Burrows tudósít,³ aki tárgyalja „a templomoknak az (1) éggel, (2) földdel, (3) alvilággal való kapcsolatára utaló adatokat”, s a következőket írja:

¹ Lásd P. Jensen, *Die Kosmologie der Babylonier* (1890), pp. 377, 422f.; K. Tallqvist, *Akkadische Götterepitheta* (1934), p. 244 (lásd még p. 283: Dim gul-an-na „Himmelspfahl” Ninurta és Dim gul-kalam-ma „Weltpfahl” = Ninurta). Lásd C. Bezold, *Babylonisch-Assyrisches Glossar* (1926), p. 296: „Pfahl, Prügcl, Schiffspfahl, Mast”; A. Salonen, *Nautica Babylonica* (1942), p. 85: „(Anker)pfahl”. A 104. oldalon Salonen *atarkulla* szót „árbocként” magyarázza, s ez Ea hajójának árboca: „sein (des Ea-Schiffs) Mast ist in der Schiff-smitte aufgestellt, scwebt am Himmelshand.” Lásd még R. Labat, *Manuel d'Épigraphie Akkadienne* (1963), no. 94, p. 81: DIM *nixu*, lien; dimmu, colonne; DIM-GAL *tarkullu*, mât; no. 122a, p. 93: DIM GUL *tarkullu*, mât. Vö. B. Meissner, *Beiträge zum Assyrischen Wörterbuch I* (1932), pp. 58f., és A. Schotl, *Das Gilgamesch-Epos* (1958), p. 90, n. 19: „Das Weltenruder?”

² A sok terminus magyarázatára nézve lásd PF. Gössmann, *Das Era-Epos* (1956), p. 55; lásd még Ebeling, AOTAT, p. 227.

³ Eric Burrows, S. J., „Kozmológiai sémák a babiloni vallásban”, in: *The Labyrinth*, S. II. Hooke szerk. (1935), pp. 46ff (Magától értetődően nem oszthatjuk a szerző leegyszerűsítő nézeteit.)

(1) *Az Ég és Föld Kötelékének eszméje nyíltan kifejezésre jut. Dur-an-ki több szentély neve volt Nippurban, Larszában, és valószínűleg Szipparban is. Továbbá a sémiben a markas Same u irsiti, Ég és Föld Köteléke kifejezést használják az E-hursag-kur-kur-ra templomra és Babilonra.*

(2) *A Ország Kötelékének eszméje. Valószínűleg a vallásos szóhasználat kiterjesztésével a babiloni királyi palotát a Ország markasának (kötelék) hívják. Egy ősi sumer templomnév, mely valószínűleg hasonló képzetet fejez ki, az „Ország dimgalja”. Ez volt a neve Dér templomának, mely régi sumer központ a Tigrisen túl, továbbá Gudea lagasi templomának, Sauska ninivei templomának, és valószínűleg a nippuri templom is egy újabb „Ország dimgalja” volt. A dimgal szó ejtése és jelentése vitatott; „nagy összekötő oszlop” talán elfogadható fordítás. Az olyan vallási kifejezések, mint „az Ország-dimgalja” és hasonlóak, talán egyfajta kiemelkedő iránypontként jelölik meg a templomot, mely magasságánál fogva az egység központja volt.*

(3) *Az alvilággal való kötelek eszméje. Gudea használja a dimgal szót az abzit-ra, vagyis az alvilág vizeire vonatkoztatva is: két tement (szent helyet), rituális alapot fektetett le: a „fenti” vagy „égi” tement, és az „abzu temenjét”, és az utóbbit „nagydimgalnak” nevezik. Az elképzelés az lehetett, hogy a templom, mint egy fenséges oszlop, mely felnyúlik az égbe és le az alvilágba, a világ függőleges kötelékét alkotja. Úgy tűnik, ugyanez a szöveg említi egy helyet, ahol italáldozatot mutattak be az alvilág istenének. Urban fedeztek föl lefolyókat vagy csöveket, melyek láthatóan az alvilágnak szóló italáldozat céljaira szolgáltak, így ha ezen értelmezések helytállóak, a templomok nemcsak az éggel való kötelék eszméjét fejezték ki magasságukkal, hanem az alvilággal való egységet is, a mélységükkel.*

Jobb helyzetben lennénk, ha kevesebbet hallanánk „*kiemelkedő irány-pontokról*” és „*fenséges oszlopokról*”, s kapnánk cserébe egyetlen gondolatot annak a ténynek szentelve, hogy ezeket az állítólagos „*templomokat*” és „*oszlopot*” azért szakították ki, hogy özönvizet indítsanak el. Még ennél is meglepőbb az, a körülmény, hogy a jelek szerint még senki sem vette a fáradságot, hogy hasonló felvilágosításhoz jusson Egyiptomban, vagyis hogy az egyiptomi *mnj.t* kifejezéssel foglalkozzon.

Erman és Grapow szerint (*Wörterbuch der Aegyptischen Sprache* [1957], vol. 2, pp. 72ff.) a szót használják (1) a király jelképes kifejezéseként (als Lenker des Staatsschiffes); (2) Ízisz és Nephthüsz jelképes kifejezésére, akik kihozták Oziriszt a vízből. Lehet csillagkép, karóba húzás eszköze, oszlop, melyhez a megfenyítendő személyt kötözik. A tárgyas ige (*mnj*) jelentése: oszlophoz kötni, megbéklyózni (anpflocken); a tárgyatlan igéje pedig: kikötni v. partra szállni személyekről vagy hajókról, meghalni, néha kiegészítve az „*Ozirisznél*” kifejezéssel (bei Osiris landen).

Ez a *mnj.t wr.t* – Mercer írásmódjával *min.t* – a „*nagy partraszálló bot*”⁴ a Piramis-szövegek szerint⁵ „*meggyászolja*” a holtak lelkét, és Mercer magyarázata szerint⁶ „*a nagy karó ... itt »gyászoló nőként« van megszemélyesítve, utalással íziszre*”. Mivel a „*kikötőoszlop*” egy csillagkép, amit még a *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache* is kénytelen elismerni, az a kérdés, hol keresendő ez a *mnj.t*. A csillagkép – Brugsch átírásában⁷ *menat*, Neugebaueré-ben⁸ *mnj.t* – a csillagászati műemlékek két kategó-

⁴ Lásd W. Max Müller, *Egyptian Mythology* (1918), p. 376, n. 79.

⁵ *Pyramid Texts*, S. Mercer szerk. (1952), p. 794c: „*A nagy min.t (-karó) gyászol érted*”; vö. 876c, 884b („*a nagy min.t megsirat téged, mint Oziriszt a szenvedéseiben*”), és 2013b.

⁶ *Pyramid Texts*, vol. 2, p. 399; lásd még p. 361. Lásd pp. 371, 398 a *mini* „*legetetni, partraszállni (azaz meghalni)*” jelentést illetően, és 793c a miniből képzett *min.w* alakot illetően, mely Anubisz jelzője: „*Ő, aki a min.wen van*”). „*Itt a min.w alighanem a hordót jelenti Ozirisz tagjai számára.*”

⁷ H. Brugsch (*Thesaurus Inscriptionum Aegyptiacorum* [1883-91; újrány. 1968], pp. 122, 130, 188) „*késnek*” vagy „*kardnak*” veszi; későbbi magyarázata (*Die Aegyptologie* [1891], p. 343) szerint „*hajó csapszege*” („*Schiffspflock*” és „*Doppelpflock*”).

⁸ O. Neugebauer és R. Parker, *The Ramesside Star Clocks* (1964), p. 7.

riájában fordul elő, mégpedig (1) a Ramszeszek csillagóráiban,⁹ és (2) a királyi sírok mennyezetképein, a denderai zodiákusokon stb. Minden esetben a cövek vagy oszlop a vízilónak álcázott ízisz kezében van; a kikötőoszlophoz kötéll vagy lánc van erősítve, melynek másik végéhez *Maskhetit*, a bikacombot kötötték, vagyis az Ursa Maiort, és az egyik szöveg (Brugsch, *Thesaurus*, p. 122) szerint „*Ízisz-Víziló tiszte e láncot őrizni*”.

A Ramesszidák csillagórái szerint *mj.t* hat különböző részt tartalmazott,¹⁰ és csak e hat rész után következik a *rrt* „*nőstény víziló*”, mely nyolc helyzetet foglal magában. Boll (*Sphaera* [1903], p. 222) megjegyzi, hogy ezt a csillagképet úgy kell elképzelni, mint amely párhuzamos vagy az egyenlítővel, vagy az állatövvel, és amely meglehetősen „*hosszú*”, másként nem kellene több mint négy óra a felkeléséhez.

Az egyiptomi csillagászati mennyezetekkel foglalkozó tudósok többsége bizonyosra vette, hogy az ábrázolás fő része az északi cirkumpoláris csillagképeket képviseli, mert a színen Maskheti, a Nagy Göncöl látható „*meghatározó*” helyzetben, és óriási erőfeszítéssel igyekeztek a kikötőoszlopot tartó, hátán krokodilust hordó Ízisz-Vízilovat egy olyan csillagképpel azonosítani, mely egészen közel van a Sarkhoz. Nos, nem szeretnénk belebonyolódni az egyiptomi éggömbnek ezeken a mennyezeti díszítéseken ábrázolt részleteibe, ami rendkívül nehéz feladat; eddig semmiféle nyereség nem származott azokból a különféle, múltbéli erőfeszítésekből, hogy a kérdést egyszerűen az ég (vagy ami még rosszabb, csillagtérképek) megtekintésével próbáljuk megoldani, mintegy Zeusz utánzásával a saját szakállunkra rendezgetve az égbolt csillagképeit, és ítélkezve róluk. Egyelőre csak a következőket állapítanánk meg: (1) ez idáig egyetlen javaslat sem ki-elégítő, mely a kikötőoszlopot tartó Vízilóra vonatkozik;¹¹ (2) a

⁹ Korábbi nevük „*tbébai óratáblázatok*” (*Thebanische Stundentafeln*, vagy *Thebanische Tafeln ständlicher Aufgänge*).

¹⁰ Neugebauer és Parker, „*A Ramszeszek csillagórái*”, p. 7: (1) a „*kikötőoszlop elődje*”, vagy „*homlokzati része*”, (2) „*nem fordítható*”, (3) „*a kikötőoszlop homlokzati részének követője*”, (4) „*kikötőoszlop*”, (5) „*a kikötőoszlop követője*”, (6) „*követő, mely a kikötőoszlop után jön*”.

¹¹ Remélhetőleg közelebb jutunk majd a megértéshez Neugebauer: *Egyptian Astronomical Texts* című munkájának harmadik kötete révén. A 2. kötet 7.

menyезeti képek meghatározó csoportja a „*struktúra*” lényegi tényezőit tartalmazza: Oroszlán, Skorpió, Bika,¹² melyek ily módon „*kulcsként*” szolgálnak az egész ábrázoláshoz.¹³ Ha viszont a mi struktúránkról van szó, vagyis a napj-egyenlőségi és napfordulós körökről, hol van a déli égbolt tájképe? Már nem merjük az olvasót zaklatni azzal a kifürkészhetetlen értelmű szöveggel (Brugsch, *Thesaurus*, p. 122), melyből csak a láncot Őrző Ízisz-Vízilőről szóló mondatot idéztük; annyi legalább fölismerhető, hogy tehát ez a szöveg a Nagy Göncöltől – „*az ég közepén*” át – a „*Szah-Oriantól délre*” eső helyekre ugrik.

És most kapóra jön Casanovának az a javaslata,¹⁴ hogy *mnj.t* (az ő írásmódjában *menat*) vonatkozhat *Mimouthisra*, Canopus

oldalán ezt írja az óra-csillagokról: „*Hogy milyen mértékben azonosíthatók az oroszlán, a kikötőoszlop, a vízilő és talán más csillagképek (ha egyáltalán azonosíthatók) az úgynevezett »északi« csillagképek hasonló alakzataival, melyeket sok csillagászati menyезeten ábrázoltak ... olyan kérdés, amelyet nem szándékozunk taglalni, amíg utolsó kötetünkben be nem mutathattuk az összes számbajövő adatot. Mindenesetre a probléma bonyolultabb, mint amilyennek első pillantásra látszik – legalábbis ami a két vízilövet illeti – s ezt éppen eléggé jelzi az a tény, hogy a menyезetekeken a vízilövet sohasem nevezik rrt-nek, sohasem ábrázolják két tollból álló fejekkel, és igen gyakran krokodilus van a hátán*” (Csak hálával tartozunk mindenkinek, aki fölismeri, hogy a problémák „*bonyolultabbak*” – valójában százszor bonyolultabbak – „*mint amilyennek látszanak*”. Az „*úgynevezett »északi«*” kiemelése tőlünk származik, a két „*sohasem*” kiemelése Neugebauer-től.)

¹² Az, hogy az Ursát nevezik a bika combjának, elég világosan utal Taurusra; említettük már, hogy még rendelkezésünkre áll „*Khnum mellső lába*”, vagyis egy kosé, és hogy Denderában egy kost látunk ülő helyzetben az Ursalábon: hogy kinek a lába, az a tavasz pontot jelző csillagképtől függ. Arra az ellenvetésre, hogy az egyiptomi képeken ábrázolt csillagkép világosan egy *ökör hátsó lábát mutatja*, azt kell válaszolnunk, hogy a szövegek állhatatosan a bika mellső lábáról beszélnek; más szavakkal, a tényleges hasonlóság láthatóan nem számít olyan sokat (vö. 27. függelék).

¹³ Ha nem is volna egyéb adatunk, a Ramesszeum elég volna, minthogy a középpontban, pontosan Maskheti alatt a Dzsed-oszlopon ülő páviánt mutatja – tudjuk Horapolló-tól 11. 10), hogy a guggoló pávián a napj-egyenlőségi pontokat jelzi; míg a harmadik, legalsó jegyzék az ülő kutyákat mutatja mindkét végén; azt pedig Clemens Alexandrinustól tudjuk (*Strom.* 5.7, 43.3), hogy ezek a Tértítőket képviselik.

¹⁴ R Casanova, „*De quelques Legendás astronomiques Arabes*”, BIFAO 2 (1902), p 18.

feleségére, Menelaosz kormányosára, akit kései görög szövegek-ből ismerünk (írják Eumenouthis alakban is). Epiphanius beszél¹⁵ mindkettőjük, azaz Canopus és felesége alexandriai síremlékéről. Bizánci Stephanus tud egy faluról „*Kanobosznál*”, melynek Menouthis volt a neve.¹⁶ Túl messzire vezetne, ha most foglal-koznánk Canopusszal, mint Menelaosz kormányosával, és a Nílus canopusi torkolatával: a modern *Homo occidentalis* okvetlenül visszariadna már attól a képzettől is, hogy a Nílus egy kört képvi-selt, ahol „*forrás*” és „*torkolat*” találkozik; pedig így semmi túlzó nincs abban az elképzelésben, hogy a földrajzi északon található egy canopusi torkolat, és szükségtelen a kérdést itt tárgyalni. Már az is eléggé meglepő, hogy láthatóan Canopus a kikötőoszlop „*házastársa*”, hasonlóan ahhoz, ahogyan Ursanábi „*házastársa*” Nan-se, Enki leánya, akinek a hajó szent tatját szentelték.

Bevalljuk, hogy épp olyan keveset tudunk, mint korábban ar-ról, hogy pontosan hol keresendő a csillagórákon szereplő *mnj.t* kifejezés,¹⁷ de legalább sikerült elfogadhatóbbá tenni azt az el-

¹⁵ Idézi P. E. Jablonski, *Pantheon Aegyptiorum* (1752), vol. 3, pp. 141f.

¹⁶ Casanova, p. 153. Vö. H. Kees in: RE s.v. Menuthis, cols. 968f., aki említ egy ajánlási is „*Eisidi Pharia, Eisin tén en Menouthi*”-nak, és hivatkozik egy „*szanatóriumként*” híressé vált Menouthis-szentélyre, melyből később ko-lostor lett. W. Max Müller viszont (*Egyptian Mythology* [1918], p. 397, n. 94), az alábbiakról tájékoztat: „*A görög időszakban a Meriuthias ('a Daj-ka Szigete') nevet egy mitikus szigetnek adták délen, mint (Hórusz) isteni dajkája lakhelyének, melyet később Madagaszkárral azonosítottak, lévén ez a legtávolabbi sziget délen, vagyis az alsó világban.*” Müller láthatóan Menouthist azonosnak tekinti Thetmouthisszel, a fáraó leányával, aki megtalálta Mózeset a Nílusban (vö. Josephus. *Jewish Antiquities* 2.9.5-7, 224; Bk. Juh. XLVII.5: Tharmuth), de sem a forrásait, sem az indokait nem jelöli meg ehhez. Nagyon szerelnénk tudni, vajon a *mnj.t* kifejezésnek van-e valami köze „*Menät vagy Heliopolis*” nevéhez – netán azonos vele – akit Brugsch Elefantíné-sziget úrnőjével, Szalisszal azonosított (az, összes istenségek közül éppen övele!); ennek ismerete perdöntő jelentőségű vol-na. (Vö. Brugsch, *Religion und Mythologie* [1891], p.301; Brugsch, *The-saurus* [1883-91; újrány. 19G8], p.107.)

¹⁷ Pár évvel ezelőtt egy frankfurti matematikus, aki számítógépén sokat foglal-kozott a csillagórákkal, biztosra vette, hogy a *mnj.t* vége alpha Centauriban van. Ami a csillagászati mennyezeteket illeti, alighanem érdemes fölfi-gyelni arra, ahogyan a kései denderai és esnei zodiákusok (római kor) „*ki-vevítik*” a Nagy Göncölt/*Maskhetit*, vagyis a bikacombot (Izisz-Vízilóval és a láncsal együtt) az állatövre, mégpedig a Skorpió és Nyilas közé (Esne),

gondolást, hogy DIM.GAL/*tarkullu/mnj.t* legyen a döntő fontosságú mélységmérő fonál, mely összeköti a lakott világot az égi Déli-sarkkal, vagy mondjuk az orbis antarcticusszal: mivel Oziriszt körként ábrázolják (lásd Brugsch, *Religion und Mythologie*, a 216. oldallal szemközti képtábla), a *mnj.t* ige („Ozirisznél partraszállni”), ebbe az irányba mutat. (Ismételten emlékeztetünk Vergilius állítására, miszerint a „*pokolbéli árnyaktól*” és a Sztüxtől látni lehet a Déli-sarkot.) Nem került el figyelmünket, hogy a GE 11.101 oszlopokról beszél, többes számban: mint ahogy némely egyiptomi szövegben a „*kettős mnj.t*” kerül elénk. Még nem tudjuk, miért: az Éra-eposzban egyes szám áll, de Éra nem ugyanazt az oszlopot lógja kihúzni, mint amit a GE-ben már előzőleg kiszakított Irragal név alatt. Vannak lehetséges megoldásaink, de most nem foglalkozunk tovább e kérdéssel, mint ahogy azzal a következő súlyos kérdéssel sem, melyet a hajó-csapszeg és a Hórusz-szem (számértéke 1/64) orrcsontja közötti gyanús hasonlatosság vet föl, bármennyire csábító is a feladat.

illetve a Nyilas és Bak közé (Deiidera). Sőt van egy figyelemre méltó arab adatunk (R. Böcker, aki idézi Chwolsont [1859], in: Aratus, *Sternbilder und Wetterzeichen*, A. Schott ford. 11958], p. 119), mely ezt mondja a Nyilas 30. fokáról: „*Ettől a foktól jobbra van Meshkedai, az isteni képmások formázója.*”

33. FÜGGELÉK

Már az uralkodók alvásának képzelete is világossá teszi, hogy várhatóan egy nap fölébrednek és visszatérnek;¹ legyen az Kecalkoatl (a tenger közepében), maga az ogügiéi Kronosz, vagy Arthur, „*az alsó félgömb uralkodója*”, aki képzelt levélben jelenti be, „*hogy megjött az ellenlábás alattvalók seregével*”² –Étienne de Rouen szerint (I 169 körül; lásd R. S. Loomis szerk., *Arthurian Literature. in the Middle Ages* [1959], p. 69); azt már említettük (pp. 265f. n.35), hogy Viterbói Gotfrid egyenesen a tenger mélyére helyezte Arthurt.

Csak igen kevés tudós ismerte föl – köztük Franz Kampers és Róbert Eisler – e hagyományok tiszteletet ébresztő korát, de még ők sem voltak képesek arra, hogy a nagyon várt „*szabadítót*” és „*koszmokrator*” saját tulajdon névén, Szaturnusznak szólítsák. Kampers ezt mondja az apokrif Dániel-apokalipsziséről:³

Alexander wird hier... nicht mit seinem Namen genannt, sondern er wird als Johannes eingeführt. Nach all dem Gesagten wird es nicht mehr allzu kulin erscheinen, in dicsem Namen Johannes eine prophetische Chiffre zu erkennen. Wenn Nimid in einer altslawischen Sage auch Johannes heisst, wenn der erdichtete Erretterkönig der Kreuzfahrer, wie wir sehen werden, Johannes genannt [= Prester John] und auch in Beziehung gesellt wird zu dem Weltenbaum, so dürfte die Annahme, dass hier fortlebende altorientalische Oannes-Erwartungen sich äussern, nicht von der Hand zu weisen ein.

¹ A „*hegyekben alvó hősök*” gazdag témájára nézve lásd J. Grimm, TM, pp. 951-62; A. Olrik, *Ragnarök* (1922), pp. 353-62.

² Ezt a szerepet egyébként Bélinek (vagy Bilisnek) tulajdonítják, aki Bran fivére, „*az Antipódák törpe királya*” – később Felles névre hallgatott. „*A walesi költészetben a tengert Béli italának nevezik, a hullámokat pedig Béli szarvasmarháinak*” (R. S. Loomis, *The Grail* [1963], pp. 110-12). „*Másutt a »győzedelmes Bélihez« estiekéinek, »aki megőrzi Béli méz-szigetének tulajdonságait«*” (McCulloch, in ERE 3, p. 290).

³ F. Kampers, *Vom Werdegange der abendländischen Kaisermystik* (1924), p. 109; Kampers, *Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperium in Prophetie und Sage* (1901), pp. 145-48.

És itt mindjárt hivatkozik a Róbert Eisler által írt, „*John-Oannes?*” című fejezetre, melyben ez áll:⁴

Még attól a feltételezéstől sem szabad visszariadnunk, hogy János és Oannesz ugyanilyen egybeesése, mely oly természetesnek tűnik az újbabiloni gnosztikusok számára (a mandeusokról van szó), létezett Keresztelő Szent János közvetlenebb zsidó követői között is; ugyanis alig hihető, hogy az őseredeti Oannesz új meg új megtestesülésibe vetett babiloni hit – Berószosz már hat ilyen múltbeli megtestesülésről tud – hatással lett volna a későbbi zsidók messianisztikus reményeire. A IV Esra 12. fejezetében (temp. Domitian, 81-96 A.D.) a világ megváltója, az égi „Ember”, eljövetele előtt várhatóan az „Óceán közepéből” emelkedik ki, mint Dániel mondja (7.13), az égnek felhőiben, ugyanis: „Ahogyan senki sem keresheti meg vagy fedezheti fel azt, ami az Óceán mélyén van, úgy egy halandó sem láthatja meg az Istennek Fiát, sem az ő seregeit, csak az ő napjának óráiban.”

Ennek megfelelően ezt találjuk 4 Ezra XIII.3-ban (E. Kautzsch szerk., *Pseudoepigraphen des Alten Testaments* [1900]) a próféta hatodik látomásáról: „*Ich schaute, siehe da führte jener Sturm aus dem Herzen des Meeres etwas wie einen Mann hervor.*” Az egyik jegyzetben (p. 395) idézi a szír változat latin fordítását: „*Et vidi et ecce ipse ventus ascendere faciebat de corda maris tanquam similitudinis hominis.*”

Jól tudjuk, hogy Berószosz Oannesz-alakja – Ea, vagyis Szaturnusz, akinek „*városa*” Eridu/Canopus, a tenger legmélyebb pontja. Az, hogy ogügiéi Kronosz félreérthetetlenül a Szaturnusz bolygó, senki figyelmét nem fogja elkerülni, aki olvassa Plutarkhosz beszámolóját (*De facie quae in orbe lunae apparet* 941) Kronosz „*szolgáiról*”, akik – harmincévenként, amikor Szaturnusz a Bikában tartózkodik – Ogügiére hajóznak, hogy ott harminc évig szolgáljanak, melynek leteltével szabadon távoznak; legtöbbször mégis ottmarad, mert ott, Szaturnusz szigetén az Aranykor még mindig tart. A szolgák egész idejüket matematiká-

⁴ *Orpheus the Fisher* (1921), pp. 151-62, főleg p. 153.

val, filozófiával és más effélével töltik, és az élelem miatt sem kell aggódniuk, minden a kezük ügyében van.

A vonakodás, hogy felismerjük az ősi hagyomány szinte természetfölötti erejét, egészen újkeletű. Kampers még tisztában volt azzal, hogy a középkori császár „típusát” a legősibb Közel-Keleten formázták meg, hogy Nagy Sándor – Gilgames „másod-példánya”, és a császárok újra meg újra Nagy Sándor szerepét játsszák el. (Vö. Kampers, *Vöm Werdegange*, pp.21f, 35, és *passim*.)

34. FÜGGELÉK

Valójában teljesen érthetetlen eseménysorral állunk szemben, mely egy tengeri utazás alatt történt. A növény, mely Albright értelmezésében (AJSL 36, p. 281, n. 2) szó szerint „*tövises (szőlő)venyige*”, föltehetően az apszú-ban terem, és „*lefolycsovön*” át érhető el. Ez a cső, *rātu*, itt még csak sejtés: a szó csak később fordul elő, amikor kútbeli fürdője és a növény ezt követő elvesztése után Gilgames keserűen panaszkodik kudarca miatt, vagyis amiért saját maga helyett a „*földi-oroszlán*” juttatta előnyhöz. A tolvaj kigyóval azonosított „*földi-oroszlán*” viszont föltehetően „*az apszúval összeköttetésben álló kútban*” lakik (Albright, AJSL55, p. 194). Ekkor mondja a hős (GE 77.298): „*Amikor kinyitottam a lefolyót és [...] a készüléket, megtaláltam azt, amit jelként hagytak számomra: vissza fogok húzódni és a csónakot a parton hagyom*” (Speiser ford., ANET, pp. 96f.), Heidel szerint: „*Amikor kinyitottam a ... találtam valamit, amit jelként [állítottak számomra; vissza fogok húzódni!*” E „*jel*” helyett Albright (RA 16, pp. 175f.) a csőből kiemelkedő vízárt ismerte fel (de ha így van, Gilgames miért csak a kútban végzett fürdője után beszél róla?): „*Amikor félnyitottam a lefolyócsövet, megfordítottam a fedelet (?). Ne emelkedjen a tenger az oldalához, el[őbb] hadd vonuljak vissza*”; így értelmezte Ungnad és Gressmann (pp. 63f.), továbbá Schmoekel (p. 111) is. Ebből a részletből vezetik le a fordítók visszamenőleg a *rātu* korábbi előfordulását is, amikor Gilgames lemerül a növényért. Egyedül Speiser utal¹ a szó előfordulásának egy másik helyére, ez pedig perdöntő hely; mégpedig a (helytelenül így nevezett) „*Eridu teremtés-történetében*” (V 11), melyből megtudjuk, hogy még bárminek a teremtése előtt, amikor minden föld még tenger (tamtim) volt, akkor „*a forrás, mely a tengerben van, lefolyócső volt; ekkor alkották Eridut, ekkor épült Eszagila*” (Heidel, *The Babylonian Genesis* [1963], pp.

¹ ANEi; p. 96, n. 232. Azok a következtetések, melyeket e lábjegyzetből N. K. Sandars vont le, amikor a GE-t „*egyszerű elbeszélésként*” fordította le, az igazság szándékos el-ferdítését jelentik, éppúgy mint egész vállalkozása, hacsak nem tekintjük dicséretes haladásnak az ezer és egy buktató és homályos rész félresöpprését, valamiféle „*Gilgames kezdők számára*” összeeskabálása érdekében (*Gilgamesh Epic* [1960], pp. 53, 113).

61f.). Sayce szerint (ERE 4, p. 129) „*áramlat*” a tengeren belül; Jensennél (*Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen* [1909], p. 41) „*Wasserbecken*” lesz; Ebelingnél (AOTAT; pp. 130f.) pedig „*Schöpfgrinne*”. Tekintve, hogy Eridu – Canopus, Eszagila pedig „*I-iku*” – a Pegasus-négyszög a Halak között, melyek a téli napfordulót uralták az Ikrek korszakában – ez a bizonyos *rātu* lehetett az összeköttetés a két tengeri mélység között: a Halak mint a sós tenger mélye, és Canopus, az apszú mélye, az édesvízű óceán között.

Bár valószínűleg az egy vagy több ilyen „*cső*” képzelet ugyanolyan, mint a zsidóké a „*csatornákról*”, *shithim*, melyek leérték a tehomig (őstengerig), és Isten ásta ki őket a teremtés során, ez nem alkalmas hely megtárgyalni az ügyet. Bárhogyan is van, a *rātu* egyikét vagy másikat felnyitó Gilgames igen közel kerül Dávidhoz, aki egy ilyen csatorna ásása közben talált rá az Eben Shetiyyahra. Az idevágó (és sokatmondó) anyagot D. Feuchtwang gyűjtötte össze cikkében: „*Das Wasseropfer und die damit verbundenen Zeremonien*”, *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 54 (1910), pp. 535-52, 713-29; 55 (1911), pp. 43-63.

Figyelemre méltóak azok a Langdon által tárgyalt (MAR 5, pp. 227-29) adatok, melyek Nicandertől, illetve Aelianustól (*De natura animalium* 6.51) származnak, aki viszont Szophoklészre,² és más költőkre hivatkozik, akinek művei elvesztek. Aelianus – neki köszönhetjük egyébként hősünk nevének egyetlen említését a görög irodalomban (*De natura animalium* 72.21: Gilgames) – amikor egy *Dipsas* nevű (szó szerint „*szomjúság*”) különösen ördögi természetű kis kígyóval foglalkozik, az alábbiakat meséli:

Azt beszélék, hogy Prométheusz tüzet lopott, és Zeusz dühbejött a mítosz szerint, és azoknak, akik adatokat szolgáltatottak a lopásról, öregséget elhárító szert adományozott. Az illetők át is vették, amint értesülve vagyok, és egy szamár hátára kötötték. A szamár baktatott a teherrel a hátán; nyáridő lévén igen megszomjazott, s egy for-

² Frg. 362 (Pearson szerk.) = frg. 335 *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, A. Nauck szerk. (1964), pp. 209f., a Köphoi Saturoiból.

ráshoz érkezett, ahol inni akart. Mármost a forrást őrző kígyó meg akarta ezt akadályozni, és elűzni őt, a számár pedig kínjában átadta neki a bujdosó pohár áráként a szert, amit történetesen cipelt. Tehát ajándékot cseréltek: a számár megkapta italát, a kígyó pedig levedlette öregségét, a történet szerint ráadásként megkapva hozzá a számár szomjúságát. (A Szophoklész-töredék szerint azóta vedlenek évente a kígyók, kath'hekaston eniauton.)

A Langdöntől idézett Nicander azzal egészíti ki a történetet, hogy megmondja nekünk az időpontot, amikor ez az „ajándékcsere” lezajlott; mégpedig a „Három Út” új elosztásának alkalmából, beszámolva arról, „*hogyan amikor Kronosz legidősebb fia lett az Ég gazdája, bölcsességében dicső kormányzatokat osztott fel felebarátai között, és az ifjúságot jutalmul a rövidéletű embereknek adta; ezzel jutalmazva őket, amiért felfedték a tűztolvajt, de mekkora bolondok voltak! mert gonosz tanácsuk nem hozott számukra nyereséget.*”

35. FÜGGELÉK

Föllelhető néhány bizonytalan és homályos jelzés a Sztüx körzetéből, mely folyó – mint hallottuk – látótávolságon belül folyik az égi Déli-sarktól. Photius beszél¹ Hülloszról, Héraklész fiáról, akinek kis szarva nőtt a feje bal oldalán, de sziküóni Epópeosz² letörte ezt a szarvat, miután Hülloszt párbajban megölte, a Sztüxből vizet hozott benne, és így lett az ország királya. Miért szerzett volna a rettegett vízből, ha nem segítette volna a királlyá váláshoz?

Állítólag „késeiek” azon legendák, melyek szerint Thétisz a Sztüx vizével tette Akhillészt sebezhetetlenné – a sarkát kivéve, amint jól tudjuk. Másrészről azt is mesélték, hogy Nagy Sándort a Sztüx vizével ölték meg, mint Pausanias jelentette, aki egyébként kételkedett ebben (lásd még p. 177, n. 8). így tehát mindketten kapcsolatba kerültek a Sztüx vizével, egyikük majdnem – de csak majdnem – a megfelelő pillanatban, másikuk viszont teljesen rossz időpontban, igen messze az évnak attól az ismeretlen napjától, amelyen e folyadék állítólag halhatatlanná tette a belőle ivót, míg bármely más napon elkerülhetetlen halált hozott.

¹ *Bibliothèque, R. Henry szerk.* (1962), vol. 2, p. 56.

² M. Riemschneider (*Augengott und Heilige Hochzeit* [1953], p. 59) értelmezése a névről: „*der Hinaufschauer, der Hinaufwürfler.*”

36. FÜGGELÉK

Hasonló római elképzelésekre nézve, lásd Festus (128M, BT [1965], p. 115): „Manalemfontem *dici pro eo, quod aqua ex eo semper manet ... Manalem lapidem putabant esse ostium orei, per quod animae inferorum ad superos manarent, qui dicuntur manes.*” (VÖ. F. Bömer, „Der sogenannte Lapis Manalis”, ARW 33 [1936], p. 281; Kroll, RE 16 s.v. mundiis, cols. 561f. Nehogy egyoldalú koncepciók csúszzanak be a képbe, lásd még Festus 156M, p. 147: „Manes di ab auguribus vocabantur, quod eos per omnia manere credebant, eosque deos superos atque inferos dicebant.”)

Ezzel összehasonlítható az a gazdag anyag, melyet F. M. Cornford gyűjtött („Az eleusiszi misztériumok”, in: Festschrift Ridgeway [1913], pp. 160ff.) a görögországi föld alatti építményekről: „phrear, a latin puteus megfelelője.” Továbbá a „Curtius-tóról”, Lacus Curtius, mely egy *mundust* képviselt, és Dion. Hal. 2.42 szerint *én meső tes Romaiōn agoras*, vagyis a Forum kellős közepén volt található (lásd még Festus 49M, p. 42). Cornford magyarázata (p. 162, jegyzet):

Curtius legendája, aki odadásával megelőzött egy árvizet, és akit a lakkosába vetett dona acfrugesszel tisztelt meg, fényt vethet arra az athéni szokásra, hogy mézzel összegyúrt búzalisztet dobtak a földben lévő hasadékbba Ge Olympia helyén, ahol elfolyt a víz Deukaliōn özönvi-ze után, Paus. 1.18.7.

A kövel lezárt kút – itt ráadásul egy igazi római tábornokkal és lovával lezárt kút – egyébként nem ismeretlen számunkra azok után, amiket Eben Shetiyyahról, a kaábai köről stb. hallottunk. De több érdekes összefüggés is van kutak és kövek között, melyeket a további kutatásban figyelembe kell venni, mint például az alábbi három tétel:

- (1) A kő, melyet a Gyermekek adott a Napkeleti Bölcséknek, egy Marco Polo által lejegyzett legenda szerint. „A bölcsék nem értették meg a kő jelentőségét, és egy kútba vetették. Ekkor azonnal leereszkedett az égből egy tűz, melyet, ‘magukkal

vittek hazájukba, és egy gazdag és szép templomba helyezték el.” L. Olschki említi¹ e történet ujjur változatát, melyben „a követ a Gyermekek emeli ki a bölcsőjéből és egy kútba veti, mert hatalmas súlya ellenállt minden emberi és állati erőfeszítésnek, hogy elszállítsák. A kútból, melybe a kő hullott, állítólag a kék égig felcsapó tűzoszlop emelkedett ki, és meggyújtotta azt a tüzet, melyet a Bölcsék ‘napjainkig’ imádnak.”

- (2) A Bölcsék csillaga, mely Gervase of Tilbury szerint belehullott Bethlehem kútjába,² miután betöltötte azt a feladatát, hogy a bölcséket az „új útra” vezesse.
- (3) A hullócsillag, mely a Jelenések könyve szerint megnyitotta a szakadékot – ez most egy eljövendő esemény, a változatoság kedvéért. Ebből a kútból füst száll fel, mely elhomályosítja a napot és a levegőt, és Franz Boll helytállóan mutatott rá a Nyilastól és Skorpiótól délre fekvő „füstölgő hordóra”: Ara, az Oltár a Tejúton,³ és éppen ezen Oltár alatt vannak az Istennek tanúbizonyosságáért megölték lelkei, akik az utolsó napra várnak (Jel 6.9). Eratoszthenész csillagkatalógusai szerint ennél az oltárnál tettek esküt Zeusz és hívei, mielőtt Kronoszra támadtak.⁴

Az olvasó alighanem kedvetlenül megjegyzi, hogy nincs okunk föltételezni ezen összefüggések bármelyikét a Három Bölcsről szóló legendák, a Jelenések könyve és „*Gilgames Kútja*” között. Mégis Franz Boll (*Offenbarung* pp. 69ff.) a Jelenések könyvében említett furcsa sáskaszerű démonokban – a szakadék

¹ „*A napkeleti bölcsék a keleti hagyományokban*”, in: *Festschrift Popper* (1951), p. 386.

² *Sunt qui ditunt, stellam Magorum suo completo ministerio in puteum cecidisse Beth-lehemicum et illic eam intro videri autumant.* Lásd F. Liebricht, *Des Gervasius non Tilbury Otiti Imperialia* (1856), pp. 1, 53.

³ Thymiatherion, vagy thyerion. Michael Scotus még így fordította: „*puteus sive sacerarius*”. Lásd F. Boll, *Sphaera* (1903), p. 446; Boll, *Aus der Offenbarung Johannis* (1914), p. 75.

⁴ Majd elválnak, van-e köze Arának a Ter 21.30-33-ben szereplő talányos kúthoz, melynek neve Beérseba, „*Hetek Kútja*”, vagy „*az Eskü Kútja*”. A Szeptuaginta az Eskü mellett szavaz, 21.31: phrear horkismou; 21.33: *kai ephyteusen Abraam arouran epi tō phreati tou liorkou kai epekalesato ekei ló onoma Kyriou Theos aiōnios.* (Vesd össze még T Nöldeke, „*Sieben Brunnen*”, ARW 7 [1904], pp. 340-44.)

kútjából jönnek elő – akik emberfejű lovakra hasonlítanak, szárnyuk és skorpiófarkuk van, fölismerte a mezopotámiai határkövek Nyilas-kentaurját, aki a denderai négyszögletes zodiákuson is megtalálható. A Jelenések könyve szerint mintha aranykoszorút visellek volna a fejükön: az egyiptomi Nyilasnak kettős koronája van, s a Teukrosz-hagyomány e csillagképnek tulajdonítja „*a királyi arcot*” (tó prosōpon basilikon, Boll, *Sphaera*, pp. 181f.). A Gilgames-eposzban Skorpió-emberek őrzik a másvilágra vezető utat; Vergilius (*Aeneis* 6.286) kentaurokat említ.

Ennyiben kell hagynunk a dolgot: a „*Nyilas és Szaturnusz*” című fejezet túl messzire vezetne. Csak annyit akartunk kimutatni, hogy Gilgames kútja és az új utak megnyitása nem valami „*történelem előtti locsogás*”, melynek már semmi köze nem lehet a mi görögség utáni, keresztény civilizációnkhoz. Boll igazi megilletődéssel állapította meg (*Offenbarung*, p. 73, n. 4): „*Von der Konstanz aller wesentlichen Charakteristiken in diesen Sternbildtypen macht sich der Fernerstehende schwer einen Begriff.*”

Bár mindez már csak posterior cura lehet, szeretnénk megemlíteni a Cornford által felvetett gondolatot, nevezetesen „*hogy Eleuszisban e phrea-ta (= kutak) egyikének nyílását az agelastos petra fedte be*”, vagyis a mosolytalan szikla; Démétér volt *agelastos*, Perszephoné elvesztése miatt, és ezen a mosolytalan sziklán ült, mellyel kapcsolatban Cornford javaslata („*Az eleusziszi misztériumok*”, p. 161) az, hogy tekintsük „*a megnrai anaklēthra másának, mely – mint a nevéből is következik – az a hely volt, ahol ‘előhívták’ Korét.*” Lehet, hogy így volt, de ettől nem lesz érthetőbb a történet egésze, viszont lényeges felidéz-nünk, hogyan változott meg az istennő „*mosolytalan*” állapota, mégpedig Baubó/Iambé igen illetlen tréfái révén. Mármost ez a mozzanat nagyon gyakori a világekorszakok sémáján belül. Amateraszut, a japán napistennőt, aki Szuszanoo pimaszsága föl-lötti felháborodásában visszavonult egy sziklabarlangba, s ezzel sötétségben hagyta a világot, úgy csalogatlak elő, hogy Uzumue, „*a csúf égi-nőstény*” buja táncokat lejtett, fején a mennyei ékkő-fával, a Tejúton összegyűlt 800 000 isten közepette, majd ezután tüzet gerjesztett. Az egyiptomi Rát, aki visszavonult a világtól, melyben már nem lelte kedvét, Ízisz ugyanilyen tréfákkal „*vette*

rá”, hogy térjen vissza kötelességeihez. („*S aztán a hatalmas isten nevetett őrajta.*”) A motívum az *Eddában* is előkerül, ahol Loki és egy bakkecske neveteti meg a dühös Szkádit, ezzel elejét véve annak, hogy bosszút álljon apja, Tjászi halálán.⁵ Elhomályosult formában a történet a polinéziai Marquesas-szigeteken is fönmaradt, a cseroki indiánok viszont kitűnő állapotban őrizték meg; náluk ugyan hiányzik a nemiség motívuma, az *agelastos* szereplő viszont a Nap-anya, aki le van sújtva egyetlen leányának halála miatt: egy igazi Démétér (lánya Euridikére hasonlít: már a kifelé vezető út feléig elhozták, amikor a psychopompói hibája révén újra visszajutott Hadészbe): az illetlen táncot egy fiatalokból álló zenekar hangversenye helyettesíti.

Már hallottunk (lásd 29. függelék) egy állítólagos földi *agelastos petráról*, melynek lábát a Léthé nevű folyó mossa. Azt is említettük, hogy Eleuszisz jelentése „*advent*”, utalva arra a körülményre, hogy Démétér oda *érkezett*, és hogy Zeusz megszülése előtt Démétér a Rhea nevet viselte (Orph. frg. 145, Kern, p. 188).

Rhea-Démétér átkerülése Eleusziszba egy terjedelmes és meghökkentő történet, melyben szerepet játszanak mézelő méhek, egy harkály – akinek leányait az eleusziszi Démétér papnőivé léptették elő – kecskék, és még egyebek, de itt és most aligha tudunk ezzel az eseménnyel foglalkozni. Hogy itt nagyjelentőségű lakhelyváltoztatásról van szó, látható Amateraszu párhuzamos történetéből, akit – miután Uzumue táncával sikerült kicsalogatni a barlangból – nagy tisztelettel kísérek át egy „*Új Csarnokba*”, mint a Ko-go-shui-ban olvassuk,⁶ és „*aztán Ama no Kojane no Mikoto és Futo-tama no Mikoto egy fenséges Nap-kötelet függesztettek föl körül a Csarnokban.*”⁷

⁵ Lásd F.R. Schröder, *Skadi und die Götter Skandnaviens* (J 941), pp. 19-23.

⁶ K. Florenz, *Die historischen Quellen der Shinto-Religion* (1919), p. 423; lásd még pp. 37ff, 153-62; és *Nihongi*, W. Astonford. (1956), pp. 40-49.

⁷ Nyitott a kérdés, hogy vajon ez a „*fenséges Nap-kötél*” ugyanaz-e, mint a „*bal kötél*” – azért hívják így, mert balról jobbra fonták – illetve az „*a kötél, melynek gyökérvegeit összefonták*”, s amelynek révén Amateraszut végleg megakadályozták abban, hogy belépjen a (mosolytalan) barlangba, a *Nihongi* és *Kodzsiki* szerint (lásd Florenz, *Quellen der Shinto-Religion*, p. 40, n. 22).

Nem lévén szakértők az eleusziszi ügyekben, topográfiában stb. (ezek mindvégig rejtélyek maradtak), nem érezzük feljogosítva magunkat arra, hogy érdemben taglaljuk e témákat néhány kérdés fölvetésén túl, mint például az, hogy melyik kutat zárta le – ha Cornford fölvetése helyes – a mosolytalan szikla? Netán egy előző *lapis manalis* volt? Mi történt az *agelastos petráva. I.*, miután Démétért nevetésre bírták? És hogyan lehetne Összekapcsolni ezt az alvilággal közlekedő kutat lezáró sziklát azokkal a legendákkal, melyek Démétért teszik felelőssé a Sztüx-forrás létrehozásáért (Aelianus, *De natura animalium* 10.40), vagy amiért feketeire változtatta a Sztüx vizeit (O. Waser, Roscher 4.1572)? Démétér állítólag akkor változtatta meg a Sztüx vizeinek színét, amikor Perszeponét keresve és Poszeidón elől kanca képében menekülve, a Sztüx árkádiai forrásához érkezett, és a vízben meglátta idomtalan képmását. És másfelől, hogyan lehetne összekapcsolni a Sztüx létrehozását és a mosolytalan sziklán való üldögélését azzal az orfikus állítással, hogy Démétér „*kétfelé választotta az istenek táplálékát*”, Nektárra és Ambróziára hasítva,⁸ melyek mindegyike „*Amaltheia szarvából*”, azaz alpha Auri-gaeből került ki?

Figyelembe véve a nagy mennyiségű adatot, melyek kövekre, cserepekre, fákra és dugókra vonatkoznak, melyek lezárnak ilyen vagy olyan kutat, szakadékot, örvényt, illetve kihúzásuk vagy csak elmozdításuk révén nagyszabású változásokat és súlyos katasztrófákat jelentenek be, talán elvárható tőlünk, hogy az egészet szépen összefogjuk egy csomagba, kezdve a Bárkát helyettesítő „*Szentek Legszentebbjétől*” – illetve a tehomot lefedő szerepétől – egészen a Szentvízű Tané fáját kidöntő Tahakiig, a sarkcsapszöget kihúzó Nagy Sándorig, és a kosarat megemelő, roszszalkodó Majomig. De eltekintve attól, hogy még nagyon sok – értekezésünkben nem említett – példa van, melyeknek szintén be kellene kerülnie az említett csomagba, mindegyik fa, kő és kút mögött úgyszólván ott leselkedik a leegyszerűsítés és a könyörtelen azonosítás veszélye; leginkább azonban a leegyszerűsítés veszélyét akarjuk elkerülni. Más szóval, nem kívánjuk az összehasonlító mitológiát „*kezdők számára megkönnyíteni*” azzal, hogy

⁸ Orph. frg. 189, Kern, p. 216: *Dēmētēr prōtē kai tas dittas trophas dieilen.*

egyszerű közös nevezőket keresünk, melyre mindezen tételek összehozhatók; éppen ellenkezőleg, úgy véljük, hogy csaknem megszámlálhatatlan ismeretlennel állunk szemben, és az őket kielégítő egyenleteket hosszas és fáradságos jövőbeli kutatások során kell kidolgozni.

37. FÜGGELÉK

A szarvassal összefüggő képzetekre oldalfény vetül Horapollónak az alábbi – egyiptomi írásmódra – vonatkozó állítása révén: „*Hosszú időtartam: A Szarvas agancsa évente újra nő. Ennek képe hosszú időtartamot jelent.*”¹ Chairemon (15. sz. hieroglifa, idézi Tzetzes) rövidebben fejezte ki: „*eniautos: elaphos*”. A szarvasok egyiptomi hiányát hangsúlyozva, Louis Keimer utalt a nyársas antilopra (*Capra Nubiana* [a szótárak és állattani szakkönyvek közötti ellentmondások miatt a pontos azonosítás nem lehetséges. – A ford.]), mint megfelelő „*ersatzra*”,² melynek fejét valóban felhasználták a *rnp = év* szó írására, történetesen „*az Év Urában*”, Ptah egyik jólismert címében.³ Bár a szót ritkán írták ily módon – a *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*. (Erman és Grapow szerk.), vol. 2, pp. 429-33, meg sem említi ezt a variáns – érdemes figyelembe venni (mint ahogy a Keimer által tárgyalt témák mindegyikét), már csak azért is, mert Chairemon⁴ így folytatja jegyzékét: 16. sz. „*eniautos: phoinix*”, vagyis egy eltérő időtartam, a sokat vitatott „*Főnix-periódus*” (kb. 500 év). Sok egyiptomi szóval fejezhető ki „*az év*”, és ez a többi ókori nyelvre is igaz. Így javasoljuk az *eniautos* kifejezést úgy értelmezni, mint azt a bizonyos ciklust, mely a szóban forgó szereplőhöz tartozik: a puszta *eniautos* („*önmagában*”, *en heauto*; Platón, *Kratülosz* 410D) szó nem jelent többet ennél. Nem igazolható a szónak ez a fordítása: „*az év*”, mellyel ma rendszeresen találkozunk, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem létezik olyasmi, mint „*az év*”;

¹ *The Hieroglyphs of Horapollo*, G. Boas ford. (1950), p. 89 = Horap. 2.21.: „*pōs polychronion. Elaphos kat' eniauton blastanei ta kerata, zōgraphoumene de, polychronion sēmaiei.*”

² „*Interpretations de plusieurs passages d'Horapollon*”, in: *Suppl 5 aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* (1947), pp. 1-6. „*Jes Égyptiens avaient remarqué la ressemblance existant entre les cornes d'un Bouquetin, caractérisées par de nombreux nocuds, et le signe ... qui est originairement une branche de dattier*” (lévén ez az ág az „*évet*” jelentő hieroglifa – *rnp* – fő eleme).

³ M. Sandman Holmberg, *The God Ptah* (1946), pp. 22, 64f, 77, 178-80.

⁴ E. J. Lauth, „*Horapollon*”, *SBAW* (1876), p. 68. Tragikus dolog, hogy Chairemon magyarázataiból csak tizenkilencet őrzött meg Tzetzes, aki csupán annyit mondott, hogy Chairemon „*kai hetera myria*” adott meg.

először is, van tropikus év és sziderikus év, és hosszúságban egyikük sem egyezik meg a szóthiszi (Szíriusz-) évvel. Valójában a maja, kínai és indiai időszámítási módszerek arra tanítanak bennünket, hogy sokkal gondosabban válasszuk meg szavainkat. Az indiaiak például öt különféle „évvel” számoltak, melyek közül az egyik 378 napból állt, s erre A. Weber semmiféle magyarázatot nem tudott adni⁵ Holott e napok száma pontosan a Szaturnusz szinodikus keringési idejét fejezi ki. Semmit sem nyerünk azzal, hogy az ősi egyiptomi csillagászati rendszert erőszakkal belepréseljünk egy előre föltételezett primitív keretbe.

A Főnix *eniautosa* a már említett 500 (vagy 540) év lenne; a szarvas saját időrendjét még nem tudjuk: az ő „éve” lehetne 378 nap vagy 30 év, de hát sokkal több figyelembeveendő, lehetséges időszak van még – ennyit már legalább tudunk Timaiosztól. *Egyelőre* az egyetlen lényeges dolog, hogy tudatában legyünk az „évek” sokféle típusának, és igyekezzünk nyitott szemmel járni, és további adatokat gyűjteni erről a bizonyos „szarvas (illetőleg nyársasantilop-) évről, valamint egyéb *eniautoiról*, főleg a görög mítoszokban, melyeket állítólag oly jól ismerünk; hogy csak Apollón föltételezett nyolcéves szerződését említsük Püthón megölése után (Plutarkhosz, *De de-fectu oraculorum*, '21. fejj., 421C), vagy azt az „egy örök évet (*aidion eniau-ton*)” – állítólag nyolc év (oktō etē) – ameddig Kadmosz szolgált Arésznál (Apol-lód. 3.4.1; lásd még 2.5.11, Frazer hosszú jegyzetével).

5

38. FÜGGELÉK

Lásd RV 10.46.2, K. Geldner szerk. (1951); vő. V Rydberg, *Teutonic Mythology* (1907), p. 587, A szokása szerint megint homályosan fogalmazó Geldner a „*der Gewässer Behausung*” kifejezést használja. Csakhogy az Agni szó: egy cím, és a *Rigvéda* mindegyre hangsúlyozza, hogy eddig már három Agni távozott, „*elemésztette*” őket az „*áldozati szertartás*”. Gibilhez hasonlóan, Agni szintén a folyók egybetorkollása felől érkezik, és ő is a „*legmagasabb égben*” születik (RV6.8.2); „*Im höchsten Himmel geboren wachte Agni über die (Opfer) regein als ihr Hüter. Der Klugsinnige mass den Luftraum aus.*” Valójában rendszerint három születési helye van, a „*három világban*”. (Már említettük, hogy az egyik Agninak „*hét anyja*” volt, akárcsak Hehdalnak.)

De akárhol „*található*” is valamelyik Agni, mindig ő a buzgó földmérő. A RV 6.7.6-ban olvassuk: „*Durch das Auge des Vaisvanara, durch das Wahrzeichen der Unsterblichkeit sind die Höhen des Himmels ausgemessen Auf seinem Haupte (stehen) alle Welten, wie die Zweige sind seine sieben Arme (?) gewachsen.*” A RV 6 71-2 szerint ugyanez a Vaisvānara Agni „*az ég feje, a föld vezetője,¹ a jókor született a az feláldozás köldöke.*” Ugyanezen himnusz 5. versszakában ez áll: „*Vaisvānara! Diese deine hohen Anforderungen hat noch keiner angetastet, o Agni, der du im Schosse der bei den eltern geboren, da, Wahrzeichen in der Rheienfolge der Tage fandest*” Egy másik Agniról, „*az éppen most születettről*”, „*a legjobb útkeresőről*” viszont a RV 8.103.11 ezt állítja „*Der bei (Sonnen-) aufgang die angehenden Schätze erkundet*” Aki szem előtt tartja az „*implexumot*”, nem a mindennapos napkeltére fog gondolni, ha egyáltalán a napról van szó hiszen ez csupán Geldner sejtése; itt vagy a tavaszponton a Nappal

¹ Geldner fordítását, mely szerint a szanszkrit *arati* = „*Lenker*” (Wagenlenker), P. Thieme megkérdőjelezte (*Untersuchungen zur Wordkunde und Auslegung des Rigveda* [1949] pp. 26-35) Minthogy az *ará*, küllő, szóból származó nőnemű *arati* Thieme szerint a küllők összességét jelenti, a RV 6.7.1 az ő fordításában „*(den Agni), das haupt des Himmel, den Speichenkranz der Erde*”, és utal még az 1592 versszakra is: „*Agni ist das Haupt des Himmels, der Nabel der Erde 50 ward er der Speichenkranz der beiden Welten*”.

együtt kelő „*ügyeletes Agnival*” állunk szemben, vagy a Szíriusz fölkelő napjával Vajon mikor jön el az a szép óra, amikor filológusaink méltóztatnak észrevenni, hogy tisztán kozmológiai jelentősége van a „*feláldozásoknak*”, illetve az „*áldozati oszlophoz*” vagy valamely hegyhez láncolt „*áldozatoknak*”?

Azzal a hatalmas mennyiségű adattal, mely Agni és Szóma („*a világpólusok ura*”) napfordulós és napjegyenlőségi szerepkörei mellett szól, a megfelelő keretek között majd foglalkozni kell, mégpedig a *Rigvéda* első mandalája úgynevezett Sunasepa-himnuszainak vizsgálata révén, minthogy Sunasepa szó szerint Cynosoura, „*Kutya-farok*”, azaz Ursa Minor. A jelen szöveggörnyezetben csupán Agni még egy nevére szeretnénk rámutatni, mely maga is egy cím: Apām Napāt, s e megjelölés megilleti az iráni Tistrját, Szíriuszt is. Fordítása általában „*a vizek gyermeke*”, mi viszont nem érthetünk egyet a napāt szó (melyből a Neptunusz is ered) „*gyermekként*” való értelmezésével. Nemcsak arról van szó, hogy Boissacq ezzel a gyökkel kapcsolatban csak unokaöcsöket és -húgokat enged meg, hanem a mitológiában is folyton unokaöcsök kerülnek elénk, kezdve saját hősünkkel, Amlethusszal; de Hórusz is Széth unokaöccse, Kullervo Untamóé, a Róka-regény hőse Isengrimé, és így tovább. Itt csupán egyfajta „*megszakadt*” kapcsolat számít, mely téma terjedelmes fejezetet érdemelne, de mivel a „*kapcsolator*” legjobban kifejező grafikus jel ()** értelmezése a nyugat-szudáni mandék hagyományból származik (ahol körülmetéléstjelíjl, illetve a körülmetélés csillagát, a Szíriuszt), legjobb lesz elhalasztani az egész” kérdéskör vizsgálatát.

* Sajnos ez a jel, a fordításban rendelkezésünkre álló eredeti könyvből is hiányzik (– a kiadó)

39. FÜGGELÉK

KITÉRŐ A GILGAMESHEZ

Sok olyan pont van, melyekből kiindulva újabb fölfedező utakra indulhatunk a Gilgames-eposzban, miután megegyeztünk abban, hogy ésszerű kérdéseket kell fölteni. A sok közül kettőt emelünk ki, bár nem szándékozunk „*a dolog végére járni*” az első a „*révészhez*” fűződik, a második a „*fákhoz*”

Amikor szemtől szembe állunk Ursanábi révésszel, a *me* egyfajta megszemélyesítőjével, akit elcipeltek a „*folyók összefolyásától*”, hogy ellenőrizze Uruk méreteinek helyességét, (alán nem lesz túlzott igény, hogy vele összevethető „*egyéneket*” vagy „*helyeket*” keressünk más mezopotámiai szövegekben. Valójában nem is kell összevissza keresgélünk az Enuma elisben kínálkozik egy ugyanilyen – térkép-vázlatunk egésze szempontjából perdöntő – tétel, mégpedig *Nibiru* (vagy *nēbēru*)

Van az úgynevezett „*babiloni Teremtés Könyvében*” három olyan részlet, melyek első pillamásra fölismerhető részleteket szolgáltatnak az új világnak Marduk/Jupiter által végzett fölméréséről Speiser fordításában így hangzanak (ANECr; pp 67, 69):

4.141ff. Átkelt az egeken és fölmérte a térségeket.

Derékszögbe állította Apszú körzetét, Nudimmud [Ea] hajlékát,

Mim az úr, kimérte Apszú méreteit

A Nagy Hajlékot, annak mását, mim Esarát rögzítette

A Nagy Hajlékot, Esarát, melyet megtett az ég boltjának

Anuval, Enlillel és Eával elfoglaltatta helyeiket

5.1-8 *Állomásokat alkotott a nagy isteneknek,*

Csillag-másukat csillagképekként rögzítve [Heidel A csillagokat, hasonmásait, az állatövi jegyeket, fölállította]¹.

¹ Még nem világos, hogy az eredetiben szereplő „*Lumasi*”-csillagok kifejezés mely csillagokra vonatkozhat F Kugler (*Sternkunde und Sterndienst. in Babel 11* 907-13], vol. I. p. 259) az állatövi jegyekre szavazott; E. Weidner (*Reallexikon der Assyriologie* [1932]. vol. 3., p. 83) ezt a megjelölést a Kr.

*Meghatározta az évet a szakaszok kijelölésével
Három-három csillagképet rendelt a tizenkét hónaphoz.
Miután meghatározta az év napjait az (égi) alakzatok (ré-
vén),
Megalapította Nebiru székhelyét, hogy meghatározhassa
(égi) sávjaikat,
Hogy senki se léphessen túl, de ne is rövidüljön
Ezzel együtt fölállította Enlil és Ea állomásait.*

6.62f *Magasra rakták Észagila Apszúval egyenlő tornyát
Miután olyan magas lépcsőzetes tornyot építettek, mint
Apszú,
Hajlékot állítottak benne Mardukuak, Enlilnek (és) Eának.*

Félretéve e részletek sajátos báját – pl. azt a körülményt, hogy 4.146-ban Anu, Ea és Enlil helyei nem egyeznek meg 5.8-ban említett állomásaikkal – most figyelmünket az EE 5.6 sorára összpontosítjuk: „Megalapította Nebiru székhelyét, hogy meghatározhassa (égi) sávjaikat” (Speiser), vagy: „Megalapította Nibiru székhelyét, hogy tudassa kötelességeiket” (Heidel), vagy „Er setzte ein den Nibirupunkt, um festzusetzen ihre Verknotung” (= riksu; Weidner, *Handbuch Babyl. Astr.*, p 33), továbbá az 5.8 sorra: „Ezzel együtt fölállította Enlil és Ea állomásait” (Speiser), vagy „Létrehozta Enlil és Ea állomásait azzal együtt” (Heidel), vagy „Den Enlilpunkt und den Eapunkt setzte er bei ihm fest” (Weidner). Eszerint „Anu, Enlil és Ea Útjainak” helyzete Nibiru függvénye volt; az, hogy csak Enlil és Ea székhelyeinek vagy ál-

e. V. századra és az ezutáni időszakra korlátozta, míg O. Neugebauer (*The Exact Sciences in Antiquity* [1962], p. 140) kijelentette, hogy az állatövi jegyek (a csillagképek helyett) Kr. e. 118-ban még nem voltak bevezetve. Egyes szövegek fölveszik a Lumasi-csillagok közé Cygnust, Cepheust, Aquilát, Oriont, Szíriuszt, Centaurust (A. Jeremias. HAOG, p 200; P Gössmann, *Planetarium Babylonicum*, 250), ez pedig kizárná az állatövet. C. Bezold (Boll—Bezold, *Antike Beobachtungen färbiger Sterne* [1916], p. 149; lásd még Bezold, *Babylonisch-Assyrisches Glossar* [1926], p. 160) azt javasolta, hogy a Lumasi-csillagokat „Jupiter-csillagoknak” értelmezzük; ezt el is fogadta B Meissner (*Babylonien und Assyrien* [1932], vol. 2, p 408). Weidner viszont azt állította (RLA J. P 80), hogy Bezold téves előfeltevésekből indult ki.

lomásainak a fölállítást említik, arra enged következtetni, hogy Marduk/Jupiter magának tartja fenn az „*Anu-hajót*”.² Szakértőink a jelek szerint igen elégedettek a „*Nibiru = Jupiter*” egyenlettel (lásd alább). De mi az ő „*állomása*”, vagy székhelye? Tekintettel arra, hogy pont Nibirunak ezen az állomásán alapszik az egész univerzum hármass felosztása a Marduk/Jupiter uralta korszakban, meglepőnek tartjuk, mily kevéssé érdekli a dolog a hivatásokat.

Nibiru alapjelentése „*komp vagy rév, révész, gázló*” – mikis *nibiri* a révdíj, amelyet a folyón átkelve fizetünk – az *eberu* „*átkelni*” igéből.³ Alfred Jeremias kitarthat emellett, hogy Nibiru „*a későbbi idők összes csillagászati szövegeiben*” Canopust jelölte, s szerinte ez a csillag szolgáltatta Bahilon város délkörét.⁴ Voltak egyéb azonosítások is (köztük még egy üstökös is!) – a nyári napforduló⁵, , vagy az égi Északi-sark;⁶ a Gössmann által összegyűjtött nézetek és döntések (*Planet*, 311) világosan mutatják, hogy Nibiru egyelőre megmaradt ismeretlen tényezőnek.

Ebből a sajnálatos helyzetből nem lendít ki bennünket az e szóval történő következő, váratlan találkozásunk sem – EE 7.124ff – ahol az új uralkodó ötven nevet kap, közöttük a Nibirut Speiser fordítása:

*Nebiru legyen felelős az égi és földi átkelésekért;
Akinek nem sikerült az átkelés fent és lent,
Mindig tőle tudakozódjon
Nebiru a csillag, mely ragyogó az égen*

² E méltóság bizonyára elveszett az első(?) özönvíz után (vagy általa), másként Marduk nem kérdezhetné szemrehányóan, hogy hol van „*Ninignangargid, Anu-hajóm nagyszerű ácsa*” (Era-eposz, 1.155 tábla: Gössmann, *Das Era-Epos*, [1956], p. 98).

³ Vö. B: Bezold, *Glossar*; p 13f; E Ebeling, RLA 3, p. 2f; P. Jensen, *Kosmologie* p. 128, E. Weidner, *Handbuch*, p. 26; P. Gössmann, *Planet*, 311 „*Nibiru ist eigentlich die 'Überfahrtstelle' Der 'Stern der Überfahrtstelle' ist der Mardukstern Jupiter; wenn er den Meridian überschreitet*”.

⁴ HAOG, p 134; Weidner (RLA 2, P 387) „*ab der Stern Marduk-Nebiru wirklich = Canopus, bleibt freilich ebenfalls unsicher*” Jeremias (p 247, n 2) nem sokat köntörfalaz „*Kulminationpunkt de Sterne im Ostmeidian*”

⁵ Weidner, *Handbuch*, p. 33, de ezt legalább harminc évvel az RLA-ban megjelent tanulmányai előtt írta.

⁶ Meissner, *Bab. und Assyrl. 2*, p. 408

*valóban, ő irányítja fordulásait, csakugyan reá néznek
Amikor mondják „ő, aki fáradhatatlanul kel át a Tenger
közepén,
Legyen 'Átkelés' a neve annak, aki a közepét ellenőrzi
Tartsák ők fenn az ég csillagainak útját;
Teregesse ő az összes istent, mint juhait”*

Heidel fordítása:

*Nibiru irányítsa az átjárókat a földön és égen,
Mert mindenki fent és lent, aki nem találja az átjárókat,
tőle érdeklődik.
Nibiru az a csillag, melyet fölragyogtattak (?) az égen
Székhelyét a napfordulás pontra tette, hogy ránézhesse,
Mondván, „ő aki pihenés nélkül megy át a tenger közepén,
Legyen a neve Nibiru, aki elfoglalja annak közepét;
Tartsa ő fenn a csillagok útját az égen;
Teregesse az összes istent, mint juhait...”*

Von Soden fordítása (ZA 47, p. 17):

*Nibiru soll die Übergänge von Himmel und Erde besetzt
halten,
denn droben und drunten fragt jeder, der den Durchgang
nicht findet, immerwieder ihn.
Nibiru ist sein Stern, den sie am Himmel sichtbar werden
ließen;
er fasste Posten am Wendepunkt, dann mögen sie auf ihn
schauen
und sagen „Der die Mitte des Meeres (Tiamat) ohne Ruhe
überschreitet,
sein Name sei Nibiru, (denn) er nimmt die Mitte davon ein
Die Bahn der Sterne des Himmel, sollen sie (unverändert)
halten...”*

Hogy mennyire szilárd és megingathatatlan a talaj, melyen járunk – legalábbis szakértőink kiismerhetetlen rendelése szerint – megsejthető a 128-32 sorok Albrecht Götze által készített for-

dításából,⁷ melyben abbéli meggyőződéséből indulva, hogy *ebim* = „megkötni, körülfogni”, illetve azzal a „megoldással”, hogy *tam-tim* jelentése „küzdelem”, sikerül megszabadulnia „*Tiámat közepétől*”:

*Aki (hálójában) be van fogva, valóban lazítás nélkül, a
küzdelem kellős közepében,
Legyen a neve „körülfogó”, aki megragadja (azt) közepen
Az ég csillagai közül ő tartsa fenn útjaikat Terelgesse az
isteneket, mindet, mint juhait.*

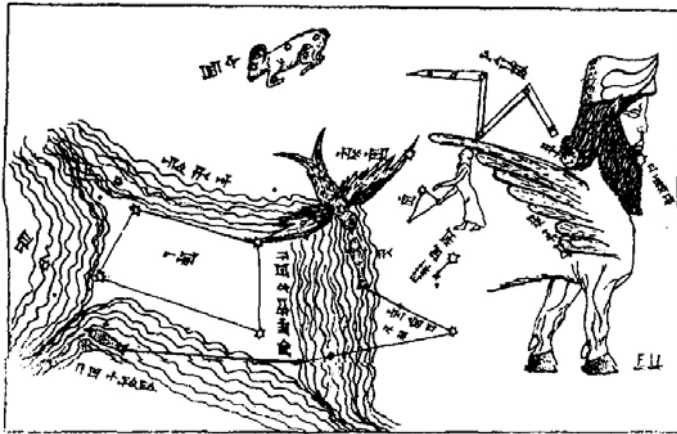
F M. Th. Böhl legalább nyugtalanította annyira a dolog, hogy bevallja⁸ „*Der Passus gehört zu den sachlich schwierigsten der Tafel, ohne dass der ziemlich vollständig erhaltene Kommentar hierbei wesentliche Hilfe leistet*” De nem is lendítette előre az ügyet, ugyanis kétes azonosításokon alapuló, tehát egymással összeegyeztethetetlen nézetekre jutott Egyrészt azt állította, hogy a Nibiru nevet „*a bolygónak és erónléti helyének*” adták; másrészt Nibirut egy olyan csillagnak vagy konstellációnak tekintette, mely Jupiter „*Anu Útjára*” lépésének helyét jelöli, és hozzátette „*A megfigyelés időpontja a tavaszi napéjegyenlőség éjszakája, amikor a Nap az egyenlítő és ekliptika kereszteződésénél áll a Kos csillagképben.*” Nem közli, honnan veszi ezt a meglepő értesülést; alighanem az „*1-iku*” = Aries/Cetus azonosításra épít, csak hogy ez nem állja meg a helyét: az ugyanis a Pegasus-négyszög,⁹ mely nem fordul el 7.124ff.-ben – akkor tehát hogyan tovább? Ettől eltekintve, azt sem tudjuk, vajon az Enúma elis idején a Kos számított-e Jupiter „*emelkedettségének*”; bizonyos körülmények amellet szólnak, hogy már akkortájt Jupiter erónléteként ismerték el a Rákot (pontosabban Procyont) = Nangart = az Ácsot.¹⁰ Harmadsorban pedig, ha Böhl 1-ikut tekinti a ta-

⁷ „*Az akkád d/tamtum*”, in *Festschrift Deimel* (1935), pp. 185-91.

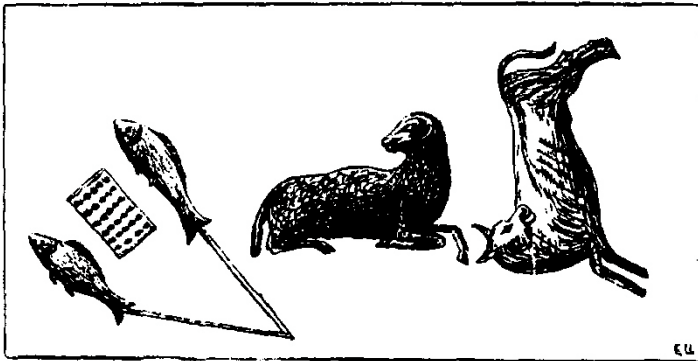
⁸ „*Die fünfzig Namen des Marduks*”, *AFO 11* (1936), p. 210.

⁹ Böhl ezt az azonosítást Bezoldra és Schottra hivatkozva említi, p. 211, n 47

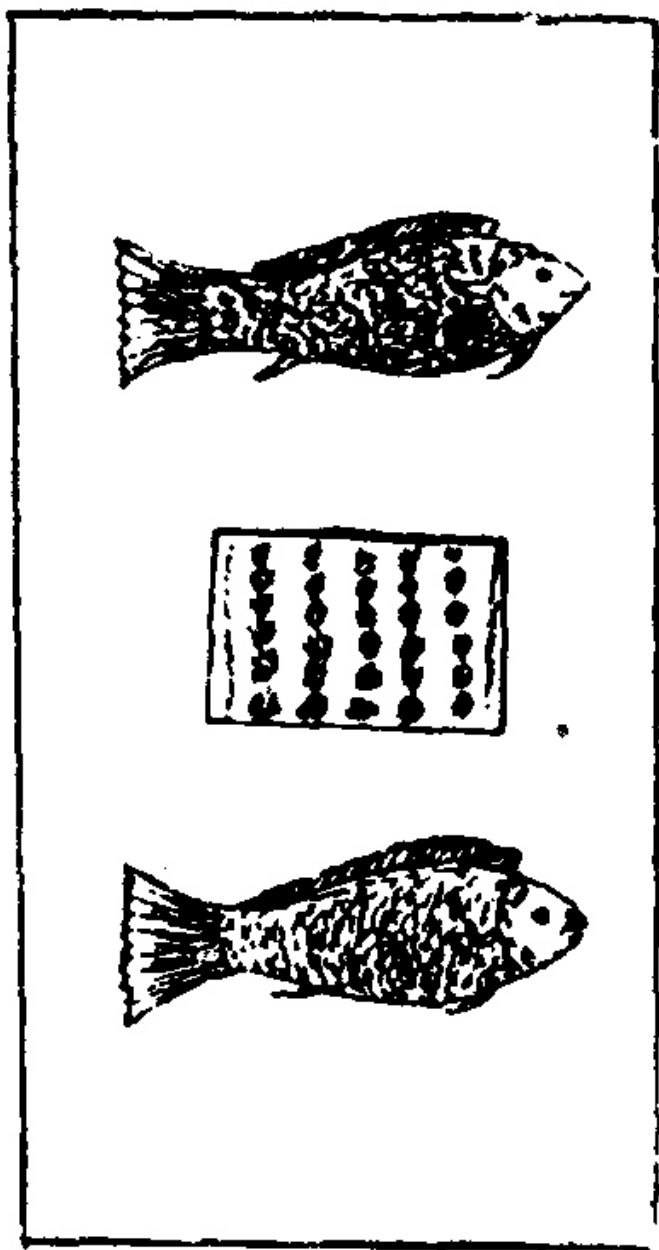
¹⁰ Lásd E Weidner, „*Babylonische Hypsomatabilder*”. *OLZ 22* (1910), cols 14ff; Weidner, *Gestirn-Darstellungen auf Babylonischen Tontafeln* (1967), pp 9f. 134, n. 166, és az V-VI. kép táblák (VAT 7847) Figyelembe kell venni a Taittiriya Brahmana egyik részletét (5.1.1.) is „*Amikor Jupiter először*

36. ábra Ugyanazon babilóniai konstelláció A. Ungnad szerint, aki a „I-iku” kifejezést a Paradicsommal azonosította Ungnad rajzainak helyzetét elfordítottuk, a csillagtérképek szokásos rendjéhez igazodva.

37. ábra Ugyanaz a négyszög, helyesen a Halak közé beillesztve, látható a denderai (római kori Egyiptom) kerek (fent), illetve négyszögletes (lent) zodiákuson – Aki nehezen tudja elfogadni „nyilvánvalónak”, vagy „a dolgok természetében rejlőnek” azt, hogy egy „mezőt” vagy sakktablát összekötünk két hallal vagy két gyíkkal, vagy egy teknősbékát két halfarokkal, hasonlítsa össze az lit következő rajzokat az előző három illusztrációval.

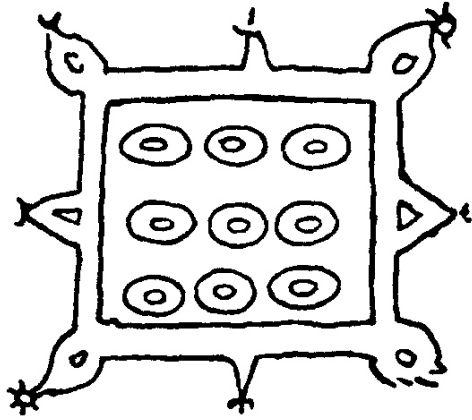

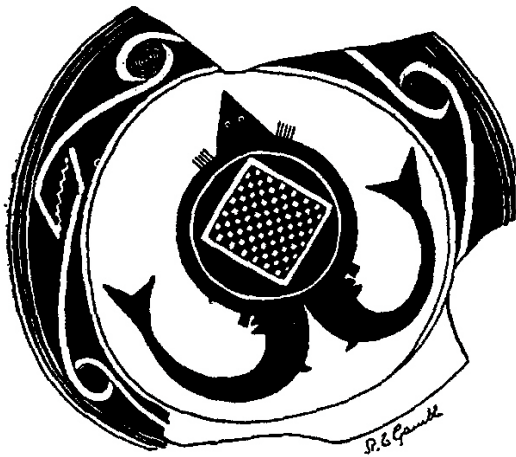
38. ábra Ivótök a guineai partvidékről (Afrika) Az alakzat valójában nehezen reprodukálható félgömb, innen erednek az üres helyek.

39 ábra Egy másik ivótök a guineai partvidékről.

40. ábra Így rajzolják le az állatövi Halakat a Szumátrán élő toba-balakok

41. ábra Ez már egy új világi kép, melynek leírása „összetett állat teknősbéka testtel és fejjel, kettős halfarokkal”

Az „*Anu Útja*” az egyenlítőt kísérő sáv, mely tőle északra és délre egyaránt 15 (vagy 17) fokra nyúlik; az „*Enlil Útja*” párhuzamosan fut az Anuéval, de északon, Ea útja pedig ugyanígy délen.¹² Magától értetődően a három „*Úton*” található csillagok nem mindig ugyanazok, az ekliptika és az egyenlítő kereszteződéseinek precessziós elmozdulása miatt.

De tulajdonképpen „*1-iku*”, melyre Böhl homályosan utal, mégiscsak szerepet játszik, nevezetesen az EE főntebb idézett 6.62 sorában: „*Magasra rakták Észagila Apszuval egyenlő tornyát.*” És ezt az Észagilát (vagy Észagilt) illetően azt olvassuk a babiloni újévi fesztivál szertartás-szövegében,¹³ hogy az Urigallu-pap „menjen ki a Fenséges Udvarba, forduljon északnak, és áldja meg az Észagil-templomot háromszor a következőképpen: »Iku-csillag, Észagil, ég és föld képmása«” *1-iku*, a Pegasus-négyszög (alpha beta gamma Pegasi, alpha Andromedae), csakugyan rendkívüli fontosságú, lévén az alapvető területmérték,¹⁴ és Ungnad úgy értelmezte (*Das wiedergefundene Paradies* [1923], p II) ezt a – Halak által körülfogott – csillagképet, mint a „*Paradicsomot*”, úgyszólván az őseredeti rétet. Még fontosabb az, amit Utnapistim mond (GE 11.57) Gilgamesnek a bárkájáról, mely az apszúhoz hasonlóan szabályos kocka volt: „*Egy iku volt a padlóterülete*”¹⁵. (Korábban, a 11.31 versszakban Ea így utasította Utnapistimet „*Mennyezetét az apszúhhoz hasonlóra építsd*”) Felidézve, amit főntebb hallottunk: „*Mióta a bárka eltűnt, kő van a helyén ... alapkönek nevezték el*”, vagyis az Eben Shetiyyah, mely befedte a szakadékot, ez a négyszögletes bárka (láda), melynek alapterülete egy iku volt, nem lehet érdektelen számunkra, annál is kevésbé, mert az istenek „*magasra rakták Észagila (= 1-iku) Apszuval egyenlő tornyát.*”

¹² E sokat vitatott „*Utakat*” illetően, lásd van der Waerden, „*A harminchat csillag*”, JNES 8 (1949), p. 16; Weidner, *Handbuch*, pp. 46-49; Meissner, *Bab. und Assyr.* 2, pp. 407f; Bezold—Kopff—Boll, „*Zenit und Äquatorialgestirne*”, SHAW (1913); Schaumberger, 3. Erg, pp. 321-30.

¹³ Lásd Sach fordítását, ANET, p. 232, 1.274f

¹⁴ Kb. 3600 négyzetméter; lásd Heidel, GE, p. 82, n. 173.

¹⁵ A. Schott fordításában „*Ein ‚Feld‘ gross war seine Bodenfläche*” A részleteket illetően vesd össze Schott, „*Zu meiner Übersetzung des Gilgameseh-Epos*”, ZA 42, (1934), pp 37f., 40.

Ebből azonban nem tudtuk meg, hol lehetett Marduk, amikor a Nibiru címet megkapta – talán döntő jelentősége volt annak, hogy a bolygó együtt keljen föl 1-ikuval, Észagila égi modelljével (mely talán a „szakadékot befedő alapkövet” jelölte?), de vajon mikor?¹⁶ 1-iku – egész pontosan beta Pegasi – heliakus kelése egybeesett a téli napfordulóval Kr. e. 4000-ben; Kr. e. 1000 körül január 25-én ment végbe.¹⁷ 1-ikut, a Pegasus-négyszöget „*Ea istenség lakhelyének, Anu csillagai vezetőjének*” nevezik¹⁸ a „^{mul} *APIN Sorozatban*” (Eke-csillag, Triangulum), melyet Weidner „*a babiloni csillagászat kivonatos kézikönyvének*” nevezett.¹⁹ Van der Weidner szerint („*A harminchat csillag*”, p. 17) ez a sorozat egy „*Kr. e. 700 körül, vagy valamivel korábban készült összeállítás*²⁰ – melyben – 1400 és – 700 közötti különböző korszakokból származó anyagokat használtak fel”: eszerint 1-iku, mint az „*Anu Útján*” álló csillagok „*vezetője*” január végén kelne föl, ami messzire esik a tavaszi napéjgyenlőségtől, amikor az újévi ünnepséget tartották.

Ez eddig nagyon szép, és mindenképpen igen érdekes, de vajon megtudtuk-e közben, hogy mi lehetett Nibiru, a „*komp, ré-*

¹⁶ A helyzet. megértéséhez az egyik kulcsot (és valószínűleg még sokat) a K 3476 számú ékirásos tábla tartalmazza, mely a babiloni újévi ünnepet foglalja, s amelyet Heinrich Zimmern fordított le és kommentált („*Zum babylonischen Neujahrsfest*”, BVSGW 58 [1906] 3, pp 127-36): „*Marduk lábaival Eán belül fekszik*” (1120-21: „*(Das ist) Marduk [...] [der (?) mit (?)] seinen Füßen innerhalb (?) Eas liegt*”). Egy lábjegyzetben közli értelmezési javaslatát: „*utalás egy, Mardukhoz kötődő csillagképre (Auriga?), mely átnyúlik egy, Eához kötődő csillagképbe (Aries?)*” A csillagászati fogalmakkal nem sokat törődő S. A. Pallis megfogalmazásában: „*Marduk fekszik (?) Ea előtt (?)*”: azonban a Vénusz bolygó összetéveszthetetlen jelenléte a mondat második felében (^{kakkabu}“DIL.BAT) engedelmekre kényszerítette: „*talán bizonyos csillagászati feltételekre utal*” (*The Babylonian Akitu Festival* [1926], p. 217). 1926-ban már elegendő szakirodalom állt rendelkezésre a „*Három Utról*”.

¹⁷ Lásd W. Harner, „*A csillagképek legkorábbi története a Közél-Keleten*”, JNES 2-1 (1965), pp. 13, 15.

¹⁸ Bezold—Kopff—Boll, p. 23.

¹⁹ „*Ein babylonisches Kompendium der Himmelskunde*”, AJSL 40 (1924), pp. 186-208.

²⁰ Lásd még A Schott, „*Das Werden der babylonisch-assyrischen Positions-Astronomie und einige seiner Bedingungen*”, ZDMG 88 (1934), pp. 331, 333.

vész, gázló”? Még ha nem is nyugtalankodunk a Jupiter bolygó és holléte miatt? Ezt azonban nem tudtuk meg, és kísértést érzünk, hogy kijelentsük: „*quod erat demonstrandum*”, nevezetesen hogy a sok bőbeszédű fordítás, ékesszóló tanulmány sem tudta tisztázni annak a kozmológiai rendszernek a döntő pontjait, mely alapját képezi az Enúma elisnek, a Gilgames-eposznak, az Era-eposznak és más állítólagos „*költeményeknek*”. Nibiru csak egy a sok hasonló kérdés közül, de modellértékűnek tekinthetjük annak bizonyításában, hogy egyetlen konkrét problémát sem tudunk megoldani, amíg a csillagászat szakértői kevélységük miatt nem hajlandók „*mitikus*” elképzelésekkel foglalkozni – melyeket persze egyszerűen számságnak minősítenek – s amíg vallástörténészeink eskü alatt állítják, hogy a csillagokat és bolygókat csak „igen későn” csempészték be az eredetileg „*tiszta*” termékenységi kultúrszokba és naiv tündérmesékbe – minélfogva e tisztátalan témák elvből hanyagolandók – s amíg filológusaink úgy képzelik, hogy a nyelvtani tudás helyettesítheti a természettudományos ismereteket, melyekkel ők nem rendelkeznek, s amelyeket ők ezért nem is kedvelnek.

De még ha a különböző szakértők el is jutnának odáig, hogy levetkőzik a rájuk általánosan jellemző önhittséget, szerintünk nincs sok esély a konkrét részletek kielégítő megoldására és a rendszer egészének kellő mértékű megértésére anélkül, hogy figyelembe vennénk ezzel összemérhető rendszereket a világ más tájairól: Mezopotámia egyáltalán nem az egyetlen olyan térsége a magaskultúrának, ahol a csillagászok az éggömb hármass felosztásával dolgoztak, még ha el is tekintünk a számunkra állítólag olyan ismerő, – valójában azonban teljességgel ismeretlen – képzettől Zeusz, Poszeidón és Hadész „*Útjainak*” képzetétől, ahogyan Homérosznál találjuk. Az indiaiak nagyon hasonló sémát követve osztják fel az eget Utakra²¹ (így is hívják őket). És ugyanígy tesznek a polinéziaiak, akik sok részlettel szolgálnak nekünk a három zónához tartozó csillagokról (és arról, hogy me-

²¹ Lásd W Kirfel, *Die Kosmographie der Inder nach den Quellen dargestellt* (1920), pp 140f. Első pillantásra olyan, mintha csak a holdházak körét osztanák tovább erre a három útra, de ténylegesen a tartományok messze túlnyúlnak a „*lakott világ*” határain mind két irányban északra és délre, ahogyan Enlil és Ea útjai is.

lyik bolygó „nemzette” őket); de eddig senki sem tartotta érdekesnek meghallgatni földgolyóink legnagyobb navigátorait; és haladónak kikiáltott korunk egyetlen etnológusa sem tartotta említésre méltónak azt, hogy Polinézia megalitikus „szentélyei” (a maraik) akkor nyerték el a „szentség” (tabu) ma is lenyűgöző állapotát, amikor jelen voltak az „Unu-deszkák”; e faragott Unu-deszkák „Rumia Oszlopai” jelentették, Rumia pedig összevethető „Anu Újával”, amelyen Antares töltötte be a „bejárati oszlop” szerepét (a többi „oszloppal” együtt, melyek Aldebaran, Spica, Arcturus és a Columba, csillagképből Phaethon).

Dehát csakugyan olyan fontos ez a Nibiru? Úgy véljük, igen. Vagy pedig a másik oldalról megfogalmazva: ha már ez a csillagászati terminus, és még vagy kettő-három, megbízható módon tisztázódott, akkor kezdődhet az érdemi ismerkedés a mezopotámiai „költéssel”, illetve az érdemi fordítói munka

II.

Gilgames és Era eposzai túl sok fát szolgáltatnak a mi szerény igényeinkhez, A bennük előforduló sok fa-szereplőnek mégis megvan az az előnye, hogy szakértőink már nem találnak akkora élvezetet a „világ-fáról” szóló mélyértelmű bölcsességeik kinyilatkoztatásában.

Mindjárt itt van a hősünk nevében szereplő mes-fa,²² melynek helyét Marduk szigorúan számon kéri Eán, ezt követi

²² A fa azonosítása megoldatlan R Labat (Manuel d'Epigraphie Akkadienne [1963], no 314) javaslata „cèdre (?micocoulier?) [*Celtis australis*, „gemeiner Zürgelbaum” – *Celtis occidentalis*, a nyugati ostorfa] ^{GIS}MEZ-MAGAN(-NA) musskänu mürier (?micocoolier de Magan?)” (vö Labat, no 296 „GIS, bois, arbre Déterminatif précédantles noms d'arbres et d'objet en bois”) Lásd még F Delitzsch, *Assyrische, Handwörterbuch* (1896), p. 410 sv miskanu, musukanu, „ein Baum ... wechselt mit mis-ma-kan-ua, d.i. MIS-Holz von Makan”

(Még ez a Maganból származó mes-fa sem vethető el, mint a GE esetében „érvénytelen” értelmezés, mert a „Gilgames és az Élők Földje” című sumer mítoszban (Kramer, ANET, p 49, I. 111-15), amikor állítólag a hős inti Enkidut, hogy ne riadjon meg Humbabától, talán a legtalányosabb szavakat halljuk Gilgamestől „Ha segítesz nekem [és] én segítek neked, ugyan mi történhet velünk? Miután elsüllyedt, miután elsüllyedt, Miután a Magan-csónak elsüllyedt, Miután a 'Magilum hatalma' csónak elsüllyedt”)

Huwawa/Humbaba cédrusa, melyet – ahogyan a szakértők jól megtanították nekünk – Gilgames és Enkidu kidöntött, Csakhogy a hozzánk eljutott „legfrissebb hírek” szerint²³ Huwawa

„a »kivágott cédrus« földjét őrző szörny”, Bevalljuk, hogy Kramer már egy korábbi alkalommal is hangsúlyozta azon nézetét, hogy „a messze távolban »az Élők Földje« egyúttal a, »Kidöntött Cédrus Földje« is volt”,²⁴ de még nem találtunk bizonyítékot semmilyen elgondolásra, semmilyen következményre, melyeknek ily riasztó állításokból adódnuk kellene, De nem várható, hogy érdemi gondolatokat veszteget sumer képzetekre egy olyan tudós, aki a következőket írta a vízépitészet (öntözés) megalapítóiról „a sumer költők és papok számára a Tig-

Lásd még F Hommel, *Ethnologie und Geographie der Alten Orients* (1926), pp 539, 783. Meissner véleménye szerint, melyet Weidner idéz („*Gestirn-Darstellungen auf Babylonischen Tontafeln*”, SOAW 254 [1967], P 18), ^{gis}MES = mēsu, a madárberkenye. Ami a fákat (és köveket, állatokat, stb.) az állatövel összekapcsoló asztrológiai rendszert illeti, a Weidner által lefordított táblákon a mes-fa kétszer kötődik a Vízöntőhöz (pp 18. 35), egyszer pedig a Koshoz (p 31) A mēsu-fát és a huluppu-fát említik Ningirsu hintójának (*narkabtu*) építő anyagaként a Gudeahengeren A VII, 1 ö- I 8 (vö A Salonen *Prozessionswagen* [1946], p. 6; Salonen, *Die Landfahrzeuge des Alten Mesopotamien* [1951], pp. 111f.)

Ez a fa része még a MES.LAM.TA.E₃.A névnek is, melyet Nergál isten legrégebbi ismert nevének tartanak (lásd J Böllenrücher, *Gebete und Hymnen an Nergal* [1904], p 7), valamint az Ikrek egyike nevének MES.LAM.TA.E.A, melynek jelentése „aki közeledik MES.LAM-ból” MES.LAM volt a neve Nergál kuthai szentélyének, jelentése pedig „a buján nőző MES-fa” Gössmann szerint (*Das Era-Epos*, p. 67), aki a MES.LAM.TA.E.A névre vonatkozóan így folytatta „*Später diene der Name in erster Linie als Bezeichnung eines der beiden Zwillinge (Planetarium Babylonicum, 271), bezw als Tummelplatz philologsscher Spielereien Auf Grund solcher Philologeme wurde der Name auf Marduk und Gilgamesh übertragen (Tallqvist, 374)*” Nem a tudományos stílusuk ill[] dolog úgy intézni el nehéz képleteket, hogy filológusok kedvtelésének nyilvánítjuk őket. Mivel MES.LAM „rögzített” toposznak látszik, aligha várható el, hogy „MES.LAM-ból közeledni” Nergál-Mars kiváltsága lett volna. De lásd még alább, p. 403.

²³ N. Kramer, *The Sumerians* (1963), p. 277.

²⁴ *Gilgamesh et sa légende*, P. Garelli szerk. (1958), p. 64 „*Gilgames és az Élők Földje*” című tanulmányában *JCS 1* [1947], p. 4 szerényebben fogalmazott „*az Élők Földje a messze távolban (cédrus-földként is ismert)*”

ris és Eufrátesz örményországi hegyekben található valódi forrásainak csekély jelentősége volt. Ők még nem értették, amit mi már igen, hogy a két folyó víztömege a mellékfolyókból érkező »utánpótlástól« függött, vagy hogy az évenkénti áradást a télen leesett hó olvadása okozta, de azt sem, hogy a Tigris és Eufrátesz a Perzsa-öbölbe »ürítették« felduzzadt vizüket. Valójában ezzel éppen ellentétes véleményük volt, miszerint a Perzsa-öböl volt a felelős a Tigris és Eufrátesz vizeiért és a nagyfontosságú áradásokért. Mitologikusan kifejezve a dolgot, Enki töltötte fel gyöngyöző vízzel a Tigrist és az Eufráteszt, és a tengert járva teszi annak vizét, meg a két nagy folyóét is, örvénylővé és hevesé... Röviden szólva, a sumér látásmód szerint nem a folyók »táplálták« a tengert, hanem inkább a tenger »táplálta« a folyókat.»²⁵

Elteltek a mes-fától és Huwawa/Humbaba megmagyarázatlan cédrusától – akár kidöntötték hőseink, akár nem – a Gilgames-eposz szembesít bennünket a *huluppu-fával* is, melyet fűzfának tekint Labat (nos. 371, 589), tölgynek az *Assyriau Dictionary* (vol. 6, pp. 55f.), és valamilyen avokadófajnak Salonen (*Landfahrzeuge*, pp. 111f.) – mindegyik azonosítást illő módon kérdőjellel ellátva. Találkozunk e példánnyal a Gilgames-eposz sumer változatában, melynek egy részét XII. tábla néven építettek be az akkád eposzba; a sumer szöveget C. J. Gadd²⁶ és S. N. Kramer²⁷ fordította le. Idézzük Kramer összefoglalóját az első fordításából (1938, p. 12) azon egyszerű oknál fogva, hogy rövidebb a később közölt változatnál QAOS 64 [1944], pp. 19-21). Időközben ez a szöveg más nevet kapott „*Gilgames, Enkidu és az alsóvilág*”. A mondat első része természetesen nem idézet, és aligha értene egyet vele a szerző.

²⁵ „*Dilmun. az Élők Földje*”. BASOR 96 (1944). p. 28; csöndben átsiklunk az „*Élők Földjének*” Dilmunnal való azonosítása fölött, amit a szerző e tanulmányában állít, és minden további közleményében fenntart.

²⁶ „*A Gilgames-eposz, XII tábla*”, RA 30 (1933), pp. 129-43.

²⁷ *Gilgamesh and the Huluppu-Tree*. *Assyriological Studies* 10 (1938)

A „Három Út” új felosztásának alkalmából,²⁸ „azon a napon” történetesen

²⁸ Ami e szöveg elejét illeti, egyik megrázkódtatás a másik után éri az olvasót, aki buzgón tanulmányozza a különböző „fordításokat” alig hiheti, hogy mind ugyanazt a sumer eredetűt igyekeznek visszaadni. Az első sorok felhasználásával Kramer (*Sumerian Mythology*, pp. 30ff) felépítette a sumer teremtés-történetet, melyet ismeretlennek tekintett (és tekint ma is?); még ugyanebben az évben újra kihangsúlyozta (JAOS 64, P 19)

„E szöveg első tizenhárom sora tartalmazza alapvető adataink egy részét a világegyetem teremtésére vonatkozó sumer felfogás elemzéséhez”. A következő 14-25 sorokból megszerkesztett egy sárkány-küzdelmet. Ez idáig publikálatlan szövegekre hivatkozva, 1958-ban kijelentette (*Gilgamesh et la légende*, p 66), hogy „a költemény első hét sora most már teljességgel rekonstruálható”. Azonban hozzátette „Sajnálatos módon a szövegészlet jelentése egyáltalán nem bizonyos, és a mitológiai következmények eléggé homályosak, amint ez nyilvánvaló az alábbi, kísérleti jellegű fordításból:

A teremtés napjai, a teremtés távoli napjai,

A teremtés éjszakái, a teremtés messi éjszakái,

A teremtés évei, a teremtés távoli évei –

Miután a régmúlt napokban (?) minden szükséges létrejött,

Miután a régmúlt napokban (?) minden szükséges elrendeltek,

Miután az ország szentélyeiben (?) megízlelték (?) a kenyeret (?)

Miután az ország kemencéiben megsütötték (?) a kenyeret (?)”

Nemigen fogja senki kétségbe vonni a jelentés bizonytalanságáról mondotakat: célszerű most felidézni Margarete Riemschneider egy mondatát (*Augengott und Heilige Hochzeit* [1953], p 190) „So lange sie sinnlos sind, stimmen unsere Übersetzungen nicht”. A szigorú hivatásos kritikusok által emelt kifogások (T. Jacobsen, „Sumer mitológia”, JNES 5 [1946], pp 128-52; M. Witzel, „Zur sumerischen Mythologie”, Or 17 [1948], pp. 313-415) mindvégig a nyelvtan és „vallás” témáinak megvitatására a szakértők által kitalált zsargon keretén belül maradnak, és nehéz eldönteni, ki kapja a babért az önkénye, értelmezések e nemtelen versenyében. Az új „felosztás” figyelemre méltó mozzanata talán az, hogy ezután Ereskigál az „első világhoz” tartozik (1938-ban Kramer így fordította a 12 sort „Miután Ereskigált ajándékképpen (?) átadták (?) az alsó világnak”: *Sumerian Mythology* című művében, miután „felfedezte” a sárkány-küzdelmet, így változtatta meg: „Miután Ereskigált elvitték Kurba, mint annak díját”. E sor fordítása Witzeltől (Or: 17 p. 402) „Als (der) Ereshkigal mit der Unterwelt Geschenk, aufgewartet worden war”) Mivel még nem tudjuk, hogy melyik csillagot vagy csillagképet képviselhet Ereskigál, mindez csupán annyit mond nekünk, hogy az (ismeretlen) csillag(csoport) „rálépett” Ea Útjára, azaz a déli szélesség 15 (vagy a 17) foka alá merült.

„egy huluppu-fát, melyet az Eufrátesz partján ültettek, s amelyet ennek vize táplált, gyökerestől kitéptt a Déli Szél, a folyó pedig magával sodorta.

A parton egy istennő sétált, megragadta az úszó fát, és Anu meg Enlil szavára elhozta Inanna [azaz Istár] uruki kertjébe, Inanna gonddal és szeretettel ápolta a fát abban a reményben, hogy fájából trónt és ágyat csinálthat magának. Miután tíz év eltelt, és a fa megérett a kivágásra, nagy bánatára Inanna ráébredt, hogy reményei nem teljesülhetnek. Ugyanis időközben egy sárkány fészkelte be magát a fa gyökerei közé, koronájába a Zúmadár helyezte el fiókáit, középebe pedig Lilith, a nőstény démon épített házat. Gilgames azonban értesült Inanna szomorú helyzetéről, és segítségére sietett. Levetvén súlyos páncélját, az óriás megölte a sárkányt hatalmas bronzfejszéjével, melynek súlya hét talentum és hét mina volt. Erre a Zúmadár fiókáival együtt elrepült a hegyekbe, a halálra rémült Lilith pedig lebontotta a házat és a pusztába menekült. Miután Gilgames gyökerestől kitépte az ily módon felszabadított fát, követői, Uruk férfiai levágták a törzset, és egy részét Inannának adták a trón és ágy céljára. A megmaradó részből – azaz a gyökérből és koronából – Gilgames elkészíti magának a pukkut és mikkut, a két mágikus jelentőségű, fából való tárgyat.”

(Magától értetődik, hogy a szövegben nyoma sincs semmi-féle „mágikus jelentőségnek”). Itt véget ér az 1938-ban írott összefoglaló, és most a későbbivel folytatjuk (JAOS 64, p. 20):

„A következő tizenkét sor leírja Gilgames erekhbeli tevékenységét ezzel a pukkuval és mikkuval, ezzel a ‘dobbal’ és ‘dobverővel’ [lásd alább] Bár a szöveg kiváló állapotban őrlődött meg, lehetetlen kihámozni a jelentését. De nem valószínű, hogy azokat a hatalmaskodó és zsarnoki tetteket ismerteti, melyek a Gilgames-eposz első táblája szerint nyomorúságot hoztak Erekh lakóinak, és amelyek – szintén csak a babiloni változat szerint – Enkidu megteremtéséhez vezettek”

E döntés értelmében Kramer még betű szerint sem kísérli meg lefordítani a 24-35 sorokat, melyek állítólag „*kiváló állapotban*” vannak Gadd (RA JO, p. 131) a következőképpen fordít:

- 22 Gyökeréből készíti a pukkuját [^{gis}RIM (ellag)]
23 Koronájából készíti a mikkuját [^{gis}E.AG]
24 Azt mondja „ellag”, kivéve (?) „ellag” ne szólhasson
25 Mondván ... kivéve (?) ... ne szólhasson
26, Városának férfiai azt mondják „ellag”
27 Megszemlélte kis csapatát, mely nem ...
28 ? ? siránkoznak fölötte [a-geštin-nu a-geštin-nu]
29 Ó, akinek volt anyja, s kenyeret hozott a fiának
30 Ó, akinek volt felesége, vizet öntött a „fivérének”
31 A Bort (?) elvitték [^dgeštin-an-na]
32 A helyén, ahol a pukku beállította, kört rajzol
33 A pukku maga elé emelte és bement a házba
34 Reggel szemlélte a helyét, ahol a kört rajzolta
35 A felnőttek (?) nem
36 (De) egy kisleány sírására”

Kövessük tovább Kramert:

„Amikor a történet újra értelmessé válik, azzal a kijelentéssel folytatódik, hogy ‘az ifjú szüzek méltatlankadása miatt’ a pukku és mikku az alsó világba hullottak, Gilgames mindent bevetett, hogy visszaszerezze őket, de sikertelenül, Ekkor elhelyezkedik az alsó világ kapujánál, és panaszkodik:

Ó az én pukku, ó az én mikku
Az én pukku, melynek vonzereje ellenállhatatlan volt,
Az én mikku, melynek lüktetése elfojthatatlan volt²⁹”
(A következő sorral, mely a XII, tábla első sorát képviseli, elkezdődik az akkád fordítás).³⁰

²⁹ From the *Tablets of Sumer* című művében (1956) Kramer ezt a sort így fordította (p 224) „Az én ellenállhatatlan vonzerejű pukku, Az én mikku, melynek táncritmusa páratlan”

*Azokban az időkben, amikor az én pukkum még valóban
nálam volt az ács házában,³¹*

*(Amikor) valóban az ács felesége olyan volt velem, mint a
szülőanyám*

*(Amikor) valóban az ács lánya olyan volt velem, mint a hú-
gom, Az én pukkum, ki tagja felhozni az alsó világ-
ból,*

*Az én mikkum, ki tagja felhozni az alsó világ „homlokzatá-
ról”?*

*Szolgája, állandó követője és útítársa, Enkidu, erre ön-
ként vállalkozik, hogy leszáll az alsó világba, és felhossa
azokat gazdájának, Hallván szolgája nagylelkű ajánlatát
... Gilgames figyelmezteti őt a számos alsó világbeli ti-
lalomra, melyekre majd ügyelnie kell ... De Enkidu nem
tartja be gazdája utasításait, és sorra elköveti azokat a
tetteket, melyektől gazdája óvni igyekezett Így aztán Kur
elfogja őt, s nem tud visszaemelkedni a földre”*

Most nélkülözni tudjuk az „alvilági” események ismertetését,
mely egyébként megvan a buluppu-la sumér mítoszában és az ak-
kád eposz XII tábláján is Kramer így zárja (JAOS 64, p. 23) a
Gilgames-eposz sumer forrásaival kapcsolatos vizsgálódását:
„Összefoglalva az eddigieket, a Gilgames-eposz ‚tizenkettedik’
tábláján található szöveg összevetése a »Gilgames, Enkidu és az
alsó világ« című sumer költemény szövegével minden kétségen
felül bizonyítja, amit már régóta gyanítunk, hogy a ‚tizenkettedik’
táblát szervesen függetlenül csatolták a babiloni eposzhoz,
melynek első tizenegy táblája ésszerűen megalkotott költői egysé-
get képez” Sem elfogadni, se ellenkezni nem kívánunk, de nem

³⁰ Így mindjárt azután, hogy Urganabi ellenőrzi Uruk méreteit (11307), utaló
sorként következnek a 308 sor = 12.1 „Azokban az időkben, amikor”

³¹ A Heidel (p 95) így fordítja az 1-3 sorokat „Ó hogy ha ma a pukkum az ács
házában hagytam volna! Ó, hogy ha az ács feleségénél hagytam volna, aki
olyan volt hozzám, mint a szülőanyám! Ó, hogy ha az ács lányánál hagy-
tam volna, aki olyan volt hozzám, (mint) a húgom!” Egy lábjegyzetben így
magyarázza „Ha Gilgames a pukkuját és mikkuját az ács házában hagyta
volna, akkor azok biztonságban lettek volna, és nem hullottak volna le az
alvilágba” Még hozzátéveszi „Az első három sor fordítása feltételes” Csak az
első három soré?

örülünk a „*minden kétségen felül*” és hasonló ítéleteknek, tekintettel arra, milyen ijesztően keveset tudunk az eposzról. (Ha van valami, ami „*minden kétségen felül*” áll, akkor az csupán annyi, hogy az eposz tizenegy táblája nem „*képez ésszerűen megalkotott költői egységet*”, ellentétben a *lefordított* eposszal).

Természetesen nagy előnyünkre válna, ha többet tudnánk a „*pukku*” és „*mikku*” nevű tárgyokról, melyek eddig dacoltak számos tudós becsületes erőfeszítésével, akik közül az első Sidney Smith („*b/pukk/qqu és mekku*”, RA 30 [1933], pp 1, 3-68). Javasoltak már hálókat, fűvös hangszereket (síp és kürt), Margarete Riemschneider pedig (*Augengott*, pp, 50f) egy sajátos csapda mellett szavazott, ugyanazon eléggé rejtelmes csapda mellett, melyet a Piramisszövegekből ismerünk (s amely Felső-Egyiptom „*palotáját*” képviseli) A legtöbb értelmező elfogadta Landsberger első javaslatát, mégpedig a „*dobot*” és „*dobverőt*”;³² semmi ellenvetésünk nincs e megoldással szemben *per Ie*, amennyiben fölismerjük a mennyei dobok jelentőségét (lásd VIII. fejezet, „*Sámánok és kovácsok*”), és azzal a föltétellel, hogy kellőképpen megvizsgáljuk a szóba jöhető mennyei dobokat – pl. a kínai szféra dobjait. Egyelőre azonban nincs nyomós okunk arra, hogy kitartsunk a „*dob*” és „*dobverő*” mellett, annál is kevésbé, hogy Landsberger föladta korábbi elgondolását – melyről egyébként azt állítja, hogy sohasem támasztotta alá, – a „*karika*” és „*hajtó-bot*” kedvéért.³³ A jelenlegi helyzetben azonban semmit sem tudunk a pukku és mikku szerepéről, és ez elejét kell vegye a hiábavaló spekulációknak.

³² Marius Schneider „*dob*” (Rahmentrommel) és „*hárfa*” vagy „*lant*” mellett szavaz, „*Pukku und Mikku Ein Beitrag zum Aufbau und zum System der Zahlenmystik des Gilgamesch-Epos*”, *Antaios* 9 (1967), pp. 280f.

³³ „*Einige unerkant gebliebene oder verkannte Nomina des Akkadischen*”, WZKM ,6 (1960), pp. 124-26. Tanácsos figyelembe venni azt, hogy Landsberger szerint a pukku szó nem fordul elő GE I II 22-ben, ugyanis Schott és Schmoekel habozás nélkül belevették a pukku-dobot fordításaik első táblájába. Első pillantásra lényegtelen kérdés, vajon szerepel-e pukku az első táblán. Ha kissé elgondolkodunk, megváltozik ez a benyomásunk mivel a pukku a kidöntött huluppu-fa fájából készült, az eposz egész időrendje, különösen a tizenkettedik tábla és a huluppu-fáról szóló sumér költemény megfelelő elhelyezése attól függhet, tudunk-e érvényes választ adni a kérdésre megjelent-e a pukku az első táblán, vagy nem.

E tárgyak elvesztésénél nem kevésbé sajnálatos az a körülmény, hogy nem tudunk többet az Inanna huluppu-fáját bitorló kellemetlen albériókról, Lilithről és a gyökerek között lakó sárkányról; az, hogy megfeleltethető az *Eddabeli* Nidhöggrnek, nem mond nekünk sokat az azonosságáról. De legalább a Zú-madár ismerős; ő a Mars bolygó,³⁴ de még nem kockáztatjuk meg azt, hogy további következtetéseket vonjunk le ebből az azonosításból a bolygó „fészke” vagy „házára” vonatkozóan, melyet elvettek tőle.

A holtpontról aligha tudunk elmozdulni csupán a mezopotámiai szövegek révén, és ez áll a huluppu-fára, a mes-fára, Huwawa cédrusára, és arra a fára az Era-eposzról, melyről Era bejelenti (Tabi 4] 201-26, Gössmann, pp 30f.; Langdon, MAR 5, p. 144) „*Irkallát meg fogom rázni, és az egek megrepegnek. Jupiter [^dSUL.PA.E₃] ragyogását megszüntetem, és elhalványítom a csillagokat.*³⁵ *Kitépem a fa gyökerét, és hajtásai nem szökkennek szárba*”

Ha a jövőben erre a feladatra vállalkoznánk, két indiai *naksátrából* (hold-házból) és a hozzájuk fűződő legendákból kellene kiindulnunk: az egyik a *mūla* (vagy *mūra*), „a gyökér”, de nevezik „a gyökér kitépőjének” (lásd még a 4. és 30. függelékét), sőt „*Jáma két eloldozójának*” is, ami Skorpió fullánkja,³⁶ (lambda ypsilon Scorpii) – a babiloni csillagászatban ^{mul}ŠAR UR és ^{mul}ŠAR.GAZ, Marduk fegyverei a Tiámat elleni „*csatában*”; a

³⁴ Lásd Gössmann, *Planetarium Babylonicum*, 195 ^{mul}d^dIMDUGUD^{musen}

³⁵ Langdon (MAR 5. pp 144f.) rámutat a Babilont és királyát fenyegető jóslatra Iz 13-14-ben „világosan emlékeztet erre a részletre. »Ezért az egeket megrendítem, és megindul helyéről a föld is...« Így jövendölt a héber szerző, és az Irra-mitoszból való kölcsönzés még nyilvánvalóbb, amikor Babilón királyát Hélélhez hasonlítja »Mikém estél alá az égről fényes csillag, hajnal fia? « Az Irra-mitosz ékírásos szövegében Marduk neve Shulpaē, Jupiter kora reggeli neve, és nem lehet kétséges, hogy Hélél Marduk-Jupiter egyik babilóni címének, az etil szónak, »a fényes, a ragyogó«, az átírása”.

³⁶ Az indiaiak szerint pontosan *mul*ával szemben volt a „Rudra, a pusztító ijász” uralta Beteigeuse, míg a kopt holdházjegyzék szerint (Kircher, *Oedipus Aegyptiacus* 2 r 1653], pt. 2, p. 246) a Skorpió fullánkjának (al-Sa’ula) neve „*Soleka statio translationis caniculae in coelum ... unde et Siot vocatur, statio veuationis*”, ami rendkívüli fontosságú, hiszen megvilágítja a „*tenger csillag*” szerepkört, melyen Szíriusz cs a Skorpió istennő osztozik.

másik az Antarest (alpha Scorpii) tartalmazó *naksátra*, melynek nevei „*a legidősebb*”, vagy „*aki megöli a legidősebbet*”³⁷ – Tahitin „*a világ szülőoszlopa*”

Indiától a Tuamotua-szigeti szövegek Tahaki nevű hőséhez kell fordulnunk,³⁸ mert ő képviseli apjának már-már „*hivatásos*” megbosszulóját. Az események lelegejétől kezdve siránkozik Tahaki anyja amiatt, hogy a hős arra van szánva: távoli országban haljon meg; a legenda kibontakozása során Tahaki újra meg újra elénekli „*Megyek Kiho éjszakai birodalmába, a végső nyugalom helyére*” Még gyermekkorában unokatestvére, akivel gyöngyhálszt játszanak, megöli és földarabolja őt; tejttestvére azonban megmenti létfontosságú testrészeit (Osiris esetétől eltérően), melyekből anyja föltámasztja. Ezzel a fivérével indul útnak, hogy kiszabadítsák apját a »manósereg« kezei közül (lásd fentebb, p. 157). Amikor elérnek nagyszülei otthonába, elnyeri Hapainak – Tane, a Deus Faber lányának – szerelmét. Hapai beszámol az ifjúról apjának, aki így szól: »Az Ősvízi lane azt mondta nekem, hogy ha el tudsz haladni a szeme előtt, csak Tahaki lehetsz; ha rá tudsz ülni négy lábú székére, csak Tahaki lehetsz; ha gyökerestől ki tudod tépni szent fáját, akkor biztosan Tahaki vagy« Ekkor Tahaki elntent Ősvízi Tanéhez és megállt mellette; és azonnal el is haladt szeme előtt; ráült négy lábú székére, s az darabokra tört alatta; ezután Tahaki gyökereitől kihúzta a szent fát – lenézett, és meglátta odalent Havaiki bejáratát.³⁹ Ekkor Tahaki és Ősvízi Tane elénekelték egy dalt Tahaki haláláról.⁴⁰ Mindazonáltal Tane bele-

³⁷ A. Weber („*Die Vedischen Nachrichten von den Naxatra*”, APAW 2 [1862], pp. 291f) így fordítja Jyesthaghni kifejezést „*die ältesten (Geschwister) tödend*”, amelyről *nolens volens* Mercer jut eszünkbe, akinél a Piramiszöveg 399 ab fordítása, N. az, aki ítélkezik vele, akinek a neve rejtve van a legidősebb (istenek) megölésének e nap(ján), és „*N az adományok ura, aki csomót köt a zsinórrá*”.

³⁸ J. F. Stimson, *The legends of Maui and Tahaki*, Bull BPB Mus (1933), pp 50-77.

³⁹ Vesd össze Handy írását a Marquesas-szigetéről (*Butt BPB Mu*, 69, P 132) „*Amikor Vaka-Uhi eljutott egy bizonyos pontra a tengeren, meglátta Havaikit lent az óceán fenekén*” Láthatóan továbbra is az örvény alatti helyet járjuk körbe, melyet leírt Brémai Ádám, és a cserokik (lásd pp 181f).

⁴⁰ Stimson, p 73 A karvers formátum nem teszi lehetővé a tartalmi összegzést: van benne „*Első Hang*”, „*Második Hang*”, „*Kórus*”, „*Refrént*” énekel

egyezésével a pár mégis együtt élt „sok hónapon át, amíg egy bizonyos napon viszály támadt közöttük .. Ezért Tahaki elment egy messzi országba, azt remélve, hogy ott majd elpusztul Es az a hely, ahol Tahakit végül is megölték, a Frissítő eső kikötője néven vált ismertté”.

Miután hosszabb kirándulást tettünk Mexikóba és a „megtört fához” – Tamoancsan, „az alászállás háza” jelképéhez – ahol az isteneket lehajították a tiltott virágok kitépkedése miatt, a megtört fa pedig a Tejút volna (W. Krickeberg, „Der mittel-amerikanische Ballspielplatz und seine religiöse Symbolik”, *Paidenma* 3 [1944-49], P 132), még egyszer vissza kellene térnünk Finnországba, a csodásan fönmaradt emlékek tárházába, különösen a „nagy tölgy kivágásának” sok változatához (K. Krohn, FFC 52 [1924], pp. 183-99) Ez nem volt egy könnyen elvégezhető feladat, viszont a tölgy már kezdettől fogva bajt okozott. Amikor (a *Kalevala* második énekében) Sämpsä Pellervöinen elvetette a fákat, egyedül a tölgy nem akart nőni, csak amikor négy-öt szép leánya vizekből, meg egy hős az óceánból égetéssel megtisztították a terepet, és a

Trane, s közben Tahakinak is van néhány sora. Megjegyzendő az „út megnyitójának” említése, de nem tudjuk meg, hogy kicsoda, ugyanis a polinéziaiak más mitográfusoknál jobban hajlanak a „címek” és kenningar használatára. a) Tahaki, b) az első hang, illetve c) a második hang előadásában ezt halljuk a) „Puga-ariki-tahi volt az”; b) „Az első Puga-ariki, aki utoljára érkezett”; c) „Az istenek nagy tiszteletben tartott tanításának Fare-kura-templommal megjelölt lakhelyére - oda a szellemvilágba, ahol te laksz” Ez a Fare-kura (fare = ház, kura : vörös vagy lila; maori *Whae kuro*; ;zamoai *Fale ulo*, stb.) az új-zélandi „*Whare wānanga tanítás*” szerint egy templom volt „*Te Hono-i-wairuánál azon a helyen, ahonnan a Whartwananga tanítása származott*” (vagyis, mint S. Smith megjegyzi a 82. oldalon „*ahol az embert először tanították meg, a Tane által az égből lehozott tanokra*”) Te Hono-i-wairua (a szellemek gyülekezőhelye) pedig Havaikiben volt, a polinéziaiak úgynevezett „*őseredeti otthonában*”, és a bölcs kijelenti (Smith, p. 101) „*A Wakhaahu csillagot (Castor a Gemini csillagképben) kijelölték (vagy felállították) Te Hono-i-wairuánál Havaikiben ... míg Puanga (Rigel az Orionban) helyét Rarohengától (Hadász) keletre rögzítették*” Később elmagyarázza (p 113), hogy „*azok a szellemek, amelyek gonosz földi viselkedésük miatt a templomból (Whare kura) a Takeke-roa (vagyis hosszú-gyors leereszkedés) révén kerültek Rarohengába vagy Hadászbe*”, míg a többiek lassan emelkedtek föl „*Io, a legfőbb isten birodalmába*”, aki ugyanaz, mint a Tuamotu-szigeten Kiho-tumu, vagyis Kiho, az Egyetemes Forrás.

hamuban elültettek egy makkot; és miután megindult, a fa növekedését nem lehetett megállítani:

*Éppen az égig ér az ága,
sűrű lombja messze hajlik:
felhőt fogdos futkosásban,
báránfelhőt ballagásban,
elfödi a napvilágot,
eljogja a holdvilágot
Akkor a vén Väinämöinen
törekedik, töprenkedik
ki törné le ezt a tölgyfát,
ki vágná ki ezt a szálfát?
Élő ember meg nem élhet,
úszó halnak nincsen nyugta
arany nap sütése nélkül,
ezüst hold világa nélkül.*

„Egy kereste fönn az égen, másik lenn a föld ölében”, tudjuk meg a variánsokból, de Väinämöinen végül isteni anyjához fordul segítségért.

*Tengervízből ember termett,
habokból egy hős előjött,
Növésére nem nagyon nagy,
nem is, éppen csöppnyi csöppség:
emberhüvelyk hosszúságú,
asszonyarasz magasságú.*

Az „apró emberke az óceánból”, akinek „a haja a sarkáig ért, a szakálla a térdéig”, bejelenti, hogy „Jöttem a tölgyfát letörni, / törzsét izzé-porrá törni”. Meg is teszi. Számos változat szerint a tölgy az Északföldi Folyó fölé zuhant, hidat képezve a holtak lakhelye felé. Holmberg véleménye szerint (idézi Lauri Honko, „Finnen”, *Wb Myth*, P 3(;~)) a tölgyfa a tejutat jelenti.

Tekintettel arra, hogy ugyanez az aprócska szereplő képes volt egymaga megölni a hatalmas ökröt – csöndben „bikának” is nevezhetnének – akinek már pusztán látására is az összes hős a leg-

magasabb fákra menekült, aligha kerülhető meg a föltevés hogy a szőrös Enkidu valamilyen „*unokája*” került elénk, a tölgy pedig a cédrusnak lehet a halvány visszfénye. Ugyanakkor az egyik észtt változat – bár sorvadt állapotban – közelebb áll a huluppu-fa történetéhez. Egy ifjú leány ülteti el a makkot – igen jellemző, hogy Krohn „*torzultnak*” tartja (p 187) az orosz-karéliai változatokat, melyekben ennek a makknak a neve „*taivon tahti*”, vagyis ég csillaga – a gyorsan növő fa veszélyezteti az eget, megkísérli „*letépni az égitesteket, vagy elhomályosítani őket*”. A leány ezért megkéri a fivérét, hogy vágja ki a fát. Fájából ajándékok készülnek a vőlegény rokonainak, a szűznek pedig egy ládát ácsolnak belőle

Mivel itt és most nem szándékozunk kirándulni a népi faismeret birodalmába, a dolgot ennyiben kell hagynunk. Arra, hogy a mitikus „*fák*” nem földi eredetűek, és hogy a különféle sajátos fa-szereplők nem kezelhetők a „*világfa*” általános cím szava alatt – nem *bár*; hanem *azért, mert* „*kozmikus*” fák –mindenki számíthatott, aki időt és figyelmet szentelt a Keresztfának, Yggdraszilnak (és Ashvattának), a kúna indiánok „*Sósvíz-fajának*”, Zeusz tölgyének, melyet részben az Argóba építettek be, a forगतag partján álló fügefának, mely megmentette Odüsszeuszt, a babérfának, mely még nem jelölte a delphoi szem követ, amikor Apollón megölte Püthont („*nomdum laurus erat.*”, Ovidius) – a Tempé-völgyből kellett elhozni Apollón nyolc „*nagyéves*” szolgálata után, Uller (Szíriuszhoz tartozó) tiszafájának, melynek levelével Hamlet apját megmérgezték; továbbá – a már tárgyalt mezopotámiai fa-szereplőktől eltekintve – az Eriduban növő „*sötét kiskannu-fának*”, ahová halandót soha nem engednek, a béersebai tamariskuszknak a teremtés könyve 21 fejezetében, a hangafának, mely „*beburkolta és körülötte a ládát, és elrejtette törzse belsejében*”, ahol a láda Ozirisz koporsója (Plutarkhosz, *De Iside et Osiride*, 14-15 fejezet, 356E-357A), és az ország királyának, aki „*kivágta azt a részt, mely beburkolta a ládát, és arra használta, hogy oszlopként alátámassza házának tetejét*”, míg aztán Ízisz elvitte ezt az oszlopot. Akik szívesen átsiklanának e tételek (és még sok ilyen, itt nem említett tétel) fölött, gondolják meg, milyen sokszor hallunk nagy sóhajtozásról és sírásról kivágott vagy kettéfűrészelt

fák és hasonló dolgok miatt⁴¹ – végül is a mi Jima-Dzsamsidunkat is kettéfűrészelte Azsi-Dahák – mint Tammúz miatt, aki „*a nagy fa ura, de legyűrte őt ellenségeinek dühe*”, és milyen gyakran hasonlítják fákhoz a mezopotámiai templomokat (vö. M. Witzel, *Texte zum Studium Sumerischer Tempel und Kultzentren* [1932], pp. 37f; Witzel, *Tammuz-Liturgien und Verwandtes* [1935], pp. 108f.)

Visszaélés volna az olvasó türelmével, ha e végtelen kalandozások közepette nem árulnánk el, milyen célt akarunk elérni ezeknek a laknak és oszlopoknak a vizsgálatával csakugyan tudni szeretnénk, melyik „*Új Uta*” nyitotta meg Gilgames, aki a mes-fa „*anyaga*” volt, és meg akarjuk állapítani a kronológiai sorrendjét azoknak az égi eseményeknek, melyeket az Enúma elis, Gilgames-eposz és Era-eposz mesél el. Közben világossá vált, mennyire lényegtelen a tudós keresgélés a „*költők*” után (meg hogy ki másolt kitől): itt égi jelenségek mozognak és változnak, nem pedig költők „*mitopoétikus képzelete*” vagy főpapok „*tantételei*”. Tehát meg kell találnunk, ki jelent meg először az „*alvilág*” uraként, Nergál vagy Gilgames, netán a kettő ugyanaz, amiben egyelőre kételkedünk. Azt azonban már hallottuk (p. 393f, n22), hogy Gilgames megkapta Nergál MES.LAM.TA.E.A nevét Mint Lambert megállapítja (*La Légende de Gilgamesh*, pp. 39f): „*Földi élete után Gilgames az alvilág királya lett, mintegy a babiloni Ozirisz. Ennek hivatalos megfogalmazását egy késői vallásos szövegben találjuk »Meslamtaea – Gilgames, Gilgames pedig Nergál, akinek az alvilágban van a székhelye« Ezt azon szövegek egyikében olvashatjuk, melyek úgy magyarázzák meg az istenségek szerepkörét, hogy egyenlővé teszik őket más istenekkel vagy istennőkkel, ami a kifejtésnek igen jelentős formája.*”

A „*kifejtés jelentős formája*” valójában megegyezik az óskandináv szkaldok módszerével; így néhány tökéletes kenninget

⁴¹ Lásd R. Eisler; *Orphisch-Dionysische Mysterien-Gedanken in der christlichen Antike* (1925; újrany. 1966), pp 246, 248. Vesd össze még az ugariti Baál ‘*alyn*’ „*jelzőjét*”, és lehetséges származtatását a héber ‘*allôn*’ (‘*élön*’) szóból, tölgy, terebintfa, szrnt fa, az állánati pedig a negyedik hónap, vagyis Tammúz havának neve (H. Birkeland, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 9 [1938], pp. 338-45, W. Robertson Smith, *Thr Religion of the Semites* [1957], p. 196, n. 4).

ismerünk Mezopotámiából, mint például „Ninurta az erő Mardukja”, „Nergál a csata Mardukja”, „Nabu az üzlet Mardukja”,⁴² „Enzak – Tilmun Nabuja”.⁴³ Mármost a Lambert által idézett szöveg így hangzik: „^dgilgames ^dnergal (u.gur) āšib (dúr) ersetim^{tim}”. Az egyik korábban idézett szövegben, melyben így szólítják meg Gigamest „legfőbb király, az Anunnakik bírója állsz az alvilágban és meghozod a végső döntést”, szintén ersetu szerepel, a GE 12.56 értelmében pedig *ersetu* ragadta el Enkidut. Tehát ez a sor talán azt akarja velünk közölni, hogy „Gilgames az Ersetu Nergálja”, míg Nergál saját „alvilága” Arallu (Aralu). Albright így ír:⁴⁴ „Eridut az apszú egyik nevéként alkalmazzák, ahogyan Kutu (Kutha), Nergál városa, egyik gyakori neve Aralunak” Tehát maga az a körülmény, hogy a fordítók túlságosan megbíznak abban a szokásban, hogy ugyanazon toposz sok nevet kaphat – illetve általában megbíznak a „szinonimákban” – úgyszólván önmagától vezet a kicsavart fordításokhoz. Magától értetődően a végső döntést csak a sumer és akkád nyelv ismerői hozhatják meg a jövőben; spontán és dühös elutasítások nem fogadhatók el. Az egyiptomi szótárral (*Aegyptisches Wörterbuch*) szerzett rossz tapasztalataink miatt – melyben harminchét egyiptomi szakkifejezést az egyetlen *Himmel* szóval adnak vissza – arra gyanakszunk, hogy az asszirológusok hasonló módon kezelik az ő „alvilágukat”, és persze az „egüket.” is. Bár el kell ismerünk, hogy az *Assirian Dictionary* szerzői igyekeznek a lehető legpontosabban dolgozni, s az *ersetu* számos sajátos jelentését adják meg (vol. 4, pp. 308-13): „(1) a föld (kozmikus értelemben); (2) az alsó világ; (3) föld, terület, körzet, városrész, térség; (4) föld (konkrét értelemben), talaj, szárazföld”; csak hogy a fordítások mindig a fordítók elvárásainak a függvényei, ezért a kategóriák alapvetően eltérőek lesznek, miután már sokukról tudható, hogy a szféra különböző részeit képviselik.

⁴² Jeremias, HAOG p 190; lásd még Meissner, *Babylonien und Assyrien* 2. p 133; Witzei, *Tammuz-Liturgien*. pp. 470f.

⁴³ D. O. Edzard, „Die Mythologie der Sumerer und Akkader”, *Wörterbuch der Mythologie I*, p 130.

⁴⁴ „A folyók torkolata”, *AJSL* 35 (1919), p. 165; lásd még K. Tallqvist, *Sumerisch-Akkadische Namen der Totenwelt* (1934), p. 35.

De hová vezet bennünket ez az aránypár? Gilgames Erseruhoz tartozik, Nergál pedig Aralluhoz? Ez még nem látható át teljesen, túl sok rejtvény lappang mindegyik szó mögött. A meséfárol Marduk elmondhatta (az Era-eposzban), hogy „*gyökere a széles tengerben volt, Arallu mélyén, és csúcsa elérte a Magas Eget.*”, és szemrehányóan kérdi Erától: „*E munka okán, melynek te, ó hős, az elvégzését elrendelted, hol van a mes-fa, az istenek húsa, királyok éke?*” (S. Langdon, *Semitic Mithology* [1931], p. 140) A Skorpió-emberek által őrzött Masu-hegyet illetően (Masu = iker) a GE ezt mondja „*Melynek csúcsa felér az ég boltjáig (és) melynek törzse leér az alsó világba,*”, ahol az „*alsó világ*” – Arallu természetesen egész idő alatt tudjuk, hogy a Skorpióról van szó (valószínűleg a Nyilas egy részével együtt), de e nagyméretű csillagkép elegendő teret kínál több leereszkedési módozathoz is. Éppen ennek okán remélhetjük, hogy mélyebb megértéshez jutunk az indiai holdházakból, mégpedig (1) lamhda ypsilon Scorpii, alias „*a gyökér*”, alias „*a gyökér kihúzója*”, alias „*Jáma két eloldozója*”, és (2) Antares, „*a legidősebb*”, alias „*aki megöli a legidősebbet*” precessziós értelemben a Skorpió fullánkja megelőzi Antarest.

Jobb helyzetben lennénk, ha ismernénk a Skorpió-istennő (Isara tamtim, egyiptomi Szelket) pontos „*kiterjedését*”. Ennek oka pedig a következő a GE azon részében (Tabl 7, col. 4, 10f), mely Enkidu állítólagos betegági hallucinációival foglalkozik, a hős ezt jövendőli a „*kéjnőnek*” – a boghazkői szövegekben ő viseli a Sziduri nevet – aki őt a városba csábította „*[Temiattad (?)] a feleséget, a hétgyermekes anyát el fogják hagyni*”. (Speiser: „*[Temiattad] el fogják hagyni a feleséget [bár] hét gyermek anyja*” Ebeling, AOTAT; p. 105: „*[Um deinetwillen soll] verlassen werden die Mutter der sieben, die Hauptgattin.*”) Ez a „*hétgyermekes anya*” alighanem Isara tamtim, a Skorpió-istennő, aki éppen a hét fiáról híres⁴⁵ – visszas dolog volna kapcsolatba hozni bármely uruki vagy másutt élő erényes háziasszonnyal; de amikor jólnevelt tudósok egy „*kéjnővel*” találkoznak, kötelességüknek tartják, hogy erkölcsi tanulságokat fedezzenek föl a környező szövegben; ők már ilyen érzékenyek. A sor első része egyszerűen

⁴⁵ Meissner, *Babylonien und Assyrien* 2. p 26, Edzard, *Wb Myth*, p. 90.

nem létezik, és csupán saját elvárásaik miatt egészítik ki a filológusok a „[*Temiatad (?)*]” kifejezéssel.

A változatosság kedvéért most jól jönne Freud, de a fordítók, és nem a szöveg okán. A sor ténylegesen létező része semmi egyebet nem állít, mint azt, hogy „*a feleséget, a hétgyermekes anyát el fogják hagyni*”. De mivel egyelőre nem ismerjük az elhagyandó Lady Isara tamtim teljes kiterjedését, még mindig nem tudjuk Gilgames „*új útjának*” helyzetét – *ersetuba*, amint feltételeztük, vagy *ersetun* át. *Lehet*, hogy *ersetu* helyettesítette Isara tamtimot, mert rögtön az Era-eposz elején (rabi 128-29, Gössmann, p. 8) megtudjuk, hogy Anu „*a Hétistent*” (¹SIBI^{ti}) az *Ersetun* nemzi – melyet „*a Földnek*” fordítanak – hogy aztán Era útitársai legyenek. Aki kételkedik abban, hogy ott fenn történhet „*nemzés*”, már el is kezdhet töprengeni azokon a hurrita szövegeken, melyek szerint MAR.GID.DA, a Nagy Göncöl (alias a Hét Risi) ikreket nemz „*a Földön*”.⁴⁶ Nyilvánvalóan messze vagyunk a kitűzött célok közül még a legelsőtől is, de inkább bevalljuk a dolgok ilyenén állását, mintsem beleessünk a spekuláció feneketlen vermébe, illetve a számos hívogató verem valamelyikébe.

⁴⁶ A Nagy Göncöl ezt Ea rendelésére teszi. Lásd Hotten, *Mythen von Gotte Kumarbi: Neue Fragmente* (1950), pp. 7f.

Irodalomjegyzék

- Ackerman, Phyllis. "The Dawn of Religion", in *Forgotten Religions*, V. Fermi, ed. New York, 1950.
- Aellanus. *De natura animalium*, A. F. Scholfield, trans. 1958, 1959, 3 vols. LCL.
- Afrikanistische Studien. Diedrich Westermann zum 80. Geburtstag gewidmet*, J. Lukas, ed. Berlin, 1955.
- Albright, William Foxwell. "The Mouth of the Rivers", *AJSL*, vol. 35 (1919), pp. 161-95.
"notes on Assyrian Lexicography", *RA*, vol. 16 (1919), pp. 173-94'
"The goddess of Life and Wisdom", *AJSL*, vol. 36 (1919-20), pp. 258-94.
"Gilgamesh and Engidu", *JAOS*, vol. 40 (1920), pp. 307-35.
- Albright, William Foxwell, and Dumont, ~ E. "A Parallel Between Indian and Babylonian Sacrificial Ritual", *JAOS*, vol. 54 (1934), pp. 107-28.
- Alexander, Hartley Burr. *North American Mythology*. MAR, vol. 10 (1916).
LATIN American Mythology. MAR, vol. II (1920).
- Alföldi András. "A tarchan méltóságnév eredete" (Hungarian), *Magyar Nyelv*. vol. 28 (1932), pp. 205-20.
- Allen, Richard Hinkley. *Star Names: Their Lare and Meaning*. New York, 1963 (1st ed. 1899, under the title *Star Names and Their Meanings*).
- Altorientalische Texte zum Alten Testament*. In Verbindung mit Erich Ebeling, Hermann Ranke, Nikolaus Rhodokanakis herausgegeben von Hugo Gressmann, 2nd ed. Berlin-Leipzig, 1926.
- Amiet, Pierre. *La Glyptique Mesopotamienne Archaique*. Paris, 1961.
- Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, James B. Pritchard, ed. (2nd ed. corrected and enlarged). Princeton, 1955.

- Anderson, Andrew Runni. *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*. Mediaeval Academy of American Publ. 12. Cambridge, Mass., 1932.
- Anderson, R. B. *Lásd Edda*.
- Anklesaria, B. 1: *Zand-Akasiḥ: Iranian or Greater Bundahism*. Transliteration and translation in English. Bombay, 1956.
- Apollooorus. *The Library, and Epitome*, Sir James George Frazel; trans. 1954, 1956. 2 vols. First printed 1921, LCL.
- Apollonius Rhodius. *Argonautica*, R. C. Seaton, trans. 1955. First printed 1921, LCL.
- Araros. *Phaenomena*, G. R. Mair, trans. 1955. First printed 1921, LCL.
- Sternbilder und Wetterzeichen* Übersetzt und eingeleitet von Albert Schott, mit Anmerkungen von Robert Böker. München, 1958. *Lásd még* Maass.
- Aristotle. *Aristotelis Opera* edidit Academia Regia Borussica. Aristoteles Graece ex Recognitione Immanuelis Bekkeri. Darmstadt, 1960. 2 vols. Ist ed. Berlin, 1831.
- METAPHYSICS*. A revised text with introduction and commentary by \C D. Ross. Oxford, 1953. 2 vols. Ist ed. 1924.
- METEOROLOGICA*, H. D. P. Lee, trans. 1962, LCL.
- The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, I. J. Gelb, I: Jacobsen, B. Landsberger, and A. L. Oppenheim, eds. Chicago, 1964-.
- ATAHARA Sanhita*, William Dwight Whitney, trans. Delhi, 1962. 2 vols. Reprint from the Cambridge, Mass. ed. 1905. *Harvard Oriental Series* 7-8.
- Hymns of the Atharva-Veda*, Maurice Bloomfield, trans. Delhi, 1964. Reprint from the Oxford University Press ed. 1897. SBE 42.
- Athenaius. *Deipnosophistae*, Charles Burton Gulick, trans. 1951-1957. 7 vols. First printed 1927-1941, LCL.
- Avenoi., Louis. *Lásd Wou Tch'eng Ngen*. BARAVALLI.; Hermann von. *Die Erscheinungen am Sternenhimmel*. Stuttgart, 1962.
- Barb, Alfons A. "Der Heilige und die Schlangen", *MAGW*, vol. 82 (1953), pp. 1-21.

- "St. Zacharias the Prophet and Martyr", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 11 (1948), pp. 35-67.
- Barthel, Thomas S. "Einige Ordnungsprinzipien im Aztekischen Pantheon: Zur Analyse der Sahagunschen Götterlisten", *Paideuma*, vol. 10 (1964) pp. 77-101.
- Bartholomae:, C. *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg, 1904.
- Bastian, Adolf. *Die Heilige Sage der Polynesier*. Leipzig, 1881.
- Baudissin, W. Graf. *Adonis und Esmun*. Leipzig, 1911.
- Baumann, Hermann. *Das Doppelte Geschlecht: Ethnologische Studien zur Bisexualität in Ritus und Mythos*. Berlin, 1955.
- Baumgartner, W. "Untersuchungen zu den akkadischen Bauausdrücken", *ZA*, vol. 36 (1925).
- Beckwith, Marta. *Hawaiian Mythology*. New Haven-London, 1940.
- The Kumulipo: A Hawaiian Creation Chant*. Translated and edited with a commentary. Chicago, 1951.
- Benveniste, E. "La Légende de Kombabos", in *Mélanges Syriens offerts à R. Dussand* (1939), pp. 249-58.
- Berger, E. H. *Mythische Kosmographie der Criechen*. Leipzig, 1904. Supplementary volume to Roscher's *Lexikon*.
- Bernhardi, Anna. "Vier Könige: Ein Beitrag zur Geschichte der Spiele", *BA*, vol. 19 (1936), pp. 148-80.
- Bertholet, Alfred. "Der Schutzengel Persiens", *Festschrift Povry* (1933), pp. 34-40.
- Best, Elsdon. *The Astronomical Knowledge of the Maori*. Wellington, 1955 Dominion Museum Monograph 3. Reprint from the 1922 ed.
- Bezolo, Carl. *Babylonisch-Assyrisches Glossar*. Heidelberg, 1926.
- "Zenit – und Aequatorialgestirne am babylonischen Fixsternhimmel", mit astronomischen Beiträgen von August Kopff und Zusätzen von Franz Boll. *SHAW* vol. 11 (1913).
- Bhagavata Purana: The Srimad-Bhagavatam of Krishna-Dwaipayana Yasa*, J. M. Sanyal, trans. (English), 2nd ed. Calcutta, n.d. Preface, 1952.
- Al-Biruni. *The Chronology of Ancient Nations*, Edward C. Sachau, trans. London, 1879.

- Al-Biruni's India*, Edward C. Sachau, trans. Delhi, 1964. 2 vols. Reprint from London ed. 1888.
- Boas Anniversary Volume*. Anthropological Papers Written in Honor of Franz Boas. New York, 1906.
- Boas, Franz. *Indianische Sagen von der Nord-Pocifzischen Küste Amerikas*. Berlin, 1895.
- Boas, George. *The Hieroglyphs of Horapollo*. New York, 1950. Bollingen Series 28.
- Böhl, F. M. T. "Die fünfzig Namen des Marduk", *Af O*, vol. 11 (1936), pp. 191-218.
- "Zum Babylonischen Ursprung des Labyrinths", *Festschrift Deimel* (1935), pp. 6-23.
- Böker, Robert. *Lásd Aratos*.
- Böllner, Josef. *Gebete und Hymnen an Nergal*. Leipziger Semitistische Studien 1.6 (1914).
- Bümer, Franz. "Der sogenannte Lapis Manalis", *ARW*, vol. 33 (1936), pp. 270-81
- Boll, Franz. *Sphaera: Neue Griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder*. Leipzig, 1903.
- Aus der Offenbarung Johannis: Hellenistische Studien zum Weltbild der Apokalypse*. Leipzig-Berlin, 1914. Stoicheia 1.
- "Antike Beobachtungen farbiger Sterne", mit einem Beitrage von Carl
- Bezold. *ABAW 30.1* (1916).
- Bouché-Leclero, A. *L'Astrologie Grecque*. Paris, 1899. Reprint Brussels, 1963.
- Breasted, J. H. *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt*. New York, 1959. 1st ed. 1912.
- Brennan, W. *Hindu Astronomy*. London, 1896.
- The Brihadaranyaka Upanishad*. With the commentary of Shankaracarya. Swāmi Mādhavānanda, trans. 4th ed. Calcutta, 1965.
- The Brihad-Devata*, Attributed to Saunaka. A. A. Macdonell, ed. and trans. Delhi, 1965. Reprint of the 1904 edition, Harvard Oriental Series 5-6.
- Brodeur, Arthur Gilchrist. *Lásd Edda*.

- Bromwich, Rachel. *Trioedd Ynys Prydein: The Welsh Triads*. Edited and with an introduction, translation, and commentary. Cardiff, 1961.
- Brugsch, Karl Heinrich. *Thesaurus Inscriptionum Aegyptiacarum*. Altgyptische Inschriften. Graz, 1968. 1st ed. Leipzig, 1883-1891.
- Die Aegyptologie*. Leipzig, 1891.
- Religion und Mythologie der alten Aegypte*, nach den Denkmälern bearbeitet. Leipzig, 1891.
- Buck, Sir Peter. *Mangaian Society*. Bulletin BPB Mus. 122. Honolulu, 1934.
- Buoge, Sir E. A. W. *The Life and Exploits of Alexander the Great*. Translated from several Ethiopic versions. London, 1896.
- The Book of the Dead*. An English translation of the chapters, hymns, etc., of the Theban Recension, 2nd ed., rev. and enlarged, 7th impression. London, 1956.
- Buffière, Félix. *Les Mythes d'Homere et la Pensée Grecque*. Paris, 1956.
- Bunoahishn. *Lásd Anklesaria*.
- Burgess, E. *Lásd Sūrya Siddhānta*.
- Burrows, Eric, S.J. "Some Cosmological Patterns in Babylonian Religion", in *The Labyrinth* (London-New York, 1935), pp. 45-70.
- "The Constellation of the Wagon and Recent Archeology", in *Festschrift Deimel* (1935), pp. 34-40.
- Casanova, Paul. "De quelques Légendes astronomiques Arabes, considérées dans leurs rapports avec la Mythologie Egyptienne", BIFAO, vol. 2 (1902), pp. 1-39.
- Censorinus. *Censorini De Die Natali Libe*, recensuit et emendavit Otto Jahn. Amsterdam, 1964. Reprint of the 1845 ed., Berlin.
- Charpentier, Jarl. *Kleine Beiträge zur indoiranischen Mythologie*. Uppsala, 1911. Uppsala Univ. Arsskrift, fil/hist. Vetensk. 2.
- Chimalpahin Quauhtlehuanitzin, Domingo de San Anton Muñoz. *Memorial Breve acerca de la Fundación de la Ciudad de Culhuacan...* Aztekischer Text mit deutscher Übersetzung von W. Lehmann und G. Kutscher Stuttgart, 1958. Quellenwerke zur Alten Geschichte Amerikas 7.

- Christensen, Arthur. *Le premier Homme et le premier Roi dans l'Histoire légendaire des Iraniens*. Archives d'Études Orientales, vol. 14, pt. 1 (1917), pt. 2 (1934).
Les Kayanides Kgl. Danske Vidensk. Selskab. Hist/filol. Medd., vol. 19 Copenhagen, 1932.
- Chwolson, D. *Die Ssabier und der Ssabismus*. St. Petersburg, 1856. 2 vols.
- Cicero. *De divinatione*, William Armistead Falconer, trans. 1964. First printed 1923, LCL.
De Natura deorum, H. Rackham, trans. 1956. First printed 1933, LCL.
- Claudian*, Maurice Platnauer, trans. 1956. 2 vols. First printed 1922, LCL.
- Cleasby, Richard. *An Icelandic-English Dictionary*. Revised, enlarged, and completed by Gudbrand Vigfusson, 2nd ed. with a supplement by W A. Craigie. Oxford, 1962. Reprint.
- Clemens Alexandrinus. *Stromata*, Bks. 1-VI, O. Stahlin, ed. 3rd ed. by L. Früchtel. Berlin, 1960.
Die Teppiche (Stromateis). Deutscher Text nach der Übersetzung von Franz Overbeck. Basel, 1936.
- Collitz, Hermann. "König Yima und Saturn", in *Festschrift Pavry* (1933), pp. 86-108.
- Comparetti, Domenico. *The Traditional Paetry of the Finns*, J. M. Anderton, trans. London-New York-Bombay, 1898.
- Cook, A. B. "The European Sky-God", *Folk-Lore*, vol. 15 (1904), pp. 264-315.
- Cornforo, F. M. "The *Aparchai* and the Eleusinian Mysteries", *Festschrift Ridgeway* (1913), pp. 153-66, *Lásd még Plato*.
- Creuzer, Friedrich. *Symbolik und Mythologie der Alten Völker, besonders der Griechen*, 3rd ed. Leipzig-Darmstadt, 1837-42.
- Culin, S. "Chess and Playing Cards", AR U.S. National Museum for 1896 (Washington, 1898), pp. 667-842.
- Cumont, Franz. *After Life in Roman Paganism*. New York, 1959.
"ADONIS et Sirius", Extrait des *Mélanges Clotz*, vol. I (1932), pp. 257-64.
- Curwen, E. Cecil. "Querns", *Antiquity*, vol. II (1937), pp. 135-51.
- Dahnhardt, Oskar. *Natursagen*. Leipzig-Berlin, 1907-12. 4 vols.

- Dahse, Johannes. "Ein zweites Goldland Salomos: Vorstudien zur Geschichte Westafrikas", *ZfE*, vol. 43 (1911), pp. 1-79.
- Daressy, Georges. "L'Égypte Céleste", *BIFAO*, vol. 12 (1916), pp. 1-34.
- Deimel, Anton. *Pantheon Babylonicum: nomina deorum et textibus cuneiformibus excerptaet ordine alph, ordinata*. Rome, 1914.
- Delitzsch, Friedrich. *Assyrisches Handwörterbuch*. Leipzig-Baltimore-London, 1896.
- Deonna, Waldemar. *Un divertissement de la table"à cloche-Pied"* Brussels, 1959. Collection Latomus 40.
- Deonna, Waldemar, and Renard, M. *Croyances et Superstitions de la Table dans la Rome antique*. Brussels, 1961. Collection Latomus 46.
- Diakonoff, I. M. "Review article on the GE translations of F. M.T: Böhl and P. L. Matous", *Bibliotheca Orientalis*, vol. 18 (1961), pp. 61-67.
- Diels, Hermann. "Das Aphlaston der amiken Schiffe", *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde in Berlin* (1915), pp. 61-80.
Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und Deutsch), 6th ed. Herausgegeben von Walther Kranz. Berliu, 1951. 3 vols.
Lásd még Doxographi Graeci.
- Dieterich, Albrecht. *Nekyia: Beitrüige ,ur Erkläring der neuentdeckten Petrusapokalypse*. Leipzig, 1893.
Eine Mithrasliturgie. Leipzig-Berlin, 1923.
- Dieterlen, Germaine. "The Mande Creation Story", *Africa*, vol. 27 (1957), pp. 124-38.
Lásd még Griaule, Marcel.
- Dittrich, Ernst. "Gibt es astronomische Fixpunkte in der alteren babylonischen Chronologie?" *OLZ*, vol. 15 (1912), cols. 104-07.
- Dixon, Roland B. *Oceanic Mythology*. MAR, vol. 9 (1916).
- Dowson, John. A *Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, 8th ed. London, 1953.

- Doxographi Graeci* Collegit recensuit prolegomenis indicibusque instruxit H. Diels, 2nd ed. Berlin, 1929.
- Dreyer, J. L. E. *A History of Astronomy from Thales to Kepler*; (formerly titled *History of the Planetary Systems from Thales to Kepler*). Revised with a foreword by W. H. Stahl. New York, 1953.
- Duemichen, J. "Die Bauurkunden der Tempelanlage von Edfu", *Zeitschrift für Aegyptische Sprache und Altertumskunde*, vol. 9 (1871), pp. 25-32.
- DUMÉZIL, Georges. *Le Festin d'Immortalité: Étude de Mythologie Comparée Indo-Européenne*. Paris, 1924. Annales du Musée Guimet. Bibliothèque d'Études, vol. 34.
La Sga de Hadingus (Saxo Grammaticus 1, 5-8). Du Mythe au Roman. Paris, 1953. Bibl. École Hautes Études, Section Sciences Relig., vol. 66.
- Dupuis, Charles. *Origine de tous les Cultes et toutes les Religions*. Paris, 1795.
- Ebeling, Erich. *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier!*: Berlin-Leipzig, 1931.
- Edda. Eddalieder*, Finnur Jónsson, ed. Halle, 1888-90. Altnordische Textbibliothek 2-3.
Die Lieder der sogenannten Alteren Edda, nebst einem Anhang: Die mythischen und heroischen Erzählungen der Snorre Edda. Übersetzt und erläutert von Hugo Gering. Leipzig-Vienna, n.d. Preface, 1892. Nach der Übersetzung von Karl Simrock neu bearbeitet von Hans Kuhl. Leipzig: Reclam, n.d.
The Prose Edda by Snorri Sturluson. Translated from the Icelandic with an introduction by Arthur Gilchrist Brodeur. New York-London, 1929.
Übertragen von Felix Genzmer. *Thule*, vol. 1 (1928).
The Younger Edda, also called Snom's Edda, or the Prose Edda. An English version with introduction and notes by Rasmus B. Anderson. Chicago. London, 1880.
Die Jüngere Edda. Übertragen von Gustav Neckel und Felix Niedner, *Thule*, vol. 20 (1942),
- Edzard, D. O. "Die Mythologie der Sumerer und Akkader", in *Wörterbuch der Mythologie*, vol. 1, pp. 19-139.

- Eisenmenger, J. A. *Entdecktes Judenthum*. Königsberg, 1711. 2 vols.
- Eisler, Robert. *Weltenmantel und Himmelszelt*. München, 1910.
Orpheus the Fisher. London, 1921.
Orphisch-Dionysische Mysterien-Gedanken in der christlichen Antike. Leipzig Berlin, 1925. Vortrage Bibliothek Warburg, vol. 2.
The Royal-Art of Astrology. London, 1946.
- Elivin, Verrier. *The Agaria*. Oxford, 1941.
- Emerson, Nathaniel B. *Unwritten Literature of Hawaii*. BAE Bulletin 38. Washington, 1909.
- Emory, Kenneth P. *Tuamotuan Religious Structures and Ceremonies*. Bulletin BPB Mus. 191. Honolulu, 1947.
- Encyclopaedia of Religion and Ethics*, James Hastings, ed. Edinburgh-New York, 1955. 13 vols. 1st impression 1908.
- Eratosthenes. *Catasterismorum Reliquiae*, C. Robert, ed. Berlin, 1878. Reprint 1963.
- Erman-Grapow. *Lásd Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*.
Essays and Studies presented to William Ridgeway. Cambridge University Press, 1913.
- Falkenstein, A. "Die Anunna in der sumerischen Überlieferung",
Festschrift Landsberger (1965), pp. 127--40.
- Falkenstein, A., and Soden, W von. *Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete*. Zürich, 1953.
- Fausbøll, V. *Indian Mythology According to the Mahabharata*. London, 1902.
- Feng-Shen-Yen-I. Die Metamorphosen der Götter: Historisch-mythologisclier Roman aus dem Chinesischen*. Übersetzung der Kapitel 1-46 von Wilhelm Grube. Durch eine Inhaltsangabe der Kapitel 47-100 ergänzt, eingeleitet und herausgegeben von Herbert Mueller. Leiden, 1912.
- Festschrift Boas. Lásd Boas Anniversary Volume*.
Deimel. Lásd Miscellanea Orientalia.
Georg Jacob, um 70. Geburtstag, 26. Mai 1932. T. Menzel, ed. Leipzig, 1932.
Landsberger. Lásd Studies in Honor of Benno Landsberger.
Pavry. Lásd Oriental Studies.
Popper. Lásd Semitic and Oriental Studies.

- Ridgeway. *Lásd Essays and Studies*.
Publication d'Hommage offerte au P. W Schmidt. W. Koppers, ed. Vienna, 1928.
- Westermann. *Lásd Afrikanistische Studien*.
- Festugière, A. J. *Lásd Procius*.
- Festus. *Sexti Pympei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome*, W M, Lindsay, ed. Hildesheim, 1965. Reprint from Leipzig ed. 1913. BT
- Feuchtwang, D. "Das Wasseropfer und die damit verbundenen Zeremonien", *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, vol. 54 (1910), pp. 535-52, 713-28; vol. 55 (1911), pp. 43-63.
- Filliozat, Jean. "L'Inde et les Échanges scientifiques dans l'Antiquité", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, vol. 1 (1953), pp. 353-67.
- Firdausi *The Shahnama of Firdausi*, Arthur George Warner and Edward Warner, trans. London, 1905-09. Vols. 1-4.
Dasi Königsbuch, Deutsch von H. Kanus-Credé. Lieferung 1, Buch 1-5. Glückstadt, 1967.
- Florenz, Karl. *Der historischen Quellen der Shinto-Religion*. Göttingen-Leipzig, 1919. Quellen der Religionsgeschichte.
- Forbes, R. J. *Studies in Ancient Technology*, vol. 3. Leiden, 1955.
- Fornander, Abraham. *An Account of the Polynesian Race, its Origin and Migrations*, vol. 1. London, 1878.
Fornander Collection of Hawaiian Antiquities and Folk-Lore With translations edited and illustrated with notes by Thomas G. Thrum. Mern. BPB Mus. 4-6. Honolulu, 1916-20.
- Frankfort, Henry. *Cylinder Seals: A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*. London, 1939.
- Frazer, Sir James George. *Pousanias' Description of Greece*. Translated with a commentary. London. 6 vols.
The Dying God (=The Golden Bough, Part 3), 3rd ed. London, 1963.
Folk-Lore in the Old Testament. London, 1918. 3 vols.
Myths of the Origin of Fire. London, 1930.
Lásd még Apollodorus.
- Friedrich, J "Die hethitischen Bruchstücke des Gilgames-Epos", *ZA*, vol. 39 (1929-30), pp. 1-82.

- Frobenius, Leo. *Das Zeitalter des Sonnengottes*. Berlin, 1904.
 "Dass Archiv für Folkloristik", *Paideuma*, vol. 1 (1938-40),
 pp. 1-16.
The Childhood of Man. New York, 1960.
- Gadd, C. J. "Epic of Gilgamesh, Tablet XII", *RA*, vol. 30 (1933),
 pp. 129-43.
- Ganay; Solange de. *Lásd Zahan*.
- Gardiner, Sir Allan. *Egyptian Grammar*; 3rd ed. Oxford-London,
 1957
- Geminus. *Gemini Elementa Astronomiae*. Ad codicum fidem
 recensuit Germanice interpretatione et commentariis instruxit
 Carolus Manitius. Leipzig, 1898. BT:
- Genzmer, Felix. *Lásd Edda*.
- Gering, Hugo. *Kommentar zu den Liedern der Edda*, nach dem
 Todes des Verf. hrsg. von B. Sijmons. Halle, 1927.
 Germanische Handbibliothek 7.111.1.
Lásd még Edda.
- Gervasius von Tilbury. *Otia Imperialia*. In einer Auswahl neu
 herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von Felix
 Liebrecht. Hannover, 1856.
- Gibson; G. E. "The Vedic Nakshatras and the Zodiac", *Festschrift
 Popper* (1951), pp. 149-65.
- Gifford, E. W. *Tongan Myths and Tales*. Bulletin BPB Mus. 8.
 Honolulu, 1924.
- Das Gilgamesch-Epos*. Neu übersetzt von Arthur Ungnad und
 gemeinverständlich erklärt von Hugo Gressmann. Göttingen,
 1911.
- Das Gilgamesch Epos* Eingeführt, rhythmisch übertragen und mit
 Anmerkungen versehen von Hartmut Schmökel. Stuttgart,
 1966.
- Das Gilgamesch-Epos*. Neu übersetzt und mit Anmerkungen
 versehen von Albert Schott. Durchgesehen und ergänzt von
 Wolfram von Soderen. Stuttgart, 1958.
- The Epic of Gilgamesh*. An English Version with an introduction
 by N. K. Sandars. Harmondsworth, 1966. 1st ed, 1960.
- Gilgamesh et sa légende*. Études recueillies par Paul Garelli à
 l'occasion de la VIIe Rencontre Assyriologique Internationale

- Paris 1958, in *Cahiers du Groupe François-Thureau-Dangin*, vol. 1. Paris, 1960.
- Gilgamesh. Lásd még Heidel, A.; Kramer, S. N.; Speiser, E. A.
- Gill, W. W. *Myths and Songs from the South Pacific*. London, 1876.
- Ginsberg, H. C. (trans.) "Ugaritic Myths, Epics and Legends", ANE1; pp. 129-55.
- Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews*. Translated from the German ms. by Henrietta Szaid. Philadelphia, 1954. 7 vols.
- Gladwin, Harold S. *Men out of Asia*. New York, 1947.
- Gössmann, P. F. *Planetarium Babylonicum* (=Deimel, *Sum. Lex.* 4.2). Rome, 1950,
Dass Era-Eros. Würzburg, 1956.
- Götze, Albrecht. "Akkadian d/tamtum", *Festschrift Deimel* (1935), pp. 185-91
- Gollancz, I. *Hamlet in Iceland*. London, 1898. Northern Library, vol. 3.
- Gordon, Cyrus H. *Ugaritic Literature*. Rome, 1949.
- Granet, Marcel. *Danses et Légendes de la Chine Ancienne*. Paris, 1959. 1st ed. 1926. Annales du Musée Guimet. Bibliothèque d'Études 64.
Chinese Civilization, K. E. Innes and M. R. Brailsford, trans. New York, 1961.
- Grassmann, Hermann. *Wörterbuch zum Rig-Veda*, 3rd ed. Wiesbaden, 1955.
- Grégoire, Henri, Goossens, R. and Matthieu, M. *Asklepios, Apollon Smintheus et Rudra*. Brussels, 1949. Mém. Acad. R. de Belgique. Classe des Lettres 45.1.
- Grey, Sir George. *Polynesian Mythology*, Christchurch-London, 1956. 1st Eng. ed. 1855.
- Griaule, Marcel. "Le Rôle du Silure Clarias Senegalensis dans la Procréation au Soudan Français", *Festschrift Westermann* (1955), pp. 299-311.
Conversations with Ogotemmêli: An Introduction to Dogon Religious Ideas With an introduction by Germaine Dieterlen. Oxford 1965 (= *Dieu d'Eau; Entretiens avec Ogotemmeli*. Paris, 1948).

- "Symbolisme des Tambours Soudanais", *Mélanges historiques offerts à Paul-Marie Masson*, vol. 1 (1955), pp. 79-86.
- Griaule, Marcel, and Dieterlen, Germaine. *Signes CraPhiques Soltadanais*. Paris, 1951. Actualités Scientifiques et Industrielles 1 158.
- Grimm, Jacob. *Geschichte der Deutschen Sprache*, 2nd ed. Leipzig, 1853.
Deutsche Mythologie. Tübingen, 1953. Reprint of the 4th ed. 1876. 1st ed. 1835.
Reinhard Fuchs Berlin, 1854.
Teutonic Mythology. Translated from the 4th ed. with notes and appendix by J. S. Stallybrass. London, 1883. Reprint 1966.
- Grimm, Wilhelm. *Die Deutsche Heldensage*. Unter Hinzufügung der Nachtrage von Karl Müllenhoffund Oskar Janicke. Darmstadt, 1957. Reprint from 3rd ed. 1889.
- Gruenwedel., Albert. *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesischen Turkestan*. Berlin, 1912.
- Gruppe, O. *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*. München, 1906. Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft, vol. 5, Abt. 2, piso 1-2.
- Guérin, J. M. G. *Astronomie Indienne*. Paris, 1847.
- Gundel., Wilhelm. *De Stellarum Appellatione et Religione Romana* Giessen, 1907. Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 2.
Dekane und Dekansternbilde?: Glückstadt, 1936. Stud. Bibl. Wilrburg 19.
Neue Astrologische texte des Hermes Trismegistos, ABAW phil/hist. KI. N. F. 12. München, 1936.
- Guthrie, W. K. C. *Orphens and Greek Religion*, 2nd ed. London, 1952.
- Haavio, Marni. *Väinämöinen, Eternal Sage*. FFC, vol. 144 (1952).
Der Ethanamythos in Finnland. FFC, vol. 154 (1955).
- Hagar, Stansbury. *The Peruvian Asterisms and Their Relation to the Ritual* 14. Internationaler Amerikanisten-Kongress, 1904 (Stuttgart, 1906), pp. 593-602.

- "CHEROKEE Star-Lore", *Festschrift Boas* (1906), pp. 354-66.
- Hahn, J. G. von. *Griechische und Albanesische Märchen*, 2nd ed. München-Berlin, 1918. 2 vols.
Sagwissenschaftliche Studien. Jena, 1876.
- Hako, M. *Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung*. FFC, vol. 167 (1956).
- Hamel, J. G. van. "The Game of the Gods", *Arkiv for Nordisk Filologi*, vol 50 (1934), pp. 218-42.
- Harris, J. Rendel. *Boanerges*. Cambridge, 1913.
- Harrison, Jane Ellen. *Themis: A Study of the Social Origins of Creek Religions*. New York, 1962. 1st ed. 1912.
- Hartmann, R. "Ergeneqon", *Festschrift Georg Jacob* (1932), pp. 68-79.
- Hartner, Willy. "The Pseudoplanetary Nodes of the Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconographies", *Ars Islamica* vol. 5 (1938), pl. 1. Reprinted in Willy Hartner, *Oriens-Occidens* (1968), pp. 349-404.
- Le problème de la Planete Kaid*. Paris, 1955. Conférences du Palais de la Découverte, sér. D, no. 36. Reprinted in *Oriens-Occidens*, pp. 268-86.
- "Zur astrologischen Symbolik des 'Wilde Cup,'" *Festschrift Kühnel* (1959), pp. 234-43. Reprinted in *Oriens-Occidens*, pp. 405-14.
- "The Earliest History of the Constellations in the Near East, and the Motif of the Lion-Bull Combat", *JNES*, vol. 24 (1965), nos. 1,2. Reprinted in *Oriens-Occidens*, pp. 227-59.
- Oriens-Occidens: Angewählte Schriften zur Wissenschafts- und Kulturgeschichte*. Festschrift zum 60. Geburtstag. Hildesheim, 1968. Collecta nea 3.
- Harva, Uno. *Lásd Holmberg*.
- Heidel, Alexander. *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*. Chicago, 1963. 1st ed. 1946.
The Babylonian Genesis. Chicago, 1963. 1st ed. 1942.
- Heine-Geldern, Robert von. "Weltbild und Bauform in Südostasien" *Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens*, vol. 4 (1930), pp. 28-78.

- Heinzel, Richard. *Über das Gedicht vom König Orendel*. Vienna, 1892. SOAW, phil-hist. KI. 126.1.
- Held, G. J. *The Mahabharata*. London, 1935.
- Henry, Teuira. *Ancient Tahiti: Based on material recorded by J. M. Orsmond* Bulletin BPB Mus. 48. Honolulu, 1928.
- Herodotus*, A. D. Godley, trans. 1956-57. 4 vols. First printed 1920-25, LCL.
- Herrmann, Paul. *Die Heldensagen des Saxo Grammaticus*, pl. 2. Erläuterungen zu den ersten neun Büchern. Leipzig, 1922.
Deutsche Mythologie. Leipzig, 1898.
- Herzfeld, Ernst. *Zoroaster and His World*. Princeton, 1947.
- Hesiod*, Hugh G. Evelyn-White, trans. 1964. First printed 1914, LCL.
- Higgins, Godfrey. *Anacalypsis: An attempt to draw aside the Veil the Saitic Isis, or an Inquiry into the Origins of Languages, Nations and Religions*. New York, 1927. Reprint.
- Hinke, W. J. *A New Boundary Stone of Nebuchadnezar I from Nippur*. Philadelphia, 1907. Babyl. Exped. U. of Pennsylvania, ser. D, no. 4. Hinze, Oscar Marcel. "Studien zum Verstandnis der archaischen Astronomie", *Symbolon, Jahrbuch für Symbolforschung*, vol. 5 (1966), pp. 162-219.
- Höfler, Otto. "Cangrande von Verona und das Hundesymbol der Langobarden", in *Brauch und Sitte, Festschrift Eugen Fehrle* (1940), pp. 101-37.
- Holma, Harri. *Die Namen der Körperteile im Assyrisch-Babylonischen*. Helsinki, 1911. Ann. Acad. Sci. Fenn. ser. B.7.1.
- Holmberg, Uno. *Der Baum des Lebens*. Helsinki, 1922. Ann. Acad. Sci. Fenn. ser. B. 16. 3.
"FINNo-Ugric and Siberian Mythology", *MAR*, vol. 4 (1927).
Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker: Übers. von E. Kunze. FFC, vol. 125 (1938).
- Homer. *Homeri Ilias*, W. Dindorf and C. Hentze, eds. Leipzig, 1928-33. B1:
Homeri Odyssea, W Dindorfand C. Hentze, eds. Leipzig, 1930. B1:

- The Iliad*, W. H. D. Rouse, trans. New York, 1964. 1st ed. Edinburgh, 1938.
- The Odyssey*, W. H. D. Rouse, trans. New York, 1961. 1st ed. Edinburgh, 1937.
- Hommel, Fritz. "Das ‚Reis‘ des Gilgamis", *OLZ*, vol. 12 (1909), pp. 473-77.
- Die Schwur-Göttin Esch-Channa und ihr Kreis*. München, 1912 (=Anhang zu S. A. B. MeKer. *The Oath in Babylonian and Assyrian Literature*).
- Ethnologie und Geographie des Alten Orients*. München, 1926. Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 3, pt. 1, vol. 1.
- Honko, Lauri. "Finnen", in *Wh. My th*. Stuttgart: Klett. Pt. 6, n.d.; pt. 7.1965.
- Horwitz, Hugo 1: "Die Drehbewegung in ihrer Bedeutung für die Entwicklung der materiellen Kultur", *Anthropos*, vol. 28 (1933), pp. 721-75; vol. 29 (1934), pp. 99-126.
- Hüsing, G. *Beiträge zur Kyrossage*. Leipzig, 1906.
- Die einheimischen Quellen zur Geschichte Elams*. Leipzig, 1916.
- Hyde, Thomas. *Veterorum Persarum et Parthorum Religionis Historia*, 2nd ed. Oxford, 1760.
- Hyginus. *Hygini Fabulae*, recensuit H. j. Rose: Leiden, 1963. Reprint of 1933 ed.
- Ideler, Ludwig. *Historische Untersuchungen über die astronomischen Beobachtungen der Alten*. Berlin, 1806.
- Untersuchungen über den Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen*. Berlin, 1809. (LXXII pp. Einleitung; pp. 1-372: Zakaria Ben Mahmud El-Kazwini Gestirnb Beschreibung deutsch, mit Erläuterungen die Sternnamen betreffend; pp. 373ff.: El-Kazwini Gestirnb Beschreibung arabisch.)
- Jablonski, Paul Ernst. *Pantheon Aegyptiorum sive de Diis eorum Commentarius*. Frankfurt/Oder, 1750-52. 3 parts.
- Jacobi, Hermann G. *Mahabharata: Inhaltsangabe, Index und Konkordanz der Calcuttaer und Bombayer Ausgaben*. Bonn, 1903.
- Jacobsen, Thorkild. "Parerga Sumerologica", *JNES*, vol. 2 (1943), pp. 117-21.

- "Sumerian Mythology: A Review Article", *JNES*, vol. 2 (1946), pp. 128-52.
- The Sumerian King List*. Chicago, 1964. Assyriological Studies II.
- Jastrow, Morris (Ir.). "Sun and Saturn", *RA*, vol. 7 (1909), pp. 163-78.
- Jensen, Peter. *Die Kosmologie der Babylonier*. Strassburg, 1890.
- Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen*. Berlin, 1909. Keilinschriftliche Bibliothek, vol. 6, pt. 1.
- Jeremias, Alfred. *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients*, 3rd ed. rev. Leipzig, 1916.
- Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur*; 2nd ed. rev. Berlin-Leipzig, 1929.
- Jiriczek, Otto L. "Hamlet in Iran", *Zschl. des Vereins für Volkskunde*, vol. 10 (1900), pp. 353-64.
- Jung, C. G., and Kerényi, K. *Essays on a Science of Mythology: The Myths of the Divine Child and the Divine Maiden*. New York, 1949.
- Justi, Ferdinand. *Iranisches Namenbuch*. Marburg, 1895.
- Kalevala: The Land of the Heroes*, W. F. Kirby, trans. London, 1956. Every man's Library, vols. 259-60. 1st ed. 1907.
- Kampers, Franz. *Mittelalterliche Sagen vom Paradiese und vom Holze des Kreuzes Christi*. Köln, 1897.
- Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage*. Freiburg, 1901.
- Vom Werdegange der abendländischen Kaisermystik*. Leipzig-Berlin, 1924.
- Karsten, G. *Maass und Gewicht in allen und neuen Systemen*. Berlin, 1871.
- Kautzsch, E. (ed.) *Die Apokryphen und PseudoePigraphen des Alten Testaments*. Tübingen, 1900. 2 vols.
- Keeler, Clyde S. *Secrets of the Cuna Earthmother*: New York, 1960.
- Keeler, Hermann. *Der Götterglaube im Alten Aegypten*, 2nd ed. Berlin, 1956.
- Der Opfertanz des Aegyptischen Königs*. Leipzig, 1912.

- Keimer, Louis. *Interprétation de plusieurs passages d'Horapollon*. Cairo, 1947. Supplement vol. 5 of *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*.
- Keith, A. Berriedale. *Indian Mythology*. MAR, vol. 6 (1917)
- Kennedy, E. S. ;,The Sasanian Astronomical Handbook Zīj-i Shâh, and the Astrological Doctrine of 'Transit' (Mamarr)", *JAOS*, vol. 78 (1958), pp. 246-62.
- Kepler, Johannes. *Opera Omnia*, C. Frisch, ed. Frankfurt-Erlangen, vol. 2 (1859); vol. 4 (1863).
 "De. Trigono Igneo" (=chapters 2-110f *De Stella Nova in Pede Serpentarii* [Prague,1606]), in *Gesammelte Werke*, Max Gaspar, ed. München, 1938. Vol. 1, pp. 165-208.
Mysterium Cosmographicum. Editio altera, Franz Hammer, ed. München, 1963. *Gesammelte Werke*, vol. 8.
- Kerényi, Karl. "Zum Urkind-Mythologem", *Paideuma*, vol. 1 (1938-40), pp. 241-78.
- Kern, Otto. *Lásd Orphicorum Fragmenta*.
- Keynes Lord John Maynard. "Newton the Man", in *The Royal Society. Newton Tercentenary Celebrations, 15-19 July 1946* (Cambridge, 1947), pp. 27-34.
- Kircher, Athanasius, S. J. *Oedipus Aegyptiacus*. Rome, 1653.
Mundus Subterraneus. Amsterdam, 1665.
- Kirfel, Willibald. *Die Kosmographie der Inder nach den Quellen dargestellt*. Bonn-Leipzig, 1920.
- Kleomedes. *Die Kreisbeziehung der Gestirne*, A. Czwalina, trans. and commentator. Leipzig, 1927. Ostwalds Klassiker der Naturwissenschaften, vol. 220
- Klibansky, Raymond, Panofsky, E., and Saxl, F. *Saturn and Melancholy*. London, 1964.
- Knapp, Martin. *Antiskia: Ein Beitrag zum Wissen um die Präzession im Altertum* Basel. 1927
Pentagramma Veneris. Basel, 1934.
- Kramer, Augustin. *Die Samoa-Inseln*. Stuttgart, 1902. 2 vols.
- Kramer, Samuel Noah. *Gilgamesh and the Huluppu-Tree*. Chicago, 1938. Assyriological Studies 10.
Sumerian Mythology. Philadelphia, 1944.
 "Dilmun, the Land of the Living", *BASOR*, vol. 96 (1944), pp. 18-28.

- "The Epic of Gilgamesh and Its Sumerian Sources", JAOS, vol. 64 (1944), pp. 7-23.
- "Gilgamesh and the Land of the Living", JCS, vol. I (1947), pp. 3-46.
- Enmarkay and the Lord of Aratta*. Philadelphia, 1952. U. of Pennsylvania Mus. Mono.
- From the Tablets of Sumer* Indian Hills, Colorado, 1956.
- The Sumerians: Their History, Culture, and Character* Chicago, 1963.
- (Trans.) "Sumerian Myths and Epic Tales", ANET; pp. 37-59.
- Krappf, Alexander H. "Apollon Smintheus and the Teutonic Musing", ARW vol. 33 (1936), pp. 40-56.
- Krause, Ernst. *Tuisko-Land*. Glogau, 1891.
- Krickeberg, Walter. *Indianermärchen aus Nordamerika*. Jena, 1924.
- Märchen der Azteken und Inkaperuaner; Maya und Muisca*. Jena, 1928.
- "Mexikanische-peruanische Parallelen", *Festschrift P. W. Schmidt* (1928), pp. 378-93.
- "DER mittelamerikanische Ballspielplatz und seine religiöse Symbolik", *Paideuma*, vol. 3 (1944-49), pp. 118-90.
- Kritzinger, Hans H. *Der Stern der Weisen: Astronomisch-kritische Studie*. Gütersloh, 1911.
- Krohn, Kaarle. "Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie", FUF, vol. 6 (1906), pp. 155-80.
- "Windgott und Windzauber", FUF, vol. 7 (1907), pp. 173ff.
- Magische Ursprungsrunen der Finnen*. FFC, vol. 52 (1924).
- Kalevalastudien 1. Einleitung*. FFC, vol. 53 (1924).
- Kalevalastudien 3. Ilmarinen*. FFC, vol. 71 (1927).
- Kalevalastudien 4. Sampo*. FFC, vol. 72 (1927).
- Kalevalastudien 5. Iinamoinen*. FFC, vol. 75 (1928).
- Kalevalastudien 6. Kullervo*. FFC, vol. 76 (1928).
- Kugler, Franz Xaver, S. J. *Sternkunde und Sterndienst in Babel*, Münster i. W., 1907-13.
- Drittes Ergänzungsheft zum I.u.2. Buch*, von Johannes Schaumberger. Münster, 1935.

- Sibyllinischen Sternkampf und Phaethon in naturgeschichtlicher Beleuchtung*. Münster, 1927.
- Kuhn, Adalbert. *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, 2nd ed. Gütersloh, 1886.
- Kunitzsch, Paul. *Arabische Sternnamen in Europa*. Wiesbaden, 1959.
- Labat, René. *Manuel d'Epigraphie Akkadienne*, 4th ed. Paris, 1963.
- The Labyrinth: Further Studies in the Relation Between Myth and Ritual in the Ancient World*, Samuel Henry Hooke, ed. London-New York, 1935.
- Lagercrantz, Sture. "The Milky Way in Africa", *Ethnos* (1952), pp. 64-72.
- Lundsreger, Benno. *Die Fauna des Alten Mesopotamien nach der 14. Tafel der Serie HAR-RA=HUBULLU*. Unter Mitwirkung von J. Krumbiegel, Leipzig, 1934. *Abhandlungen d. Sächsischen Akad. d. Wiss. phil-hist. Kl.* 42.6.
- "EINIGE unbekannt gebliebene oder verkannte Nomina des Akkadischen", *WZKM*, vol. 56 (1960), pp. 109-29.
- Langdon, Stephen. *Semitic Mythology*. *MAR*, vol. 5 (1931).
The Legend of Etana and the Eagle, or the Epical Paem "The City They Hated" Paris, 1932.
- Lauth, Franz Joseph. "Horapollon", *SBAW* (1876), pp. 57-115.
Zodiaques de Denderah. München, 1865.
- Lehmann-Haupt, C. F. *Babyloniens Kulturmission einst und jetzt*. Leipzig, 1963.
- Lehmann-Nitsche, Robert. "Das Sternbild des Kinnbackens in Vorderasien und Sudamerika", off prim from *Zweiter Tagungsbericht der Gesellschaft für Völkerkunde*. Leipzig, 1936. 14 pp.
- Lessmann, Heinrich. *Die Kyrossage in Europa*. Programm Stadtische Realschule. Charlottenburg, 1906.
- Lewy, Hildegard. "Origin and Significance of the Mâgên Dâwîd", *Archiv Orientalni*, vol. 18, pl. 3 (1950), pp. 330-65..
- Lewy, Hildegard and Julius. "The Origin of the Week and the Oldest Westasiatic Calendar", *HUCA*, vol. 17 (1942-43), pp. 1-152.

- "The God Nusku", *Orientalia*, vol. 17 (1948), pp. 146-59.
- Liebrecht, Felix. *Zur Volkskunde*. Alte und neue Aufsätze. Heilbronn 1879.
- Lásd még* Gervasius von Tilbury.
- Littmann, Enno. "Sternensagen und Astrologisches aus Nordabessinien", AR~ vol. II (1908), pp. 298-319.
- Lockyer, Sir J. Norman. *The Dawn of Astronomy*. Cambridge, Mass., 1964. 1st ed. 1894.
- Loeb Classical Library, founded by James Loeb. London: Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lommel, Hermann. *Die Yiisht's des Awesta, übersetzt und eingeleitet*. Göttingen Leipzig, 1927. Quellen der Religionsgeschichte.
- "Kavu Uçan", in *Mélanges Linguistiques offerts à C. Bally* (Geneva, 1939), pp. 209-14.
- Loomis, Roger Sherman (ed.) *Arthurian Literature in the Middle Ages*. Oxford, 1959.
- The Grail: From Celtic Myth to a Christian Symbol*. Cardiff-New York, 1963.
- L'Orabge, H. P. *Studies on the Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient World*. Inst. Sammenlignende Kulturforskning, seT. A.23. Oslo-London-Wiesbaden-Cambridge, Mass., 1953.
- Loth, J. *Les Mabinogion du Livre Rouge de Hergest*. Ed. revue, augmentée. Paris, 1913. 2vols.
- Lucian. "De Dea Syria", A. M. Harrnon, trans., in vol. 4 of *Lucian*. LCL.
- "De Saltatione", "Astrologia", A. M. Harrnon, trans., in vol. 5 of *Lucian*. LCL.
- "Saturnalia", K. Kilburn, trans., in vol. 6 of *Lucian*. LCL.
- Lüders, Heinrich. *Das Würfelspiel im Alten Indien*. Göttingen, 1907. Abhdl. Ges. Wiss. New Series 9.2.
- "Die Sage von Rishyashringa", in *Philologica Indica: Ausgewählte Kleine Schriften von Heinrich Lüders* (1940), pp. 1-42.
- "Zur Sage von Rishyashringa", in *Philologica Indica*, pp. 47-73.

- Varuna*. Aus dem Nachlass herausgegeben von Ludwig Alsdorf. Göttingen, vol. 1, 1951; vol. 2, 1959.
- Luedtke, W. "Die Verehrung Tschingis-Chans bei den Ordos-Mongolen. Nach dem Berichte G. M. Potanins aus dem Russischen übersetzt und erläutert", ARW, vol. 25 (1917), pp. 83-129.
- Ludendorff, Hans. "Zur astronomischen Deutung der Maya-Inschriften", SPAW, phys.-math. KI. (1936), pp. 65-88.
- Lycophon*, A. W. Mair, trans. 1955. First printing 1921, LCL.
- Lydus. *Joannis Laurentii Lydi Liber de Mensibus*, R. Wuensch, ed. Stuttgart, 1967. 1st ed. 1898. BT
- Lynam, Edward. *The Carta Marina of Olaus Magnus: Venice 1539 and Rome 1572*. Jenkintown, Pa., 1949. Tali Tree Library Publ. 12.
- Maass, Alfred. "Sternkunde und Sterndeuterei im Malaiischen Archipel", Tijdschrift Ind. Taal-, Land-, en Volkenkunde, vol. 64 (1924-25), pp. 1-172, 347-459; vol. 66 (1926), pp. 618-70.
- Mass, Ernst. *Commentariorum in Aratum Reliquiae*. Berlin, 1898. Reprint 1958.
- The Mabinogion: A New Translation by Gwynjones and Thomasjones*. London, 1949. Everyman's Library, vol. 97.
- Macdonell, Arthur Anthony. *A Practical Sanskrit Dictionary*. Oxford, 1929
- McGuire, J. D. *A Study of the Primitive Methods of Drilling*. AR U. S. Nat. Mu, for 1894 (Washington, 1896), pp. 623-756.
- Macrobius. *Conviviorum Saturnaliorum Septem Libri* (Latin and French). Traduction nouvelle par Henri Bornecque (I-III) and François Richard (IV VII). Paris, n.d. Classiques Garnier.
- Commentary On the Dream of Scipio*. Translated with introduction and notes by William Harris Stahl. New York, 1952. Records of Civilization, SOI' ces and Studies, vol. 48.
- The mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa*. Translated into English prose from the original Sanskrit Text by Pratap Chandra Roy, 2nd ed. Calcutta, n.d. 12vols.
- Makemson, Maud W. *The Morning Star Rises: An Account of Polynesian Astronomy*. New Haven-London, 1941.

- Manilius. *The Five Books of M. Manilius: Containing a System of the Ancient Astronomy and Astrology. together with the Philosophy of the Stoicks, done into English Verse with Notes*. London, 1697. Republished in 1953 by the National Astrological Library, Washington, D.C.
- M. MANILI *Astronomicon*, recensuit F. jacob. Berlin, 1846.
- Mannhardt, Wilhelm. *Wald- und Feldkulte*. Vol. 1: *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme* (1875); Vol. 2: *Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erläutert* (1877). Berlin.
- Mansikka, V. j. *Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssagen*. Helsinki, 1909. Ann. Acad. Sci. Fenn. ser. B. I.
- Marsham, Johannes. *Canon chronicus Aegypticus, Ebraicus, Graecus*. London, 1672.
- Massignon, Louis, and others. "Les sept dormants d'Ephése (Ahl-Al-Kahf) en Islam et en Chrétienté. Recueil documentaire et iconographique", *Revue des Etudes Islamiques*, Paris, 1954 (1955), pp. 61-112; 1955 (1956), pp. 93-106; 1957, pp. 1-11; 1958, pp. 1-10; 1959, pp. 1-8; 1960, pp. 107-13; 1961, pp. 1-18; 1963, pp. 1-5.
- Mathews, W H. *Mazes and Labyrinths: A General Account of Their History and Developments*. New York-Toronto-Bombay, 1922.
- Mayer, Maximilian. *Die Giganten und Titanen in der antiken Sage und Kunst*. Berlin, 1887.
- Mayrhofer, Manfred. *Kurzgefasstes Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. Heidelberg, 1956-.
- Meier, Gerhard. "Ein Kommentar zu einer Selbstprädikation des Marduk aus Assur", *ZA*, vol. 47 (1942), pp. 241-46.
- Meissner, Bruno. *Alexander und Gilgames*. Habilitationsschrift. Leipzig, 1894.
- Babylonien und Assyrien*, vol. 2. Heidelberg, 1925.
- Beiträge: zum Assyrischen Wörterbuch*. Chicago, 1932. Assyriological Studies, vol. 1, pl. 1.
- Mette, Hans Joachim. *Sphairopoiia: Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamon*. München, 1936.

- Michail, Paul. *Die Götterlisten der Serie An ilu A-nu-um*. Doctoral Dissertation. Breslau, 1909.
- Miscellanea Orientalia dedicata A. Deimel*. An. Or., vol. 12. Rome, 1935. MONOD, T "Le ciel austral et l'orientation (au tour d'un article de Louis Massignon)", Bull. Institut Français d'Afrique Noire 25, ser. B (1963), pp. 415-26.
- Mooney, James. "Myths of the Cherokee", 19th ARBAE 1897-98 (Washington, 1900), pp. 3-548.
- Moritz, L. A. *Grain Mills and Flour in Classical Antiquity*. Oxford, 1958. MOVE"-i, Franz Karl. *Die Phönizier*. Aalen, 1967. Reprint of the 1841-56 ed. 3 vols.
- Mowinkel, Sigmund. *Die Sternnamen im Alten Testament*. Offprint from Norsk Teologisk Tidsskrift 29 (1928).
- Moch, R "Der germanische Himmels-gott", in *Abhandlungen zur germanischen Philologie. Festgabe für R. Heinzei* (Halle, 1898), pp. 189-278.
- Müller, J. G. *Geschichte der Amerikanischen Urreligionen*. Basel, 1855.
- Müller, W. Max. *Egyptian Mythology*. MAR, vol. 12 (1918).
- Mus, Paul. *Barabudur*. Hanoi, 1935.
- Musurillo, Herbert, S.J. ;,The Mediaeval Hymn, Alma Remptoris", *Classical Journal*, vol. 52 (1957), pp. 171-74.
- Nauck, August. *Lásd Tragicorum Graecorum Fragmenta*.
- Neckel. *Lásd Edda*
- Needham, Joseph. *Science and Civilization in China*. With the Research Assistance of Wilng Lin. Vol. 3: *Mathematics and the Sciences of the Heavens and the Earth* (1959); vol. 4.1: *Physics* (1962); vol. 4.2: *Mechanical Engineering* (1965). Cambridge University Press.
- Negelein, Julius von. "Zum kosmologischen System in der ältesten indischen Literatur", *OLZ*, vol. 29 (1926), cols. 903-07.
- Negebauer, Otto. *The Exact Sciences in Antiquity*, 2nd ed. New York, 1962.
- Negebauer, Otto, and Parker, R. A. *Egyptian Astronomical Texts*. Brown University Bicentennial Publications. Vol. 1: *The Early Decans* (1960); vol. 2: *The Ramesside Star Clocks* (1964). London.

- Nihongi: Chronicles of Japan from the earliest times to A.D. 697.*
Translated from the original Chinese and Japanese by W. G. Aston. London, 1956. Reprint.
- Nöldere, Theodor. "Sieben Brunnen", ARW, vol. 7 (1904), pp. 340-44.
- Nonnos. *Dionysiaca*, W. H. D. Rouse, trans. 1955-56. First printing 1940. 3 vols. LCL.
- Normann, Friedrich. *Mythen der Sterne*. Gotha-Stuttgart, 1924.
- Numelin, Ragnar. *Les Migrations Humaines*, traduit par Victor Forbin. Paris, 1939.
- Numuzawa, F. K. *Die Weltanfänge in der japanischen Mythologie*. Paris-Lucerne, 1946.
- Nyberg, H. S. *Die Religionen des Alten Iran*. Deutsch von H. H. Schaedel: Osnabrück, 1966. Reprint of the 1938 ed.
- Oberhuber, Karl. *Der numinose Begriff ME im Sumerischen*. Innsbruck, 1963. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Sonderheft 17.
- O'Curry, Eugene. *On the Manners and Customs of the Ancient Irish: A Series of Lectures*. Edited with an introduction, appendices, etc., by W. K. Sullivall. London-Edinburgh-Dublin-New York, 1873. 3 vols.
- Ohlmarks, A. *Heimdalls Horn und Odins Auge*. Lund-Copenhagen, 1937.
Stellt die mythische Bifröst den Regenbogen oder die Milchstrasse dar? Medd. LundsAstron. Observ. ser.II, no. 110 (1941).
- Ohr, F. *The Spark in the Water: An Early Christian Legend – A Finnish Magic Sound*. FFC, vol. 65 (1926).
- Olcan, William Tyler. *Star Lore of All Ages*. New York-London, 1911.
- Orlik, Axel. *The Heroic Legends of Denmark*, L. M. Hollander, trans. New York-London, 1919.
Ragnarök: Die Sagen vom Weltuntergang. Übers. von W. Ranisch. Berlin-Leipzig, 1922.
- Olschki, Leonardo. „The Wise Men of the East in Oriental Traditions“, *Festschrift Popper* (1951), pp. 375-95.

- Onians, R. D. *The Origins of European Thought About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*, 2nd ed. Cambridge University Press, 1954.
- Oppenheim, A. L. "Akkadian pul(u)h(t)u and melammu", *JAOS*, vol. 63 (1943), pp. 31-34.
 "Mesopotamian Mythology", *Or.*, vol. 16 (1947), pp. 207-38; vol. 17 (1948), pp. 17-58; vol. 19 (1950), pp. 129-58.
- Oriental Studies in Honour of C. R. Pavry*. Oxford, 1933.
- Orphicorum Fragmenta*. Otto Kern, ed. 2nd ed. Berlin, 1963.
- Orphei Hymni*. W. Quandt, ed. 2nd ed. Berlin, 1962.
- Otten, H. *Mythen vom Gotte Kumarbi: Neue Fragmente*. Berlin, 1950. Veröffentlichungen des Instituts für Orientforschung.
- Ovid. *Fasti*, Sir James George Frazer, trans. 1951. LCL.
Metamorphoses, Frank Justus Miller, trans. Vol. 1 (1956); vol. 2 (1958). First printing 1916, LCL.
- Pallis, S. A. *The Babylonian Akitu-Festival*. Copenhagen, 1926. K. Danske Videnskab. Se1s. Hist/phil. Medd. 12.1.
- Pâques, Viviana. *L'Arbre Cosmique dans la Pensée populaire et dans la Vie quotidienne du Nord-Ouest Africain*. Paris, 1964. Université de Paris. Travaux et Mémoires de l'Institut d'Ethnologie 70.
- Pascal, Blaise. *Oeuvres Complètes*. Paris, 1963.
Pensées, W. F. Trotter, trans. New York, 1941 (Modern Library).
- Pausanias. *Description of Grece*, w. H. S. Jones, trans. 1954-55.4 vols. First printing 1918-35, LCL.
- Pecheuel-Loesche, E. *Vollkskunde von Loango*. Stuttgart, 1907.
- Penzer, N. M. *The Ocean of Story, being C. H. Tawney's Translation of Somadeva's Katha Sarit Sagara*. Edited with an introduction, explanatory notes and terminal essay by N. M. Penzer. London, 1924.
- Petronius. *The Satyricon*, William Arrowsmith, trans. New York, 1960. New American Library.
- Photius. *Bibliothèque*. Texte établi et traduit par René Henry. Paris, 1959- 67. [to be continued].
- Pindar, Sir John Sandys, trans. 1957. First printing 1915, LCL.
- Pingree, David. "Astronomy and Astrology in India and Iran", *ISIS*, vol. 54 1963, pp. 229-46.

- Pischel, R. and Geldner, K. F. *Vedische Studien*. Stuttgart, 1889-1901. 3 vols.
- Plato. *Platonis Opera*, recognovit brevique adnotatione instruxit Ioannes Burnet. Oxford, 1957-59. 5 vols. First published 1900-07. Oxford Classical Texts.
- Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato translated with a running commentary*, by Francis Macdonald Cornford. New York, 1957. The Library of Liberal Arts, vol. 101.
- The Republic of Plato*. Translated with introduction and notes by Francis Macdonald Cornford. New York-London, 1952. 1st ed. 1941.
- Plato's Phaedo: The Phaedo of Plato translated with introduction, notes and appendices*, by R. S. Bluck. New York, 1955. The Library of Liberal Arts, vol. 110.
- The Works of Plato*, selected and edited by Irwin Edman (from the third edition of the Jowett translation). New York, 1956. The Modern Library.
- Plutarch. *De Iside et Osiride. De defectu oraculorum*, Frank Cole Babbitt, trans. 1957. First printing 1936, LCL. Moralia, vol. 5.
- De facie quae in orbe lunae apparet*, Harold Cherniss and William C. Helmbold, trans. 1957. LCL. Moralia, vol. 12.
- Pogo, Alexander. "The Astronomical Ceiling Decoration in the Tomb of Senmut (18th Dyn.)", *ISIS*, vol. 14 (1931), pp. 301-25.
- "Zum Problem der Identifikation der nördlichen Sternbilder der alten Aegypter", *ISIS*, vol. 16 (1931), pp. 102-14.
- Pokorny, Julius. "Ein neun-monatiges Jahr im Keltischen", *OLZ*, vol. 21 (1918), cols. 130-33.
- Popol Vuh: The Sacred Book of the Ancient Quiché Maya*. English version by Delia Goetz and Sylvanus G. Morley from the Spanish translation by Adrián Recinos. London-Edinburgh, 1951.
- Potani, G. M. *Lásd Luedtke*, W
- Preisendanz, Karl (ed. and trans.). *Papyri Graecae Magicae: Die Griechischen Zauberpapyri*. Leipzig-Berlin, 1928. 2 vols.
- Preller, L. *Griechische Mythologie*, 5th ed. Bearbeitet von Carl Robert. Berlin-Zürich, 1964.

- Proclus. *Procli Diadochi in Platonis Timaeum Commentaria*, E. Diehl, ed. Leipzig, 1903-06. 3 vols. B1: [To be continued.)
Commentaire sur le Timée. Traduction et notes par A. J. Festugiere. Paris, 1966-68. 4 vols.
- PSEUDO-Callisthenes;. *Historia Alexandri Magni*. Vol. 1: Recensio vetusta, W. Kroll, ed. Berlin, 1958. Reprint from the 1926 ed.
- Ptolemy. *Claudii Ptolemaei opera quae exstant omnia*, vols. 1 and 2: *Syntaxis Mathematica*, J. L. Heiberg, ed. Leipzig, 1898-1903. B1:
 Ptolemaeus. *Handbuch der Astronomie* [Almagest] Deutsche Übersetzung und erläuternde Anmerkungen von K. Manitius. Vorwort und Berichtigungen von Otto Neugebauer. Leipzig, 1963. 2 vols. B1:
Tetrabiblos, F. E. Robbins, trans. 1956 First printing 1940, LCL.
The Pyramid texts in translation and commentary. Samuel A. B. Mercer, ed. New York-London-Toronto, 1952. 4 vols.
- Rabuse, Georg. *Der kosmische Aufbau der jenseitsreiche Dantes*. Graz-Köln, 1958
- Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft (Pauly's Realencyclopaedie)*. Neu bearbeitet und unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Georg Wissowa. Stuttgart, 1893-. *Realllexikon der Assyriologie*. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter hrsg. von Erich Ebeling und Bruno Meissner: Vol. 3 (1959ff.) Ernst Weidner: Berlin-Leipzig, 1932-.
- Reuter, Otto Sigfrid. *Germanische Himmelskunde: Untersuchungen zur Geschichte des Geistes*. München, 1934.
- Riemschneidel, Margarete. *Augengott und Heilige Hochzeit*. Leipzig, 1953. (= Riemschneidel: Fragen zur Vorgeschichtlichen Religion, vol. 1.)
- Der Rig-Veda*. Aus dem Sanskrit ins Deutsche übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen von Karl Friedrich Geldner: Cambridge, Mass., 1951. 3 vols. Vol. 4: Namen- und Sachregister:.. von J. Nobel, 1957. *Harvard Oriental Series* 33-36.

- ROEDER, Günthel: *Urkunden zur Religion des Alten Aegypten*. Jena, 1915. Religiöse Stimmen der Völker:
Altaegypt'sische Erzählungen und Miirchen. Jena, 1927.
- Roennow, Karsten. "Zur Erklärung des Pravargya, des Agnicayana und des Sautramani", *Le Monde Oriental* (1929), pp. 113-73.
- Rohde, Erwin. "Zum griechischen Roman", *Rh. Mus.*, vol. 48 (1893), pp. 110-40.
- Rooth, Anna B. *The Raven and the Carcass: An Investigation of a Motif in the Deluge Myth in Europe, Asia and North America*. FFC, vol. 186 (1962).
- Roscher, W. H. D. (ed.) *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Leipzig, 1884-1937. Reprint Hildesheim, 1965. 10 vols.
- Roscher, W. H. "Die Legende vom Tode des Grossen Pan", *Fleckeisens Jahrbücher für Classische Philologie*, vol. 38 (1892), pp. 465-77.
Omphalos. Leipzig, 1913. *Abhdl. Sachs. Ges. Wiss. phil/hist. Kl.* 29.9.
DER Omphalosgedanke bei verschiedenen Völkern, besonders den semitischen. BVSGW vol. 70.2 (1918).
- Roth, Walter E. *An Inquiry into the Animism and Folk-lore of the Guiana Indians*. 30th ARBAE 1908-09 (Washington, 1915), pp. 103-386.
- Rydberg, Viktor: *Teutonic Mythology*. Authorized translation from the Swedish by Rasmus B. Anderson. London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907.
- Sachs, A. (trans.) "Akkadian Rituals", *ANET*; pp. 331-45.
- SAHAGÚN. *Einige Kapitel aus dem Geschichtswerk des Fray Bernardino de Sahagún*. Aus dem Aztekischen übersetzt von Eduard Seler. Stuttgart, 1927.
- Sahagún, Fray Bernardino de. *General History of the Things of New Spain. Florentine Codex*. Translated from the Aztec into English with notes and illustrations by Arthur J. O. Anderson and Charles E. Dibble. Santa Fe, New Mexico, 1953. Book 7: *The Sun, Moon, and Stars, and the Binding of the Years*. With an appendix consisting of the first five chapters of Book VII from the *Memoriales con escolios*.

- Salonen, Armas. *Die Wasserfahrzeuge in Babylonien nach sumerisch akkadischen Quellen*. Helsinki, 1936. *Studia Orientalia Societas Orientalis Fennica* 8.4. *NAM'IC".A Babyloniaca: Eine lexikalische und kulturgeschichtliche Untersuc/lung*. Helsinki, 1942. *Studia Orientalia Societas Orientalis Fennica* 11.1
Die Landfahrzeuge des Alten Mesopotamien. *Ann. Acad. Sci. Fenn. ser. B.* 72. 2 (1951).
- Sandars, N. K. *Lásd The Epic of Gilgamesh*.
- Sandman Holmberg, Maj. *The God Ptah*. Lund, 1946.
- Santillana, Giorgio de. *The Origins of Scientific Thought: From Anaximander to Proclus 600 B.!: to 500 A.D.* Chicago-London, 1961.
Prologue to furmenides. Princeton, N. J., 1964 (Lectures in Memory of Louise Taft Semple). Reprinted in G. de Santillana, *Reflections on Men and Ideas* (1968), pp. 82-119.
Reflections on Men and Ideas. Cambridge, Mass., 1968.
 "The Role of Art in the Scientific Renaissance", in *Critical Problems in the History of Science*, Marshall Clagett, ed. Madison, Wis., 1959, pp. 33-65. Reprinted in *Reflections on Men and Ideas* (1968), pp. 137-66.
 Santillana, G. de, and Pitts, W. "Philolaos in Limbo, or, What happened to the Pythagoreans?" *ISIS*, vol. 42 (1951), pp. 112-20. Reprinted in *Reflections on Men and Ideas*, pp. 190-201.
- Saussure, Léopold de. *Les Origines de lilstronomie Chinoise*. Paris, 1930. Reproduction photomécanique posthume d'articles parus dans le *T'oung fuo*.
- Saxo Grammaticus. *The First Nine Books of the Danish History of Saxo Grammaticus*. Translated by Oliver Elton with some considerations by Frederick York Powell. London, 1894. Folk-Lore Society Public. 33.
Saxonis Gesta Danorum, primum a C. Knabe et p. Herrmann recensita recognoverunt et edi deru nt J. Olrik and H. Raeder. Vol. 1: *Textum continem* (1931); vol. 2: *Indicem verborum conficiendum curavit Franz Blatt* (1957). Copenhagen.

- Shaeder, Hans Heinrich. "Der iranische Zeitgott und sein Mythos", ZDMG, vol. 95 (1941), pp. 268-99.
- Schaumberger. *Lásd Kuglel*:
 Scheftelowitz., J. *Die Zeit als Schicksalsgottheit in der indischen und iranischen Religion*. Stuttgart, 1929.
- Scherer, Anton. *Gestirnnamen bei den indogermanischen Völkern*. Heidelberg, 1953.
- Schirren, C. *Die Wandersagen der Neuseeländer und der Maui-mythos*. Riga, 1856.
- Schlegel, Gustave. *L'Uranographie Chinoise*. Leiden, 1875. Reprint Taipei, 1967.
- Schmidt, Leopold. „Pelops und die Haselhexe“, *Laos*, vol. 1 (1951), pp. 67-78.
- Schmidt, Pater Wilhelm. *Der Ursprung der Gottesidee*, vol. 11: *Die asiatischen Hirtenvölker* Münster i. W., 1954.
- Schmökel, Hartmut. *Lásd Das Gilgamesch Epos*.
- Schneider, Marius. "Pukku und Mikku: Ein Beitrag zum Aufbau und zum System der Zahlenmystik des Gilgamesch-Epos", *Antaios*, vol. 9 (1967), pp. 262-83.
- Scharr, Albert. "Das Werden der babylonisch-assyrischen Positions Astronomie und einige seiner Bedingungen", ZDMG, vol. 88 (1934), pp. 302-37.
 "Zu meiner Übersetzung des Gilgamesch-Epos", *ZA*, vol 42 (1934), pp. 92-143.
Lásd még Aratos; Das Gilgamesch-Epos.
- Schröder, Franz Rolf. *Altgermanische Kulturprobleme*. Berlin, 1929.
SKADI und die Götter Skandinaviens. Tübingen, 1941.
- Scriptores Rerum Mythicarum Latini Tres Romae Nuper Reperti*. Edidit ac scholiis illustravit Georgius Henricus Bode. Hildesheim, 1968. 2 vols. 1st ed. Celle, 1834.
- Séde, Gérard de. *Les Templiers sont parmi nous*. Paris, 1962.
- Seler, Eduard. *Codex Vaticanus Nr 3773 (Codex Vaticanus B)*. Berlin, 1902.
Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach- und Altertumskunde. Graz, 1960-61.5 vols. Reprint of the 1902-23 ed., Berlin.
Lásd még Sahagún,

- Semitic and Oriental Studies presented to William Popper.* Berkeley, 1951.
- Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Carmina Commentarii.* Rec G. Thilo and H. Hagen. Hildesheim, 1961. Reprint of the 1884 ed., Leipzig.
- Setälä, E. N. "Kullervo-Hamlet", *FU F*, vol. 3 (1903), pp. 61-97; vol. 7 (1907), pp. 188-264; vol. 10 (1910), pp. 44-127.
- The Shatpatha-Brahmana according to the text of the Mādyandina School*, Julius Eggeling, trans. Delhi, 1963. Reprint from the 1882-1900 ed. 5 vols, SBE 12,26,41,43,44.
- Sigard, Harald von. *Ngoma Lungundu: Eine afrikanische Bundeslade.* Uppsala, 1952. *Studia Ethnographica Upsaliensia* 3.
- Sieg, Emil. *Die Sagenstoffe des Rigveda und die indische Ithāsatradition.* Stuttgart, 1902.
- Simeon, Remi. *Dictionnaire de la Langue Nahuatl.* Graz, 1964. Reprint of the 1885 ed.
- Simrock, Karl. *Der ungenähte Rock oder König Orendel, wie er den grauen Rock gen Trier brachte.* Gedicht des 12. Jahrhunderts, übersetzt. Stuttgart, 1845.
Handbuch der Deutschen Mythologie, 3rd ed. Bonn, 1869.
Die Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen. Bonn, 1870.
Lásd még Edda.
- Singer, Charles, Holmyard, E. J., and Hall, A. R. (eds.) *A History of Technology*, vol. 1. Oxford, 1954.
- Smith, Sidney. "b/pukk/qqu and mekku", *RA*, vol. 30 (1933), pp. 153-68.
- Smith, S. Percy (ed. and trans.) *The Lore of the Whare-wānanga.* New Plymouth, 1913. *Memoirs Polynesian Society* 3.
- Smith, W: Robertson. *The Religion of the Semites.* New York, 1957. Reprint.
- Snorri Sturluson. *Lásd Edda.*
- Soden, Wolfram von. "Licht und Finsternis in der sumerischen und babylonisch-assyrischen Religion", *Studium Generale*, vol. 13 «1960), pp. 647-53.

- "Neue Bruchstücke zur sechsten und siebenten Tafel des Weltschöpfungsepos *Enuma elish*", *ZA*, vol. 47 (1942), pp. 1-26.
- "Zu einigen altbabylonischen Dichtungen", *Or.*, vol. 26 (1937), pp. 306-20.
- Sörensen, S. *An Index to the Names in the Mahabharata*. With short explanations and a concordance to the Bombay and Calcutta editions and P. C. Roy's translation. Delhi, 1963. 1st ed. London, 1904.
- Speck, Frank G., and Moses, Jesse. *The Celestial Bear Comes Down to Earth: The Bear Sacrifice Ceremony of the Munsee-Mohican in Canada, as related by Nekatcit*. Reading, Pennsylvania, 1945. Reading Public Museum and Art Gallery, Scientific Public. 7.
- Slpeiser, E. A. (trans.) "Akkadian Myths and Epics", *ANET* (1966), pp. 60-119.
- Stegemann, Viktor. *Astrologie und Universalgeschichte: Studien und Interpretationen zu den Dionysiaka des Nonnos von Panopolis. Stoicleria*, vol. 9 (1930).
- Stein, Sir Aurel. *Innermost Asia: Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran*, vol. 3. Oxford, 1928.
- Stimson, J. Frank. *Tuamotuan Religion*. Bulletin BPB Mus. 103. Honolulu, 1933.
- The Cult' of Kiho-Tumu*. Bulletin BPB Mus. III. Honolulu, 1934.
- The Legend of Maui and Tahaki*. Bulletin BPB Mus. 127. Honolulu, 1934.
- Stokes, Whitley. "The Prose Tales in the Rennes Dindsenchas", *Revue Celtique*, vol. 15 (1894), pp. 272-336, 418-84; vol. 16 (1895), pp. 31-83, 135-67, 269-307.
- Storck, John, and Teague, VI(D. *Flour for Man's Bread: A History of Milling*. Minneapolis-London, 1952.
- Ström, Ake V. "Indogermanisches in der Volüsäpa", *Numen*, vol: 14 (1967), pp. 167-208.
- Stucken, Eduard. *Astralmythen*. Leipzig, 1896-1907.
- Der Ursprung des Alphabets und die Mondstationen*. Leipzig, 1913.

- Sdies in honor of Benno Landsberger on his 75th Birthday*. Chicago, 1965. Assyriological Studies 16.
- Stutterheim, W: *Rama-Legenden und Rama-Reliefs in Indonesien*. München, 1925.
- Surya Siddhānta*. Translation of the *Surya Siddhānta* with notes and an appendix by Rev. Ebenezer Burgess. Reprinted from the 1860 ed., ~ Gangooly, ed. With an introduction by P. Sengupta. U. of Calcutta, 1935.
- Taittiriya Sanhita: The Veda of the Black Yajus School, entitled Taittiriya Sanhita*. Translated from the original Sanskrit prose and verse by Arthur Berriedale Keith. Delhi, 1967. Reprinted from the 1914 ed., *Harvard Oriental Series* 18-19.
- Tallqvist, Knut. *Sumerisch-akkadische Namen der Totenwelt*. Helsinki, 1934. *Studia Orientalia Soc. Orient. Fenn.* 5.4.
– *Akkadische Götterepitheta*. Helsinki, 1938. *Studia Orientalia Soc. Orient. Fenn.* 7.
- Taqizadeh, S. H. *Old Iranian Calendars*. London, 1938.
- Taylor, A. D. *A Commentary on Plato's Timaeus*. Oxford, 1928.
- Testa, Monsignor Domenico. *Il Zodiaco di Dendera Illustrato*. Genova, 1822.
- Theophrastus. *Enquiry into Plants*, Sir Arthur Hort, trans. 1958-59. 2 vols. First printing 1916, LCL.
- Thieme, P. *Untersuchungen zur Wortkunde und Auslegung des Rigveda*. Halle, 1949.
- Thureau-Dangin, F. *Rituels Accadiens*. Paris, 1921.
- Thurneisen, Rudolf. *Die irische Helden- und Königssage bis zum 17. Jahrhundert*. Halle, 1921.
- Tilak, Bal Gangadhar. *The Orion, or Researches into the Antiquity of the Vedas*. Bombay, 1893.
- Tragicorum Graecorum Fragmenta*, A. Nauck, ed. Hildesheim, 1964. Reprint. BI:
- Tregear, Edward. *The Maori-Polynesian Comparative Dictionary*. Wellington, 1891.
- Ungnad, Arthur. *Das wiedergefundene Paradies*. Breslau, 1923. *Kulturfragen* 3.
Lásd még Das Gilgamesch-Epos.
- Usener, Hermann. *Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, 3rd ed. Frankfurt, 1948.

- Vajda László. "Zur phaseologischen Stellung des Schamanismus", *Ural-Altäische Jahrbücher.*; vol. 31 (1959), pp. 456-85.
- Varāhamihira. *The Brihad Sanhita*, H. Kern, trans. JRAS, vol. 5 (1871), pp. 45-90, 231-88.
- Vatican Mythographers. *Lásd Scriptores Rerum Mythicarum Latini.*
- Virgil*, H. Rushton Fairclough, trans. Rev. ed. 2 vols. 1954-56. LCL.
- VISHNU Purana*. A System of Hindu Mythology and Tradition, translated from the original Sanskrit and illustrated by notes by H. H. Wilson, 3rd ed. Calcutta, 1961. 1st ed. London, 1840.
- Vries, Jan de. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden, 1961.
- Waeroen, B. L. van der. "The Thirty-Six Stars" (*Babylonian Astronomy 2*), JNES, vol. 8 (1949), pp. 6-26.
Die Anfänge der Astronomie (Erwachende Wissenschaft 2). Groningen, n.d.
- Wainwright, G. A. "A Pair of Constellations", in *Studies Presented to F L Griffith* (1932), pp. 373-83.
- Walde-Hoffmann. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, von A. Walde. 3rd rev. ed. by J. B. Hofmann. Heidelberg, 1938-56.
- Weber, Albrecht. "Die Vedischen Nachrichten von den Naxatra (Moodstatiooen)", pr. 1: APAW 1860, pp. 283-332; pr. 2: APAW 1862, pp. 267-399.
"Miscellen aus dem indogermanischen Familienleben", in *Festgr/Ls an Rudolf von Roth* (1893), pp. 135-38.
- Weidner, Ernst F. *Handbuch der Babylonischen Astronomie*. Leipzig, 1915. Assyriologische Bibliothek 231.
"Babylonische Hypsomatabilder", OLZ, vol 22 (1919), pp. 10-16.
"Ein Babylonisches Kompendium der Himmelskunde", AJSL, vol. 40 (1924), pp. 186-208.
"Gestirn-Darstellungen auf Babylonischen Tontafeln", SOA~ vol. 254 (1967), no. 2.
Lásd még Realexikon der Assyriologie.

- Weinreich, Otto. "Zum Tode des Grossen Pan", ARW, vol. 13 (1910), pp. 467-73.
- Werner, Edward T C. *Myths and Legends of China*. London-Calcutta, 1927.
A Dictionary of Chinese Mythology. NewYork, 1961. Ist ed. Shanghai, 1932.
- Werner, Helmut. "Die Verstirnung des Osiris-Mythos", IAFÉ, vol. 16 (1952), pp. 147-62.
- Wheeler, Post. *The Sacred Scriptures of the Japanese*. New York, 1952.
- White, Lynn, Jr. *Medieval Technology and Social Change*. Oxford, 1962.
- Wiedemann, Alfred. *Herodots Zweites Buch, mit saciüichen Erläuterungen*. Leipzig, 1890.
- Wildhaber, Robert. *Das Sündenregister aufder Kuhhaut*. FFC, vol. 163 (1955).
- Williamson, Robert W. *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia*. Cambridge, 1924. 2 vols.
- Witzel, Maurus. "Texte zum Studium Sumerischer Tempel und Kultzentren", An. Or., vol. 4 (1932).
 "Tammuz-Liturgien und Verwandtes", An. Or., vol. 10 (1935).
 "Zur Sumerischen Mythologie", Or., vol. 17 (1948), pp. 393-415.
- Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*. Im Auftrag der Deutschen Akademien hrsg. von Adolf Erman und Hermann Grapow. 2nd reprint. Berlin, 1957. 6 vols.
- Wörterbuch der Mythologie*. Herausgegeben von H. W. Haussig. Stuttgart, n.d. Pl. 1 ca. 1960.
- Wohleb, L. "Die altramische und hethitische evocatio", AR~ vol. 25 (1927), pp. 206-09.
- Wou Tch'eng Ngen. *Si Yeou ki, ou le Voyage en Occident*. Traduit du Chinois par Louis Avenol. Paris, 1957. 2 vols.
- Zaehner, R. C. *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*. Oxford, 1955.
- Zahan, D., and de Ganay, S. "Études sur la cosmologie des Dogon et des Bambara du Soudan *Fran~ais*", *Africa*, vol. 21 (1951), pp. 13-23.

- Zenker, Rudolf. *Boeve-Amlethus: Das Altfranzösische Epos von Boeve de Hamtone und der Ursprung der Hamletsage*. Berlin, 1905. Literarhistorische Forschungen 32.
- Zerries, Otto. "Sternbilder als Ausdruck jüngerer Geisteshaltung in Südamerika", *Paideuma*, vol. 5 (1951), pp. 220-35.
- Zimmern, Heinrich. "Zum babylonischen Neujahrsfest", *BVSGW*, vol. 58 (1906), pp. 126-56; vol. 70 (1918), pl. 3, 52 pp.
- "Die sieben Weisen Babyloniens", *ZA*, vol. 35 (1923), pp. 154-54.
- "Zur Herstellung der grossen babylonischen Götterliste An(ilu) Anum", *BVSGW* vol. 63 (1911), pl. 4.
- Zinzov, Adolf. *Die Hamletsage an und mit verwandten Sagen erläutert*. Halle, 1877.
- The Zohar*. Translated by Harry Sperling and Maurice Simon. London, 1956. 5 vols 1st ed. 1933.

Név- és tárgyjegyzék

- I**
- 1-iku18, 370, 529, 546, 547,
548, 552, 553
- A**
- A fűga művészete 89, 426
 Abaton 380
 abderai 26
 Abu Masár 291
 Adad 371, 513
 Ádám195, 285, 380, 413, 498,
564
 Adams..... 37
 Adonis 312, 352, 353, 574
 Adonisz..... 129, 343, 352, 359
 Aelianus 529, 536
 Aemilianus 342
 Aeneas 247
 Aeon 397
 Afrászijáb69, 70, 71, 72, 121,
257, 272, 329, 367, 419
 Afrika 94, 265, 417, 550
 afrikai ... 86, 310, 317, 431, 461
 afrikaiak 36, 87
 Afrika-kutatók 405
 Agamemnón 338, 340
 Agasztja 327, 396, 490
 Agelastos 221
 Agni184, 203, 205, 329, 400,
459, 472, 490, 491, 540, 541
 Ahithophel..... 281
 aígisz 323
 Aigiszthosz 198
 Aigokerosz 98
 Ainó 137, 154
 Aion 245
 Aión 41, 213
- Aiszkhülosz 159, 231, 338, 389
 Akhat 359, 360
 Akherón238, 239, 250, 251,
253
 Akherusziasz238, 239, 304,
369
 Akhillész 418, 453, 478, 531
 Akhilleusz 338, 340
 akkád166, 329, 546, 557, 560,
561, 569
 Akquinói..... 111
 albán 116
 Al-Biruni37, 63, 120, 272, 282,
574, 575
 Albright166, 267, 368, 400,
502, 508, 528, 569, 572
 Alcor..... 328, 377, 477
 Aldebaran 76, 496, 555
 Alexander84, 301, 307, 369,
386, 391, 392, 476, 515,
525, 572, 573, 576, 585,
588, 590, 594, 598
 Alexandria 391
 Al-Farghani 181
 Alighieri 252
 al-Kazeini 182
 Alkmaeon 258
 Alkméné 355
 állatöv31, 91, 93, 176, 241,
242, 297, 381, 498, 499,
510, 511
 állatöv sávja..... 97, 99
 állatövi jegyek92, 103, 189,
543
 állatövi zóna 93
 Aloe-tó..... 273
 Alpok..... 318
 Alsó-Távoli-Föld..... 224

Altáj.....	171	
altaji.....	164, 174, 311, 472	
altáji.....	507	
Ama no Kojane no Mikoto.....	535	
Amaltheia.....	323, 536	
Amasis.....	355	
Amateraszu.....	220, 535	
Ambales.....	51, 52, 55, 67, 69	
Ambrosius.....	417	
Ambrózia.....	329, 469, 536	
Amerika.....	134, 271, 317, 388, 417, 418	
Amlaghe.....	52	
Amlaidhe.....	52	
Amleth.....	41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52	
Amlethus.....	41, 51, 52, 55, 56, 68, 119, 172, 201, 226, 228, 229, 257, 433, 453, 608	
Amlodhi.....	30, 51, 52, 57, 67, 123, 124, 180, 181, 183, 191, 261, 301, 445, 470	
Amlodi.....	443, 445	
Amma.....	348	
Amrita.....	360, 469	
Amritamanthana.....	210, 455	
Amrithamanthana.....	473, 483	
Amrithamawthiana.....	469	
Anahita.....	71, 326	
Anat.....	360, 453	
Anaximandrosz.....	21, 118, 409, 465	
anaximandroszi.....	244	
Andreas.....	390	
Andromedae.....	504, 552	
Angirasz.....	464	
Angkor.....	36, 213	
angol.....	50, 51, 59, 62, 68, 156, 172, 249, 254, 292, 294, 301, 330, 336, 340, 347, 359, 378, 402, 412, 428, 452, 470, 479, 480	
Antares.....	555, 564, 570	
Antero Vipun.....	143	
Antiochus.....	267, 302, 304	
Anu.....	165, 166, 297, 331, 357, 371, 380, 517, 542, 543, 544, 546, 547, 552, 553, 555, 559, 571	
Anunna.....	370, 580	
Anunnaki.....	371	
Anunnakik.....	370, 379, 569	
A-nun-na-nun ^{ki}	370	
Anusirva.....	68	
Apám Napát.....	490	
Apameai Numenius.....	243	
Aphrodité ...	177, 195, 229, 353	
Api nārāti.....	267	
Apisz.....	353, 391	
Apoilodórosz.....	512	
Apollinaire.....	306	
Apolló	54, 55, 252, 318, 348	
Apollodórosz.....	159, 398	
Apollón.....	447, 455, 539, 567	
Apollonius Rhodios.....	315, 318	
Apszu.....	271	
apszú.....	402, 528, 569	
Apszú.....	199, 335, 376, 378, 400, 402, 542, 543	
Aquilae.....	299	
Ara.....	309, 380, 533	
arab.....	182, 267, 282, 326, 336, 374, 392, 499, 524	
arabok.....	334, 476	
Áradó Bölcsesség.....	375	
Arallu.....	331, 402, 569, 570	
Aralu.....	569	
Aranygyapjú.....	395	
Aranykor.....	30, 99, 178, 192, 195, 198, 204, 283, 308, 309,	

312, 327, 329, 333, 351, 399, 419, 526	Artúr 298
Aranykor Ura 192	Arundati 377, 477
Ararát 401	Aruns 54, 157
Aratus 182, 309, 318, 524	Aruru 357
aravakok 217, 310	Asa-Thor 214
arcana imperii 36	Ashvamedha 166
arcana legis 36	Ashvatta 567
arcana mundi 36	Askelon 218, 220
archaikus ember 34, 101	asszír175, 282, 358, 481, 515, 516
archaikus kozmológia... 33, 426	asszírok 357
Arcturus 434, 475, 555	Asszúrmaszirapli 282
Ardzsuna 112, 115, 360, 387	Asvatta 299
Arész 228, 353	asvinok 488
Argo 31, 374	asztrofizika 34
Argó268, 273, 318, 321, 329, 334, 336, 349, 375, 378, 398, 438, 455, 507, 567	asztrológiai25, 35, 110, 119, 158, 205, 290, 304, 314, 369, 384, 477, 496, 499, 556
argonauták .. 315, 318, 327, 395	asztronómia 31, 75
Argonauták 223	aszurák119, 199, 209, 213, 299, 327, 459
Arhangelszk 136	Aszurian Varuna 200
Arhippa Perttunen 152	Athanasius25, 32, 128, 132, 260, 267, 369, 442, 476, 589
Aries 546, 553	Atharva Veda 10, 184
Arisztarkhosz 422	Atharva Véda 204, 289, 295
Arisztophanész 388	Atharván 464
Arisztotelész32, 81, 82, 90, 94, 100, 111, 160, 189, 195, 196, 229, 272, 294, 316, 354, 404, 419	Atharvavéda 399, 462
arisztotelianus 111	Athéna 328
Arjam 51	Athenaeus 160, 323, 453
árkádiai 346, 536	Athéné 127
Arkhimédész 108, 243, 422	Athyr 369
Árpa Jankó 129, 352	Atlanti Óceán 57
Arriaga 288	Atlanti-óceán 270, 417
Artaxerxész 78	Atlantisz 83
Artemisz 71	Atlasz 265, 315
Arthur62, 66, 68, 78, 79, 375, 414, 427, 433, 441, 525, 575, 577, 579, 581, 582, 593, 600, 605	Atram-Haszisz 374, 375
	Atreus-ház 226
	Attila 414
	Attisz 353
	Audista 152

Augustinus..... 417
 Aukele-nui-a-iku 24
 Auriga205, 319, 325, 327, 330,
 331, 340, 497, 553
 Aurigae..... 205, 323, 536
 Aurva..... 487, 489, 491
 Aurva Varuna..... 488
 Aurvandil..... 433
 Ava..... 360
 Avalokitesvara..... 172
 aveszta 121, 257, 457
 Aveszta 71, 192, 272, 438
 Aya Szofia..... 419
 ayas..... 212
 Ázgard..... 202, 207
 ázok 214
 Ázsia..... 163, 300
 aztékok 312, 359, 399, 441

B

Baal 453
 Baál 170, 568
 Bábeli Torony..... 312
 Babilon36, 179, 226, 304, 380,
 384, 401, 519, 563
 babiloni35, 155, 165, 167, 187,
 203, 250, 308, 329, 330,
 349, 351, 356, 358, 359,
 367, 368, 370, 380, 391,
 398, 438, 442, 467, 477,
 504, 518, 519, 526, 542,
 552, 553, 559, 561, 563, 568
 Babilónia 328
 babilóniai35, 38, 72, 90, 94,
 166, 204, 213, 217, 273,
 280, 297, 325, 340, 548
 babilóniaiak 161
 babiloniak..... 267, 357, 377
 babilóniak..... 172
 Babits 111, 249, 260, 416
 Bach 426

Badavanala 488
 bagdadi 352
 Bak 98, 306, 498, 499, 524
 Bakkhánsnök..... 65
 Baktérítő..... 23, 297, 340
 Balaráma 115, 387
 Balder..... 201, 206, 207, 353
 Balmer-sorozat 95
 Barabudur..... 282, 303, 595
 Barb 193, 308, 573
 Barbarossa 78
 Bárka168, 266, 280, 401, 451,
 536
 baszk 58
 Baubó 534
 Béda 416
 Bél 380
 Béli 525
 bellakúla 317
 Bellerophontész..... 69
 Belső Pokol 249
 Bergelmer130, 133, 185, 445,
 451
 Berlini Fal 27
 Berószosz 213, 526
 Beteigeuse 563
 Betelgeuse 442
 Bethlehem 533
 betlehemi csillag..... 308
 Bhagavata Purana182, 464, 574
 Bhaga-vata Purana 325
 Bhima 112
 Biblia..... 32, 216, 220, 289
 bibliai ... 90, 187, 217, 225, 402
 Bieka Galles 171
 Bifrösz 206
 bika..... 166, 507, 522
 Bika73, 76, 82, 92, 93, 166,
 190, 217, 220, 290, 304,
 311, 360, 419, 498, 510,
 511, 522

Bírák.....	157, 216, 218, 224	Bun-dahishn	311, 459
Bivaly	310	Burns	129
Boanergész	287, 289	Byggver	130
Bódhiszattva	172		
Bogda Geszer	201, 399	C	
boghazkői	570	Caelus	177
Bölcs Vánok Háza	206	Camas	454
Boll32, 76, 267, 306, 321, 322, 330, 349, 369, 370, 455, 477, 521, 533, 534, 543, 552, 553, 574, 575		Can Hadúr	217
Bonifációi-szoros.....	266	Canis Maior	273, 398, 438
Bootis	475	Canis Minoris	358
Bormosz	353	Canopus99, 109, 268, 321, 327, 328, 331, 332, 334, 336, 349, 372, 374, 375, 378, 395, 402, 490, 522, 526, 529, 544	
Borneó	217, 270	Canopus Ponderosus	109
Borohodur.....	165	Canopusz	490
brahma	463, 464	Cansignorino	346
Brahma	101, 112, 487, 488	Capaneus	252
Bran	525	Capella.....	205, 323
Breasted.....	161, 575	Carinae	268, 321, 327
Breide	433	Carolus Magnus.....	498
Brémai Ádám	262	Cassirer.....	404, 405, 406
Brian	460	Castor .	267, 288, 312, 399, 565
Briareósz.....	444	Catalaunum.....	414
Brihad Aranyaka Upanishad	167	Cearbhall	134
Brihaszpati.....	459	Censorinus.....	213, 576
Britannia	46, 156, 261	Ceresz.....	219
Brjam.....	67, 122	Cerum	288
Browne	93	Cetus.....	546
Bruin.....	312	Ceylon	63, 271
Brunel.....	312	Cézanne	423
Brunettó.....	252	Cézár	505
Bruno.....	81, 594, 599	Chanina	492
Brúnó.....	422	Chesapeake.....	134
Bruns	312	Childe	481, 482
Brutus	53, 54, 83, 122	Chimalpahin	162, 576
Buddha	98, 366	Chong-li.....	169
buddhista	96, 164, 172	Chou-dinasztia.....	394
Budlung	126	Christ.....	342, 434, 498
Bundahishn.....	447	Chu-chos	288

Chwolson..... 32, 350, 351, 577
 Cicero 55, 182, 577
 Ciceró..... 247, 344, 392, 465
 Cil Coed 448
 Cipango 417
 Codex Tro-Cortesianus 211
 Codomanus..... 121
 Coller..... 434
 Columba 504, 555
 Comestor 416
 Comparetti 138, 139, 152, 157,
 158, 577
 Contractus 439
 Cook 24, 395, 577
 Corona 434
 Corona Borealis..... 434
 Cortez-hágó 74
 Crater..... 510
 Creuzer 354, 355, 577
 Crimhthann Cosgach 134
 Cruit 454
 Csakravartin 474
 Csam-pasz 487
 Csendes-óceán23, 215, 260,
 417
 cseremiszek 58
 cseroki263, 264, 307, 313, 482,
 508, 511, 535
 cserokik 483, 509, 564
 Csiakoatl..... 133
 Csillagok Malma 229
 csiriguanók 310
 Csodálatos Gyermek64, 155,
 413
 Csodás Gyermek 150
 Csupasz Majom 402
 Cuchulainn 63
 Cumont..... 306, 352, 404, 577
 Curi..... 288
 currus..... 330
 Curtius 532

Curtius-tó 532
 Cuzcó 288

D

d'Alembert 26
 Dadhjanycs..... 217, 488, 490
 Dágon 224
 Dahák 457, 568
 Daidaliák 500
 daitják 464
 dajak 302
 Damaszkuszi János..... 416
 dán 51, 123, 288
 Dán 220
 Dánia 51, 123, 226
 Dániel 250, 525, 526
 dánok 288
 Dante78, 111, 159, 248, 249,
 250, 251, 252, 256, 260,
 314, 346, 369, 415, 416
 dantei 251
 Dara 121
 Darab 121
 Dardanosz 78, 477
 Darius 121
 Dáriusz 52, 121
 Darmesteter 112
 darwini 104, 106
 Dávid271, 281, 282, 312, 327,
 529
 Dávid Fia..... 386
 de Santillana6, 28, 101, 163,
 256, 294, 418, 421, 601
 Décamps 481
 Dechend 6, 23, 24
 dekánok 161
 Dél Keresztje 99
 Dél-Amerika 217
 dél-amerikai 310
 Dél-Carolina 134
 Déli Csillag 386, 476

Déli Göncöl	305	Dio Cassius.....	55
Delila	224	Diodorus	380
Déli-sark268, 302, 322, 329, 333, 334, 340, 376, 524, 531		Dionüszosz53, 65, 118, 283, 355	
délorosz	475	Dioszkuroszok.....	287, 488
delphoi.....	55, 380, 567	Dis	247, 249
Delphoi.....	54, 55, 90	^d Ishara tam-tim	513
dél-szumátrai	476	Dittrich	102, 578
dél-tiroli	347	dogon.....	86, 88, 93, 348
Demeter	221, 323, 348	dogonok	87, 93, 348
Démétér	534, 535, 536	Doldrum	347
demiurgosz	95	Don Juan.....	137
Demiurgosz31, 83, 177, 215, 242, 243, 257, 382, 383, 384, 385, 420, 460		Dorpat.....	495
Démokritosz	26, 420	Dosztojevszkij	221
Demon	177	Draco	290, 349
denderai109, 277, 278, 312, 398, 438, 507, 521, 523, 534, 548		Draconis	92, 185
Descartes	100, 422	Drapadi	112, 113
Deukalión	90, 98, 346, 532	drezdai	182
Deus Faber170, 360, 459, 460, 461, 564		^d SUL.PA.E ₃	504, 563
dévák	213, 459, 470	Dublin.....	134, 596
Dévaki	115, 116	Duemichen	109, 579
^d GIS.GIN.MEZ.....	400	Dümichen	109
Dharma	112, 115, 198, 387	Dumont.....	166, 572
Dhruva	182, 185, 324	Dumuzi	352
Dhul-Karnein.....	415	Dupuis25, 26, 292, 426, 505, 579	
Diable	346	Dur-an-ki	519
Diána	369	Dvapara	212
Dicsőség	71, 72, 76, 257	Dvápára	115, 202
Dieterlen86, 169, 431, 578, 583, 584		Dyfed.....	448
Dikté-hegy	323	Dzsambussíd	129
Dildrum	347	Dzsamsíd72, 77, 79, 83, 129, 192, 351, 422	
Dilmun.....	557, 589	Dzsamsíel	351
DIM.GÁL.....	518	Dzsára.....	115
dimgal.....	519	Dzsed	522
Dindsencha	61	Dzsingisz kán	170, 414

E

Ea24, 165, 166, 268, 271, 273,
297, 321, 329, 331, 335,

349, 370, 378, 391, 398, 400, 402, 518, 526, 542, 543, 547, 552, 553, 554, 558, 571	Einstein..... 34, 100, 108, 421
Earendel433, 435, 436, 437, 438, 439	Eisen..... 433
Eben Shetiyyah... 281, 282, 552	Eke-csillag..... 398, 553
ecuadori 217	Ekhinadész 342
Edda29, 127, 134, 143, 172, 187, 200, 203, 221, 401, 433, 445, 449, 450, 451, 467, 479, 573, 575, 579, 582, 595, 603	Ékhó 354
Éden 416, 418	ekliptika33, 92, 97, 177, 189, 249, 268, 297, 302, 304, 334, 382, 471, 510, 546, 552
Édenkert 195, 285, 417	elámi173, 330, 358, 359, 398, 477, 504
Edfu 507	el-Büqat..... 350
Edom 492	Elefántcsont Trónus 72
efemeridák..... 174	Elektra 477
Ég Gyermekei..... 200	Élet Vize..... 271
Égei-tenger 342	Eleuszisz..... 221, 323, 534
Égi Bika..... 362	Elina 63
égi sakál..... 276	Első Atya..... 193
Egil 434, 438	Embach..... 495
Égir..... 130, 264, 265, 266, 444	Empedoklész 215
Égír..... 368	enakiták 156
Egyiptom154, 172, 179, 221, 273, 277, 278, 317, 349, 354, 390, 391, 424, 428, 473, 482, 492, 548, 562	Enki24, 166, 178, 192, 199, 284, 321, 329, 331, 340, 349, 352, 357, 370, 371, 377, 378, 391, 461, 523, 557
egyiptomi26, 90, 108, 129, 154, 161, 170, 178, 197, 277, 278, 283, 311, 316, 317, 326, 328, 335, 343, 348, 352, 353, 355, 356, 365, 368, 380, 398, 427, 438, 460, 481, 508, 513, 520, 521, 522, 524, 534, 538, 569, 570	Enkidu220, 357, 361, 362, 366, 502, 507, 508, 556, 557, 559, 561, 567, 569, 570
egyiptomiak 102	Enlil165, 297, 331, 358, 359, 370, 371, 398, 402, 504, 542, 543, 552, 554, 559
Eigil 201, 437	Enmesara173, 329, 330, 331, 340
Eim 494, 495	Enoch 498
	Énokh 113, 114, 441
	Énókh 198
	Enuma elis..... 172, 542
	Enúma elis..... 199, 546, 568
	Enzak..... 569
	Epimenidész 163
	Epinomis 75
	Epiphanius..... 523

Epitherses	342, 343	észak-amerikai....	134, 263, 310
Epópeosz	531	Észak-Ázsia	163
Ér 67, 292, 293, 341, 510		Észak-Carolina	134
Era401, 402, 403, 477, 518, 544, 555, 556, 563, 583		Észak-Európa	347
Éra	401, 518, 524	Északi Csillag.....	386, 476, 477
Era.eposz	568	Északi Sark	182
Era-eposz.....	401, 554, 571	Északi sarok	92
Eránsahr.....	272	Északi Szög	164, 295, 475
Eratoszthenész320, 321, 329, 533		Északi-sark .	179, 205, 399, 544
Erebosz.....	247	ész. .	62, 67, 100, 156, 494, 567
Erech	357	Észtország	58, 170
Erehsa	272	Etana	72, 155, 591
Erendelle.....	437	Etemenanki.....	380
Erentel	433	etiópiai	391
Erichthonios	319	etruszk	55, 65, 157, 512
Erictanus	247	Euboea.....	262
Eridanus248, 251, 267, 268, 302, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 327, 330, 390		Eudokszosz.....	108
Eridánusz	82	Eudoxosz	388
Eridu152, 267, 268, 321, 327, 331, 333, 372, 378, 381, 395, 400, 526, 528, 567		Eufrátesz.....	267, 557, 559
Erikhthoniosz	327, 330	Euhemerosz	83, 362, 379
Erman-Grapow	108, 580	Eumenouthis.....	523
Erős Fiú	63, 116	Euphrates.....	416
Erős János.....	219	eurázsiai.....	72, 492
Erős Nazireus	227	Euridike	535
Erős Szolga.....	64	Euripidész.....	65, 318
Ersetu.....	569	Euripos	263
Ersetun.....	571	Euripus	262, 302, 303
Esara	542	Európa	134, 418, 476
Escalus.....	346	Eurünomé	338
Esmun.....	353, 354, 574	Éva	195, 413
esnei.....	523	evolúció104, 105, 106, 107, 187, 405	
Estoti	466	evolucionizmus.....	106
Eszagila	528	Excalibur	298
Észagila	370, 543, 552, 553	Eyludr	443
Észak Szöge.....	136	Eywind	134
		Ezra	417, 526
		Ezsau	492
		Ézsau	485

F

Fair-sziget..... 449
Fáma..... 314
Fangga..... 345
fáraó 170, 173, 335, 523
Fare-kura 565
Farghána..... 272
Farináta..... 252
Farwardin 120
Fas al-rabba 181
Faust..... 411
Felles..... 525
Felső-Niger..... 431
Felső-Volta..... 87
Fenek..... 313
Feng Shen Yen I..... 36, 394
Fengö41, 44, 45, 46, 49, 50, 64,
453
Fenj..... 204
Fenja..... 125, 469, 482
Fenrir..... 201, 202, 207
Fernando Póo 319
Ferónia 266
Fiastyúk166, 203, 214, 384,
455
filiszteus 218
filiszteusok 216, 488
Filiszteusok 216, 219, 224, 225
finn62, 64, 116, 137, 152, 155,
156, 157, 158, 171, 174,
201, 273, 285, 289, 295
finnek 261, 296, 302, 399
Finnország30, 58, 136, 148,
149, 154, 156
finnugor..... 280
fioték 310, 317
Firdauszi68, 69, 70, 71, 72, 73,
75, 77, 78, 112, 113, 119,
120, 121, 158, 219, 351,
457, 458, 460
Firédün 457

Flann 134
Flipper 84
Florida 134
Föld62, 90, 101, 188, 262, 298,
315, 316, 364, 399, 466,
483, 498, 519
Föld Szelleme..... 411
Földközi-tenger 99
Folyamok Atyja..... 246
Folyók összefolyása 335
Főnix-periódus 538
Forgó Ég Asszonya 31
Fornander 227, 257, 581
francia..... 304, 320
Frazer105, 129, 159, 162, 169,
218, 256, 280, 344, 349,
395, 397, 398, 399, 404,
478, 539, 581, 597
Freyr124, 130, 132, 171, 199,
206, 353
Frigyes..... 252, 375
Frobenius23, 221, 395, 485,
582
Fródi124, 125, 126, 191, 353,
447, 469
Fu Hsi..... 339
Fúga Művészete 101
Futo-tama no Mikoto..... 535
fylkingek 203
fyr 204, 444

G

Gaia 175, 199, 327
Galaxis 317, 322, 326
Galilei39, 81, 95, 101, 188,
387, 422
Ganesa..... 447
Ganga 324, 326, 327
Gangesz320, 323, 324, 325,
390, 416
Garm..... 202

Garzévasz	69	Ginnungagap	296
Gauss	108	^{gis} MES.....	556
Gautama	362	Gjallarhorn	202, 207
Gawain	78	Gjalp	204
Gáza.....	157, 220, 224	Glaukosz.....	232, 257
Gazna.....	68	Gnipa-barlang.....	202
Geb	340	gnosztikus.....	173, 303, 407
Géb	351, 508	gnosztikusok.....	173, 526
Gecsemáné	74	Goethe	39, 80, 412
Geirroed.....	204	Góg.....	392, 414, 415
Geivroed.....	204	Goibniu.....	24, 460
Gemini.....	565, 582	Góliát.....	485
Geminorum.....	283, 312, 399	Gollancz51, 52, 53, 56, 57,	
Genfi-tó	318	124, 128, 129, 134, 261,	
Gens Júlia	215	435, 436, 437, 443, 444,	
Genzmer	449, 579, 582	445, 583	
Georgia	134	Göncöl138, 141, 299, 304, 324,	
Gêrentil.....	436	377, 521, 571	
germán.....	58, 414, 433	Göncölszekér.....	139, 299, 301
Gerüón.....	271, 310	Goneril.....	116
Gesta Danorum.....	41, 43, 601	Gordiusz	300
Gettysburg	155	Gorgó.....	249
Gibbon.....	315	Gormflaith	134
Gibil.....	400	görög32, 65, 69, 94, 102, 157,	
Gibraltár	265	159, 162, 170, 196, 198,	
Gibraltári-szoros	415	253, 257, 288, 290, 292,	
Gideon.....	219, 225	301, 310, 317, 319, 320,	
Giggeo	182	321, 327, 328, 330, 333,	
Giki-Gäki.....	345	347, 355, 380, 381, 394,	
Gilgames74, 161, 172, 256,		397, 398, 402, 408, 411,	
257, 265, 289, 301, 312,		433, 437, 453, 455, 459,	
351, 357, 359, 361, 368,		464, 468, 470, 472, 489,	
369, 370, 375, 376, 377,		523, 529, 539	
378, 379, 381, 389, 390,		görögök21, 25, 26, 33, 90, 92,	
391, 392, 393, 394, 400,		152, 187, 212, 241, 244,	
401, 402, 415, 418, 505,		261, 323, 348, 355, 377,	
508, 515, 516, 527, 528,		382, 409, 462	
529, 533, 534, 542, 554,		Görögország68, 69, 90, 105,	
555, 556, 557, 559, 560,		174, 178, 181, 226, 271,	
561, 568, 569, 570, 571, 581		287, 328, 408, 455, 473, 500	
Gimle Ura.....	203	gót.....	414, 470

Grál..... 62
 Gramarye..... 111
 Grammaticus 335
 Granet..... 169, 170, 178, 583
 Grégoire de Tours..... 39
 Gregorián..... 79
 Greip..... 204
 Griaule23, 86, 87, 88, 169, 405,
 427, 431, 432, 578, 583, 584
 Griaule-misszió 86
 griff..... 155
 Grimm12, 175, 201, 204, 313,
 336, 344, 345, 433, 436,
 437, 470, 473, 480, 491,
 494, 525, 584
 Grimmismat..... 212
 Groa..... 433, 434
 Grotte 261, 264, 294, 301
 Grotte-malom 261
 Grotti125, 128, 130, 151, 153,
 181, 191, 444, 449, 482
 Grotti Finnie 449
 Guaire..... 62
 Gudea 519, 556
 Guiana 279, 311, 600
 guineai 19, 550
 Guire..... 26
 Gulsár 70
 Gulveig..... 201
 Gunnbjörn 134
 Gwryr 427
 Gwyon..... 427
 Gylfaginning 202, 213
 Gylfi 130, 207
 Gyógyító..... 252
 Gyon..... 416

H

Hackelberg 313

Hadész231, 247, 253, 254, 264,
 267, 307, 331, 340, 369,
 511, 535, 554, 565
 Hagen 414, 603
 Hajahitók..... 508
 Hajnalcsillag..... 351, 435, 476
 Halak76, 92, 93, 98, 189, 190,
 205, 308, 309, 333, 381,
 420, 427, 498, 500, 529,
 547, 548, 552
 Halál..... 143, 476
 Halászkirály 62
 Halász-király 433
 Haldan 52
 Hálfdan..... 126
 Hallinskidi..... 205
 Halottak Könyve 161, 174, 197
 Hámban 505
 Hamel..... 212, 585
 Hamlet3, 29, 41, 46, 50, 51, 52,
 53, 56, 57, 58, 60, 64, 66,
 67, 68, 70, 78, 79, 82, 83,
 123, 124, 129, 134, 135,
 137, 156, 181, 261, 311,
 335, 424, 434, 435, 438,
 441, 443, 445, 567, 583,
 588, 603
 Hamson 397
 Hanubani 505
 Hanuman 63, 505
 Haosravah..... 68
 Harald..... 52
 Harfagr 134
 Harkály Fia..... 398
 harma..... 330
 Három Bölcs 533
 Háromszorosan-Nagy-Hermész
 290
 Harrán 352
 harráni 228, 351
 Hathor 109

- Hauszrava 257, 273
Havaiki 227, 564
Havelok 51
hawaii 36, 215
Hawaii 214, 257
Hawkins 105
héber 220, 563, 568
Hebridák 134
Hedoné 512
Hegel 50, 195
Hehndal 540
Heidel 357, 358, 366, 367, 368,
370, 515, 516, 518, 528,
542, 545, 552, 561, 583, 585
Heimdal 201, 202, 203, 204,
205, 479
Hektor 214
Hélél 563
Helena 63, 64
Helge 451
Helgi 51, 52
Héliosz 175, 192, 193, 315,
317, 359, 369, 465
hellenisztikus 500
Hemmisz 353, 354
Heniochos 319, 330
Henrik
II. 369
Héphaisztosz 23, 170, 229, 257,
323, 328, 338, 340, 353,
391, 397, 460
Héra 338
Hérakleitosz 21, 36, 213, 303
Héraklész 218, 233, 271, 355,
531
Hercegnő-Előre 222
Herkules 51, 444
Hermész 64, 267, 325, 343,
344, 349, 350, 355, 362,
428, 455
Hermész Triszmegisztosz 267,
325
Hesperidák 181
Hésziodosz 75, 162, 191, 199,
200, 245, 250, 254, 255,
331, 413
Hét Bölcs 31, 377
Hét Risi 377, 511
hettita 358, 469, 502, 515
hettiták 357, 470
Heves-Féktelen-Vitéz Férfi 220,
221, 222, 252
Hierapolisz 271
Higgins 263, 320, 586
Hiketasz 387
Hildebrand 414
Himalája 113
hindu 12, 114, 116, 161, 165,
213, 394, 396, 489, 496, 500
hinduista 164, 303
Hipparkhosz 102, 187, 188
Hleidr 126
Hochrinde 345
Hoder 206, 207
Hohenlohe 433
hold 62, 149, 151, 178, 243,
247, 295, 324, 468, 476,
496, 511, 563, 566
Hold 70, 96, 97, 102, 138, 144,
174, 214, 263, 303, 310,
350, 353, 467, 473, 480
Homérosz 68, 127, 128, 158,
159, 236, 244, 245, 253,
256, 265, 302, 340, 368,
408, 478, 482, 554
homéroszi 75, 157, 158, 248,
340, 382, 414
Honduras 307, 365, 369
Hono-szusori no Mikoto ... 508
Hora Galles 171
Horatio 78

Hórusz 118, 208, 353, 508, 523,
524, 541
 Horvandillus 433
 Hroar 51, 52
 Hrolf Kraki 51
 Hrolfssaga Kraki 52
 Hrungnir 125
 Huang Ti 167
 Huang-ti 83, 170, 178
 Hubal 282
 Hueymac 162
 Hüginosz 398
 Huginusz 389
 Huihui-o-Matariki 214
 Hüllosz 531
 huluppu 557
 huluppu-fa 562, 567
 Humba 358, 504
 Humbaba 358, 359, 361, 362,
366, 504, 505, 556, 557
 Humban 358
 Humboldt 27, 404
 hun 414
 Hunding 451
 Huniban 505
 hunok 392
 Hunrakán 168, 217, 311
 Huntsoe 492
 Hurgerhorn 345
 hurriták 357
 Huvanvant hegy 272
 Huvava 358, 391, 392
 Huwava 361
 Huwawa 556, 557, 563
 hvarna 491
 Hvarna 71, 329
 Hvergelmer. 152, 264, 265, 296
 Hvitaskald 213
 Hyádok 214, 217, 227, 229,
448, 496, 497
 Hymir 172

I

Iambé 221, 534
 Ibn Vasidzsa 129, 350, 351
 Ida hegy 249
 Ideler 32, 182, 321, 326, 334,
337, 356, 476, 587
 Idő 27, 34, 76, 79, 92, 98, 119,
122, 162, 178, 198, 245,
258, 259, 383, 385, 411,
419, 421, 462, 463, 464, 468
 Idő Malma 385
 Igigik 370
 I-Jing 161
 Ikrek 92, 98, 283, 287, 304,
306, 308, 312, 322, 348,
366, 399, 427, 498, 508,
510, 511, 529, 556
 Iliász 76, 158, 310, 338, 340,
380, 408, 473
 Ilion 477
 Illés 75
 Ilmarinen 24, 63, 136, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144,
145, 146, 147, 150, 156,
170, 171
 Ilmatar 137
 Imbi 505
 Inanna 359, 461, 559, 563
 India 30, 63, 164, 182, 198,
260, 309, 323, 328, 360,
384, 417, 424, 482, 496,
500, 575, 597
 indiai 113, 118, 119, 121, 164,
165, 166, 175, 183, 212,
213, 245, 303, 309, 324,
325, 327, 351, 356, 360,
377, 384, 442, 462, 467,
469, 470, 497, 500, 505,
514, 539, 563, 570
 indiaiak 37, 185, 320, 462, 464,
539, 554, 563

Indiai-óceán.....	260		
indián.....	263, 271, 275, 307, 397, 427		311, 342, 372, 406, 422, 424, 436, 478, 487, 495, 504, 529
indoeurópai.....	58, 69, 165, 470	Isten Fia.....	381
indo-európai.....	68	Isten Ostora.....	414
Indonézia.....	311, 328	Isten-Csónak.....	372, 374, 378
Indra.....	115, 217, 387, 459, 464, 488	Istenek Alkonya..	187, 195, 202
Ingunar.....	130	iszlám.....	165, 282, 334, 476
inkák.....	312	Ithaka.....	127, 393
ír.....	52, 61, 63, 92, 134, 298, 454, 455, 460, 473, 482	Iwaldi.....	434
Irán.....	30, 68, 69, 73, 164, 219, 323, 500	Izidor.....	416
iráni.....	68, 69, 75, 77, 121, 164, 171, 245, 257, 272, 273, 311, 323, 367, 447, 457, 458, 459, 465, 491, 505, 541	Ízisz.....	313, 365, 438, 520, 521, 534, 567
Iráni Birodalom.....	121	Izland.....	51, 99, 123, 135, 388
irániak.....	116, 462	izlandi.....	30, 51, 56, 123, 264, 316
Írisz.....	254, 256	izlandiak.....	212
Írország.....	134, 135, 261, 427	Izrael.....	216
Irra.....	401, 563	Iztakpetel.....	114
Irragal.....	518, 524		
Irragál.....	370	J	
Irsza.....	126	Jadzsur-véda.....	464
Isaiah.....	498	Jadzsusz.....	464
Isara.....	368	Jahve.....	283
Isara tamtim.....	513, 570, 571	Jakab.....	217, 287
Ise.....	433	Jákob.....	449, 492, 508
Ishara.....	308	jakutok.....	170, 171, 311
Ishara tam.tim.....	308	Jama.....	192
Isis.....	193, 349, 351, 353, 433, 586	Jáma.....	83, 380, 381, 396, 441, 462, 563, 570
Is-khara.....	368	Janbûshâd.....	350, 351, 353
Istár.....	71, 220, 271, 273, 359, 360, 362, 371, 398, 470, 559	János.....	66, 77, 287, 526
Isten.....	2, 22, 27, 31, 32, 38, 66, 72, 120, 175, 193, 195, 198, 216, 225, 242, 250, 253, 270, 272, 281, 285, 290,	japán.....	36, 220, 221, 508, 534
		Japán.....	417, 473
		Jastok.....	71, 173, 272, 491
		Jászon.....	221
		jávai.....	165, 303
		Jehova.....	284
		Jelenések könyve.....	533
		Jeruzsálem.....	63, 271, 380
		Jézus.....	285, 287, 381
		Jima.....	72, 199, 351, 568

Jób 327, 485
 Jóga 489
 Jónő..... 200, 202, 204, 206
 Jötunheimr 201
 Józsué 225
 Jubal 454
 jubar 435
 Jubar 435, 437
 Juchair 460
 Jucharba..... 460
 judeo-keresztény..... 408
 Judhishthira112, 114, 115, 116,
 122, 386
 Juga 212
 Julianus..... 352, 354
 Jung 111, 172, 588
 Jupiter31, 85, 171, 176, 178,
 263, 303, 308, 315, 319,
 322, 329, 332, 336, 338,
 351, 358, 359, 391, 395,
 402, 459, 498, 499, 500,
 504, 505, 542, 543, 544,
 546, 547, 554, 563
 Justinianus 68

K

Kaaba 282
 kaábai 532
 kabbalisztikus 411
 Kadmosz..... 355, 539
 Kae 260
 Kai Káósz69, 70, 72, 115, 120,
 459
 Kai Khaósz 441
 Kai Khuszran..... 273
 Kai Khuszrau68, 71, 72, 76, 78,
 82, 112, 113, 115, 120, 121,
 257, 311, 329, 353, 414,
 441, 457
 Kai Kubád 120
 Kai Usz..... 460

Kain..... 485
 Kajánida 68, 69
 Kájanida 72, 115
 Kájánida dinasztia 120, 121
 Kájánidák 457
 Kakadhwaya 488
^{kakkabu}DIL.BAT 553
 Kála 178, 462, 464, 465
 Kalb at-taiman 109
 Kalervo 59, 60, 62, 69
 Kaleva58, 62, 114, 122, 137,
 156, 201
 Kalevala58, 59, 84, 136, 154,
 155, 156, 160, 162, 171,
 565, 588
 Kalevanpoika 62, 156
 Kalevipoeg 62, 67, 156
 kalhui 282
 Káli..... 115, 119, 122, 202, 212
 Káli Juga 119, 122, 202, 386
 Káli korszak 115
 Káljuga 115
 Kalki 119
 kalmüök 473
 Kalüpszó 265, 368
 Kambodzsa 217
 Kambüzész 121
 Kami 221, 222, 224, 458
 Kamsza 116, 442
 Kanári-szigetek 99, 417
 Kane 257
 Kané 257, 258
 Kansza 116, 118, 119
 Kantele 144, 149
 káosz 177, 199, 207, 214
 Káosz 262, 263
 Kara Pár 298
 Karélia 59
 karéliei 567
 Karttikeja 203
 Kártti-keja 203

Kasjapa	463, 502	Khnum.....	24, 481, 507, 522
Kassziopia.....	337	Khronosz177, 178, 244, 245,	462, 465
katloltk.....	271, 395, 396, 398	Khumba	328
kaukázusi.....	328, 461	Khumbasambhava	328
Kaulu	227, 360	Khurdádh.....	120
Kauravák	114	Khuszrau68, 70, 71, 76, 78, 79,	83, 119, 419
Kava	360	kiesek.....	311
Káva	360, 457, 458	Kiho.....	375, 564, 565, 604
Kavag	170, 458, 460	Kiho-tumura	375
Kâvag	457	kikötőoszlop520, 521, 522, 523	
Káve	457, 458, 460	Kilactli	133
Kavi Usa.....	459	Kilenc Szűz	57, 444
Kavi Uszan	69, 459	Kilenc-Yin.....	261
Kavja Usanasz	69, 459	kimmerek.....	413
Kawi	458	Kína35, 83, 99, 120, 167, 172,	178, 192, 217, 273, 276,
Kay-us	311	348, 424	
Kazvini	182	kínai32, 33, 37, 90, 96, 159,	167, 169, 170, 178, 212,
Kecalkoatl74, 113, 114, 133,		215, 220, 274, 324, 325,	376, 394, 438, 458, 467,
310, 400, 441, 472, 525		539, 562	
Kecske-csillag	325	Kínai Majom	304
kecsuák	217	kínaiak.....	261
Kedalion	230	Kingu.....	340
kelet-afrikai	310	Kipling.....	81, 83, 85
Keleti-tenger.....	167	Királyok Könyve	68
kelta36, 51, 58, 62, 63, 134,		Kircher26, 32, 128, 132, 133,	188, 260, 426, 442, 476,
183, 424, 479		513, 563, 589	
Kepler37, 95, 96, 108, 110,		kirgizek.....	475
176, 178, 197, 282, 284,		Kirké253, 254, 266, 340, 360,	415
291, 293, 332, 412, 498,			
499, 579, 589		Kis Göncöl	475
Kerek Zodiákus	278	Kis Malom.....	192
Kereszt.....	252, 285, 289	Kis Medve	181
Keresztelő János	436	Kiskecske	323
Keresztelő Szent János	526	Kleombrotosz	258
Keresztfá.....	286, 287, 289	Kleomédesz	181, 205
Kêrwentil.....	436		
Keynes.....	38, 589		
Khajjám	78, 79		
kháldeai	350		
Khárón.....	304		
Kharübdisz	260, 266		

Klütaimnésztra	226	179, 196, 197, 243, 269,
Kochab	181	285, 292, 293, 340, 347,
Ko-go-shui.....	535	409, 422, 468, 470
Kókütosz ...	238, 239, 253, 254	Kramer357, 378, 555, 556,
Koliván.....	156	557, 558, 560, 561, 583, 589
Koll.....	41	Kratész
Kolombusz	416, 417	254, 340
Kolumbusz35, 97, 317, 388,		Kréta.....
415, 416, 417, 418		192, 249
Kombabosz.....	505	krétai
Konsztantinosz	286, 418	229, 252
Kopernikusz	387, 421	krétai kolosszus
kopernikuszi	93, 190	256
koporsó.....	476	Krisna115, 116, 117, 118, 119,
Koporsószöveg.....	173	122, 386, 460
Koporsószövegek	161	Krisztus124, 155, 190, 252,
Korán.....	321, 392	285, 289, 323, 325, 342,
Kore.....	534	381, 408, 421, 435, 436, 486
Koridwen.....	422	Krita ...
Korik	45	119, 175, 204, 212, 327
Kos76, 92, 93, 98, 189, 190,		Krita Juga... 119, 175, 204, 327
205, 312, 395, 420, 498,		Krittika
507, 511, 546		166, 203
Kosar-va-haszusz	24	Krohn58, 156, 157, 171, 273,
Kosorr-va-haszusz.....	170	285, 289, 296, 399, 565,
Koszro	68	567, 590
Kotb.....	182, 334	Krokodil
kovács23, 63, 138, 139, 140,		311
141, 142, 144, 146, 147,		Kronion
156, 160, 170, 171, 328,		348
434, 454, 457, 458, 461		Kronosz175, 176, 177, 178,
Kovács.....	170, 460	192, 195, 199, 228, 244,
Közel-Kelet31, 135, 162, 181,		255, 265, 266, 283, 302,
343, 369, 389, 527		308, 323, 329, 330, 331,
közel-keleti	102, 174, 257	333, 351, 352, 353, 375,
Közép-India.....	280	380, 396, 397, 444, 449,
Közép-Polinézia	393	459, 462, 500, 508, 525,
Középső-Birodalom	419	526, 530
kozmiikus fa	94	Ksatrija.....
kozmosz26, 31, 81, 82, 85, 89,		166
96, 99, 103, 164, 170, 173,		Ksziszutrosz
		374
		Ku.....
		257
		Kuan-yin.....
		172
		Kuba.....
		417
		Kubla kán
		287
		Kuhi.....
		227
		Kui.....
		167, 169
		Kukorica.....
		508
		Kullervo51, 58, 60, 61, 63, 64,
		65, 66, 67, 83, 116, 118,

119, 122, 137, 144, 155,
 156, 336, 441, 541, 590, 603
 Kullervó..... 172
 Kullervo Kalevanpoika58, 67,
 156
 Kullervo-Hamlet..... 51
 Kumu honua 257
 Kumulipo..... 36, 574
 Kumulipó..... 214
 Kúriák..... 249
 Kürosz 56, 78
 Kürosz-legenda..... 56
 Kuru fivérek 114
 Kutya 272, 354, 508, 541
 Kutya-Csillag 272
 Kyffhäuser..... 78
 Kynosoura 219

L

Láertész 228, 437
 laisztrügónok 266
 Lakhészisz 293, 412, 421
 Lamec Bigamas 454
 Lámekh..... 454
 Lanka 271
 Lann..... 134
 Lappföld 58, 148
 Larsza 519
 lascaux-i 427
 Lassie..... 84
 latin182, 183, 192, 205, 262,
 315, 320, 330, 333, 348,
 351, 437, 468, 469, 526, 532
 Lázár 476
 Leibniz..... 110
 Lemminkäinen137, 143, 144,
 145, 147, 148
 Lempi 145, 147
 Lempo..... 61
 Lepsius 32
 Léthé... 248, 367, 510, 512, 535

Leverrier 37
 Lévi 362
 Liebig 25
 Liebrecht219, 344, 345, 346,
 350, 351, 352, 505, 582, 592
 Lilith..... 312, 559
 Linosz..... 353
 Livius..... 52, 53, 55
 Llew Llaw Gyffes..... 62, 218
 Llwyd 448
 Ló 310
 Loango..... 310, 317, 597
 Lockyer 104, 188, 337, 592
 Lófej 489
 Lohripur..... 280
 Loki29, 130, 131, 172, 201,
 202, 221, 265, 283, 535
 Löki 201, 479
 Lomapada..... 502
 Lönnrot... 58, 65, 136, 155, 158
 Lono 257
 Louhi.. 138, 139, 144, 148, 150
 Lubinok 346
 Lucifer..... 251, 435
 Lucina..... 308
 Lucky Minnie 449
 Lucretius..... 81
 Luddendorf..... 95
 Ludendorff..... 103, 593
 ludr 130, 152, 443, 444, 451
 Ludr 444
 Lúg 380, 460
 Lúg Lamfhada 380
 Luhrászpo 73
 Lukács 123
 Lükaión 346
 Lukiánosz 229
 Luperkália 346
 Lűzimakhidész 397
 Lykophron 157
 Lype..... 512

Lyuk az Égen..... 189

M

Macist..... 261

Macrobius 177, 199, 250, 251,
306, 333, 354, 510, 593

Mádhava..... 496

Madhusúdana..... 116

Maelstroem..... 128

maelstrom 151, 263, 264, 296,
302

Maelstrom .. 131, 261, 262, 265

maelström..... 151

Magellán..... 24

magelláni..... 334

Magn-Ailte..... 61

Magni..... 207, 287, 599

Magóg..... 392, 414, 415

magyarok..... 58

Mahábhárata 112, 114, 119,

198, 203, 209, 298, 299,

323, 327, 386, 459, 488,

500, 502

Mahábhkrata..... 114

Mahmud..... 68, 587

Mahuike..... 393

Maidere..... 164

Maimonidész..... 350

Maiterae..... 164

Maitreja..... 164

maja 211, 311, 373, 422, 429,

441, 539

maják 95, 103, 168, 211, 227,

307, 369, 464

Makalii..... 214, 227, 448

Malachy..... 134

Mali..... 87

Mallarmé..... 423

Malom 129, 130, 157, 180, 181,

184, 191, 192, 228, 313

Malom Ura..... 194, 203

malomkö 127, 130, 132, 133,
181, 182, 183, 191, 261,
445, 449, 470

Malory..... 84

Málta..... 265

mana..... 163

Manchira..... 473

Mandara 210, 213, 469, 470,
472

Mandara-hegy..... 210, 213

mande..... 168, 432

mandeusok..... 526

Manerosz..... 353

Mangaia..... 306, 308

manicheusok..... 173

Manilius..... 314, 319, 321, 594

Manjirae..... 164

Manjusri..... 164

Mannhardt..... 344, 347, 594

Manthati..... 183

maori..... 226, 360, 391, 565

maorik..... 101, 267, 325, 490

Marbhan..... 454

Marco Póló..... 417

Marduk 173, 217, 331, 335,

340, 368, 370, 380, 402,

403, 442, 542, 544, 553,

555, 556, 563, 570, 575, 594

Mária..... 435

Márk..... 287

Marquesas..... 307, 535, 564

Mars 24, 85, 171, 203, 204,

228, 229, 251, 252, 263,

299, 303, 351, 353, 358,

359, 384, 402, 477, 485,

490, 492, 496, 556, 563

Marson..... 134

Martell..... 111

Maskheti..... 348, 521, 522

Mastino..... 346

Masu..... 366, 367, 570

Matariki csomója.....	214	
Mathura	118	
Maui217, 227, 360, 392, 393, 442, 564, 604		mezopotámiai16, 18, 24, 164, 166, 178, 267, 274, 303, 307, 331, 349, 357, 372, 380, 427, 513, 534, 542, 547, 555, 563, 567
Maui Tiki.....	393	Michael Scotus
Mauike.....	393	291
maya	365	Midász.....
Megváltó.....	381	299, 300
Meillet	447	Midgard.....
Mekka.....	282	202
mekkai.....	282	Mihály.....
Mekrijärvi.....	152	111, 260, 328, 416
Memnon	353	mikku.....
Memphis.....	160	392, 559, 560, 562
Menelaosz.....	523	Milton... 69, 157, 177, 226, 466
Menja.....	125, 204, 469, 482	Mim.....
Mennydörgés.....	287, 288	542
Mennydörgés Fiai.....	287, 289	Mimir.....
Mennyei Malom	157	296, 458
Mennykő.....	217	Minokheird.....
Menouthis.....	523	178
Mercredi	32	Minotaurusz.....
Mercurius	272, 336, 349	361
Merkúr32, 174, 263, 272, 303, 351, 359, 362, 364, 391, 441, 500, 504, 505		Miskoatl.....
Mérleg.....	304, 498	179
Merlin.....	79, 375, 427	Mithrasz.....
Mérték Ura	192	348
Meru96, 98, 113, 264, 298, 324, 473, 489		Mitra.....
mes-fa. 402, 555, 556, 568, 570		328, 329
Meslamtaea.....	568	Mitravaruna
Messinai	260, 266	328, 329
mēsu	556	mjotudr
Mexikó . 35, 162, 179, 361, 507		204
mexikói228, 311, 362, 384, 441, 514		Mnevisz.....
Mey Kísérői.....	57	353
Mezopotámia90, 273, 331, 353, 400, 554		Módi
		207, 287
		mohamedán
		352
		Mohammed
		II. 418
		Molnár.....
		157
		Möndul
		472
		mongol.....
		392, 399, 414, 473
		mongolok....
		171, 280, 413, 458
		mordvinok
		58, 487
		Morgan Mwynvawr.....
		62
		Moses
		205, 498, 604
		Mosolytalan Demeter
		221
		Mot
		453
		Mózes77, 93, 102, 321, 362, 392, 401
		Mritju.....
		462
		Muellenhoff.....
		125
		^{mul} APIN372, 398, 477, 504, 553
		^{mul} BÁN
		360

^{mul}GIR₂TAB..... 513
^{mul}Humba..... 358, 504
Müller..... 404, 520, 523, 595
^{mul}MAR.GID.DA..... 330
^{mul}NUN^{ki}..... 267, 321, 349, 377
^{mul}ŠAR UR..... 563
^{mul}ŠAR.GAZ..... 563
^{mul}UD.AL.TAR..... 504
^{mul}UZA..... 325
Mumwehee..... 491
Mundel-ferē..... 467
Mundell..... 467
Mundilfoeri 183, 204, 467, 473
Mundilföri..... 468
Mundill..... 467
Mundillberi..... 468
Mundus Subterraneus 128, 132,
589
Muri Ranga Whenua..... 217
Musti..... 116
Muszpel..... 203
Múzsák..... 455
Mylinos..... 157
Mysing..... 447, 449, 467, 590
Mysingr..... 126, 127, 147, 467

N

nabatijej..... 129, 351
Nabukodonozor..... 250
Naga..... 213
Nagák..... 213
Nagliar..... 203
Nagy Együttállások 178, 332,
333
Nagy Év..... 102, 213
Nagy Föld Ura 221, 222, 223,
224, 226
Nagy Föld Ura Kami..... 221
Nagy Giroszkóp..... 188
Nagy Göncöl 298, 377, 475,
571

Nagy Mágikus Papirusz..... 192
Nagy Mágneshegy..... 69
Nagy Medve..... 169, 311
Nagy Nauróz..... 120
Nagy Pán 342, 343, 344, 355,
420
Nagy Piramis..... 185
Nagy Sándor 52, 121, 155, 256,
257, 299, 300, 301, 320,
321, 390, 391, 392, 417,
527, 531
Nakula..... 112
Nan Teou..... 304
Nangar..... 391, 505
Nanse..... 378
nap 30, 55, 60, 72, 73, 74, 81,
92, 97, 115, 119, 120, 140,
142, 149, 150, 151, 165,
178, 211, 218, 243, 281,
292, 295, 300, 303, 304,
364, 366, 367, 374, 382,
387, 400, 416, 454, 458,
463, 476, 525, 539, 564, 566
Nap 92, 96, 97, 102, 103, 129,
141, 143, 144, 150, 169,
188, 189, 207, 217, 221,
263, 270, 309, 310, 315,
316, 317, 320, 322, 340,
350, 364, 369, 427, 435,
436, 447, 466, 473, 480,
535, 546
Nap.anya..... 535
napéjegyenlőség 25, 91, 92, 97,
189, 191, 309, 310, 316,
322, 546, 547
napéj-egyenlőségi 91, 92, 94,
97, 98, 99, 102, 187, 188,
189, 200, 205, 268, 293,
295, 297, 304, 309, 322,
323, 325, 340, 394, 398,
399, 418, 522

- napforduló25, 91, 97, 98, 105,
308, 544
- nappálya24, 85, 92, 99, 186,
187, 188, 189, 199, 205,
243, 297, 303, 304, 308,
369, 385, 399, 462
- narkabtu..... 330, 556
- Narundi.....477
- Nauszikaa.....393
- Nebiru*..... 543, 544, 545
- Nebröd.....485
- Nektár.....329, 536
- Nemeszisz.....414
- Nemontemi.....441
- Nephtüsz.....520
- Nergál370, 401, 402, 517, 518,
556, 568, 569, 570
- Newton22, 38, 95, 100, 421,
589
- newtoni.....104, 422
- Nibelungok.....414
- Nibiru542, 543, 544, 545, 546,
553, 555
- Nicander.....529, 530
- Nicaragua304, 307, 365, 369,
511
- nicaraguai.....307
- Niflheim.....296
- Nihongi36, 220, 223, 226, 252,
508, 535, 596
- Nílus208, 317, 320, 324, 327,
329, 350, 390, 416, 523
- Nimin.....357
- Nimród.....217, 229
- Ningirszu.....556
- Ningiszida.....517
- Ninive.....303
- ninivei.....469
- Ninurta173, 175, 280, 282,
330, 370, 518, 569
- Nippur.....519
- nippuri.....504, 519
- Njörd.....172
- Noah.....498, 589
- Noé187, 280, 284, 285, 371,
454, 478
- Nonnosz205, 314, 319, 353,
478
- Norbaek.....288
- Normandia.....346
- nom.....449
- Norvégia.....261
- Norwegianus Vortex.....132
- Nu Kua.....339
- Nudimud.....335
- Numenius... 244, 251, 302, 303
- NUN^{ki}.....268, 370
- Nuszku.....504
- Nut.....197, 340, 441
- Nütra.....326
- Nyíl.....274, 398, 438
- Nyilas98, 270, 302, 304, 306,
307, 308, 322, 369, 399,
498, 511, 523, 534, 570
- Nyíl-csillag.....274
- Nyugat Afrika.....319
- nyugat krokodilja.....174
- Nyugat-indiai.....418
- Nyugat-Szudán.....168, 348
- nyugat-szudáni93, 313, 348,
500, 541
- O**
- Oannesz.....526
- Óceán254, 262, 263, 319, 444,
489, 526
- Óceánia.....424
- Óceán-malom.....444
- Odin130, 201, 206, 299, 313,
362
- Odüsszea.....127

Odüsszeia	127, 158, 254, 260, 418, 436
Odüsszeusz	127, 128, 138, 253, 254, 256, 335, 340, 344, 378, 393, 415, 433, 455, 567
Ó-Egyiptom	308
óegyiptomi	161
Oeku-Thor	214
Oervandill	433
Ofélia	67
ófelnémet	433, 436, 468
Ogol	88
Ogotemméli	86, 88
Ogügie	261, 329
Ogügié	176, 224, 261, 265, 266, 368, 375
ogügiéi	525, 526
Ogügosz	266
ogügoszi	266, 302
ogygion	255
Oinomaosz	348
Okeanosz	244, 489
Ókeanosz	244, 245, 246, 253, 254, 271, 338
Ókeánosz	82, 238, 256
Okoi	152
Ökörhajcsár	309
olimpiai	263, 333, 348
Olonyec	136
Olrik	447, 449, 476, 525, 596, 601
Oltár	533
Olümpia	348
olümpiai	348, 500
Olümposz	175, 197, 200, 205, 246, 254, 255, 256, 319, 398
olümposzi	127
Omar Khajjam	154
Omar Khajjám	78
Omphaloessa	377
Omphalos	380
Omphalos	380
Ontrei	139, 152
óperzsa	192
Ördög	61, 72, 344
Öreg Baubó	221
Orendel	433, 435, 436, 437, 586, 603
Orendelsal	433
Orendensall	433
Orendil	433
Orentil	433
Orfeusz	181, 283
orfikus	39, 41, 144, 157, 158, 174, 176, 224, 244, 245, 246, 248, 283, 306, 323, 330, 333, 397, 510, 536
orfikusok	245, 331, 455
Origenész	386
Orion	161, 217, 227, 229, 266, 311, 334, 348, 434, 438, 485, 565, 605
Orionis	266, 325, 434
Orkney	57, 449
Örlőasszony Átka	159
Örményország	352
Örökkévalóság	258, 259
orosz	52, 93, 156, 172, 285, 289, 486, 567
Oroszlán	381, 419, 498, 510, 522
Orpheusz	35, 171, 177
Orvandii	201
Örvandill	433
Örvandils-tâ	434
Orvendel	41, 124, 135, 438
örvény	127, 128, 132, 191, 193, 224, 253, 260, 261, 262, 263, 266, 270, 271, 273, 275, 287, 290, 301, 313, 396, 411, 416, 446, 449, 564

Örvény	151, 181, 201, 207, 296, 302, 303, 397
Orwandel	434
Osiris	349, 351, 353, 476, 520, 564, 607
óskandináv	205, 299, 436, 443, 470, 568
Osmo	138
Ossory	134
Ossza	200
Ősvízi Tane	564
Ószösvetség	156, 161, 168, 195
osztják	120, 136, 297
osztjások	58, 172
Öt Uayebet	441
Ouranosz	465
Ovidius	90, 159, 219, 314, 327, 329, 369, 567
Óvilág	221, 400
Ozirisz	129, 173, 197, 209, 349, 369, 375, 380, 520, 567, 568
Özönvíz	280, 370, 401, 402, 416, 500
Özvegy Fiai	155
P	
palesztinai	225
Pali-uli	257
Palluwalla	270
Palomar	185
Pán	342, 343, 344, 346, 354, 355, 420, 436
Pancasiddhantika	101
Pándava	112
pándavák	202, 360, 386
Pándavák	112, 114, 115
Pandu	114, 115
Pandu fivérek	114
pánok	353
Panopolisz	353
Pantagruel	342
Paradicsom	177, 283, 289, 307, 390, 416, 548, 552
Parángisz	69
Párizs	186
párizsi	192
Parmenides	22, 256
Parmenidész	101, 419
Parnasszus	90
Pauf Bunyan	219
Paul Bunyan	63
Paulus Alexandrinus	76
Pausanias	105, 256, 333, 512, 531, 597
Paxi	343
Pegasi	552
Pegasus	18, 370, 507, 529, 546, 547, 552, 553
Pelion	27
Pellervoinen	156
Pellervöinen	565
Peloponneszosz	348
Pelopsz	347
Pénélopé	343, 344, 355, 433
Pentland	261, 449
Pentland-szoros	261
Perceval	155
Perejil	265
Pergamóni Kratész	254, 340
Perszephone	472, 536
Perszephoné	31, 253, 254, 346, 348, 534
Peru	287
perui	288
peruiak	288
perzsa	56, 121, 170, 178, 311, 418, 460
Perzsa Birodalom	170
perzsák	120
Perzsa-öböl	258, 267, 401, 557
Perzsia	76, 492
Pésdádida	68, 120

Pésdádida dinasztia	120	Pitárok útja	511
Petavius	32	Planktai.....	266
Petron	258	Platón31, 33, 34, 35, 39, 79,	
Petronius.....	98, 182	83, 90, 176, 195, 231, 241,	
Phaethon.....	319, 322, 555, 591	242, 243, 245, 248, 258,	
Phaethón266, 267, 314, 315,		293, 307, 310, 329, 336,	
316, 317, 318, 319, 320,		340, 349, 354, 382, 385,	
322, 327, 329, 330, 331,		387, 388, 390, 394, 406,	
338, 340, 349, 369, 427		411, 419, 427, 428, 462,	
Phaidon.....	265	464, 473, 482, 493, 510, 538	
Phaidón.....	231, 262	platóni22, 68, 100, 111, 189,	
Phaszisz.....	233	258, 316, 387, 388, 412	
Phereküvész.....	245, 285	Plejádok215, 227, 229, 270,	
Philae.....	380	302, 448, 477, 478	
Philolaosz	293, 294, 387	Plinius	272, 416
Phlegethón.....	250	Pliniusz.....	249
Phoebus	314	Plutarkhosz80, 176, 242, 258,	
Photius.....	531, 597	316, 331, 342, 343, 344,	
Physon.....	416	349, 351, 353, 369, 375,	
Pickett.....	155	420, 473, 512, 526, 539, 567	
Picus	360	Pó318, 320	
Pier della Vigna.....	252	Pogo	185, 598
Pierre d'Ailly.....	417	Pohja	296
Pindarosz.....	346, 354, 395	Pohjola137, 138, 139, 144,	
Piramisszöveg	173	146, 148, 262	
Piramis-szövegek	161, 520	pohjolai138, 140, 143, 144, 147	
Pirán	69, 70	Pokol	249, 252, 260
Pirithousz.....	512	Polaris	164, 179, 182, 185
Piscis	321	Poláris	324, 475
Piscium.....	500	Polemon	397
Pisistratus	157	Polinézia23, 217, 306, 512, 555	
Pitagorasz21, 35, 163, 226,		polinéziai24, 30, 36, 172, 214,	
244, 346, 455, 472		302, 307, 360, 442, 448,	
pitagoraszi	21, 22	461, 535	
pitagoreus110, 158, 226, 243,		polinéziaiak24, 214, 270, 306,	
248, 306, 493, 510		554, 565	
pitagoreusi35, 111, 157, 160,		Poliziano.....	40
231, 243, 247, 258, 293,		Pollux	288, 312, 399
316, 387, 409, 459		Polonius.....	50, 69
pitagoreusok33, 101, 166, 245,		póni	307, 476
258, 316, 320, 412, 422		Popokatepetl.....	114

Pöpol Vuh.....227
 Poszeidón192, 393, 490, 536,
 554
 Pradzsápati 463, 496
 pramantha 471, 472
 Pramantha..... 184, 397
 Pra-mantha 184
 precesszió102, 103, 187, 188,
 190, 213, 309, 333, 354, 381
 Proclus176, 177, 178, 244, 258,
 323, 331, 333, 426, 477,
 599, 601
 Procyon358, 391, 504, 505,
 546
 Promantheus 471
 Prométheusz175, 184, 265,
 312, 318, 393, 394, 396,
 400, 402, 470, 471, 472, 529
 proto-pitagoreusi 388, 397, 426
 Próza-Edda 434
 Pszeudo-Kalliszthenész 390
 pszükhé.....244
 Ptah24, 154, 170, 178, 283,
 353, 375, 391, 460, 481,
 538, 601
 Ptolemaiosz82, 98, 99, 187,
 188, 321, 384, 416
 ptolemaioszi2, 22
 Puga-ariki 565
 pukku..... 559, 560, 562
 Puranák..... 114
 Purgatórium 248, 260, 416
 Püriphlegethón238, 239, 243,
 253, 254
 Purusa 488
 Püthon 567

Q

Qutâmâ 350
 Quzistan..... 352

R

Ra 326
 Rá 221, 534
 Rā 326
 Rabelais 342
 Ragnarök202, 205, 287, 476,
 479, 525, 596
 Rajna 437
 Rák306, 391, 498, 504, 505,
 510, 546
 Rák Kapuja..... 306
 Ráktérítő 23, 296
 Rama 63, 271, 605
 Ráma 118, 271, 505
 Ramájána 209
 Ramesszeum..... 507, 522
 Ramesszidák..... 521
 Ramszesz 521
 Ran 264, 265, 368
 Randers..... 288
 Rangi-tamaku 490
 refaiták 156
 Regau..... 116
 Rémitő Vadász 313
 Remus..... 62
 Reuter165, 204, 205, 206, 299,
 434, 435, 444, 479, 599
 Rhea31, 249, 323, 346, 441,
 535
 Rhône 319, 320
 Rigel 266, 325, 434, 565
 Rigvéda68, 76, 161, 183, 184,
 203, 204, 213, 327, 380,
 459, 462, 464, 491, 540, 541
 Riksha..... 312
 Rimbaud 423
 Risi 299, 327, 381, 571
 Risjaszringa 502
 Rita 329, 331, 395
 Rkhsha..... 272
 Robin Hood 434

Rohini..... 496
 Róka-csillag..... 477
 Róma30, 36, 77, 160, 343, 369,
 414, 418
 római52, 54, 55, 62, 263, 278,
 303, 312, 328, 346, 354,
 414, 415, 417, 421, 439,
 481, 507, 523, 532, 548
 Római Birodalom 247, 414
 Romulus 62
 Ronaldsey 449
 Ross 32, 573
 Royal Society 38, 589
 Ruchrinden 345
 Rudolphus 498
 Rudra 447, 563, 583
 rudvawc 62
 Rumia 555
 Run 62
 Russell 21
 Rusztem 75, 120, 460
 Rydberg130, 183, 185, 201,
 202, 203, 204, 205, 206,
 262, 264, 265, 296, 434,
 438, 443, 444, 445, 451,
 540, 600

S

Saalfelden 345
 Sabbath 32
 Saeturnus 192
 Sagittarii 305, 324, 513
 Sahagún114, 312, 399, 441,
 600, 602
 Sáhnaime . 68, 69, 113, 158, 457
 Sakaïn 350
 Salling 288
 Salome 345
 sámán.. 163, 164, 166, 170, 173
 sámánisztikus162, 163, 166,
 348

sámánizmus 162, 163, 171, 174
 Samas 359, 368, 370, 379
 Sämpsa 156, 157, 565
 Sámson156, 157, 172, 216,
 217, 218, 219, 220, 223,
 224, 225, 227, 229, 481,
 482, 488
 Sanábi 377
 Sandreckonerhen 243
 Sang 167
 Sárga Császár 170, 178, 192
 Sárkány 165, 224, 290
 Sarkcsillag92, 99, 173, 179,
 182, 184, 185, 187, 188,
 280, 324, 475
 Sarnvarttaka 488
 sátán 487
 Satanael 289
 Saturnus 192, 333
 Saxo41, 50, 51, 52, 53, 55, 56,
 64, 66, 68, 71, 119, 123,
 125, 335, 433, 434, 436,
 443, 447, 579, 586, 601
 Saxó 226, 447
 Saxo Grammaticus41, 51, 125,
 436, 443, 579, 601
 Scaligeri 346
 Scherer178, 192, 272, 299,
 435, 437, 547, 602
 Schott161, 502, 524, 552, 553,
 562, 573, 582
 Schröder 213, 535, 602
 Schroedinger 108
 Sela 434
 Scorpii307, 368, 442, 513, 563,
 570
 Scotus 322, 455, 533
 Servius 250, 321
 Sesa 115, 387
 Setälä51, 58, 60, 62, 67, 156,
 603

Sha naqba imurū..... 172
 shabakai..... 508
 Shakespeare41, 50, 52, 123,
 228, 416, 437, 603
 Shanabi..... 357, 368
 Shang-dinasztia 394
 shatan.....281
 Shatapatha Brahmana . 167, 488
 Shetiyyah.....327
 shetlandi 128, 449
 Sikander.....121
 Simana.....152
 Simeon..... 362, 399, 603
 Simoné Weil..... 407, 408, 409
 Simson Agonistes 157
 Sínai-hegy.....93
 Sión hegye.....486
 Sionna.....134
 Siva..... 299, 324
 Skaldskaparmal 124
 skambha.....294
 skandináv36, 57, 58, 124, 130,
 134, 135, 152, 183, 191, 285
 Skandinávia287
 skandinávok..... 30, 261
 Skócia *See*
 skorpió..... 365, 392, 486
 Skorpió174, 190, 304, 307,
 315, 326, 365, 366, 367,
 368, 369, 372, 442, 498,
 511, 513, 522, 523, 534,
 563, 570
 Skorpió Anya..... 513
 Smun 354
 Snaebjörn56, 124, 130, 134,
 183, 191, 261, 444
 Snorri56, 123, 124, 125, 127,
 130, 202, 203, 204, 207,
 213, 261, 264, 434, 445,
 447, 449, 451, 467, 479,
 579, 603
 Snorri Sturluson56, 123, 579,
 603
 Solinus.....416
 Sors..... 30, 120
 spanyolok 162
 Spanyolország 417
 spanyolországi..... 416
 Spica 555
 Sravanadi kala 299
 Ssagrít..... 350
 Stella Maris 438
 Stonehenge 104, 422
 Strabón 318
 Suck Creek 263
 Suhail el-wezn 109
 Suhayl..... 328, 334, 374
 sumer90, 161, 192, 267, 280,
 321, 329, 331, 349, 352,
 357, 358, 370, 378, 426,
 461, 505, 519, 555, 556,
 557, 558, 561, 569
 Sumer . 352, 401, 558, 560, 590
 sumer-akkád 161
 sumérok 18, 547
 Sun császár 169
 Suomi 148
 Sushrava 68
 Susna 459
 Svájc.....438
 Svédország 125, 134
 Swargarohanika Parva..... 116
 Swipdag.....434
 Szabó 28, 129, 287, 292
 Szahadéva..... 112
 Szahara 319
 Szám..... 34, 37, 110
 Szamáel 485
 Szamoa 270
 Szamoszatai 229
 szampó..... 140, 142, 146, 148

Szampó	138, 144, 150, 152, 153, 157, 162, 181, 191, 228, 261, 290, 294, 295, 296	Szent-Brandaen	417
Szamszon	156	Szentírás	200, 219
szanszkrit	128, 152, 167, 178, 183, 184, 204, 294, 295, 464, 469, 470, 472, 540	Széth...	173, 208, 209, 508, 541
Szaptarsi	377	Széth-Tüphón	208
Szarapisz	391	Szeti	507
szarapiszi	390	Szetna	154
szarvas	244, 396, 397, 402, 447, 539	Szeton Khamveze	154
Szarvas	311, 538	Szibéria	171
szasszanida	499	szibériai	167, 475
Szata-kígyó	174	Szicília	266
Szatit	277, 278, 398	sziderikus	460, 500, 539
Szatjavrata	260	Szidóni Dorotheosz	316
Szaturmusz	31, 85, 120, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 192, 199, 228, 244, 249, 261, 263, 265, 282, 283, 284, 302, 303, 308, 325, 329, 332, 333, 336, 337, 350, 351, 353, 391, 400, 402, 447, 460, 462, 496, 497, 498, 499, 500, 525, 526, 534, 539	Sziduri	266, 367, 368, 401, 515, 516, 570
szaturmuszi	228, 283, 284, 419	Sziget-Malom	56, 124
Szauti	115	Szigu	275, 276, 278, 279, 283, 284, 285
Szeléné	465	Szijávus	69, 70, 71
Szelket	174, 308, 365, 368, 513, 570	Szimmiasz	232, 233, 234, 240
Szengupta	299	Szindbád	69, 260
Szenmut	507	szinodikus	364, 539
Szent Ferenc	413	szinódikus	32
Szent Gertrúd	265	Szipaktli	311
Szent Illés	72	Szippar	519
Szent Ilona	286	Szírusz	109, 168, 272, 273, 274, 276, 302, 346, 352, 354, 359, 398, 436, 438, 442, 513, 539, 541, 563
Szent Jakab	288	Szkádi	535
Szent János	288	Szkádié	221
Szent Sír	380	szkáld	123, 125
		szkáldok	467, 568
		szkambha	289, 295, 296, 297, 325, 341
		Szkanda	203
		Szkheria	138, 393
		Szlagfin	201
		Szmintheusz	447
		Szókratész	100, 133, 231, 232, 233, 241, 244, 245, 247, 248, 250, 266, 293, 302, 310

Szolón.....	90, 317	Tailte	380
Szoma.....	329	Taittiriya Sanhita	167, 459, 605
Szophoklész	159, 397, 529, 530	Talósz	229
Szoszruko	328	Tamerlán	414, 418
Szóthisz161, 277, 278, 359, 438, 513		Tammúz129, 343, 349, 350, 351, 352, 353, 359, 568	
Szóthisz-tehén	277, 278, 438	Tamoancsan.....	565
Szphinx.....	84	Tandori	126, 206, 451, 468, 479
Szravana	298, 299	Tané.....	284, 461, 536
szoikusok.....	90, 100	Tantalosz	347
Sztrabón.....	254, 380, 416	tapasz.....	463
szűpák.....	165	tapír	217, 311, 318
Sztüx192, 238, 243, 246, 249, 250, 251, 253, 254, 256, 266, 315, 322, 361, 380, 524, 531, 536		Tapír	270, 310
sztüxi	249, 302	Taqui Hua-hua.....	288
Szuhráb.....	460	Tare	24
Szükségszerűség Orsója	79, 292	Tarquinius	52, 53, 55, 69, 73
Szumátra.....	551	Tartarosz237, 243, 249, 251, 255, 302, 341, 382	
Szumeru.....	473	tasmánok	312, 399
szumók	307	Tauri	331, 496
Szümplégadész.....	395	Taurus... 93, 217, 375, 504, 507	
Szun	304, 335	Taurusz.....	267
Szurt	203	Tawhaki.....	172, 360
Szúrt	203, 204, 207	Teiresziász.....	253, 378
Szurus	73, 113	Tej óceán	473
Szuszanoo220, 221, 222, 223, 224, 228, 362, 485, 534		Tejóceán183, 210, 213, 469, 470, 482	
Szűz97, 98, 308, 309, 486, 498, 510		Tejtenger	209
Szúza	35	Tejut	212, 268
T			
T'ien-lang.....	274	Tejút31, 98, 206, 221, 270, 292, 302, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 346, 365, 368, 369, 482, 510, 511, 512, 565	
Tabaristan.....	272	Téléphosz	231
tabernákulum.....	168	Tell	437
Tafaki	360	Tempé.....	567
Tahaki. 227, 536, 564, 565, 604		Tenger Királya.....	126
Tahiti	564	tenger-liszt.....	445
tahitiak.....	491		

Tér	420, 492	Timaiosz	242, 243, 316, 382, 383, 384, 385, 387, 406, 413, 493
Teremtés Könyve	340, 401, 542	Timón	293
Teremtés-Eposz	172	Timpan Naimh	454
Teremtés-mítosz	217	Tiolok	364
Testa	102, 605	Tír	272
Teszkatlipoka	168, 179, 228, 311, 325, 397, 399, 472, 507	Tíra	272
Téthüsz	245	Tír-Máh	272
Teukros	320, 330	Tirol	344
Teukrosz	304	Tisja	438
teuton	165, 262, 434, 438	Tistrja	272, 438
Thamus	343, 349, 428	titán	175
Thamasz	254	titánok	197, 199, 201, 209, 400
Theaitéosz	480	Titánok	177, 255, 330
Themisz	309	Titisee	491
Theodorik	175, 414	Titus	52, 54
Theodosius	420	Tjászi	201, 535
Theopom-pus	512	Tlalok	359, 362
Thészeusz	223, 512	Tolkien	84
Thetisz	338	Tollan	162
Thétisz	531	Tollán	310
Theuth	349, 428	Tolsztoj	407, 408
Thidrek	175, 453, 458	Tongán	260
Thimneus	219	török ...	165, 334, 418, 458, 485
Thor	206, 207, 214, 287, 325, 433, 434	Toscanelli	417, 418
Thorkarl	171	trák	163
Thorsdrapa	204, 438	Trák	181
Thot	154, 197, 198, 349, 428	Treta	212
Thraétaon	457	Triangulum	372, 398, 504, 553
Thuküdidész	409	trigon	333, 338, 498, 500
Thyestes	466	Trigon	176, 332
Tiamat	173, 340, 545	Trimalchio	98, 182
Tiámat	199, 325, 380, 546, 563	Triptolemosz	157
Tiberius	342, 343, 344, 353, 420	Triton	98
tibeti	164, 201, 399	Trója	62, 75, 78, 202, 214, 338, 414, 477
Tigris	267, 416, 519, 557	Trophóniosz	512
Tilbury	344, 352, 505, 533, 582, 592	Tuamo tú	375
Tilmun	569	Tuamotu	227, 391, 565
		Tuamotua	564

Tuatha de Danann..... 459, 460
 Tubal Cain 454
 Túlvilág 174
 Tündareusz 288
 tunguz 163
 tunguzok 311
 Tuonela 143
 Tüphón 313, 508
 tüphóni 209, 210
 tupi-guarani 310
 tipik 217
 Turán 69
 turáni 69, 72
 turániak 71, 116, 209
 Turkesztán 96, 298
 türkmén 298
 Türoszi Marinus 416
 Turszum 419
 turuk 310
 Tüz Csiholója 175
 Tvastar 457, 459, 460
 Tvastri 23, 488
 Tycho 291

U

Uemak 441
 ugariti 359, 360, 568
 ugor- finn 58, 136
 Uhland 434, 437
 Új Nap 120
 újasszír 331
 újbabiloni 515, 526
 Újbirodalom 174
 újgur 533
 Újszövetség 323
 Újvilág 134, 221
 újzélandi 101
 Ukko 137
 Ulisszesz78, 252, 253, 260,
 266, 437
 Ulukhala 117

Umman 505
 Uno Harva 164
 Uno Holmberg 164
 Untamo59, 60, 62, 69, 114, 209
 Ur519
 ural-altáji 173
 urál-altáji 163
 Uranosz 177
 Uránosz 175
 Urd 296
 Urigallu 552
 Urmuzd 113
 urnu 516
 Ursa31, 311, 312, 348, 425,
 426, 478, 513, 522, 541
 Ursa Maior182, 324, 475, 476,
 507, 511, 521
 Ursa Minor 476
 Ursae Maioris328, 377, 477,
 488, 504
 Ursae Minoris 92, 181
 Urganábi368, 370, 376, 377,
 378, 515, 516, 523, 542, 561
 Uruk357, 359, 362, 377, 380,
 415, 542, 559, 561

uruki 559, 570
 Urvasi 328, 360
 Urxa 272
 Usener 192, 404, 605
 Usnach 61
 Út173, 395, 508, 530, 558
 Utnapistim266, 271, 280, 282,
 366, 368, 370, 371, 375,
 391, 552
 Utolsó ítélet 478
 Uzumue 534, 535

V

Vadavamukha 488
 Vadzsra 217
 Vafthrud 130

Vafthrudner	130	vesztfáliai	313
Vafthrudnismal	130, 445, 451, 468	vézelay	325
Väinämöinen	136, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 170, 171, 185, 261, 262, 266, 273, 290, 322, 455, 566, 584	Vibhandaka	502
Vajda	163, 606	Viborg	288
Vaka-Uhi	564	Vicilopocstli	263
Vala	200	Vico	160
Valens	320, 330	Vidar	206, 207
Valerius	53	Vidramenyét	318, 427
Valéry	29, 424	Vigfusson	134, 183, 202, 467, 577
Valhalla	36, 212	Világ Szöge	164
Vali	207, 464	Világ Ura	193
Vanir	124	Világfa	325
vánok	201, 206	világoszlop	98
Varahamihira	101	világtengely	191, 295
Varuna	175, 204, 327, 328, 329, 593	világtojás	93, 325
Vasco da Gama	415	Vindler	206
Vaszistha	328, 488	Vipunen	144
Vaszudéva	115	Virakocsa	24
Vaszuki	213	Virchow	107
Védák	36, 425, 426, 472, 488, 511	Virgo	97, 308, 309, 439
Vega	92, 326	Vishnu Purana	115, 117, 118, 185, 511
Végzet Asszonyai	293	Visnu	115, 118, 119, 182, 213, 324, 325, 387, 473, 488, 489
Velthymnus	157	Visvámitra	298, 299
Vénusz	110, 177, 229, 263, 273, 303, 325, 351, 359, 435, 553	Viterbói Gotfrid....	79, 375, 525
Vergilius	93, 97, 155, 218, 228, 247, 248, 249, 253, 308, 309, 369, 380, 414, 510, 524, 534	Vivaszvat	380, 490
Vergiliusz	215, 248, 249, 308, 322	Vivaszvat Fia	380
veronai	175, 346	Vizes Szakadék	79
Vesuvius	437	víziló	521, 522
		Vízöntő	189, 308, 320, 321, 328, 369, 498
		vogulok	58, 171, 311
		Volund	201
		Völuspa	187, 200, 201, 204, 207, 211
		von Soden	161, 378
		Vörös-tenger	267
		Vorukasa	71, 257, 272, 273, 329, 438

votjâkok..... 58
 Vrihaszpati 459
 Vrindavâna 117
 Vukub-Caqix 227

W

Waerden 268, 321, 326, 370,
 500, 504, 552
 Wagner 202, 391
 Walhalla 212
 Warner 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 113, 120, 581
 Watling 418
 Wayland 23, 458
 Weyland 434
 Whakatau 226
 Whitehead 100
 Wissowa 12, 404, 599
 Wittich 458
 Wittige 458
 Woehler 25
 Wûlehad 262

X

Xanadu 287
 Xerxész 121
 Xisuthros 271

Y

yaksa 290
 Yâma 351
 Yavana-Koti 63
 Yggdrasil .. 285, 296, 299, 567
 Yima xsaëta 192
 Ymer 130, 445
 Youkahainen 137, 154

Yü 169, 170, 335
 Yü Lépése 169
 Yucatán 311, 427

Z

Zahan 93, 582, 607
 Zahhâk 121
 Zâl 75, 120
 Zamjâd Jast 173
 Zarathustrae 120
 Zarathusztra 71
 Zebedeus 287, 288
 Zend 68
 Zend Aveszta 68
 Zeus 90, 127, 128, 137, 157,
 176, 177, 194, 195, 246,
 254, 283, 287, 288, 319,
 323, 329, 330, 331, 333,
 340, 346, 348, 351, 380,
 433, 489, 521, 529, 533,
 535, 554, 567
 Zialaráma 116
 zikkurat 165, 372
 Zipacna 485
 Zipakna 227
 Ziuszudra 374
 Zóhâr 492
 zsidó 280, 327, 478, 526
 zsidók 280, 526
 Zsoltárok 123
 Zú-madár 559, 563
 zürjének 58
 Zurvan 171, 178, 245, 462, 465,
 607
 Zurvan akarana ... 171, 178, 245